

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Bilimsel Yayın Ofisi
Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı	Publication Frequency
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)	Four times annually in January, April, July, October
Yayın Türü	Publication Type
Yaygın Süreli	Serial, Quarterly
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça	Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi *adına* *on behalf of* Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Rektör Vekili / Pre Rector – Dr. Baktıgul KALAMBEKOVA

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Dil Çalışmaları*Language Studies*

Dr. Leyla BABATÜRK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Din Bilimleri***Theology*

Prof. Dr. Recai DOĞAN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Edebiyat***Letters*

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Eğitim***Education*

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi***Economics, Public Economics*

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Felsefe***Philosophy*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Güzel Sanatlar***Fine Arts*

Prof. Dr. Çağatay AKENGİN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***İşletme, Yönetim ve Organizasyon***Business, Management and Organization*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Kamu Yönetimi***Public Administration*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Medya ve İletişim***Media and Communication*

Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOĞURTÇU

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri***Accounting and Finance, Management Information Systems*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Pazarlama***Marketing*

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Psikoloji***Psychology*

Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Sosyoloji***Sociology*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Spor Bilimleri***Sport Sciences*

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Tarih***History*

Assoc. Prof. Dr. Nezahat CEYLAN

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Turizm***Tourism*

Assoc. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Uluslararası İlişkiler***International Relations*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Erciyes University / Turkey
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - International Balkan University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Turkey
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Turkey

Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - University of Portsmouth / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Turkey
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Turkey
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Cıldız ÇİMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON

REDACTION

Türkçe

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

Turkish

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

TECHNICAL SUPPORT

Kayahan KÜÇÜK, Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM

CONTACTS

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI

WEB PAGE

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>
<http://dergipark.gov.tr/mjss>

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi
OAJI .net Open Academic
Journals Index

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

Central & Eastern European Academic Source
Database

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

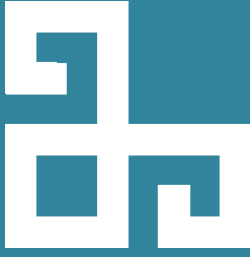
Cosmos IF

Russian Science Citation Index

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAşTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2023

12

3

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Али ЮКСЕК и Уланбек КАЛИМУРЗА УУЛУ	Права Женщин На Развод с Супругом в Исламско-Семейном Праве <i>In Islamic Family Law Women's Rights to Divorce Their Husbands</i>	849 – 856
Sadık AMBER	Evrenzib'in Dinî Politikalarının Babürlüler'in Yıkılmasındaki Tesir Derecesinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Influence of Evrenzib's Religious Policies on the Overthrow of the Mughals</i>	857 – 873
Abdurrahman YARAŞ ve Sümmani EKİCİ	Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi: Spor Bilimleri Fakültesi Örneği <i>Determining the Covid-19 Awareness Levels of University Students: Example of Faculty of Sport Sciences</i>	874 – 884
Арген ЖУМГАЛБЕКОВ жана Мехмет Ариф ӨЗЕРБАШ	6-класс “Кыргыз тили” окуу китебин баалуулуктарды камтуу контекстинде анализдөө <i>Analysis of the 6th Grade Kyrgyz Language Textbook in The Context of Inclusion of Values</i>	885 – 894
Aynur GÜNGÖR ve Mücahit KÖSE	Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik STEM Bilgilerinin İncelenmesi <i>A correlational investigation of Teachers and Pre-service Teachers' Technological Pedagogical STEM Knowledge</i>	895 – 912
Ayşe ÜRÜN ve Rüştü YEŞİL	Sınıf Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilere Yönelik Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Classroom Teachers' Investigation of the Relationship Between Social Acceptance Regarding Students with Special Needs and Job Motivation Levels</i>	913 - 926
Ebru MUTLU	Ortaokul Matematik Öğretmeni Adaylarının Kesirlerle Bölmeye Yönelik Problem Oluşturma ve Çözme Becerilerinin Gelişimi <i>Development of Middle School Pre-Service Mathematics Teachers' Problem Posing and Solving Skills for Division by Fractions</i>	927 – 943

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Tuğba İÇME ve Uğur BÜYÜK	Türkiye’de Deprem Eğitimi: Fen Bilimleri Ders Kitaplarının Deprem Eğitimi Yönelik Analizi <i>Earthquake Education in Turkey: Analysis of Science Textbooks for Earthquake Education</i>	944 – 958
Ayşe Esra PEKER ve Ayşe ER	Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağından Çıkışına Yönelik Mekânsal Bir Analiz <i>A Spatial Analysis of Turkey's Exit from the Middle Income Trap</i>	959 - 971
Erkan SARSICI ve Muzaffer ALBAYRAK	Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi <i>The Relationship Between Inflation And Exchange Rate In Turkey: Cointegration Analysis With Structural Breaks</i>	972 – 984
Cavit POLAT	Kahramanmaraş Çağlayancerit’te Tespit Edilen Çuval Dokumalar <i>Sack Weaves Detected in Kahramanmaraş Çağlayancerit</i>	985 – 998
Zuhal BAŞBUĞ	Fransız Devrimci Jean Paul Marat’ın Ölümünün Sanat Eserlerine Yansıması <i>Reflection Of French Revolutionist Jean Paul Marat’s Death On Artworks</i>	999 – 1015
Bahar OĞUL	Tarım Sektöründeki Gelişmeler Çevresel Kirliliği Etkiliyor mu? Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular <i>Do Developments in the Agricultural Sector Affect Environmental Pollution? Empirical Findings on Turkey</i>	1016 – 1026
Olkan BUDAK Nurgül ERDAL ve Mustafa FİLİZ	Hizmetkâr Liderlik ve Örgütsel Güvenin İş Tatmini Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Sağlık Sektöründe Bir İnceleme <i>Determining the Effects of Servant Leadership and Organizational Trust on Job Satisfaction: A Study in the Health Sector</i>	1027 – 1043
Ümit ŞEVİK	Pozitif Psikolojik Sermayenin Mevcut ve Muhtemel Alt Boyutlarının Literatürdeki Seyri: Bibliyometrik Bir Analiz <i>The Progress of Current and Possible Sub-Dimensions of Positive Psychological Capital in the Literature: A Bibliometric Analysis</i>	1044 – 1061
Eugene ADU HENAKU	Assessing the Influence of Energy Efficiency Guide Label on Consumers' Purchasing Decisions for Household Refrigerating Appliances	1062 – 1077
Ahmet ÖZMEN Muhammet COŞKUN ve Emine ER	Psikolojik Sağlamlık ile COVID-19 Fobisi Arasındaki İlişkide Ruminatif Düşüncenin Aracı Etkisi <i>The Mediating Effect of Ruminative Thinking on The Relationship between Resilience and COVID-19 Phobia</i>	1078 – 1086
Faruk Caner YAM & Hatice KUMCAĞIZ	Investigation Psychological Factors Effecting the Phubbing Behavior of Young Adults with Different Structural Equation Models <i>Genç Yetişkinlerin Phubbing Davranışları Üzerinde Etkili Olan Psikolojik Faktörlerin Farklı Yapısal Eşitlik Modelleriyle İncelenmesi</i>	1087 – 1105
Mehtap MORKAN ŞAHİN ve Neriman ARAL	Ergenlerin Akran Zorbalığı Algıları ile Öğretmenlerin Akran Zorbalığına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi <i>Examination of Adolescents 'Perceptions of Peer Bullying and Teachers' Attitudes Towards Peer Bullying</i>	1106 – 1122

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Nurullah SELÇUK	A Quantitative Study on Aging and the Evaluation of Attitudes towards Aging: The Adiyaman University Example <i>Yaşlanmaya ve Yaşlılığa İlişkin Tutumların Değerlendirilmesine Yönelik Nicel Bir Çalışma: Adiyaman Üniversitesi Örneği</i>	1123 – 1138
Didem Gülçin KAYA Büşra Nur AYAN ve Yücel OCAK	Amatör Futbolcuların Sporda Ahlakdan Uzaklaşma ile Spor Duygu Durumlarının İncelenmesi <i>Investigation of Sport Emotions with The Moral Disengagement in Sport of Amateur Footballers</i>	1139 – 1149
Hilal ERTÜRK YAŞAR	Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutumları ve Beslenme Okuryazarlığı <i>Sports Sciences Students' Attitudes towards Healthy Nutrition and Nutrition Literacy</i>	1150 – 1158
Kevser DEĞİRMENCİ	Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Kaş Kazası Örneği (1842-1908) <i>The Development of Consciousness on Antiquities in the Ottoman Empire: The Example of Kaş District (1842-1908)</i>	1159 – 1176
Murat ÇİFTÇİ	Borluk Vadisi Kaya Resimlerinin Sanatsal Açıdan Önemi <i>The Artistic Importance of Borluk Valley Rock Paintings</i>	1177 - 1192
Akif KORKMAZ ve Mustafa Murat KIZANLIKLI	Geleneksel Spor Oyunlarının Turizme Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Kırgızistan Örneği <i>A Research on the Effects of Traditional Sports Games on Tourism: The Case of Kyrgyzstan</i>	1193 – 1208

Права Женщин На Развод с Супругом в Исламско-Семейном Праве

Али ЮКСЕК¹, Уланбек КАЛМУРЗА УУЛУ²

Аннотация

Религия Ислам придавает большое значение институту семьи и дает обширные указания и рекомендации в ее построении, поддержании и прекращении брака. Ислам рассматривает брак как врожденную потребность и как основу счастья, но и в то же время считает необходимым наличие взаимопонимания, уважения и любви между мужем и женой для продолжения брака. Однако такие причины, как разная природа людей, разнообразие их понимания и вкусов, а также возникновение некоторых негативных событий, со временем могут истощить крепкие брачные узы. Тёплые гнездышки супругов остывают. Даже близость вместо счастья может превратиться в страдание и испытание. В таких случаях супруги либо будут жить в печали и несчастье, либо разойдутся и будут искать новые двери счастья. В таких моментах ислам считает развод законным, для того чтобы супруги и дальше не причиняли вред друг другу и обрели новое счастье. Тема талака-развода в Исламском семейном праве рассматривалась и обсуждалась с разных сторон. Одним из таких споров является то, кто будет принимать решение о разводе, кто будет уполномочен на развод и может ли женщина развестись с мужем. Согласно исламу, в то время как мужчины напрямую имеют право на развод, когда как женщинам даётся с определенными принципами. Однако в мусульманском обществе в целом женщины не знают о существовании таких прав. Ислам разрешил три вида развода для женщины, которая не удовлетворена своим мужем и обрела счастье в своём браке. это мухалеа, тавфиз талак и развод в судебном порядке. Эти методы имеют свои ограничения и правила. В этой статье нашей задачей является показать положение женщин в разводе, их полномочия и то, как они могут использовать эти полномочия в рамках исламского права.

Ключевые слова: Исламское право, Фыхк, Мухалеа, Тевфиз талак, Развод

In Islamic Family Law Women's Rights to Divorce Their Husbands

Abstract

The religion of Islam gave great value to the institution of the family, and gave extensive orders and recommendations in the case of its construction, maintenance and termination. While Islam regards marriage as an innate need and the basis of happiness, it considers it necessary to have mutual understanding, respect and love between husband and wife for the continuation of marriage. However, reasons such as the different natures of people, the diversity of their understanding and tastes, and the occurrence of some negative events can wear down the strong marriage bond over time. Warm nests of spouses get cold. Even togetherness can turn into suffering and ordeal instead of happiness. In such a case, the spouses will either live in sadness and unhappiness, or they will leave and seek a new door of happiness. At this point, Islam sees divorce as legitimate so that spouses do not harm each other and achieve new happiness. The subject of talaq - divorce in Islamic family law has been handled and discussed from many different aspects. One of these debates is who will decide on the divorce, who will be authorized in this and whether the woman can divorce her husband. According to Islam, while men have the right to divorce directly, this right is given to women with certain principles. However, in general, women in Muslim societies are unaware of the existence of such rights. Islam has authorized three kinds of divorce for a woman who is not satisfied with her husband and cannot find the happiness she seeks in her marriage. These are muhalea, tefviz-i talak and divorce by court. These methods have their own rules and qualifications. In this paper, we aim to present the situation of women in divorce, their powers and how they can use these powers within the framework of Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Muhalea, Tefviz-i Talak, Divorce

Atf İçin / Please Cite As:

Yüksek, A., & Kalmırza Uulu, U. (2023). Prava zhenwin na razvod s suprugom v Islamsko-semeynom prave. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 849-856. doi:10.33206/mjss.1235454

Geliş Tarihi / Received Date: 15.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.03.2023

¹ Doç. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ali.yuksekk@omu.edu.tr,

 ORCID:0000-0003-4817-2576

² Arş. Gör. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ulanbek.kalmırza@manas.edu.kg,

 ORCID:0000-0002-8492-8142

Введение

Религия ислам придаёт большое значение институту семьи для счастливого продолжении жизни и потомство. Ислам выдвинул свод правил, которых нужно соблюдать при создании, поддержании и в расторжении брака по тем или иным причинам. По тому как сам брак является халяльным, то и по некоторым причинам его расторжение тоже является дозволенным. Путь при расторжении брака является спорным. Хотя бесспорно, что все полномочия развода принадлежит мужчине, но про женщин не скажешь такого, и в вопросе развода женщины с мужем и в каком характере это должно происходить были высказаны разные мнения. Однако общепризнано, что развод может происходить при определенных условиях, когда ислам не пренебрегает право женщин. Другими словами, женщина тоже может развестись с мужем так же, как мужчина. Однако если это право дано мужчине непосредственно, то женщинам оно дано косвенно. Иметь право на развод только мужчинам неприемлемо ни в доктрине, и ни в практике. На самом деле существование в Исламе методов, позволяющих женщине разорвать брачные узы перед лицом несправедливости и несчастья, опровергает эти утверждения. Права женщин в исламе нельзя недооценивать.

Хотя в исламском семейном праве решение на развод принимается мужем, но при определенных условиях это право предоставляется и женщинам. Например, супруги могут по взаимному согласию предоставить женщине право на развод, или женщина может убедить своего мужа развестись с ним за определенную плату или даже бесплатно, или женщина может обратиться в суд, выдвинув некоторые обоснованные причины (Gürkan, 2011, s. 227).

В этой статье мы раскрыли и показали что женщина, которая живет в трудности и в обиде в своем браке имеет права на развод. Постарались предоставить методы, с помощью которых женщины могут развестись с супругами в принудительных ситуациях, приводя примеры из аятов и хадисов. Эти методы можно выдвинуть следующими заголовками.

1. Тефвиз талак

Тефвиз талак на арабском языке: это односторонняя передача развода мужчиной своей жене, доверенному лицу или третьему лицу, например опекуну его жены. Другими словами мужчина уполномочивает свою жену расторгнуть брачные узы по односторонней воли во время процесса брачного контракта или во время брачного союза.(Gürkan, 2011, s. 280-281) Передача мужчиной полномочий на развод называется “тефвиз”, а жена, получившая это право называется “муфавваза”. Это приложение отличается от процесса векалет (это разрешение лица другому лицу вести дела от его или ее имени). Потому что отказ мужа от этих полномочий недействителен. Тефвиз-талак – это одностороннее самопровозглашение женщиной, без необходимости согласия мужа или использования своих полномочий без обращения в суд.(Asar, 2000, s. 213) Заявление мужчины своей жене “разведись с собой когда пожелаешь” дает право развестись с собой, когда она пожелает, до тех пор, пока она не отвергнет этот тефвиз.(Doğanay, 1984, s. 60)

Женщина может запросить такие полномочия во время или после заключения брачного контракта. В период Османской империи было замечено, что этот метод часто применялся, особенно в династических свадьбах.(Asar, 2000, s. 214) Женщина может просить о предоставлении ей таких полномочий во время заключения брачного контракта. Это же в свою очередь очень важное право для женщин.

1.1. Легитимность тефвиз талака.

То, что женщина имеет право и полномочия развестись с мужем через “тефвиз-талак”, закреплено Кораном, сунной и всеобщим решением алимов (иджтихадом). По этому поводу Всевышний Аллах говорит в Коране: “О Пророк! Скажи своим женам: “Если вы желаете ближней жизни и ее прелестей, придите и я наделю вас благами и разведу вас красиво”.”(Аль-Ахзаб 33/28) По мнению большинства исламских ученых, за исключением Ибн Хазма (İbn Hazm, 1970, s. 300; Zeydan, 1994, s. 413), женщины отдают предпочтение миру из-за их желания развестись. Следовательно, под их разрешением на выбор подразумевается продолжение брака и свобода требовать развод. Если они хотят развода, то их решение уважают. Или же если захотят, то могут продолжить брак.(Kurtubî, 1994, s. 166; Kâsânî, t.y, s. 118; el-Münzir, 1983, s. 58; Süruri, t.y, s. 70)

У тефвиз-талака есть много доказательств из сунны. Как сообщает Аиша, во время когда были ниспосланы аяты 28 и 29 суры аль-Ахзаб, Посланнику Аллаха было приказано свободно отпустить своих жен, и тогда сперва он подошел к ней, и сказал:

“О Аиша, я хочу поговорить с тобой кое о чем. Я не хочу чтобы ты торопилась и отвечала, не посоветовавшись с родителями”. Аиша “Поистине Посланник Аллаха знал, что мои родители не прикажут мне расстаться с ним.” Затем Посланник Аллаха прочитал следующие аяты:

“О Пророк! Скажи своим женам: “Если вы желаете ближней жизни и ее прелестей, придите и я наделю вас благами и разведу вас красиво(Аль-Ахзаб 33/ 28) Но если вы взываете Аллаха, Его Посланника и последней обители, то Аллах приготовил делающим наилучшее среди вас великую награду.”(Аль-Ахзаб 33/ 29)

Тогда я сказала: “Зачем мне советоваться с родителями по этому вопросу? Нет, о Посланник Аллаха, я выбираю Аллаха, его Посланника и Последнюю жизнь”. Затем другие жены пророка сделали то же, что и я.(Müslim, Talak, 4; İbni Mace, Talak, 20; Nesai, Talak, 26)

Изречение Посланника Аллаха, упомянутое в этих хадисах: “О Аиша, я хочу поговорить с тобой кое о чем, я не хочу чтобы ты торопилась и отвечала, не посоветовавшись с родителями”, - это выбор между разводом и продолжением брака с Посланником Аллаха. Потому что предложение Пророка Аише посоветоваться с родителями о выборе между этим миром (имущество, драгоценности, роскошная жизнь) и будущей вечной жизнью невыносимо.(el-Cessas, 1985, s. 357; Kurtubî, 1994, s. 214)

У сподвижников также есть некоторые практики по этой теме. Мы можем ограничиться изложением следующего повествования:

Один мужчина пришел к Абдуллах ибн Умару и сказал: “О Абу Абдурахман! Я дал полномочие своей жене на развод. Она же развелась. Что ты об этом думаешь?”. Абдуллах ибн Умар сказал: “Моя точка зрения на этот вопрос такая же как сделала твоя жена”. Тогда тот мужчина сказал: “Не делай этого, о Абу Абдурахман!”, тогда Умар сказал: “Я что ли это делаю? Ты сам это сделал”.(İbn Enes, 1992, s. 3)

Существует общее мнение ученых Ахлу ас-Сунны, что власть талака может быть передана.(Mevsili, 1987, s. 135; Kâsânî, t.y, s. 118; Kurtubî, 1994, s. 166; eş-Şirbini, t.y, s. 285)

Как следует из представленных доказательств, в религии мужчина вправе оставить право развода своей жене.

2. Мухалеа (Хуль)

Одним из методов, которым женщина может развестись со своим мужем, является метод Мухалеа (Хуль). Мухалеа в словаре означает удалить, выводить, раздевать и раздеваться(Firuzabadi, 1987, s. 921), а в исламском праве это означает прекращение брачного союза путём заключения соглашения со своим мужем в обмен на определенную цену, которую женщина соглашается заплатить. Существенная ситуация в споре состоит в том, что женщина платит цену своему мужу и заключает соглашение, убеждая своего мужа развестись.(Serahsi, 1983, s. 171; Mevsili, 1987, s. 156; İbn Rüşd, 1995, s. 366; Karaman, t.y, s. 366; Erdoğan, t.y, s. 321; Acar, 2000, s. 126)

Заявление женщины о разводе через мухалеа возможен в случаях, когда разногласия между супругами не могут разрешиться, и когда женщине нанесен материальный и моральный ущерб, а брак становится невыносимым из-за жестокого обращения, которому она подверглась, и если ее муж воздерживается от развода с ней, даже когда сам хочет развестись. В этой ситуации женщина может убедить своего мужа, с которым не может жить вместе, который не соблюдает ее права, и может договориться о разводе на определенную сумму или на возврат махра. Таким образом, конфликт может быть разрешен по обоюдному согласию, или также по решению судьи.(Acar, 2000, s. 127)

2.1. Легитимность Мухалеа

Легитимность Мухалеа подкреплена аятами, хадисами и ижмой. В Коране сказано:

“Развестись можно дважды, после чего следует либо удержать жену по справедливости, либо отпустить её наилучшим образом. Вам не дозволено брать что-либо из того, что вы дали им, если только у обеих сторон не опасения, что они не смогут соблюсти ограничения Аллаха, то оба не совершат греха, если она выкупит развод. Таковы ограничения Аллаха, не преступайте же их. А те, кто преступает ограничения Аллаха, суть несправедливые.”(Аль-Бакара 2/229)

Приводя этот аят в качестве доказательства, исламские факихы считали допустимым для мужчины брать выкуп со своей жены в обмен на развод. (Serahsi, 1983, s. 171; Mevsili, 1987, s. 156; Asar, 2000, s. 127)

Наиболее распространенным примером легитимности мухалеа в Сунне является история Джемиле бинт Сахла, жены Сабит ибн Кайса. Она пришла к Пророку и сказала, что он ей не нравится и хочет развода, не смотря на то, что у него не было никаких религиозных или моральных недостатков. Пророк спросил у женщины: “Ты отдашь свой сад мужу?”, имея ввиду сад, который был выдан ей в виде махра. И тогда она тоже ответила “Да”. После этого Пророк сказал Сабит ибн Кайсу: “Возьми свой сад назад и разведись с ней”. (Buhârî, Talak, 12; Ebu Davut, Talak, 17,18; Muvatta, Talak, 11; Neseî, Talak, 34.)

Как видно из практики и метода мухалеа, женщина может убедить своего мужа на развод и достичь соглашения благодаря своему махру. Если дано соглашение на обмен на любую цену, которую должна дать женщина, которая финансово обеспечена, то в этом случае мухалеа действительна, и женщина может развестись со своим мужем.

Мы видим, что разводы в форме мухалеа имели место после Пророка как в эпоху праведных халифов, так и позже среди сподвижников.

Например, дочь Муаввез ибн Афрана Рубей со своей дядей пришли к Абдуллах ибн Умару и сказали, что во время Усман ибн Аффана она развелась со своим мужем путем мухалеа. Когда Усман узнал об этой ситуации он не возразил. (Malik, Muvatta, Talak, 12)

Большинство ученые разделяют эту точку зрения перед этими доказательствами. (Ibn Kudame, t.y, s.175; Zuhaylî, 2010, s. 379)

3. Развод через суд

Если женщина не взяла на себя полномочия развестись со своим мужем с помощью тевфиз-талак, или если ее муж не согласен на метод мухалеа, и если женщина имеет веские причины для развода с мужем в такие ситуации ислам открывает для женщин еще одну дверь. Этот метод – развод с мужем через суд. (Arıkdıdan, 2015, s. 88)

Считается правом женщины требовать расторжения брачных уз в судебном порядке. Среди исламских ученых спорно в каких случаях женщина может подавать на развод и в каких случаях судья имеет право разводить их. (Asar, 2011, s. 277)

3.1. Легитимность развода через суд

Хотя право на развод в целом дается непосредственно мужу (Аль-Бакара 2/237: Casas, 1985, s. 152; Kurtubi, 1994, s. 204, 205), но также в исламском праве суд тоже имеет право расторгнуть брачный союз в некоторых ситуациях. Однако в Коране и хадисах достоверно не указано, в каких случаях суд имеет право вмешиваться в брак. По этой причине существует различные иджтихады относительно этого. Можем рассмотреть эти случаи под двумя заголовками, когда брак расторгается с вмешательством суда.

1. Вмешательство суда в брак в связи с юридической недействительностью

Под юридической недействительностью подразумевается недействительность или порочность брачного договора либо возникновение ситуации, препятствующей продолжению брака. Если речь идет также про аннулирование брака, то в такие ситуациях суд имеет право вмешаться. Можем собрать эти ситуации под следующими заголовками.

а. *Неспособность заключать контракт мужчины или женщины:* в указе о семейном праве (Aile Hukuku Kanunu Tasarısı [АНКТ], 5,6) сказано, что лица не достигшие 17-18 лет могут вступать в брак только по решению судьи. Браки, не соответствующие этим указанием являются порочными (фасид). (АНКТ, 52) Кроме этого в этот в список входит браки, заключенные в случае пьянства и выговора. (Koçak, 1991, s. 99-119)

б. *Наличие препятствий для вступления в брак:* наличие родственной связи по крови, или молочное родства, или по наличие родственности по договоренности (Ан-Ниса 4/22; Mevsili, 1987, s. 105; Zuhaylî, 2010, s. 142) или ожидание женщины период идды, или если женщина является язычницей,

это также препятствует заключению брака.(Ан-Ниса 4/24; Аль-Мумтахана 60/10; Zuhaylî, 2010, s. 104)

в. *Несогласие родителей на брак*: это условие в большей части мнения факихов мазхаба Шаффи, Маликини и Ханбалани.(Şirbini, t.y, s. 147; İbn Rüşd, 1995, s. 11; Zuhaylî, 2010, s. 153)

г. *Невыполнений условий брачного контракта*: исламские факихы считают необходимым наличие иджба – принятия, которое показывает, что стороны принимают друг друга в качестве супругов, и присутствие двух свидетелей для того, чтобы брачный контракт был действительным.(Mevsilî, 1987, s. 104; Şirbini, t.y, s. 144; АНКТ, 34)

2. *Просьба женщины о разводе с указанием причины*

По исламскому праву, если у женщины есть причины на развод, то она может обратиться в суд и подать иск о разводе. Кратко можно обобщить ситуацию обращение женщины в суд по личным мотивам следующим образом.

а. *Наличие психических, физических или сексуальных заболеваний у мужа*: если у мужа есть недостатки, мешающие семейному счастью и выполнению обязанностей, то женщина при желании может подать в суд на развод.(el-Kudurî, t.y, s. 25; Merġinanî, 1990, s. 27; İbn Rüşd, 1995, s. 62; Zuhaylî, 2010, 406; el-Hüraşî, t.y, s. 238)

б. *Неспособность мужа обеспечивать жену*: в исламе муж, являющийся главой семьи(Ан-Ниса 4/34) обязан финансово обеспечивать свою жену.(Аль-Бакара 2/233; İbni Mace, t.y, s.3; İbni-Kudame, t.y, s.230) Женщина может подать в суд на развод с мужем, который не выполняет свои финансовые обязательства.(İbni-Kudame, t.y, s.246; Döndüren, 1983, s. 395) Однако ханафитские ученые не сочли правильным, чтобы женщина подавала на мужа в суд по экономическим причинам. Они выразили этот мнение исходя из аята в суре аль-Бакара(АНКТ, 96; Dalgın, t.y, s. 184): *“Если должник в трудном положении, то предоставьте ему отсрочку, пока его положение не улучшится. Но подать милостыню будет лучше для вас, если только вы знаете”*.(Аль-Бакара 2/280)

в. *Если муж потерялся*: человек, местонахождение которого неизвестно или неизвестно жив ли он или нет, называется пропавшим без вести.(Huraşî, 2006, s. 238; Erdoğan, t.y, s. 283; Cin, Akgündüz, 1989, s. 10; Döndüren, 1983, s. 395) Исламские факихы единогласно согласны с тем, что можно развестись с пропавшим или с мужем которого нет, подав в суд, но есть разногласие в продолжительности отсутствия.(Merġinanî, 1990, s. 181; Huraşî, 2006, s. 149; İbn Rüşd, 1995, s. 63; İbni Kudame, t.y, s.246; Karaman, t.y, s. 316)

В законе о семье 1924 года определение периода времени для пропавшего без вести мужа было оставлено на усмотрение судьи.(АНКТ, 78) Опять же, в этом законе было сказано, что дела, связанные с исчезнувшим мужем будут решаться в течение трех-четырёх лет.(АНКТ, 78)

г. *Заключение мужа под стражу в тюрьму*: заключение мужа по любой причине дает право женщине подать на развод. Однако существует разные мнения на этот счет. По мнению некоторых исламских факихов, независимо от продолжительности заключения, женщина может подать на развод.(Zuhaylî, 2010, s. 416; Şaban, 1993, s. 499) Хотя четкой статьи по этому вопросу в законе о семейном праве нет, однако в законе 1924 года указано, что женщина может обратиться в суд, если супруг осужден за преступление чести, и за бесчестия.(АНКТ,80)

д. *Если есть опасение мужа в убийстве или причинении вреда своей жене*: это причина было включено в качестве причины для развода в законопроекте о семейном праве от 1924 года.(АНКТ; 81) В этом все люди мира сочли бы разумным желание женщины расстаться со своим мужем.

ж. *Если муж обманывает или изменяет своей жене*: если мужчина врет девушке, на которой женится о своей личности, профессии, социальном положении, семье и женится таким образом, то в таком случае жена может подать на развод, если она узнает об этом и сможет доказать его ложь.(Kudurî, t.y, s. 12, Merġinanî, 1990, s. 201; АНКТ, 48) Кроме того, супружеская неверность и внебрачные отношения во время брака дают женщине право на обращение в суд.(Aktan, 1998, s. 12) Особенно если мужчина женился в тайне от своей жены, то в таком случае женщина может подать на развод, если пожелает.(АНКТ, 83)

з. *Отказ мужа платить махр*: в Коране сказано: *“давайте женщинам махр от чистой души.”*(Ан-Ниса 4/4); *“А за удовольствие, которое вы получаете от них, дайте им обязательное вознаграждение”*(Ан-Ниса 4/24),

в соответствии с этими аятами мужчина должен выдать махр своей жене. Если муж вовремя не платит махр, то женщина может подать на развод. Однако судья дает мужу один год на выплату. Если муж не выплатит махр до крайнего срока, то в этом случае судья разводит их. Это мнение принадлежит большинству исламских факихов. (İbn Rüşd, 1995, s. 63; Zuhaylí, 2010, s. 221, Şaban, 1993, s. 275)

к. *Брак мужа с другой женщиной, без ведома его первой жены*: первые исламские факихы утверждали, что если женщина во время брачного контракта ставит условие чтобы муж не женился на другой, то мужчина должен следовать этим условиям. (İbni Kudame, t.y, s. 488; АНКТ, 83) Некоторые исламские факихы заявляют, что женщина может подать на развод, если новый брак заключен без ее ведома. (el-Alim, 1996, s. 172)

л. *Сильная несовместимость*: семья создается для счастья, но иногда бывают побои, ругань, оскорбления, бесчестное поведение или принуждение к тому, что Аллах запретил. В Коране и Сунне есть несколько советов о возможной несовместимости между супругами. (Aktan, 1998, s. 12) Если эти методы не дали положительных результатов, то женщина может обратиться в суд и подать на развод. (Zuhaylí, 2010, s. 414)

Заключение

Религия Ислам была послана для обеспечения счастья людей в этом мире и в будущей жизни. Одним из главных пунктов, обеспечивающих счастье, и даже самым важным является институт брака. Люди вступают в брак по разным причинам, например, для того, чтобы быть счастливыми, или же для продолжения потомства, или для защиты себя от греха, или для получения социального статуса. Однако иногда эти цели не сбываются. Молодожены целью которых было построить счастливую семью, но потом сами же могут стать несчастными в этом браке. Религия Ислам же призывает проживать счастливую жизнь. И в таких случаях Ислам дает им новую возможность для обретения счастья и от избавления страданий.

Если даже согласно исламскому праву, право на развод в основном дано мужчине, то при несчастии, или нарушении прав женщины, или по другим уважительным причинам это право дано так же и женщинам. По этим причинам женщина может развестись с мужем с тремя различными способами. Это тефвиз-талак, метод мухалеа и развод через суд.

Тот факт, что эти ценности и права женщины даны им 1450 лет назад, показывает насколько дальновидна и современна религия Ислам, и что она до сих пор сохраняет свою востребованность.

Заявление о соблюдении этики

В процессе написания исследовательской работы “*Права женщин на развод с супругом в исламско-семейном праве*” соблюдались научные правила, правила этики и правила цитирования. Собранные данные не были фальсифицированы, исследование не было отправлено в какие-либо другие академические издания для опубликования.

Заявление исследователей о ставке взносов

Ставки взносов авторов равны.

Объявление конфликта

В исследовании нет потенциальных конфликтов интересов.

Литература

- Acar, H. İ. (2000). *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: Ekev Yayınları.
- Acar, H. İ. (2011). Tefrik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- АНКТ, (aile huku kukanunu tasarısı), md. 78.
- Aktan, H. (1998). Kur’ana Göre Boşanma Prosedürü, 1. *Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumu*. Konya: .
- Arıkfıdan, M. (2015). *İslam Hukukunda Kadın Haklarının Korunmasına Yönelik Tedbirler* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Cassas, E. (1985). *Ahkamı'l-Kur'an*. Beyrut:
- Cin, H. & Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Doğanay, E. (1984). *İslamda Talak'ın Hükmü ve Hikmetleri*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Döndüren, H. (1983). *Delilleriyle İslam Hukuku*. İstanbul: Erenler.
- Kurtubi, M. A. (1994). *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*. Kahire.
- Münzir, E. (1983). *Kitabu'l İcma* (Çev. A. Şener). Ankara: Gaye Matbaası.

- Firuzabadı, M. (1987). *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Gürkan, M. (2011). İslam Aile Hukukunda Kariya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvizü't-Talak. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18 , 275-310.
- Huraşî, M. A. (2006). *Şerhu Mubtasarı Seydi Halil*. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye.
- İbn Hazm, E. (1970) *el-Muhallâ*. Mısır.
- İbn Rüşd, (1995). *Bidayetü'l-müctebid*. Beyrut 1995.
- Kasanî, A. (ty). *Bedai'u-Sanai fi Tertibi's-Şerai*. Beyrut:
- Koçak, M. (1991).Ehliyete Tesir Açısından Sarhoşluk. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5. 91-120.
- Kudurî, E. H. (ty). *el-Mubtasar*. İstanbul: Dersaadet.
- Malik, E. (1992). *el-Muwatta*. İstanbul:
- Merğınanî, B. (1990). *el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l Mübtedi*. Beyrut.
- Mevsilî, A. M. (1987). *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Mubtar*. İstanbul.
- Muhammed Şerif, A. (1996). *Naẓariyyetü's Siyasîyetü's Şer'iyye ve'd-Davabud ve'd Tatbikad*. Bingazi.
- Serahsî, Ş. (1983). *Kitabu'l Mebsut*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sürurî, M. (ty). *Abkamu't Talak*. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Şaban, Z. (1993). *el-Abvali's Şer'iyye li'l Abvali's Şahsiyye*. Bingazi.
- Şirbini, H. (ty). *Muğni'l Muhtac İla Ma'rifeti Meani'l-Minhac*. Beyrut: Daru'l Fikir.
- Zeydan, A. (1994). *el-Mufassal fi Abkamu'l Mer'e ve'l beyti'l Müslim fi's Şeriatil İslamiyye*. Beyrut.
- Zuhaylî, V. (2010). *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*. İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The religion of Islam gave great value to the institution of the family, and gave extensive orders and recommendations regarding its construction, maintenance and termination. While Islam regards marriage as an natural need and the basis of happiness, it considers it necessary to have mutual understanding, respect and love between husband and wife for the continuation of marriage. However, reasons such as the different natures of people, the diversity of their understanding and tastes, and the occurrence of some negative events can wear down the strong marriage bond over time. Spouses grow cold to one another. Even being together can turn into hell instead of bliss. In such cases, the spouses will either live in sadness and despair, or they will split up and look for new opportunities to be happy. When a couple comes to this point, Islam considers divorce as legitimate and a way for the spouses not to harm one another and to achieve new happiness. The subject of talaq - divorce in Islamic family law - has been handled and discussed from many different aspects. One of these debates is about who will decide to divorce, who will be authorized to do so and whether women can divorce their husband or only men can. According to Islam, while men have the right to divorce directly, this right is given to women under certain conditions. However, in general, women in Muslim societies are unaware of the existence of such rights. Islam has authorized three kinds of divorce for a woman who is not satisfied with her husband and cannot find the happiness she seeks in her marriage. These are muhâlea, tefviz-i talak and divorce by court. These methods have their own rules and qualifications. We can summarize them as follows.

Tefviz-i Talak: It is a man's transfer of the power of divorce and his business to his wife or another attorney. In other words, it is the man's authorization to his own wife or another person to destroy the marriage bond. In this way, a woman can divorce her husband whenever she wishes. The woman may request that such an authority be given to her during the establishment of the marriage contract. This is a very important right for women in Islamic law.

Women get this right from the Qur'an and the Sunnah of the Prophet Muhammad. The verse in the Qur'an is as follows: "O Prophet! Say to your wives: "If you want the life of this world and its adornment, let me benefit you. And I will divorce you with beauty" (Ahzab 33/28). Prophet Muhammad gave this right to his wife Aisha, but she did not use it.

Muhâlea (Hul'): One of the methods whereby a woman can divorce her husband is the Muhâlea (Hul') method. In the fiqh literature, muhalea is the termination of the marriage union by agreeing with her husband in return for a financial price. In other words, in this way, the woman can obtain the power of divorce by giving money to her husband.

It is stated in the Qur'an and the Sunnah that opposition is a legal right. The relevant verse is as follows: "Divorce can happen twice. In the third, the marriage either continues with kindness or ends nicely. It is not permissible for you to take back something that you previously gave as mahr to women after the divorce. However, if the two of them are afraid that they will not be able to protect the limits of Allah, namely their marriage rights, and you are worried whether they will be able to keep these limits or not, there is no sin on either side if the woman leaves some things from her mahr to her husband so that she can be free. These

are the limits set by Allah, do not exceed them. Whoever exceeds these limits set by Allah becomes one of those who act contrary to his reason for being.” (bakara 2/229).

Divorce Through Court: If a woman complains about her husband, if she is not happy, if she wants to divorce her husband, she can divorce her husband by applying to the court. In this case, the woman must have grounds for divorce. For example, the husband's beating his wife, lying to her, not keeping his promises, not being able to meet the needs of his family, the disappearance of the husband, his apostasy, and his inability to perform sexual activities are some of them. Likewise, if the husband is mentally or physically ill, if the husband is in prison, the wife can also divorce her husband. If the judge in the court sees the woman as right, he can end the marriage.

Evrengzib'in Dinî Politikalarının Babürlüler'in Yıkılmasındaki Tesir Derecesinin Değerlendirilmesi

Sadık AMBER¹

Öz

Hindistan, tarihin en kadim medeniyetlerini barındıran ve eski devirlerden bugüne kadar birçok toplumun ilgisini çeken bir yerdir. Özellikle de bu topraklar, Türkler ve Hintlilerin yüzyıllarca ortak yaşam alanı olmuştur. Babürlüler'de, Hindistan'da hüküm sürmüş devletlerden biridir. Bu devlet, siyasi ve dini sahadaki icraatları sebebiyle en güçlü hale ve en geniş sınırlara Evrengzib döneminde ulaşmıştır. Evrengzib, Din-i İlahi isminde yeni bir sistem kuran, Hindu ve diğer gruplara pozitif ayrımcılık yapan ve Müslümanlara mesafeli davranan Ekber Şah gibi bir sultandan sonraki süreçte yönetimi deruhte etmiştir. Müslümanların ellerinden alınan haklarını iade etmeye, Hinduları ve diğer grupları belli ölçülerde kontrol altına almaya çalışmıştır. Evrengzib yaptığı radikal icraatlarından dolayı gerek kendi döneminde ve gerekse de asırlar sonrasında bile tenkit edilmesine ve günümüz Hindistan'ında Müslümanlara yönelik olumsuz politikaların oluşmasına sebep olmuştur. Bir kısım araştırmacılar bu icraatları sebebiyle Babürlüler'in yıkılmasına giden yolda en önemli unsur olarak Evrengzib'i görmektedir. Makalede, bu sorulardan bazılarını incelemeye çalışacak ve bunlar aracılığıyla, bu sultanın yönetimde karşılaştığı sosyo-politik zorlukları ve bunlara nasıl yanıt verdiğini yeniden değerlendirecektir. Araştırmada birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmanın çerçevesi, çağdaş ve tarihsel literatüre nesnel yaklaşımlarla oluşturulmuş ve materyaller Evrengzib'in takip ettiği dini politikasını ve bunun Babürlü iktidarının zayıflamasına ve neticede sona ermesine nasıl tesir ettiği analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Evrengzib, Alemgir, Babürlüler'de Dini Hayat, Hindistan'da Türkler.

Evaluation of the Influence of Evrengzib's Religious Policies on the Overthrow of the Mughals

Abstract

India is a place that hosts the most ancient civilizations of history and attracts the attention of many societies from ancient times to the present. In particular, these lands have been the common living space of Turks and Indians for centuries. It is one of the states that ruled in India, in the Mughals. This state, due to its political and religious activities, reached its most powerful and widest borders during the period of Awrangzib. Awrangzib assumed the administration after a sultan like Ekber Shah, who established a new system called Din-i Divine, discriminated against Hindus and other groups, and distanced himself from Muslims. He tried to restore the rights taken from the Muslims and to control the Hindus and other groups to a certain extent. Due to his radical actions, Aurangzib was criticized both in his own time and even after centuries, and caused the formation of negative policies towards Muslims in today's India. Some researchers see Awrangzib as the most important element on the way to the destruction of the Mughals because of these actions. The article will attempt to examine some of these questions and, through them, reassess the socio-political challenges this sultan faced in his rule and how he responded to them. Primary and secondary sources were used in the research. The research framework was created with an objective approach to modern and historical literature, and the materials were analyzed about the religious policy of Awrangzib and how it influenced the weakening and final end of the Mughal power.

Key Words: India, Awrangzib, Alemgir, Religious Life in Mughals, Turks in India.

Atıf İçin / Please Cite As:

Amber, S. (2023). Evrengzib'in dinî politikalarının Babürlüler'in yıkılmasındaki tesir derecesinin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 857-873. doi:10.33206/mjss.1269661

Geliş Tarihi / Received Date: 23.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.05.2023

¹ Dr. - sadik.amber@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-9707-4740

Giriş

Evrenzib, Hindistan tarihinde hakkında müspet-menfi en çok yorum yapılan sultanlardan birisidir. Ekber Şah, Hindular lehine yaptıklarıyla Hindular tarafından ne kadar üst düzey bir yönetici kabul ediliyorsa, Evrenzib de o denli kötü, başarısız ve zalim biri olarak kabul görmektedir. Müslümanlar tarafından da Ekber Şah, kazanımlarını gasp eden bir zalim, o ise ellerinden alınan hakları iade eden, bir lider olarak değerlendirilmektedir. Her iki Babürlü sultanı da iki farklı anlayışı temsil ettiklerinden dolayı, her ikisinin de takdir ve tenkit edenleri hep var olmuştur. Günümüzde bile her iki şahsiyete dair, farklı topluluklar tarafından menfi müspet değerlendirmeler devam etmektedir. Olaylara ve şahıslara dair karar ve değerlendirmeler, liderlerin yaptığı icraatları da göz önünde tutarak, kimin tarafından ve hangi yönden yapıldığıyla mütenasip olarak değerlendirilecektir.

Evrenzib gücünün zirvesindeyken, o zamanlar Avrupa'nın tüm nüfusundan daha fazla olan 150 milyondan fazla insanı yönetiyordu. İmparatorun büyük fetihleri de dâhil olmak üzere, Babür krallığı, şu anda Hindistan, Pakistan, Afganistan ve Bangladeş olan bölgelerin de dâhil olduğu 3,2 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmıştı. İmparatorluğun hazinesi, Evrenzib'i muhtemelen zamanının en zengin adamı yapan değerli taşlar, elmaslar ve altın koleksiyonlarıyla doluydu. 17. yüzyıl Asya ve Avrupa'daki çoğu insanın gözünde, Evrenzib ve Alemgir gerçekten isimlerinin hakkını vermiştir: taht süsleyen (Aurang-zeb-Evrenzib) ve dünyayı ele geçiren (Alam-gir-Alemgir) (Haselby, 2022). Biz makalemizde genel olarak Evrenzib yazılımını kullanmayı tercih ettik.

Babür İmparatorluğunun altıncı sultanı olan Evrenzib, çok hırslı ve saldırgan olarak nitelenen bir hükümdardır. Askeri işler ve imparatorluğunu genişletme konusunda çok yetenekliydi. Hükümdarlığı sırasında, Babür İmparatorluğunun tüm Hint alt kıtasına yayılmıştır. Pek çok kişi ve çalışma, onun muhafazakâr bir Müslüman ve gerçek bir Hindu karşıtı olduğunu aktarmaktadır. Dini politikaları çok katı ve oldukça çelişkili olarak yorumlanmıştır. Pek çok tapınağı ve Hindu putunu yok edip ve eksiksiz İslami kurallar ve kanunlar koymuştur. Ancak bugün bile onun dindarlığı hakkında iki ekol ve görüş mevcut olup, eylemleri ve çatışmaları devam etmektedir (Unacademy, 2022).

Evrenzib Sünni ekole mensup Müslüman bir sultandır. O, özellikle Ekber Şah gibi kendinden evvel gelen sultanların laik anlayış yerine İslâm'ın hükümlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak bu uğraşlar onun birçok güç merkeziyle çatışmasına neden olmuştur (Lambton, 1970, s. 52). Bütün sıkıntılara karşın 1658'den 1707'ye kadar Babürlü toplumunu idare eden Evrenzib, kendi devrinde Babürlü topraklarını genişletmiştir. Bu dönemde, doğuda Çittagong'dan batıdaki Hindukuş dağlarına ve kuzeyde Keşmir'den güneydeki Cinci hudutlarına kadar olan topraklarda hüküm sürülmüştür. Evrenzib 1658'de yönetimi devralınca, devlet siyasi ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Hindistan'da dini, iktisadi, kültürel alanda birçok gelişmenin yaşandığı bu süreçte Taç Mahal gibi büyük bir esere ayrılan bütçe sebebiyle, Babürlü hazinesinin içi boşalmıştır. Böyle bir ortamda iyi eğitilmiş ve zeki bir sultan olan Evrenzib, bütün problemleri ortadan kaldırmak adına siyaset geliştirmiş ve önüne asıl maksat olarak Daru'l-Harp olan memleketini Daru'l-İslâm'a dönüştürmeyi koymuştur (Sarkar, 1972, s. 124).

Evrenzib Hinduizmin uygulama ve ritüellerinin yayılmasına bir derecede mâni olurken, Şii akideye mensup olanlar da dâhil toplumu İslâm'ın Sünni anlayışına çekmeye gayret göstermiştir. Bu sebeple bu tarz konularda birtakım önlemler almış ve çalışmalar gerçekleştirmiştir. Onun bu faaliyetlerin içine girmesi Müceddid-i Elf-i Sani olarak vasıflandırılan İmam-ı Rabbani'nin kurduğu dini yapının bir müntesibi olarak kabul edilmesine neden olmuştur (Bentley, 2005, s. 37). Araştırmacıların çoğu, Evrenzib'in Hindu mabetlerini yıktırması sebebiyle onun Hindu inancına muhalif bir kişilik olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Ancak Hindu mabetlerinin yıktırılması sadece Evrenzib devriyle sınırlı bir hadise olmayıp 1192-1729 tarihlerinde de seksen Hindu mabedinin ortadan kaldırıldığı kaynaklar tarafından ortaya koyulmaktadır (Chetry, 2018, s. 52).

Babürlüler devrinde Hindu mabetlerinin ortadan kaldırılması bugün bile ciddi eleştiri konusu olan bir mevzudur. Ancak toplum hayatını alakadar eden bu reformlar devletin siyasi anlayışının bir gereği olup, Hinduları baskı altına almak için planlanmış bir faaliyet değildir. Babürlüler Ekber Şah devrinden başlayarak mabetleri devlete ait bir mülk olarak telakki edip onların restore edilmesi ve muhafazası için birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu anlayış Evrenzib döneminde de devam etmiştir. Evrenzib'in 1665 senesinde Gucerat'ta Hindularca kıymetli kabul edilen meşhur Somnath/Sumenath mabedini yeniden yaptırmak için yıktırması buna örnek olarak gösterilmiştir (Chandra, 1972, s. 278).

Evrengzib'in farklı maksatlarla toplumun dini hayatında sergilediği politikalar, arzu ettiği ve hedeflediği neticelere onu ulaştıramamış ve ülkenin gidişatında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İmparatorluğun birliği, gücü, barışı ve refahı darbe yemiş ve dolayısıyla ülkedeki barış iklimi bundan olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuz sonuçlar sadece Evrengzib'in bir başarısızlığı olarak kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun çöküşüne neden olan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (Sunidhi, 2022). Evrengzib'in politikalarına muhalefet ve başkaldırı sadedinde Sihler, askeri bir mezhebe dönüşmüş ve Evrengzib'e karşı hep savaş halinde kalarak icraatlarına mâni olmaya çalışmışlardır. Evrengzib döneminde çıkan bu isyanlar ve savaşlar, imparatorluğun barışını, birliğini, refahını ve askeri gücünü yok etmiştir. Evrengzib sadece amacında ulaşmada başarısız olmamış, aynı zamanda imparatorluğunu da mahvetmiştir. Bu yüzden kendisini tebaasına iyi bir yönetici olarak kabul ettirememiş ve hedeflediği faaliyetleri yapmakta başarısız olmuştur (Sunidhi, 2022). Evrengzib 1707'de vefat ettiğinde Babür İmparatorluğu, Avrupa'nın iki katı büyüklüğünde bir nüfusa, Asya'nın en büyükleri arasında sayılan bir orduya ve toprakları tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmış (Niccolao, 1990) olsa da çöküşe giden bir yol Babürlüler için başlamış anlamına gelmektedir.

Evrengzib'in muhafazakârlığını belirtmek için sıklıkla kullanılan, tapınağa saygısızlık gibi bir politikasının olup olmadığı ve şayet varsa onun İmparatorluğundaki tüm tapınaklara bunu uygulamış mıdır sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Evrengzib'in politikaları, İslam'ın alt kıtadaki konumunu geri kazanma konusundaki gayretiyle motive edilen son derece popöler olmayan cizye toplama fikri (Alam, 2004), Babürlüler için iyi sonuçlar doğurmamıştır.

Bu makale, bu sorulardan bazılarını incelemeye çalışacak ve bunlar aracılığıyla, Evrengzib'in yönetimi sırasında karşılaştığı sosyo-politik zorluklarını, bunlara nasıl yanıt verdiğini ve faaliyetlerinde dinsel açıdan sınırları zorlayan bir noktada olup olmadığını yeniden değerlendirecektir.

Günümüz Hindistan'ında Hindularla Müslümanlar arasında cereyan eden bazı gerginlikler yaşanmaktadır. Bunların çözümlenmesi farklı inançtaki toplumların huzur ve barış içinde yaşamasına katkı sağlayacaktır. Problemlere köklü çözümler üretmenin yolu da ana sebepleri bulmaktan geçmektedir. Çalışmanın ana amacı, Evrengzib dönemindeki Babürlü Hindistan'ındaki dini yaşamı, Evrengzib Şah'ın dini sahadaki icraatlarını ortaya koyarak iki toplum arasında çatışmalara sebebiyet veren problemleri ve yapılan yanlışları ortaya koymaya çalışmaktır. Araştırmanın hedefleri arasında Evrengzib'in benimsediği teolojik veya dini yaklaşımı tahlil etmek ve bunun Babürlüler'in gerilemesinde ve yıkılmasında nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu ortaya koymak bulunmaktadır.

Mevcut araştırma için veriler, öncelikle birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Araştırmanın çerçevesi, çağdaş ve tarihsel literatüre nesnel yaklaşılarak oluşturulmuş ve materyaller Evrengzib'in takip ettiği dini politikasını ve bunun Babürlü iktidarının zayıflamasına ve neticede sona ermesine nasıl tesir ettiği analiz edilmiştir.

Evrengzib'in Hayatı ve şahsiyeti

Hindistan'da tarihçiler tarafından daha çok Alemgir namıyla anılan Evrengzib, Mümtaz Mahal ile Şah Cihan'ın üçüncü oğlu olarak 3 Kasım 1618'de Málvâ'da (Dhod) doğmuştur. Mír Muhammed Hâşim Gılânî, Molla Abdüllatîf Sultânpuří, Seyyid Muhammed Kannevcî, Şeyh Abdülkavî Burhânpuří, Şeyh Ahmed Molla Cîven, Dânişmend Han ve Sa'dullah Han gibi ünlü âlimlerin himaye ve terbiyelerinde yetişti (Nizami, 2022). Muhyiddîn Muhammed Birinci Alemgir Şah ismiyle de bilinmektedir. İlk taç giyme törenini 1658'de otuz dokuz yaşında yapmıştır. Altmışlı yaşlarının ortalarındayken 1681'de tüm imparatorluk sarayını Deccan'a taşımış, ardından Bijapur'u fethetmiş ve 1707'de seksen sekiz yaşında iken vefat etmiştir (Truschke, 2017).

Şah Cihan, çok sevdiği hanımı adına Taç Mahal'in temelini 1632'de attırımış ve günlük 20 bin işçi çalıştırarak 22 yılda bitirilmiştir. Bu şaheserin yanına kendisi içinde siyah matem renginde bir benzerini yaptırmanı isteyince, devlet bütçesini büyük masraflara sokacak düşüncesiyle bu talebe mâni olmak adına ve başka sebeplerden dolayı oğlu Evrengzib, kendisini tahttan indirip Agra Kalesi'nde yaşamaya mecbur etmiştir (Ekinci, 2011). Babür'ün dördüncü kuşaktan torunu Âlemgir Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzib'in dönemi "Türklerin Hindistan'daki Altın Çağı" olarak değerlendirilmektedir. Evrengzib'in bu başarısı uyguladığı dini ve siyasi politikalara borçludur ve Babürlüler bu dönemde en geniş hudutlara ulaşmıştır (Savaş, 2020).

Şah Cihan 1657'de ciddi şekilde hastalanma neticesinde, iki kardeş arasındaki gerilim bir veraset savaşını doğurmuştur (Spear, 2022). Şah Cihan, Hindulara yakınlığı olan Dara Şükuh'u veliaht olarak

atamıştır. Bu arada babası Şah Cihan'ı da iyileşme sonrası Agra'daki sarayında gözetim altına almıştır. İki yıl devam eden hâkimiyet tartışmaları 1659 da Evrenzib'in galibiyeti ile sona ermiş, kanlı bir veraset savaşında galip geldikten ve eski sultan olan babası Şah Cihan'ı hapsedtikten sonra 1658'de tahta çıkmıştır. Sonraki kırk dokuz yıl boyunca Babür imparatorluğunu yönetmiş, topraklarını genişletmiş, Karnataka bölgesinin zengin verimli vadilerine kadar uzanan ve hatta doğuya doğru Ahom tarafından yönetilen bölgelerin kalbine kadar nüfuz etmiştir. Evrenzib 1707'de öldüğünde, Babür İmparatorluğu çağdaş Avrupa'nın iki katı büyüklüğünde bir nüfusa hükmeder durumdadır (Chetry, 2018, s. 80).

Evrenzib düşünceye önem veren dindar bir genç olarak büyümüş, Müslüman muhafazakârlığıyla yetişmiş ve Babür kraliyetinin bir takım İslâm dışı özelliklerinden arınmıştır. Erken askeri ve idari yetenek belirtileri gösterdi; bu nitelikler, güç arzusuyla birleştiğinde, onu parlak ve değişken olan en büyük ağabeyi ile rekabete girmesinde etkili olmuştur (Spear, 2022). Evrenzib, idare ettiği devleti büyük bir güce sahip olsa da sade ve mütevazı bir hayat sürmeyi tercih etmiştir. Yeme-içmesi, giyim-kuşamı ve diğer bütün yaşantısı sadelik içerisinde. Evrenzib'in nizamlı ve düzgün bir hayatı mevcuttur. Vefat ettiğinde, seksen sekiz yaşında olmasına rağmen işitme problemi hâric, vücudunda hiçbir bozukluk bulunmuyordu. Evrenzib, İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu olan Muhammed Mâsum Fârûkî'nin manevi terbiyesini de almış ve güzel bir eğitim görmüştür. Fen ve din ilimlerinde belli bir noktaya gelmiş ve yöneticilik ve askerlikte maharetini geliştirmiştir. İdaresinin ve ahlâkının güzelliği sebebiyle Dekken valiliği sırasında (1634-1644) halka ve çevresine kendisini sevdirmiştir (Türkalemiyiz, 2022). Evrenzib genel olarak çok sadaka dağıtan, çok oruç tutan ve israfla mücadele eden bir yöneticidir. Namaz kılma ve Kur'an-ı Kerim okuma konusunda dikkati çok yüksektir. Dışarı çıktığında elinde teşpih her fırsatta Allah'ın adını anmaya devam etmiştir (Manucci, 1966, s. 168-169). Evrenzib'in hayatı, güç ve adalet duyguları, dindarlık ve Babür krallığının yükü de dâhil olmak üzere, bazen çatışan arzular ve motivasyonlar tarafından şekillendirilen karmaşık bir imparatordur (Truschke, 2017). Evrenzib, kardeşlerinden farklı olarak, her zaman tüm işlerini ihtiyatlı bir şekilde gizli tutmaya gayret etmiştir (Nicholas, 1920, s. 206).

Evrenzib, 1707'de seksen sekiz yaşında ölüm döşeginden oğullarına, Allah'ın kendinin dini konulardaki hataları sebebiyle cezalandıracağı da dâhil olmak üzere en büyük korkularını dile getiren birkaç dokunaklı mektup yazmıştır. Ama hepsinden çok, bir kral olarak kendi kusurlarından yakınmıştır. En küçük oğlu Kam Bakhsh'a, ölümünden sonra subaylarının ve ordusunun kötü muamele görmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Üçüncü oğlu Azam Şah'a daha derin şüphelerini itiraf ederek şöyle demiştir: "Hükümetten ve halkı korumaktan tamamen yoksundum. Değerli hayatım boşa gitti. Allah burada, ama benim donuk gözlerim onun ihtişamını görmüyor" (Truschke, 2017). Evrenzib'in elli yıla yaklaşan yöneticiliği başlıca iki dönemde değerlendirilebilir. Birincisi kuzeyde bulunduğu genel olarak siyasi ve idari konularla ilgilendiği dönemdir. İkincisi ise güney taraflara giderek Bâbürlü hâkimiyetini Dekken'de sağlamaya çalıştığı dönemdir.

Evrenzib sade Farsçanın güzel örneklerini teşkil eden Ruka'ât-ı 'Âlemgîr ismiyle bilinen mektuplarını kaleme alır. Evrenzib disiplinli, tedbirli, adaletli bir hükümdar olarak meşhur olmuş ve genel olarak taraftarlarının takdirini kazanmıştır. Tayin ettiği hedeflerine tam olarak ulaşamamasına rağmen sultanlığı döneminde Babürlüler en güzel devirlerini yaşamış, İngiliz yönetimine deyin Hindistan'da daha önce bir benzeri görülmemiş güçlü ve büyük bir devlet olma özelliğini kazandırmıştır (Nizami, 2022).

Evrenzib edebiyata da çok ehemmiyet vermiştir. Mektuplarında sık sık Sadi, Hafız, Rumi ve diğerleri gibi kişilere göndermeler bulunmuştur. Kütüphaneleri desteklemiş ve el yazmalarının korunması için sık sık büyük meblağlar bağışlamıştır. Sarayın şehzadeleri ve soyluları arasında her türlü şairin himayesi ve teşviki konusunda hassasiyet göstermiştir (Eaton, 2000). İslami çalışmalara ek olarak Evrenzib, ayrıca Türk edebiyatı okumuş ve hat sanatında uzmanlaşmıştır (Fazal, 2022). Evrenzib'in önde gelen birkaç soylusunun bu dönemde müzisyenleri ve şarkıcıları aktif olarak teşvik ettiği ve koruduğu görülmektedir. Aslında, Evrenzib döneminde, öncüllerinin dönemine göre daha fazla müzik risalesi yazılmıştır (Chandra, 2003). Evrenzib de ataları gibi, devletin mali kaynaklarını hassasiyetle kullanmaya gayret göstermiştir. Büyük dedesi Hindu Sanskritçe metinlerini Farsçaya çevirmekle, büyükbabası resim stüdyosu için ve babası Tac Mahal'i inşa etmekle tanınırken, Evrenzib, Hanefi hukuk kodlarından oluşan bir koleksiyon olan Fetava-i Alamgiriye'ye mali destek sağlamıştır (Haselby, 2022).

Evrenzib'in özellikleri arasında eksiksiz cesareti, azmi ve sabrı sayılabilir. Askerî harekâtları, düşmanlarını saf dışı etmesi, diplomasi anlayışı ve devlet adamlığındaki başarıları bunlara örnek gösterilebilir. Evrenzib güçlü bir hâfızaya sahiptir ve aynı zamanda yorulmayan bir sultandır. Evrenzib kendisine sunulan talepleri tek tek okumuş, bunlara cevap vermiş ve bu durumdan de büyük bir zevk

almıştır. Evrengzib dönemi mimari alanda oncelki hükümdarlar dönemine nispetle çok daha az sayıda eserin inşa edildiği bir dönemdir. Dönemin en önemli mimari yapıları arasında, Tac Mahal'den esinlenerek 1678'de Evrengabad'da yapılan, Evrengzib'in hanımı Rabia Devrani'nin Bibi-ka Ravza adıyla meşhur olan türbesi bulunmaktadır. 1659-1660'ta Delhi'de inşa edilen Mothki Mescidi ve 1674'te Lahor'da yapılan Badşahi (Padişahi) Camii dönemin en önemli mimari eserleri arasında zikredilmektedir (Nizami, 2022).

1680-1681'de Evrengzib'in 3. oğlu Ekber, bir Rajput ayaklanmasını desteklemiştir. Bunun üzerine çıkan çatışmada İmparatorluğun güneyinde Maratha krallığı ele geçirilmiştir. Hükümdarı Sambhaji 1689'da idam edilerek Maratha Hindularının uzun süreli bir gerilla savaşını başlatmalarının yolu açılmıştır. Bu kavgalar ve mücadeleler imparatorluğun kaynaklarını zora sokmuştur. Artan vergiler, genellikle dini hareketler kılığında köylü isyanlarına yol açmıştır. Evrengzib'in olumu, zaten zayıflamış olan krallığını sakatlamıştır. Dini kargaşaya rağmen 150 yıl daha surmuştur. Evrengzib, alt kıtayı birleştirmek için 50 yıl harcamıştır. Onun kontrolü altında, Babür İmparatorluğu'nun buyukluğu zirveye ulaşmıştır. Yıllarca çalıştıktan sonra sağlığı bozuldu ve doksan yaşında vefat etmiştir. olumuyle Babür imparatorluğu parçalanmaya başlamıştır (Aqip, 2022). Evrengzib tevazuu sebebiyle kendi mezarını bile Devletabad yakınlarındaki 14. asırda yapılan işti şeyh Zeyneddin'in türbesinin avlusunda üstü açık bir tarzda inşa ettirmiştir. Evrengzib'in lükse karşı duruşunun arka planında imparatorluk bütçe dengelerinin bozulması ve dini anlayışı sebebiyledir. Evrengzib muhasebe işlerinde tasarrufa ve israfa gidilmemesi yönünde yüksek ihtimam goştermiştir (Fisher, 2020).

Evrengzib'in Dinî Yaşamı ve Babürlü Toplumunun Dinî Yapısına Yönelik Olarak Yaptığı Faaliyetler

Hint tarihinin en çok tartışmalı yöneticilerinden biri de Evrengzib'dir. Ekber şah, Hindistan tarihinde gayrimüslimler ve Hindular tarafından sayđı goşurken, Muslimanlar tarafından tenkide uğramıştır, Evrengzib'de Muslimanlar tarafından övülmüş, gayrimüslimler ve Hindular tarafından da yerilmiştir. Bu yüzden, söz konusu dönemi araştıran toplum bilimciler ve tarihçiler de ikiye bolunmuştur.

Evrengzib'in Dinî Yaşamı

Evrengzib eğitim-öğretimini devrin büyük alimlerinden olan İmâm-ı Rabbani'nin halifesi ve oğlu Muhammed Ma'sum-i Faruki'den almıştır (Sarı, 2017, s. 890). Mir Muhammed Hâşim Gilani, Molla Abdullah Sultanpuri, Seyyid Muhammed Kaneci, şeyh Ahmed Molla Cîven, şeyh Abdülkavî Burhanpuri, Sa'dullah Han ve Dânişmend Han gibi şoheitli alimlerden de ilim ve feyz almıştır. Evrengzib güçlü bir hafıza ve zekaya sahiptir. Yönetime geldikten sonra hafızlığa başlamış, kırk uc yaşında hafız olmuş ve döneminin seçkin alimlerinden olmuştur. Sarayda vazifeli şarkıcı, müzisyen, Hindu astrolog ve astronomi bilginlerinin vazifelerini nihayete erdirmiştir. Resim sanatını himaye etmekten daha çok dinî ilimlere önem vermiş, tarihçiler ve âlimlere yardımcı olmuştur (Nizami, 2022). İmâm-ı Rabbani'den sonraki Nakşi silsilesinin halkasını teşkil eden oğlu Muhammed Ma'sum hazretlerinin müridi olup ona intisap eden Evrengzib'in İmâm-ı Rabbani'nin tecdit hareketinin yerleştirilip genişlemesinde çok büyük gayretleri olmuştur (Haseni, 1999).

Evrengzib, amelde Hanefî, itikatta ise Maturidi mezheplerine mensuptu. Bütün eylemleri ve inançları bu Hanefî ve Maturidi geleneğine uygundu. Evrengzib, herhangi bir yere avlanmak için gidirse cuma namazına geç kalmamak için perşembe gününden şehre gelir, gece yarısına kadar alim ve salih insanlarla beraber Kur'an-ı Kerim ilimleriyle meşgul olurdu. Her hafta pazartesi, perşembe ve cuma günleri uc gün oruç tutardı. Muharrem, Rebiülevvel, Receb, şaban ve Ramazan aylarında bolca sadaka dağıtırırdı (Zakaullah, 2016). Lüks ve şatafata uzaktı. Yeni fethedilen yerlerdeki saraylarda kalmayı tercih etmemiş, kendi karargahında kalmayı tercih etmiştir (Fisher, 2020, s. 298).

Evrengzib evliya kabirlerini ziyaret ederdi. Buna örnek olarak Ajmer'e vardığında Hoca Muhyiddin işti'yi, Gulbar'a vardığında da Kutvetu'l- Vasilin Seyyid Muhammat Gesu Daraz'ın türbesini birak kez ziyaret etmesini goşterebiliriz (Niazi, 2019). Evrengzib yeni Musliman olan Hindularla bazen bizzat alakadar olur, Kelime-i şehadeti kendi öğretir, hediyeler verir, Musliman ismi koyar ve hil'at giydirdir. Bütün bunlar İslami yaymaya dair yapılan faaliyetlerden sayılır (Khan S., 1947, s.273). Evrengzib, özel hayatında alkol ve afyonun her türlüsünden uzak duran, düzenli namaz kılan ve boş zamanlarında elleriyle Kur'an-ı Kerim nüshaları yapan, namazlarını eda eden seleflerinden daha dindardı. Dindar bir Musliman ve imparator olan Evrengzib, din ve devletle ilgili goşevlerini yerine getirmesini engelleyen, oncelki yıllarda edindiği avlanmak gibi kişisel zevklerini de terk etti (Alamgir, 1908, s. 14-19).

Evrengzib İslam'ın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'i ezberledikten sonra Hadis ilmini okudu ve İslami uygulamalarda çok deneyimli oldu. Kur'an-ı Kerim'i tefsir edecek seviyeye ulaştı. Büyük büyükbabası Ekber Şah, laikliğin ve dini hoşgörünün savunucusu sıfatıyla İslam'ın yerleşik akidesini kendi tercihlerine göre yeniden yazmıştı. Şah Cihan kısmen, Evrengzib ise tamamen, Hindistan'daki siyasi ve dini etkiyi arttırmaya çalışmışlardır (Aqip, 2022).

Evrengzib'e karşı çıkan kişilerin yanında, âdaletle yönetim sergilediğine inanan birtakım Hindu'lar, böyle bir sultanın dinine girmek için karar vermişlerdir. Bu yolla binlerce Hindu'nun dinlerini bırakıp İslamiyet'i seçmelerine vesile olmuştur. Evrengzib, ülkesinin ilmi açıdan dirayetli olan ulemasından oluşturduğu kalabalık bir heyetle bütün imkânları seferber ederek bir kütüphane kurdu, "Fetâvâ-yı Âlemgiriyye" ve "Fetâvâ-yı Hindiyye" isimleriyle anılan devletin anayasasını ve kânun kitabını, Hanefî mezhebi içtihatlarına uygun olarak hazırlattı. Bu kararlar, kâdılar eliyle memleketin her tarafında uygulanmaya çalışıldı. Daha sonra bundan esinlenerek aynı çalışma Mecelle ismi ile Osmanlı Devleti'nde de ortaya koyulmuştur (Türkalemiyiz, 2022).

Evrengzib, Ekber'in dini politikasını tamamen tersine çevirdi. Günlük namazları ve Ramazan orucu konusunda çok titizdi. Çok sade giyinir, asla alkole dokunmaz ve aynı anda dörtten fazla kadınla evlenmezdi. Dini açıdan hiçbir Babür imparatoru onunla kıyaslanamaz. İslam'a sarsılmaz bir inancı olduğu için, diğer dinlerde de hakikat olabileceğini düşünmeyi reddetmişti. Müslüman Şiilerin bile gerçek İslam'ın peşinden gitmediğine inanıyordu. Bu nedenle, Evrengzib'in krallık teorisi, İslami krallık teorisiydi. Kendisinden önceki Babür hükümdarlarının yaptıkları en büyük hatanın, İslam'ın üstünlüğünü tesis etmeye çalışmamaları olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, tüm hayatını bu amacı gerçekleştirmeye adanmıştı (Sunidhi, 2022). Evrengzib okumaya karşı olan alakasını takdir görmekteydi. Yazdığı mektupları barındıran, Ruk'at-i Âlemgiri kitabı, uzun süre, sade fakat güzel nesir yazmada genel ders kitabı olarak insanların istifadesine sunuldu. Evrengzib şiir söylemede de maharetliydi. Dini açıdan haram görülen bütün yiyecek, içeceklerden uzak durmaya çalıştı (Türkalemiyiz, 2022).

Dindar bir Müslüman ve imparator olan Evrengzib, din ve devletle ilgili görevlerini aklı başında ve temkinli bir şekilde yerine getirmesini engelleyen, önceki yıllarda edindiği kişisel zevklerini de terk etti. Sık sık avlanmaya çıkan Evrengzib bu eğlencesinden vazgeçti ve oğluna şu nasihatte bulundu: "Avlanma, boş insanların işidir. Birinin dünyevi işlere dalması ve dini meseleleri göz ardı etmesi ayıplanacak bir şeydir" (Alamgir, 1908, s. 14-19). Evrengzib bu tarz davranışlarıyla daima İslam dininin taleplerini elinden geldiği kadar yerine getirmeye ve başkalarının da bu hususa dikkat etmelerine gayret göstermiştir.

Evrengzib'in yaşamının son yıllarında Kur'an-ı Kerim hattıyla meşgul olduğu ve dua için takke diktiğine şüphe yoktur. Ancak amacı sadece zaman geçirmek veya Allaha yaklaşmaktır ve hiçbir şekilde para amaçlı değildir. Çünkü Evrengzib takke dikmekten alacağı para ile bir sultan olarak geçinmesi mümkün değildir. Takke dikmesini kendine ait bir hobi olarak görebiliriz (Independent, 2022). Evrengzib İslâm hukukuna da büyük hizmet yapmış, hadis ilminde önemli bir eser kaleme almış, aynı eseri şerh etmiş ve sonra kendisi eseri Farsçaya çevirmişti. Ayrıca belâgat yönünden de çok iyiydi. Bu sebeple, belâgat ilminde de risâleler yazmıştır (Türkalemiyiz, 2022).

Babürlü Toplumunun Dini Yapısına Yönelik Olarak Yaptığı Faaliyetler

Şah Cihan idareye geçince Ekber Şah döneminde ortaya koyulan ve İslam'a uygun düşmeyen merasimleri men etmiş ve başta sultanın yanına varılınca icra edilen saygı secdesi gibi kararları lağvetmiştir (Nedvi, 1994). Evrengzib döneminde ise selefine nazaran daha köklü ve daha büyük yasaklar koyulmuş ve kararlar alınmıştır. Ancak o'nun kararları, kendi haklarında karar alınan sosyal grupları kızdırmış ve büyük huzursuzlara zemin hazırlamıştır. Evrengzib için din öncelikli olduğu için kendinden önceki süreçte İslam'a uygun olarak görülmeyen her ne türlü karar varsa, o kararları yok etmek için çok gayret gösterdi. Bilhassa Ekber Şah döneminde yapılan ve bidat olarak görülen her şeyi gerek toplumun yaşantısından çıkarıp, İslam'a uygun olan hayat tarzının yerleşme konusunda yüksek performans ortaya koydu.

Ekonomi sahasındaki gelişmeler, tüm topluluklarda zanaat faaliyetine etki etti ve belediyeler merkezi hükümete daha az bağımlı hale geldi. Evrengzib, imparatorluk içinde ekonomik açıdan yükselen ve bağımsızlık ruhu içinde yaşamaya başlayan toplulukları sınırlamak için otokratik liderliğe geri döndü. Müslümanları, Hindu'ları, Sihleri, Hıristiyanları ve diğerlerini üç kuşaktır geçici barış ve ortak kader içinde tutan dini politikasını terk edildi. Tegh Bahadur'a son şans olarak sunulan İslam'a geçmeyi reddettiği için 1675'te idam edildi. Evrengzib, 1679'da gayrimüslim cizye vergisini yeniden canlandırdı (Aqip, 2022). Gayrimüslimlere uygulanan Cizye vergisini Ekber Şah, kaldırmıştı. Hintliler bu ayrımcı vergiye çok

içeriyorlardı ve bu yüzden onu sona erdirmek, Hindu'lar tarafından Ekber Şah için çok popüler bir hareket olmuştu (Amber, 2022, s. 33). Ancak Evrengzib'in bu kararı kaldırıp cizyeyi geriye getirmesi de Evrengzib'in Müslümanlar yanında kıymetini artırırken, Hindu topluluk yanında zalim ve düşman olarak telakki edilmesine ve karşısında ciddi bir muhalefetin doğmasını neden oldu.

Evrengzib bazı sebeplere istinaden, Şiiler, Bohralar ve diğer Müslüman mezheplere karşı da bazı kısıtlamalara gitti. Bu nedenle o gruplar içinde olan yetenekli kişilerin hizmetini de alamamıştı. Bu durum İmparatorluğun kaderini de olumsuz etkiledi. Böylece Evrengzib'in dini politikası, imparatorluğuna olduğu kadar kendisine de talihsizlik getirdi (Sunidhi, 2022). Bazı taraflarca Evrengzib, cizyeye dair uyguladığı politikalar sebebiyle Hindulara adaletsiz davranmakla suçlandı. Ancak kaynaklar bu verginin çok defa toplanmadığını ve genelde sadece kâğıt üzerinde kaldığını ifade etmektedir. Bazı feranlar Evrengzib'in Hindu mabetlerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Ayrıca İslam'ı kabul etmeleri için Hindulara çeşitli cazibeler de takdim edildi. İslam'ı kabul etmeleri halinde onlara para, yüksek makamlar ve cezadan muafiyet vaat edildi. Sih Guru Teg Bahadur, Maratha kralı Shambuji ve bakanı Kavi Kalesh'e İslam'ı benimsemeleri şartıyla cezadan muafiyet sözü verildi. Evrengzib'in bu eylemlerinin siyasi ve ekonomik nedenleri olduğu sonucuna varmak yanlış olur. Evrengzib'in birincil amacının dinsel olduğu gerçeğe daha yakındır (Sunidhi, 2022).

Evrengzib birtakım ataları gibi laik bir dini anlayışı terk edip İslâm'ın görünürlüğünü ortaya çıkarmaya gayret etti. Lakin bu temayülü ve gayreti kendi döneminden başlayarak günümüze kadar birçok muhalefetin ve tartışmaların odağında kılmıştır (Lampton, 1970, s. 52). Bütün sıkıntılara rağmen 1658'den 1707'ye kadar hâkimiyetini sürdüren Evrengzib, devrinde Babürlü devletini en geniş hudutlara ulaştırdı. Hindistan'da birçok mühim dinsel ve kültürel canlanma hareketinin yer aldığı bu devirde babası Şah Cihan tarafından Taç Mahal'in yapımı için ayrılan muazzam gider sebebiyle de hazine boşalmıştı. Dolayısıyla donanımlı ve zeki bir sultan olan Evrenizi bütün bu meseleleri çözmek adına kendi mantığına mütenasip bir tarzda yeni politikalarını icraya başladı. Onun ana maksadı Daru'l-Harb'i (kâfir ve kâfirler ülkesini), Daru'l-İslâm'a (İslâm ülkesine) döndürmekti (Sarkar, 1979, s. 124).

Evrengzib, 49 yıl boyunca 150 milyondan fazla insanı yönetti. Hükümdarlığı sırasında, Babür İmparatorluğu o kadar genişledi ki, ilk kez neredeyse tüm alt kıtayı imparatorluğunun bir parçası haline getirdi. "Evrengzib, Maharashtra, Khuldabad'daki bir çamur mezara gömülürken, aksine, Delhi'de Hamailer için kırmızı taş bir mezar inşa edildi ve Şah Cihan görkemli Tac Mahal'e gömüldü. "Evrengzib'in binlerce Hindu tapınağını yıktığı bir yanlıdır. Sadece birkaç tapınak onun emriyle doğrudan yıkıldı. Onun yönetimi sırasında, Hinduların katledilmesi olarak adlandırılacak hiçbir şey olmadı. Aslında, Evrengzib Hinduları hükümetinde birçok önemli pozisyona atadı (Fazal, 2022). Yine Evrengzib, sadece devlet desteğiyle ticaret yapma imkânına sahip Müslüman tüccarları, ticaret yapmaya teşvik için, onları mal ithalatı vergisinden muaf tuttu. Ancak Müslüman tacirler kısa bir müddet geçer geçmez kendilerine sunulan fırsatı yanlış değerlendirince vergileri yeniden düzenleme zarureti doğdu. Müslümanlara uygulan bu vergi de diğer mensuplarının yarısı kadarını teşkil etmekteydi (Chandra, 2003, s. 335).

Evrengzib, Hindu grupların Babür devletinin çıkarlarını baltadığında, belirli tapınakları yok etme kararı aldı. Toplamda, yaklaşık 50 yıllık yönetimi boyunca, Evrengzib muhtemelen birkaç düzine Hindu tapınağını yok etti. O zamanlar insanlar din ve siyaset arasında kesin bir çizgi çekmiyordu ve tapınakları cezalandırıcı devlet eyleminin meşru hedefleri olarak görmek normaldi. Gerçekten de Hindu kralları, yedinci yüzyılda birbirlerinin tapınaklarına saygısızlık etme geleneğini başlatmışlardı. Buna göre, Evrengzib'in saltanatının, günümüz standartlarına göre oldukça istisnai olmayan bu yönü, şu anda saltanatının en tartışmalı özelliklerinden biridir. Evrengzib, Babür krallığı idealini sürdürmenin yükünü taşıyordu (Haselby, 2022).

Evrengzib'in siyasi iddiasını muhafazakâr İslâm'a bağlılığı temelinde meşrulaştırdığını akıld tutmak gerekir. Evrengzib, hapsedilen babasına yazdığı mektuplardan birinde, kendisini "barışı ve İslâm'ı" yeniden kurmak için krallığın yükünü üstlenmiş olarak tanıtır. Bu nedenle, Evrengzib için, saltanatının ilk bölümünde, İslâm'ın emirlerine bağlılığa dayanan siyasi otoritesini sürdürmek için İslami kısıtlamaları dünyaya göstermek ihtiyacıydı. Ancak bu, festivallerin kutlanması veya müzik uygulamasının veya edebiyat geleneğinin Babür Hindistan'ından tamamen kayb olduğu anlamına gelmez. Aksine, yukarıda tartışıldığı gibi, tüm bu kültürel formlar Babür Hindistan'ında bulunmaya ve gelişmeye devam etti (Chetry, 2018).

İslam devlet anlayışında ulema, ümera ve padişah devletin üç direğiydi. Ancak Ekber, saltanatının ilk yıllarını hariç tutarak, ulema üyelerinin gücünü azaltmak için uğraş verdi ve 1579 senesindeki talimatları

genellikle ulemayı dizginlemede önemli bir adım olarak görülüyor (Faruqui, 2014). Evrengzib ise Ekber'in tersine İslam ulemasına öncelik vermiş ve onları razı kılarak siyasetini oluşturmada desteklerini almaya gayret etmiştir. Evrengzib'in en çok tartışılan politikalarından biri olan cizye kararının ardındaki mantığı inceleyen Saqî Mustaid Khan, Evrengzib'in şeriat yasalarını destekleme ve böylece kâfirleri bastırma arzusunun, onu, şeriat yasalarına izin veren bir emir çıkarmaya zorladığını savunuyor. Onlara göre, Evrengzib'in Şeriat kurallarını koruma konusundaki gayretini fark eden ulema, ona, kâfirlerden cizye alınmasının Şeriat'a göre zorunlu olduğunu ifade etmişlerdi. Bu argümanlar, Evrengzib'in İslami ilkelere saygısını ve cizye kararının arkasındaki ana nedenler olarak ulemaya olan bağlılığını vurgulamaktadır (Chetty, 2018).

Evrengzib, katı dini görüşleri ve politikalarıyla tanınır. Evrengzib'in dini doğasına ilişkin analizlerinde farklılık gösteren iki düşünce okulu olmasına rağmen, birçok rapor, Evrengzib'in gerçekten de çok muhafazakâr bir İslamcı olduğunu öne sürüyor. Kur'an-ı Kerim'i başka dillere de tercüme ettirdi. Ayrıca, bazı araştırmalar onun tüm Babür imparatorluğu tarihi boyunca Hindu karşıtı imparator olduğunu iddia ediyor. Evrengzib benzer şekilde ve daha aktif bir şekilde Hindistan Yarımadası üzerindeki siyasi ve dini hâkimiyetini genişletmeye dâhil oldu (Unacademy, 2022).

Şah Cihan devrinde misyonerlerin çalışmalarına bazı engeller çıkarılmış, bazı kiliselerin kapısına kilit vurulmuştur. Evrengzib döneminde ise Sünnî Müslümanların haricindekilerin çalışmaları sıkı kontrole tabi tutulmuş, devlet işlerinde Hindu'nun yerine Müslümanlar koyulmuş, ayrıca Şii gruplara ait birtakım merasimlere kısıtlamalar getirilmiştir (Binşık, 2004, s. 35-36). Evrengzib kendi döneminde tapınaklarla beraber bazı camileri de yıktırmıştır. Maksudı ise izinsiz inşa edilen tapınak ve camileri ortadan kaldırmaktır. Evrengzib bütün bunların yanında bir yandan bazı Hindu tapınaklarını yıktırsa da diğer yandan da başka Hindu tapınaklarına yardım temin etmiş ve devletin bütçesinden kaynak ayırmıştır (Chandra, 1972). Buradan da anlaşılıyor ki Evrengzib Hindu'nun mabetlerini tamamen yok etmek şöyle dursun bütün dinlerin ibadethanelerinin muhafaza etmeyi hedeflemiş, otoriteyi sarsıcı darbeler hangi inanç grubundan gelirse gelsin onunla mücadeleyi tercih etmiştir (Jaffer, 1973).

Evrengzib'in hükümdarlığında, cizyeden elde edilen para ayrı bir hazineye yatırıldı. Bundan elde edilen gelir, bilgin sınıfın üyelerine ve ilahiyatçılara sadaka olarak verilecekti. Bu hazineye bakmakla görevli memurların tamamı ulema sınıfındandır. Şeriat hükümlerine göre hüküm süren bir kamu şahsiyeti arayan Evrengzib için, cizyenin empoze edilmesi bu tür iddiaları doğrulamak için ideal bir fırsat sağladı (Farukhi, 1972). Evrengzib'in gayrimüslimlere hususiyetle de Hindu'lara karşı sert bir tavır sergilemesine misal gösterilen baş vergisi Cizye'nin (Aggarwal, 2017, s. 114) Hindu'lara Müslüman yapmak için koyulmuş bir vergi olmaktan ziyade, yoksullara yardım etme gayreti güdüldüğünü gösteren bir karar olarak değerlendirilmesi mümkündür (Farooqui, 2005, s. 63). Bununla beraber Evrengzib'in Cizye'nin uygulanması için 22 yıl bekleyip karar vermesi devlet hazinesine katkı sağlanmasından ziyade devrin siyasi bir icabı olarak değerlendirilmelidir (Erwardes, 1995, s. 144). Evrengzib Ekber döneminden başlayarak kaybolan Müslüman desteğini tekrar elde etmek için cizyeyi yeniden koyarak ulemanın desteği Evrengzib ulemanın yanında kıymetini artırdı. Cizye'nin toplanıp gelirlerinin İslami tedrisatta kullanılması Evrengzib'in âlimlere büyük bir ihtiram duyduğunun delili olmuş oldu. Evrengzib Hindu toplumuna Cizye'yi mecbur kılmış ancak bir yandan da Hindu'lar için büyük baskı teşkil eden ve şeriatın izin vermediği vergilerin çoğunu kaldırmıştır (Ahmed, 1995, s. 277).

Evrengzib pek çok cami yaptırdığı gibi, yapılan eski camileri genişletip restore ettirdi. Ancak babasının tersine anıtsal mimariye ait son derece sayılı eser bıraktı (Asher, 1992). Evrengzib anıt mezar yapımına da sıcak bakmadı. İlk hanımı Dilres Banu (öl.1657) için inşa edilen anıt mezar kendi talebi olmadan ve mirzalık döneminde yapıldı. Bu mezar hanedan mensuplarına yapılan son büyük anıt mezar olarak kabul ediliyor (Parodi, 1998).

Evrengzib dul kalan kadınların diri diri yakılmasına izin vermedi. Bu yüzden 1663 senesinin son döneminde Brahmanların şikâyetinde bulunmalarına ve bu âdetin kendi inançlarında mevcut olduğunu ifade etseler de karardan vazgeçilmemiştir. Bu karar, mutaassıp Hindu'ların inançlarına bir karışma gibi gözükse de hakikatte insani bir emirdi ve bu karar onlara bir iyilik yapma arzusu barındırıyordu. Önceki Babürlü sultanları bu âdeti yok etmek için çaba sarf ettiler, ancak kesin yasak kararı Evrengzib devrinde gerçekleşmiştir (Bayur, 1945, s. 9).

Evrengzib her ne kadar Hindu'ları dışlamış kabul edilse de ulema sınıfının protestolarına rağmen Hindu'ların Babür yönetimine katılımını artırma yönünde politika geliştirdi. Ekber döneminde, Hindu'lar tüm Babür soylularının %22,5'ini oluşturuyordu. Evrengzib'in yönetiminin ilk yirmi yılında bu oran

%21,6'da kaldı. 1679-1707 arasında Evrengzib, Babür devletinin önemli noktalarında Hindu katılımını yaklaşık %50 oranında artırdı ve Hindular, soyluların %31,6'sını teşkil eder oldu. Bu 'Hindu' bölümü, çok sayıda Rajput, Maratha'nın yanı sıra diğer kast ve mezhep gruplarını içeriyordu. Sadece yönetim içinde atanmakla kalmamış, onlara yüksek mansablar da verilmiştir (Chetty, 2018). Evrengzib Sünni ekole sahip bir Müslüman sultandı. O, birtakım ataları gibi laik bir dini anlayışı takip etmek yerine İslâm'ın görünürlüğünü ortaya çıkarmaya gayret etti. Lakin bu temayülü ve gayreti kendi döneminden başlayarak günümüze kadar birçok muhalefetin ve tartışmanın doğmasına sebep teşkil etmiştir (Lampton, 1970, s. 52).

Aşağıda Evrengzib'in toplumun dini hayatını alakadar eden birtakım icraatlar ve kararları yer almaktadır:

- Evrengzib, genelde yeni Müslüman olanları öncelemiş, onlara iş imkânları sağlamıştır. İşe almak için Müslümanlığı şart koşmuş, Hinduların vergilerini artırıp, Müslümanlarınkini azaltma yönüne gitmiştir (Bayur, 1945).
- Evrengzib, 1688 senesinde Hindu akidesine göre yaygın olan çocuk yaşta izdivaçları men etmiştir (Sharma, 1940, s. 131).
- Evrengzib, dindarlığını göstermek adına seleflerinin dine yönelik yaptığı saygısızlık olarak kabul ettiği birtakım uygulamaları ortadan kaldırmış ve imparatorlar önünde saray mensuplarının saygı için secde eder tarza eğilmelerini ahlaka ters kabul ederek sonlandırmıştır (Fisher, 2020, s. 289).
- Evrengzib, Ekber Şah ve Şah Cihan devrinde sarayda bulunan fahişeler, dansçı kızlar ve müzisyenlere engel olmuştur. Saltanatının bidayetinde bir dönem müeyyide uygulamasa da daha sonra dansı terk etmelerini ya da eğlence âlemini bırakarak evlenmeleri için karar çıkarmıştır (Manucci, 1966, s. 6). Bu kararlarla zina ve fuhşu engellemeyi hedeflemiştir (Ahmed, 1995, s. 275).
- Evrengzib, Racpût hükümdarlarından tahta çıkanların alınlarına tilak [Mezhebi gösteren ve Hindularda alına sürülen kutsal işaret] sürme âdetini de bıraktırmıştır (Fisher, 2020, s. 293).
- Evrengzib müziği seven bir sultandı ve bu konuda müziğe desteği de olmuştur. Ancak müziğin hisleri galeyana getirdiği kanaatinden sonra müzikten uzaklaştı. Şarkıcı, dansçı ve çalgıcıların maaşlarını ödedi, ancak bunlara sarayda ve halkın arasında mesleklerini icra etmelerini yasakladı (Brown, 2007, s. 77-120).
- Evrengzib'in otoritesine bir tehdit oluşturan Sih gurusu Tegh Bahadur 1675'te idam edildi. Bu durumda İslamcı bir sultanın, Sihizm'i ilk günlerinde yok etmeye çalıştığı bir vaka olarak algılandı. Bu idam kararı Babürlü geleceğinin güvenliğine ciddi bir darbe vurdu (Haselby, 2022).
- Sünni Müslüman olarak hüküm süren Evrengzib, Muhtesibler veya ahlak sansürleri gibi şiddetle uygulanan ve giderek daha çok pürüten bir hal alan kurallar koydu. Örneğin, Kelime-i Şehadet sözü inanmayanlar tarafından kirletilmesin diye tüm madeni paralardan çıkarıldı ve saray mensuplarının Hindu tarzında selam vermeleri yasaklandı (Spear, 2022).
- Evrengzib, saltanatının sekizinci yılında, ateşe tapan İran'lı Mecûsilerin dîni bayramı ve yeni yılı olan Nevruz vesilesiyle şenlikleri (Brown K., 2007, s. 79) ve Mihrican günlerinin resmî bayram olarak kutlanmasını yasaklamıştır (Sarı, 2017, s. 890). Evrengzib'in bu konuda yasak koyma sebebi, bu tür festivallerin kamu düzenine bir tehdit olarak görmesiydi. Bu nedenle, sadece Nevruzu ve Mihricanı değil, Diwali, Holi, Muharrem ve hatta Müslümanların bayramı olan Kurban Bayramı ile bağlantılı şenlikleri bile kontrol altına almaya çalışmıştır. Belli bir dereceye kadar Evrengzib'in korkuları tamamen yersiz değildir. Çünkü Hindistan'daki festivaller kanun ve düzen sorunları haline gelme eğilimi gösterdiğinden böyle davranmıştır (Chandra, 2002).
- Hinduların Müslüman hizmetçi kullanmaları yasaklandı ve bir Müslümanın Hindu emrinde olmaları uygunsuz ve garip görülmeye başlandı (Sharma S., 1940, s. 148).
- Şah Cihan devrinde misyonerlerin çalışmalarına engeller çıkarılmış, bazı kiliselerin kapısına kilit vurulmuştur. Evrengzib döneminde ise Sünni Müslümanların haricindekilerin çalışmaları sıkı kontrole tabi tutulmuş, devlet işlerinde Hinduların yerine Müslümanlar koyulmuş, ayrıca Şii gruplara ait birtakım merasimlere kısıtlamalar getirilmiştir (Birşık, 2004, s. 35-36).
- Evrengzib, büyük bir kütüphane kurdurarak "Fetâvâ-yı Âlemgiriyye" ve "Fetâvâ-yı Hindiiyye" isimli kânun kitabını Hanefi mezhebi hükümlerine göre hazırlatmıştır (Türkalemiyiz, 2022). Bu kanunların

düzenlemesinin amacı, İslam dünyasında İslami emirlerin tanıtılması ve yayılmasıydı. Bu eser yaklaşık sekiz yıllık uzun bir çalışmanın ardından ortaya çıkarılabilmektedir (Dawateislami, 2022).

- Müneccimlere saltanatının başlangıçta yıllık takvimler hazırlamasına ruhsat vermişken 1675'te İslami olmadıkları anlayışıyla bu uygulamaya da yasak koymuştur (Fisher, 2020).

- Evrenzib, saray yaşantısını İslami kıstaslara uygun hâle getirmek için ihtişam ve debdebeyi azalttı. Saray mensuplarına Müslümanlarca uygun görülmeyen aralarında kırmızı kıyafetlerin de bulunduğu gösterişli elbiseler giymelerini ve altın takı takmalarını da yasaklamıştır. Mansabdârların “Avrupa tarzı gösterişli şeritler” takarak kayık ve tahtirevanlar üzerinde gezmelerine son vermiştir (Khan, 1947, s. 66).

- Selefî imparatorlar ay ve güneş takvimlerindeki doğum ve tahta çıkış yıldönümlerinde altın ve diğer değerli maddelerle kendilerini tartma âdetini yaparken Evrenzib, 1668'de bu âdeti de sonlandırmıştır (Fisher, 2020).

- Evrenzib, tahta çıkışının sene-i devriyesinde bile hediyeler sunmayı ve diğer programları azaltmış, selefleri tarafından himaye edilen dini münazara meclislerini de nihayete erdirip buna mukabil neredeyse sadece Nakşibendi meşayihine ve Sünni ulemaya itibar etmiştir (Fisher, 2020).

- Evrenzib tahta çıktığında, Hindistan'daki ahlaki ve sosyal yapıyı bozan hurafeler, ateizm, kumar, yasadışı vergiler, esrar ekimi, alkolizm ve yolsuzluklarla mücadele etmiştir.

- Şarkı programlarını durdurmuştur.

- Saltanatı sırasında güneş takvimi yerine Hicri takvimin kullanılmasını kararlaştırmıştır (Dawateislami, 2022).

- Din bilgilerinin yaygınlaştırılmasında ve yayılmasında da büyük rol oynamıştır. Yeni nesli dalaletten korumak ve onları dinî ilimler konusunda eğitmek için yerleşim yerlerinde devlet parasıyla küçük şehirler ve kasabalarda medreseler kurulmuş, bu medreselerin talebelerine burs ve öğretmen maaşları devlet masrafından çıkarılmış ve diğer medreselerin âlimleri için de büyük fonlar çıkarılmıştır (Dawateislami, 2022).

- Evrenzib tahta çıkışının sene-i devriyesinde bile hediyeler sunmayı ve diğer programları azaltmış, selefleri tarafından himaye edilen dini münazara meclislerini de nihayete erdirip buna mukabil neredeyse sadece Nakşibendi meşayihine ve Sünni ulemaya itibar etmiştir (Fisher, 2020).

- Evrenzib, Rajputlar hariç tüm Hinduların fillere, ata veya tahtirevana binmesini yasaklayan emirler vermiştir. Holi ve Diwali kutlamalarına belirli kısıtlamalara tabi olarak izin verilmiş ve Hindular artık zarif kıyafetler giyemez hale gelmişlerdir (Aqip, 2022).

- Hinduların Ahmadabad'daki Sabarmati Nehri kıyılarında ölülerini yakmalarına izin verilmemiştir (Aqip, 2022).

Evrenzib'in ve İcraatlarının Eleştirilenler Tarafından Değerlendirilmesi

Evrenzib'i Babürleri yıkmakla suçlamak siyasi amaçlarla yapılmış bir tenkidtir. Bu yolla Müslüman-Hindu mücadelesinin sorumluluğu Evrenzib'e yüklemek istenmektedir. Aslında ülke içindeki ayaklanmalar Evrenzib'i'nin dini faaliyetleriyle alakası çok azdır veya yoktur. O dönemdeki Hindu ayaklanmaları Afgan ayaklanmalarıyla mukayese edilecek olursa çok azdır ve önemsizdir. Cizye almak, mabet yıkmak, o dönemde ne bir ayaklanma doğurmuş ne de Hinduların ve hususiyile Racputların devlet görevlerinden ayrılmalarına sebep olmuştur. Babürlerin yıkılması tamamen Evrenzib'den kaynaklanan sebeplerden değil, bunun dışındaki bazı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Evrenzib dönemindeki Hindu-Müslüman çatışması önceki dönemlerde de vardı, ancak Evrenzib gücüyle bu olayları bir müddet bastırmıştır (Bayur, 1945, s. 48).

Evrenzib'in mabetleri yıkması saltanatını 12. yılında başlamıştır. Bunun perde arkasındaki sebebi saldırı değil, savunma amaçlı olduğudur (Khan S., 1947). Bazı tarihçiler, Evrenzib'in durup dururken, sebepsiz yere mabetleri yıktığını, ancak yıkılmaya mecbur bırakan unsurları yazmamaktadır. (Sarkar, 1972, s. 313). Evrenzib bu faaliyetlerini karşı güçlerin kuvvetlenmesini ve zenginleşmesini engellemek için yapmıştır. Ancak bu konuda yazı yazarlar, konunun kendi lehlerine olacak şekilde değerlendirmişlerdir.

Evrenzib, tarihçilerin gözünde hiçbir zaman favori olamamıştır. Ve diğer Babür hükümdarları ile karşılaştırıldığında, kötü bir performans sergilemiştir. Ekber, iyi huylu laik hükümdar, büyükbabası Cihangir sanat ve mimari aşkıyla dolu birisi ve babası Şah Cihan ise Tac Mahal'i inşa eden büyük romantik

insan olarak değerlendirildi. Ancak altıncı imparator ve dindar bir Müslüman olan Evrengzib, genellikle yayılmacı, sert şeriat yasaları uygulayan ve Hinduları koruma karşılığında ödemek zorunda oldukları ayrımcı cizye vergisini geri getiren acımasız bir zorba olarak tanımlanmıştır. Ayrıca müzikten ve diğer güzel sanatlardan nefret eden ve birkaç tapınağın yıkılmasını emreden biri olarak tanımlandı. Bütün bunlar yüzlerce yıl önce olmuştur. Ancak son zamanlarda aldığı nefret ve tepki çok daha fazla durumdadır (Pandey, 2022). Bu etkili imparator ve oluşmasına yardım ettiği dünya hakkında daha doğru bir bakış açısı kazanmak için Evrengzib’i kendi şartlarıyla anlama projesini benimsememiz gerekmektedir. Evrengzib’i incelemek, bize modern kategorilere ve önyargılara basitçe atıfta bulunarak açıklayamayacağımız karmaşık bir adam sunarak modern cehalete ve nefrete meydan okumaya da yardımcı olur. Evrengzib hakkında daha fazla bilgi edinmek hem Hindistan’ın geçmişı hem de Hindistan’ın bugünü için önemlidir (Haselby, 2022).

Evrengzib, babasını hapsedip kardeşleriyle birlikte krallık için savaştığı ve sonunda onları öldürdüğü için çok zalim bir hükümdar olarak görülmektedir. Bir Müslüman olarak bilinmelidir ki, hayatını Allah'a adayan, amaç ve görevi kötülüğü ortadan kaldırmak ve ilahi adaleti tesis etmek olan kimselerin nazarında, münasebetlerinde Evrengzib’i tamamen yanlış kişi olarak görmek doğru değildir. Evrengzib, birkaç yüz yıllık Babür lüks yaşamı sona erdirdi, Hindistan topraklarında gerçek anlamıyla dini yeniden canlandırmayı hedefledi. Evrengzib’in kişisel hayatını incelersek, o’nun güç arzusu peşinde olmadığı ortaya çıkacaktır. Çünkü onun hayattaki en büyük önceliğı Allah’ın ve Resulünün (s.a.v.) rızası olmuştur (Niyazi, 2019).

Evrengzib’in kardeşlerini öldürmesinin sebebi; onların sefahatleri, gayrimüslim politikaları ve şeriatı alenen ihlal etmeleridir. Evrengzib’e göre eğer kendisi merhamet etmiş olsaydı, diğer prensler, fitne, yolsuzluk, ihanet ve isyanlarla devleti devirecek ve sonuç olarak Evrengzib’in Pakistan ve Hindistan’ı mitlerden arındırmak ve dini canlandırmak için yaptığı çalışma başarısız olacaktır. Şah Cihan’ın hapsedilmesi söz konusu olduğunda, onun hapishanesi zalim ve yozlaşmış oğullara yardım ettiği içindir (Khan K., 1963, s. 176). Evrengzib azınlıkların haklarını umursamamakla, tapınaklarını yıkmakla ve gayrimüslimleri cizye yükü altına almakla suçlanıyor. Ancak tenkide konu olan bu durumlar devlete karşı şiddetli isyanların olduğu yerlerde olmuştur (Nomani, 1909). Tahtın istikrarı için ister mabet ister cami olsun, isyancı unsurların ortaya çıktığı her yerde veya gizli gizli birikmiş çok sayıda servetin keşfedildiğı yerde, bu durumun kontrolde tutulması zaruri kabul edilmiştir. Evrengzib, dini yerlerin kutsallığını ve huzurlu ortamı korumak için tapınakların yanı sıra camileri de yakından takibe almıştır. Evrengzib, saltanatının başlarında Hindu, Hıristiyan tapınaklarına ve kiliselerine şeriat yasasına göre saygı gösterdi ve hiçbir antik tapınağın yıkılması veya yıkılmamasına dair bir yasa çıkarmadı (Parashad, s. 170). Sonrasında olaylar ve hedeflediğı maksatlara ulaşmak sebebiyle birtakım icraatlar da bulunmuştur.

Evrengzib’in cizye almasının sebebi gerçek bir Müslüman olması, Kur’an-ı Kerim ve Sünnete uygun yaşamasıdır. Müslümanların cami minarelerini yapmaları, Müslüman kadınların başörtüsü takmaları, gücü yeten Müslümanların zekât, oşür ve diğer sadakaları vermeleri nasıl yadsınamaz bir durum ise, karşılığında onların can ve mallarını, ırz ve haysiyetlerini koruma kastıyla Müslümanların Hindulardan cizye almaları da yadırganamaz. Müslümanlara göre Allah, Kur’anı Kerim’de, Tevbe Suresinin 29. ayetinde bu konuya işaret etmektedir. Bu Ayete istinaden bizzat Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ve halifeler (r.a.) gayrimüslimlerden cizye almışlardır.

Tüm Hindu tarihçiler olmasa da birtakım Hindu tarihçiler Evrengzib’e, Ekber Şah’ın tavizlerini bitirdiğı ve “Birleşik Hindistan” rüyasını paramparça ettiği için karşı çıkmışlardır. İslam düşmanı tarihçiler, Evrengzib’in politikalarının Hindistan’da İslam’ın köklerini, özellikle Hanefi içtihadını ve Maturidi’ye itikadının gerçekten canlanmasını güçlendirdiğı için karşı koymuşlardır. Safevi Tarihçiler, Evrengzib’in Hümayun ve daha sonra Cihangir’in eşı Nur Cihan aracılığıyla İran’daki Safevilerin büyük etkisinin, Babür sarayında ve hükümetinde sona ermesi sebebiyle kızmışlardır. Ekber’in milliyetçilik teorisinin destekçisi olan Birleşik Hint milliyetçiliğı taraftarları da Evrengzib’in icraatlarına hep karşı çıkmışlardır (Khan K., 1963).

İngiliz tarihçiler, Nizami medreselerinde hürriyet sevdalısı olarak yetişen çocukların, Evrengzib taraftarı olan Müslümanlarca tehdit edildiğinden kontrolde tutulmasını ve İngiliz çıkarlarının korunması için İngilizler, her zaman Ekber’i tercih etmişlerdir. Birtakım tarihçiler Evrengzib’i, şeriatın emriyle alkolü, ahlaki açıdan yanlış yaşamı yasaklayıp, dansçıları ve müstehcenlik yayanları sürgüne gönderdiğı için, farklı tabiatlara sahip tarihçiler de genellikle kendini beğenmişlikle eleştiriyor. Evrengzib’in aydınlanmış aklını, dinini ve mücahit faaliyetlerini İngiliz tarihçiler ve ayrıca “İngiliz, Hindu ve Müslüman öğrenciler” tarafından her zaman kötü düşünceler ve eylemler olarak tanımlama girişimi olmuştur (Khan K., 1963).

Modern Hindistan'daki birçok kişi, tarihte yaşamış Evrenzib'i objektif değerlendirmekle ilgilenmemişler, bunun yerine sultanın çarpıtılmış bir anısına iftira atmayı tercih etmişlerdir. Kendi modern fikirlerimizi yansıtan duyguları boş bir sayfaya yazar ve tarihi değerlendirirsek objektif olmaz. Genellikle, Evrenzib'i tarih dışı ve zalim olarak mahkûm etmenin gerçek amacı, Müslüman karşıtı duyguları harekete geçirmekten ibaret gözükmektedir (Haselby, 2022).

Evrenzib'in muhalifleri, onun dini politikalarının tüm Hint yarımadasını bir İslam devletine veya imparatorluğuna dönüştürmek için tasarlandığını iddia ediyor. Şii Müslümanlar bile onun tarafından hor görüldü. Bu maksada ulaşmak için onun dini politikalarının iki gerekçeye dayandığını savunmaktadır. İlk gerekçe, Hindu karşıtı yasaları empoze etmek, ikinci eylem ise İslam toplumunun ilerlemesini teşvik etmek, güçlendirmek ve toprakları genişletmektir (Aqip, 2022).

Popüler algıya rağmen Evrenzib'in kişisel hayatında mutaassıp olmadığını ve "şaraptan hoşlandığını, Hindu tanrıçaları tarafından tercih edilen bir çalgı aleti olan Veena'yı çaldığını ve onun altında diğer Babürlerden daha fazla müzik kitabı yazıldığını" söyleyenlerde vardır. Ancak Evrenzib'in siyasi başarısızlıklarını örtmek ve otoritesini güçlendirmek için tıpkı Hindistan'ın günümüz liderleri gibi dini yaşamda değişikliklere başvurduğunu gözlemlenmektedir (Pandey, 2022). Bugün şu soruya cevap aramalıyız. Kabul edelim ki Evrenzib tamamen kötü, tapınakları yok eden bir mezhepçi, köktenci, 59 yıl hüküm sürmüş bir tiran ve imparatorudur. Peki, durum böyle olsa bile, bugün ona öyküneli miyiz? O zamanlar modern demokrasi yoktu, ona rehberlik edecek bir anayasa yoktu. Ama bugün Hindistan'da anayasa ve parlamento mevcuttur. Bu yüzden o dönemde yapılan ve yanlış kabul edilenlere misilleme olsun diye bugün, Müslüman topluma baskı yapmak Evrenzib'in 17. Yüzyılda işlediğinden çok daha büyük bir suç olarak kabul edilmektedir (Spear, 2022).

Evrenzib icraatlarını yaparken Hindulara karşı kör bir taassupla yapmadı. Çünkü onun taassubu yoktu başka maksatlara binaen yapıyordu. Buna bazı örnekler vermek mümkündür. Bunlardan birisi şehzadelği döneminde ikinci Dekken valiliğinde (1652-7) mali işlerden sorumlu Mürşit Kulu Han'a tamamı Hindulardan müteşekkil Dekken köylülerinin kalkınması için onlara tohum teminini ve hayvan satın almaları için borç para verdimiş ve sulama sistemlerine çok büyük ehemmiyet vermiştir. Böyle muamele yapmasından maksat oradaki Hinduları zenginleştirmeyi hedeflemektir. Alemgirname'de de zikri geçtiği üzere tahta geçtikten sonra, devlete on milyonlarca Rupî geliri sağlayan seksen vergiyi yürürlükten kaldırmıştır. Bu karardan kâfir-Müslüman ve yolcu-mukim herkes yararlanmıştı (Bayur, 1945, s. 9). Buda gösteriyor ki Evrenzib elinden geldiğince adalete, eşitliğe ve halka hizmete ehemmiyet vermiştir.

Evrenzib, 23 Şubat 1659'da bir ferman çıkardı. Bu fermanın içeriği şöyleydi: İslam Şeriatına mütenasip olarak alınan karar gereği öteden beri mevcut olan mabetler yok edilmeyecektir. Ancak yeni bir mabet inşasına da ruhsat verilmeyecektir. Bugünden sonra hiç kimsenin bu gibi mahallerde olan Brahmanların ya da diğer Hinduların faaliyetlerine, İslam'a aykırı olarak müdahale edilmemesini ve onları rahatsız etmemeyi temin etmek gerekmektedir (Şerma, 1911, s. 136). Buda gösteriyor ki Evrenzib bazı yanlışları yapmakla beraber Gayrimüslimlerin haklarını korumayı deruhte etmiştir.

Evrenzib'in adaleti, bazen sertlik yanlısı bir tavırla ortaya koyulmaktadır. Örneğin, devlet düşmanları için bazen karar, işkence bile tatbik edilmeden direkt ölüm cezasını içermektedir. Bununla birlikte, bu eylemleri çağdaş standartlara göre yargılamak yerine, onu ve 17. yüzyıl Hindistan'ını anlamanın daha iyi bir yolu, onun adil, Müslüman, Babür kralı olarak ne anlama geldiğini anlamaktır. Her şeyden önce, Evrenzib Babür bölgelerini genişletmek istemiş ve genişleme hedefleri diğer hedeflerini, özellikle de adalet arayışını sınırlamıştır. Çoğu zaman, dizginlenemeyen emperyal hırsları ile dindarlığa, adil yönetime ve Babür krallığına olan bağlılığı arasındaki çatışma noktalarını belirleyerek saltanatının temel gerilimlerinden bazılarını görebilmek mümkündür (Haselby, 2022).

Evrenzib, 21. yüzyıl Hindistan ve Pakistan'ında halkın hafızasında canlı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Hindistan'da insanlar onun saltanatını hararetle bir şekilde tartışmakta ve sık sık onu Hindulara zulmeden birisi olarak kınamaktadırlar. Evrenzib'i modern Hindistan'ın yüzünden silmek için yapılan son siyasi girişimler- örneğin Delhi'deki Evrenzib Yolu'nu yeniden adlandırmak gibi- bu imparator ve Hindistan'ın İslami geçmişi hakkındaki tartışmalara yeni bir anlayış getirdi. Pakistan'daki Evrenzib algısı ise biraz daha iyi. Bazıları, Evrenzib'in düz bir bağınaz olduğuna dair Hint çizgisini takip ederken, diğerleri onu eskinin gerçekten dürüst birkaç Müslüman hükümdarından biri olarak görmektedir (Truschke, 2017).

Hindistan Başbakanı Modi, 21 Nisan'da dokuzuncu Sih Gurusu Tegh Bahadur'ın 400. Anma programında ulusa seslendi. O dönemde ülkede dini fanatizm fırtınası olduğunu, dini felsefe, bilim ve

araştırma konusu olarak gören Hindistan'ın önünde, din adına şiddet ve vahşet işleyen insanların olduğunu söyledi. Hindistan Başbakanı'nın bu konuşmasında Babür İmparatoru Evrengzib'den bahsedildikten sonra Evrengzib'in adı sosyal medyada trend olmaya başladı. Hindistan'daki genel izlenim, Evrengzib'in kardeşini siyasi hırsları ve iktidar tutkusu için bile esirgemeyen Hindu karşıtı bir kral olduğu yönündedir. Babür imparatorları arasında sadece bir kişi Hindistan'ın çoğunluk topluluğu arasında popülerlik kazanamadı ve o kişide Evrengzib'dir (Fazal, 2022). Herkes olayları, kendi inanç ve yetişme tarzına uygun olarak kendi zaviyesinden değerlendirmektedir. Hindular 'da birtakım sebeplerden Evrengzib'e mesafeli yaklaşmaktadır.

Hindistan Başbakanı Modi, Evrengzib'i kendi döneminde vahşeti ve terörü desteklediği, medeniyeti kılıçla değiştirmeye gayret ettiği gerekçesiyle kınayıcı tarzda açıklamalarda bulunmaktadır. Modi, İslam'a dönmeyi reddettiği için kafası kesilen Sih Guru Tegh Bahadur'ın 400. doğum yildnm vesilesiyle konuşmasında, "Evrengzib birçok kafa koparsa da inancımızı sarsamadı" tarzında konuşma yapmıştır. (Pandey, 2022). Bu nefret söylemleri arttıca Hindistan'daki toplulukların barış içinde yaşamaları zorlaşmakta ve halklar daima gerginlik içinde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Özellikle başbakan gibi etkisi ve yetkisi çok güçlü olan kişiler, Anayasa önünde herkesi eşit şekilde görüp konuşma ve davranışlarına daha dikkat göstermeleri gerekmektedir.

Agra belediye başkanı da Evrengzib'i, "kasap" olarak nitelendirerek, halka açık yerlerden tüm izlerinin kaldırılması gerektiğine dair görüşler ileri sürmektedir. Aligarh Müslüman niversitesi'nde orta ağ tarihi profesörü ve yazarı olan tarihi Nadeem Rezavi, Evrengzib'in son yıllarda Hindu çetelerinin şiddetine maruz kalan Hindistan'ın Müslüman azınlıklarını şeytanlaştırmak için "ok uygun bir isi" olarak nitelemektedir. (Pandey, 2022). Evrengzib'i sulu kabul etsek bile, bir fert yüzünden takriben  yüz milyon Müslümanı aynı kefeye koyarak sulu kabul etmek adil ve iyi niyetli bir anlayış olamaz. Bu tarz kışkırtıcı ve ayrıştırıcı politika geliştirenler yaptıklarıyla, kınadıkları ve zalim gördükleri Evrengzib seviyesine düşmüş olmazlar mı?

şah Cihan, yedi buçuk yıl 1666'da ölümüne kadar ev hapsinde kaldı. İslam dünyasındaki birçok yöneticinin gözünde, babasını gasp etme eylemi, Evrengzib'i gayri meşru bir sultan olarak damgalamıştır. şah Cihan yaşadığı sürece, Mekke şerifi, Evrengzib'i meşru bir Müslüman olarak tanımayı reddetmiştir. Evrengzib'in babasını gasp etmesi, zamanın İslami fikirlerine göre haksızdı (Haselby, 2022). Bu durum İslami ve insani gibi gzkmese de Babrlerin güçlenmesi ve İslami hükümlerin icrası açısından değerlendiren Evrengzib tarafından da bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Hintli ve Batılı tarihçiler, Evrengzib'i halkın refahı için başlattığı iyi niyetli politikaları yanlış yorumlayarak yanlış bir izlenim oluşturmaya alışıyor. Cizye'nin bir cizye vergisi olduğu ya da oranının ağır olduğu doğru değildir. Bu büküm, sözde tarafsız Hintli ve Batılı tarihçiler tarafından, aynı zamanda İslami yaşam idealini yeniden canlandırmak için çalışan bir sultan olan Evrengzib'in itibarını lekelemek için verildi (Mübarek, 2015) ve tapınakları yok edici olarak kabul edildi. Evrengzib hakkında ağdaş değerlendirmeler böyle iken, Evrengzib döneminde, bunun aksine binlerce Hindu tapınağı, Hindistan'ının manzarasını süslemiş ve büyük çoğunluğu onun yönetiminin sonunda hala ayakta durmaya devam etmiştir. Çok sayıda kanıt, Evrengzib'in Hindu ve Jain tapınaklarını koruyan emirler verdiğini ve tapınak ortaklarına toprak ve diğer iyilikler verdiğini doğrulamaktadır. Evrengzib, dindar Brahmanları rahatsız eden Müslümanları bile cezalandırmaktan kaçınmamıştır (Haselby, 2022).

Milletler, tarihi gerçek perspektifinden incelediklerinde hata yaparlar (Mübarek, 2015). Bugün Hindu milliyetçiler Evrengzib'i günah keçisi olarak görüp, kızgınlıklarını da mevcut Hintli Müslümanlardan çıkarmaktadırlar. 17. yüzyıl Hindistan'ında en önemli siyasi fiğr olan Evrengzib hakkında makul, tarihsel olarak temellendirilmiş bir perspektif olmadan, İngiliz smrgecililiğinin gölgesinde alt kıtanın durumunu anlamının hiçbir yolu yoktur.

Sonuç

Evrengzib'in takriben 50 yıl devam saltanatı Babürlüler'in birçok açıdan zirveye çıktığı ve aynı vakitte gerilemeye, yıkılmaya giden yolun bir başlangıcı olmuştur (Fisher, 2020, s. 275). Tarihçiler arasında Evrengzib'in yönetimi ve dini politikaları konusunda büyük bir anlaşmazlık mevcuttur. Evrengzib'in icraatları, Hindu oğunluğun Babürlüler'e verdiği desteği azaltmış ve etnik çekişmeler patlak vermiş, bu da imparatorluğun iktidarını baltalayan isyanlara yol açmıştır.

Evrengzib hakkında, Ekber'in dini hoşgörü politikasını yok ettiği, Hinduların Babrlere olan sadakatini zayıflattığı ve imparatorluğun canlılığını aşındıran toplumsal kargaşalara ve ayaklanmalara yol

açığına dair görüşler mevcuttur. Ancak öte yandan, bazı modern tarihçiler ise, Evrenzib'in haksız yere suçlandığını, seleflerinin bıraktığı zayıf bir imparatorluğu güçlü kılmak için yaptığı icraatları ve İslâmi hususlara aşırı derecede dikkat göstermesinin Evrenzib'i tenkide açık hale getirdiğini ifade etmektedir.

Hindistan tarihiyle alakalı araştırma yapanlar, özellikle din ve inanç mevzuunda Ekber Şah ve Evrenzib'in faaliyetlerinin büyük önem arz ettiğini ortaya koymuşlardır. Senkretik bir din kurmayı ve farklı dinlere mensup şahısları Din-i İlahî'de birleştirmeyi hedeflediğinden dolayı Ekber Şah, gayrimüslim toplum üzerinde etkili olmaya muvaffak olmuştur. Evrenzib ise Ekber Şah'ın aksine mensubu olduğu Sünni akideyi ön planda tutmuştur. Çalışmamızda ortaya çıktığı üzere Evrenzib'in din mevzuunda Hindulara tatbik ettiği birtakım icraatlar kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar tetkik edilirken bir kısım noktalar gözden uzak tutulmamalı ve adil bir şekilde mevzu değerlendirilmelidir.

Evrenzib'in, selefleri tarafından tatbik edilen Babür idaresi geleneklerinden habersiz olması ve onlardan sapmaya arzulu olması mümkün değildir. Bununla beraber, Evrenzib'in dini sahadaki tatbikatları genel olarak siyasi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olup politikalarına dini bir yön çizmiştir. Evrenzib'in İslâmi ilkeleri gerçekleştirme gayretleri öncelikle zayıf siyasi pozisyonunu meşru ve güçlü hale getirme arzusundan kaynaklanıyordu. Bu maksatla ilk iş olarak babasını hapse koyma ve kardeşlerini öldürtme kararını vererek işe girişmiştir. Hindu tapınaklarının Evrenzib'in emriyle yıkılması onun tamamen Hindu inancını ortadan kaldırmak istediğine delil olamaz. Çünkü o, Hindu tapınaklarının hepsini değil birkaçını yıktırmıştır. Ayrıca Evrenzib'in tapınakları yıktırmadan maksadı o devirdeki Hindu hasımlarını cezalandırmak ve eski tapınakları tekrardan yaptırmaktır. Ancak sonrasında onları yeniden inşa etme imkânına sahip olamamıştır. Evrenzib'in cizye tatbikatı karşılaştığı siyasi sıkıntılar ortadan kaldırmak için, öncelikle bir destek elde etme maksadıyla verilen bir karardı ve zaten onun bu uygulaması da devlet işlerinde köklü bir değişiklik getirmemiştir. Bütün bunların yanı sıra Gayrimüslimleri idarede asimile etme veya Gayrimüslim dini yapılara ve fertlere mali destek temin etme politikalarından da vazgeçmedi. Sosyal sahalarda Sati geleneği ve çocuk yaşta evlilikler gibi uyguladığı birtakım kısıtlamaların hepsi saray ve dışardaki halkın yaşam düzeylerini daha da düzgün hale getirme ve onların emniyette olması gayretleri arasındadır.

Netice olarak; Evrenzib Hindu toplumu üzerine bir kısım dini politikalar gerçekleştirmiş, ancak bunu sadece Hindulara karşı değil, o dönemdeki başka gayrimüslim gruplara hatta kimi vakitler Şii Müslümanlara da aynısını tatbik etmiştir. Binaenaleyh, hususiyle radikal Hindu araştırmacıların iddia ettiği gibi Evrenzib'in Hindu toplumunu tamamen ortadan kaldırmaya çalışıp Hinduizm'i yok etme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Ortaya koyduğu Hindu politikaları içerisinde bulunduğu atmosferin getirdiği bir mecburiyet olduğu aşikârdır. Evrenzib'i uyguladığı dini ve siyasi politikaların Babürlüler'in yıkılmasında tesiri elbette mevcuttur. Ancak bütün suçu bir kişiye yıkıp, haleflerinin yetersizliği ve harici unsurları görmezden gelmek adaletli ve insafli bir karar olmayacaktır.

Etik Beyan

"Evrenzib'in Dinî Politikalarının, Babürlüler'in Yıkılmasındaki Tesir Derecesinin Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aggarwal, D. (2017). The Afterlives of Aurangzeb: Jizya, Social Dominationand The Meaning of Constitutional Secularism. *RutgersJournal of Law&Religion*, 18(2), 109-155.
- Ahmed, A. (1995). *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Akay, E. (2019). *İçerik Analizine Giriş*. Konya.: Eğitim Yayınları.
- Alamgir. (1908). *Rukaaat-i-Alamgiri*. (J. Bilimoria, Çev.) London: Luzac.
- Amber, S. (2022). Ekber Şahın Kurduğu Din-i İlahî'nin, Babürlü Toplumunda Karşılık Bulamayıp Tarih Sahnesinden Çekilme Sebepleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(86), 31-48.
- Aqip, R. (2022). A Note on Conception of Aurangzeb Alamgir Religious Policy. *Journal of Image Processing and Intelligent Remote Sensing*, 2(4), 29-36. doi: DOI:10.55529/jipirs.24.29.36
- Asher, K. (1992). *Arhitecture of Mughal İndia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayur, H. (1945). Evrenzib Alemgir ve Dini Siyaseti Üzerine Bir İnceleme. *Türk Tarib Kurumu. Belleten*, 4(33), 1-62.

- Sarı, İ. (2017). *Büyük Türk Şahsiyetleri*. Antalya.
- Sarı, İ. (2017). *Türk Şahsiyetleri*. Antalya.
- Sarkar, J. (1972). *A Short History of Aurangzeb* (Cilt 3). New Delhi: Orient Longmani.
- Sarkar, J. (1979). *A Short History of Aurangzeb* (Cilt 3). New Delhi: Orient Longmani.
- Savaş, M. (2020). Âlemgir Şah'ın (Evrengzib) Hindu Politikaları ve Bunun üzerine Bir Değerlendirme. *Journal homepage*, 4(3), 291-303. <https://apjir.com/> adresinden alındı
- Sharma, R. (2005). *İndias Anciet Pans*. Patna: Oxford.
- Sharma, S. (1940). *The Religious Policy of The Mughal Emperors*. Bombay 1940: Asia Publishing House.
- Spear, T. (2022, 10 20). *Aurangzeb Mughal Emperor*. Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Aurangzeb> adresinden alındı
- Sunidhi, T. (2022, 12 20). *Religious Policy of the Mughal Emperors | Indian History*. Historydiscussion.: <https://www.historydiscussion.net/history-of-india/mughal-emperors/religious-policy-of-the-mughal-emperors-indian-history/6620> adresinden alındı
- Şerma, S. (1911). Avrangzib. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, 136.
- Truschke, A. (2017). *Aurangzeb. The Life and Legacy of India's Most Controversial King*. Stanford University Press.
- Türkalemiyiz. (2022, 10 22). *Âlemgir Şah (')*. Türk Alemiyiz: <https://turkalemiyiz.com/Home/Getturksultanlari?categoryid=8&aid=2865> adresinden alındı
- Unacademy. (2022, 12 19). *The Religious Policies of Aurangzeb*. Unacademy: <https://.com/content/upsc/study-material/medieval-india/the-religious-policies-of-aurangzeb/> adresinden alındı
- Zakaullah, M. (2016). *Aurangzeb Alamgir Halat Aur Waqiat*. Al Qalam Publications Pvt. Ltd .

EXTENDED ABSTRACT

India is a place that contains the most ancient civilizations of history and has attracted the attention of many societies from ancient times to the present. In particular, these lands, which were once home to the Turks for centuries, have been the common living space of Turks and Indians. It is one of the states that ruled in India, in the Mughals. The Mughals reached their most powerful and widest limits during the Awrangzib period due to their political and religious activities. Awrangzib undertook the administration of the country after a sultan like Akbar Shah, who established a new system called Din-i Divine, discriminated against Hindus and other groups, and distanced himself from Muslims. This sultan tried to restore the rights taken from the Muslims and to control the Hindus and other groups to a certain extent. Due to his radical actions, Aurangzib was criticized both in his own time and even after centuries, and caused the formation of negative policies towards Muslims in today's India. Some religious practices in this period caused Muslims to be partially relieved and non-Islamic elements such as Hindus to suffer. These actions have not lost their effect even after centuries and continue to damage the coexistence culture of the Muslim and Hindu society. Some researchers see Awrangzib as the most important figure on the road to the destruction of the Mughals because of his actions. However, even though Aurangzib has some faults, it would not be fair to attribute the destruction of an empire to just one person.

The reign of Aurangzib, which lasted for about 50 years, was the beginning of the way that the Mughals came to the top in many respects and at the same time led to decline and collapse (Fisher, 2020, p. 275). There is great disagreement among historians over Awrangzib's rule and religious policies. Awrangzib's actions diminished Hindu-majority support for the Mughals, and ethnic strife erupted, leading to rebellions that undermined the empire's power.

There are views of Awrangzib that Akbar destroyed his policy of religious tolerance, weakened Hindu loyalty to the Mughals, and led to social upheavals and upheavals that eroded the vitality of the empire. However, on the other hand, some modern historians state that Awrangzib was wrongfully accused, his actions to strengthen a weak empire left by his predecessors, and his extreme attention to Islamic issues made Awrangzib open to criticism.

Those who do research on the history of India have revealed that the activities of Akbar Shah and Awrangzib are of great importance, especially in the field of religion and belief. Akbar Shah succeeded in being influential on the non-Muslim community because he aimed to establish a syncretic religion and to unite people from different religions in the Divine Religion. Awrangzib, on the other hand, prioritized the Sunni creed to which he belonged, unlike Akbar Shah. As it is revealed in our study, a number of actions performed by Awrangzib on the subject of religion to Hindus have been recorded. While examining these records, some points should not be overlooked and the issue should be evaluated fairly.

It is unlikely that Awrangzib was ignorant of the traditions of Mughal rule practiced by his predecessors and was willing to deviate from them. However, Awrangzib's practices in the religious field

generally emerged for political reasons and drew a religious aspect to his policies. Awrangzib's efforts to realize Islamic principles stemmed primarily from his desire to make his weak political position legitimate and strong. For this reason, the first thing to do is to put his father in prison and have his brothers killed. The destruction of Hindu temples at the behest of Awrangzib cannot be proof that he wanted to completely destroy Hindu faith. Because he had some but not all of the Hindu temples destroyed. In addition, Awrangzib's purpose without demolishing the temples was to punish the Hindu opponents of that period and to have the old temples rebuilt. However, he did not have the opportunity to rebuild them afterwards. Awrangzib's jizya exercise was a decision made primarily to gain support in order to eliminate the political difficulties he faced, and this application of his did not bring a radical change in the affairs of the state. In addition to all these, he did not abandon his policies of assimilating non-Muslims in the administration or providing financial support to non-Muslim religious structures and individuals. The Sati tradition in the social spheres, child marriages, and the removal of prostitutes from the palace are all among the efforts to improve the living standards of the palace and the people outside, and to keep them safe.

In conclusion, Awrangzib carried out some religious policies on the Hindu society, but he applied this not only to Hindus, but also to other non-Muslim groups at that time, and sometimes even to Shiite Muslims. Therefore, Awrangzib has no intention of destroying Hinduism by trying to completely abolish Hindu society, especially as radical Hindu researchers claim. It is obvious that the Hindu policies he put forward are an obligation brought by the atmosphere he is in. Of course, the religious and political policies implemented by Awrangzib had an effect on the destruction of the Mughals. However, it will not be a just and fair decision to place all the blame on one person and ignore the incompetence of his successors and external factors.

Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi: Spor Bilimleri Fakültesi Örneği

Abdurrahman YARAŞ¹ ve Sümmani EKİCİ²

Öz

Dünya günümüze kadar birçok çeşitli salgın hastalık sürecinden geçmiştir. Son olarak da 2019 yılının aralık ayında Covid-19 (Koronavirüs) adı verilen salgın hastalık ortaya çıkmıştır ve halen varlığını sürdürmektedir. Gelişen teknoloji ve altyapı imkanları ile insanların şehirler, bölgeler ve ülkeler arası ulaşım kolaylığı artmıştır. Bu yüzden Covid-19 hastalığının yayılma hızı önceki salgın hastalıklara göre daha hızlı olmuştur. Salgın hastalıkların yayılmasının önlenmesinde halkın bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin Covid-19'a karşı farkındalık düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışmaya Spor Bilimleri Fakültelerinde öğrenim gören 306 öğrenci katılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan demografik bilgiler formu ve Bilgin (2020) tarafından geliştirilen 3 alt boyutlu (Bulaşma Tedbiri Farkındalığı, Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı, Hijyen Tedbiri Farkındalığı) "Koronavirüs Farkındalık Ölçeği (KFÖ)" kullanılmıştır. Uygulanan Shapiro-Wilk Testi sonucuna göre verilerin normal dağılım göstermediği sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları ele alındığında, 4.sınıf öğrencilerinin bulaşma tedbiri farkındalığının diğer sınıf öğrencilerine göre yüksek olduğu, takım sporları ile ilgilenen katılımcıların hijyen tedbiri farkındalıklarının yüksek olduğu ve kadınların erkeklere göre hijyen tedbiri farkındalıklarının yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs, Farkındalık, Üniversite, Spor Bilimleri

Determining the Covid-19 Awareness Levels of University Students: Example of Faculty of Sport Sciences

Abstract

The world has gone through many epidemics until today. Finally, an epidemic disease called Covid-19 (Coronavirus) emerged in December 2019 and still continues to exist. With the developing technology and infrastructure opportunities, the ease of transportation of people between cities, regions and countries has increased. Therefore, the rate of spread of Covid-19 disease has been faster than previous epidemics. Raising public awareness is of great importance in preventing the spread of epidemics. In this direction, the aim of the study is to determine the awareness levels of university students against Covid-19. 306 students studying in Sports Sciences Faculties participated in the study. The demographic information form created by the researchers and the 3 sub-dimensions (Contagion Prevention Awareness, Current Developments Awareness, Hygiene Precaution Awareness) developed by Bilgin (2020) were used as data collection tools. It was concluded that the data did not show normal distribution according to the Shapiro-Wilk Test result. In this direction, Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests were applied. Considering the results of the study, it was concluded that the awareness of the contamination measure of the 4th grade students is higher than the other grade students, the awareness of the hygiene measures of the participants who are interested in team sports is high, and the awareness of the hygiene measures is higher for women than for men.

Key Words: Covid-19, Coronavirus, Awareness, University, Sport Sciences

Atf İçin / Please Cite As:

Yaraş, A. ve Ekici, S. (2023). Üniversite öğrencilerinin covid-19 farkındalık düzeylerinin belirlenmesi: spor bilimleri fakültesi örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 874-884. doi:10.33206/mjss.1233087

Geliş Tarihi / Received Date: 13.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.04.2023

¹ Arş. Gör. - Yalova Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, abdurrahmanyaras@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0001-6177-2571

² Prof. Dr. - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ekicis@mu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-9173-8021

Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen pnömoni adı verilen bir hastalık ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 1 ay içerisinde Çin'de etkisi arttıran hastalık 19 ülkeye yayılarak küresel bir salgının başlangıcı olmuştur (He, Dewng ve Li, 2020, s. 720). 31 Aralık 2019'da Çin, salgını Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirmiştir. 1 Ocak 2020'de Huanan deniz ürünleri pazarından alınan örnekler pozitif çıktığı için pazar kapatılmıştır. 7 Ocak'ta virüs, yarasa koronavirüsü ile homolojiye ve SARSCoV ile benzerliğe sahip bir koronavirüs olarak tanımlanmıştır. 5 Mart 2020 tarihi itibarıyla dünya çapında 96.000 vaka sayısına ulaşılmış (Çin'de 80.000) ve diğer 87 ülkede de virüse yakalanan hasta var olduğu bildirilmiştir. Çin'de yeni vakaların sayısı azalırken Güney Kore, İtalya ve İnan gibi diğer lkelerde katlanarak artmaya devam etmiştir (Singhal, 2020, s. 282). 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19'u pandemi olarak ilan etmiştir. Hastalık seyahat yolu ile küresel boyuta ulaştığından dolayı ülkelerin yetkili birimleri hastalığın bulaşmasını engelleyebilmek için çeşitli tedbirler almaya başlamıştır (Qazi vd., 2020, s. 1).

Türkiye'de ilk vaka sağlık bakanı Dr. Fahrettin Koca tarafından 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır (Uğraş-Dikmen, Kına, Özkan ve İlhan, 2020, s. 30). Sağlık Bakanlığının açıklamalarına göre koronavirüse karşı Türkiye'de gerçekleştirilen ilk faaliyet 10 Ocak'ta Operasyon Merkezi ve Bilim Kurulunun oluşturulmasıdır. Daha sonrasında sağlık çalışanları için bir rehber hazırlanmıştır. İlk vakanın açıklanmasının ardından hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla bir dizi kısıtlamalar yapılmıştır. 16 Mart'ta tüm resmi ve özel eğitim kurumlarındaki eğitim-öğretim faaliyetleri durdurulmuş ve camilerde toplu bir şekilde ibadet yapılması yasaklanmıştır. İlk kısıtlamaların ardından toplantılar ve kültürel faaliyetler durdurulmuş, pandemi hastaneleri kurulmuş, berber, kuaför, lokantalar, 65 yaş üstü veya kronik hastalığı olan kişiler ile alakalı yasaklar uygulanmıştır. Nisan ayında büyükşehirler ve Zonguldak ilini kapsayan sokağa çıkma yasakları başlamıştır. Vaka sayılarının normalleşmesi ile yasaklı illerin sayısı azalarak 2020 yılının Mayıs ayı sonuna kadar yasaklar devam etmiştir (Demir, Günaydın ve Demir, 2020, s. 82; Karataş, 2020, s. 5; Varol ve Tokuç, 2020, s. 588).

Modern dünyada insanların şehirler, bölgeler ve ülkeler arasındaki artan hareketi nedeniyle hastalıklar her zamankinden daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesinde halkın bilinçlendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Hijyen kurallarına daha fazla dikkat etmek ve kalabalık ortamlardan kaçınmak gibi bireysel eylemlerin hastalığın yayılmasını azaltabileceği bilinmektedir. Ayrıca yeni vakaların hızlı bir şekilde tespit edilmesi, tedavinin desteklenmesi ve okulların veya toplu taşıma sistemlerinin kapatılması gibi toplu müdahaleler halka farkındalığın kazandırılması ile kolaylaşmaktadır. Resmi ve resmi olmayan bilgi kaynakları acil durumlarda farkındalığın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Qazi vd., 2020, s. 1). Devletlerin almış oldukları kararların uygulanabilmesi ve salgının yayılımının kontrol edilebilmesi için vatandaşların bireysel farkındalık düzeyleri ile alınmış olan önlemlere uymaları önemli bir rol oynamaktadır. Vatandaşların alınan önlemlere karşı tutum ve davranışlarını yönlendirmek amacıyla bilgi eksikliklerinin giderilerek farkındalıklarının artırılması gerekmektedir (Alicılar, Güneş ve çöl, 2020, s. 2).

Ülkemizde Cumhurbaşkanlığı koordinasyonu ile Sağlık Bakanlığı tarafından Covid-19 rehberi hazırlanmıştır. Rehber içerisinde koronavirüsün epidemiyolojisi ve nasıl bulaştığı hakkında çeşitli bilgiler sunulmaktadır. Benzer şekilde kamuoyunu aydınlatıcı afişler, reklamlar, sosyal medya platformları ve web siteleri aracılığıyla hastalıktan korunma yöntemlerini anlatan materyaller hazırlanarak halkın farkındalık seviyesi arttırılmaya çalışılmıştır (Erdem, 2020, s. 380). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) hastalığın bulaşmasının engellenebilmesi için öncelikle koronavirüs hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini bildirmektedir. Elleri sık sık bol sabunla yıkama, yüzeylere teması azaltma, dezenfektan kullanma, başkaları ile mesafeyi koruma, ağız ve burnu kapatacak şekilde maske kullanma ve evde kalmayı önermektedir (Glabska, Skolmowska ve Guzek, 2020, s. 13; Wadood vd., 2020, s. 5). Covid-19 farkındalığı, bireyin hastalık ve korunma tedbirleri ile alakalı yeterli bilgiye sahip olması ve çevresini korumak adına tedbirlere dikkat etmesi olarak tanımlanmaktadır (Kurtuluş ve Düşünceli, 2021, s. 456).

Literatür incelendiğinde Covid-19 ile ilişkili endişe, kaygı, korku ve farkındalık üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Alağöz ve Boğa, 2020; Alicılar vd., 2020; Aydın-Avcı ve Hendekçi, 2021; Chen, Xu, Paris, Reeson ve Li, 2020; Kurtuluş ve Düşünceli, 2021; Özdemir, Yıldız ve Oral, 2020; Tarkoçin vd., 2020; Usta, Başer-Kolcu ve Karaca, 2021; Qazi vd., 2020). Bu çalışmalardan ziyade üniversite öğrencilerinin Covid-19 farkındalık seviyelerinin belirlenmesine yönelik çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakış açısıyla çalışmada, üniversite öğrencilerinin ulusal ve uluslararası güncel konular

hakkında daha bilgili ve bilinçli olduğu düşünülerek, Covid-19 ile alakalı farkındalık düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama, geçmişte yaşanmış ya da mevcut var olan bir durumu betimlemeye yarayan bir modeldir. Bu modelde olgu, olay ya da konuya herhangi bir ekleme, yorum ve müdahale yapılmadan tamamen olduğu gibi aktarılmaktadır (Karasar, 2016). Bu doğrultuda pandemi süreci içerisinde öğrencilerin farkındalık seviyelerinin ortaya çıkartılması için betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini Spor Bilimleri Fakültesi ile Beden Eğitimi ve Yüksekokullarının "Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon" bölümlerinde öğrenim gören aktif öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile oluşan toplamda 306 öğrenci (146 erkek ve 160 kadın) oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile fakültede yer alan aktif tüm öğrenciler değil örneklem büyüklüğünü sağlayacak katılımcı sayısına ulaşmak hedeflenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçeğin birinci bölümünde demografik bilgiler ve ikinci bölümünde öğrencilerin Covid-19 farkındalık düzeylerinin belirlenmesi için Bilgin (2020) tarafından geliştirilen Koronavirüs Farkındalığı Ölçeği (KFÖ) kullanılmıştır. Demografik bilgiler bölümünde katılımcıların farkındalık seviyelerini etkileyebilecek değişkenler olduğu düşünülen cinsiyet, yaş, yaşadığı bölge, aile aylık geliri, sınıfı ve aktif spor yapıp yapmadığı maddeleri yer almaktadır. 17 maddeden oluşan Koronavirüs Farkındalık Ölçeği (KFÖ) "Bulaşma Tedbiri Farkındalığı (BTF)", "Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı (GGTF)" ve "Hijyen Tedbiri Farkındalığı (HTF)" olmak üzere üç alt boyuta sahiptir.

Verilerin Analizi

Google Form aracılığıyla toplanan veriler öncelikle sistem üzerinden Microsoft Office programlarından Excel dosyası olarak indirilmiş, hatalı ve eksik olan formlar çıkartılarak veri analizine hazır duruma getirilmiştir. Elde edilen veriler daha sonra SPSS programına aktarılmıştır. Öncelikle ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Cronbach's Alpha .897 olarak elde edilmiştir.

Daha sonra ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak faktör yapısı test edilmiş ve açıklayıcı faktör analiziyle de ölçeğin alt boyutları açıklanmıştır.

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, yaşadığı bölge, sınıf, aile aylık geliri ve aktif olarak spor yapma durumlarına ilişkin yüzde ve frekans tablolarının istatistiki analiz sonuçları incelenmiştir. Daha sonrasında ise verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılıp Shapiro-Wilk Testi ile verilerin normal dağılım göstermediği sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis Testlerinin uygulanması belirlenmiştir (Sig..000). Bu testler ile araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırma hipotezleri şu şekildedir:

H1: "Öğrencilerin sınıflarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır."

H2: "Öğrencilerin aile aylık gelirlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır"

H3: "Öğrencilerin yaşlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır."

H4: "Öğrencilerin aktif olarak spor yapma durumlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır."

H5: "Öğrencilerin cinsiyetlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır."

H6: "Öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır."

Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerinin yüzde ve frekans tablosu, KMO ve Bartlett's Testi, Shapiro-Wilk Testi ile Mann Whitney U ve Kruskal Wallis Testleri sonucu ortaya çıkan tablolar ve yorumları bulunmaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özelliklerinin Betimsel İstatistikleri (n=306)

	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	160	52,3
	Erkek	146	47,7
Yaşadığınız Bölge	Köy	36	11,8
	İlçe	99	32,4
	Şehir	71	23,2
	Büyükşehir	100	32,7
Aile Aylık Gelir	500-2.825 TL	133	43,5
	2.826-5.825 TL	123	40,2
	5.826-8.825 TL	37	12,1
	8.826-11.825 TL	8	2,6
	11.826 TL ve üzeri	5	1,6
Sınıf	1.Sınıf	76	24,8
	2.Sınıf	88	28,8
	3.Sınıf	40	13,1
	4.Sınıf	102	33,3
Aktif Spor Yapma Durumu	Amatör Sporlar	97	31,7
	Bireysel Sporlar	65	21,2
	Takım Sporlar	63	20,6
	Yapmıyorum	81	26,5
Yaş	20 Yaş ve Altı	110	36,0
	21-22 Yaş	108	35,2
	23 Yaş ve Üzeri	88	28,6

Tablo 1'e bakıldığında araştırmaya katılanların demografik bilgileri görülmektedir. Bu bilgilere göre araştırmaya katılanlardan 146 kişinin (%47,7) erkek, 160 kişinin (%52,3) kadın olduğu görülmektedir. Yaşadıkları bölge değişkenine göre; 36 kişinin (%11,8) köyde yaşadığı, 99 kişinin (%32,4) ilçede yaşadığı, 71 kişinin (%23,2) şehirde yaşadığı görülmüştür ve çoğunluğu sağlayan 100 kişinin (%32,7) büyükşehirde yaşadığı istatistiki analiz sonucu elde edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin aile aylık gelirleri incelendiğinde; çoğunluğu oluşturan 133 kişinin (%43,5) 500-2.825 TL aile aylık gelirine sahip olduğu görülürken, 123 kişinin (%40,2) 2.826- 5.825 TL aile aylık geliri, 37 kişinin (%12,1) 5.826- 8.825 TL aile aylık geliri, 8 kişinin (%2,6) 8.826- 11.825 TL aile aylık geliri, beş kişinin (%1,6) 11.826 TL aile aylık gelirine sahip oldukları görülmüştür. Katılımcılardan 76 kişi (%24,8) 1. sınıf öğrencisiyken, 88 kişi (%28,8) 2. sınıf öğrencisi, 40 kişi (%13,1) 3.sınıf öğrencisi ve çoğunluk 102 kişi (%33,3) 4. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcılardan 97 kişi (31,7) amatör spor yapmaktayken, 65 kişi (%21,2) bireysel spor yapmakta, 63 kişi (%20,6) takım sporları yapmakta ve 81 kişi (%26,5) spor yapmamaktadır. Araştırmaya katılanlardan 110 kişi (%36) 22 yaş ve altı, 108 kişi (%35,2) 21-22 yaş, 88 kişi (%28,6) 23 yaş ve üzeri olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Reliability Statistic		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,897	,897	17

Ölçekteki maddelerin aralarındaki tutarlılığı belirlemede Cronbach's Alpha değeri kullanılmakta olup güvenilirlikteki indeks değerini ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Çalışmanın Cronbach's Alpha değeri .897 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç doğrultusunda ölçeğin tutarlılık kat sayısının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. KMO ve Bartlett's Testi

KMO ve Bartlett's Test	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,868
Approx. Chi-Square	2397,938
Bartlett's Test of Sphericity	df
	136
	Sig.
	,000

Kaiser- Mayer- Olkin (KMO) testi ve Barlett's testi ile örneklemdaki veri yapılarının faktör analizi yapılmasına yönelik yeterliliği test edilmektedir. KMO değeri .60 ve üzerinde ise yeterli örneklem olduğu sonucunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Tablo 3'te de görüldüğü üzere araştırmannın KMO değeri; .868 olarak elde edilmiş ve örneklemin yeterli olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Ölçeğe İlişkin Shapiro-Wilk Testi

	Tests of Normality					
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	dF	Sig.	Statistic	dF	Sig.
Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	,118	306	,000	,930	306	,000
Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	,123	306	,000	,948	306	,000
Hijyen Tedbiri Farkındalığı	,088	306	,000	,981	306	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Shapiro-Wilk Testi sonucunda verilerin normal dağılım sağlamadığı görülmüştür. Bu doğrultuda, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis Testlerinin uygulanmasına karar verilmiştir (Sig..000).

Tablo 5. Öğrencilerin Sınıf Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi

	Test Statistic ^{a,b}		
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Chi-Square	6,394	8,841	1,834
dF	3	3	3
Asymp. Sig.	,094	,031	,608

a. Kruskal Wallis

b. Grouping Variable: Sınıf

Ölçeğin sınıf değişkenine göre güncel gelişmeleri takip farkındalığı olan 2. alt boyutunda anlamlı farklılık elde edilmiştir (P<.05).

Tablo 6. Sınıf Değişkenine Göre Farklılığın Testi

	Ranks		
	Sınıf	N	Mean Rank
Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	1.Sınıf	76	168,15
	2.Sınıf	88	159,19
	3.Sınıf	40	160,00
	4.Sınıf	102	136,57
Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	1.Sınıf	76	148,63
	2.Sınıf	88	158,52
	3.Sınıf	40	118,95
	4.Sınıf	102	166,34
Hijyen Tedbiri Farkındalığı	1.Sınıf	76	153,24
	2.Sınıf	88	162,90
	3.Sınıf	40	153,61
	4.Sınıf	102	145,54

4.sınıf öğrencilerinin, ölçeğin 2. alt boyutu olan; “Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı” puanlamalarının daha yüksek olduğu görölmüştür. 4. sınıf öğrencilerinin güncel gelişmeleri takip konusunda alt sınıflara göre farkındalıklarının daha yüksek olduğu görölmektedir. Böylelikle araştırma hipotezlerinden olan: H1: “Öğrencilerin sınıflarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Aile Aylık Gelirine Göre Kruskal Wallis Testi

Test Statistic ^{a,b}			
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Chi-Square	2,508	4,501	2,412
dF	4	4	4
Asymp. Sig.	,643	,342	,661
a. Kruskal Wallis			
b. Grouping Variable: Aile Aylık Gelir			

Kruskal Wallis testi sonucu ölçeğin alt boyutlarında aile aylık gelirine göre anlamlı farklılık saptanmamıştır ($P > .05$). Bu analiz doğrultusunda: H2: “Öğrencilerin aile aylık gelirlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Test Statistic ^{a,b}			
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Chi-Square	22,439	12,025	23,319
dF	14	14	14
Asymp. Sig.	,070	,604	,055
a. Kruskal Wallis			
b. Grouping Variable: Yaş			

Kruskal Wallis test sonucu ölçeğin alt boyutlarında yaş değişkenine göre anlamlı farklılık saptanmamıştır ($P > .05$). Bu analiz doğrultusunda: H3: “Öğrencilerin yaşlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9. Aktif Spor Yapma Durumuna Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Test Statistic ^{a,b}			
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Chi-Square	1,325	1,220	7,796
dF	3	3	3
Asymp. Sig.	,723	,748	,050
a. Kruskal Wallis			
b. Grouping Variable: Aktif spor yapıyor musunuz?			

Kruskal Wallis analizi sonucunda, öğrencilerin aktif spor yapma durumlarına ilişkin; ölçeğin 3. alt boyutunda (Hijyen Tedbiri Farkındalığı) anlamlı farklılık elde edilmiştir ($P = .05$).

Tablo 10. Aktif Spor Yapma Değişkenine Göre Farklılığın Testi

		Ranks	
	Aktif spor yapıyor musunuz?	N	Mean Rank
Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Amatör Sporlar	97	147,16
	Bireysel Sporlar	65	161,73
	Takım Sporları	63	150,92
	Yapmıyorum	81	156,49
Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Amatör Sporlar	97	149,36
	Bireysel Sporlar	65	162,95
	Takım Sporları	63	155,91
	Yapmıyorum	81	149,01
Hijyen Tedbiri Farkındalığı	Amatör Sporlar	97	157,84
	Bireysel Sporlar	65	161,56
	Takım Sporları	63	167,71
	Yapmıyorum	81	130,79

Öğrencilerin aktif spor yapma durumlarının analizi sonucu elde edilen farklılığın takım sporları yapan kişilerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu doğrultuda da araştırma hipotezlerinden olan H4: “Öğrencilerin aktif olarak spor yapma durumlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Takım sporları yapan kişilerin hijyen tedbiri farkındalıklarının yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tablo 11. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Mann-Whitney U Testi

Test Statistic ^a			
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Mann-Whitney U	10578,500	11573,000	6889,000
Wilcoxon W	21456,500	22304,000	17620,000
Z	-1,526	-,139	-6,223
Asymp. Sig. (2-tailed)	,127	,889	,000

a. Grouping Variable: Cinsiyet

Cinsiyet değişkenine göre ölçeğin 3. alt boyutunda (Hijyen Tedbiri Farkındalığı) anlamlı farklılık elde edilmiştir (P<.05).

Tablo 12. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Farklılığın Testi

		Ranks	
	Cinsiyet	N	Mean Rank
Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Kadın	160	161,38
	Erkek	146	145,96
Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Kadın	160	154,17
	Erkek	146	152,77
Hijyen Tedbiri Farkındalığı	Kadın	160	183,44
	Erkek	146	120,68

Cinsiyet değişkenine göre ölçeğin 3. alt boyutunda (Hijyen Tedbiri Farkındalığı) kadınların puanlarının, erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda da H5: “Öğrencilerin cinsiyetlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13. Öğrencilerin Yaşadıkları Bölgelere Göre Kruskal Wallis Testi

Test Statistic ^{a,b}			
	Bulaşma Tedbiri Farkındalığı	Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı	Hijyen Tedbiri Farkındalığı
Chi-Square	1,651	2,112	4,832
dF	3	3	3
Asymp. Sig.	,648	,549	,185
a. Kruskal Wallis			
b. Grouping Variable: Yaşadığınız bölge			

Kruskal Wallis testi sonucunda öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. Bu nedenle H6: “Öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi reddedilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Spor Bilimleri Fakültesi ile Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin, cinsiyet, yaş, aktif spor yapma durumu, aile aylık geliri, yaşadıkları bölge ve sınıf değişkenlerine göre Covid-19 farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemleri arasında betimsel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2016). Araştırmanın evrenini 2020-2021 Eğitim-Öğretim döneminde Spor Bilimleri Fakültesi ve Beden Eğitimi ve Yüksekokulu; Beden Eğitimi Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon bölümlerinde öğrenim gören aktif öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile oluşan toplamda 306 öğrenci (146 Erkek ve 160 Kadın) oluşturmaktadır. Araştırmaya esas olan veriler; Bilgin (2020) tarafından geliştirilen “Koronavirüs Farkındalığı Ölçeği (KFÖ)” ile elde edilmiştir.

Araştırmanın 1. hipotezi olan H1: “Öğrencilerin sınıflarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır” için yapılan analize göre Spor Bilimleri Fakültesi ile Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin, 4.sınıfta okuyanların, ölçeğin 2. alt boyutu olan; “Güncel Gelişmeleri Takip Farkındalığı” puan ortalamalarının diğer sınıfta okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Böylelikle araştırma hipotezlerinden olan: H1: “Öğrencilerin sınıflarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi doğrulanmıştır. Araştırmanın 2. hipotezi olan: H2: “Öğrencilerin aile aylık gelirlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır” için yapılan Kruskal Wallis testi sonucuna göre ölçeğin alt boyutlarında aile aylık gelirlerine göre anlamlı farklılık saptanmamıştır. Bu analiz doğrultusunda H2 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın 3. Hipotezi olan: H3: “Öğrencilerin yaşlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” için yapılan analiz sonucu öğrencilerin yaş dağılımında ölçeğin alt boyutlarında anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Analiz sonucu H3 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın 4. hipotezi olan “Öğrencilerin aktif spor yapma durumlarına göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır” için yapılan Kruskal Wallis analizi sonucunda öğrencilerin aktif spor yapma durumlarına ilişkin; ölçeğin 3. Alt boyutunda (Hijyen Tedbiri Farkındalığı) anlamlı farklılık elde edilmiştir. Takım sporları yapan kişilerin hijyen tedbiri farkındalıklarının puan ortalamalarının yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. H4 hipotezi doğrulanmıştır. Takım sporu yapanların bireysel sporlar yapan bireylere göre temas ve mesafe konusunda daha dikkatli olduğu saptanmıştır. Karakuş, Aksoy ve Çakıcı (2022) takım ya da bireysel spor yapan bireyler yönelik bir anlamlı farklılık tespit edememişken, Çetin ve Kumartaşlı (2022) çalışmanın sonuçları ile paralel sonuç elde etmiştir. Araştırmanın 5. hipotezi olan “Öğrencilerin cinsiyetlerine göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır” için yapılan analiz sonucu cinsiyet değişkeninde ölçeğin 3. alt boyutunda (Hijyen Tedbiri Farkındalığı) kadınların puan ortalamalarının, erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda da H5 doğrulanmıştır. Yapılan çalışmaların genelinde kadınların erkeklere oranla kaygı düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Çetin ve Kumartaşlı, 2022). Karakuş, Aksoy ve Çakıcı (2022) yapmış oldukları çalışmada kadınların lehine anlamlı sonuç elde etmişlerdir. Bu sonuçların kadınların erkeklere göre temizlik, hijyen ve kişisel bakımlarına daha fazla dikkat etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmanın 6. hipotezi olan: “Öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre Covid-19 farkındalık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.” Kruskal Wallis testi sonucunda öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre puan ortalamalarında anlamlı farklılık elde edilmemiştir ve bu nedenle H6 reddedilmiştir. Covid-19 global ölçekte bir etki yarattığından dolayı dünyanın her bölgesi etkilendiği bilinmektedir. Bu etki alanı göz önüne alındığında öğrencilerin Covid-19 farkındalıklarının bölge değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmediği düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde lisans

öğrencilerinin Covid-19 farkındalıklarının, Covid-19 korkusunu anlamlı seviyede yordadığı sonucu elde edilmiş ve bu sonucun farklı yaş grupları ile çalışıldığında, yaş gruplarına ilişkin gelişim sürecine dayalı farklılıklar gösterebileceği vurgulanmıştır (Kurtuluş ve Düşünceli, 2021). Bu araştırma lisans öğrencileri ile gerçekleştirilmiş olup sınıf, aktif spor yapma durumu ve cinsiyete göre farklılıklar gözlemlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda alana ve araştırmacılara yönelik birtakım öneriler bulunmaktadır. Farklı fakülte veya üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem grubu ve farklı branşlarda takım sporu yapan bireyler arasında koronavirüs farkındalık düzeylerini belirlenebilir. Farklı yaş gruplarının Covid-19'u farklı anlamlandırmasından dolayı yeni çalışmalarda yaş grupları genişletilebilir ve farkındalıkları tespit edilebilir. Covid-19 hastalığı geçiren bireyler ve geçirmeyen bireyler arasındaki farkındalık seviyeleri belirlemek için yeni çalışmalar yapılabilir.

Etik Beyan

"Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi: Spor Bilimleri Fakültesi Örneği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24.08.2022 tarih ve 2022/112 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Alıcılar, H. E., Güneş, G., ve Çöl, M. (2020). Toplumda COVID-19 pandemisiyle ilgili farkındalık, tutum ve davranışların değerlendirilmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5(Özel Sayı), 1-16..
- Avcı-Aydın, İ. ve Hendekçi, A. (2021). Tarım işçilerinin covid-19 pandemisinde kişisel koruyucu kullanımı farkındalıkları, sağlık endişeleri ve anksiyeteleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 14(4), 337-347.
- Bilgin, O. (2020). Koronavirüs (covid-19) farkındalık ölçeği geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies*, 15(6), 237-245. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44168>
- Chen, H., Xu, W., Paris, C., Reeson, A., ve Li, X. (2020). Social distance and SARS memory: impact on the public awareness of 2019 novel coronavirus (COVID-19) outbreak. *MedRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.03.11.20033688>
- Çetin, K., ve Kumartaşlı, M. (2022). Takım sporlarında yeni tip koronavirüse yakalanma kaygısının farkındalık üzerine etkisi: Akdeniz bölgesi örneği, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(4), 482-494.
- Demir, M., Günaydın, Y., ve Demir, Ş. Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Erdem, İ. (2020). Koronavirüse (Covid-19) karşı Türkiye'nin karantina ve tedbir politikaları. *Turkish Studies*, 15(4), 377-388.
- He, F., Deng, Y., ve Li, W. (2020). Coronavirus disease 2019: What we know?. *Journal of Medical Virology*, 92(7), 719-725.
- Glabaska, D., Skolmowska, D., ve Guzek, D. (2020). Population-based study of the influence of the COVID-19 pandemic on hand hygiene behaviors-polish adolescents' COVID-19 experience (place-19) study. *Sustainability*, 12(12), 4930.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakuş, K., Aksoy, Y., ve Çakıcı, H. A. (2022). Sporcuların koronavirüs (covid-19) korkuları ile farkındalıkları arasındaki ilişki, *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 258-268.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-15.
- Kurtuluş, E., ve Düşünceli, B. (2021). Covid-19 fobisi (korkusu), Covid-19 farkındalığı ve genel aidiyetleri düzeyleri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 451-485. <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.7.13.96>
- Onuk, A., Aslaner, H., Gökçek, M. B., Çetin, A., Şahin, T., Doğan, M., ... ve Benli, A. R. (2020). Kayseri ili kamu hastanelerindeki pratisyen ve uzman hekimlerin covid-19 salgını hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeyinin değerlendirilmesi. *Ankara Medical Journal*, 20(3), 520-530.
- Özdemir, P., Yıldız, M., ve Oral, G. (2020). Lise öğrencilerinin covid-19 hijyen farkındalık düzeyinin belirlenmesi. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 15(5), 3553-3566.

- Usta, G., Başer Kolcu, M. İ., ve Karaca, U. (2021). Covid-19 awareness of the optician students. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(3), 261-267.
- Uğraş Dikmen, A., Kına, H. M., Özkan, S., ve İlhan, M. N. (2020). COVID-19 epidemiyolojisi: Pandemiden ne öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1(Özel Sayı), 29-36.
- Tarkoçin, S., Alagöz, N., ve Boğa, E. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının pandemi sürecinde (covid-19) davranış değişiklikleri ve farkındalık düzeylerinin anne görüşlerine başvurularak incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 1017-1037.
- Varol, G., ve Tokuç, B. (2020). Halk sağlığı boyutuyla Türkiye’de Covid-19 pandemisinin değerlendirmesi. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 8(3), 579-594.
- Singhal, T. (2020). A review of coronavirus disease-2019 (COVID-19). *The indian journal of pediatrics*, 87(4), 281-286.
- Qazi, A., Qazi, J., Naseer, K., Zeeshan, M., Hardaker, G., Maitama, J. Z., ve Haruna, K. (2020). Analyzing situational awareness through public opinion to predict adoption of social distancing amid pandemic COVID-19. *Journal of Medical Virology*, 92(7), 849-855.
- Wadood, M. A., Mamun, A., Rafi, M. A., Islam, M. K., Mohd, S., Lee, L. L., ve Hossain, M. G. (2020). Knowledge, attitude, practice and perception regarding COVID-19 among students in Bangladesh: Survey in Rajshahi University. *Medrxiv*, 9, 1-25. <https://doi.org/10.1101/2020.04.21.20074757>

EXTENDED ABSTRACT

In December 2019, a disease called pneumonia of unknown cause emerged in the city of Wuhan, Hubei province of China. The disease, which increased its impact in China in about a month, spread to 19 countries and began a global epidemic. On 31 December 2019, China reported the outbreak to the World Health Organization. On January 7, the virus was identified as a coronavirus with homology to bat coronavirus and similarity to SARS-CoV. On March 11, 2020, the World Health Organization declared Covid-19 as a pandemic. Since the disease has reached a global dimension through travel, the authorized units of the countries have started to take various measures to prevent the transmission of the disease. The first case in Turkey was announced on March 11, 2020. According to the statements of the Ministry of Health, the first activity carried out in Turkey against the coronavirus was to create an Operations Center and Science Board on January 10. Several restrictions have been introduced to prevent the spread of the disease. On March 16, all educational activities were suspended, and collective worship in mosques was prohibited. After the first restrictions, meetings and cultural activities were stopped, pandemic hospitals were established, and barbers, hairdressers, restaurants, and people over 65 years old or with chronic diseases were banned.

Due to the increasing movement of people between cities, regions, and countries in the modern world, diseases are spreading faster than ever before. Public awareness plays a vital role in preventing the spread of infectious diseases. Collective interventions such as rapid detection of new cases, support of treatment, and closure of schools or public transport systems are facilitated by raising public awareness. Formal and informal sources of information are essential in raising awareness in emergencies. To implement the decisions taken by the states and to control the spread of the epidemic, citizens' awareness levels and compliance with the measures taken play an essential role. Citizens' awareness should be increased by eliminating their lack of knowledge to guide their attitudes and behaviors toward the actions taken.

When the literature is examined, various studies have been conducted on anxiety, anxiety, fear, and awareness associated with Covid-19. However, rather than these studies, not many studies have been found to determine the Covid-19 awareness levels of university students. Therefore, from this point of view, this study aimed to assess the level of awareness about Covid-19, considering that university students are more knowledgeable and conscious about current national and international issues.

The descriptive survey model, one of the quantitative research methods, was used. The research population consists of active students in the Physical Education Teaching, Sports Management, Coaching Education, and Recreation departments of the Faculty of Sports Sciences and the School of Physical Education. The study sample consists of 306 students (146 Males and 160 Females) formed by simple random sampling. In the first part of the questionnaire used in the research, demographic information and in the second part, the Coronavirus Awareness Scale (CAS), which was developed to determine the Covid-19 awareness levels of the students, was used. In the demographic information section, there are items such as gender, age, region of residence, family monthly income, class, and whether they do active sports, which are thought to be variables that may affect the awareness levels of the participants. The Coronavirus Awareness Scale (CAS) consists of 17 items and has three sub-dimensions: "Contagion Prevention Awareness (CPA)," "Awareness of Following Current Developments (AFCD)," and "Hygiene

Precaution Awareness (HPA)." First, the statistical analysis results of the percentage and frequency tables of the research data were examined. Afterward, it was checked whether the data showed normal distribution, and the result was obtained with the Shapiro-Wilk Test that the data did not show normal distribution. Accordingly, it was decided to apply the Mann Whitney U and Kruskal Wallis Tests. With these tests, research hypotheses were tested. The research hypotheses are as follows:

H1: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their classes."

H2: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their family monthly income."

H3: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their age."

H4: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels according to the active sports status of the students."

H5: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their gender."

H6: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to the regions they live in."

According to the analysis made for the 1st hypothesis of the research, H1: "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their classes", it was seen that the "Awareness of Following Current Developments" score averages of the final-year students of the faculty of sports sciences were higher than the other classes. Thus, hypothesis H1 (There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their classes) was confirmed. Furthermore, as a result of the Kruskal Wallis analysis conducted for the 4th hypothesis of the study, "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels according to the active sports status of the students", a significant difference was found in the 3rd sub-dimension (Hygiene Precaution Awareness) of the scale regarding the active sports status of the students ($P= 0.05$). Therefore, it has been concluded that the average score of the hygiene measure awareness of the people who do team sports is high. Thus, hypothesis H4 (There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels according to the active sports status of the students) was confirmed. As a result of the analysis made for the 5th hypothesis of the study, "There is a significant difference between the Covid-19 awareness levels of the students according to their gender", it was seen that the mean score of women in the third sub-dimension of the scale "Hygiene Precaution Awareness (HPA)" was higher than that of men in the gender variable. Accordingly, H5 was confirmed. When the literature was examined, it was found that the Covid 19 awareness of undergraduate students predicted the fear of Covid 19 at a significant level, and it was emphasized that this result might show differences depending on the development process of the age groups when working with different age groups (Kurtuluş & Düşünceli, 2021). This research was conducted with undergraduate students, and differences were observed according to class, active sports status, and gender. Therefore, it can be studied to determine the coronavirus awareness levels of the larger sample group and different faculty students.

6-класс “Кыргыз тили” окуу китебин баалуулуктарды камтуу контекстинде анализдөө

Арген ЖУМГАЛБЕКОВ¹, Мехмет Ариф ӨЗЕРБАШ²

Абстракт

Бул изилдөөнүн максаты - 6-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китебинде орун алган тексттерди Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасына жараша талдоо болуп саналат. Маалыматтарды топтоодо сапаттык изилдөө методунун маалымат топтоо ыкмаларынын бири болгон документ анализи колдонулган. Изилдөөнүн маалыматтарын талдоодо дескриптивдүү анализ ыкмасы колдонулган. Бул контекстте 6-класс “Кыргыз тили” окуу китебиндеги 28 текст талдоого алынган. Тексттердеги баалуулук түшүнүктөрүн камтыган сүйлөмдөр тиешелүү баалуулук категориясына киргизилип, ар бир маанинин жыштыктары тексттер боюнча өзүнчө эсептелген. Шварцтын баалуулуктар топтому: күч, ийгилик, гедонизм, стимуляция, өзүн-өзү башкаруу, универсализм, филантропия, каада-салт, адаптация (ылайыкташуу), коопсуздук суб-баалуулуктарынан турат. Изилдөөнүн жыйынтыгында, 6-класстар үчүн кыргыз тили окуу китебинде орун алган тексттерде Шварцтын баалуулуктар топтомундагы баалуулуктар 183 жолу эскерилгендиги аныкталган. Адаптация (ылайыкташуу), универсализм, каада-салт жана коопсуздук баалуулуктары көбүрөөк, ал эми, стимуляция, күч жана гедонизм баалуулуктары азыраак камтылгандыгы аныкталган.

Ачык сөздөр: Билим берүү, кыргыз тили, окуу китеби, баалуулуктар

Analysis of the 6th Grade Kyrgyz Language Textbook in The Context of Inclusion of Values

Abstract

The aim of this study is to analyze the texts in the 6th grade Kyrgyz Textbook according to Schwartz's Value Groups Table. In the study, document analysis, one of the qualitative research methods, was used in compiling the data. Descriptive analysis method was used in the analysis of the research data. Within the scope of the research, 28 reading texts in the 6th Grade Kyrgyz Textbook were examined. Sentences containing value expressions in the texts were included in the relevant value category, and the frequencies of each value were calculated separately according to the texts. Schwartz's Value Groups consist of the sub-values of power, achievement, hedonism, stimulation, self-direction, universalism, benevolence, tradition, harmony and security. As a result of the research, it was determined that the values in Schwartz's Table of Values were included 183 times in the texts in the 6th Grade Kyrgyz Language Textbook. While harmony, universalism, tradition and security values stand out as frequently used values, stimulation, power and hedonism seem to be used less compared to other values.

Key Words: Education, Kyrgyz language, textbook, values

Atıf İçin / Please Cite As:

Cumgalbekov, A., & Özerbaş, M. A. (2023). 6-klass “Kyrgyz tili” okuu kitebin baaluuluktardy kamtuu kontekstinde analizdoo. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 885-894. doi:10.33206/mjss.1241015

Geliş Tarihi / Received Date: 23.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.03.2023

¹ Докторант - Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Коомдук илимдер институту, педагогика, argenzhumgalbekov@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6238-9029

² Проф. докт. - Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Гуманитардык факультет, педагогика бөлүмү, marif.ozerbash@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-1612-9349

Киришүү

Окуу процессинде колдонулган окуу материалдарынын башында окуу китептери турат. Окуу китептери окуучулардын көздөлгөн жүрүм-турумга ээ болушуна жардам берүүдө маанилүү орунга ээ (Şakiroğlu, 2020). Адатта, окуу предметтеринин программалары билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарына ылайык түзүлүп, ал эми окуу китептери ошол программаларга карата иштелип чыгат, бул мурдатан болуп келген салт, эми деле ошол салт бузула элек (Турдугулов, 2020). Окуу китеби – белгилүү окуу предмети боюнча окутуунун максаттарына ылайык программалык жана дидактикалык талаптарга негизделген илимий билимдердин негиздерин баяндоочу китеп (Усубалиева, 2015). Окуу жайларынын ар бир тиби үчүн, окуу жайларынын талаптарына жооп бере алгыдай, окуучулардын жаш-курактык өзгөчөлүктөрүнө туура келгидей өзүнчө окуу китеби түзүлөт (Усубалиева, 2015). Жакшы даярдалган окуу китеби мугалимдерге да, окуучуларга да чоң пайда алып келет. Башка окуу куралы жок болгон учурда да, мугалимге багыт берип, каалаган натыйжага жетүүсүнө көмөк көрсөтөт. Окуу китептери билим берүү жана тарбиялоо процессиндеги иш-аракеттерге мугалим менен окуучуга коюлган максаттарга ылайык багыт берет (Yılmaz ve Korkmaz, 2017). Билим берүү системасындагы коюлган максаттарга жетүү үчүн окуу китептеринин окуучуларга эң аз ката менен жеткирилиши керектиги шексиз.

Кыргыз тили сабагы, башка сабактардын маңыздуу окутулуусунда, окуучулар тарабынан эне тилинин үйрөнүлүүсүндө да чоң мааниге ээ. Кадочникова (2005) адилет белгилегендей “*Тил – бул маданияттын күзгүсү. Анда адамды курчап турган чыныгы дүйнө, анын жашоосунун чыныгы шарттары гана эмес, элдин коомдук аң-сезими, менталитети, улуттук мүнөзү, жашоо образы, каада-салттары, адеп-ахлактуулугу, баалуулуктар системасы, дүйнө таанымы да чагылдырылат*” (Кадочникова, 2005). Бул жагынан алганда кыргыз тили сабагы тилди өнүктүрүү жана башка сабактарды үйрөнүүгө негиз түзүү жагынан да чоң мааниге ээ. Ал эми, “Кыргыз тили” окуу китебиндеги текстти колдонуу, ал боюнча иштөө, тексттин окутуудагы ролу менен маанисине токтоло турган болсок, Суранованын (2013) белгилөөсүндө, кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун тарыхы кыргыз тилин окутуунун тарыхы менен бирге башталып, окутуунун ажырагыс составдык бөлүгү болуп саналат. Тексттерди сабакта колдонуу алгачкы алишпелерден башталып, ал кийинки окуу китептеринде, окутуунун өзүндө салт катары улантылып келген (Суранова, 2013). Текст - окуу китебинин маанилүү компоненти катары окуучунун ошол предметтен ала турган билими менен билгичтиктерин, көндүмдөрүн калыптандыруучу окуу материалы (Турдугулов, 2022). Негизги маселе: тандалган жана окуу китебинде орун алган тексттер окуучулардын кандай баалуулуктарга ээ болуусун шарттайт? 2018-жылы 5-9-класстар окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептер жана гимназиялар үчүн иштелип чыккан Кыргыз тилинин программасында, кыргыз тилин окутуунун жалпы милдеттеринин арасында “*баалуулук - окуучуну эне тилин улуттук улуу дөөлөт, сыймык, маданият катары кабыл алып, аны тарыхый-руханий мурас деп таанып, аны менен сыймыктанууга, коргоого жана колдонууга көнүктүрөт. Эне тили аркылуу улуттук баалуулуктарды, жалты адамзаттык рухий дөөлөттөрдү өздөштүрүүгө, бактап-баалоого үйрөтөт*” – деп белгиленген (Кыргыз тили программасы, 2018).

Шварц жана Билски (1987) баалуулуктарды адамдын максаттарына жетүүдөгү жүрүм-туруму менен байланышкан ишенимдер катары аныкташат. Алар ошондой эле баалуулуктарды алардын маанилүүлүгүнө жараша тизмектөөгө болорун көрсөтүшкөн. Ошентип, баалуулуктар ар бир адам үчүн маанилүү болгон жана бир адамды башкалардан айырмалоочу факторлор болуп саналат (Акт. Özgür, 2013). Шварцтын (1992) эмгектеринде, баалуулуктар адамдар, топтор жана коомдор тууралуу ачык-айкын маалымат берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ экендиги белгиленген. Мындан, баалуулуктар инсандарды башка инсандардан айырмалоочу факторлор гана эмес, ошондой эле топторду жана коомдорду башка топтордон жана коомдордон айырмалоочу факторлор деп чечмелесе болот. Өзгүрдүн (2013) белгилөөсүндө, баалуулуктар менен байланышкан дагы бир өзгөчөлүк – дүйнөнүн тынымсыз өзгөрүүдө болгондугунда. Дайыма өзгөрүп турган дүйнөдө, эгерде адамдардын баалуулуктары өзгөрүүгө ийкемдүү болбосо, келишпестиктердин, чыр-чатактардын чыгуу ыктымалы жогору (Özgür, 2013). Азыркы ааламдашуу мезгилинде балдарды бүткүл адамзаттык баалуулуктардын негизинде тарбиялоо иши өтө актуалдуу маселе катары каралууда. Анткени, жаш балдарды тарбиялоонун фундаменти адамзаттык баалуулуктарга негизделбесе, анда аларды чоңойгон өспүрүм кезинде эч кандай баалуу нерселерди дүйнөлүк жана улуттук масштабда көрө

алышпайт (Кадырова, 2020). Белгиленген аныктамалардан тыянак алына турган болсо, окуучулардын бүткүл адамзаттык же маданий баалуулуктарга ээ болуусуна дүйнө динамикасы, технология, таалим-тарбия, билим берүү сыяктуу бир катар факторлор түздөн-түз таасир этет.

Изилдөөгө байланыштуу адабияттарды карап чыгуунун натыйжасында, кыргыз илимий адабиятында окуу китептерин баалуулуктарды камтуу контекстинде талдоо максатында жүргүзүлгөн изилдөө иштеринин жокко эсе экендиги байкалды. Окуу китептеринин улуттук жана бүткүл адамзаттык баалуулуктарды өткөрүп берүүдө маанилүү окуу куралы экендиги эске алына турган болсо, бул көрүнүш изилдөөбүздүн маанилүүлүгүн айкындайт. Изилдөө ишибиз, темага байланыштуу алдыда жүргүзүлө турган изилдөөлөргө, окуу китептерин даярдоо иш-чараларына булак боло алаары күтүлөт. Бул контекстте, изилдөөнүн максаты 6-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китебинде орун алган тексттерди баалуулуктарды камтуу контекстинде талдоо болуп саналат. Бул негизги максаттын алкагында төмөнкү суроого жооп изделди:

1. 6-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китебиндеги тексттерде камтылган баалуулуктардын Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасына карата таркалуусу кандай?

Изилдөөнүн методу

Бул изилдөөдө маалыматтарды топтоодо сапаттык изилдөө методунун маалымат топтоо ыкмаларынын бири болгон документ анализи колдонулган. Документ анализи – изилденүүсү максатталган фактылар жөнүндө маалыматтарды камтыган, жазуу түрүндөгү материалдарды талдоону камтыйт (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Документ анализи алкагында 2015-жылы Садык Үсөналиев тарабынан даярдалган 6-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китебиндеги тексттер, камтыган баалуулуктар боюнча талданган.

Маалымат топтоо жана анализдөө

Изилдөөнүн маалыматтарын талдоодо дескриптивдүү анализ ыкмасы колдонулган. Дескриптивдүү анализде керектүү бир рамканы түзүү, маалыматтарды тематикалык алкак боюнча иштеп чыгуу, жыйынтыктарды аныктоо жана бул жыйынтыктарды чечмелөө керектелет (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Бул контекстте 6-класс “Кыргыз тили” окуу китебиндеги 28 текст бирден каралып, камтылган баалуулуктар боюнча талдоого алынды. Изилдөөнүн баалуулук анализи адабий тексттердеги баалуулуктарды аныктоо үчүн колдонулган жана өзүнчө өлчөө куралына айланган, ичине улуттук жана бүткүл адамзаттык баалуулуктарды камтыган “Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасындагы” критерийлерге ылайык жүргүзүлгөн. Шварцтын баалуулуктар топтомунун, моделинин комплекстүүлүгү, ичине улуттук жана бүткүл адамзаттык баалуулуктарды камтыгандыгы, баалуулуктардын өзгөчөлүктөрүнө жараша туура классификациялангандыгы, ынанымдуулук жана ишенимдүүлүк индекстеринин эл аралык деңгээлде аныкталгандыгы, аталган топтомду изилдөө ишибизде колдонуубүздүн негизги себеби болду.

Шварц, Рокиттин (1973) тизмесиндеги 36 баалуулукка, адабияттардагы баалуулуктарды кошуу менен 56 баалуулукту камтыган тизмесин түзгөн. Арасында Түркия болгон 54 өлкөдө изилдөө жүргүзүү менен баалуулуктардын өлчөмдөрү боюнча жарамдуулук жана ынанымдуулук изилдөөлөрүн жүргүзгөн. Бул изилдөөлөрдүн натыйжасында, Шварц адамзаттын жалпы муктаждыктарына негизделген баалуулуктарды он топко чогулткан (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000). Мындан тышкары, бул өлчөө куралынын негиздүүлүгү жана жарамдуулугу да далилденген (Altun, 2015). Аталган өлчөө куралынын түрк тилиндеги варианты Шакироглунун (2020) эмгегинен алынган жана кыргыз тилине изилдөөчү тарабынан которулган. Котормонун кыргыз тилине дал келүүсү боюнча, кыргызча-түркчө котормо адисинин кеңештери алынып, акыркы формасы даяр абалга келген. Шварцтын баалуулуктар топтомунун кыргыз тилиндеги формасы, топтомдун мазмунун, түзүмдөрүн ачык-айкын көрсөтүү максатында №1 таблицада берилген.

№1 Таблица. Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасы

	Баалуулук	Өзгөчөлүгү	Камтыган баалуулуктар
Өзүн-өзү өнүктүрүү	Күч	Коомдук абалды, адамдарды жана ресурстарды көзөмөлдөө, контролдоо күчү	Коомдук бийликке ээ болуу, бай болуу, коомдо өзүнүн социалдык образын коргоо, эл тарабынан кабыл алынуу, бийликке ээ болуу, эр жүрөк болуу
	Ийгилик	Коомдук стандарттарга негизделген адамдардын ийгилик ыкмасы	Ийгиликтүү болуу, компетенттүү, амбициялуу болуу, таасирдүү болуу, интеллектуалдуу болуу, өнөрлүү болуу
	Гедонизм	Ырахат жана сезимдердин өздүк канааттандырылуусу	Ырахат, жашоонун даамын татуу, өздүк каалоолорго багытталгандык, сүйүүгө умтулуу
Өзгөрүүгө/Инновацияга ийкемдүүлүк	Стимуляция	Толкундануу, жашоого чакырык таптуу жана жаңычылыкка умтулуу	Кайраттуу болуу, өзгөчө жана кызыктуу өмүр сүрүү, жаңычылыкка ийкемдүүлүк
	Өзүн-өзү башкаруу	Эркин ойлонуу жана иш-аракетти аткаруу, изилдөө жана анализ	Чыгармачыл болуу, кызыгуу, эркин болуу, өз максатын тандай билүү, көз карандысыз болуу, өзүн сыйлай билүү, эмгекти сүйүү
Өзүн-өзү ашып өтүү	Универсализм	Түшүнүктүү, сезимтал жана толеранттуу болуу, адамдардын жана жаратылыштын жыргалчылыгына кам көрүү	Лчык ойлуу болуу, социалдык адилеттүүлүк, теңчилик, тынчтыкта, сулуулукка толгон дүйнөнү каалоо, жаратылыш менен гармонияда болуу, айлана-чөйрөнү коргоо, ички гармония
	Филантропия	Жеке байланышта болгондордун жыргалчылыгына кам көрүү, көмөк көрсөтүү жана коргоо	Жардамашууну жактыруу, чынчыл болуу, кечиримдүү болуу, ишеничтүү болуу, жоопкерчиликтүү болуу, чыныгы достук, жетилген сүйүү, руханий жашоо, маңыздуу жашоо
Консерватизм	Каада-салт	Диндин же салттуу маданияттын кээ бир үрп-адаттарын жана идеяларын кабыл алуу, аткаруу жана сыйлоо	Момун болуу, ыймандуу болуу, динин тутунуу жашоо эмнени берсе кабыл алуу, каада-салтты сыйлоо, орточо болуу, дүрдүнүөдөн алыс болуу, сабырдуу болуу
	Адаптация (ылайык келүү)	Коомдук нормаларды жана стандарттарды бузуу, башкалардын тынчын алуу же зыян келтирүү сыяктуу аракеттерге ылайыктуу импульстарды жана тенденцияларды чектөө.	Боорукер болуу, тил алчаак элек болуу, ата-энеге, улууларга кайрымдуу болуу, өзүн контролдой билүү
	Коопсуздук	Коомдун, мамилелердин жана инсандын өзүнүн коопсуздугу, тынчтыгы жана туруктуулугу	Улуттук коопсуздук, коомдук тартиптин болушун каалоо, тазалыкка умтулуу, үй-бүдө коопсуздугун сактоо, өз ара байланыштарды бекемдөө, ден соолукту сактоо, сыр сактай билүү, патриотизм

(Küçük, 2016; Şakiroğlu, 2020)

Тексттердеги баалуулуктардын Шварцтын баалуулуктар топтомунун таблицасы менен шайкештигин карап чыгууда кыргыз тили тармагындагы адистердин пикири алынган.

Табыгалар

Бул бөлүмдө чогултулган маалыматтардын талдоосунун натыйжасында алынган жыйынтыктар изилдөөнүн максатына ылайык иреттелген жана чечмеленген.

6-класс кыргыз тили окуу китебиндеги тексттерде камтылган баалуулуктардын Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасы боюнча бөлүштүрүлүшү №2 таблицада көрсөтүлгөн.

№2 Таблица. 6-класс кыргыз тили окуу китебиндеги тексттерде камтылган баалуулуктардын Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасы боюнча бөлүштүрүлүшү

Тексттер	Шварцтын баалуулуктар топтому										f
	Күч	Ийгилик	Гедонизм	Стимуляция	Өзүн-өзү башкаруу	Универсализм	Филантропия	Каада-салт	Адаптация (ылайыкташуу)	Коопсуздук	
1. Арстанбектин ак бата	1	-	-	-	-	2	3	-	1	4	11
2. Ата-энени ардактоо жөнүндө	-	-	-	-	-	1	1	1	5	-	8
3. Сенин милдетин	-	-	-	-	-	-	1	1	5	-	7
4. Балаңдан урмат көр	-	1	-	-	-	1	1	1	5	-	9
5. Өнөр менен көркөм өнөр жөнүндө	1	3	-	1	1	-	-	1	-	-	7
6. Атак-даңк жөнүндө	1	1	1	1	1	-	1	-	1	-	7
7. Ысык-Көл - кыргыз жергесинин керемети	-	-	-	-	-	3	-	-	-	2	5
8. Эне	-	-	-	-	-	1	2	1	4	-	8
9. Токтогул	-	-	3	1	1	-	-	-	-	-	5
10. Аккоён	1	1	-	1	1	-	2	1	-	3	10
11. Мерген менен суречки	1	2	1	-	-	1	-	1	-	1	7
12. Дыйкан	-	-	-	-	3	-	-	1	3	-	7
13. Мен ыйлаганда	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	4
14. Эненин алкышы	-	2	-	-	-	-	2	-	5	-	9
15. Бай жана ит	-	-	-	-	-	3	1	2	2	-	8
16. Жылаңдын жардамы	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
17. Нан	-	-	-	-	2	-	-	2	2	-	6
18. Жардам	-	1	-	-	-	4	-	1	2	-	8
19. Жеңишти күт	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3
20. Кызыл желек	2	-	-	1	-	-	-	-	-	3	5
21. Дос	-	1	-	-	-	3	4	-	1	-	9
22. Султанмурат	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	4
23. Касиетгүү төрт сөз	-	-	-	-	1	1	-	3	1	-	6
24. Кармаш	1	1	-	-	-	2	-	-	-	-	4
25. Сүйүнчү	-	1	1	-	-	-	-	-	2	2	5
26. Кызыл акылы	-	-	1	-	1	-	-	4	2	-	7
27. Обон	-	3	-	-	1	-	-	-	-	-	4
28. Сенин милдетин	-	-	-	-	2	2	-	-	-	4	8
ЖАЛПЫ	8	17	9	4	16	25	19	22	41	22	183

№2 таблицанда көрүнүп тургандай, 6-класс “Кыргыз тили” окуу китебиндеги тексттерде Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасы боюнча адаптация (ылайыкташуу) (f=41), универсализм (f=25), каада-салт (f=25) жана коопсуздук (f=25) баалуулуктары көбүрөөк камтылган. Ал эми, стимуляция (f=4), күч (f=8) жана гедонизм (f=9) баалуулуктары эң аз кездешкен баалуулуктар экендиги аныкталган. Окуу китебинде орун алган тексттердин ичинен “Арстанбектин ак бата” (f=11), “Аккоён” (f=10), “Балаңдан урмат көр” (f=9), “Эненин алкышы” (f=9) жана “Дос” (f=9) тексттери көбүрөөк баалуулук камтыган тексттер экендиги көрүлгөн.

Шварцтын баалуулуктар топтому деңгээлдери карата каралганда, окуу китебинде кандай адам моделинин алдыга чыгарылгандыгын көрүүгө болот. Өзүн-өзү өнүктүрүү (күч+ийгилик+гедонизм/2), Өзгөрүүгө/Инновацияга ийкемдүүлүк (стимуляция+өзүн-өзү башкаруу+гедонизм/2), Өзүн-өзү ашып өтүү (универсализм+филантропия) жана Консерватизм (каада-салт+адаптация (ылайык келүү)+коопсуздук) деңгээлдери, алар камтыган баалуулуктардын суммасы менен төмөнкүдөй жыйынтыкты берет:

$$\text{Өзүн-өзү өнүктүрүү: } 8+17+4,5=29,5 \text{ (16,1\%)}$$

Өзгөрүүгө/Инновацияга ачыктык: $4+16+4,5=24,5$ (13,38%)

Өзүн-өзү ашып өтүү (Өзүнөн күтүлгөндөн ашыкчасын кылуу): $25+19=44$ (24%)

Консерватизм: $22+41+22=85$ (46,44%).

6-класс “Кыргыз тили” окуу китебиндеги Шварцтын баалуулуктар топторуна мисалдар:

Куч.

- *Бийибиз элди чогултуп алып: «Боз үйдүн түндүгүнөн бакан көтөрөм. Бакандын учуна ийне саям. Ким ошол ийненин көзүн жыра атса, мен анын каалаганын аткарам. Ата албаса, канын суудай агызам», - деди. Эч кимиси даай албай, апкаарып жатышат, - дейт.*

Анда Аккоён:

- *Мен атам, - деп чыккан экен. Ал атын катуу чаап келатып, бакандын башындагы ийненин көзүн жыра атат.*

Буга эл-журт абдан ыраазы болуп, бий айтканынын баарын аткарган экен. («Аккоён» текстинен)

Жогорудагы үзүндүдө, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы *Куч* баалуулугунун категорияларынан болгон коомдо өзүнүн социалдык образын коргоо, эл тарабынан кабыл алынуу, эр жүрөк болуу баалуулуктары чагылдырылгандыгын көрүүгө болот.

Ийгилик. *“Сен өзүң тырышып жетишкен окумуштуу, философ, дарыгер, мугалим же болбосо уста деген наамдардын сага берилиши, ыйгарылышы чоң сыймык жана урмат. Тырышып, чымырканып, жакшы атакка ээ бол, жет.” («Атак-даңк жөнүндө» текстинен)*

Жогорудагы сүйлөмдөрдө, максат коюу, талыкпас эмгек менен гана ийгиликке, атак-даңкка, компетенттүүлүккө жетүүгө болору айтылган. Бул дагы, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Ийгилик баалуулугуна шайкеш келет.

Гедонизм. *“Дөбөдө отуруп, Алымкандардын үйүн карап отурду. Үйдүн эшиги ачылса эле Алымкан чыккандай көрүнөт. Акын дегдейт, жүрөгү алап-желеп болот, көңүлү сүйүнөт.” («Токтогул» текстинен)*

Жогорудагы сүйлөмдөрдө гедонизм баалуулугунун суб-категорияларынан болгон, ырахат алуу жана сүйүүгө умтулуу субкатегорияларынын чагылдырылышын көрүүгө болот.

Стимуляция. *“Лиза коркпостон мунаранын башына чыкты да, кызыл жоолугун мунаранын чокусуна желбиретип байлап, дароо түшүп кетти. Кызыл желек беш күнгө чейин илинип турду. Буга немецтер аябай жинденишти.” («Кызыл желек» текстинен)*

Берилген сүйлөмдөрдө бир толкундануу, жаңы жашпоого чакырык тапштоо, умтулуу, кайрагатуулук чагылдырылып турат. Бул да, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Өзгөрүүгө/Инновацияга ачыктык темасында орун алган стимуляция баалуулугуна шайкеш келет.

Өзүн-өзү башкаруу.

“- Айтканыңыз чын. Түшүмдү эмгегиме жараша көп алам, - дептир дыйкан жигит.

- Анча аштыкты эмне кыласың, - дептир Жакел.

Жигит:

- Бир бөлүгүн карызыма берем, бир бөлүгүн карызга берем, бир бөлүгүн өзүм каржылайым, - дептир.” («Дыйкан» текстинен)

Жогорудагы үзүндүдө, эмгекти сүйүү, эмгектин үзүрүн көрүү, көзкарандысыздык чагылдырылган. Бул болсо, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Өзүн-өзү башкаруу баалуулугунун суб-категорияларынан болгон көзкарандысыздык, эмгекти сүйүү баалуулуктарына туура келет.

Универсализм. *“Ачка араң жан калган балапандарга боорум ооруду. Таш оодарып, нымдуу чымды аңтарып, курт издедим. Эптеп ач балапандарды тойгуздум.*

Энеси дале келген жок. Көрөө, балдар ойноп жүрүп, энесин рогатка менен атып өлтүрүптүр. Күндө келип, балапандарды багып жүрдүм. Бат эле чоңоюшуп, учууга жарап калышты.” (“Жардам” текстинен).

Жогорудагы үзүндүдө Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Универсализм баалуулугунун суб-категорияларынан болгон тынчтыкта, сулуулукка толгон дүйнөнү каалоо, жаратылыш менен гармонияда болуу, айлана-чөйрөнү коргоо баалуулуктары чагылдырылган.

Филантропия.

“Зөөкүрдү чабар камчы бол,

Кургак жерге тамчы бол.

Дүлөйлөргө кулак бол,

Чөлдүү жерге булак бол.

Жесирлерге жөлөк бол,

Жетимдерге көмөк бол.” (“Арстанбектин ак бата” текстинен)

Жогорудагы үзүндүдө, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Филантропия баалуулугунун суб-категорияларынан болгон жеке байланышта болгондордун жыргалчылыгына кам көрүү, жардамдашууну жактыруу баалуулуктары чагылдырылгандыгын көрүүгө болот.

Каада-салт.

“- Эми сен барып, ата-энеңин аманчылыгын билгин. Ата- энең тирүү болсо, алардын моокун кандыр. Андан кийин келип, мени ээрчитип кеткиле. Шымаланып сени менен кошо барганымды салт көтөрбөйт, - деди кыз.” (“Кыздын акылы” текстинен)

Берилген үзүндүдө улууларга, ата-энеге болгон ыйбаа, каада-салтка болгон сый чагылдырылган. Бул дагы, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Каада-салт баалуулугунун суб-категорияларынан болгон ыймандуу болуу, каада-салтты сыйлоо баалуулуктарына шайкеш келгендигин көрүүгө болот.

Адаптация (ылайыкташуу). *“Чукуган сайын «Энем - бактым», «Энем - таалайым», «Энем - нурум» деп, бир жыгылып, бир туруп, нымдуу жерди колу менен чукулай берет. Колу, тырмагы тешилет. Көптөн кийин жылыгып, ысык суу чыгат. Чуңкур жасап, энесин ысык сууга жаткырып коёт. Бир аздан кийин энеси тердеп, мемиреп уктап калат.*” (“Эне” текстинен)

Жогорудагы үзүндүдө, баланын энеге болгон сүйүүсү, мээрим, камкордугу, эненин жыргалчылыгы үчүн аракети чагылдырылган. Бул дагы, Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Адаптация (ылайыкташуу) баалуулугунун суб-категорияларынан болгон элек болуу, ата-энеге камкордук баалуулуктарына шайкеш келгендигин көрүүгө болот.

Коопсуздук. *“Лиза шаарга келгенине өкүндү, анткени атасын өлтүргөн немецтер көчөлөрдө топтошуп жүрүптүр. Лизанын каны кайнал, жини келди. Бирөөнү барып тиштеп, муштап өлтүрөм деген ой Лизаны сүйрөдү. Бирок Лиза өзүн-өзү токтотту.*” (“Кызыл желек” текстинен)

Берилген үзүндүдө Шварцтын баалуулуктар таблицасындагы Коопсуздук баалуулугунун суб-категорияларынан болгон улуттук коопсуздук, коомдук тартиптин болушун каалоо, патриотизм баалуулуктары чагылдырылгандыгын көрүүгө болот.

Жыйынтык, талкуу жана сунуштар

6-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китебинде орун алган тексттердин Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасына жараша талдануусу максатталган бул изилдөө ишинде, жалпы жонунан 28 текст анализденген.

Изилдөөнүн жыйынтыгында, аталган окуу китебинде орун алган тексттерде Шварцтын баалуулуктар топтому таблицасы боюнча адаптация (ылайыкташуу), универсализм, каада-салт жана коопсуздук баалуулуктары көбүрөөк камтылгандыгы аныкталган. Бул жыйынтык менен, окуучунун коомдук нормаларды сактаган жана күтүүлөрүн орундаткан; коомго пайда алып келүүгө умтулган; кайрымдуу; толеранттуу; адамдардын жыргалчылыгы жана жаратылыштын коопсуздугуна кам

көргөн; дининин жана элинин салттуу маданиятынын кээ бир үрп-адаттарын жана идеяларын кабыл алган, аткарган жана сыйлаган; коомдун коопсуздугу, тынчтыгы жана туруктуулугу үчүн күрөшкөн патриот жаран болуп тарбиялануусуна көбүрөөк маани берилгендиги көрүнүп турат. Бул жыйынтык, Кыргыз тилинин программасында (2018) белгиленген милдеттерге шайкеш келгендигин көрүүгө болот. Программанын баалуулук милдети “*Окуучуну эне тилин улуттук улуу дөөлөт, сыймык, маданият катары кабыл алып, аны тарыхый-руханий мурас деп таанып, аны менен сыймыктанууга, коргоого жана колдонууга көнүктүрүү. Эне тили аркылуу улуттук баалуулуктарды, жалпы адамзаттык рухий дөөлөттөрдү өздөштүрүүгө, барктап-баалоого үйрөтүү*” – деп белгиленген (Кыргыз тили программасы, 2018). Учурда, дүйнө динамикалуу өнүгүп жаткан учурда улуттук нарктуулукту, баалуулуктарды терс таасирлерден сактап калуу максатында улутман, мекенчил жана көп маданияттуу окуучуларды тарбиялоо негизги орунда турат (Эргешали кызы & Айдарова, 2013). Изилдөөнүн дагы бир жыйынтыгы катары, окуу китебинде стимуляция, күч жана гедонизм баалуулуктарына эң аз орун берилгендиги аныкталган. Бул жыйынтык окуучунун жашоого чакырык таштаган; жаңычылдыкка умтулган; коомдук бийликке ээ, бай, коомдо өзүнүн социалдык ордун тапкан жана аны татыктуу коргогон, эл тарабынан кабыл алынган; жашоодон ырахат алууга, анын даамын татууга, сүйүүгө умтулган бир инсан болуп тарбияланышына анчейин маани берилбегендиги катары интерпретациялоого болот.

Алынган жыйынтыктарга таянып, төмөндөгүлөрдү белгилөөгө болот: баалуулуктарга болгон көз караштары орной баштаган орто мектеп окуучуларынын окуу китептерине киргизиле турган тексттер, баалуулуктарды камтуу өзгөчөлүгүнө ылайык тандалып, даярдалышы керек. Мындан тышкары, баалуулуктардын окуу китептеринде камтылышы, аларды талдоо ыкмалары жана белгиленген баалуулуктарды үйрөтүү, өткөрүп берүү жолдору тууралуу көрсөтмөлөрдүн орун алышы сунушталат. Албетте, бул контекстте, коомдун баалуулук муктаждыктарын да эске алуу керек. Мындан тышкары, окуу китептеринин авторлоруна жана басып чыгаруучуларына, окуу материалдарында баалуулуктарга тең салмактуу орун берүү сунушталат. Окуу китебине, адабий текст болобу, маалымат берүүчү текст болобу же ыр болобу, улуттук жана бүткүл адамзаттык баалуулуктарды камтуусу сунушталат. Мындан тышкары темага байланыштуу изилдөө иштеринин көбүрөөк жүргүзүлүүсү, башка предметтик окуу китептеринин класстык деңгээлдерине ылайык баалуулуктарды камтуу контекстинде анализденүүсү сунушталат. Себеби, Тутаринов (1998) акыйкат белгилегендей, адамдын баалуулуктар системасы анын дүйнөгө болгон мамилесинин «пайдубалы» болуп эсептелет.

Этикалык билдирүү

«6-класс “Кыргыз тили” окуу китебин баалуулуктарды камтуу контекстинде анализдөө» аттуу изилдөөнүн жазылуу процессинде илимий эрежелер, этика жана шилтеме берүү эрежелери сакталган. Топтолгон маалыматтар боюнча эч кандай бурмалоо жасалган эмес жана бул изилдөө башка академиялык басылмаларга жөнөтүлгөн эмес.

Изилдөөчүлөрдүн салым кошуусу боюнча пайыздык баяндамасы

Изилдөөчүлөрдүн кошкон салымдары тең болуп эсептелет.

Конфликт боюнча

Изилдөөдө эч кандай конфликт потенциалы жок деп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

- Altun, R. (2015). Fen lisesi ve İmam Hatip lisesi öğrencilerinin değer yönelimleri (Samsun örneği). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 195-224.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerinin değer yönelimleri ve Schwartz değer teorisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Küçük, N. (2016). Schwartz'ın “Değer Yönelimleri Ölçeği” ile Türkiye'deki öğrenciler üzerine yapılmış olan bazı araştırma bulgularının değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 280-296.
- Özgür, E. (2013). Yaşa göre değer farklılıkları ve siyasi kuşak aidiyeti. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(26), 45-76.

- Rokeach, M.(1973). *The nature of human values*, The Free Press, NY.
- Şakiroğlu, Y. (2020). 6. sınıf Türkçe ders kitabının değer aktarımı bağlamında incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 145-161.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, M. ve Korkmaz, C. (2017). 1-5. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin içerik açısından değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(38), 111-130.
- Кадо́чникова Э.А (2005). *Культура: язык и искусство* М: 2005. (Kadochnikova, E.A (2005). *Culture: language and art* M: 2005)
- Кадырова, Т. (2020). Мектепке чейинки балдарга бүткүл адамзаттык баалуулуктарга багытталган билим берүү. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (4), 207-211. (Kadyrova, T. (2020). The possibility of providing preschool children with education focused on universal values. *Izvestiya VUZov Kyrgyzstana*, (4), 207-211.)
- Кыргыз тилинин программасы: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын V - IX класстары үчүн* (түз.: Б. Өмүралиев, С.Үсөналиев, В.И. Мусаева, Н. Абдесов, Б.А. Абдухамидова). – Бишкек, 2018. (*Kyrgyz language program: teaching in Kyrgyz language for grades V - IX of secondary schools and gymnasiums* (Ed.: B. Omuraliyev, S. Usonaliev, V.I. Musaeva, N. Abdesov, B.A. Abdukhamidova). – Bishkek, 2018.)
- Суранова, Н. Р. (2013). Кыргыз тили сабагында текстти колдонуунун тарыхынан. *Вестник Бишкекского гуманитарного университета*, (3), 282-283. (Suranova, N. R. (2013). From the history of using the text in the Kyrgyz language class. *Bulletin of Bishkek Humanities University*, (3), 282-283)
- Тугаринов В.П. *Избранные философские труды*. - Л., 1998. - С. 271. (Tugarinov V.P. (1998). *Selected Philosophical Works*. - L., 1998. - p. 271)
- Турдугулов, А. Т. (2020). Окуу китептеринин жана программалардын мазмуну менен структурасы. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (3), 165-172. (Turdugulov, A. T. (2020). Content and structure of textbooks and programs. *Izvestiya VUZov Kyrgyzstana*, (3), 165-172.)
- Турдугулов, А. Т. (2022). Окуу китептерине текст тандоонун критерийлерин иштеп чыгуунун дидактикалык шарттары. *Эл агартуу*. №7, 18-35. (Turdugulov, A. T. (2022). Didactic conditions development of text selection criteria for textbooks. *El Agartuu*, (7), 18-35.)
- Усубалиева, Н. А. (2015). Роль модернизации содержания учебника при изучении письменной деятельности учащихся. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (7), 182-185. (Usubalieva, N. A. (2015). The role of modernization of the content of the textbook in the study of written student's activity. *Izvestiya VUZov Kyrgyzstana*, (7), 182-185.)
- Эргешали кызы. А., & Айдарова, М. Д. (2013). Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо жөнүндөгү айрым ойлор. *Известия ВУЗов (Кыргызстан)*, (5), 251-252. (Ergeshali kyzy, A., & Aydarova, M. D. (2013). Some ideas on intercultural education at school. *Izvestiya VUZov Kyrgyzstana*, (5), 251-252.)

EXTENDED ABSTRACT

As a result of reviewing the literature on the research topic, it was seen that there are no research works conducted in the Kyrgyz scientific literature with the aim of analyzing textbooks in the context of the inclusion of values. Our research is expected to serve as a guide for future research on this topic. In this context, the purpose of the research is to analyze the texts in the Kyrgyz language textbook for 6th grade in the context of values. Within this main goal, the following question was answered:

1. What is the distribution of the values contained in the texts of the Kyrgyz language textbook for the 6th grades in relation to Schwartz's value set table?

Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in this study for data analysis. As part of the document analysis, the texts in the Kyrgyz language textbook for the 6th grade, prepared by Sadyk Usnaliev in 2015, were analyzed according to the values they contain. The descriptive analysis method was used in the analysis of the research data. In this context, 28 texts in the 6th grade Kyrgyz language textbook were reviewed one by one and analyzed according to the contained values. The value analysis of the research was carried out according to the criteria in the "Schwartz Value Set Table", which was used to determine values in literary texts and became a separate measurement tool.

Schwartz created a list of 56 values by adding values from the literature to the 36 values in Rokeach's (1973) list. Conducted validity and reliability studies on value dimensions by conducting research in 54 countries, including Turkey. As a result of these studies, Schwartz collected values based on the common needs of humanity into ten groups (Power, achievement, hedonism, stimulation, self-direction, universalism, benevolence, tradition, conformity, security) (Kuşdil & Kağıtçıbaşı. 2000). In addition, the cross-cultural validity of this measurement tool has been proven (Altun, 2015). The Turkish version of the measurement tool was taken from the work of Şakiroğlu (2020) and translated into Kyrgyz by the researcher. As for the compatibility of the translation with the Kyrgyz language, the advice of a Kyrgyz-Turkish translation specialist was received, and the final form was ready.

As a result of the research, it was found that the texts in the said textbook contain more values of adaptation, universalism, tradition and security according to Schwartz's value set table. With this result, the student followed the social norms and fulfilled the expectations; seeks to benefit society; benevolent; tolerant; cared for the well-being of people and nature; accepted, performed and respected some customs and ideas of his religion and traditional culture of his people; It is evident that more importance is attached to raising a patriot who fights for the security, peace and stability of the society.

As another result of the study, it was found that the values of stimulation, power and hedonism were given the least place in the textbook. This result can be interpreted as a result of not paying much attention to the education of the student as a person who challenges life, strives for innovation, has social power, is rich, finds his social image in the society and defends it with dignity, is accepted by the people, and strives to enjoy life, taste it, and love it.

Judging from the obtained results, the texts to be included in the textbooks of high school students, whose views on values are beginning to be established, should be selected and prepared according to the characteristics of values. In addition, it is recommended that educational programs include exhibitions on the placement of values in textbooks, methods of their analysis, and ways to teach and transfer established values. Of course, in this context, the value needs of society should also be taken into account. In addition, authors and publishers of textbooks are advised to give a balanced place to values in teaching materials. It is recommended to include in the textbook, whether it is a literary text, an informative text or a poem, texts that embody national and universal human values. This is because, as Tugarinov (1998) rightly noted, a person's value system is considered the "foundation" of his attitude to the world.

Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik STEM Bilgilerinin İncelenmesi

Aynur GÜNGÖR¹ ve Mücahit KÖSE²

Öz

Bu araştırmada öğretmen ve öğretmen adaylarının Teknolojik pedagojik STEM Bilgilerinin (TP-STEMB) çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel araştırma modelindeki araştırmanın örneklemini 466 öğretmen ve öğretmen adayı oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Chai, Jong, Yin, Chen ve Zhou (2019) tarafından geliştirilen Güngör ve Köse (2022)'nin Türkçeye uyarladığı TP-STEM bilgi ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre kadın ve erkek öğretmen/öğretmen adaylarının TP-STEM bilgi yeterliliklerinin benzer olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının STEM veya disiplinler arası eğitimle ilgili ders alma/almama durumlarının TP-Matematik bilgilerini etkilemediği ancak eğitim alan öğretmen adaylarının TP-Bilim TP-Mühendislik ve Bütünleştirici STEM bilgi öz-yeterliliklerini anlamlı düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Öğretmenlerin STEM eğitimine yönelik aldıkları eğitim değişkeninde 36 saat ve üzeri eğitim alan öğretmenlerin TP-Bilim, TP-Matematik, TP-Mühendislik ve Bütünleştirici STEM bilgi öz-yeterliliklerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Derslerinde STEM etkinlikleri yapan öğretmenlerin etkinlik yapmayan öğretmenlere göre TP-STEM bilgi boyutlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmada ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilen öğretmenlerin, erişemeyen öğretmenlere göre TP-Bilim, TP-Matematik ve TP-Mühendislik Bilgi yeterliliklerinin anlamlı düzeyde farklılaştığı diğer bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütünleşik STEM Eğitimi, Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi, Teknolojik Pedagojik STEM Bilgisi, Öz yeterlilik

A correlational investigation of Teachers and Pre-service Teachers' Technological Pedagogical STEM Knowledge

Abstract

The study was aimed to determine the Technological pedagogical STEM Knowledge (TP-STEMK) of teachers and pre-service teachers' according to various variables. In the relational research model, 466 teachers and pre-service teachers formed the sample of the research. The TP-STEMK scale developed by Chai, Jong, Yin, Chen and Zhou, (2019) and adapted into Turkish by Güngör and Köse (2022) was used as a data collection tool. According to the results of the research, it was determined that the TP-STEM knowledge self-efficacy of female and male teachers/pre-service teachers was similar to each other. It was determined that the pre-service teachers' whether they took courses related to STEM or interdisciplinary education did not affect TP-Maths Knowledge, but it significantly affected the knowledge self-efficacy of the pre-service teachers who received training. It was concluded that the teachers who received 36 hours or more of training in STEM education had a higher level of knowledge self-efficacy of TP- Science Knowledge, TP-Maths Knowledge, TP-Engineering Knowledge and Integrative STEM. However, it was determined that the TP-STEM knowledge dimensions of the teachers who did STEM activities were higher than the teachers who did not. Another result of the research is that teachers who can access the technology needed have higher TP- Science Knowledge, TP-Maths Knowledge and TP- Engineering Knowledge qualifications than teachers who cannot access the technology they want.

Key Words: Integrated STEM Education, Technological Pedagogical STEM Knowledge, Technological Pedagogical Content Knowledge, Self-efficacy

Atf İçin / Please Cite As:

Güngör, A. ve Köse, M. (2023). Öğretmen ve öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik STEM bilgilerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 895-912. doi:10.33206/mjss.1242221

Geliş Tarihi / Received Date: 25.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.03.2023

¹ Fen Bilimleri Öğretmeni - MEB Gazipaşa Karalar Hüseyinli Ortaokulu, aynur.gungor07@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7076-436X

² Doç. Dr. - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mucahit.kose@alanya.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1938-6092

Giriş

Günümüzde çok yönlü, yaratıcı ve eleştirel düşünebilen, problem çözme becerisine sahip, üretken bireylerin yetiştirilmesine duyulan ihtiyaç eğitimde disiplinler arası yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda farklı disiplinlerin bir arada uygulanması (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik), mühendisliğin farklı disiplin alanlarına (Fen, Matematik) entegrasyonu, teknolojiye olan ihtiyacın artması eğitim öğretimde reformlar yapılmasını gerekli kılmıştır (Şahiner ve Koyunlu-Ünlü, 2022, s. 146). Bu doğrultuda birçok toplumda bütünlük STEM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) eğitimi giderek önem kazanmış (English, 2016; Li, Wang, Xiao ve Froyd, 2020, s.1; Thibaut vd., 2018, s.1), ülkeler eğitim programlarına STEM eğitimini entegre etmeye başlamıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018).

Bütünlük STEM (BSTEM) eğitimi, doğasını oluşturan disiplinlerin bilgi, becerileri ve kazanımlarını harmanlayarak bireylerin anlamlı öğrenmeleri destekleyen öğretim stratejisidir (Chai, Jong ve Yan 2020, s. 203; Wang ve Fan, 2018, s. 105-108). Yaratıcılık, eleştirel düşünme, merak, analiz, yenilikçilik, problem çözme, yaşam boyu öğrenme, teknoloji ve bilim okur yazarlığı, girişimcilik, çözüm odaklı düşünme, iletişim ve iş birliği gibi beceriler STEM eğitiminin merkezinde bulunmaktadır (Altun-Yalçın ve Yalçın, 2018, s.39-59). Ayrıca mühendis ve bilim insanlarının çalışma disiplini, beceri ve problem çözmeye yönelik yaklaşımlarını gerçek dünyaya yansıtan bir eğitim anlayışına sahiptir (STEM Task Force Report, 2014). Bu sayede bireylere yaşadıkları dünyayı anlama, bütün olarak görme fırsatı sunmakta (Dugger, 2010), bireylerin bütüncül olarak gelişmelerini desteklemektedir (Breiner, Harkness, Johnson ve Koehler, 2012)

BSTEM eğitiminin avantajları bilinmesine karşın, pek çok öğretmen ya da öğretmen adayı için STEM uygulamaları gerçekleştirmek pedagojik bir zorluk olabilir (Chai vd., 2019, s. 61; Faikhamta, Lertdechapat ve Prasoblarb, 2020, s. 1-2; Köse ve Ataş, 2020, s. 104). Nitekim BSTEM eğitimi, kavram ve disiplinlerinin anlaşılabilmesi (Bell, 2016; El-Deghaidy ve Mansour, 2015; Herro ve Quigley, 2017; Karademir-Coşkun, Alakurt ve Yılmaz, 2020, s. 821; Ring, Dare, Crotty ve Roehrig, 2017) öğretmenlerin öz yeterliliklerinin düşük olması (Karademir-Coşkun vd., 2020, s. 821), STEM eğitime yönelik teknolojik, pedagojik alan bilgisi (TPAB) eksikliği (Karademir-Coşkun vd., 2020, s. 821; Yanış-Kelleci, 2020) bilim ve teknolojiye yönelik ilgisizlik (Daugherty, Carter ve Swagerty, 2014, s. 45-46; Gresnigt, Taconis, van Keulen, Gravemeijer ve Baartman, 2014, s.47-48) gibi birçok durum BSTEM uygulamalarına engel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca geleneksel öğretim, yöntem, teknik ve stratejilerini benimseyen eğitimciler tarafından BSTEM disiplinlerinin birbirleriyle ve gerçek yaşam problemleriyle ilişkilendirilmesinde zorluklar yaşanması da önemli etkenlerdendir (Satchwell ve Loep, 2002; Shahali, Halim, Rasul, Osman ve Zulkifeli, 2016). Chai, Rahmawati ve Jong, (2020) öğretmen adaylarıyla gerçekleştirdiği çalışmada STEM eğitime farklı disiplinlerinin entegre etmenin, öğretimi karmaşık hale getirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra öğretim programlarında BSTEM eğitimi disiplinlerinin (matematiğin fazla, mühendisliğin az) aynı oranda vurgulanmaması (Anderson, Wilson, Tully ve Way, 2019) BSTEM'in eğitim ortamına entegrasyonunu etkilemektedir. Kısacası BSTEM eğitimi; zaman, öğretim materyali, müfredat ve disiplinler arası iletişim olmak üzere birçok engelle karşı karşıyadır (Margot ve Kettler, 2019). Ayrıca öğretmenlerin BSTEM eğitiminin uygulanmasında belirleyici bir role sahip olduğunu düşünüldüğünde (Thibaut vd., 2018), öğretmen ve öğretmen adaylarının Alan Bilgisi (AB), Pedagojik Alan Bilgisi (PAB) (Shulman, 1987) ve Teknolojik Pedagojik Alan Bilgi (TPAB)'lerinin (Mishra ve Koehler, 2006) geliştirilmesi desteklenmelidir. Bu bağlamda öğretmen/öğretmen adaylarının BSTEM eğitimi yeterliklerinin ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, geliştirmesi önem arz etmektedir.

Öğretmen ve öğretmen adaylarının mesleki ve teknolojik bilgileri, eğitim öğretimin kalitesini beraberinde öğrenci başarısını etkilemektedir (Jackson, Rockoff ve Staiger, 2014). Nitekim teknoloji sadece öğrenmeyi destekleyen iletişim araçları olarak görmek doğru değildir (de Jong, 2019). Teknoloji aynı zamanda öğrencileri okul duvarları dışına çıkarmayı, bireyleri zamanın ötesine taşımayı, bilgi paylaşımında bulunmayı, tartışma ortamı oluşturmada ve günlük yaşam problemlerinin çözümünde ortaya çıkan öğrenme çıktılarını belgelendirmeye olanak sağlamaktadır (Dasgupta, Magana ve Vieira, 2019; Wang ve Chian, 2020). Bu açıdan teknolojinin ihtiyaç duyulan bilginin toplanmasında, analiz, sentez ve yapılandırılmasında bilişsel bir araç olarak ihtiyaçlara cevap verdiği söylenebilir. Çünkü öğretmenler öğretimi planlarken mevcut TPAB'ni kullanmaktadırlar (Koh, Chai ve Lee, 2015). TPAB öğretmenlerin teknolojiyi öğretime entegre edebilme bilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle uygun teknoloji ve pedagojik bilginin kullanımı sonucunda konunun öğretilmesini sağlayan bilgidir (Schmidt, vd., 2009). Bu bağlamda öğretmen ve öğretmen adaylarının teknolojiyi öğretime entegre etmek için TPAB'nin belirlenmesi, geliştirilmesi gerekmektedir (Chai vd., 2020; Margot ve Kettler, 2019).

TPAB ve BSTEM içerdikleri ortak disiplinler ve savundukları pedagojik amaçlar ile birbirlerini tamamlamaktadır (Chai, 2019; Milner-Bolotin, 2018; Parker, Stylinski, Bonney, Schillaci ve McAulliffe, 2015). Literatürde STEM ve TPAB'in bütünlümesine yönelik TPAB çerçevesi kullanılarak öğretmen/öğretmen adaylarının bilgi, beceri, deneyim ve yeterliliklerinin belirlendiği çalışmalar da yer almaktadır (Chai vd., 2019; Chai, 2019; Chai vd., 2020; ayak, 2019; Lin, Chai, Di, Wang, 2022; Sari, Waremra ve Dinata, 2022; Parker vd., 2015; Rahman, Krishnan ve Kapila, 2017; Wang ve Fan, 2018). Literatürdeki alışmalar incelendiğinde Sari vd. (2022), fizik öğretmen adaylarına uyguladığı çevrim içi TPAB-STEM uygulaması öncesi yeterli düzeydeki TPAB-STEM becerilerinin uygulama sonrası çok iyi düzeyde olduğunu belirtmiştir. Sarı ve Yazıcı (2020) fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM eğitimi almalarının bu eğitime yönelik bilgi, beceri ve deneyim kazandırdığı sonucuna ulaşmış ve STEM eğitimi hakkında olumlu düşünceler geliştirdiklerini belirtmiştir. Değirmenci (2020), STEM eğitimine yönelik öğretmen öz yeterliliklerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı, nitekim alınan STEM eğitimi sayısına göre anlamlı bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin STEM uygulamaları planlarken en çok mühendislik süreçlerinde yetersiz hissettiklerini belirtmiştir. Bu duruma öğretmenlerin aldıkları STEM eğitimin yetersiz olmasından ve uygulamadan çok teorik ağırlıklı bir eğitim görmelerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Demirkol, Kartal ve Taşdemir (2022) yaptığı çalışmada erkek fen bilimleri ve kadın matematik öğretmenlerinin STEM etkinliklerine karşı tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada öğretmen/öğretmen adaylarının TP-STEM bilgi yeterlik düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca TPAB ve STEM arasındaki ilişkinin önemini vurgulamaktadır. Bu kapsamda çalışmada;

1) Öğretmen adaylarının TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları;

a) Cinsiyetleri,

b) STEM ya da disiplinler arası eğitime yönelik ders alma durumları açısından farklılaşmakta mıdır?

2) Öğretmenlerinin TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları;

a) Cinsiyetleri,

b) STEM' e yönelik aldıkları eğitim durumları,

c) Derste STEM etkinlikleri yapma durumları,

d) İhtiyaç duyulan teknolojiye erişme durumları açısından farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Öğretmen ve öğretmen adaylarının TP-STEM bilgilerinin çeşitli değişkenlere göre incelemeyi amaçlayan araştırmada ilişkisel tarama deseni tercih edilmiştir. İlişkisel tarama deseni parametreler arasındaki ilişkinin varlığını ve seviyesini derinlemesine analiz eden araştırmalardır (Gay ve Airasian, 2000). Karmaşık olan unsurların anlaşılmasını, neden ve sonuçlarına yönelik olası cevapları yordamak adına ipucu oluşturulmasını hedeflemektedir (Büyükköztürk, Kılıç-akmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018, s. 15; Hocaoğlu ve Akkaş-Baysal, 2019).

Evren- Örnekleme

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan on beş ilde 2020-2021 bahar döneminde görev yapan İlköğretim Matematik, Fen Bilimleri, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri öğretmenleri ile beş farklı üniversitenin 4.sınıfta öğrenim görmekte olan İlköğretim Matematik, Fen Bilgisi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri bölüümleri öğretmen adayları oluşturmaktadır. Uygun örnekleme yöntemiyle evrenden seçilen 657 gönüllü öğretmen ve öğretmen adayı araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Verilerin incelenmesi sonucunda hatalı, eksik ve uç değerler doğrultusunda veriler düzenlenmiş 312 öğretmen ve 154 öğretmen adayına ait veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Örneklemeye Ait Bilgiler

Öğretmen	Öğretmenler	Frekans (f)	Yüzde (%)	Öğretmen Adayı	Frekans (f)	Yüzde (%)		
Cinsiyet	Kadın	211	67.63	Kadın	115	74.68		
	Erkek	101	32.37	Erkek	39	25.32		
Branş	Fen Bilimleri	144	46.15	Fen Bilgisi	54	35.06		
	İlköğretim Matematik	106	33.97	İlköğretim Matematik	66	42.86		
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	62	19.87	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	34	22.08		
STEM'e yönelik ders alma veya hizmet içi kurslara katılma durumu	Fen Bilimleri	Ders alan	66	45.83	Fen Bilimleri	Ders alan	34	62.96
		Ders almayan	78	54.17		Ders almayan	20	37.04
	İlköğretim Matematik	Ders alan	39	36.79	İlköğretim Matematik	Ders alan	12	18.19
		Ders almayan	67	63.21		Ders almayan	54	81.81
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Ders alan	38	61.29	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Ders alan	27	79.41
		Ders almayan	24	38.71		Ders almayan	7	20.59
İhtiyaç duyulan teknolojiye erişim	Erişebilen	188	60.26					
	Erişemeyen	124	39.74					
Mesleki deneyim süresi	1-5	89	28.53					
	6-10	126	40.38					
	11-15	59	18.91					
	16-20	35	11.22					
	21 +	3	0.96					
Toplam	Öğretmen	312	100	Öğretmen adayı	154	100		

Tablo 1'de yer alan öğretmen ve öğretmen adaylarının özellikleri incelendiğinde araştırmaya 211 kadın (%67.63), 101 erkek (% 32.37) öğretmen ile 115 kadın (% 74.68), 39 erkek (% 25.32) öğretmen adayının katıldığı, öğretmenlerin % 46.15'inin (144) Fen Bilimleri öğretmeni olduğu ve STEM'e yönelik hizmet içi eğitim almadığı (%54.17) belirlenmiştir. Araştırmaya 66 (%42.86) ilköğretim matematik öğretmen adayları katıldığı, katılan öğretmen adaylarının ise büyük çoğunluğu (%81.81) STEM eğitimine yönelik ders almadığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Öğretmen ve öğretmen adaylarının TP-STEM bilgi özyeterlilik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Chai, vd. (2019) tarafından geliştirilen Güngör ve Köse (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan TP-STEM bilgi özyeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 17 madde, dört alt boyut ve yedili likert tipindedir. Alt boyutlar, soru dağılımları ve örnek maddeleri aşağıdaki gibidir.

- “Teknolojik Pedagojik Bilim Bilgisi (TPBİLİMB)”, (1-4 sorular)

“Öğrencileri özgün araştırmalara teşvik etmek için bilim konularına dayalı uygun teknolojileri nasıl seçeceğimi biliyorum.”

- “Teknolojik Pedagojik Matematik Bilgisi (TPMATB)”, (5-9 sorular)

“Gerçek yaşam problemleri hakkında olası matematiksel modelleri oluşturmada, uygun teknolojileri kullanarak, öğrencilerin etkin olmalarını sağlayabilirim (ör. simülasyon yazılımı).”

- “Teknolojik Pedagojik Mühendislik Bilgisi (TPMÜHB)” (10-13 sorular)

“Çeşitli dijital teknolojileri kullanarak, öğrencilerin mühendislik tasarım süreciyle ilgili bilgilerle etkileşimini sağlıyorum (örneğin, Powerpoint sunumu, online videolar).”

- “Bütünleştirici STEM (bSTEM)”, (14-17 sorular),

“Öğrencilerin STEM uygulamalarında çeşitli bilgi-iletisim teknoloji araçlarını kullanarak bilgiyi yapılandırmalarını kolaylaştırabilirim.”

Ölçeğin alt boyutları için iç tutarlılık katsayıları (α) 0.80 ile 0.84 arasında değişmektedir. Ölçek bütünü için α değeri 0.93 olarak belirlenmiştir. Bu durum elde edilen verilerin güvenilir ($\alpha > 0.70$) olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2020; Nunnally & Bernstein, 1994).

Verilerin Toplanması

Öğretmen ve öğretmen adaylarına TP-STEM bilgi ölçeği yüz yüze ve Google form üzerinden gönderilmiştir. Ölçek 657 gönüllü öğretmen ve öğretmen adayı tarafından doldurulmuştur. Katılımcıların görüşlerini yansıtacak seçenekleri işaretlemeleri yaklaşık 5-7 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerinin analizinde SPSS 22.0. istatistik programı kullanılmıştır. Her değişken için betimsel ve çıkarımsal istatistikler hesaplanmıştır. Uç değerler hataya sebep olacağı için veri dosyasından çıkarılması önerilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamda veri setinde Mahalanobis Değeri ile Sapan aykırı değerlerin olup olmadığı kontrol edilerek veri dosyasından çıkarılmıştır. Değişkenlerin çarpıklık/basıklık değerleri (± 1.96 aralığında) dikkate alınmış, dağılımın normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Bağımlı değişkenin önemini belirtmek (Alpar, 2003) ve araştırmada Tip 1 hata değerini azaltmak amacıyla tek yönlü MANOVA testi uygulanmıştır.

Analizlerde MANOVA testinin varsayımlarından kovaryans matrislerin eşitliği; Box's M Testi, hata varyanslarının eşitliğine Levene testi uygulanmıştır. Kovaryans matrislerin eşitliği $p > 0.001$ için homojenliğin sağlandığı durumlarda (Allen, Bennett ve Heritage, 2014; Pallant, 2005); multivariate testi (çok değişkenli) sonuçlarında Wilks' Lambada testi, homojenliğin sağlanmadığı durumlar için Pillai's Trace testinin (Tabachnick ve Fidell, 2013) kullanılması önerilmiştir. Levene Hata Varyanslarının eşitliği varsayımında $p > 0.01$ veya $p > 0.025$ düzeyinde hata varyansları arasında farklılık yoktur (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca, varyans analizinde bağımsız değişkenin etki gücünün belirlenmesinde kısmi eta-kare (η^2) değeri hesaplanmıştır. Bu bağlamda $\eta^2 = .01$ küçük, $\eta^2 = .06$ orta ve $\eta^2 = .14$ büyük etki değerine sahip (Cohen, 1988; Green ve Salkind, 2005) olduğu belirtilmiştir. Çoklu karşılaştırma testlerinden “Scheffe ve Tukey” Post Hoc testi kullanılmıştır.

Bulgular

Öğretmen Adaylarına İlişkin Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cinsiyet Değişkeni TP-STEM Bilgi Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

“Öğretmen adaylarının TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları cinsiyetleri açısından farklılaşmakta mıdır?” alt problemini araştırmak için tek yönlü MANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Analize başlamadan önce normallik, tekyönlü MANOVA'nın sayıtları kovaryans matrisi ve varyansların homojenliği varsayımları incelenmiştir. Bu bağlamda kovaryans matrislerinin eşitliği ile hata varyanslarının eşitliği kontrol edilmiştir. Öğretmen adaylarının cinsiyetleri değişkeni için TP-STEMB alt boyutlarına ait veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA analizine ait değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Cinsiyetlerine Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	S	sd	F	p
TPBİLİMB	Kadın	115	23.06	2.76	1-152	0.068	0.794*
	Erkek	39	22.92	3.08			
TPMATB	Kadın	115	28.53	3.79	1-152	0.825	0.365*
	Erkek	39	27.84	4.78			
TPMÜHB	Kadın	115	20.40	3.99	1-152	0.407	0.524*
	Erkek	39	19.92	4.42			
bSTEM	Kadın	115	20.18	3.72	1-152	0.795	0.374*
	Erkek	39	19.53	4.38			

* $p > .05$

Tablo 2 incelendiğinde kadın öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının cinsiyetlerinin TPBİLİMB,

TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarına ait çarpıklık/basıklık değerleri normal dağılıma yakın dağılım göstermektedir. Kovaryansların eşitliğini değerlendirmek için yapılan Box's M Testi analizinde $p>0.001$ ise yokluk hipotezi kabul edilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Bu sonuç “*matrisler arasında anlamlı bir fark yoktur*” anlamındadır. Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişkenler için kovaryans matrisleri arasında farkın olmadığı (Box's $M=6.741$; $F=0.646$; $p=0.775$, $p>0.001$) sonucuna ulaşılmıştır.

Tek yönlü MANOVA'nın bir diğer sayılıştından hata varyansları arasında anlamlı farkın olup olmadığının belirlenmesi Levene Testi ile kontrol edilmiştir. p değeri $p>0.01$ veya $p>0.025$ için yokluk hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB ($p=0.778$, $p>0.01$), TPMATB ($p=0.099$, $p>0.01$), TPMÜHB ($p=0.407$, $p>0.01$) ve bSTEM ($p=0.150$, $p>0.01$) puanları için “*Hata varyansları arasında anlamlı düzeyde farklılık yoktur*” hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda analizler sonucunda MANOVA sayılıştının sağlandığı görülmüştür.

Öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre farklılığın olup olmadığının belirlenmesinde çok değişkenli testler analizi yapılmıştır. Çok değişkenli analizine ait Wilk's Lambda analizi (Büyüköztürk, 2020; Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013) gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları için Manova Sonuçları incelendiğinde cinsiyete göre anlamlı fark gözlenmemiştir [$F_{(4,149)}=0.44$, $p>0.05$, Wilk's Lambda (Λ)=0.988, kısmi $\eta^2=0.012$]. Bir diğer ifadeyle bayan ve erkek öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi özyeterliliklerinin benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen Adaylarının STEM ya da Disiplinler Arası Eğitime Yönelik Ders Alıp Almama Durumlarına Göre TP-STEM Bilgi Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

“*Öğretmen adaylarının TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları STEM ya da disiplinler arası eğitime yönelik ders alma durumları açısından farklılaşmakta mıdır?*” alt problemi için öğretmen adaylarının STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumları TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA değerleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının STEM ya da Disiplinler Arası Eğitim Alma Durumlarına Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Eğitim alma durumu	n	\bar{X}	S	sd	F	p	Kısmi Eta Kare
TPBİLİMB	aldım	79	23.86	2.48	1-152	15.330	0.000	0.092
	almadım	75	22.14	2.93				
TPMATB	aldım	79	28.87	3.35	1-152	2.648	0.106*	0.017
	almadım	75	27.81	4.65				
TPMÜHB	aldım	79	22.02	3.59	1-152	35.864	0.000	0.191
	almadım	75	18.45	3.81				
bSTEM	aldım	79	22.07	3.03	1-152	63.701	0.000	0.295
	almadım	75	17.85	3.52				

* $p>0.05$

Tablo 3'te STEM veya disiplinler arası eğitim aldığını belirten öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarının ortalamaları almadığını ifade eden öğretmen adaylarından yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının STEM veya disiplinler arası eğitim durumlarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları çarpıklık/basıklık değerleri normal dağılıma yakın dağılım göstermektedir. Tek yönlü MANOVA'nın sayılıştından Levene Testi analizde p değeri $p>0.01$ veya $p>0.025$ için yokluk hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB ($p=0.102$, $p>0.01$), TPMATB ($p=0.023$, $p>0.01$) TPMÜHB ($p=0.369$, $p>0.01$) ve bSTEM ($p=0.200$, $p>0.01$) puanları için “*Hata varyansları arasında anlamlı düzeyde farklılık yoktur*” hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum MANOVA'ya ait sayılıştının sağlandığını göstermektedir.

Box's M Testi analizinde $p<0.001$ değeri için yokluk hipotezi red edilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Bu sonuç “*matrisler arasında anlamlı düzeyde fark vardır*” anlamındadır. Bu bağlamda bağımlı değişkenlere için kovaryans matrisleri analizinde anlamlı farkın olduğu (Box's $M=34.256$; $F=3.328$; $p=0.000$, $p<0.001$) görülmektedir. Bu durum MANOVA'nın sayılıştının karşılanmadığını göstermektedir. Varyans-kovaryans matrisi koşulunun sağlanmadığı durumlarda ($p<0.001$) örneklemin grup büyüklüklerinin farklı olması

(Aldım=N=79, Almadım=N=75) durumuna bakılarak analize devam edilir. Nitekim bu durum analiz sonuçlarını etkilememektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Fakat araştırma analizlerine devam etmesi durumunda multivariate test analizi bulgularında Pillai's Trace sonuçlarının dikkate alınması önerilmiştir (Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Yapılan analizler sonucunda MANOVA'ya ait sayılıtların sağlandığı kabul edilmiş ve STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarına göre farklılaşmayı belirlemede çok değişkenli testler analizi yapılmıştır. Öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarına ilişkin çok değişkenli analiz sonuçları incelendiğinde STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarına göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F_{(4,149)} = 17.3$, $p < 0.05$, Pillai's trace = 0.317, kısmi $\eta^2 = 0.317$]. Başka bir ifadeyle öğretmen adaylarının STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarına göre TPBİLİMB, TPMÜHB ve bSTEM puanları birlikte ele alındığında bağımlı değişkenlerin benzer olmadığı aralarında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur (bkz. Tablo 3).

Tablo 3'te öğretmen adaylarının STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarına TPBİLİMB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarında anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p < 0.05$) tespit edilmiştir. Fakat TPMATB puanlarının birlikte ve ayrı olacak şekilde incelendiğinde farklılaşmadığı ($p = 0.106$, $p > 0.05$) sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarının TPBİLİMB, TPMÜHB ve bSTEM alt boyutlarda anlamlı bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. Ayrıca kısmi eta kare (η^2): bağımsız değişkenin bağımlı değişkene olan etkisini açıklayabilme göstergesidir (Pallant, 2005; Rosenthal ve Rosnow, 2008). Bu nedenle en fazla etki bSTEM (kısmi $\eta^2 = 0.295$) değişkeni üzerindedir.

Öğretmenlere İlişkin Bulgular

Öğretmen Cinsiyetlerine Göre TP-STEM Bilgi Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

"Öğretmenlerin TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları cinsiyetleri açısından farklılaşmakta mıdır?" alt problemini için tek yönlü MANOVA analizi gerçekteştirilmiştir. Analiz öncesinde normallik ve MANOVA'nın sayılıtları kovaryans matrisi ve varyansların homojenliği varsayımları incelenmiştir. Öğretmenlerin cinsiyet değişkeni için TP-STEMB alt boyutlarına ait veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA analiz değerleri Tablo 4'tedir.

Tablo 4. Öğretmen Cinsiyetlerine Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	S	sd	F	p
TPBİLİMB	Kadın	211	22.03	2.91	1-310	0.139	0.710*
	Erkek	101	21.89	3.58			
TPMATB	Kadın	211	25.31	4.60	1-310	2.274	0.133*
	Erkek	101	26.16	4.78			
TPMÜHB	Kadın	211	19.04	4.76	1-310	3.170	0.076*
	Erkek	101	20.08	5.05			
bSTEM	Kadın	211	19.13	5.09	1-310	0.243	0.623*
	Erkek	101	18.83	4.94			

* $p > 0.05$

Tablo 4 incelendiğinde kadın öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları ortalamalarının yüksek olduğu görölmektedir. Ayrıca öğretmen cinsiyetlerine ait TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları çarpıklık/basıklık değerleri normal dağılım göstermektedir. Bu bağlamda Tek yönlü MANOVA analizi için kovaryans matrislerinin eşitliği ve hata varyanslarının eşitliği koşulları kontrol edilmiştir. Levene Testi analizi p değeri $p > 0.01$ veya $p > 0.025$ koşulu için yokluk hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB ($p = 0.056$, $p > 0.01$), TPMATB ($p = 0.639$, $p > 0.01$), TPMÜHB ($p = 0.892$, $p > 0.01$) ve bSTEM ($p = 0.822$, $p > 0.01$) puanları için "hata varyansları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur" hipotezi kabul edilmiştir.

Tek yönlü MANOVA'nın diğer sayılıtlarından kovaryansların eşitliğini değerlendirmede kullanılan Box's M Testi analizinde $p > 0.001$ ise yokluk hipotezi kabul edilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Bu sonuç bağımlı değişkenler kovaryans matrisleri için anlamlı farkın bulunmadığını (Box's M=18.240; F=1.794; $p = 0.056$, $p > 0.001$) göstermektedir. Yapılan analizler sonucunda MANOVA'ya ait sayılıtların sağlandığı kabul edilmiş ve öğretmenlerin cinsiyetlerine göre farklılığın olup olmadığının belirlenmesinde çok değişkenli testler analizi yapılmıştır. Çok değişkenli analizine ait Wilk's Lambada analizi (Büyüköztürk, 2020; Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013) gerçekteştirilmiştir. Öğretmenlerin birlikte TPBİLİMB,

TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları için Manova Sonuçları incelendiğinde cinsiyete göre farklılaşmamaktadır [$F_{(4,307)} = 2.796$, $p > 0.05$, Wilk's Lambda (Λ) = 0.965, kısmi $\eta^2 = 0.035$]. Bu durum erkek ve bayan öğretmenlerin TP-STEMB alt boyutlarının puanlarının benzer olduğu bulunmuştur (bkz. Tablo 4).

Öğretmenlerin STEM Eğitime Yönelik Aldıkları Eğitim Durumlarına İlişkin TP-STEM Bilgi Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

“Öğretmenlerin TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları STEM eğitime yönelik aldıkları eğitim durumları açısından farklılaşmakta mıdır?” alt problemini için tek yönlü MANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde normallik ve MANOVA'nın sayıltıları kovaryans matrisi ve varyansların homojenliği varsayımları incelenmiştir. Öğretmenlerin STEM eğitime yönelik aldıkları eğitim durumları değişkeni için TP-STEMB alt boyutlarına ait veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA analizine ait değerleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Öğretmenlerin STEM Eğitime Yönelik Aldıkları Eğitim Durumlarına Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Eğitim alma durumu	n	\bar{X}	S	sd	F	p	Kısmi Eta Kare
TPBİLİMB	almadım	183	21.62	3.27	3-308	5.613	0.001	0.052
	1-15	84	21.92	2.78				
	16-35	23	22.82	3.00				
	36 ve üzeri	22	24.31	2.39				
TPMATB	almadım	183	24.95	5.01	3-308	4.593	0.004	0.043
	1-15	84	25.82	3.91				
	16-35	23	27.56	2.88				
	36 ve üzeri	22	27.95	4.70				
TPMÜHB	almadım	183	18.73	4.90	3-308	6.230	0.000	0.57
	1-15	84	19.29	4.91				
	16-35	23	22.13	3.34				
	36 ve üzeri	22	22.18	4.05				
bSTEM	almadım	183	17.54	4.96	3-308	23.678	0.000	0.187
	1-15	84	19.79	4.45				
	16-35	23	22.65	2.38				
	36 ve üzeri	22	24.77	2.91				

$p < 0.05$

Tablo 5 incelendiğinde 36 saat ve üzeri STEM eğitimi alan öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM ortalamaları eğitim almadığını, 1-15 ve 16-35 saat arası eğitim aldığını belirten öğretmenlerden yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin STEM eğitimi durumlarına ait TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları çarpıklık/basıklık değerleri normal dağılım göstermektedir. Bu bağlamda tek yönlü MANOVA analizi sayıltısı Levene Testi analizde p değeri $p > 0.01$ veya $p > 0.025$ için ‘bata varyansları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur’ hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB ($p = 0.252$, $p > 0.01$), TPMATB ($p = 0.035$, $p > 0.01$), TPMÜHB ($p = 0.048$, $p > 0.01$) ve bSTEM ($p = 0.042$, $p > 0.01$) puanları için yokluk hipotezi kabul edilmiştir.

Kovaryansların eşitliğini değerlendirmek için yapılan Box's M Testi analizinde $p < 0.001$ için yokluk hipotezi rededilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Bu sonuç ‘matrisler arasında anlamlı düzeyde fark vardır’ anlamındadır (Box's M=77.057; F=2.432; $p = 0.000$, $p < 0.001$). Bu durumda tek yönlü MANOVA'nın sayıltısı karşılanmamıştır. Varyans-kovaryans matrisi koşulu sağlanmaması durumunda ($p < 0.001$) örneklemin grup büyüklüklerinin farklı olması (bkz. Tablo5) durumuna bakılarak analize devam edilir. Nitekim bu durum analiz sonuçlarını etkilememektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Fakat araştırmacı analizlerine devam etmesi durumunda multivariate test analizinde Pillai's Trace sonuçlarının dikkate alınması önerilmiştir (Büyüköztürk, 2020; Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013). Öğretmenlerin birlikte TP-STEMB alt boyutları puanlarına ilişkin Manova Sonuçları incelendiğinde öğretmen STEM eğitimi durumlarına göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F_{(12, 921)} = 6.005$, $p < 0.05$, Pillai's trace = 0.218, kısmi $\eta^2 = 0.073$]. Bu durum öğretmenlerin STEM eğitim durumlarına göre TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarının benzer olmadığı bağımlı değişkenler arasında farklılaşmanın olduğu ($p < 0.05$) bulunmuştur (bkz. Tablo 5). Bu bağlamda alınan eğitim durumlarının TPBİLİMB, TPMATB TPMÜHB ve bSTEM alt boyutlarında anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin aldıkları STEM eğitim durumlarının en fazla bSTEM (kısmi $\eta^2 = 0.187$) alt boyutu üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu

bağlamda STEM eğitim durumları değişkenine göre farklılaşmanın hangi gruplar ile olduğunu belirlemek amacıyla tamamlayıcı analiz post-hoc Scheffe testi yapılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Öğretmenlerin, STEM Eğitime Yönelik Aldıkları Eğitim Durumları TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Puanlarına Ait Post-hoc Scheffe Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Eğitim durumu (i)	Eğitim durumu (j)	$\bar{X} - \bar{X}$	Sh_x	Sig.	Anlamlı fark
TPBİLİMB	almadım (A)	36 saat ve üzeri (D)	-2.6898*	0.69460	0.002	A-D
	1-15 Saat arası (B)	36 saat ve üzeri (D)	-2.3896*	0.73722	0.016	B-D
TPMATB	almadım(A)	36 saat ve üzeri (D)	-2.9983*	1.03651	0.041	A-D
TPMÜHB	almadım (A)	16-35 saat arası (C)	-3.3927*	1.5217	0.017	A-C
	almadım (A)	36 saat ve üzeri (D)	-3.4441*	1.07321	0.017	A-D
bSTEM	almadım (A)	1-15 Saat arası (B)	-2.2566*	0.60208	0.003	A-B
	almadım (A)	16-35 saat arası (C)	-5.1112*	1.01067	0.000	A-C
	almadım (A)	36 saat ve üzeri (D)	-7.2317*	1.03087	0.000	A-D
	1-15 Saat arası (B)	36 saat ve üzeri (D)	-4.9751*	1.09413	0.000	B-D

p<.05

Tablo 6 da TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM alt boyutlarında 36 saat ve üzeri eğitim alan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir (p<.05). 36 saat ve üzeri STEM eğitimi alan öğretmenlerin tüm TP-STEMB alt boyutları yeterliliklerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca TPBİLİMB ve bSTEM bilgi alt boyutlarında 36 saat ve üzeri eğitim alan öğretmenlerin 1-15 saat eğitim alan öğretmenlere göre yeterliliklerinin yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır (p<.05).

Öğretmenlerin Derste STEM Etkinlikleri Gerçekleştirme Durumlarına Göre TP-STEM Bilgi Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

“Öğretmenlerin TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları derste STEM etkinlikleri yapma durumları açısından farklılaşmakta mıdır?” alt problemi için tek yönlü MANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde normallik ve MANOVA'nın sayıtları kovaryans matrisi ve varyansların homojenliği varsayımları incelenmiştir. Öğretmenlerin derste STEM'e yönelik etkinlik yapma durumu değişkeni için TP-STEMB alt boyutlarına ait veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA analizine ait değerleri Tablo 7'dedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Derste STEM Etkinlikleri Yapma Durumlarına Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	STEM Etkinlik Yapma	n	\bar{X}	S	sd	F	p	Kısmi Eta Kare
TPBİLİMB	Yaparım	112	23.25	2.78	1-310	30.856	0.000	0.091
	Yapmam	200	21.28	3.12				
TPMATB	Yaparım	112	26.84	4.35	1-310	12.908	0.000	0.040
	Yapmam	200	24.89	4.71				
TPMÜHB	Yaparım	112	21.13	4.38	1-310	24.274	0.000	0.073
	Yapmam	200	18.40	4.87				
bSTEM	Yaparım	112	21.98	3.76	1-310	73.571	0.000	0.192
	Yapmam	200	17.38	4.92				

p<0.05

Tablo 7'de derslerinde STEM etkinlikleri yaptığını belirten öğretmenlerin TP-STEMB alt boyutları puan ortalamaları STEM etkinlikleri yapmadığını belirten öğretmenlerden yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin derste STEM etkinlikleri yapma durumu alt boyutlar için çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılım göstermektedir. Bu bağlamda Tek Faktörlü MANOVA analizi için MANOVA sayıtları kontrol edilmiştir.

Hata varyansları arasında anlamlı farkın belirlenmesinde Levene Testi analizinde p değeri p>0.01 veya p>0.025 için yokluk hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB (p=0.106, p> 0.01), TPMATB (p=0.200, p> 0.01), TPMÜHB (p= 0.085, p>0.01) ve bSTEM (p=0.062, p>0.01) puanları için yokluk hipotezini kabul edilmiştir.

Kovaryansların eşitliğini değerlendirmek için yapılan analizde $p < 0.001$ ise yokluk hipotezi red edilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Yapılan analizlere göre bağımlı değişkenler için kovaryans matrisleri arasında farklılaşma olduğu (Box's $M=33.191$; $F=3.268$; $p=0.000$, $p < 0.001$) görülmektedir. Bu durum MANOVA sayılıtısının karşılanmadığını göstermektedir. Varyans-kovaryans matrisi koşulunun sağlanmaması durumunda ($p < 0.001$) örneklemin grup büyüklüklerinin farklı olması (Yapırım= $N=112$, Yapmam= $N=200$) durumuna bakılarak analize devam edilir (bkz. Tablo 7). Nitekim bu durum test sonucunu etkilememektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Fakat araştırmacı analizlerine devam etmesi durumunda multivariate test analizi bulgularında Pillai's Trace sonucunun dikkate alınması önerilir (Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Yapılan analizler sonucunda MANOVA'ya ait sayılıtların sağlandığı kabul edilmiştir. Manova Sonuçları incelendiğinde STEM ya da disiplinler arası eğitim alma durumlarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur [$F_{(4, 307)} = 20.092$, $p < 0.05$, Pillai's trace = 0.207, kısmi $\eta^2=0.207$]. Başka bir ifade ile öğretmenlerin derslerinde STEM etkinlikleri yapma durumları TP-STEMB yeterlik alt boyut puanları birlikte ele alındığında benzer olmadığı bulunmuştur.

Tablo 7'de Öğretmenlerin derslerinde STEM etkinlikleri durumları için TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları farklılık göstermiştir ($p=0.00$, $p < 0.05$). Bu bağlamda öğretmenlerin derslerinde STEM etkinlikleri yapma durumlarının tüm alt boyutlarda anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bağımlı değişkenleri üzerinde en fazla etkinin %19,2 oranıyla bSTEM (kısmi $\eta^2=0.192$), en az etkinin ise %4'lük bir oranla TPMATB (kısmi $\eta^2=0.040$) olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin Öğretim Sırasında İhtiyaç Duyulan Teknolojiye Erişebilme Durumlarına Göre TP-STEM Bilgi Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

"Öğretmenlerin TP-STEMB öz yeterliliklerinin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi alt boyutları öğretim sırasında ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumları açısından farklılaşmakta mıdır?" alt problemi için tek yönlü MANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde normallik ve MANOVA'nın sayılıtları kovaryans matrisi ve varyansların homojenliği varsayımları incelenmiştir. Öğretmenlerin öğretim sırasında ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumu değişkeni için TP-STEMB alt boyutlarına ait veri sayısı (n), ortalama (\bar{X}), standart sapma (S) ve tek yönlü MANOVA analizi değerleri Tablo 8'dedir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Öğretim Sırasında İhtiyaç Duyulan Teknolojiye Erişebilme Durumlarına Göre TP-STEMB Yeterlilik Alt Boyutları Betimsel İstatistik ve Tek Yönlü Manova Sonuçları

Bağımlı değişken	Teknoloji erişimi	n	\bar{X}	S	sd	F	p	Kısmi Eta Kare																																		
TPBİLİMB	evet	188	22.36	3.08	1-310	6.633	0.010	0.021																																		
	hayır	124	21.43	3.17					TPMATB	evet	188	26.09	4.53	1-310	5.439	0.020	0.017	hayır	124	24.84	4.80	TPMÜHB	evet	188	19.88	4.94	1-310	5.184	0.023	0.016	hayır	124	18.61	4.68	bSTEM	evet	188	19.31	5.00	1-310	1.445	0.230*
TPMATB	evet	188	26.09	4.53	1-310	5.439	0.020	0.017																																		
	hayır	124	24.84	4.80					TPMÜHB	evet	188	19.88	4.94	1-310	5.184	0.023	0.016	hayır	124	18.61	4.68	bSTEM	evet	188	19.31	5.00	1-310	1.445	0.230*	0.005	hayır	124	18.61	5.09								
TPMÜHB	evet	188	19.88	4.94	1-310	5.184	0.023	0.016																																		
	hayır	124	18.61	4.68					bSTEM	evet	188	19.31	5.00	1-310	1.445	0.230*	0.005	hayır	124	18.61	5.09																					
bSTEM	evet	188	19.31	5.00	1-310	1.445	0.230*	0.005																																		
	hayır	124	18.61	5.09																																						

* $p > 0.05$

Tablo 8'de öğretim sırasında teknoloji erişimi sağladığını belirten öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanlarının ortalamaları teknoloji erişimi sağlayamayan göre yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin öğretim sırasında ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarının TP-STEMB alt boyutları puanlarına ait çarpıklık/basıklık değerleri normal dağılım göstermektedir. Bu bağlamda Tek Faktörlü MANOVA'nın sayılıtları kontrol edilmiştir.

Hata varyansları arasında anlamlı farkın belirlenmesinde Levene Testi analizinde p değeri $p > 0.01$ veya $p > 0.025$ için yokluk hipotezi kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değerler incelendiğinde, TPBİLİMB ($p=0.912$, $p > 0.01$), TPMATB ($p=0.233$, $p > 0.01$), TPMÜHB ($p=0.427$, $p > 0.01$) ve bSTEM ($p=0.982$, $p > 0.01$) puanları için "Hata varyansları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur" hipotezi kabul edilmiştir.

Kovaryansların eşitliğini değerlendirmek için yapılan analizde $p > 0.001$ ise anlamlı bir fark yoktur hipotezi kabul edilir (Allen vd., 2014; Pallant, 2005). Bu bağlamda bağımlı değişkenler için kovaryans matrisleri arasında farklılaşmanın olmadığı (Box's $M=16.321$; $F=1.608$; $p=0.097$, $p > 0.001$) görülmektedir.

Bu durum tek yönlü MANOVA'nın sayılıtısının karşılandığını göstermektedir. Bu bağlamda analizler sonucunda MANOVA'ya ait sayılıtlarının sağlandığı görülmüş, tek yönlü MANOVA analizine geçilmiştir.

Öğretmenlerin öğretim sırasında teknoloji erişimi sağlama durumlarına göre farklılığın olup olmadığının belirlenmesinde çok değişkenli testler analizi yapılmıştır. Çok değişkenli analizine ait Wilk's Lambada analizi (Büyüköztürk, 2020; Green ve Salkind, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2013) gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin birlikte TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM puanları Manova Sonuçları incelendiğinde öğretim sırasında teknoloji erişimi sağlama durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemiştir [$F_{(4, 307)} = 2.191, p > 0.05$, Wilk's Lambda (Λ) = 0.972, kısmi $\eta^2 = .028$]. Başka bir ifadeyle öğretim sırasında teknolojiye erişebilen ve erişemeyen öğretmenlerin TP-STEMB yeterlik alt boyut puanları birlikte ele alındığında benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8 incelendiğinde öğretmenlerin öğretim sırasında teknoloji erişimi durumları için TPBİLİMB, TPMATB ve TPMÜHB puanları anlamlı farklılık göstermiştir ($p < 0.05$). Bu bağlamda öğretmenlerin öğretim sırasında teknoloji erişimi durumlarının TPBİLİMB, TPMATB ve TPMÜHB alt boyutlarda anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Fakat bSTEM puanları ayrı ve birlikte ele alındığında farklılaşma olmadığı ($p = 0.230, p > 0.05$) sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca teknolojiye erişim durumu değişkeninin en fazla TPBİLİMB (kısmi $\eta^2 = 0.021$) bağımlı değişkeni etkilediği görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Cinsiyet değişkenine göre öğretmen adaylarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi öz yeterliliklerinin benzer olduğu, cinsiyetin TP-STEMB yeterlik alt boyutlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazında yapılan çalışmalar dikkate alındığında cinsiyetin öğretmen adaylarının TP-STEM bilgi boyutlarını (Chai vd., 2019), STEM'i oluşturan disiplinlerin bilgi ve farkındalıkları üzerinde etkisinin olmadığını belirten çalışmalara rastlanılmıştır (Koyunlu-Ünlü ve Dere, 2019; Yılmaz, 2019). Bu durumun araştırma sonucu ile paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra alan yazında cinsiyet değişkeninin bilgi boyutlarını etkilediğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Demirtaş ve Ekşioğlu, 2020; Ergün, 2019; Ergün ve Kıyıcı 2019; Hacıömeroğlu, 2017; Koçak, Aslan ve Capellaro, 2019).

Öğretmen adaylarının STEM ya da disiplinler arası eğitime yönelik eğitim alıp/almama değişkeni için TPBİLİMB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi öz yeterlilikleri farklılaşırken, TPMAT bilgilerinde farklılaşma belirlenmemiştir. Nitekim çalışma grubu özelliklerine bakıldığında büyük çoğunluğunun özellikle İlköğretim Matematik bölümü öğretmen adaylarının beşte birinden daha azının STEM veya disiplinler arası eğitim ile ilgili eğitim almadıklarını belirtmesinin (bkz. Tablo 1) bu sonucu etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Alan yazında yapılan çalışmalar dikkate alındığında öğretmen adaylarının STEM'e yönelik hizmet öncesi eğitim almalarının, STEM deneyimine sahip olmalarının TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi yeterliliklerinin, farkındalıklarının yüksek düzeyde olduğunu belirten araştırmalara rastlanılmıştır (Chai vd., 2019; Chai vd., 2020). Ayrıca Chai vd. (2020), öğretmen adaylarının aldıkları STEM eğitimi doğrultusunda ilişkilendirilemeyen, anlamsız öğrenmeler sonucunda oluşan zorlanmalar ve aşırı bilişsel yüklenmeler neticesindeki olumsuzlukların azaltıldığını düşünmektedirler. Ayrıca Öztürk (2019), STEM eğitimi uygulamalarının, öğretmen adayları üzerinde fene yönelik yeterliliklerini arttırdığını ve STEM'e ilişkin olumlu tutum geliştirdiklerini belirtmiştir. Genel olarak literatürdeki araştırmalar incelendiğinde öğretmen adaylarının STEM veya disiplinler arası ders almalarının, TP-STEM bilgilerini artması üzerinde olumlu etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu durumun araştırma sonucunu desteklediğini belirtebiliriz.

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre tüm bilgi boyutları arasında anlamlı düzeyde fark belirlenmemiştir. Bulgular kadın ve erkek öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi öz yeterliliklerinin benzer olduğu; cinsiyetin TP-STEM bilgi alt boyutları üzerinde etkisinin bulunmadığını söyleyebiliriz. Alan yazında incelendiğinde araştırma sonucu ile paralel sonuçlar gösteren araştırmalara rastlanılmaktadır (Çevik, Danıştay ve Yağcı, 2017; Hiğde vd., 2020; Koyunlu-Ünlü ve Dere, 2019). Ayrıca cinsiyetin TPAB açısından STEM bilgi boyutlarına etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Chai vd., 2019; Çayak, 2019). Chai, vd., (2019) cinsiyetin öğretmenlerin TP-STEM bilgi yeterliliğini etkilemediğini belirtirken, Çayak (2019), erkek Fen Bilimleri öğretmenlerinin kadın Fen Bilimleri öğretmenlerine göre STEM'e yönelik TPAB'nin iyi düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda araştırmanın sonucu Chai vd., (2019)'un çalışması ile benzer, Çayak (2019)'un çalışması ile farklılık göstermektedir. Bu durumun sebebinin tüm branşların (Fen Bilimleri, İlköğretim Matematik, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri) birlikte değerlendirilmesi olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Çayak (2019) çalışmasını Fen Bilimleri öğretmenleriyle gerçekleştirmiştir.

Öğretmenlerin aldıkları STEM eğitime yönelik eğitim durumları için TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi yeterliliklerinde anlamlı düzeyde farklılık belirlenmiştir. Araştırma sonuçları öğretmenlerin aldıkları STEM eğitim ders saati süresinin artması ile bilgi yeterliliklerinin de arttığı belirlenmiştir. 36 saat ve üzeri eğitim alan öğretmenlerin tüm alt boyutlarda en yüksek düzeyde, hiç eğitim almayan öğretmenler ise tüm boyutlarda yeterliliklerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Tablo 6). Alan yazında araştırma sonucuyla paralel olan çalışmalara da rastlanılmaktadır (Bozkurt-Altan, Yamak ve Buluş-Kırıkkaya, 2016; Chai vd., 2020; Çayak, 2019; Eroğlu ve Bektaş, 2016; Karakaya, Ünal, Çimen ve Yılmaz 2018). Chai vd., (2020) çalışmasında STEM eğitimi alan öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi yeterliliklerinin, almayanlara göre iyi düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Fakat yapılan çalışmada TPMATB boyutunda anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Çayak (2019), STEM eğitimi alan Fen Bilimleri öğretmenlerinin almayanlara göre, STEM TPAB boyutlarında anlamlı farklılık olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Siew, Amir ve Chong (2015), öğretmenlerin STEM eğitimi almalarının özgüvenlerini üzerinde olumlu etkisi olduğunu, STEM alanında kendilerini geliştireceklerini ve nitelikli bir eğitim gerçekleştirebileceklerini belirtmiştir. Wang, Moore, Roehrig ve Park (2011) STEM eğitimi için öğretmenlerin AB'lerinin yeterli olmadığını, teknolojiyi STEM eğitimine entegre etmede zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Chai vd., (2020) öğretmenlerin TP-STEMB'nin geliştirebilmeleri adına eğitim almaları gerekliliğini vurgulamıştır. Çünkü bir etkinliğin kapsamına, içerik bilgisine, uygulanmasına yönelik kullanılan yazılı ve materyal bilgisine sahip olmak; nitelikli bir eğitim için oldukça önemlidir (Jonassen, 2000). Özellikle bu durumun öğretmen ve öğretmen adaylarında üst düzey düşünme becerinin gelişmesinde etkili olacağını söyleyebiliriz. Bunun yanında alınan eğitimler doğrultusunda da öğretmenler tarafından zamanın etkin ve verimli kullanılması, anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesinde etkili olacağı düşünülmektedir (English, 2017).

Öğretmenlerin derslerinde STEM etkinlikleri yapan öğretmenlerin yapmayan öğretmenlere göre TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi yeterliliklerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Bu durumda STEM etkinlikleri yapan öğretmenlerin TP-STEMB düzeylerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Alan yazın incelendiğinde araştırma sonucuyla paralellik gösteren araştırmalara rastlanılmaktadır (Chai vd., 2019; Çayak, 2019). Chai vd., (2019) derslerinde STEM etkinliklerine yer vererek, deneyim sahip olan öğretmenlerin STEM deneyimi olmayan, etkinlik yapmayanlara göre TPBİLİMB, TPMATB, TPMÜHB ve bSTEM bilgi boyutları yeterliliklerinin yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Çayak (2019)'un araştırması dikkate alındığında, okullarında STEM etkinliği yapacak öğretmenlerin alan bilgisine hâkim, teknoloji kullanım yeterliliğinin yüksek, araştırmacı, yenilikçi, sorgulayıcı, takım çalışmasını destekleme yeterliliğine sahip ve meslektaşları ile iş birliği yapması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda bSTEM uygulamaları yaptıkça eğitimcilerin bSTEM'e yönelik bilgi deneyim ve farkındalıklarının artacağını söyleyebiliriz. Bu nedenle öğretmenlerin, STEM uygulamaları yapmaları konusunda cesaretlendirilmesi gerektiğini vurgulayabiliriz.

Öğretim sırasında ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilmelerine göre öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB ve TPMÜHB yeterlilikleri farklılaşırken, bSTEM bilgi boyutunda farklılaşma belirlenmemiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak teknoloji erişimine sahip olduğunu ifade eden öğretmenlerin TPBİLİMB, TPMATB ve TPMÜHB yeterlilik düzeylerinin yüksek, bSTEMB yeterliliklerinin ise benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Chai vd., (2019) teknolojiyi; Fen, Matematik ve Mühendislik disiplinleri ile harmanlayabilen öğretmenlerin bSTEM öğretiminde öz-yeterliliklerinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu açıdan yapılan çalışma araştırmanın bulgusunu desteklemektedir. Bunun yanında öğretmenlerin teknoloji yeterliliği, öğretimin niteliğini de etkilemektedir (Seferoğlu, 2015). Ayrıca Parker, vd. (2015)'e göre derste teknoloji kullanımı sınırlı olan öğretmenlerin, STEM PAB'lerinin yeterli düzeyde olmadığını ve öğretmenlerin STEM etkinliklerini yapmaktan kaçındıklarını belirtmiş. Bu bağlamda öğretmenlerin teknolojiye olan ilgilerini arttıracak, teknolojiye erişilebilecekleri ve uygulayabilecekleri ortamlar sunulmalı, teknoloji okuryazarı bireyler olmalarını destekleyecek projeler gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda ülkemizde *Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH)* adıyla geliştirilen proje ile her okulda bir bilgisayar dönemi başlamış (MEB, 2012), okullarda teknolojiye erişebilme imkânı sağlanmıştır. Nitekim Brush vd., (2003) çoğu okulda teknoloji olmasına karşın, öğretmenlerin çok nadir olarak öğretim anında teknolojiden yararlandığını belirtmiştir. Benzer şekilde Ertmer, Paul, Molly, Eva ve Denise (1999) okulların teknoloji alt yapısının olduğunu fakat, öğretmenlerin eğitim ortamlarına teknolojiyi entegre edemediklerini belirtmiştir. Alan yazında yapılan çalışmalar dikkate alındığında okulların teknolojik donanım ve yazılıma sahip olmaması, internet erişiminin kısıtlı olması, öğretmenlerin teknolojik açıdan öğretimlerini zenginleştirememesi, tutum ve inançları teknoloji entegrasyonunu sınırladığını belirten çalışmalara da rastlanılmıştır (Ertmer vd., 1999; McDermott ve Murray 2000). Bu sonuçlardan yola çıkarak teknolojiye erişim ortamının oluşturulması

ile öğretmenlerin teknoloji kullanım yeterliliklerinin artacağını söylenebilir. Bu açıdan teknoloji entegrasyonunun sağlanması öğrenenlerin eleştirel düşünebilmelerini destekleyecek etkili ve verimli öğrenmelerin gerçekleşmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Eğitim teknolojilerini disiplinler arası yaklaşım ile ele alan birçok ülke, eğitimde teknoloji kullanımına yönelik çalışmalarını giderek arttırmaktadır (Empirica, 2006). Bunun yanında Bütünleşik STEM konusunda birçok öğretmenin: öğretimi teknoloji ile harmanlama, planlama, tasarlama ve uygulamada yeterli deneyiminin olmadığı görülmektedir (Al Salami, Makela ve De Miranda 2017; Çavlazoglu ve Stuessy, 2017). Bu açıdan öğretmen ve öğretmen adaylarının mesleki gelişim ve eğitim öğretim ihtiyaçları adına TPAB açısından STEM'e yönelik yeterliliğin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Öneriler

Elde edilen sonuçlar neticesinde STEM'e yönelik eğitim/ders/hizmet içi eğitimi alınması, özellikle STEM'e yönelik alınan ders sayısının artması öğretmen ve öğretmen adaylarının TP-STEM bilgi yeterliliklerini olumlu etkilemiştir. Bu bağlamda teorik ve uygulamalı STEM eğitimi fırsatları sunulmalıdır. Bu sayede öğretmen/öğretmen adaylarının bilişsel, duygusal, yaşamsal ve psikomotor beceriler kazanmaları sağlanabilir. Bu şekilde TP-STEM bilgi öz yeterlilikleri artırılabilir.

Okulların teknolojik alt yapılarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu sayede teknolojiye erişim imkânının sağlanmasıyla öğretmenlerin TP-STEM bilgi öz yeterliliklerinin olumlu düzeyde etki sağlanabilir. Ayrıca teknoloji kullanımına yönelik öğretmen ve öğretmen adaylarına kurs/eğitimlerle teknolojinin entegrasyonuna yönelik yeterlilik sahibi olmaları öğretmen ve öğretmen adaylarını TP-STEM bilgilerini olumlu yönde etkileyecektir.

Bu araştırma tek veri toplama aracının kullanıldığı, nicel araştırma yönteminin benimsendiği ilişkisel tarama deseninde bir araştırma değildir. Öğretmen ya da öğretmen adaylarının Teknolojik pedagojik-STEM bilgilerinin daha derinlemesine incelenebileceği veri toplama araçlarının çeşitlendirilmesiyle nitel ya da karma desende araştırmalar yürütülebilir.

Etik Beyan

"Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik STEM Bilgilerinin İncelenmesi" başlıklı çalışmada belirtilen bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş, hiçbir aykırı eylem gerçekleştirilmemiştir. Araştırmanın etik kurul izinleri Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 09.03.2021 tarih ve 2021/01 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale, ikinci yazar danışmanlığında yürütülen birinci yazarın yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Al Salami, M. K., Makela, C. J. & de Miranda, M. A. (2017). Assessing changes in teachers' attitudes toward interdisciplinary STEM teaching. *International Journal of Technology and Design Education*, 27(1), 63-88. <https://doi.org/10.1007/s10798-015-9341-0>
- Allen, P., Bennett, K. ve Heritage, B. (2014). *SPSS statistics version 22: A practical guide* (3th ed.). Cengage Learning Australia Pty Limited.
- Alpar, R. (2003). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemlere giriş 1* (2th. ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Altun Yalçın, S. ve Yalçın, P. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM eğitimi konusundaki metaforik algılarının incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 70, 39-59.
- Anderson, J., Wilson, K., Tully, D. ve Way, J. (2019). "Can We Build the Wind Powered Car Again?" Students' and Teachers' Responses to a New Integrated STEM Curriculum. *Journal of Research in STEM Education*, 5(1), 20-39. <https://doi.org/10.51355/jstem.2019.61>
- Atalmış, E. H. (2019). Tarama araştırmaları. S. Şen ve İ. Yıldırım (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* içinde (s. 97-116). Nobel Yayıncılık.
- Bell, D. (2016). The reality of STEM education, design and technology teachers' perceptions: A phenomenographic

- study. *International journal of technology and design education*, 26(1), 61-79. <https://doi.org/10.1007/s10798-015-9300-9>
- Bozkurt-Altan, E., Yamak, H. ve Buluş-Kırıkkaya, E. (2016). Hizmet öncesi öğretmen eğitiminde FETEMM eğitimi Uygulamaları: Tasarım temelli Fen eğitimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 212-232.
- Breiner, J. M., Harkness, S. S., Johnson, C. C. and Koehler, C. M. (2012). What is STEM? A discussion about conceptions of STEM in education and partnerships. *School Science and Mathematics*, 112(1), 3-11. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.2011.00109.x>
- Brush, T., Glazewski, K., Rutowski, K., Berg, K., Stromfors, C., Van-Nest, M. H., Stock, L. ve Sutton, J. (2003). Integrating technology in a field-based teacher training program: The PT3@ ASU project. *Educational Technology Research and Development*, 51(1), 57-72. <https://doi.org/10.1007/BF02504518>
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (28. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Pegem Akademi.
- Chai, C. S. (2019). Teacher professional development for science, technology, engineering and mathematics (STEM) education: A Review from the perspectives of technological pedagogical content (TPACK). *The Asia-Pacific Education Researcher*, 28(1), 5-13. <https://doi.org/10.1007/s40299-018-0400-7>
- Chai, C. S., Jong, M. ve Yan, Z. (2020). Surveying Chinese teachers' technological pedagogical STEM knowledge: A pilot validation of STEM-TPACK survey. *International Journal of Mobile Learning and Organisation*, 14(2), 203- 214. <https://doi.org/10.1504/ijmlo.2020.106181>
- Chai, C. S., Jong, M., Yin, H. B., Chen, M. ve Zhou, W. (2019). Validating and modelling Teachers' Technological Pedagogical Content Knowledge for integrative science, technology, engineering and mathematics education. *Journal of Educational Technology & Society*, 22(3), 61-73.
- Chai, C.S., Rahmawati, Y. ve Jong M.S.-Y. (2020). Indonesian Science, Mathematics, and Engineering preservice Teachers' experiences in STEM-TPACK design-based learning. *Sustainability*. 12(21), 9050. <https://doi.org/10.3390/su12219050>
- Christensen, L. B., Burke Johnson, R. ve Turner, L. A. (2014). *Research methods, design, and analysis* (12th Ed.). Pearson Education.
- Cohen J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Routledge.
- Çavlazoglu, B. ve Tuessy, C. (2017). Changes in science teachers' conceptions and connections of STEM concepts and earthquake engineering. *The Journal of Educational Research*, 110(3), 239-254. <https://doi.org/10.1080/00220671.2016.1273176>
- Çayak, V. (2019). *Fen bilimleri öğretmenlerinin STEM'e yönelik teknolojik, pedagojik, alan bilgilerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Çevik, M., Daniştay, A. ve Yağcı, A. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin FeTeMM (Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik) farkındalıklarının farklı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(3), 584-599. <https://doi.org/10.19126/suje.335008>
- Dasgupta, C., Magana, A. J. ve Vieira, C. (2019). Investigating the affordances of a CAD enabled learning environment for promoting integrated STEM learning. *Computers & Education*, 129, 122-142. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.10.01>
<https://link.gale.com/apps/doc/A620928889/AONE?u=anon~d919aab0&sid=googleScholar&xid=f431b09f>
- Daugherty, M. K., Carter, V. ve Swagerty, L. (2014). Elementary STEM education: the future for technology and engineering education?. *Journal of STEM teacher education*, 49(1), 7. <https://doi.org/10.30707/JSTE49.1Daugherty>
- De Jong, T. (2019). Moving towards engaged learning in STEM domains; there is no simple answer, but clearly a road ahead. *Journal of computer assisted learning*, 35(2), 153-167. <https://doi.org/10.1111/jcal.12337>
- Değirmenci, S. (2020). *STEM eğitimi almış öğretmenlerin STEM öz yeterliliklerinin ve uygulamalarında teknoloji ve mühendislik entegrasyonu açısından yaşadıkları sorunların belirlenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Demirkol, K., Kartal, B. ve Taşdemir, A. (2022). The investigation of mathematics and science teachers' attitudes towards stem education regarding multiple variables. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi (TAY Journal)*, 6(1), 77-98. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tayjournal/issue/69061/1051910>
- Demirtaş, Z. ve Ekşioğlu, S. (2020). Prospective Teachers' STEM awareness and information communication technologies usage levels. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 8(4), 67-85. <https://doi.org/10.17220/mojet.2020.04.005>
- Dugger, W. E. (2010). Evolution of STEM in the United States. In *6th biennial international conference on technology education research* (Vol. 10). Gold Coast.
- El-Deghaidy, H. ve Mansour, N. (2015). Science teachers' perceptions of STEM education: Possibilities and challenges. *International Journal of Learning and Teaching*, 1(1), 51-54. <https://doi.org/10.18178/ijlt.1.1.51-54>
- Empirica (2006). *Benchmarking Access and Use of ICT in European Schools*, Empirica, Retrieved August 20, 2009, [Online] http://ec.europa.eu/information_society/europe/i2010/docs/studies/final_report_3.pdf
- English, L. D. (2016). STEM education K-12: Perspectives on integration. *International Journal of STEM education*, 3(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s40594-016-0036-1>
- English, L. D. (2017). Advancing elementary and middle school STEM education. *International Journal of Science and*

- Mathematics Education*, 15(1), 5-24. <https://doi.org/10.1007/s10763-017-9802-x>
- Ergün, A. ve Kıyıcı, G. (2019). Fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM eğitimine ilişkin metaforik algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(6), 2513-2527. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.3405>
- Ergün, A. (2021). STEM Kariyer ilgi ve tercihleri anketinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(2), 533-555. <https://doi.org/10.30703/cije.737661>
- Eroğlu, S. ve Bektaş, O. (2016). STEM eğitimi almış fen bilimleri öğretmenlerinin STEM temelli ders etkinlikleri hakkındaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 43-67. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.4c3s3m>
- Ertmer, P. A., Paul, A., Molly, L., Eva, R. ve Denise, W. (1999). Examining teachers' beliefs about the role of technology in the elementary classroom. *Journal of research on Computing in Education*, 32(1), 54-72. <https://doi.org/10.1080/08886504.1999.10782269>
- Faikhamta, C., Lertdechapat, K. ve Prasoblarb, T. (2020). The Impact of a PCK-based Professional Development Program on Science Teachers' Ability to Teaching STEM. *Journal of Science and Mathematics Education in Southeast Asia*, 43, 1-22 <https://myjms.mohe.gov.my/index.php/jsmesea/article/view/10145>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.
- Gay, L. R. ve Airasian, P. (2000). *Educational Research: Competencies For Analysis and Application*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Green, S.B. ve Salkind, N.J. (2005). *Using SPSS for windows and macintosh: Analyzing and understanding data* (4th Edition). Pearson
- Gresnigt, R., Taconis, R., van Keulen, H., Gravemeijer, K. ve Baartman, L. (2014). Promoting science and technology in primary education: a review of integrated curricula. *Studies in Science Education*, 50(1), 47-84. <https://doi.org/10.1080/03057267.2013.877694>
- Güngör, A. ve Köse, M. (2022). Adapting the Survey of Technological Pedagogical STEM Knowledge to the Turkish Language and Determining the Knowledge of Pre-service and In-service Teachers. *International Journal of Modern Education Studies*, 6(2), 287-318. <https://doi.org/10.51383/ijonmes.2022.217>
- Hacıömeroğlu, G. (2020). Öğretmen adayları için FeTeMM eğitimi hakkında öz yeterlik ve endişe ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(2), 165-177. <https://doi.org/0.17244/eku.788985>
- Herro, D. ve Quigley, C. (2017). Exploring teachers' perceptions of STEAM teaching through professional development: implications for teacher educators. *Professional Development in Education*, 43(3), 416-438. <https://doi.org/10.1080/19415257.2016.1205507>
- Hiğde, E., Aktamış, H., Arabacıoğlu, T., Şen, H., Özen Ünal, D. ve Yazıcı, E. (2020). Öğretmen ve öğretmen adaylarının STEM alanlarına yönelik tutumlarının ve STEM öğretimi yönelimlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 34-56. <https://doi.org/10.29065/usakead.684766>
- Hocaoğlu, N. ve Akkaş-Baysal, E. (2019). Nicel Araştırma Modelleri-Desenleri. G. Ocak (Ed.), *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri içinde* (ss. 66-123). Ankara: Pegem Akademi.
- Jackson, C. K., Rockoff, J. E. ve Staiger, D. O. (2014). Teacher effects and teacher-related policies. *Annual Review of Economics*, 6(1), 801-825. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-040845>
- Jonassen, D. H. (2000). *Computers as mindtools for schools: Engaging critical thinking* (2 th ed.). Upper Saddle River.
- Karademir-Coşkun, T., Alakurt, T. ve Yılmaz, B. (2020). STEM education from the perspective of information technologies teachers. *Abant İzzet Baysal University Journal of the Faculty of Education*, 20 (2), 820-836. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.-536856>
- Karakaya, F., Ünal, A., Çimen, O. ve Yılmaz, M. (2018). Fen bilimleri öğretmenlerinin STEM yaklaşımına yönelik farkındalıkları. *JRES*, 5(1), 124-138.
- Koçak, B., Aslan, A. ve Capellaro, E. (2019). Fen Bilimleri, Matematik ve Sınıf öğretmen adaylarının FeTeMM öğretimine ilişkin yönelimleri. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 7(2), 168-188. ISSN: 2148-2160 https://www.researchgate.net/publication/337893657_Science_Mathematics_and_Primary_Pre-service_Teachers'_Intention_on_STEM_Teaching
- Koh, J. H. L., Chai, C. S. ve Lee, M. H. (2015). Technological pedagogical content knowledge (TPACK) for pedagogical improvement: Editorial for special issue on TPACK. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 24(3), 459-462. <https://doi.org/10.1007/s40299-015-0241-6>
- Koyunlu-Ünlü, Z. ve Dere, Z. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının FeTeMM farkındalıklarının değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 44-55. <https://doi.org/10.17556/erziefd.481586>
- Köse, M. ve Ataş, R. (2020). Sınıf öğretmenlerinin stem eğitimine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Academy Journal of Educational Sciences*, 4(2), 103-110. <http://dx.doi.org/10.31805/acjes.828442>
- Lı, Y., Wang, K., Xiao, Y. ve Froyd, J. E. (2020). Research and trends in STEM education: A systematic review of journal publications. *International Journal of STEM Education*, 7(1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s40594-020-00207-6>
- Lin, P., Chai, C., Di, W. ve Wang, X. (2022). Modeling Chinese Teachers' Efficacies for the Teaching of Integrated STEM With Interdisciplinary Communication and Epistemic Fluency. *Frontiers in psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.908421>
- Margot, K. C. ve Kettler, T. (2019). Teachers' perception of STEM integration and education: a systematic literature review. *International Journal of STEM education*, 6(1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s40594-018-0151-2>

- McDermott, L. ve Murray, J. (2000). *A study on the effective use and integration of technology into the primary curriculum* [Unpublished master's thesis]. Saint Xavier University.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2012). *FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme) Projesi*. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr>
- Milner-Bolotin, M. (2018). Evidence-based research in STEM teacher education: From theory to practice. *Frontiers in Education*, 3, 92. <https://doi.org/10.3389/feeduc.2018.00092>
- Mishra, P. ve Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers college record*, 108(6), 1017-1054. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x>
- Nunnally, B. H. ve Bernstein, J.C. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Özdemir, E. (2015). Tarama yöntemi. M., Metin (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitim bilimlerinde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (s. 77 – 97). Pegem Akademi.
- Öztürk, F. Ö. (2019). STEM uygulamalarına ilişkin görüşlerle bu uygulamanın bilimsel tutum ve fen öğretimi öz yeterlik inancı üzerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 1-38. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.409368>
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival guide: A step by step guide to data analysis using spss for windows* (3th ed.). Open University Press.
- Parker, C. E., Stylinski, C. D., Bonney, C. R., Schillaci, R. ve McAulliffe, C. (2015). Examining the quality of technology implementation in STEM classrooms: Demonstration of an evaluative framework. *Journal of Research on Technology in Education*, 47(2), 105-121. <https://doi.org/10.1080/15391523.2015.999640>
- Rahman, S. M., Krishnan, V. J. ve Kapila, V. (2017, June). *Exploring the dynamic nature of TPACK framework in teaching STEM using robotics in middle school classrooms*. ASEE Annual Conference & Exposition, *Conference Proceedings*. <https://doi.org/10.18260/1-2--28336>
- Ring, E. A., Dare, E. A., Crotty, E. A. ve Roehrig, G. H. (2017). The evolution of teacher conceptions of STEM education throughout an intensive professional development experience. *Journal of Science Teacher Education*, 28(5), 444-467. <https://doi.org/10.1080/1046560X.2017.1356671>
- Rosenthal, R. ve Rosnow, R. L. (2008). *Essentials of behavioral research: methods and data Analysis* (3th ed.). Published by McGraw-Hill.
- Sarı, U. ve Yazıcı, Y.Y. (2020). Pre-service teachers' views on STEM education and Arduino practices. *SDU International Journal of Educational Studies*, 7(2), 246-261. <https://doi.org/10.33710/sduijes.701220>
- Sarı, D. K., Warembra, R. S. ve Dinata, P. A. C. (2022). Kemampuan TPACK Calon Guru Fisika dalam Pembelajaran Fisika Eksperimen berpendekatan Online STEM. *DWIJA CENDEKIA: Jurnal Riset Pedagogik*, 6(1), 45-53. <https://doi.org/10.20961/jdc.v6i1.58778>
- Satchwell, R. E. ve Loepf, F. L. (2002). Designing and Implementing an Integrated Mathematics, Science, and Technology Curriculum for the Middle School. *Journal of Industrial Teacher Education*, 39(3), 41-66. <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JITE/v39n3/satchwell.html>
- Schmidt, D. A., Baran, E., Thompson, A. D., Mishra, P., Koehler, M. J. ve Shin, T. S. (2009). Technological pedagogical content knowledge (TPACK): The development and validation of an assessment instrument for preservice teachers. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(2), 123- 149. <https://doi.org/10.1080/15391523.2009.10782544>
- Seferoğlu, S. S. (2015). Okullarda teknoloji kullanımı ve uygulamalar: Gözlemler, sorunlar ve çözüm önerileri. *Artı Eğitim*, 123, 90-91.
- Sezgin-Selçuk, G. (2019). Tarama yöntemi. H. Özmen ve O. Karamustafaoglu (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* içinde (s.139-162). Pegem Akademi.
- Shahali, E. H. M., Halim, L., Rasul, M. S., Osman, K. ve Zulkifeli, M. A. (2016). STEM learning through engineering design: Impact on middle secondary students' interest towards STEM. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(5), 1189-1211. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00667a>
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard educational review*, 57(1), 1-23. <https://doi.org/10.17763/haer.57.1.j463w79r56455411>
- Siew, N. M., Amir, N. ve Chong, C. L. (2015). The perceptions of pre-service and in-service teachers regarding a project-based STEM approach to teaching science. *SpringerPlus*, 4(1), 1-20. <https://doi.org/10.1186/2193-1801-4-8>
- STEM Task Force Report (2014). *Innovate: A Blueprint for science, technology, engineering, and mathematics in California public education*. CA: The Californians Dedicated to Education Foundation.
- Şahiner, E. ve Koyunlu-Ünlü, Z. (2022). The effect of engineering design activities on pre-service elementary teachers' stem awareness and engineering perceptions. *Cumburiyet International Journal of Education*, 11(1), 145-154. <https://doi.org/10.30703/cije.971521>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). MA: Pearson.
- Thibaut, L., Ceuppens, S., De Loof, H., De Meester, J., Goovaerts, L., Struyf, A., Boeve-de Pauw, J., Dehaene, W., Deprez, J., De Cock, M., Hellinckx, L., Knipprath, H., Langie, G., Struyven, K., Van de Velde, D., Van Petegem, P. and Depaepe, F. (2018). Integrated STEM education: A systematic review of Instructional practices in secondary Education. *European Journal of STEM Education*, 3(1), 02. <https://doi.org/10.20897/ejsteme/85525>

- Wang Z. ve Fan R. (2018). Analysis of TPACK Knowledge Structure of STEM Teachers in Middle School[J]. *Journal of Guangxi Teachers Education University (Philosophy and Social Sciences Edition)*, 54(2), 105-111. <https://doi.org/10.16088/j.issn.1001-6597.2018.02.015>
- Wang, H. H., Moore, T. J., Roehrig, G. H. ve Park, M. S. (2011). STEM integration: Teacher perceptions and practice. *Journal of Pre-College Engineering Education Research (J-PEER)*, 1(2), 2. <https://doi.org/10.5703/1288284314636>.
- Wang, L. ve Chiang, F. K. (2020). Integrating novel engineering strategies into STEM education: APP design and an assessment of engineering-related attitudes. *British Journal of Educational Technology*, 51(6), 1938-1959. <https://doi.org/10.1111/bjet.13031>
- Yanış-Kelleci, H. (2020). *Eğışsel robotik uygulamalarına dayalı STEM eğitimi kapsamında öğretmen adaylarının eğışsel robotik TPAB öz-yeterlik inançlarının bilimsel yaratıcılık ve bilgi işlemsel düşünme becerilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, K. G. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanlarına yönelik ilgi düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

EXTENDED ABSTRACT

Today, the need to raise productive individuals who are versatile, creative and critical thinkers, have problem-solving skills, and are productive has brought the interdisciplinary approach to the forefront in education. In this context, integrated STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) education has gained importance in many societies (English, 2016; Li et al., 2020; Thibaut et al., 2018) and countries have started to integrate STEM education into their curricula (MoNE, 2018)

Although the advantages of integrated STEM education are well known, implementing STEM practices can be a pedagogical challenge for many teachers or pre-service teachers (Chai et al., 2019; Faikhamta et al., 2020; Köse & Ataş, 2020). Indeed, lack of understanding of STEM education, concepts and disciplines (Bell, 2016; El-Deghaidy & Mansour, 2015; Herro & Quigley, 2017; Karademir-Coşkun et al., 2020; Ring et al., 2017), low self-efficacy of teachers (Karademir-Coşkun et al, 2020), lack of technological and pedagogical content knowledge (TPACK) for STEM education (Karademir-Coşkun et al., 2020; Yanış-Kelleci, 2020), and lack of interest in science and technology (Daugherty et al., 2014; Gresnigt et al., 2014). The difficulties experienced by educators who adopt traditional teaching, methods, techniques and strategies in associating STEM disciplines with each other and with real life problems are also important factors (Satchwell & Loepp, 2002; Shahali et al., 2016). In addition, the curricula do not emphasize Integrated STEM education disciplines (more mathematics and less engineering) at the same rate (Anderson et al., 2019), which affects the integration of integrated STEM into the educational environment. In addition, considering that teachers have a decisive role in the implementation of STEM education (Thibaut et al., 2018), the development of teachers' and pre-service teachers' Content Knowledge (CK), Pedagogical Content Knowledge (PCK) and Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) should be supported. In this context, it is important to identify and develop STEM education competencies and needs of teachers and pre-service teachers.

The technological and professional knowledge of teachers and teacher candidates affects the quality of education and student achievement (Jackson et al., 2014). At the same time, technology also enables students to take students outside the school walls, to move individuals beyond time, to share information, to create a discussion environment and to document the learning outcomes that emerge in solving daily life problems (Dasgupta et al., 2019; Wang & Chian, 2020). In this context, TPACK of teachers and pre-service teachers should be determined and developed in order to integrate technology into teaching (Chai et al., 2020; Margot & Kettler, 2019).

In this study, it was aimed to examine the Technological Pedagogical STEM Knowledge (TP-STEMK) of teachers and pre-service teachers according to various variables. In the correlational survey model, 312 teachers (Science education, Elementary Mathematics, Computer and Instructional Technologies) and 154 pre-service teachers (4th grade Science education, Elementary Mathematics, Computer and Instructional Technologies teaching programs) constituted the sample of the study. The TP-STEMK scale developed by Chai et al. (2019) and adapted into Turkish by Güngör and Köse (2022) was used as a data collection tool. SPSS 22.0. statistical program was used to analyze the research data.

It was determined that the TP-STEM knowledge of pre-service teachers was similar according to the gender variable. When the studies in the literature are taken into consideration, it is found that gender has no effect on pre-service teachers' TP-STEM knowledge dimensions (Chai et al., 2019), knowledge and awareness of the disciplines that make up STEM (Koyunlu-Ünlü & Dere, 2019; Yılmaz, 2019). As a matter

of fact, unlike the research result, there are also studies in the literature where the gender variable is effective (Demirtaş & Eksioğlu, 2020; Ergün, 2019; Ergün & Kıyıcı, 2019; Hacıömeroğlu, 2017; Koçak et al., 2019).

According to the variable of whether the pre-service teachers have received STEM or interdisciplinary education or not, while TPSK, TPEK and iSTEM knowledge self-efficacy differed, no differentiation was determined in TPMK. As a matter of fact, when we look at the characteristics of the study group, we can say that the fact that the majority of the pre-service teachers, especially less than one-fifth of the pre-service teachers in the Department of Elementary Mathematics, stated that they did not take courses/training related to STEM or interdisciplinary education (see Table 1) may affect this result. Studies in the literature indicate that pre-service teachers' receiving pre-service education on STEM, having STEM experience, and having STEM experience have a high level of TPSK, TPMK, TPEK and iSTEM knowledge competencies and awareness (Chai et al., 2019; Chai et al., 2020).

There was no significant difference between TP-STEM knowledge dimensions according to teachers' gender variable. While Chai, et al. (2019) stated that gender did not affect teachers' TP-STEM knowledge competence, Çayak (2019) concluded that male Science teachers had better TPACK for STEM than female Science teachers. In this context, the results of this study are similar to Chai et al. (2019) and different from Çayak (2019). It is thought that this situation may be caused by the evaluation of all branches (Science, Elementary Mathematics, Computer Education and Instructional Technologies) together for the gender variable. Because Çayak (2019) conducted his research with Science teachers.

It was determined that there was a significant difference between TP-STEM knowledge competencies of teachers according to the education they received for STEM education. According to the results of the research, it is seen that as the STEM education course hours that teachers receive increase, their knowledge self-efficacy increases in general. Teachers who received 36 or more hours of training had the highest level of self-efficacy in all knowledge dimensions, while teachers who received no training had the lowest level of self-efficacy in all dimensions (see Table 6). Chai et al. (2020) concluded that teachers who received STEM education had better TPSK, TPMK, and iSTEM knowledge self-efficacy than teachers who did not receive STEM education. However, he stated that there was no significant difference in the dimension of TPMK. Çayak (2019) stated that there was a significant difference in TP-STEMK dimensions of science teachers who received STEM education compared to those who did not.

It was determined that there was a significant difference in TP-STEM knowledge self-efficacy dimensions according to the teachers' STEM activities in the classroom. Chai et al. (2019) concluded that the TP-STEM knowledge self-efficacy of teachers who have STEM experience by doing STEM activities in their classrooms is higher than teachers who do not have STEM experience and do not do STEM activities. In addition, considering the research results of Çayak (2019), he emphasized that teachers who will conduct STEM activities in their schools should have a good command of their fields, have high technology usage competence, be innovative, inquisitive, have the competence to support teamwork, and cooperate with their colleagues.

According to the teachers' accessibility to the technology needed during teaching, TPACKS, TPMATB and TPMUHB self-efficacy differentiated, while no differentiation was determined in the iSTEM knowledge dimension. Chai et al. (2019) stated that teachers who are able to integrate technology discipline with Science, Mathematics and Engineering subjects have high self-efficacy in Integrated STEM teaching. In addition, teachers' technology competence also affects the quality of teaching (Seferoğlu, 2015). Many countries that deal with educational technologies with an interdisciplinary approach are gradually increasing their studies on the use of technology in education (Empirica, 2006). It is seen that many teachers do not have sufficient experience in integrating teaching with technology, planning, designing and implementing STEM (Al Salami et al., 2017; Cavlazoglu & Stuessy, 2017). In this respect, it is very important to determine the self-efficacy towards STEM in terms of TPACK for the professional development and educational needs of teachers and pre-service teachers.

Sınıf Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilere Yönelik Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Ayşe ÜRÜN¹ ve Rüştü YEŞİL²

Öz

Araştırmanın temel amacı, özel gereksinimli öğrencilerle birlikte kaynaştırma sınıfında görev yapan sınıf öğretmenlerinin onlara yönelik sosyal kabul düzeyleri ve bu süreçteki iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırma ilişkiyel tarama modelinde yürütölmüş nicel bir çalışmadır. Kaynaştırma sınıflarında görev yapan toplam 374 sınıf öğretmeni araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen “Sosyal Kabul Ölçeği” ve Yılmaz (2009) tarafından geliştirilen “İş Motivasyonu Ölçeği” ile toplanmıştır. Veriler üzerinde aritmetik ortalama, standart sapma, eşdeğer örneklem t testi, Pearson’s korleasyon testi ve regresyon testi analizleri yapılmıştır. $p < .05$ düzeyi fark ve ilişkilerde anlamlılık için yeterli görölmüştür. Araştırma sonunda kaynaştırma eğitimi yapılan sınıflarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul düzeylerinin çok yüksek, iş motivasyonu düzeylerinin ise iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul düzeyleri, iş motivasyonları düzeylerinden anlamlı bir farkla daha iyi durumdadır. Ayrıca bu iki değişken arasında anlamlı ilişkilerin ve birbirini yordama güçlerinin bulunduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlar alanyazın eşliğinde tartışılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kabul, İş Motivasyonu, Kaynaştırma Eğitimi, Sınıf Öğretmeni

Classroom Teachers’ Investigation of the Relationship Between Social Acceptance Regarding Students with Special Needs and Job Motivation Levels

Abstract

The main purpose of the study is to examine the relationships between the social acceptance levels of the classroom teachers working in the inclusive classroom of students with special needs and their job motivation levels in this process. The research is a quantitative study conducted in the relational screening model. A total of 374 classroom teachers working in mainstreaming classes constitute the sample group of the research. The data were collected with the “Social Acceptance Scale” developed by the researchers and the “Job Motivation Scale” developed by Yılmaz (2009). Arithmetic mean, standard deviation, equivalent sample t-test, Pearson's correlation test, and regression test analyzes were performed on the data. The $p < .05$ level was found to be sufficient for significance in differences and relationships. At the end of the research, it was determined that the social acceptance levels of the classroom teachers working in the inclusive classrooms were very high and their job motivation levels were at a good level. The social acceptance levels of classroom teachers are significantly better than their job motivation levels. Additionally, there are significant relationships and predictive power between these two variables. These results were discussed in the light of the literature and suggestions were made.

Key Words: Social Acceptance, Job Motivation, Inclusive Education, Classroom Teacher

Atıf İçin / Please Cite As:

Ürün, A. ve Yeşil, R. (2023). Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 913-926. doi:10.33206/mjss.1289502

Geliş Tarihi / Received Date: 28.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.05.2023

¹ Öğretmen (Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü)/Yüksek Lisans Öğrencisi (SAÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi ABD), Sakarya, Türkiye, e-mail: ayse.urun.1995@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-8108-8352

² Prof.Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-mail: ryesil@sakarya.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8839-0431

Giriş

Kaynaştırma eğitimi, alanında uzman kişilerin yapmış oldukları tanılama, değerlendirme ve yönlendirme süreçlerinin sonucunda akranlarından farklı beceri alanları bakımından yetersizlik gösteren bireylerin normal gelişim gösteren akranlarıyla birlikte aynı sınıf ortamında eğitim alması şeklinde tanımlamak mümkündür (Batu ve Kırcaali-İftar,2011,s.47; Sucuoğlu ve Kargın, 2008 s.502). Kaynaştırma eğitiminin amacı, normal gelişim öğrencilerle birlikte bulunmak ve eğitim almak yoluyla zihinsel, duygusal, sosyal ve beceri gelişimine katkı sunmak; normal yaşama uyum sağlama sürecini hızlandırmak; böylelikle eğitimde fırsat ve imkan eşitliğini de temin etmek olarak özetlenebilir.

Kaynaştırma eğitimi uygulamalarının başarılı olabilmesi üzerinde fiziksel ortam, mevzuat, öğrenci sayısı, akran gurubu, öğretmen yeterlikleri, veli profili gibi daha birçok değişken etkili olmakla birlikte öncelikle özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren diğer bireyler tarafından kabulünün özel bir önem taşıdığı belirtilmelidir. Nitekim daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul kavramının ele alındığı çok sayıda teorik ve uygulamalı araştırmanın yapıldığı dikkati çekmektedir (Allen ve Cowdery, 2015, s.295; Aral, 2011, s.42; Forlin, Loreman, Sharma ve Earle,2009, s.197; Gibson, 2015, s.879; McLeskey, Waldron ve Redd,2014, s.318; Milli Eğitim Bakanlığı (MEB),2013, s.5; Sabrina-Sansrisna, 2017, s.63). Bu durum, özel gereksinimli öğrencilerin gelişimine nitelikli destek sunabilme üzerinde çevresinde bulunan normal gelişimli diğer bireylerin (öğretmen, veli, akran, yönetici vb.) sosyal kabullerinin önemli bir değişken olduğuna yönelik bir kanaat birlikteliğinin olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal kabul, normal gelişim gösteren kişilerin özel gereksinimli bireyleri de diğerleri gibi görmeleri ve onlara karşı olumlu tutumlar içerisinde olmaları (Özyürek, 2016, ss.21-22), özel gereksinimli bireylerle aynı grupta bulunmaktan ve etkinlik yapmaktan rahatsız olmayıp normal olarak değerlendirmeleri (Hourlock,1978 Akt. Civelek,1990; Ladd, 2005, s.11) olarak tanımlanmaktadır. Aktan'a göre (2018, s. 386) sosyal kabul, özel gereksinimli bireylerin normal gelişimli bireylerle sosyal olarak etkileşim halinde olması ve bulunduğu çevre içerisinde benimsenerek varlığının kabul görmesi şeklinde ifade edilebilir. Böylelikle özel gereksinimli çocukların toplum tarafından genel kabul gören davranış kalıplarını fark etmesi ve ona uyum sağlayarak dışlanmaksızın toplumun bir parçası haline gelmeleri sağlanabilir (Ceylan ve Aral, 2009, s. 441). Buna göre özel gereksinimli bireylerin çevresindeki normal gelişim gösteren diğer bireylerin bu bireylere ilişkin sosyal kabul düzeylerinin, onların yaşama uyum sağlama, toplumsallaşma, toplum içerisindeki tutum ve davranışlarını normalleştirme, yaşamaktan mutlu olma gibi en doğal süreçlerin başarıyla sonuçlanması üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu söylenebilir. Zira birçok bilim insanına (Ainscow ve Sandill, 2010, s.406; Aral, 2011, s.42; Florian ve Rouse, 2009, s.597; Gibson, 2015, s.879) ve mevzuata (MEB, 2013, s. 5) göre özel gereksinimli öğrencilerle eğitim süreçlerinde iletişim ve etkileşim halinde bulunan bu kesimlerin kaynaştırma eğitimi uygulaması ve bu özel öğrenciler hakkında olumlu bir düşünceye sahip olmaları önem arz etmektedir. Bu kesimlerin bilgi ve becerilerini etkin şekilde kullanabilmeleri, paydaşlarıyla etkin işbirliği yapabilmeleri ve böylelikle olumlu bir eğitim ortamı tesis ederek tüm öğrencilerin eşit olduğu görüşünün egemen olduğu bir atmosferi için etkin bir işbirliği yapmaları gerekmektedir.

Diğer taraftan, eğitim süreçlerinin her aşamasındaki belirleyiciliği, öğrencilerle en çok eğitsel iletişim ve etkileşim kurabilecek ve öğrenciler arasındaki etkileşimleri yönetebilecek kişi olması, her iki grup öğrenci açısından da özellikle okul ve sınıf ortamlarında en önemli otorite figürünü temsil etmesi ve öğrenci-okul yönetimi arasında köprü olma potansiyeli dikkate alındığında bu paydaşlar arasında özellikle öğretmenlerin diğerlerine göre daha öne çıktığı söylenebilir (Yeşil, 2003, 176). Zira özel gereksinimli öğrencilere yönelik olarak kabul ya da ret yönünde öğretmenler tarafından sergilenen tutum ve davranışlar, diğer bireyler için önemli bir model oluşturmakta (Blazar ve Kraft, 2017, s.150); öğrencileri olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmekte; olumlu söz, tutum ya da davranışları özel gereksinimli öğrencinin sosyal yönden kabul görmelerini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Kargın (2004, s. 29), özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranları tarafından sosyal kabullerinin sağlanmasında kilit görevin sınıf öğretmenlerine düştüğünü belirtmektedir. Allen and Cowdery (2015, s. 295), Forlin et al. (2009, s.197), McLeskey et al. (2014, s.318) ve Sabrina-Sansrisna, (2017, s.63) daha birçok araştırmacı, özel gereksinimli öğrencilere uygulanan kaynaştırma eğitiminin amaç ve işlevine hizmet edebilmesi için sınıf öğretmenlerinin eğitim ve öğretim süreçlerindeki tutum, davranış ve yönlendirmeleri ile sosyal kabul düzeylerinin çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Buna göre özellikle öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul düzeylerinin, diğerleri üzerindeki etkileri de dikkate alındığında eğitim süreçlerinin her iki grup öğrenci açısından da daha başarılı olması üzerinde daha belirleyici olduğu/olacağı söylenebilir.

Kaynaştırma eğitimi uygulaması ile ilgili olarak belirtilmesi gereken yönlerden biri de bu sınıfların, en azından normal sınıflara göre daha heterojen bir yapıda olduğudur (Meijer, 2010 s.14; Osborne ve Dimattia, 1994 s.6). Zira özel gereksinimli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrencilerin zihinsel, duygusal, beceri ya da sosyal gelişim vb. açılarından birbirinden oldukça farklı olabilmektedirler. Bu nedenle de bu sınıflardaki eğitim uygulamalarının planlanması, yürütülmesi, yönlendirilmesi ve değerlendirilmesi gibi boyutlar açısından daha fazla sorunla karşılaşılmasının olağan olduğu belirtilmelidir.

Eğitim süreçlerini planlayıp yürütecek ve değerlendirecek öğretmenler açısından bu heterojenlik durumunun, daha güç ve yıpratıcı olma potansiyelini barındırdığı söylenebilir. Nitekim Batu ve Kırcaali-İftar (2000, s. 35), bu özel durum ve yaşanacak sorunlarla ilgili olarak kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenlerin arabuluculuk görevinin bulunduğunu; bu görev kapsamında özel gereksinimli öğrencilerle diğerleri arasında olumlu bir sosyal atmosfer oluşturma, ihtiyaçların adil şekilde karşılanması ve bu öğrencilerin kabulü yönünde fazladan çaba göstermeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Bu çerçevede işini severek yapan, enerjik, hevesli, yeni yöntem ve yaklaşımlar denemeye istekli ve risk alabilen öğretmenlere kaynaştırma sınıflarında daha çok ihtiyaç duyulduğu söylenebilir (Ergün, 2007, s. 133; Korkmaz, Şahin ve Yeşil, 2011, 1170). Bu durum, kaynaştırma eğitimi yürüten öğretmenlerin iş motivasyonu düzeylerinin yüksek olmasının, hem kaynaştırma eğitimi hem de genel olarak eğitim çalışmalarının başarılı olması ve amaçlarına en etkin şekilde hizmet edebilmesi açısından önemli bir değişken olarak kabul edilebilir. Zira Vatansever-Bayraktar (2015,s.1083), motivasyon ile performans arasında pozitif ilişki olduğunu belirlemiş ve motivasyonun artmasıyla birlikte performansın ve ona bağlı olarak da başarının artacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde Yavuz, Bahtiyar-Karadeniz de (2009, s.260) öğretmenlerinin iş motivasyonlarının yüksek olmasının gerek yapılacak çalışmaların niteliğini, gerek ortaya koyacakları ürünlerin kalitesini gerekse öğrencilerin kazanımlarını tam ve doğru bir şekilde kazanabilmesinde bire bir etkileyeceğini belirtmektedir.

Yukarıda ortaya konulmaya çalışılan kaynaştırma eğitimi uygulaması yapan öğretmenlerin sosyal kabul düzeyi ile iş motivasyonu düzeylerinin birlikte ele alınması ve birbiri ile olan ilişkilerin de ortaya konulmasının gerekli olduğu ifade edilebilir. Her biri kaynaştırma eğitimi uygulaması ve bu süreçte yer alan normal gelişimli ve özel gereksinimli öğrencilerin bir arada ve başarılı bir eğitim süreci geçirmeleri üzerinde etkili olabilecek iki değişken olarak değerlendirilebilir. Özellikle bu süreçte anahtar görevi üstlenen öğretmenlerin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeylerinin birbirini olumlu etkileyeceği tahmin edilebilmekle birlikte bu tahminin gücünün ve yönünün belirgin şekilde ortaya konulması önemlidir. Zira bu iki değişkenin de başarıyı temin etme konusunda birbirinden destek ve güç almaları önemlidir.

Bu araştırmanın temel değişkenleri olan sosyal kabul ve iş motivasyonu üzerinde yapılmış çalışmalar incelendiğinde bu iki değişkenin birbirinden bağımsız olarak ele alındığı çok sayıda çalışmanın yapıldığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte sosyal kabul konulu çalışmaların önemli kısmının, akranların sosyal kabulü üzerinde odaklandığı (Madden ve Slavin, 1983; Hartup ve Glazer, 2004; Aktan, Budak ve Botokovna (2019), Baydık ve Bakkaloğlu (2009), Yaşaran, Batu ve Özen (2014), Yaşaran (2009), Vuran (2005); buna karşılık öğretmenlerin sosyal kabul düzeyi ile ilgili çalışmalara az sayıda (Şahbaz, 1997) rastlanılmadığı söylenebilir. Bu ve benzeri çalışmaların bir kısmında sosyal kabul düzeyi ile sosyal beceri gelişimi (Alptekin, 2010; Friend ve Bursuck,2014;), dil gelişimi (Ergin, 2012), benlik algısı ve akademik benlik gelişimi (Eguavoen ve Eniola, 2016), kaynaştırma eğitimine hazırlayıcı eğitim etkinliklerinin (Civelek, 1990; Tekin, 1994; Yaşaran, Batu ve Özen, 2014) ilişki ve etkilerinin incelendiği gözlenmiştir. Benzer şekilde eğitim kurumlarında iş motivasyonu üzerinde de çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Bektaş, 2010; Çiçek, 2002; Ergen, 2009; Fırat, 2012; Sabancı, 1994; Tanrıverdi, 2007). Bu ve benzeri çalışmaların da bir kısmının okul yöneticilerine bir kısmı da öğretmenlere yönelik yapıldığı; bir kısmının yalnızca iş motivasyonu üzerine diğer bir kısmının da iş motivasyonu ile iş doyumu (Sabancı, 1994), kullanılan motivasyon yöntemleri (Çiçek, 2002), liderlik davranışları (Ergen, 2009) ve sosyal iletişim becerileri ilişkilerinin ele alındığı gözlenmektedir. Buna göre daha önce yapılmış çalışmalar kapsamında sosyal kabul ve iş motivasyonu değişkenlerinin ilişkilendirilmediği; özellikle de kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenlerin sosyal kabul düzeyi ve iş motivasyonu düzeyleri üzerinde bir çalışmaya rastlanmadığı söylenebilir. Bu çalışmanın temel problemi de bu iki değişken arasındaki genel ilişki ve bu ilişkinin neden-sonuç ilişkisi oluşturabilme bağlamında birbirini yordayabilme gücünün belirlenmesidir.

Bu çalışmanın, hem kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenleri, özellikle de sınıf öğretmenlerini çalışma konusu etmesi hem de sosyal kabul ve iş motivasyonu gibi genel eğitim ve kaynaştırma eğitimi süreçleri açısından çok önemli olduğu ifade edilen iki temel değişkenin birbiri ile etkileşimini ve yordama ilişkisini konu alması yönüyle özgün bir çalışma özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Diğer taraftan farklı

kademe ve kesimlere (okul yöneticisi, PDR uzmanları vb.) yönelik de yapılabilecek araştırmalara zemin oluşturabilme potansiyelini de barındırmak yoluyla alanyazına da katkı sunacağı söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Kaynaştırma eğitimi yürüten sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkileri ve özellikle bu iki değişkenin birbirini yordayabilme güçlerini belirlemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Böylelikle, hem kaynaştırma eğitimi çalışmalarının verimliliği hem de bu sürecin en etkin bileşenlerinden biri olan öğretmenlerin verimliliğini artırmak üzere yapılabilecek çalışmaların biçimlenmesinde kullanılmak üzere bilimsel verilere ulaşmak; bu kapsamda yaşanan sorunlara ve alınabilecek önlemlere ilişkin daha bütüncül bir bakış oluşmasına katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede araştırmada başlıca şu sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır:

1. Kaynaştırma eğitimi yürüten sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri nedir?
2. Sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?
3. Sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
4. Sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul düzeyleri ve iş motivasyonu düzeylerinin birbirini yordayabilme gücü bulunmakta mıdır?

Yöntem

Bu araştırma, kaynaştırma sınıflarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli çocuklara yönelik sosyal kabul düzeyleri ile iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkilerini belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış ve yürütülmüş bir çalışmadır. İlişki betimlemesi yapılmasına çalışılan ana değişkenler, öğretmenlerin sosyal kabul düzeyleri ve iş motivasyonu düzeyleridir. Diğer taraftan çalışmanın verilerinin toplanmasında kullanılan araçların ve analiz tekniklerinin nicel özellik taşımaları nedeniyle de araştırmanın nicel bir araştırma olduğu belirtilmelidir.

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini, kaynaştırma sınıfında görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte, araştırma probleminin coğrafi, sosyal ve kültürel etkenlere göre farklılaşabilen bir yönünün de olabileceği düşünülerek araştırmada çalışma evreni belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın çalışma evrenini, 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında Uşak İlinde kamuya bağlı ilkokulların kaynaştırma sınıflarında görev yapan sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Uşak İl Millî Eğitim Müdürlüğü verilerine göre (URL-1) Uşak merkez ilçede 554'ü kadın, 507'si ise erkek olmak üzere toplamda 1061 sınıf öğretmeni görev yapmaktadır. Bunların kaçının kaynaştırma sınıflarında görev yaptığı ise etik gerekçelerle belirlenememiştir.

Araştırmada örneklem alınması yoluna gidilmiş ancak, Covid-19 tedbirlerinin yoğun olarak uygulandığı dönemde toplandığından bir örneklem belirleme ve veri toplama gerçekleştirilememiştir. Buna karşılık araştırmanın verileri, çevrim içi olarak Google Formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu nedenle veriler, Uşak İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün desteği ile okulların Whatsapp gruplarından öğretmenlere ulaştırılmış ve gönüllülük esasına uygun olarak çevrim içi yol ile toplanmıştır. Bu çerçevede veri toplama araçlarına sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunan 374 sınıf öğretmeni dönüş yapmıştır. Buna göre araştırmanın örneklem grubunun bu öğretmenlerden oluştuğu söylenebilir. Katılımcı öğretmenlerin 134'ü erkek, 240'ı kadındır. 116'sı 1. sınıf, 102'si 2. sınıf, 71'i 3. sınıf ve 85'i 4. sınıf öğretmenidir.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Kabul Ölçeği (SKÖ). Sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunan sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik sosyal kabul düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Ürün ve Yeşil, 2022). SKÖ, 4 faktör altında toplanmış 32 maddeyi içeren beşli likert tipi bir ölçektir. Beşli likert yapı (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kısmen katılıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Faktörler, içeriğindeki maddeler dikkate alınarak Dışlama-Olumsuz Yargı (D-OY) (14 madde), Kabul Çabası (KAÇ) (7 madde), Kabullenme –Olumlu Yargı (K-OY), (7 madde), Farkındalık Oluşturma-Kabullendirme (FO-K) (4 madde) şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçeğin KMO değeri 0,952; Bartlett Testi değerleri ise $\chi^2=9658,671$; $sd=496$; $p<0,001$ 'dir. Ölçeğin geçerlik özelliği

açımlayıcı faktör analizi ve ayırt edicilik analizi ile incelenmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,45 ve üzerindedir. Açıklanan toplam varyans miktarı ise %66,124'tür. Ayırt edicilik analizi kapsamında hesaplanan madde-toplam korelasyonu katsayıları $p < ,001$ düzeyinde anlamlıdır. Ölçeğin güvenirlik incelemesi kapsamında ise tutarlık ve kararlılık özelliği incelenmiştir. Ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,808 olarak belirlenmiştir. Faktörlere göre SKÖ'nin geçerlik ve güvenirlik analizleri kapsamında tespit edilen değerler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. SKÖ Geçerlik ve Güvenirlik Değerleri

<i>Faktör Adı</i>	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Faktör Yüğü Aralıkları</i>	<i>Özdeğer</i>	<i>Açıklanan Varyans Miktarı (%)</i>	<i>Cronbach Alpha</i>
Dışlama-Olumsuz Yargı	14 madde	0,699-0,841	14,014	43,794	0,970
Kabul Çabası	7 madde	0,588-0,721	3,851	12,035	0,866
Kabullenme-Olumlu Yargı	7 madde	0,505-0,788	2,122	6,631	0,863
Farkındalık Oluşturma-Kabullendirme (FO-K)	4 madde	0,813-0,843	1,173	3,664	0,873
SKÖ Genel	32 madde	0,505-0,843	---	66,124	0,808

Tablo 1'de verilen değerler SKÖ'nin, öğretmenlerin sosyal kabul düzeylerinin belirlenmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2012, 125; DeVellis, 2003, 80-81; Eroğlu, 2008, 322; Korkmaz, Şahin ve Yeşil, 2011, s. 1171; Pallant, 2007, 127).

İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ). İlk olarak Aksoy (2006) tarafından geliştirilen ve Yılmaz (2009) tarafından eğitim örgütlerine uyarlanan İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ), 4 faktörden ve 14 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. Faktörlerin isimleri Ekip Uyumunu (EU), İşle Bütünleşme (İB), Kuruma Bağlılık (KB) ve Kişisel Gelişim (KG) şeklindedir. Öğretmenlerin iş motivasyonu düzeylerini yansıta maddelerin karşısında “(1) Hiç memnun değilim”, “(2) Memnun değilim”, “(3) Kararsızım/Kısmen memnunum”, “(4) Memnunum” ve “(5) Çok memnunum” seçenekleri bulunmaktadır. Ölçeğin KMO değeri= 0,781; Bartlett testi değeri ise $\chi^2=470,77$; $p < ,001$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin genelinin toplam varyansı açıklama gücü % 61,31 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach alpha 0,914 olarak belirlenmiştir. Alanyazında (Büyüköztürk, 2012; DeVellis, 2003; Eroğlu, 2008; Korkmaz, Şahin ve Yeşil, 2011; Pallant, 2007) yer verilen geçerlik ve güvenirlik ölçütleri açısından İMÖ'nin, sınıfta kaynaştırma öğrencisi bulunan sınıf öğretmenlerinin iş motivasyonu düzeylerini belirlemede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, SPSS v25 istatistik paket programı yardımıyla yapılmıştır. Araştırmanın alt amaçları çerçevesinde veriler üzerinde aritmetik ortalama, standart sapma, eşleştirilmiş örneklem t-testi, Pearson's r korelasyon testi ve Regresyon testi analizleri yapılmıştır. İlişki ve fark testlerinde $p < ,05$ düzeyi, anlamlılık için yeterli görülmüştür. Öğretmenlerin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeylerine ilişkin yorumlama yapılırken aritmetik ortalama (AO) değer aralıkları; 1,00-1,80 aralığı “çok düşük/çok kötü”, 1,81-2,60 aralığı “düşük/kötü”, 2,61-3,40 aralığı “orta/orta”, 3,41-4,20 aralığı “yüksek/iyi” ve 4,21-5,00 aralığı “çok yüksek/çok iyi” olarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Veriler üzerinde yapılan analizler sonunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

1. Kaynaştırma Eğitimi Yürüten Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeylerine İlişkin Bulgular**Tablo 1.** Sınıf Öğretmenlerinin Faktörlerine Göre Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeylerine İlişkin Betimsel İstatistik Analizi Sonuçları

	<i>Faktörler</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>Düzye</i>
SKÖ Faktörler	Dışlama Olumsuz Yargı (D-OY)	373	2,09	1,11	Düşük
	Kabul Çabası (KAÇ)	374	4,56	0,54	Çok yüksek
	Kabullenme Olumlu Yargı (K-OY)	373	4,45	0,63	Çok yüksek
	Farkındalık Oluşturma Kabullendirme (FO-K)	374	4,24	0,89	Çok yüksek
SKÖ Genel		373	4,29	0,37	Çok yüksek
İMÖ Faktörler	Ekip Uyumu (EU)	374	4,12	0,88	İyi
	İşle Bütünleşme (İB)	374	3,87	0,89	İyi
	Kuruma Bağlılık (KB)	374	4,31	0,71	Çok iyi
	Kişisel Gelişim (KG)	374	4,16	0,87	İyi
İMÖ Genel		374	4,10	0,76	İyi

Tablo 2’de görüldüğü gibi sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine ilişkin sosyal kabul düzeyleri faktörlere göre AO=2,09 ile 4,56 arasında değerler alırken SKÖ geneli açısından ise içeriğindeki anlam zıtlığı nedeniyle D-OY faktöründeki maddeler ters kodlandığında AO=4,29 (yüksek) değerini aldığı gözlenmiştir. Buna göre sınıf öğretmenlerinin, kaynaştırma öğrencilerine yönelik sosyal kabullerinin KAÇ, K-OY, FO-K faktörleri için çok yüksek, SKÖ Genel açısından yüksek düzeyde olduğu; buna karşılık D-OY (dışlama-olumsuz yargı) faktöründe de düşük düzeyde dışlayıcı ve olumsuz yargı içerisinde oldukları söylenebilir. Diğer taraftan göreceli olarak diğerlerine göre daha iyi düzeyde oldukları faktörün KAÇ faktörü olduğu dikkati çekmektedir. Kaynaştırma öğrencilerini kabul etme çabalarının diğerlerine göre daha yüksek düzeyde olması, sosyal kabul konusunda sorun yaşadıkları ama bu sorunla mücadele ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Yine Tablo 2’de sınıf öğretmenlerinin, faktörlere göre iş motivasyon düzeylerinin AO=3,87 ile 4,31 arasında değerler aldığı; İMÖ geneli açısından ise bu düzeyin AO=4,10 olduğu görülmektedir. Sınıf öğretmenlerinin kendilerini EU, İB, KG faktörleri ve İMÖ’ nin geneli açısından “iyi”; KB faktörü açısından ise “çok iyi” olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre diğer faktörlere göre sınıf öğretmenlerinin göreceli olarak kendilerini KB faktöründe daha iyi olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

2. Kaynaştırma Eğitimi Yürüten Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki Farkın Anlamlılık Durumuna İlişkin Bulgular**Tablo 3.** Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul Ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki Farklılaşma Durumuna İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
Sosyal Kabul Düzeyi	373	4,29	0,60	5,036	372	.000
İş Motivasyonu Düzeyi	373	4,10	0,76			

Tablo 3’de sınıfta özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin bu öğrencilere karşı sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir ($t_{(372)}=5,036$, $p<.001$). Öğretmenlerin iş motivasyonu düzeyleri ve sosyal kabul düzeylerinin her ikisi de “yüksek/iyi” düzeyde olmakla birlikte sosyal kabul düzeyleri anlamlı düzeyde daha yüksektir. Buna göre öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerini sosyal kabul etme düzeylerinin iş motivasyonlarına göre daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Bu durum, öğretmenlerin motivasyon düzeylerini olumsuz yönde etkileyen farklı değişkenlerinde bulunmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifade ile iş motivasyonu üzerinde etkili olan kimi değişkenlerin motivasyon düzeylerini aşağı doğru çektiği şeklinde yorumlanabilir.

3. Kaynaştırma Eğitimi Yürüten Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Durumuna İlişkin Bulgular

Tablo 4. Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul Düzeyleri ve İş Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki Durumuna Dair Korelasyon Testi Analizi Sonuçları

		İş Motivasyonu				
		EU	İB	KB	KG	İMO Genel
Sosyal Kabul	D-OY	-.306**	-.144**	-.274**	-.335**	-.288**
	KAÇ	.488**	.388**	.438**	.471**	.497**
	K-OY	.469**	.391**	.392**	.475**	.483**
	FO-K	.186**	.100	.227**	.145**	.177**
	SKÖ Genel	.444**	.295**	.413**	.441**	.438**

**p<.01

Tablo 4’de görüldüğü üzere Sosyal Kabul Ölçeğinin; D-OY alt faktörü ile İş Motivasyonu Ölçeği’nin geneli ve her bir alt faktörü arasında anlamlı ve negatif yönlü; FO-K faktörü ile İMÖ’nin İB faktörü arasındaki ilişki ($r: .100, p>.05$) dışında diğer faktörlerle ve İMÖ geneliyle anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin ($p<.01$) bulunduğu gözlenmiştir. Buna göre ilkokul öğretmenlerinin sosyal kabul düzeyleri ve iş motivasyon düzeyleri arasında önemli bir ilişkilerin bulunduğu; SKÖ’nin D-OY dışındaki faktörler açısından meydana gelecek iyileşme ya da kötüleşmenin öğretmenlerin iş motivasyonu düzeyinde de aynı yönde değişimleri beraberinde getireceği; buna karşılık dışlama ve olumsuz yargı içeren sosyal kabullerin (D-OY) artmasıyla birlikte iş motivasyonlarının ise düşeceği söylenebilir.

4. Kaynaştırma Eğitimi Yürüten Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Kabul Düzeylerinin İş Motivasyonu Düzeylerini Yordama Gücüne İlişkin Bulgular

Tablo 5. Sosyal Kabul Ölçeği Alt Faktörlerinden Alınan Puanların İş Motivasyonu Ölçeğinden Alacakları Puanları Yordama Gücüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar			Eşdoğrusallık İstatistikleri	
	B	S. Hata	Beta	t	p	Tolerans	VIF
1 (sabit)	0,747	0,298		2,574	.013		
D-OY	0,029	0,038	0,042	0,755	.451	0,639	1,565
KAÇ	0,466	0,097	0,331	4,786	.000	0,410	2,440
K-OY	0,325	0,083	0,271	3,896	.000	0,404	2,474
FO-K	-0,026	0,041	-0,030	-0,625	.532	0,849	1,177
R=0.53; R ² =0.27			F ₍₄₋₃₆₈₎ =35,538, p<.001				

a. Yordayıcı: Farkındalık Oluştırma -Kabullendirme, Dışlama -Olumsuz Yargı, Kabul Çabası, Kabullenme - Olumlu Yargı

Tablo 5’de, yapılan regresyon analizi sonunda SKÖ alt boyutları olan D-OY, KAÇ, K-OY ve FO-K faktörlerinin, öğretmenlerin iş motivasyonu düzeylerini yordayabilme gücünü belirleme konusunda anlamlı bir regresyon modelinin kurgulanabileceği ($F_{(4-368)}=35,538, p<.001$) ve sosyal kabul ölçeğinin alt boyutlarındaki varyansın, bağımlı değişken olarak alınan öğretmenlerin iş motivasyonu düzeylerindeki varyansın %27’sini (R^2 Düzeltilmiş=0,271) açıklayabildiği görülmektedir. Buna göre SKÖ alt boyutlarından alınan puanların, İMÖ’nden alınacak puanları yordamada kullanılacak önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, SKÖ’nin her bir faktörünün bu yordama gücüne katkısı tek tek ele alındığında D-OY faktörü ($\beta=0,042, t_{(368)}=0,755, p>.001, pr^2 =.152$) ile FO-K faktöründen ($\beta=-0,030, t_{(368)}=-0,625, p>.001, pr^2 =.108$) elde edilen puanların, öğretmenlerin iş motivasyon düzeyindeki varyansı açıklayabilme açısından anlamlı yordama güçlerinin bulunmadığı dikkati çekmektedir. Buna göre sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik dışlama olumsuz yargılarının olmasının ve farkındalık oluştırma yönündeki gayretlerinin, iş motivasyonlarını önemli ölçüde etkilemediği söylenebilir. Buna karşılık KAÇ alt faktörü ($\beta=0,331, t_{(368)}=4,786, p<.001, pr^2 =.058$) ve K-OY alt faktörü ($\beta=0,271, t_{(368)}= 3,896, p<.001, pr^2= .039$), öğretmenlerin iş motivasyon düzeylerini anlamlı düzeyde yordayabilmektedir.

Sosyal Kabul Ölçeğinin “Dışlama-Olumsuz Yargı (D-OY) faktöründeki maddelerin ters kodlanması sonrasında Sosyal Kabul Ölçeğinin “Dışlama-Olumsuz Yargı (D-OY) faktöründeki maddelerin ters kodlanması ile birlikte sosyal kabul düzeyinden yola çıkarak iş motivasyonunu tahmin edebilmede ise

öğretmenlerin sosyal kabul düzeyinden yola çıkarak iş motivasyonlarını tahmin edebilmede “İş Motivasyon Düzeyi=0,747+0,029*D-OY+ 0,466*KACÇ+0,325*K-OY+(-)0,026*FO-K” formülü kullanılabilir.

4. Kaynaştırma Eğitimi Yürüten Sınıf Öğretmenlerinin İş Motivasyonu Düzeylerinin Sosyal Kabul Düzeylerini Yordama Gücüne İlişkin Bulgular

Tablo 6. İş Motivasyonu Ölçeği Alt Faktörlerinden Alınan Puanların Sosyal Kabul Ölçeğinden Alacakları Puanları Yordama Gücüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar			Standartlaştırılmış Katsayılar		Eşdoğrusallık İstatistikleri	
	B	S. Hata	Beta	t	p	Tolerans	VIF
1 (sabit)	2,763	0,169		16,378	.000		
EU	0,169	0,063	0,250	2,698	.007	0,263	3,809
İB	-0,097	0,047	-0,145	-2,066	.040	0,459	2,179
KB	0,134	0,063	0,159	2,121	.035	0,397	2,518
KG	0,151	0,058	0,220	2,622	.009	0,318	3,140
R=0.48; R ² =0.22			F(4-343)= 27,603, p<.001				

a. Yordayıcı: Kişisel Gelişim, İşle Bütünleşme, Kuruma Bağlılık, Ekip Uyumlu

Tablo 6’da, yapılan regresyon analizi sonunda İMÖ alt boyutları olan EU, İB, KB ve KG faktörlerinden alınan puanların, sosyal kabul düzeylerini yordayabilme gücünü belirleme konusunda anlamlı bir regresyon modelinin kurgulanabileceği ($F_{(4-343)} = 27,603$, $p < .001$) ve iş motivasyonu alt boyutlarından öğretmenlerin aldıkları puanların varyansının, sosyal kabul ölçeğinden alacakları puanlardaki varyansın %22’sini (R^2 Düzeltilmiş= .222) açıklayabildiği görülmektedir. Buna göre İMÖ alt boyutlarından alınan puanların, SKÖ’nden alınacak puanları yordamada kullanılabilecek önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, İMÖ faktörlerinden EU faktörü ($\beta=0,250$, $t_{(343)} = 2,698$, $p < .01$, $pr^2=.049$); İB faktörü ($\beta=-0,145$, $t_{(343)} = 2,066$, $p < .05$; $pr^2=.012$). KB Faktörü ($\beta = 0,159$, $t_{(343)} = 2,121$, $p < .05$; $pr^2 = .792$) ve KG Faktörü ($\beta = 0,220$, $t_{(343)} = 2,622$, $p < .01$, $pr^2 = .220$) ile ilgili değerler incelendiğinde bu faktörlerin, öğretmenlerin sosyal kabul düzeylerinin yordanmasında önemli birer değişken olduğu gözlenmiştir.

Öğretmenlerin İş Motivasyonu Ölçeği alt faktörlerinden alınan puanlardan yola çıkılarak Sosyal Kabul Ölçeğinden alacakları puanların kestirilmesinde “Sosyal Kabul Düzeyi = 2,763+ 0,169*EU+ 0,097*İB+0,134*KB+0,151*KG” formülü kullanılabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Kaynaştırma eğitimi yapılan sınıflarda görev yapan öğretmenlerin özel gereksinimli çocuklara yönelik sosyal kabul düzeyleri ile iş motivasyonu düzeyleri arasındaki ilişkilerin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Araştırmanın ilk sonucu, sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul düzeylerinin genel olarak çok yüksek olmakla birlikte özel gereksinimli öğrencilerin dışlanması ve olumsuz yargılara sahip olunması konusunda diğer boyutlara göre daha sorunlu oldukları yönündedir. Buna göre öğretmenlerin, özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul düzeylerinin genel olarak çok iyi olduğu; buna karşılık onları dışlama ve onlar hakkında bazı olumsuz yargılara sahip olma konusunda kısmen sorunlarının bulunduğu söylenebilir. Daha önce yapılmış araştırmalar incelendiğinde ilkökul düzeyinde sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerine yönelik sosyal kabul düzeylerinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmanın genel olarak bulunmadığı; daha çok akran sosyal kabulleri (Aktan ve diğerleri, 2019; Bakkaloğlu, Sucuoğlu ve Özbek, 2019; Fırat ve Koyuncu, 2019) ya da öğretmen, öğrenci ve idarecilerin kaynaştırma uygulamasına ilişkin tutum ve değerlendirmeleri (Güleryüz, 2014, Çalbırayam vd, 2018) ile ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Sivrikaya (2022, s. 209) ve Aktan ve diğerleri (2019, s. 1532), ilkökul düzeyinde normal gelişim gösteren akranlarının özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabullerinin genel olarak yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Buna karşılık Bakkaoğlu, Sucuoğlu ve Özbek (2019, s. 532) ise, özel gereksinimli öğrencilerin normal gereksinimli öğrencilere göre sosyal kabulleri daha düşük olduğunu belirtmektedirler. Lise düzeyinde yaptıkları çalışmada Fırat ve Koyuncu (2019, ss. 515-517), normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli akranlarına önemli ölçüde mesafe koyduklarını ve sosyal kabul düzeylerinin yeterli olmadığını belirlemişlerdir. Diğer taraftan Orhan’ın (2010, s. 46) okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamasına yönelik görüşlerinin belirlenmesine çalışıldığı araştırmasında öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi uygulamasına yönelik sosyal kabullerinin olumsuz olduğunu tespit etmişlerdir. Bu tespitten yola çıkarak öğretmenlerin en azından kaynaştırma eğitimi uygulamasına ilişkin kabul düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Buna karşılık Orhan (2010, s. 46), farklı çalışmalarda öğretmenlerin genel olarak

olumlu tutumlara sahip olduklarını; yalnızca kendi bilgi ve deneyim yetersizliklerinden dolayı önemli problemler yaşadıklarının belirlendiğini ifade etmektedir. Bolat ve Ata (2017, s. 181) ise okul yöneticileri üzerinde benzer bir çalışma yürütmüş; onların da kaynaştırma uygulamalarına ilişkin olumlu düşündüklerini ama mevcut uygulamaların amacına hizmet etmediğini belirlediklerini raporlamışlardır. Buna göre öğrencilerin ve öğretmen ya da idarecilerin özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırma sınıflarında bulunmalarına ilişkin sosyal kabul düzeylerinin genel olarak iyi olduğu; ama birtakım altyapı ve bilgi-beceri eksiklerinden dolayı sorunlar yaşayabildikleri söylenebilir.

Araştırmanın ikinci bir sonucu, kaynaştırma eğitimi yapılan sınıflarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin iş motivasyonu düzeyleri genel olarak iyi; kuruma bağlılık konusunda diğerlerine göre daha iyi, işleri ile bütünleşme boyutunda ise göreceli olarak diğerlerine göre daha kötü durumdadır. Bu durum, öğretmenlerin genel olarak kaynaştırma sınıflarında görev yapmalarının iş motivasyonlarına önemli ölçüde zarar vermediği; özellikle kurumsal aidiyet açısından olağan bir durum olarak değerlendirildikleri söylenebilir. Buna karşılık kaynaştırma sınıflarındaki öğrencilerin bireysel öğrenme düzeyi ve hızı bakımından farklı olması ve bu sorunla nasıl mücadele edileceği konusundaki mesleki bilgi ve deneyim yetersizlikleri nedeniyle görevleriyle tam olarak bütünleşme konusunda bazı sorunlar yaşadıkları da ifade edilebilir. Şahin (1999) araştırmasında, iş doyumunu boyutlarından başarı, saygınlık tanınma ve bireyler arası ilişkiler boyutlarında öğretmenlerin “doymulu” olduğunu; buna karşılık veli ve öğrenci ilgisizliği boyutlarında iş doyumlarının olumsuz olduğunu belirlemiştir. Diğer taraftan birçok araştırmada da öğretmenlerin, kaynaştırma eğitimi uygulaması konusundaki bilgi ve deneyim yetersizliklerinden önemli sorunlar yaşadıkları ifade edilmektedir (Bolat ve Ata, 2017, s. 181; Orhan, 2010, s. 46). Diğer taraftan Yılmaz (2009) da yaptığı çalışmada, öğretmenlerin iş motivasyon düzeylerinin iyi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan ölçeğin Ekip Uyumu ve İşle Bütünleşme alt boyutlarında algı düzeylerinin orta düzeyde ve Kuruma Bağlılık ile Kişisel Gelişim alt boyutunda ise yine yüksek olduğunu saptanmıştır (Yılmaz, 2009, s. 41). Bu tespitler, araştırmanın bu sonucu ile tutarlı olarak değerlendirilebilir. Ertürk’ün (2016) ve Aşar (2014) ise öğretmenlerin içsel motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğunu ve mesleklerini severek yaptıklarını; buna karşılık ekonomik ve sosyal haklar gibi dışsal motivasyon araçlarını yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Buna göre genel olarak öğretmenlerin iş motivasyonları iyi olmakla birlikte özellikle dışsal motivasyon araçları ile desteklenmesinin, öğretmenlerin eğitim süreçlerinde ebeveyn ve okul yöneticisi gibi paydaşların özel gereksinimli öğrencilerin eğitimi konusunda daha duyarlı ve katkı sunucu yaklaşımlarının yararlı olacağı söylenebilir.

Araştırma sonunda ortaya çıkan bir sonuç ise, öğretmenlerin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasında, sosyal kabul düzeyi lehine anlamlı bir farklılığın olmasıdır. Öğretmenlerin hem özel gereksinimli çocuklara yönelik sosyal kabulleri hem de onlarla birlikte ders yürütebilmek için motivasyonları iyi olmakla birlikte, sosyal kabulleri daha iyi düzeydedir. Buna göre özel gereksinimli öğrencilerin, sınıf öğretmenleri tarafından yaşamın ve eğitim süreçlerinin doğal bir parçası olarak değerlendirilmesine karşılık gerek sınıf içinde sergilemiş oldukları normal dışı tutum ve davranışlar gerekse öğrenme hız ve niteliklerindeki farklılıklar nedeniyle öğretmenlerin normal sınıflara göre daha fazla emek ve zaman harcamaları nedeniyle zorlanmalarının bir sonucu olarak yoruldukları ya da motivasyonlarının kısmen de olsa daha çok düştüğü söylenebilir. Bu durum, özel gereksinimli bireylerin özellikle son yıllarda yaşamın her alanında daha sık görülebilir olmaları ve toplumun farkındalık seviyelerinin yükselmiş olmasına karşılık, kaynaştırma sınıflarındaki heterojenlik nedeniyle öğretmenlerin yaşadıkları ilgi, dikkat, disiplin, zaman kullanımı temelli bazı sorunlarla mücadele etme ve etkin çözümler üretme konusunda öğretmenlerin bilgi, beceri ve deneyim yönünden bazı yetersizlikler içerisinde olmasından kaynaklanabilir. Nitekim birçok araştırmacı tarafından (Bolat ve Ata, 2017, s. 181; Orhan, 2010, s. 46), kaynaştırma eğitimi uygulamasına ilişkin olumlu görüş ve tutum bildirdikleri; buna karşılık amacına yeterince hizmet etmediği; bunun sebebinin de öğretmenlerdeki bilgi ve deneyim yetersizlikleri ile altyapı ihtiyaçları olduğu ifade edilmiştir. Taş (2004), eğitim süreçlerinde yaşanan olumsuzlukların ya da sorunların öğretmenlerin iş motivasyonlarını düşürdüğünü ifade etmektedir. Kaynaştırma eğitimi uygulaması konusunda öğretmenler açısından eğitim çalışmalarının önemli bir gereklilik olduğunu ifade eden Orhan (2010, ss. 47-48), yapılan birçok araştırma sonunda öğretmenlerin tutum, davranış ve iş motivasyonlarında olumlu gelişmelerin kaydedildiğinin belirlendiğini ifade etmektedir. Kılıç (2018, s. 45) ve Apaydın ve Barış (2021, s. 36) da çalışmaları sonunda bu olumlu gelişmeleri tespit ettiklerini rapor etmişlerdir. Buna göre kaynaştırma eğitimi sınıflarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin iş motivasyonlarını yükseltebilmek için özellikle kaynaştırma eğitimi uygulaması, yaşanan sorunlar ve çözüm yolları gibi konularda bilgi ve beceri eksiklerini giderebilmeleri için özel olarak eğitim almaları önerilebilir.

Araştırma sonunda ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenlerin sosyal kabul ve iş motivasyonu düzeyleri arasında anlamlı ilişkilerin bulunduğu yönündedir. Buna göre iş

ÜRÜN ve YEŞİL

Sınıf Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilere Yönelik Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

motivasyonlarının iyi olmasının sosyal kabul düzeylerini de iyi yönde etkileyeceği; benzer şekilde sosyal kabul düzeylerinin iyi olmasının da iş motivasyonlarının iyileşmesine katkı sağlayabileceği söylenebilir. Bu ilişkinin gücü ile ilgili olarak ise yapılan analizler sonunda ise, neden-sonuç ilişkisi denebilecek ve birbirini yordamada kullanılacak anlamlı bir ilişki gücüne sahip oldukları belirlenmiştir. Öyle ki kaynaştırma sınıfında görev yapan sınıf öğretmenlerinin sosyal kabul düzeyleri, iş motivasyonlarındaki değişimin %27'sini, iş motivasyonları ise sosyal kabul düzeylerinin %22'sini açıklayabilmektedir. Buna karşılık yapılan araştırmalar genel olarak incelendiğinde sosyal kabul ve iş motivasyonu arasında ilişkinin ya da yordama gücünün ele alındığı çalışmalara rastlanmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte özellikle iş motivasyonunun farklı değişkenlerle ilişkilerinin ele alındığı bazı çalışmalar bulunmaktadır. Fırat (2012), iş motivasyonu ile mesleki yabancılaşma arasında ters yönlü bir ilişkiyi belirlerken Yılmaz (2009) örgüt kültürü ile iş motivasyonu arasındaki pozitif bir ilişki ve değişimin %41'ini açıklama gücünün bulunduğunu gözlemiştir. Aslan (2014), iş stresi ile iş motivasyonu arasında negatif yönlü düşük-orta düzeyde bir ilişki olduğunu ve iş stresinin iş motivasyonunun % 58,1' ini açıklayabildiğini ortaya koymuştur. Yılmaz ve Günay'ın (2016) çalışmasının sonucunda okul iklimi boyutlarının, iş motivasyonlarını anlamlı bir biçimde yordadığı sonucuna ulaşırken Oran (2012) iş motivasyonu ile yaş ve mesleki kıdem değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma gözlemiştir. Gök (2020) ise yetenek yönetiminin iş motivasyonundaki değişimin %37'lik kısmını açıklayabildiğini belirlemiştir.

Buna karşılık sosyal kabul ile diğer değişkenler arasında ilişkilerin ve yordama güçlerinin ele alındığı çalışmalara yeterince rastlanmamakla birlikte Şahbaz (1997) ve Aktaş (2001) yaptığı çalışmada eğitim çalışmaları ve özel olarak uygulanacak eğitim programlarıyla özgelereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul düzeylerinin ve tutumlarının olumlu yönde değiştiğini belirlemişlerdir. Bu nedenle bu araştırma sonunda sosyal kabul ile iş motivasyonu arasındaki bu ilişkilerin belirlenmiş olması ve aralarında yordama gücü düzeyinde güçlü ilişkilerin bulunduğu belirlenmiş olması önemli olarak değerlendirilebilir.

Her ne kadar iş motivasyonu ile ilişkili değişkenler üzerinde bazı araştırmalar yapılmış olsa da iş motivasyonu ile daha farklı değişkenler arasındaki ilişkilerin de tespit edilmesine yönelik araştırmaların yapılması önerilebilir. Buna karşılık özellikle sosyal kabul düzeyi ile ilişkili değişkenler üzerinde yeterli çalışma konusunda daha belirgin bir eksikliğin olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle de özellikle ve öncelikle sosyal kabul düzeyi üzerinde belirleyici etkisi bulunan değişkenlerin belirlenmesine ve etki gücü ve yönlerinin analiz edilmesine yönelik araştırmaları yapılması gerektiği belirtilmelidir.

Diğer taraftan, kaynaştırma sınıflarında görev yapan öğretmenlerin iş motivasyonlarının iyileştirilmesi için başta öğretmenler olmak üzere veli, okul yöneticisi, diğer personel gibi paydaşların, kaynaştırma eğitimi, özel gereksinimli birey, eğitim süreçleri ve eğitim sorunları gibi konularda hizmet içi ya da hizmet öncesi eğitim programlarının düzenlenmesinin, kaynaştırma sınıflarında görev yapacak öğretmenlerin seçiminde eğitim almış olma durumunun bir ölçüt olarak değerlendirilmesinin ve özellikle hizmet öncesi eğitim süreçlerinde öğretmen adaylarına bu çerçevede uygulamalı ve deneyim kazandırıcı çalışmalara önem verilmesi önerilebilir.

Son olarak bu çalışmada kullanılan İş Motivasyonu Ölçeği ve alt faktörlerinden elde edilen puanlardan yola çıkarak sosyal kabul düzeylerinin yordanmasında “Sosyal Kabul Düzeyi = 2,763+ 0,169*EU+ 0,097*İB+0,134*KB+0,151*KG”; buna karşılık Sosyal Kabul Ölçeğinin dışlama-olumsuz yargı içeren maddelerin (D-OY) ters kodlanması sonrasında öğretmenlerin iş motivasyonları düzeylerinin tahmin edilmesinde ise “İş Motivasyon Düzeyi=,747+0,029*D-OY+ 0,466*KAC+0,325*K-OY+(-)0,026*FO-K” formüllerinin kullanılması önerilebilir.

Etik Beyan

“Sınıf Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilere Yönelik Sosyal Kabul ve İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Sakarya Üniversitesi Eğitim Araştırmaları ve Yayın Etik Kurulu'nun 11.12.2021 tarih ve 02 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların araştırmaya katkı oranı birinci yazar %55, ikinci yazar %45'dir.

Çatışma Beyanı

Araştırma süreci ile ilgili olarak araştırmacılar arasında ve diğer kurum ya da kuruluşlarla herhangi bir çatışma durumu bulunmamaktadır.

Not

Bu çalışma, Ayşe Ürün'ün, Prof.Dr. Rüştü Yeşil danışmanlığında SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalında hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Ainscow, M. ve Sandill, A. (2010). Developing inclusive education systems: the role of organisational cultures and leadership, *International Journal of Inclusive Education*, 14:4, 401-416.
- Aktan, E. (2018). Assessment of social media addiction levels of university students by numerous variables. *Journal of Erziyes Communication*. 5(4), 405-421.
- Aktan, O, Budak, Y. ve Botabekovna, A. (2019). Determination of social acceptance levels of primary school students towards inclusive students: A mixed method study. *Elementary Education Online*, 18 (4): s.1520-1538.
- Aktaş, C. (2001). *İlköğretim öğrencilerinin fiziksel öğürlü yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerinin geliştirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Allen, K. E. ve Cowdery, G. E. (2012). *The exceptional child: inclusion in early childhood education* Belmont, CA: Wadsworth..
- Alptekin, S. (2010). *Akranların sosyal becerilere model olduğu doğrudan öğretimin zihinsel engelli öğrencinin sosyal becerileri kazanması, sürdürmesi, genellemesi ve sosyal kabulüne etkisi*.. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Apaydın, R. ve Barış, İ. (2021). Toplumda engelli bireylere yönelik tutumun sağlık çalışanları bağlamında değerlendirilmesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (1), 22-39.
- Batu, S., ve Kırcaali-İftar, G. (2011). *Kaynaştırma [Inclusion]*. Ankara: Kök Yayınevi
- Aral, N. (2011). *Okul öncesi eğitimde kaynaştırma*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Aslan, Z. (2014). *Akademisyenlerin iş stresi ile iş motivasyonu ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Ataman, A. (2011). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*, Gündüz Eğitim Yayınevi.
- Avşar, F. (2014). *İnsan kaynakları bakış açısıyla sınıf öğretmenlerinin iş motivasyonunu etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri: Çankaya ilçesinde bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayral, M., Özcan, ř., Can, R., Ünlü, A., Bedel, H., şengün, G., Demirhan, ř. ve Çağlar, K. (2012). Kaynaştırma öğrencilerinin sosyal kabul düzeyleri [International Conference On Special Education (ELMIS 2013, 20-22 Haziran 2012), Necmettin Erbakan University, Konya.
- Bakkaloğlu, H., Sucuoğlu, B. ve Özbek, A. (2019). Okul öncesinde özel gereksinimli olan ve normal gelişen çocukların sosyal kabul düzeylerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 18(2): s. 521-538
- Baydık, B. ve Bakkaloğlu, H. (2009), alt sosyoekonomik düzeydeki özel gereksinimli olan ve olmayan ilköğretim öğrencilerinin sosyometrik statülerini yordayan değişkenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*. 9(2), 441-447.
- Bektaş, A. (2010). *İlköğretim okulu yöneticilerinin sosyal iletişim becerileri ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişki*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Blazar, D. ve Kraft, M. A. (2017). Teacher and teaching effects on students' attitudes and behaviors. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 39(1), 146-170.
- Bolat, E.Y. ve Ata, N. (2017). Kaynaştırma eğitimi uygulamaları hakkında okul yöneticilerinin görüşleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(14), 165-185.
- Büyüköztürk, ř. (2012). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Publishing.
- Ceylan, R. ve Aral, N. (2009). Kaynaştırma eğitimi. Y. Fazlıoğlu (Ed.). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi içinde* (s. 437-462). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Civelek, A.H. (1990). *Eğitilebilir zihinsel öğürlü çocukların sosyal kabul görmelerinde normal çocukların bilgilendirilmelerinin ve iki grubun resim-iş ile beden eğitimi derslerinde bütünleştirilmelerinin etkileri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalbayram N.Ç., Aker, M.N, Akkuş, B., Durmuş, F.K. ve Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7, (1), 30-40.
- Çiçek, A. (2002). *İlköğretim okulu yöneticilerinin sınıf öğretmenlerini güdülemede kullandıkları yöntemlere ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale development: Theory and application*. California: Sage Publications.
- Eguavoen, E.O. ve Eniola, M.S. (2016). Influence of self-concept and social acceptance on academic achievement of students with visual impairment in Oyo State, Nigeria. *IJAH*, 5(3), 213-230.
- Ergen, Y. (2009). *İlköğretim okulu müdürlerinin öğretim liderlik davranışlarının öğretmenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Ergin, B. (2012). *5-6 Yaş çocuklarının dil gelişim düzeyleri ile sosyal kabul durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ergün, M. (2007). Sınıfta motivasyon. E. Karip (Ed.). *Sınıf yönetimi içinde* (s. 131-147). Ankara: PegemA Yayıncılık.

- Eroğlu, A. (2008). Faktör analizi. *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed). (pp. 321-331). Ankara: Asil Yayınevi
- Ertürk, R. (2016). Öğretmelerin iş motivasyonu. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1-15.
- Fırat, T. ve Koyuncu, İ. (2019). Lise öğrencilerinin özel gereksinimli bireylere yönelik sosyal kabul düzeyler. *GEFAD*, 39(1): 503-525.
- Fırat, Y. B. (2012). *Öğretim elemanlarının mesleki yabancılaşma algılarının örgütsel bağlılık ve iş motivasyonu faktörleri ile modellenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Florian, L. ve Rouse, M. (2009). The inclusive practice project in Scotland: Teacher education for inclusive education. *Teaching and Teacher Education*, 25 (4), 594-601.
- Forlin, C., Loreman, T., Sharma, U. ve Earle, C. (2009). Demographic differences in changing pre-service teachers' attitudes, sentiments and concerns about inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 13(2), 195-209. <https://doi.org/10.1080/13603110701365356>
- Friend, M., ve Bursuck, W. D. (2014). *Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers*. New Jersey: Pearson.
- Gibson, S. (2015) When rights are not enough: What is? Moving towards new pedagogy for inclusive education within UK universities, *International Journal of Inclusive Education*, 19(8), 875-886, Doi: 10.1080/13603116.2015.1015177
- Gök, M. (2020). *Ortaokullarda yetenek yönetiminin uygulanma düzeyi ile iş motivasyonu ve örgütsel yabancılaşma düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Güteryüz, B. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Hartup, W. ve Glazer J. A. R. (2004). *Peer reinforcement and social status*. <http://www.jstor.org/pss/1127099>
- Hayward, A. (2006). *Making inclusion happen: a practical guide*. London: Paul Chapman Publishing.
- Holmes, S. B. (2011). *Improving the social interactions between students with disabilities and their peers: a comparison of interventions*. (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://shareok.org/bitstream/handle>.
- Kabar, M. (2017). *Lise öğretmenlerinin işe bağlılık düzeyleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi-Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Kargın T. (2004). Kaynaştırma: tanımı gelişimi ve ilkeleri. *Özel Eğitim Dergisi* 5, (2): 1-13.
- Kılıç E, (2018). *Üniversite hastanesinde engelli bireylere yönelik uygulamalar ve sağlık personelinin engellilere yönelik tutumları*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Korkmaz, Ö., Şahin, A. ve Yeşil, R. (2011). Öğretmen adaylarının bilimsel araştırmalara yönelik tutumları. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(3), 1169-1194, (2011).
- Ladd, G. W. (2005). *Children's peer relations and social competence*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Madden, N. ve Slavin, R. (1983). Mainstreaming students with mild handicaps: Academic and social outcomes. *Research*, 53, 519-659.
- McLeskey, J., Waldron, N. ve Redd, L. (2014). A case study of a highly effective inclusive elementary school. *The Journal of Special Education*, 48 (1), 59-70.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *Özel eğitim hizmetleri tanıtım el kitabı*. http://mebk12.meb.gov.tr/meb_ys_dosyalar/21/15/967807/dosyalar/2013_03/15105002_ozelegitimelkitabi.pdf adresinden 21.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Meijer, C. (2010). *Inclusive education: a way to promote social cohesion. inclusive education: facts and trends*. Paper presented at the International Conference Madrid. <http://www.inclusive-education-in-action.org/> sayfasından erişilmiştir.
- Oran, F. Ç. (2012). *Örgütsel bağlılık ve iş motivasyonu ilişkisi: kamu sektöründe bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Orhan, M. (2010). *Okulöncesi kaynaştırma öğrencileriyle normal gelişim gösteren öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışlarının düzeyi ile öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Osborne Jr, A. G. ve Dimattia, P. (1994). The IDEA's least restrictive environment mandate: Legal implications. *Exceptional Children*, 61(1), 6-14.
- Özyürek, M. (2016). *Tutumlar ve engellilere yönelik tutumların değiştirilmesi*. Ankara: Kök Yayınevi.
- Sabancı, A. (1994). *Eğitim Yönetiminde çift yönlü iletişim, yönetilenleri motivasyon ve iş doyumuna bakımından nasıl etkilemektedir?* (Bilim uzmanlığı tezi). Erişim adresi: <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/1478/036482.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Sabrina-Sansrisna, N. (2017). *Teachers beliefs in practicing inclusive education case study of elementary schools in Banda Aceh* (Master's thesis). Retrieved from <https://tampub.uta.fi/handle/10024/101758>. (Erişim Tarihi: 23/01/2020)
- Sivrikaya, T. (2022). Determination of the levels of social acceptance and perception of social-emotional skills of fourth and fifth grade students. *Journal Of Education Sciences*, 8(2), 197-212.
- Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2008). *İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları: Yaklaşımlar, yöntemler, teknikler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınevi.

- şahbaz, Ü. (1997). *Öğretmenlerin özğürlü çocukların kaynaştırılması konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının değişmesindeki etkililiği*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu
- şahin, İ. (1999). *İlköğretim okullarında görevli öğretmenlerin iş doyum düzeyleri* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tanrıverdi, S. (2007). *Katılımcı okul kültürünün yabancı dil öğretmenlerinin iş motivasyonu ile ilişkisinin incelenmesine yönelik örnek bir çalışma*. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, M. A. (2004). *Eğitimde toplam kalite yönetimi anlayışına göre hizmet içi eğitime katılan öğretmen ve yöneticilerin iş motivasyonuna ilişkin durum ve görüşlerinin araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tekin, E. (1994). *The Effects of Exposure to Information Techniques on Fourth Grade Children's Social Acceptance Level of Exceptionality*. (Unpublished master thesis). Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, Ankara.
- URL-1. mebbis.meb.gov.tr/EOzluk/PER00001.aspx.(Retrieved 05.01.2021).
- Ürün, A. ve Yeşil, R. (2022). Sosyal Kabul Düzeyi Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik İncelemesi. *I. Uluslararası "Manas" Eğitim Araştırmaları Kongresi*. s. 234-249.
- Vatansever-Bayraktar, H. (2015). Sınıf yönetiminde öğrenci motivasyonu ve motivasyonu etkileyen etmenler. *Turkish Studies*, 10(3), 1079- 1100.
- Vuran, S. (2005). The sociometric status of student with disabilities in elementary level integration classes in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18, 217-235.
- Yaşaran, Ö. (2009). *Normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli bireylerin sosyal kabullerini sağlamada kaynaştırmaya hazırlık etkinliklerinin etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yaşaran, Ö. Ö., Batu, S.ve Özen, A. (2014). Özel gereksinimli bireylerin sosyal kabullerini sağlamada normal gelişim gösteren öğrencilere sunulan kaynaştırmaya hazırlık etkinliklerinin etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 167-180.
- Yavuz, C., ve Bahtiyar-Karadeniz, C. (2009). Sınıf öğretmenlerinin motivasyonunun iş tatmini üzerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(40), 257-271.
- Yeşil, R. (2003). Sorumluluk bilincinin gelişmesine okul ve ailenin etkisi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10, 175-183.
- Yılmaz, E. ve Günay, O. (2016, Kasım). *Öğretmenlerin iş motivasyonlarının okul iklimi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. I. International Academic Research Congress'inde sunulmuş bildiri. Antalya.
- Yılmaz, F. (2009). *Eğitim örgütlerinde örgüt kültürünün öğretmenlerin iş motivasyonu üzerindeki etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EXTENDED ABSTRACT

Inclusive education is one of the most common practices in the world and in Turkey in order to help students with special needs adapt to social life more effectively. The aim of inclusive education is to contribute to the development of students with special needs and to accelerate the process of adaptation to normal life by being with normal development students and receiving education. Social acceptance of students with special needs is of particular importance in order for inclusive education to be successful and serve its purposes. The social acceptance level of classroom teachers and their attitudes and behaviors reflecting this are an important variable in the realization of social acceptance in educational environments. On the other hand, the fact that the student group shows significant differences in terms of learning ability in inclusive classrooms can tire the classroom teachers more. For this reason, in addition to good social acceptance levels of teachers, their professional motivation should also be good. Accordingly, social acceptance and motivation are two variables that support each other.

In the literature, studies on social acceptance levels are mostly focused on peer social acceptance or determining attitudes towards inclusive education. On the other hand, although the relationship with different variables in the studies on job motivation is discussed, it is remarkable that no study has been found that examines its relationship with social acceptance. The main purpose of the research is to determine the social acceptance and job motivation levels of classroom teachers working in inclusive education classes for students with special needs and the relations between them and the predictive power of these two basic variables. Thus, this research will contribute to the literature in terms of both determining the measures that can be taken for the teaching profession and inclusive education practice to become more qualified and preparing the ground for new researches.

The research has the characteristics of a quantitative research conducted in the relational screening model. 374 primary school teachers working in inclusive classrooms constitute the study group of the research. The data of the research were collected with the "Social Acceptance Scale" and "Job Motivation Scale". The Social Acceptance Scale developed by the researchers includes 32 items gathered under 4 factors. The KMO value of the scale was 0.952; Bartlett Test values were $\chi^2=9658,671$; $df=496$; $p<0.001$. It explains

66,124% of the total variance. The Cronbach alpha reliability coefficient was 0.808. The Job Motivation Scale was developed by Yılmaz (2009). It consists of 4 factors and 14 items. KMO value of the scale= 0.781; Bartlett test value is $\chi^2=470.77$; $p<.001$. It explains 61.31% of the total variance. The Cronbach alpha reliability coefficient calculated in this study was 0.914. Arithmetic mean, standard deviation, paired sample t-test, correlation test and regression test analyzes were performed on the data of the study. The $p<0.05$ level was accepted as sufficient for significance in difference and correlation tests. In addition, while interpreting the teachers' social acceptance and job motivation levels, the arithmetic mean value ranges; 1,00-1,80 range is "very low/very poor"; 1,81-2,60 range is "low/poor"; 2,61-3,40 range is "moderate/moderate"; 3,41-4,20 the range of was interpreted as "high/good", and the range of 4.21-5.00 as "very high/very good".

At the end of the research, it was determined that the social acceptance and job motivation levels of the classroom teachers working in inclusive classrooms were generally good. However, teachers are more problematic in terms of excluding students with special needs and having some negative judgments within the scope of social acceptance. In terms of work motivation, they are a little more problematic, especially in terms of integration with their work. Teachers' social acceptance levels for students with special needs are better than their work motivation. On the other hand, significant relationships were determined between the social acceptance levels of classroom teachers and their job motivation levels. According to the results of the regression analysis conducted to determine the predictive power of these two variables, teachers' social acceptance levels can predict 27% of the variance in their work motivation. Similarly, job motivation levels can explain 22% of the variance in social acceptance levels. Accordingly, it can be said that teachers' social acceptance and job motivation are variables that affect each other at a significant level and have strong relationships to predict each other. The formula "Social Acceptance Level= $2,763+ 0,169*EU+ 0,097*IB+0,134*KB+0,151*KG$ " in estimating the level of social acceptance based on the level of work motivation, on the other hand, with the reverse coding of the items in the "Exclusion-Negative Judgment (D-OY) factor of the Social Acceptance Scale, it is possible to predict job motivation based on the level of social acceptance." with the formula "Job Motivation Level= $0,747+0,029)*D-OY+ 0,466*KAÇ+0,325*K-OY+ -0,026)*FO-K$ ".

The results reached at the end of the research were discussed in the light of the literature, and suggestions were made to organize the problematic areas in order to increase the job motivation and social acceptance of the teachers, thus increasing the positive effect on each other.

Ortaokul Matematik Öğretmeni Adaylarının Kesirlerle Bölmeye Yönelik Problem Oluşturma ve Çözme Becerilerinin Gelişimi

Ebru MUTLU¹

Öz

Bu çalışmada ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem oluşturma ve çözme becerilerindeki gelişim incelenmiştir. Çalışmaya bir devlet üniversitesinde 2021-2022 eğitim öğretim yılının bahar döneminde öğrenim gören son sınıf on matematik öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmanın başlangıcı olan ilk uygulamada, öğretmen adaylarından 'bir doğal sayıyı bir kesre, bir kesri bir doğal sayıya, büyük kesri küçük kesre ve küçük kesri büyük kesre bölme' anlamını içeren farklı problemler oluşturmaları ve çözmeleri istenmiştir. Öğretmen adayları daha sonra kesirlerle bölmenin anlamlarını içeren farklı problem türlerini ve farklı temsillerle çözümlerini kapsayan bir mesleki gelişim sürecine katılmışlardır. Ardından yapılan son uygulamada öğretmen adaylarından tekrar belirtilen durumları içeren problemler oluşturmaları ve çözmeleri istenmiştir. Veri toplama araçları olarak öğretmen adaylarının ilk ve son uygulamada oluşturdukları problemleri ve çözümlerini içeren yazılı yanıtları kullanılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden bir olan durum çalışması modeline dayalı olup veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularında ilk uygulamada öğretmen adaylarının özellikle küçük kesri büyük kesre bölerken problem oluşturmakta zorlandıkları ya da problem oluşturamadıkları, problemleri çözerken genel olarak algoritmaları kullanma eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Son uygulamada ise öğretmen adaylarının oluşturdukları problem türlerinin genişlediği tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adayları oluşturdukları problemleri çözerken algoritmaların yanında farklı temsil türlerini de kullanarak problem çözme stratejilerinde olumlu yönde değişimler göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kesirlerle Bölme, Problem Oluşturma, Problem Çözme, Mesleki Gelişim Süreci

Development of Middle School Pre-Service Mathematics Teachers' Problem Posing and Solving Skills for Division by Fractions

Abstract

This study examines the development of middle school mathematics pre-service teachers' ability to create and solve problems involving the meanings of division by fractions. Ten senior pre-service teachers studying at a state university during the spring semester of the 2021-2022 academic year involved in the study. In the first phase of the study, pre-service teachers were asked to construct and answer problems involving "division of a natural number into a fraction, a fraction into a natural number, a large fraction into a small fraction, and a small fraction into a big fraction". The pre-service teachers then participated in a professional development process in which they discussed the problems that may be used to explain the meanings of division by fractions and different representations that can be employed in the solutions of these problems. Following the professional development process, in the second phase of this study, pre-service teachers were asked to create and solve the similar problems in the first phase. The problem statements of the pre-service teachers gathered in both the first and second phases, and written responses to the solutions to these problems was used as a data collection tools. The research is based on the case study model, which is one of the qualitative research methods, and the data were analyzed by content analysis. Our finding shows that, in the first phase, the pre-service teachers had trouble or were unable to construct problems, particularly when dividing small fractions into large fractions, and they preferred to employ algorithms when solving the problems. In the second phase, the candidate teacher extended the problem diversity and demonstrated significant improvements in their problem-solving abilities by using various representation types and algorithms.

Key Words: Division by Fractions, Problem Posing, Problem Solution, The Professional Development Process

Atıf İçin / Please Cite As:

Mutlu, E. (2023). Ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmeye yönelik problem oluşturma ve çözme becerilerinin gelişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 927-943. doi:10.33206/mjss.1245927

Geliş Tarihi / Received Date: 01.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.04.2023

¹ Öğr. Gör. Dr.- Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, emutlu@pau.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-3314-8346

Giriş

Günümüzde sadece matematik eğitiminde değil hayatın her aşamasında problem oluşturma ve çözme becerilerinin bireyin bilişsel gelişimi, karar verme becerisini güçlendirme ve karar verme açılarından önemli olduğu bilinmektedir. Problem, Schoenfeld (1992) tarafından yapılması gerekli olan bir durum ya da karmaşaya neden olan bir soru olarak tanımlanmaktadır. Türnüklü ve Yeşildere (2005) ise problemi bireyin zihnini karıştırması nedeniyle çözmeye isteği uyandıran ve ilk kez karşılaştığı için standart çözüm yolu barındırmayan ve sadece çözmeye çalışanın bilgi birikimini doğru bir şekilde kullandığı takdirde çözülebilen sorunu içeren durumlar olarak ele almışlardır. Karşılaşılan bu sorunu ortadan kaldırmak için en iyi yolun bulunması ise problem çözme olarak ifade edilmiştir (Morgan, 1993). Charles (1987) matematikte problem çözenin öğretimine artan vurgu ile problem çözenin etkililiğini değerlendirmek için yeni teknikler geliştirilmesi gerekliliğinden söz etmektedir. Ayrıca çağdaş eğitim sistemlerinin hedefleri arasında da bireylerin problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır (Gürefe, 2020). Matematik öğretiminin problem çözme ile ele alınması gerekliliği ve problem çözenin okul matematiğinin temelini oluşturduğu National Council of Teachers of Mathematics [NCTM] (Ulusal Matematik Öğretmenli Konseyi) (2000)'te vurgulanmaktadır. Bu durum problem çözme becerisinin matematikte temel becerilerden biri olduğunu ve öğretime olan katkısının önemini daha dikkat çekici hale getirmektedir (Sarpkaya-Aktaş, 2020). Bunun yanı sıra Freudenthal (1973) ve Pólya (1957) gibi matematik ve matematik eğitimi alanındaki önemli araştırmacılar matematik eğitiminde problem çözme gibi problem kurmanın da önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Abu-Elwan (1999) problem kurmanın, günlük hayatta ve matematiksel durumlar için problem oluştururken uygun bir yaklaşım kullanmanın ve matematikteki farklı konular arasındaki ilişkileri tanıma gibi çeşitli becerileri içerdiğinin altını çizmiştir. Problem oluşturma hem yeni bir problemin oluşturulması hem de problem çözme sürecinde bir problemin yeniden formüle edilmesi ile ilişkili olup öğrencilerin matematik bilgilerinde, problem çözme becerilerinde ve yaratıcılıklarının gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda bireyin problem çözme ve problem kurma becerisinin birbirinden ayıramayacağı hata bu becerilerin birbirlerini desteklediği bilinmektedir (Silver, 1994). Günümüz gereksinimleri dikkate alındığında bireylerin sadece iyi birer problem çözücü olmasının yanında problem oluşturabilmelerine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Problem oluşturma alanyazında ifade edildiği denli önemli bir yere sahipken, ders kitaplarında yer verilen problemlerin daha rutin problemler grubunda yer alıp öğrencilerin genellikle işlem becerilerini geliştirmeye odaklı oldukları kavramsal anlamalarının arka planda bırakılan türden olduğu belirtilmektedir (Korkmaz ve Gür, 2006).

Problem oluşturma ve çözebilme hem matematik eğitiminde hem de günlük yaşamda sıklıkla karşılaşıldığından bu becerilerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu alanda yapılan pek çok çalışmanın genel olarak öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ya da öğrencilerin problem oluşturma veya problem çözme durumlarının tespiti üzerine odaklandığı görülmektedir (Atalay, 2017; Çetinkaya ve Soybaş, 2018; Dede ve Yaman, 2005; Korkmaz ve Gür, 2006; Özdişçi ve Katrancı, 2020; Türnüklü, Aydoğdu ve Ergin, 2017; Türnüklü ve Yeşildere, 2005). Dolayısıyla geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının bu becerileri etkili bir şekilde kullanabilmeleri meslek hayatlarında etkili öğretim ortamları tasarımlarında önemli role sahip olacaktır. Öğretmen adayları ile yapılan çalışmalar incelendiğinde ise problem çözme (Kertil, 2008; Yılmaz, 2018), problem oluşturma (Bayazit ve Dönmez, 2017; Işık, 2011; Işık ve Kar, 2012; Kılıç, 2015; Korkmaz, 2003; Korkmaz ve Gür, 2006) ve az sayıda problem oluşturma ve çözme becerilerini (Albayrak ve Işık, 2006; Dede ve Yaman, 2005) ortaya koyan çalışmaların olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ise genel olarak öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme becerilerinde eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme becerilerinin geliştirilmesi gerekliliği bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Problem oluşturma ve çözümedeki yeterliliğin önemi dikkate alındığında öğretmen yetiştirme programlarında öğretmen adaylarının ilgili derslerde problem oluşturma ve problemleri çözme stratejilerini açıklayabilme durumları dikkate alınarak işlenip değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problemler ve problemleri çözerken kullandıkları stratejiler incelenmiştir. Kesirler ve kesirlerle yapılan işlemleri içeren problem durumları gerçek yaşamın içinde yer alması nedeniyle oldukça önemlidir. Kesirlerle yapılan işlemler içinde özellikle bölme işlemi ile ilgili kavramsal anlamaya yönelik bilgilerin eksik olduğu ve ezbere yaklaşımların ön planda olduğu görülmektedir (Ma,1999). Yapılan çalışmalar, öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin kesirlerle bölmeyi içeren problem oluşturma ve çözümede sınırlılıklarının olduğunu göstermektedir (Ball, 1990;

Doğan-Coşkun, 2019, Getenet ve Callingham, 2021; Işık, 2011; Işık ve Kar, 2012; Işıksal, 2006; Kılcan, 2006; Leung ve Carbone, 2013; Orrill, Sexton, Lee ve Gerde, 2008; Simon,1993; Wahyu, Kuzu, Subarinah, Ratnasari ve Mahfudy, 2020).

Ball (1990) öğretmen adaylarının $4\frac{1}{4} \div \frac{1}{2}$ işlemini gerektiren problemde $\frac{1}{2}$ yerine 2'ye bölmeyi gerektiren problem oluşturduklarını, problemleri ters çevir çarp algoritmasını kullanarak çözdüklerini belirlemiştir. Işık (2011) öğretmen adaylarının bölme anlamını içermesi gereken problemler yerine çarpma problemleri oluşturduklarını, birimleri kullanmada güçlükler yaşadıklarını tespit etmiştir. Doğan-Coşkun (2019) katılımcı öğretmen adaylarının kesirlerle bölme işlemine yönelik oluşturdukları problemlerde büyük çoğunluğunun, bölmenin gruplama anlamını içeren problemler oluşturduklarını sadece bir öğretmen adayının eş paylaşırma anlamını içeren problem oluşturduğunu belirlemiştir. Simon (1993) ise öğretmen adaylarına yönelttiği kesirlerle bölme sorularını, algoritmaları kullanarak kolaylıkla yaptıklarını ancak gerçek yaşam ile ilişki kurarken zorlandıklarını ve problemlerde daha çok bölmenin eş paylaşırma anlamına odaklandıklarını gözlemiştir. Kılcan (2006) katılımcı öğretmenlerin oluşturdukları problemlerde daha çok gruplama anlamına odaklanan problemler üzerinde durulduğu, problem çözümlerinde daha çok ters çevir çarp algoritmasını kullandıklarını, küçük kesrin büyük kesre bölünmesini gerektiren $(\frac{5}{6} : \frac{5}{3})$ işlemine yönelik uygun bir problem oluşturamadıklarını ve bu işlemi modeller yardımı ile çözemediklerini gösteren sonuçlara ulaşmıştır. Yapılan çalışmalardan öğretmen ve öğretmen adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem oluştururken zorlandıkları ve çözümlerde genel olarak algoritmaları kullandıkları anlaşılmaktadır.

Alanyazında öğretmen adaylarına ve öğretmenlere, kesirlerle bölme işleminin anlamını, problem oluşturabilmeyi, farklı temsil şekillerini kullanabilmeyi içeren öğretim fırsatları verildiğinde alan ve alan öğretimi bilgilerinde gelişim gösterdikleri belirtilmiştir (Lamberg ve Wiest, 2015; Mutlu ve Duatepe-Paksu, 2022; Rayner, 2007; Seçir, 2017; Tirosh, 2000; Zembat, 2004). Yapılan çalışmalar öğretmen adaylarının kesirlerle bölmeyi içeren problemleri oluşturmakta sınırlılıklarının olduğunu ve problemleri daha çok ezbere yaklaşımları kullanarak çözdüklerini göstermektedir (Ball, 1990; Doğan-Coşkun, 2019; Işık, 2011; Işıksal, 2006; Leung ve Carbone, 2013; Simon,1993; Seçir, 2017). Öğretmen adaylarının bu sınırlı anlayışları dikkate alındığında problem oluşturma ve çözme yaklaşımlarının gelişimlerinin desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada öğretmen adaylarına kesirlerle bölmeyi içeren problem oluşturma ve çözme stratejilerini geliştirmek için bir mesleki gelişim süreci düzenlenmiştir. Mesleki gelişim sürecinin bu doğrultuda hizmet ettiği amaçlar, öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme becerilerini geliştirmeyi sağlaması amacıyla oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren farklı problem türleri oluşturma ve çözme stratejilerini geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda, bu çalışmanın öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme stratejilerinin belirlenerek, kesirlerle bölmenin anlamını içeren farklı problem türleri oluşturmalarına ve çözüm stratejilerini geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Nitel bir çalışmada, araştırma grubunun zihninde yapılandırığı düşünce ve olaylar derinlemesine olarak anlam ifade ettiği için önem taşımaktadır (Merriam, 1998). Durum çalışmasında bireylerin, sürecin vb. faktörlerin bir ya da daha fazla duruma ilişkin etkileri incelenmektedir. Ayrıca birden fazla veri toplama yöntemi kullanılarak birbirini teyit eden zengin veri çeşitliliğine ulaşılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu özellikler dikkate alındığında, bu çalışmada, ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmeye yönelik problem oluşturma ve çözme becerilerindeki değişimin nasıl olduğu incelenmiştir.

Çalışmanın analiz birimi katılımcı öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözmeye ilişkin yaptıkları yazılı yanıtlar ve açıklamalarıdır. Çalışmanın durumu ise katılımcı öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme becerilerindeki değişimlerdir.

Çalışma Grubu

Çalışmanın katılımcılarını Türkiye'de bir devlet üniversitesinde Matematik Eğitimi lisans programında öğrenim gören son sınıf 10 (9 kadın, 1 erkek) ortaokul matematik öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar belirlenirken amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi ile araştırmaya seçilen durum hakkında mümkün olduğunca

derinlemesine bilgi edinilebilirken (Patton, 2014), kolay ulaşılabilir durum örnekleme, araştırmacının erişilmesi kolay durumu seçmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2008) ile araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırmaktadır. Çalışmada son sınıf öğretmen adaylarının seçilmesinin en büyük nedeni geleceğin öğretmenlerinin yetkin birer problem oluşturan ve çözebilen bireyler olmalarını desteklemektir. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının isimleri gizli tutulmuş ve öğretmen adaylarına ÖA1, ÖA2, ..., ÖA10 şeklinde kodlar verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada katılımcı öğretmen adayları kesirlerle bölmenin anlamını içeren farklı problem durumları ve problemleri farklı temsillerle çözmeyi içeren üç oturumdan oluşan bir mesleki gelişim sürecine katılmışlardır. Katılımcı öğretmeni adaylarının, mesleki gelişim süreci öncesinde ve sonrasında, i) bir doğal sayıyı bir kesre bölme, ii) bir kesri bir doğal sayıya bölme, iii) büyük kesri küçük kesre bölme, iv) küçük kesri büyük kesre bölme anlamını barındıran problemleri ve çözüm stratejilerini içeren yazılı yanıtları çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın verileri içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler araştırmacı ve alanında uzman bir öğretim üyesi ile temalar oluşturularak ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve kodlama yapılmıştır. Verilerden elde edilen problemler, uygun problem, yanlış problem, eksik problem, kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem ve boş kategorilerinde değerlendirilmiştir. Tablo 1’de çalışmanın verilerinden oluşan problemlere ilişkin temaları içeren problemlerin kategorileri, bu kategorilerin hangi tür problemleri içerdiği ve örnek problem türleri verilmektedir.

Tablo 1. *Veri Analizinde Problem Oluşturmaya İlişkin Kullanılan Temalar*

<i>Kategoriler</i>	<i>Problem Türleri</i>	<i>Örnek Problemler</i>
Uygun problem	Eş grup yapısında gruplama problemi	Ali elinde bulunan 6 adet elmayı yarım elma olacak şekilde eşit dilimlere bölmüştür. Böldüğü dilimlerin toplam sayısı kaçtır?
	Eş grup yapısında paylaşma problemi	24 kilogram domates $\frac{1}{4}$ kilogramlık poşetlere konulmak isteniyor. Buna göre kaç poşete ihtiyaç vardır?
	Çarpımsal karşılaştırma gruplama problemi	Ahmet usta bir günde bir işin $\frac{2}{3}$ 'sini, kalfası Osman aynı işin bir günde $\frac{3}{8}$ 'ünü yapmaktadır. Ahmet usta Osman kalfanın kaç katı iş yapmaktadır?
	Çarpımsal karşılaştırma paylaşma problemi	Ayşe bu hafta geçen hafta çalıştığından $\frac{1}{2}$ kat daha fazla çalışmıştır. Ayşe bu hafta $\frac{3}{2}$ saat çalıştığına göre geçen hafta kaç saat çalışmıştır?
Yanlış problem	Bağlamı hatalı problem	Arda'nın 10 tane çikolatası vardır. $\frac{1}{2}$ 'ini arkadaşlarına eşit olarak paylaşmıştır. Her bir arkadaşına ne kadar çikolata düşer?
Eksik problem	Kesirlerle bölme fikrinin olduğu ancak bağlam olarak eksik oluşturulan problem	Ali bir pastanın son dilimini arkadaşı Ayşe ile paylaşmak istemektedir. Bunun sonucunda kaç dilim pasta oluşmaktadır?
Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem	Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen bölme problemi (çarpma problemi, oran oranı problemi)	Ece tatile gideceği yolun $\frac{1}{4}$ 'lük kısmını arkadaşıyla gitmiştir. Geri kalan kısmı kendisi gidecektir. Yolu kendi gittiği yolun $\frac{1}{2}$ 'lik kısmını gittikten sonra benzini bitmiştir. Yolu ne kadarını kendi gitmiştir?
Boş	Yanıt verilmeden boş bırakılmıştır	-

Çalışmanın diğer verisini oluşturan katılımcı öğretmen adaylarının problem çözme stratejilerini gösteren yazılı yanıtları ise Tablo 2’de verilen temalar dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Tablo 2. *Problem Çözme Stratejilerinde Veri Analizinde Dikkate Alınan Temalar*

<i>Çözüm Stratejisi</i>	<i>Açıklama</i>
Cebirsel çözüm	Algoritmaları kullanarak (ters çevir çarp ve ortak payda algoritması) yapılan çözüm
Model kullanarak çözüm	Modelleri kullanarak (alan ve sayı doğrusu modelleri) yapılan çözüm

Mesleki Gelişim Süreci

Bu çalışmada, ğretmen adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem oluşturma ve çözme stratejilerinin geliştirilmesi amacıyla üç oturumdan oluşan bir mesleki gelişim süreci düzenlemiştir. Oturumların içerikleri hazırlanırken alanında uzman bir ğretim üyesinin görüşü alınmıştır. Çalışmanın başlangıç aşaması olan ilk uygulamada yazar tarafından ğretmen adaylarının oluşturdukları problemler ve çözüm stratejilerini içeren yazılı yanıtlar alınmış ve incelenmiştir. İlk oturumda yazar bu yanıtlar doğrultusunda, her bir kategorideki benzer ve farklı problem türlerinden ve bu problemlere yönelik oluşturulan özümlemlerden seçmiştir. Ardından örnekleri ğretmen adayları ile sırası ile paylaşmış ve ğretmen adaylarının oluşturulan problemler ve çözümler üzerine tartışmalarını sağlamıştır. Bu tartışmaların amacı ğretmen adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren farklı problem türleri ve farklı çözüm stratejileri oluşturabilmelerini sağlamaktır. İkinci oturumda, ğretmen adaylarının bir önceki oturumda tartıştıkları kesirlerle bölmenin anlamı içeren problem türleri hatırlatılmış, alanyazında tanımlanan (Lo ve Luo, 2012) kesirlerle bölmenin anlamını içeren farklı problem türlerine (Eş grup yapısında gruplama/paylaştırma, çarpımsal karşılaştırma gruplama/ paylaştırma) yönelik açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar farklı problemler ile farklı kategorilerdeki problem türlerinin açıklamalarını içermektedir. Son oturumda ise ğretmen adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem türlerine yönelik oluşturdukları çözümler ve alanyazında tanımlanan çözüm stratejileri üzerine yapılan açıklamalar yer almaktadır. Bu açıklamalar alan yazında yer alan (Lamon, 2012; Tirosh, 2000) ters çevir çarp algoritmasının gerekçeleri, farklı temsil şekillerini (alan ve sayı doğrusu modelleri) kullanarak işlemi açıklama ve ortak payda algoritması ile modellerin birbirleriyle olan ilişkilerini içermektedir.

Mesleki gelişim süreci, yazar ve katılımcı ğretmen adayları ile yazarın görevli olduğu fakültenin dersliğinde sessiz bir ortamda video kamera ile kayıt altına alınan ve her bir oturumun ortalama birer saat sürdüğu üç oturumdan oluşan bir süreci kapsamaktadır.

Bulgular

Bu bölümde katılımcı ğretmen adaylarının mesleki gelişim süreci öncesi (ilk uygulama) ve sonrasında (son uygulama) kesirlerle bölmenin anlamını içeren problemlere ve bu problemlerin çözümüne yönelik kullandıkları stratejilere yer verilmektedir. Çalışmanın bulguları katılımcı ğretmen adaylarının, i) bir doğal sayıyı bir kesre bölme, ii) bir kesri bir doğal sayıya bölme, iii) büyük kesri küçük kesre bölme, iv) küçük kesri büyük kesre bölmeye yönelik problemler ve çözüm stratejilerindeki değişimlerindeki bulgular olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır.

Bir Doğal Sayıyı Bir Kesre Bölmeye Yönelik Oluşturulan Problemler ve özüm Stratejilerindeki Değişimler

Öğretmen adaylarının bir doğal sayıyı bir kesre bölmeyi gerektiren problemleri ve çözüm stratejilerindeki değişimler, mesleki gelişim süreci öncesi (ilk uygulama) ve sonrasında (son uygulama) olmak üzere iki aşamada değerlendirilmiştir. Tablo 3 ve Tablo 4'te ğretmen adaylarının ilk ve son uygulamalardaki oluşturdukları problemlerin kategorileri ve çözüm stratejileri verilmektedir.

Tablo 3. *ğretmen Adaylarının İlk Uygulamada Yer Verdikleri Bir Doğal Sayıyı Bir Kesre Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve özüm Stratejileri*

<i>Kategoriler</i>	<i>Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi</i>	<i>Eş grup yapısında paylaştırma problemi ve çözüm stratejisi</i>
Uygun problem	Cebirsel özüm: ÖA1, ÖA2, ÖA3, ÖA4, ÖA6, ÖA8, ÖA9	
Eksik problem	Cebirsel özüm: ÖA10	Cebirsel özüm: ÖA5
Yanlış problem	Cebirsel özüm: ÖA7	

Şekil 2 incelendiğinde ÖA1'in çarpımsal karşılaştırmayı gerektiren bir gruplama problemine yer verdiği görülmektedir. ÖA1 problemi çözerken alan ve sayı doğrusu modellerinden yararlanmıştır. İlk olarak alan modeli temsilinde üç bütünü çizmiş ve bütünüün içindeki 3/4'lük parçaları saymıştır. İkinci olarak ise sayı doğrusu modeli temsilinde üç bütünü 12/4 ile gösterip 12/4'ün içindeki 3/4'leri saymıştır.

ÖA1, ilk uygulamada eş grup yapısında gruplamayı içeren sadece bir problem oluşturabilirken son uygulamada, çarpımsal karşılaştırma yapısında gruplama, çarpımsal karşılaştırma yapısında paylaştırma, eş grup yapısında paylaştırma problemleri oluşturarak problem türlerini çeşitlendirmiştir. Ayrıca ilk uygulamada problemi ters çevir çarp algoritması ile çözerken son uygulamada problemlerin çözümlerinde modelleri kullanmıştır.

Örneğin ÖA7 ilk uygulamada eş grup yapısında gruplama fikrinin olduğu yanlış problem kategorisinde yer alan Şekil 3'te verilen problemi oluşturmuştur.

1a) Arda'nın 10 tane çikolatası vardır. $\frac{1}{2}$ 'sini arkadaşlarına eşit paylaştırmıştır. Her bir arkadaşına ne kadar çikolata düşer?

$$\frac{10}{\frac{1}{2}} = 10 \cdot \frac{2}{1} = 20$$

Şekil 3. ÖA7'nin İlk Uygulamada Yer Verdiği Yanlış Problem Kategorisindeki Problemi ve Çözümü

Şekil 3 incelendiğinde ÖA7 eş grup yapısında gruplama yapısında bir problem oluşturmuştur. Ancak problemin bağlamı incelendiğinde 10 çikolatanın 1/2'ini arkadaşlarına paylaştırdığında kaç arkadaşına çikolayı paylaştırdığının sorulması beklenirken her bir arkadaşına düşen çikolata miktarı sorulmaktadır. Oysaki problemde her bir kişinin alacağı çikolata miktarı belirtilmektedir. Bu nedenle soru yanlış kategoride yer almaktadır. Ayrıca ÖA7'nin çözümü incelendiğinde ters çevir çarp algoritmasını kullandığı ancak çıkan sonuç ile problemde istenen arasındaki ilişkinin kontrol edilmediği görülmektedir. Problemde Arda'nın 10 çikolatası varken yanıt 20 olarak verilmektedir. Dolayısıyla ÖA7 çözümü de yanlış olarak yanıtlanmıştır. Ancak ÖA7 son uygulamada uygun kategoride değerlendirilen eş grup yapısında paylaştırma problemi oluşturmuş ve problemin çözümünü ters çevir çarp algoritması ile yapmıştır. ÖA7'nin oluşturduğu problem ve çözümü Şekil 4'te verilmektedir.

1) a) 24 kg domates $\frac{1}{4}$ kg'lık poşetlere konulmak isteniyor. Buna göre, kaç poşete ihtiyaç vardır?

$$24 \div \frac{1}{4} = 24 \cdot \frac{4}{1} = 96 \text{ poşet ihtiyaç vardır.}$$

Şekil 4. ÖA7'nin Son Uygulamada Yer Verdiği Uygun Problem Kategorisindeki Problemi ve Çözümü

Şekil 4 incelendiğinde ÖA7 24 kilogram domatesi 1/4 kilogramlık poşetlere paylaştırıp kaç poşete ihtiyaç bulunduğunu bulmak istemektedir. Problemin bağlamı ve istenen durum göz önüne alındığında oluşturulan problem uygun kategoridedir. Ancak problemde seçilen bölünen ve bölen sayılar nedeniyle sonucunun bir doğal sayı çıkması, ihtiyaç duyulan poşet sayısını yorumlarken herhangi bir çelişkiye yol açmazken, sonucun doğal sayı olmadığı bir problemde ÖA7'nin ihtiyaç duyulan poşet sayısını nasıl açıklayacağını gösteren bir probleme rastlanmamıştır. Ayrıca ÖA7 oluşturduğu problemin çözümünde ters çevir çarp algoritmasını kullanarak ihtiyaç duyulan poşeti bulmuş, problemi çözerken başka bir temsil şekline yer vermemiştir.

Son uygulamada öğretmen adaylarının genel olarak bir doğal sayıyı bir kesre bölmenin anlamını içeren problemleri ve çözümleri değerlendirildiğinde farklı türdeki problemler oluşturabilmişlerdir. Ancak ilk ve son uygulamadaki problemler incelendiğinde tüm problemlerin sonuçlarının doğal sayı olacak şekilde seçildiği belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adayları son uygulamada, cebirsel çözümlerin yanında yapılan işlemin ne anlama geldiğini açıklayan modelleri de kullanmışlardır. Öğretmen adaylarındaki bu değişimin

mesleki gelişim sürecinde farklı problem türleri ve farklı temsilleri kullanarak işlemin anlamını açıklayan tartışmalardan kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Bir Kesri Bir Doğal Sayıya Bölmeye Yönelik Oluşturulan Problemler ve Çözüm Stratejilerindeki Değişimler

Öğretmen adaylarının bir kesri bir doğal sayıya bölmeyi gerektiren problemleri ve çözüm stratejilerindeki değişimler, mesleki gelişim süreci öncesi (ilk uygulama) ve sonrasında (son uygulama) olmak üzere iki aşamada değerlendirilmiştir. Tablo 5 ve 6'da öğretmen adaylarının ilk ve son uygulamalardaki oluşturdukları problemlerin kategorileri ve çözüm stratejileri verilmektedir.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının İlk Uygulamada Yer Verdikleri Bir Kesri Bir Doğal Sayıya Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

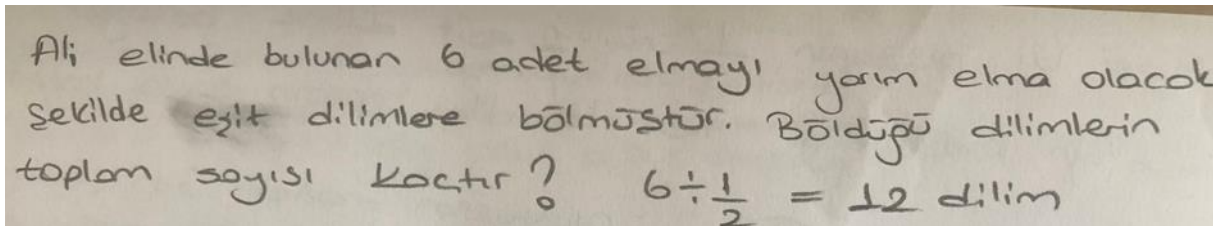
Kategoriler	Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi	Eş grup yapısında paylaşırma problemi ve çözüm stratejisi
Uygun problem	Cebirsel çözüm: ÖA9, ÖA10	Cebirsel çözüm: ÖA1, ÖA2, ÖA3, ÖA4, ÖA5, ÖA6, ÖA7, ÖA8

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Son Uygulamada Yer Verdikleri Bir Kesri Bir Doğal Sayıya Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

Kategoriler	Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi	Çarpımsal karşılaştırma gruplama problemi ve çözüm stratejisi	Eş grup yapısında paylaşırma problemi ve çözüm stratejisi	Çarpımsal karşılaştırma paylaşırma problemi ve çözüm stratejisi
Uygun problem	Cebirsel çözüm: ÖA1	Cebirsel çözüm: ÖA10	Model ve cebirsel çözüm: ÖA2, ÖA3, ÖA9 Modelle çözüm: ÖA8 Cebirsel çözüm: ÖA7	Cebirsel çözüm: ÖA4
Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem (çarpma problemi)			Modelle çözüm: ÖA5, ÖA6	

Tablo 5 ve 6 incelendiğinde öğretmen adaylarının ilk uygulamada daha çok eş grup yapısında paylaşırma problemi oluşturdukları, problemlerinin ise uygun kategoride olduğu görülmektedir. Öğretmen adayları problemleri çözerken cebirsel çözümlerden (ters çevir çarp/ ortak payda algoritmaları) faydalandıkları belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının son uygulamada ise oluşturdukları problemler eş grup yapısında gruplama/paylaşırma ve çarpımsal karşılaştırma gruplama/paylaşırma problemleri olup, sekizinin uygun kategoride yer aldığı tespit edilmiştir. İki öğretmen adayı kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem oluşturmuştur. Ayrıca öğretmen adaylarının eş grup yapısında paylaşırma problemlerinde ilk uygulamaya göre son uygulamada problemleri çözerken sadece cebirsel çözümlerden değil ayrıca modelleri de kullandıkları (alan ve sayı doğrusu modelleri) görülmektedir.

Öğretmen adaylarından ÖA9 ilk uygulamada uygun problem kategorisinde Şekil 5'te verilen problemi oluşturmuş ve problemi cebirsel olarak çözmüştür.

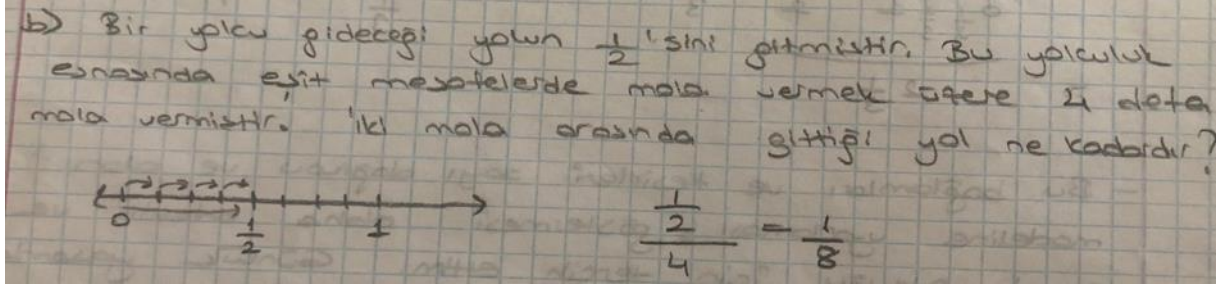

Şekil 5. ÖA7'nin son uygulamada yer verdiği uygun problem kategorisindeki problemi ve çözümünü

Şekil 5 incelendiğinde ÖA9 ilk uygulamada eş grup yapısında gruplama yapısında bir problem oluşturduğu görülmektedir. ÖA9'un oluşturduğu problem, altı elmanın içinde kaç yarım dilim elmanın bulunmasını ifade etmekte olup bir kesrin bir doğal sayıya bölünmesi anlamını içerdiğinden uygun problem kategorisindedir. ÖA9 oluşturduğu problemi cebirsel yöntemle çözmüştür. Ancak bu çözümde ters çevir

çarp ya da ortak payda algoritmalarından hangisi ile çözdüğü açıkça belirtilmemiş olup sadece elde edilen dilim sayısını yazmakla yetinmiştir.

Son uygulamada ise ÖA9 Şekil 6'da verilen uygun problem kategorisindeki problemi oluşturmuştur. ÖA9 oluşturduğu problemi çözerken bu kez sayı doğrusu modeli ve cebirsel çözümleri kullanmıştır.

Şekil 6. ÖA9'un son uygulamada yer verdiği uygun problem kategorisindeki problemi ve çözümleri

Şekil 6 incelendiğinde ÖA9'un eş grup yapısında paylaşırma yapısında bir problem oluşturduğu görülmektedir. ÖA9 oluşturduğu problemde bütünü yolun $\frac{1}{2}$ 'i olarak temsil etmiş ve gidilen yolda 4 kez verilen mola ile her bir molada yolun ne kadarının gidildiğinin hesaplamak istemiştir. ÖA9'un oluşturduğu bu problem bir kesrin doğal sayıya bölünmesi anlamını içermesi gerekçesiyle uygun problem kategorisinde yer almaktadır. ÖA9'un son uygulamada problemi çözüme stratejisini genişlettiği belirlenmiştir. Problem çözümünde ilk olarak sayı doğrusu üzerinde yolun $\frac{1}{2}$ 'ini gösterip bütünü dört eş parçaya ayırmıştır. Daha sonra her bir parçanın karşılık geldiği aralığı sayı doğrusu üzerinde temsil etmiştir. Ardından da cebirsel bir çözüme yer vermiştir. Bu işlemi yaparken $\frac{1}{2}$ 'i 4'e böldüğü görülmektedir. Ancak ilk uygulamada olduğu gibi sonucu bulurken işlemi açıkça ifade etmemiştir. ÖA9'un sayı doğrusu temsili yardımıyla bulduğu her bir parçanın karşılık geldiği aralığı işlemin sonucuna yazdığı düşünülmektedir.

Son uygulamada öğretmen adaylarının genel olarak bir kesri bir doğal sayıya bölmenin anlamını içeren problemleri ve çözümleri değerlendirildiğinde problem türlerini çeşitlendirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adayları özellikle eş grup yapısında paylaşırma problemlerinde, cebirsel çözümlerin yanında yapılan işlemin ne anlama geldiğini açıklayan modellerden de yararlanmışlardır. Öğretmen adaylarındaki bu değişimin mesleki gelişim sürecinde yer alan farklı problem türleri ve farklı temsilleri kullanarak işlemin anlamını açıklayan tartışmalardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Büyük Kesri Küçük Kesre Bölmeye Yönelik Oluşturulan Problemler ve Çözüm Stratejilerindeki Değişimler

Öğretmen adaylarının büyük kesri küçük kesre bölmeyi gerektiren problemleri ve çözüm stratejilerindeki değişimler, mesleki gelişim süreci öncesi (ilk uygulama) ve sonrasında (son uygulama) olmak üzere iki aşamada değerlendirilmiştir. Tablo 7 ve 8'de öğretmen adaylarının ilk ve son uygulamalardaki oluşturdukları problemlerin kategorileri ve çözüm stratejileri verilmektedir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının İlk Uygulamada Yer Verdikleri Büyük Kesri Küçük Kesre Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

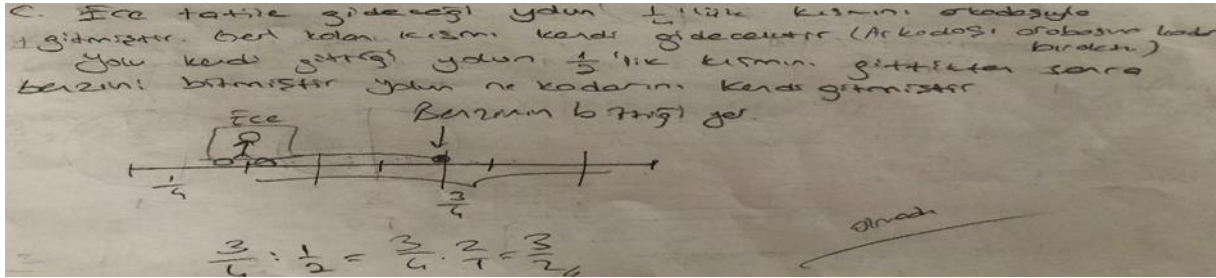
Kategoriler	Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi
Uygun problem	Cebirsel çözüm: ÖA1, ÖA6, ÖA9 Model ve cebirsel çözüm: ÖA4 Model kullanarak çözüm: ÖA8 Yanlış çözüm: ÖA5
Boş	ÖA7, ÖA10
Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem (çarpma problemi)	Model ve cebirsel çözüm: ÖA2, ÖA3 (yanlış çözüm)

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının Son Uygulamada Yer Verdikleri Büyük Kesri Küçük Kesre Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

Kategoriler	Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi	Çarpımsal karşılaştırma gruplama problemi ve çözüm stratejisi
Uygun problem	Model ve cebirsel çözüm: ÖA1, ÖA4, ÖA5, ÖA8, ÖA10	Model ve cebirsel çözüm: ÖA3, ÖA7, ÖA9
Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem (çarpma problemi, oran orantı problemi)	Model ve cebirsel çözüm: ÖA2, ÖA6	

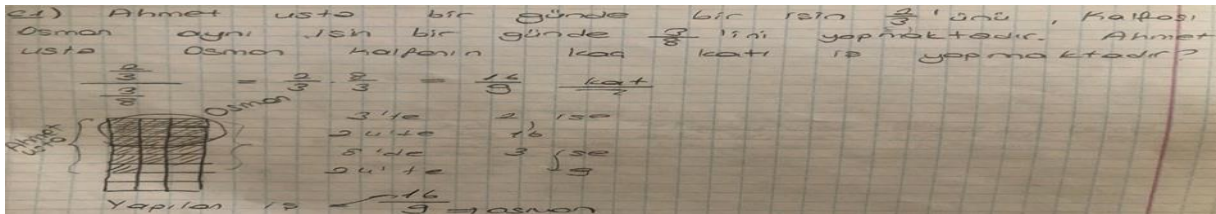
Tablo 7 ve 8 incelendiğinde ilk uygulamada öğretmen adaylarının büyük kesri küçük kesre bölmeyi gerektiren uygun kategorideki problemlerinin sadece eş grup yapısında gruplama anlamını içerdiği görülmektedir. Ayrıca, ikişer öğretmen adayının problem oluşturmadığı ve kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen çarpma problemi oluşturduğu ve yanlış çözüm yaptıkları tespit edilmiştir. Problemlerin çözümlerini yapan öğretmen adayları genellikle cebirsel çözümlerden yararlanmışlardır. Son uygulamada ise öğretmen adaylarının problem türlerini genişlettikleri görülmektedir. Bu problemlerden uygun kategoride yer alan problemler eş grup yapısında gruplama ve çarpımsal karşılaştırma gruplama yapısındadır. Sadece iki öğretmen adayı kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen (çarpma ve oran orantı) problemler oluşturmuşlardır. Öğretmen adaylarının problemleri çözerken cebirsel çözümlerden ve modellerden (alan/sayı doğrusu modelleri) yararlanarak çözüm stratejilerini genişlettikleri belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarından ÖA2 ilk uygulamada Şekil 7’de verilen kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problemi oluşturmuş ve yanlış olarak çözmüştür.

Şekil 7. ÖA2’ün İlk Uygulamada Yer Verdiği Kesirlerle Bölmenin Anlamını İçermeyen Problem Kategorisindeki Problemi ve Çözümü

Şekil 7 incelendiğinde ÖA2’nin oluşturduğu problemin kesirlerle bölmenin anlamını yerine kesirlerle çarpma yapmayı gerektiren bir problem olduğu görülmektedir. ÖA2 model temsili kullanarak Ece’nin kendisinin gideceği yolu işaretleyip, benzinin bittiği yeri işaretlemiştir. Ancak gidilen yolun yarısında benzinin bittiği ve bu yolun ne kadarlık bir bölüme karşılık geldiği sorulmaktadır. Oluşturulan problem $\frac{3}{4} : \frac{1}{2}$ işlemine karşılık gelmektedir. Ancak ÖA2’nin oluşturduğu problemi ters çevir çarp algoritması ile çözdüğü görülmektedir. Ayrıca işlemin sonunda probleme ilişkin zihninde oluşan fikir anlamlı olmamış ki kendi ifadesiyle ‘olmadı’ şeklinde yazılı bir açıklamada bulunmuştur. Çünkü çıkan yanıtının $\frac{3}{2}$ olması gidilmesi beklenen yol ile uyumsuzluk içindedir. Bunların yanı sıra ÖA2 problem içinde ve çözümünde herhangi bir birim kullanmamıştır.

Son uygulamadan elde edilen bulgulardan, ÖA3’ün Şekil 8’deki uygun problem kategorisinde yer alan problemi ve çözüm stratejisi verilmektedir.

Şekil 8. ÖA3’ün Son Uygulamada Yer Verdiği Uygun Problem Kategorisindeki Problemi ve Çözümü

Şekil 8 incelendiğinde ÖA3 büyük kesrin küçük kesre bölme anlamını içeren çarpımsal karşılaştırma gruplama fikrinin olduğu bir problem oluşturmuştur. Problemde Ahmet usta ile Osman kalfanın bir günde yaptıkları işler karşılaştırılmıştır. ÖA3, problemi çözerken ilk olarak Ahmet ustanın yaptığı işi Osman kalfanın yaptığı işe bölmeyi ters çevir çarp algoritmasından yararlanarak göstermiştir. Ardından alan modeli üzerinde göstermeye çalışmış ancak alan modelini yeterince açıklamamıştır. Bunun yerine ilk olarak yapılan iş miktarlarını tanımlayıp, 3 ve 8'in en küçük ortak katı olan 24 birim üzerinde karşılık gelen iş miktarlarını gösterip bu sayıları birbirine bölmüştür. ÖA3 alan modeli ile problemin çözümünü açıklamak istemişse de alan modelini etkili bir şekilde kullanmadığı görülmektedir. Eğer bu problemde alan modeli yerine sayı doğrusu modeli kullanılmış olsaydı $\frac{2}{3}$ içinde $\frac{3}{8}$ 'ü gösterirken birimi 24 eş parçaya ayırarak istenilen $\frac{16}{9}$ 'lık parça daha etkili bir şekilde ifade edilebilirdi. ÖA3 ilk uygulamada kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen (çarpma problemi) bir problem oluşturmuşken son uygulamada çarpımsal karşılaştırma gruplama fikrinin olduğu bir problem yazarak problem türlerini genişlettiği belirlenmiştir. Ancak problemi çözerken yararlandığı alan modelini etkili bir şekilde kullanamamıştır.

Genel olarak öğretmen adaylarının bu bölümdeki oluşturdukları problemler değerlendirildiğinde ilk uygulamada sadece eş grup yapısında gruplama problemleri oluşturabilirken son uygulamada bu problem türlerine ek olarak çarpımsal karşılaştırma gruplama problemlerini de oluşturabildikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarındaki bu değişimin mesleki gelişim sürecinde tartışılan farklı problem türlerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Küçük Kesri Büyük Kesre Bölmeye Yönelik Oluşturulan Problemler ve Çözüm Stratejilerindeki Değişimler

Öğretmen adaylarının küçük kesri büyük kesre bölmeyi gerektiren problemleri ve çözüm stratejilerindeki değişimler, mesleki gelişim süreci öncesi (ilk uygulama) ve sonrasında (son uygulama) olmak üzere iki aşamada değerlendirilmiştir. Tablo 9 ve 10'da öğretmen adaylarının ilk ve son uygulamalardaki oluşturdukları problemlerin kategorileri ve çözüm stratejileri verilmektedir

Tablo 9. Öğretmen Adaylarının İlk Uygulamada Yer Verdikleri Küçük Kesri Büyük Kesre Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

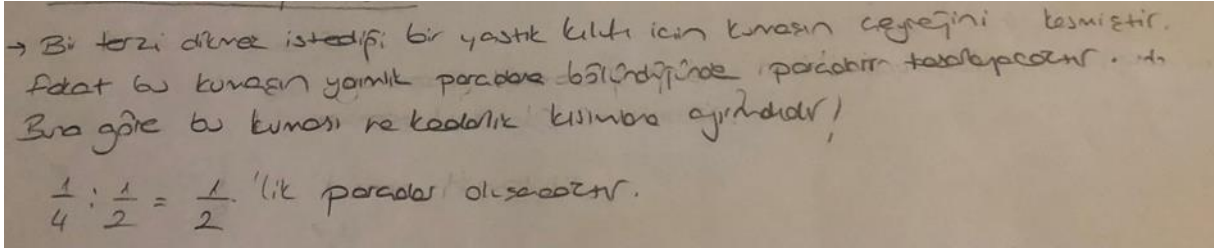
<i>Kategoriler</i>	<i>Çözüm Stratejileri</i>
Boş Eksik problem	ÖA1, ÖA3, ÖA4, ÖA7, ÖA8, ÖA10 Cebirsel çözüm: ÖA5
Kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen problem (çarpma problemi)	Model ve cebirsel çözüm: ÖA2, ÖA6 Model kullanarak çözüm: ÖA9

Tablo 10. Öğretmen Adaylarının Son Uygulamada Yer Verdikleri Küçük Kesri Büyük Kesre Bölmeyi Gerektiren Problemlerin Kategorileri ve Çözüm Stratejileri

<i>Kategoriler</i>	<i>Eş grup yapısında gruplama problemi ve çözüm stratejisi</i>	<i>Çarpımsal karşılaştırma gruplama problemi ve çözüm stratejisi</i>
Uygun problem	Model ve cebirsel çözüm: ÖA2, ÖA3, ÖA6, ÖA9	Model ve cebirsel çözüm: ÖA1, ÖA4, ÖA7, ÖA8, ÖA10
Eksik problem	Cebirsel çözüm: ÖA5	

Tablo 9 ve 10 incelendiğinde ilk uygulamada öğretmen adaylarının altısının bu bölüme ilişkin herhangi bir problem oluşturamadıkları, problem oluşturan öğretmen adaylarının ya eksik problem ya da kesirlerle bölmenin anlamını içermeyen çarpma problemi oluşturdukları belirlenmiştir. Son uygulamada ise dokuz öğretmen adayı uygun problem kategorisinde eş grup ve çarpımsal karşılaştırma gruplama problemleri oluşturabilirken sadece bir öğretmen adayı eksik problem oluşturmuştur.

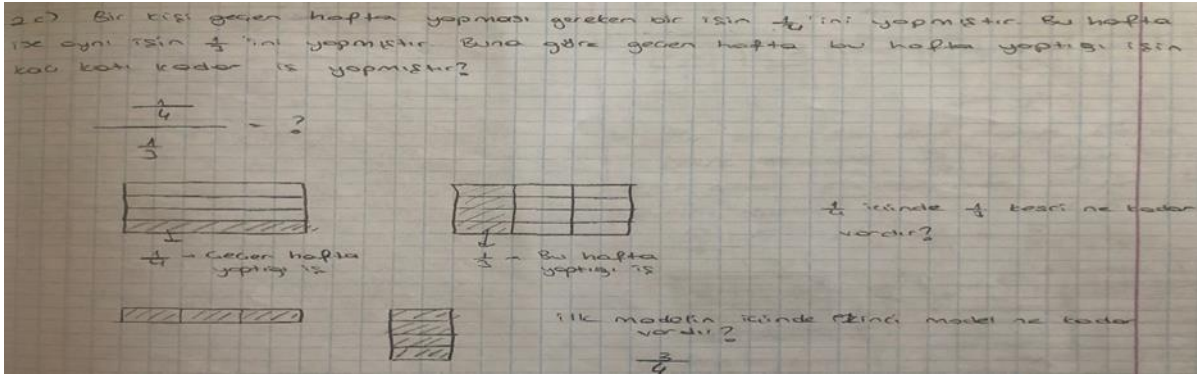
İlk ve son uygulamada ÖA5, eksik problem kategorisinde problem oluşturmuş ve problem çözümünde cebirsel çözüm kullanmıştır. Şekil 9'da ÖA5'in ilk uygulamada oluşturduğu problem ve çözüm stratejisine yer verilmektedir.

Şekil 9. ÖA5'in İlk Uygulamada Yer Verdiği Eksik Problem Kategorisindeki Problemi ve Çözümü

Şekil 9 incelendiğinde problemde istenenin ne olduğuna ilişkin fikrin tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Problemin son cümlesinde 'kumaşın ne kadarlık kısımlara ayrılması gerektiği' ifadesi yerine 'ne kadar parçanın oluşacağı' sorulmuş olsaydı problem daha anlaşılır bir şekle dönüşebilirdi. ÖA5 oluşturduğu problemde, bütün olarak kabul ettiği $\frac{1}{4}$ 'lik kumaş parçasının içinde $\frac{1}{2}$ 'lik parçalardan ne kadar olduğunu bulmak için cebirsel çözüm yöntemi kullanmış ancak hangi cebirsel çözümden faydalandığını açıkça yazmadan direkt olarak işlemin sonucunu yazmıştır.

İlk uygulamada öğretmen adaylarından ÖA8 küçük kesri büyük kesre bölmeyi gerektiren herhangi bir problem oluşturamazken son uygulamada uygun kategoride Şekil 10'da verilen problemi oluşturmuş ve çözmüştür.

Şekil 10. ÖA8'in Son Uygulamada Yer Verdiği Uygun Kategorideki Problemi ve Çözümü

Şekil 10 incelendiğinde ÖA8 çarpımsal karşılaştırma gruplama yapısında uygun kategoride bir problem oluşturmuştur. Problemde, geçen hafta yapılan iş ile bu hafta yapılan işin karşılaştırıldığı görülmektedir. ÖA8 problemin çözümünde ilk olarak $\frac{1}{4}$ kesrini $\frac{1}{3}$ kesrine bölme işlemini yazmış ancak çözüm aşamasında alan modelinden yararlanmak istemiştir. Bunun için ise geçen hafta yapılan iş ile bu hafta yapılan işi alan modeli üzerinde işaretlemiş, bulunmak istenen duruma ilişkin ise ' $\frac{1}{4}$ içinde $\frac{1}{3}$ kesri ne kadar vardır?' sorusunu yazmıştır. ÖA8 her ne kadar yapılması gereken işlemi yapmış olsa da işlemin sonucunu model yardımı ile bulmayı sonlandıramamış, sadece kesirleri alan modelinde gösterebilmiştir. Ancak işlemin sonucu olan $\frac{3}{4}$ yanıtının nasıl bulunduğuna ilişkin bir açıklama yapmamıştır. ÖA8'in bu yanıtı cebirsel çözümlerden faydalanarak bulunduğu düşünülmektedir.

İlk uygulamada öğretmen adaylarının genel olarak küçük kesri büyük kesre bölmeyi gerektiren problem oluşturmadıkları belirlenmiştir. Ancak son uygulamada dokuz öğretmen adayı gruplama anlamını içeren uygun kategoride problem oluşturmuştur. Ayrıca öğretmen adaylarının problemleri çözerken sadece cebirsel çözümler yerine farklı temsil şekillerinde faydalanmışlardır. Öğretmen adaylarındaki bu değişimin mesleki gelişim süreci içinde farklı problem türlerine ilişkin yapılan tartışmalardan ve farklı temsil şekilleri ile yapılan çözümlerden etkilendikleri düşünülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem oluşturma ve çözme stratejilerinin gelişimlerini incelemek amaçlanmıştır. Öğretmen adaylarının gelişimlerini desteklemek amacıyla kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem türleri ve çözme stratejilerini konu alan bir mesleki gelişim süreci uygulanmıştır. Mesleki gelişim süreci öncesi yapılan ilk uygulamada öğretmen adaylarının problemleri uygun kategoride oluşturdukları ancak bu problemlerin eş

grup yapısında paylaştırma ve gruplamayı içerdiği ayrıca problemleri çözerken genel olarak cebirsel yöntemleri kullandıkları belirlenmiştir. Son uygulamada ise öğretmen adaylarının genel olarak uygun kategoride oluşturdukları problemlerin türlerinin genişlediği (eş grup yapısında gruplama/paylaştırma, çarpımsal karşılaştırma gruplama/ paylaştırma), problemleri çözerken cebirsel özümlemlerin yanında farklı temsil şekillerini (alan ve sayı doğrusu modelleri) de kullandıkları tespit edilmiştir.

Öğretmen adaylarının ilk uygulamada bir kesri bir doğal sayıya bölme anlamını gerektiren uygun kategorideki problemler eş grup yapısında paylaştırmayı içermektedir. Öğretmen adaylarının uygun kategoride eş grup yapısında paylaştırma problemlerine yer vermeleri Fischbein vd. (1985) ve Simon'un (1993) alışmalarındaki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının problemleri seerirken daha çok aşına oldukları bağımlara yer vermeleri ve farklı anlamları içeren problem türlerine ilişkin eksikliklerinin olması sebebiyle genel olarak eş grup yapısında paylaştırma problemleri oluşturma eğiminde oldukları düşünölmektedir.

İlk uygulamada öğretmen adaylarının genel olarak bir doğal sayının bir kesre ve büyük kesrin küçük kesre bölme anlamını içeren problemlerde eş grup yapısında gruplama problemleri oluşturdukları belirlenmiştir. Bazı öğretmen adayları yanlış ya da eksik problem oluşturdukları bazılarının ise problem oluşturamadığı tespit edilmiştir. Kılcan (2006) ve Doğan-Coşkun (2019) da çalışmalarında öğretmen ve öğretmen adaylarının oluşturdukları problemlerin daha çok gruplama anlamını içerdiğini belirtmektedirler. Oysaki sadece gruplama anlamının olduğu problemlerin, öğrencilerin bölmenin anlamını kavramsallaştırırken sınırlılıklar getirebileceği düşünölmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının tümü küçük kesrin büyük kesre bölme anlamını içeren uygun kategoride herhangi problem oluşturamamışlardır. Altı öğretmen adayı bu kategoriyi boş bırakırken bir öğretmen adayının eksik üç öğretmen adayının ise çarpma problemi oluşturdukları belirlenmiştir. Ball (1990) ve Işık (2011) da çalışmalarında öğretmen adaylarının bölme yerine çarpma problemleri oluşturduklarını belirterek problem kurarken öğretmen adaylarının sınırlılıklarını ortaya koymuşlardır. Öğretmen adaylarının küçük kesri büyük kesre bölme anlamını içeren uygun kategoride herhangi bir problem oluşturamamaları olduğuca dikkat çekici bir bulgudur. Bu sonuçların sebebi, öğretmen adaylarının daha önceki öğrencilik deneyimlerinde küçük kesri büyük kesre bölme anlamı içeren problemlerle çok sık karşılaşmamaları olabilir. Abu-Elwan (1999) problem kurmanın günlük hayatta ve matematiksel durumlar arasındaki ilişkileri tanıma gibi becerileri geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Öğretmen adaylarının özellikle küçük kesri büyük kesre bölme anlamını içeren problemler oluşturmadaki sınırlılıkları bu ilişkileri kurmadaki eksikliklerini göz önüne sermektedir.

Öğretmen adaylarının ilk uygulamada problem çözme stratejileri değerlendirildiğinde genellikle algoritmalarından (ters çevir çarp ve ortak payda algoritmaları) faydalandıkları belirlenmiştir. Alanyazındaki alışmalar incelendiğinde pek çok çalışmada bu çalışmanın ilk uygulamasındaki sonuçlara paralellik gösteren sonuçlarla karşılaşılmıştır (Ball, 1990; Doğan-Coşkun, 2019; Işıksal, 2006; Kılcan, 2006; Leung ve Carbone, 2013). Öğretmen adayların problemleri çözerken işlemin sahip olduğu anlama odaklanmak yerine daha çok işlem becerisinin ön planda olduğu sonuç odaklı stratejileri kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının problemlerin çözüm stratejilerinde daha çok algoritmaları kullanmaları, daha önceki öğrencilik deneyimlerinde sahip oldukları becerilerin bir yansıması olarak düşünölebilir.

Öğretmen adayları, ilk uygulamanın ardından mesleki gelişim süreci tamamlandıktan sonra yapılan son uygulamada, kesirlerle bölmenin anlamını içeren problemler oluşturmada ve problemleri çözerken kullandıkları stratejilerde gelişim gösterdikleri belirlenmiştir. Bu sonuçlar öğretmenlere ve öğretmen adaylarına kesirlerle bölme işleminin anlamını, problem oluşturabilmeyi, farklı temsil şekillerini kullanabilmeyi içeren öğretim fırsatları verildiğinde, alan ve alan öğretimi bilgilerinde gelişim gösteren araştırmaların (Lamberg ve Wiest, 2015; Mutlu ve Duatepe-Paksu, 2022; Rayner, 2007; Seir, 2017; Tirosh, 2000; Zembat, 2004) bulguları ile paralellik göstermektedir.

Son uygulamada öğretmen adayları bir kesri bir doğal sayıya bölerken ve bir doğal sayıyı bir kesre bölerken genel olarak farklı problem türlerini (eş grup yapısında gruplama/paylaştırma, çarpımsal karşılaştırma gruplama/paylaştırma) içeren problemler oluşturarak ilk uygulamaya göre problem türlerinde çeşitlilik oluşturdukları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının problem türlerinin genişlemesinin sebebi olarak mesleki gelişim sürecinde kesirle bölmenin farklı anlamlarını içeren problem türlerine yer verilmesinden kaynaklı olduğu düşünölmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının büyük kesrin küçük kesre ve küçük kesrin büyük kesre bölme anlamını içeren problem türleri eş grup yapısında gruplama ve çarpımsal karşılaştırma gruplama problemleri ile sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Doğan-Coşkun (2019) da çalışmasında bu çalışmanın sonuçlarına benzerlik gösterecek şekilde öğretmen adaylarının daha çok gruplama anlamını

içeren problemlere odaklandıklarını belirtmiştir. Ancak bu çalışmada öğretmen adayları eş grup yapısında gruplama anlamını içeren problemlerin yanında çarpımsal karşılaştırma gruplama problemleri de oluşturarak problem türlerini zenginleştirdikleri görülmektedir. Öğretmen adaylarının oluşturdukları problemlerin türleri genel çerçevede değerlendirildiğinde, ders kitaplarında yer alan daha çok rutin problemler grubundaki problemleri oluşturma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Korkmaz ve Gür'ün (2006) ders kitaplarında yer alan problemlerin türlerine ilişkin yaptıkları açıklamalar bu çalışmanın sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Öğretmen adaylarının özellikle küçük kesrin büyük kesre bölünme anlamını içeren problemleri oluşturmada zorlandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki gelişimi sürecinden tamamlandıktan sonra öğretmen adayları bu kategoride problem oluştururken gelişim göstermiş olsalar bile diğer kategorileri göre problem oluşturma düzeylerindeki gelişim daha az gözlemlenmiştir. Bu sonucun öğretmen adaylarının daha önceki deneyimlerinde küçük kesri büyük kesre bölmeyi gerektiren problemlerle daha az karşılaşmış olmaları ve mesleki gelişim sürecinde bu kategoriye ek bir zaman ayrılarak daha fazla odaklanılmamış olması olabilir.

Öğretmen adaylarının son uygulamada problemleri çözme stratejilerinde de değişimler gösterdikleri belirlenmiştir. Bu değişimler problemleri çözerken sadece ters çevir çarp ya da ortak payda algoritmalarından faydalanmalarının yanında farklı temsil şekillerini (alan modeli ve sayı doğrusu modeli) kullanarak işlemin sahip olduğu anlamı açıklama yönünde olmasıdır. Alanyazında da öğretmen ve öğretmen adaylarına farklı öğretim fırsatları verildiğinde farklı temsil şekillerini kullanarak çözümlerini genişlettikleri yönünde değişim gösterdikleri belirtilmektedir (Lamberg ve Wiest, 2015; Mutlu ve Duatepe-Paksu, 2022; Rayner, 2007; Seçir, 2017; Tirosh, 2000; Zembat, 2004). Bu değişimin mesleki gelişim sürecinde, problemleri çözerken farklı temsil şekillerinin öğrencinin zihninde yaratacağı kavramsal anlamının sağlanabilmesini destekleyecek şekilde yer alan uygulamaların bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmenin anlamını içeren problem oluşturma ve çözme stratejilerindeki değişim incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına dayalı olarak geleceğin öğretmenlerinin iyi birer problem oluşturabilen ve çözebilen bireyler olmalarını desteklemek için bu becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklere dâhil edilmeleri önerilmektedir. Bu sayede öğretmen adaylarının işlemsel bilgilerinin yanında kavramsal bilgilerinin de gelişimi desteklenecektir. Ayrıca lisans derslerinde problem kurma ve çözmeyi temel alan derslerin ders saatlerinin artırılarak etkinlikle daha fazla zaman ayrılması önerilmektedir. Bu sayede ortaokul matematik öğretim programında yer alan kazanımlara ilişkin daha detaylı şekilde yer verilen etkinlikler sayesinde rutin problemlerin dışına çıkılarak öğrencilerin, akıl yürütmelerinin ön planda olduğu kavramsal anlamalarını destekleyecek türdeki problemlerle karşılaşmaları sağlanabilecektir. Ayrıca problemlerin çözümlerinde öğrencilerin sadece işlem becerilerini kullanabildikleri stratejilerin yanında farklı temsil şekillerinden faydalanarak çözümler oluşturmaları desteklenmelidir. Bu sayede işlemin sahip olduğu anlamı farklı temsil şekilleriyle yorumlayabilecek bireylerin yetişmesine destek olunacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar için bu çalışmadaki gibi öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme stratejilerinin gelişimine odaklı öğretim etkinlikleri oluşturulabilir. Bu etkinlikler, hizmet içi ve öncesi gruplara uygulanacak şekilde tasarlandığında hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının alan ve alan öğretimi bilgilerinin gelişimi desteklenebilecektir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu çalışmadaki gibi öğretim etkinliklerinin, daha uzun süreçlere yayıldığı ve katılımcıların daha etkin bir şekilde katılacağı şekilde tasarlanması önerilebilir. Mesleki gelişim sürecinde kesirlerle bölme işleminin sonucu bulmak için kullanılan ters çevir çarp ve ortak payda algoritmalarının gerekçeleri ve farklı temsil şekillerinin birbirleriyle açıklanmıştır. Bu bağlamda hizmet öncesi dönemde yer alan derslerin ezberden uzak bir şekilde işlenmesi, kavramları açıklarken kullanılan gerekçelerin ve farklı temsillerin birbirleriyle olan ilişkilerinin açıklanması oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Dolayısıyla lisans eğitimi veren öğretim elemanlarının, derslerini bu çerçeveyi dikkate alarak yürütmeleri geleceğin öğretmenlerine örnek olmalarını sağlayabilir. Ayrıca yapılacak araştırmaların, öğretmen adaylarının problem oluşturma ve çözme stratejilerini geliştirmeleri için gerçek yaşam problemlerine daha fazla yer verilmesi ve kuralların gerekçelerini açıklamaya odaklı olacak şekilde tasarlanması önerilebilir. Bunun yanı sıra ders kitaplarındaki problemler öğrencilerin işlemsel bilgilerinin ortaya çıkarmaktan çok kavramsal bilgiyi ön plana alacak şekilde düzenlenmelidir.

Etik Beyan

“Ortaokul Matematik Öğretmeni Adaylarının Kesirlerle Bölmeye Yönelik Problem Oluşturma ve Çözme Becerilerinin Gelişimi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına

değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 15.06.2022 tarih ve 12-11 sayılı toplantısında alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Not

Bu alışma FSMVU EAK 2022 Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Abu-Elwan, R. (1999). The development of mathematical problem posing skills for prospective middle school teachers. In Mina, F. ve Rogerson, A. (Eds.), Paper presented at the proceedings of the International Conference on Mathematical Education into the 21st Century, (pp.1-8). Cairo, Egypt.
- Albayrak, M. ve Işık, C. (2006). Temel işlem becerilerinin üretiminde problem kurma-çözme alışmaları. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-11.
- Atalay, . (2017). *İlkökul 4. sınıf rencilerinin kesirler konusunda bilgisayar animasyonları yardımıyla problem kurma becerilerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Ball, D. L. (1990). The mathematical understandings that prospective teachers bring to teacher education. *The Elementary School Journal*, 90(4), 449-466.
- Bayazit, İ. ve Dönmez, S. M. K. (2017). retmen adaylarının problem kurma becerilerinin orantısal akıl yrtme gerektiren durumlar bağlamında incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 8(1), 130-160.
- Charles, R. (1987). *How To Evaluate Progress in Problem Solving*. National Council of Teachers of Mathematics, 1906 Association Drive, Reston, VA 22901.
- etinkaya, A. ve Soybaş, D. (2018). İlkretim 8. sınıf rencilerinin problem kurma becerilerinin incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 11(1), 169-200.
- Dede, Y. ve Yaman, S. (2005). Matematik retmen adaylarının matematiksel problem kurma ve problem özme becerilerinin belirlenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (18).
- Doğan-Coşkun, S. (2019). The analysis of the problems posed by pre-service elementary teachers for the addition of fractions. *International Journal of Instruction*, 12(1), 1517-1532.
- Freudenthal, H. (1973). *Mathematics as an educational task*. Dordrecht: Reidel.
- Getenet, S. ve Callingham, R. (2021). Teaching interrelated concepts of fraction for understanding and teacher's pedagogical content knowledge. *Mathematics Education Research Journal*, 33(2), 201-221.
- Grefe, N. (2020). Probleme dayalı matematik eğitimi. Melihan nl (Ed.), *Uygulama rnekleriyle Matematik retiminde Yeni Yaklaşımlar* içinde (1. Baskı, s. 197-220). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Işık, C. (2011). İlkretim matematik retmeni adaylarının kesirlerde çarpma ve bölmeye yönelik kurdukları problemlerin kavramsal analizi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 231-243.
- Işık, C. ve Kar, T. (2012). İlkretim matematik retmeni adaylarının kesirlerde bölmeye yönelik kurdukları problemlerde hata analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 2289-2309.
- Işıksal, M. (2006). *A study on pre-service elementary mathematics teachers' subject matter knowledge and pedagogical content knowledge regarding the multiplication and division of fractions* (Doktora Tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Kertil, M. (2008). *Matematik retmen adaylarının problem özme becerilerinin modelleme sürecinde incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiye.
- Kılcan, S. (2006). *İlkretim matematik retmenlerinin kavramsal bilgileri: Kesirlerle blme* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Kılıç, . (2015). Analyzing Pre-Service Primary Teachers' Fraction Knowledge Structures through Problem Posing. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 2015, 11(6), 1603-1619.
- Korkmaz, E. (2003). *retmen adaylarının problem kurma becerilerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Korkmaz, E. ve Gr, H. (2006). retmen adaylarının problem kurma becerilerinin belirlenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 65-74.
- Lamberg, T. ve Wiest, L. R. (2015). Dividing fractions using an area model: a look at in-service teachers' understanding. *Mathematics Teacher Education and Development*, 17(1), 30-43.
- Leung, I. K. C. ve Carbone, R. E. (2013). Pre-service teachers' knowledge about fraction division reflected through problem posing. *The Mathematics Educator*, 14(2), 80-92.
- Lo, J.-J. ve Luo, F. (2012). Prospective elementary teachers' knowledge of fraction division. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 15, 481-500.
- Ma, L. (1999). *Knowing and teaching elementary mathematics: Teachers' understanding of fundamental mathematics in China and the United States*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded from "Case Study Research in Education."*. Jossey-Bass Publishers, 350 Sansome St, San Francisco, CA 94104.

- Morgan, C. T. (1993). *Psikolojiye giriş* (19. Baskı). Karakaş, S. ve Eski, R. (Ed.), Düşünme ve problem çözme (ss. 127-149). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Mutlu, E. ve Duatepe-Paksu, A. (2022). Ortaokul matematik öğretmeni adaylarının kesirlerle bölmeye yönelik dönüşüm bilgilerindeki değişim. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 898-930.
- National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2000). Principles and standards for school mathematics. Reston, VA: NCTM.
- Orrill, C. H., Sexton, S., Lee, S. J. ve Gerde, C. (2008) Mathematics teachers' abilities to use and make sense of drawn representations. *Proceedings of the 8. International Conference for the Learning Sciences 2*, 140-147.
- Özdişçi, S. ve Katrancı, Y. (2020). Ortaokul öğrencilerinin problem çözme ve problem oluşturma becerilerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(226), 149-184.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Pölya, G. (1957). *How to solve it* (2nd éd.). New York: Doubleday.
- Rayner, V. (2007). *An examination of the type of instruction that facilitates pre-service teachers' development of specialized content knowledge of division with fractions* (Master's Thesis). Canada Concordia University, Canada.
- Sarpkaya-Aktaş, G. (2020). Etkili matematik öğretimiyle oluşturulan beceriler. Melihan Ünlü (Ed.), *Uygulama Örnekleriyle Matematik Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar* içinde (1. Baskı, s. 67-89). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Schoenfeld, A. H. (1992). On paradigms and methods: What do you do when the ones you know don't do what you want them to? Issues in the analysis of data in the form of videotapes. *The Journal of the Learning Sciences*, 2(2), 179-214.
- Seçir, S. (2017). *İlköğretim matematik öğretmen adaylarının kesirlerle çarpma ve bölme işlemlerine ilişkin özelleştirilmiş alan bilgilerinin gelişiminin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Silver, E. A. (1994). On mathematical problem posing. *For the Learning of Mathematics*, 14(1), 19-28.
- Simon, M. (1993). Prospective elementary teachers' knowledge of division. *Journal for Research in Mathematics Education*, 24(3), 233-254.
- Tirosh, D. (2000). Enhancing prospective teachers' knowledge of children's conceptions: The case of division of fractions. *Journal for Research in Mathematics Education*, 31(1), 5-25.
- Türnüklü, E., Aydoğdu, M. Z. ve Ergin, A. S. (2017). 8. sınıf öğrencilerinin üçgenler konusunda problem kurma çalışmalarının incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 467-486.
- Türnüklü, E., ve Yeşildere, S. (2005). Problem, problem çözme ve eleştirel düşünme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 107-123.
- Wahyu, K., Kuzu, T. E., Subarinah, S., Ratnasari, D. ve Mahfudy, S. (2020). Partitive fraction division: Revealing and promoting primary students' understanding. *Journal on Mathematics Education*, 11(2), 237-258.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, R. (2018). Sınıf öğretmeni adaylarının rutin olmayan problemleri çözme süreçleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 30-49.
- Zembar, İ. Ö. (2004). *Conceptual development of prospective elementary teachers: The case of division of fractions* (Doctoral Dissertation). The Pennsylvania State University. ProQuest Digital Dissertations Database.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the development of middle school mathematics pre-service teachers' ability to create and solve problems involving the meanings of division by fractions. Ten senior pre-service teachers studying at a state university during the spring semester of the 2021-2022 academic year involved in the study. In the first phase of the study, pre-service teachers were asked to construct and answer problems involving "division of a natural number into a fraction, a fraction into a natural number, a large fraction into a small fraction, and a small fraction into a big fraction". The pre-service teachers then participated in a professional development process in which they discussed the problems that may be used to explain the meanings of division by fractions and different representations that can be employed in the solutions of these problems. Following the professional development process, in the second phase of this study, pre-service teachers were asked to create and solve the similar problems in the first phase. The problem statements of the pre-service teachers gathered in both the first and second phases, and written responses to the solutions to these problems was used as a data collection tools. The research is based on the case study model, which is one of the qualitative research methods, and the data were analyzed by content analysis. When the meaning of dividing a natural number into a fraction was investigated, seven pre-service teachers created appropriate problems regarding the equal-group measurement meaning of division, one pre-service teacher created an incorrect problem, and the remaining two pre-service teachers posed incomplete problems. All the pre-service teachers employed algebraic methods to find solutions. All the pre-service teachers presented appropriate problems involving the meaning of dividing a fraction by a natural number. Eight pre-service teachers presented problems related to the equal-group partition meaning of division and employed the algebraic method to solve them. For the problems involving

dividing large fractions into small fractions, six pre-service teachers presented proper problems indicating the equal-group measurement meaning of division, two pre-service teachers presented multiplication problems, and the other two pre-service teachers did not present any problem. Only one pre-service teacher used a model and an algebraic solution together in the problems designated as appropriate. It has been observed that pre-service teachers have difficulties addressing a problem regarding the meaning of dividing small fractions into big fractions. Six pre-service teachers were unable to offer a problem, one provided an incomplete problem, and three created problems involving the meaning of multiplication. After the first phase was completed, the pre-service teachers participated in a professional development process to improve their problem-posing and problem-solving skills on the meaning of division by fractions. The professional development process consisted of three sessions, each lasting approximately one hour, and were recorded using a video camera in a quiet class environment. In the first session, after examining the written responses from the pre-service teachers, the author shared the similar and different types of problems in each category and the solutions offered by the pre-service teachers for these problems with them. Following that, the author allowed the pre-service teachers to discuss the problems and solutions they generated in order to enable them to construct new problem types and different solution strategies for the meaning of division by fractions. In the second session, the types of problems that pre-service teachers discussed in the previous session concerning the meaning of division by fractions were revisited, and types of problems stated in the literature (Lo ve Luo, 2012) related to the meaning of division by fractions were also explained. The solutions offered by the pre-service teachers and the solution strategies provided in the literature for the problems related to the meaning of division by fraction were discussed in the final session. Following the completion of the professional development process, in the second phase of the study, the pre-service teachers were asked again to pose and solve the problem categories stated in the first phase. This time, pre-service teachers were observed to have expanded their problem types and solution strategies even more. All the pre-service teachers provided appropriate problems in the category involving the meaning of dividing a natural number by a fraction. In addition, the problem categories have been expanded to incorporate other meanings of division by fractions, equal-group measurement division, equal-group partition division, comparison measurement division, comparison partition division. While solving the problems they posed, the pre-service teachers improved their solution strategies by incorporating models as well as algebraic solutions. When the problems involving the meaning of dividing a fraction by a natural number were examined, it was determined that eight pre-service teachers posed problems involving the meanings of equal-group measurement, equal-group partition, multiplicative comparison measurement division, comparison partition division and used algebraic solutions and models while solving the problems. Two pre-service teacher posed problems that required multiplication but did not include the meaning of dividing by fractions. When the problems involving the meaning of dividing large fractions into small fractions were examined, eight pre-service teachers posed appropriate problems in the form of equal-group measurement division and multiplicative comparison measurement division and used models and algebraic solutions. Two pre-service teachers posed multiplication and a ratio and proportion problems that did not include the meaning of division by fractions. Finally, nine pre-service teachers posed problems in the form of equal-group measurement division and multiplicative comparison measurement division and improved their solution strategies by using models and algebraic solutions. Only one pre-service teacher constructed an incomplete problem and solved it using the algebraic approach. As a result, we may conclude that the problem types and solution techniques developed by pre-service teachers changed after the professional development process was completed. This change might be explained by the fact that different types of problems are incorporated in the professional development process, as well as different representations used in connection to each other while solving the problems.

Problem posing and using appropriate representations in the solution strategies are plays crucial role in student learning. This study focused on pre-service teachers' problem posing and solving skills on the meaning of the division by fractions. Future studies may be extended to cover the subjects that students struggle to understand, and the findings obtained from these studies can be implemented to teachers in in-service teacher training seminars.

Türkiye’de Deprem Eğitimi: Fen Bilimleri Ders Kitaplarının Deprem Eğitimine Yönelik Analizi

Tuğba İÇME¹ ve Uğur BÜYÜK²

Öz

Türkiye son yüzyılın en büyük depremleriyle sarsılmaktadır. Gerçekleşen bu depremlere karşı alınabilecek önlemlerin başında depremlere karşı toplumsal bilinç oluşturmak gelmektedir. Toplumsal bilinci oluşturmanın en etkili yolu ise okullarda deprem eğitimi verilmesidir. Deprem bilimi ile ilgili konular yer biliminin önemli bir alanını oluşturmaktadır. İlköğretim düzeyinde yer bilimini temel alan fen bilimleri ders içeriğinde, deprem eğitiminin yeri bu araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması modeline göre hazırlanmıştır. Araştırmanın veri kaynağını Türkiye’de hazırlanan son üç öğretim programı (2005, 2013 ve 2018) ve beşinci sınıf ders kitabı olarak kullanılan iki ders kitabı (MEB ve Özel yayın) oluşturmuştur. Doküman incelemesi tekniği ile toplanan verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Öğretim programları içerik tasarımı, kitaplar ise kapsam tasarımı, eğitsel, görsel ve ölçme değerlendirme tasarımı olmak üzere beş temadan oluşan rubriği temel alarak incelenmiştir. Kitapların öğretim programının eksikleri nedeniyle içerik açısından yetersiz olduğu, özel yayına ait kitabın MEB yayınına göre kısmen daha yetkin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak konunun toplumsal bilinç oluşturulması için önemi düşünöldüğünde ders kitaplarında yer verilen konu içeriği ve kapsamının alanında uzman kişiler tarafından gözden geçirilip eksikliklerin giderilmesi ile daha faydalı hale getirilebileceği kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fen Öğretimi, Deprem Eğitimi, Doküman incelemesi, Fen Bilimleri Ders Kitapları

Earthquake Education in Turkey: Analysis of Science Textbooks for Earthquake Education

Abstract

Turkey is being shaken by the biggest earthquakes of the last century. One of the measures that can be taken against these earthquakes is to create social awareness against earthquakes. The most effective way to create social consciousness is to provide earthquake education in schools. Issues related to earthquake science constitute an important field of earth science. In the content of science courses based on earth science at the primary school level, the place of earthquake education constitutes the main focus of this research. The research was prepared according to the case study model, one of the qualitative research patterns. The data source of the research was the last three academic programs prepared in Turkey (2005, 2013 and 2018) and two textbooks used as fifth grade textbooks (MoNE and Special publication). Descriptive analysis was used in the analysis of the data collected by the document analysis technique. The content design of the teaching programs and the books were examined on the basis of a rubric consisting of five themes: scope design, educational, visual and measurement and evaluation design. It has been determined that the books are insufficient in terms of content due to the shortcomings of the curriculum, and the book belonging to a private publication is partially more competent than the MoNE publication. As a result, considering the importance of the subject for creating social awareness, it has been concluded that the content and scope of the subject contained in the textbooks can be reviewed by experts in the field and made more useful by eliminating deficiencies.

Key Words: Science Teaching, Earthquake Education, Document Review, Science Textbooks

Atıf İçin / Please Cite As:

İçme, T. ve Büyük, U. (2023). Türkiye’de deprem eğitimi: Fen bilimleri ders kitaplarının deprem eğitimine yönelik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 944-958. doi:10.33206/mjss.1259183

Geliş Tarihi / Received Date: 02.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.04.2023

¹ Uzman - tugbaicme@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0296-296X

² Prof. Dr. - Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakóltesi, buyuk@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6830-8349

Giriş

Dünyanın oluşumundan bu yana birçok uygarlığın yok oluşuna, birçoğunun yer değiştirmesine yol açan doğal afetler, günümüzde de öngörülemezlikleri ile insanlığı tehdit etmektedir. Dünya genelinde 31 farklı türü olan doğal afetler; jeolojik, iklimatik, biyolojik, sosyal ve teknolojik afetler olarak beş gruba ayrılmıştır. Jeolojik afetlerden biri olan deprem, yer kabuğu içindeki kırılmaların yer yüzeyini ani olarak sarsmasıdır (Lagha, 2017). Türkiye jeolojik konumu sebebiyle dünyada bilinen üç deprem kuşağından ikincisi olan Alp-Himalaya deprem kuşağı içerisinde yer almaktadır (Öcal, 2005). Yeryüzünde yaşanan büyük depremlerin %17'si bu kuşakta oluşmaktadır (Leonhard, 2000). Türkiye'de geçmişten günümüze yaşanan depremlere bakıldığında her beş yılda bir geniş çapta can ve mal kaybı oluşturun depremler yaşandığı görülmektedir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) 2020 istatistiklerine göre Türkiye'de yaşanan doğa kaynaklı olayların %35,47 ile en büyük oranını depremler oluşurmaktadır. Buradan hareketle depremin Türkiye'nin kaçınılmazı olduğu ifade edilebilir.

Depremler canlı ve cansız varlıklar üzerinde birçok olumsuz etkiye sahiptir. Türkiye tarihinde depremlerin yıkıcı etkileri, yalnızca can kayıplarının oluşturduğu bilançolara bakılarak dahi belirlenebilir. 1939 Erzincan Depremi 7.9 büyüklüğü ile 33 bin can kaybına, 1999 Marmara depremi 7.4 büyüklüğü ile 17 bin 480 can kaybına mal olmuştur (Erdik vd., 2004). 1999 Marmara depremi Türkiye'nin en büyük metropolü olan İstanbul dâhil olmak üzere yedi ilde yıkıma sebep olmuştur. Ancak bu denli büyük bir depremin üzerinden 24 yıl geçmiş olmasına rağmen deprem hazırlığı konusunda istenilen gelişmelerin kaydedilemediği 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve büyük bir yıkıma yol açan Kahramanmaraş merkezli depremler ile görülmüştür. Türkiye'nin son yüzyılının en büyük ikinci (7.7 şiddeti ile Pazarcık) ve üçüncü depremi (7.6 şiddeti ile Elbistan) dokuz saat ara ile yaşanarak büyük bir felakete dönüşmüştür. Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Kilis, Osmaniye, Diyarbakır, şanlıurfa, Adana, Malatya ve Elazığ illeri olmak üzere 11 ilde yıkıma yol açan depremler çok geniş bir alana yayılarak 13,5 milyon insanı doğrudan etkilemiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023).

Türkiye'de nüfusun % 90'ı deprem tehdidi altında yaşamaktadır (Değirmençay ve Cin, 2016; Makine Mühendisleri Odası, 2009). Depremler fiziksel kayıpların yanında, makroekonomik dengesizlikler ve sosyal-psikolojik travmalara yol açmaktadır. Maalesef bu denli büyük etkileri olan depremleri önceden belirlemek ve önlemek imkânsızdır (Ataman ve Tabban, 1977). Depremin yer ve zamanının bilinmezliğine karşın depreme karşı alınabilecek önlemler belirli ve uygulanabilir. Depremlere karşı alınabilecek önlemlerin başında afetten önce yapılacak kurtarıcı önlemler gelmektedir (Erkal ve Değerliyurt, 2011). Elbette en önemli önlem yapı güvenliğidir (Ergünay, 1999; Taş, 2003). Kent planlamasından, zemin etütlerine; malzeme biliminden inşa denetime kadar hemen her alanda doğru yapılaşma ve güvenilir imar depremlerin önemli kurtarıcılarındandır. İmar güvenliğinin yanında bir diğer önemli önlem deprem eğitimidir (Taş, 2003). Deprem eğitimi yer kabuğunun yapısını, depremlerin oluşum mekanizmasını, depremin yıkıcı etkilerini ve bu etkilerden korunma yollarını kapsar (Öcal, 2005). Deprem eğitimi çalışmalarının oluşturacağı toplum bilinci ile meydana gelecek fiziksel kayıpların önüne geçilebilecektir (Özdemir vd., 2001).

Türkiye'de deprem eğitimi çalışmaları 1999 Marmara depreminin ardından hız kazanmıştır. Farklı ülkelerin deprem ve afet eğitimi politikaları temel alınarak birçok sivil toplum kuruluşu ve üniversiteler bünyesinde afet eğitimi birimleri kurulmuştur. Japonya'nın depremde, Finlandiya'nın afet eğitiminde olduğu gibi bazı ülkelerin bazı uygulamalarda ön plana çıktığı açıktır (Erkal ve Değerliyurt, 2011). Bu veriye dayanarak Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından 2010 yılında yapılan protokolle "Okul Tabanlı Afet Eğitimi Projesi" hazırlanmış ve okullarda yönetici, öğretmen, öğrenci ve velilerin afet eğitimi konusunda bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. 10 ilden 80 okulda pilot uygulamalar yapılmış, bilim adamlarının katılımı ile uygulamalı eğitimler verilmiş, afet eğitimi el kitapları hazırlanmış, yerinde deneyimler için Japonya ziyaretleri yapılmıştır. Katılımcılardan gelen olumlu dönütler ve çalışmanın öntest-sontest kontrol grubunda çalışma grubu lehine çıkan anlamlı sonuçlar doğrultusunda çalışmanın Türkiye geneline yayılması hedeflenmiştir (Özmen ve İnce, 2017). Buna dayanarak 2018 yılında çalışmanın ikinci faz aşaması yapılarak daha çok eğitim paydaşına ulaşılması planlanmıştır. İlk fazda 3.600 öğretmene ulaşan uygulama ikinci fazında 135 bin öğretmenle tamamlanmıştır (Gökmenoğlu vd., 2021). Toplum bilinci için öğretmen eğitiminin önemini vurgulayan bu çalışma doğru bir başlangıç olsa da okullarda yılda bir kez yapılan deprem tatbikatı dışında yaygınlaştırılabilen bir uygulama yapılamamıştır. Güncel öğretim programında ilköğretimde hayat bilgisi, ortaöğretimde ise sosyal bilgiler ve fen bilimleri derslerinin konu alanlarında deprem eğitimi ve afet bilincine ilişkin kazanımlara yer verilmiştir.

Tabiatın dili olan bilim, temel eğitim sahasında fen bilimleri dersleri olarak okutulmaktadır. İlköğretim üçüncü sınıftan başlayan derslerde astronomi, fizik, kimya, biyoloji, çevre bilimi ve yer bilimi olmak üzere birçok disiplinin temel alındığı konu ve kazanımlara yer verilmektedir. Temel alanlarından biri yer bilimi olan fen bilimleri derslerinde deprem eğitiminin nasıl yer aldığı sorusu araştırmanın temel odak noktasıdır. Zira eğitim bireylerin ve toplumların zarar görebilirliğini azaltan temel bir faktördür (Johnson, vd., 2014). Bu nedenle öğrencilerde deprem bilincinin oluşması, sosyal yaşantılarında deprem gerçeğini dikkate alarak bilimsel bir yaklaşım sergilemeleri için fen bilimleri ders içeriğindeki deprem bilimi ve eğitimi vurgusu önem arz eder. Buna dayanarak araştırmada deprem eğitiminin fen bilimleri derslerinde nasıl karşılık bulduğu incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak mevcut öğretim programı incelenmiş ve geçmiş öğretim programları ile karşılaştırmalar yapılmıştır. 2005, 2013 ve 2018 fen öğretim programlarındaki deprem eğitimi konu alanı incelenmiştir.

Öğretim programlarını incelemek bir plan niteliğindeki programın sahaya nasıl yansıdığını anlamak için yeterli değildir. Geliştirilen öğretim programlarının öğrenme ortamına aktarımı ders kitaplarıyla gerçekleşmekte ve öğretmenler programları ders kitapları aracılığıyla tanımaktadırlar (Tekbıyık, 2006). Ders kitapları öğretmen ve öğrencilere gitmesi gereken yolu gösteren bir kaynaktır (Erol, 2021). Bu durum gözetilerek öğretim programından elde edilen bilgiler ışığında deprem eğitiminin konu alanının yer aldığı sınıf düzeyine ait ders kitapları araştırmaya dâhil edilmiştir. Ders kitapları öğrencilere toplumsal deneyimlerin kazanılmasında öncülük ederek sorunların çözümlenmesinde yardımcı olur. Alanyazında ders kitaplarını inceleyen çalışmalardan farklı olarak bu araştırma deprem konusunu ele almıştır. Türkiye’de deprem eğitime yönelik çeşitli araştırmalar mevcuttur (Değirmençay ve Cin, 2016). Bu araştırmaların çoğunun deprem ile ilgili algı, bilgi düzeyi, tutum, metafor ve acil durum yönetimi üzerine odaklandığı görülmüştür. Ancak deprem konu alanında kitap incelemesine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada diğer çalışmalardan farklı olarak ders kitapları ile öğretim programları birlikte incelenerek bütüncül bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Ayrıca deprem konulu çalışmalarda sosyal bilgiler konu alanına yönelik araştırmalar çoğunlukta iken fen bilimleri alanına yönelik çalışmalar sınırlıdır. Yapılan araştırma fen bilimleri alanında deprem eğitimi konusunda yürütülecek çalışmalara genel bir çerçeve sunarak yol gösterebilecektir. Bu çalışmanın sonuçlarının fen bilimleri derslerinde deprem eğitiminin yerini belirleyerek eksikliklerin giderilmesi adına alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan son üç fen bilimleri öğretim programını ve beşinci sınıf fen bilimleri ders kitaplarını karşılaştırarak incelemektir. Belirlenen genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. 2005, 2013 ve 2018 öğretim programlarında deprem eğitimi içeriği nasıl yer almıştır?
2. Beşinci sınıf ders kitaplarında deprem eğitiminin kapsamı nasıl ele alınmıştır?
3. Beşinci sınıf ders kitaplarında deprem eğitimi konusunun eğitsel tasarımı nasıldır?
4. Beşinci sınıf ders kitaplarında deprem eğitimi konusunun görsel tasarımı nasıldır?
5. Beşinci sınıf ders kitaplarında deprem eğitimi konusunun ölçme-değerlendirme tasarımı nasıldır?

Yöntem

Bu araştırma, 2005, 2013 ve 2018 öğretim programlarını ve beşinci sınıf fen bilimleri ders kitaplarını deprem eğitimi açısından incelemek amacıyla yapılan nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmalar araştırılacak konuların doğal ortamda incelendiği ve bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Denzin ve Lincoln, 1998). Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması modeline göre hazırlanmıştır. Durum çalışmaları, ilgili durumun gerçek yaşam bağlamı içerisinde incelenmesini kapsayan bir araştırma stratejisidir (Robson, 2011). Durum çalışmalarında amaç, belirli bir duruma yönelik sonuçları ayrıntılı olarak analiz etmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Mevcut araştırma Türkiye’de geliştirilen son üç öğretim programı ve okullarda kullanılmakta olan iki farklı yayınevine ait beşinci sınıf fen bilimleri ders kitaplarındaki deprem eğitime ilişkin durum saptama çalışması niteliğindedir. Araştırmada ders kitapları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, deprem eğitiminin fen bilimleri derslerinde yer alma durumu incelenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Doküman incelemesi, hem basılı hem de elektronik materyallerin gözden geçirilmesi veya değerlendirilmesine yönelik sistematik bir süreçtir (Bowen, 2009). İlgili dokümanlar Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan öğretim programları ve ders kitaplarıdır. Fen bilimleri öğretim programı içeriği ve kapsamı bakımından sıklıkla güncellenmiştir (Ural-Keleş, 2018). Bu araştırmada deprem konu alanını barındıran

2005, 2013 ve güncel ğretim programı olan 2018 fen ğretim programları seçilmiştir. Ders içeriğinin temel belirleyicisi olan ğretim programlarının incelenmesi konu alanının ders içeriğindeki yerini belirlemek için temel niteliğindedir.

2018-2019 Öğretim yılından itibaren ders kitabı olarak kullanılan beşinci sınıf fen bilimleri ders kitaplarına Millî Eğitim Bakanlığı'nın eğitim süreçlerine destekleyici dijital içerikler yayınlayan platformu olan Eğitim Bilişim Ağı'ndan (EBA) ulaşılmıştır. Biri MEB Yayınevi, diğeri ise özel bir yayınevine ait olan iki ders kitabı incelemeye alınmıştır. İlgili iki kitap Fen bilimleri ğretim programının öngördüğü aynı ilkeler ve amaçlar doğrultusunda (MEB, 2018) hazırlanmış oldukları halde bilimsel yeterlilik, görsel tasarım ve içerik niteliğine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar araştırmaya temel oluşturarak ilgili kitapların karşılaştırması yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada birincil kaynaklara ulaşılarak elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde amaç elde edilen bulguları, düzenlenmiş bir Şekilde okuyucuya aktarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak rubrik geliştirilmiştir. Veriler, rubriklerde yer alan ölçütlere göre analiz edilmiş ve kitapların içerisinden seçilen somut örneklerle desteklenmiştir. Betimsel analizde veriler kavramsal çerçeveye göre önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, sınıflandırılan verilere ilişkin bulgular özetlenir ve özetler araştırmacının öznel birikimi ile yorumlanır (Baltacı, 2019). Bu hedef üzerine önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenen ögelerle rubrik oluşturulmuştur. Oluşturulan rubrik fen eğitiminde uzman ve hlihazırda yer bilimi derslerini yürüten bir alan uzmanının görüşleriyle Şekillendirilmiştir. Alan uzmanından oluşturulacak tema ve kategorilere ilişkin ölçütlere hazırlanması istenmiş, araştırmacının hazırladığı ölçütlerle alan uzmanının ltleri karşılaştırılmış ve rubriğin son hali verilmiştir. Alan uzmanı ve araştırmacının kriterlerinin bazı farklılıklarla beraber benzer ya da birbirini açıklayan ifadelerden oluştuğu grlmştr. Farklılıklar konusunda alan uzmanının dönütleri ile değişiklikler yapılmıştır. Örneğin ders kitaplarının kapsamına ilişkin hazırlanan sosyal gerçeklerle tutarlık kategorisi, alan uzmanının görüşleriyle konu alanının tamamen bir sosyal gerçekliği içermesi ve diğer kategorilerin her birinin açıklamasında bu durumun kendine yer edinmesi sebebiyle kaldırılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan rubrik Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Kullanılan Rubrik

Tema	Kategori
Öğretim Programlarının İçerik Tasarımı	ğrenme Alanı
	Sınıf Düzeyi
	nite ve Konu Adı
	Konu Kazanımları
Ders Kitaplarının Kapsam Tasarımı	Aktyalite ve Hayatilik
	Bilimsellik
	Dil ve Anlatım
	Disiplinler Arası İlişki Kurma
	Faydalılık
	Geçerlik ve Güvenirlik
	ğrenci İlgisi ve İhtiyaçlarını Karşılama
ğrenebilirlik	
Ders Kitaplarının Eğitsel Tasarım	Bilimsel İçerik
	Uygulama İçerikleri
Ders Kitaplarının Grsel Tasarım	Grsel Materyaller
Ders Kitaplarının lme-Değerlendirme Tasarımı	Alternatif lme-Değerlendirme
	Geleneksel lme-Değerlendirme

Tablo 1'de görüldüğü gibi hazırlanan rubrikte beş tema oluşturulmuştur. Temalar alan yazın verileri işığında ğretim programları ve ders kitaplarının genel yapısı incelenerek düzenlenmiştir. Öğretim programlarının içeriği bir tema altında değerlendirilmiş, ders kitaplarında ise kitapların dört temel ögesi (kapsam, içerik, görsellik ve lme-değerlendirme) birer tema olarak belirlenmiştir. Bu temalar kendi içinde kategorilere ayrılmıştır. Öğretim programları ve ders kitapları bu kategoriler bakımından incelenmiş, kategorilere ilişkin ögeleri barındırıp barındırmama durumlarına göre betimlenmiştir. Ardından yapılan açıklama, karşılaştırma ve yorumlar ile çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlilik

Doküman analizi yönteminde geçerlik ve güvenirliliği sağlamak için dokümanları yalnızca incelemek yerine, dokümanların kaynağı ve oluşma biçimiyle birlikte yorumlamaya çalışmak, dokümanlardan çıkarılan sonuçları farklı kaynaklardan doğrulamak gerekmektedir (Sak vd., 2021). Araştırmada birincil kaynaklara ulaşılarak, bu kaynakların oluşumunda etkili olan öğretim programları incelenerek araştırmanın geçerli ve güvenilir olması sağlanmıştır. Nitel araştırmalarda geçerlik ne ölçmeye çalıştığımızla neyi ölçtüğümüzün yakınlığıdır (Roberts ve Priest, 2006). Bu araştırmada fen derslerinde deprem eğitimin yerini belirleyebilmek için fen derslerinin ana materyali olan öğretim programı ve ders kitapları incelenmiştir. Bu noktada veri aracının araştırma amacını karşılaması ile geçerlik kanıtlarına ulaşıldığı ifade edilebilir. Araştırmada elde edilen verilerin tüm gerçekliği ile ortaya konması ve yanlıktan uzak durulması araştırmanın geçerlik değerini artırır (Marvasti, 2004). Bu araştırmada doküman analizi kullanılarak, kişi ve olay yorumlarından uzak durulmuş, dokümanların içerikleri oluşturulan rubriğe bağlı kalınarak tablolar halinde sunulmuştur. İlgili kriterlere göre yapılan rubriğin cevaplanmasında alan uzmanın desteği alınmıştır. Bilgilerin yeterli olup olmadığına ilişkin cevapların son hali alan uzmanıyla ortak bir karara varılarak verilmiştir. Örneğin deprem anında yapılacak temel bilgi niteliğindeki çok-kapan-tutun hareketinin özel yayında adı geçmesi ve nasıl yapılacağına dair bilgi içermesi nedeniyle araştırmacı tarafından yeterli bilgi kriterinde değerlendirilmiştir. Ancak alan uzmanı, bu hareketi temel alarak oluşturulacak yaşam üçgeninin hayati öneme sahip olması nedeniyle kitaplarda daha fazla vurgu yapılması gerektiğini hatta yaşanan önceki felaketlerden bu sayede kurtulan kişilere ilişkin verilecek örneklerle zenginleştirilmesinin anlamlı bir öğrenme sağlayacağını ifade etmiştir. Bu anlamda özel yayının yetersiz bilgi kriterinde değerlendirilmesi uygun görülerek son hali verilmiştir. Toplanan verilerin ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması nitel bir araştırmada geçerliğin önemli ölçütleri arasındadır (Yıldırım, 2010). Araştırmada elde edilen veriler birçok boyutta incelenmiş, bulgular detaylı bir şekilde açıklanmış, araştırmanın her aşaması ayrıntılarıyla okuyucuya aktarılmıştır.

Çalışmanın güvenirliliği konusunda, araştırmanın inanılabilirliği, sonuçların doğruluğu ve araştırmacının yeterliği gibi kanıtlar kullanılmaktadır (Krefting, 1991). Araştırmacının fen bilimleri öğretmeni olması ve ilgili ders kitaplarını aktif olarak kullanması araştırmacı yeterliliği için bir kanıt olmaktadır. Nitel araştırmada güvenirliliği artırmanın yollarından bir diğeri verilerin analizinde başka bir araştırmacıyı sürece katmak ve ulaşılan sonuçları teyit etmektir (LeCompte ve Goetz, 1982). Araştırmanın her aşamasında alan uzmanının görüşlerine başvurularak güvenirlilik kanıtları sağlanmıştır. Ayrıca kuramsal çerçeveye bağlı kalınarak hazırlanan rubrik, uzman görüşü ile şekillendirilmiştir. Tema ve kategorilerin oluşturulmasında alan uzmanı ve araştırmacının hazırladığı ölçütler benzer ve birbirini açıklayan ifadelerden oluşmuştur. Alan uzmanı ve araştırmacının görüşlerindeki tutarlılık verilerin güvenirlilik kanıtlarından biri olmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucu ulaşılan bulgular ve bu bulgulara yönelik yorumlar yer almaktadır. Araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak yazılan bulgular temalar halinde düzenlenmiştir. Her bir tema bir başlık oluşturacak şekilde bulgular sunulmuştur.

Fen Bilimleri Öğretim Programlarının İçerik Tasarımı Temasına İlişkin Bulgular

Deprem eğitiminin fen öğretim programında yer alması ile ilgili ulaşılan ilk kaynak 2005 öğretim programındaki 8. sınıf konuları olmuştur. Programda hazırlanan ara disiplinlerden biri Afet Eğitimi alanıdır. Doğal Süreçler ünitesi ile levha hareketleri hakkında bilgi veren program yapılandırıcısı sistemin Türkiye’deki ilk modellerinden olduğu için açıklamadan ziyade yorumlamaya dayanmaktadır. Bu durum bazı bilgi eksikliklerine neden olmaktadır. 2005 programının ardından 2013 ve güncel program olan 2018 öğretim programlarında da depremle ilgili öğrenme alanları oluşturulmuştur. Bu alanlara ilişkin bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının Deprem Eğitimi İçeriği

Program	Sınıf	Ünite Adı	Öğrenme Alanı	Konu	Süre
2005 Fen ve Teknoloji Öğretim Programı	8. Sınıf	Doğal Süreçler	Dünya ve Evren	8.8.2. Levha Hareketleri Yer Kabuğunu Etkiler	-
2013 Fen Bilimleri Öğretim Programı	8. Sınıf	Deprem ve Hava Olayları	Dünya ve Evren	8.8.1. Depremle İlgili Temel Kavramlar	6 Ders Saati
2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı	5. Sınıf	İnsan ve Çevre	Canlılar ve Yaşam	5.6.3. Yıkıcı Doğa Olayları	4 Ders Saati

Tablo 2’de görüldüğü gibi 2013 öğretim programında sekizinci sınıf düzeyinde yer alan öğrenme alanı, 2018 öğretim programında radikal bir değişiklik yapılarak beşinci sınıfa taşınmıştır. Dolayısıyla konu alanı öğrencinin gelişim düzeyi ile ilişkilendirilerek hafifletilmiştir. 2013 öğretim programında bir üniteye yayılan deprem eğitimi 2018’de yıkıcı doğa olaylarından birisi olarak görece daha küçük bir alanda yer almıştır. Programdaki kazanımlara yansıyan bu durum Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının Deprem Eğitimi Konu Kazanımları

Program Adı	Kazanım
2005 Fen ve Teknoloji Öğretim Programı	8.8.2.1. Artçı Deprem, öncü deprem, şiddet, büyüklük, fay kırılması, fay hattı ve deprem bölgesi kavramlarını tanımlar.
	8.8.2.2. Depremle ilgili çalışmalar yapan bilim dalına “sismoloji”, bu alanda çalışan bilim insanlarına ise “sismolog” adı verildiğini belirtir.
	8.8.2.3. Türkiye’nin deprem bölgeleri ile fay hatları arasında ilişki kurar.
	8.8.2.4. Depremlere, fayların yanında, volkanik faaliyetlerinin ve arazi çöküntülerinin de sebep olabileceğini de açıklar
	8.8.2.5. Volkanların oluşumunu ve bunun sonucunda oluşan yeryüzü şekillerini levha hareketi ile açıklar.
	8.8.2.6. Volkanların ve depremlerin insan hayatındaki etkileri ve sebep olabileceği olumsuz sonuçları ifade eder.
	8.8.2.7. Deprem tehlikesine karşı alınabilecek önlemleri ve deprem anında yapılması gerekenleri açıklar.
2013 Fen Bilimleri Öğretim Programı	8.8.1.1. Depremle ilgili temel kavramları bilir.
	8.8.1.2. Deprem biliminin bir bilim dalı olduğunu ve bu alanda çalışan uzmanlara deprem bilimci adı verildiğini bilir.
	8.8.1.3. Türkiye’nin deprem bölgeleriyle fay hatları arasında ilişki kurar.
	8.8.1.4. Depremlerin sebepleri ve yol açacağı olumsuz sonuçları tartışır.
	8.8.1.5. Deprem tehlikesine karşı alınabilecek önlemleri ve deprem anında yapılması gerekenleri tartışır.
2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı	5.6.3.1. Doğal süreçlerin neden olduğu yıkıcı doğa olaylarını açıklar (Depremler, volkanik patlamalar, seller, heyelanlar, hortum, kasırgalara ayrıntıyla girilmeden değinilir).
	5.6.3.2. Yıkıcı doğa olaylarından korunma yollarını ifade eder.

Tablo 3’te görüldüğü gibi 2005 öğretim programı ile 2018 öğretim programında volkanik faaliyetler ile ilgili bilgiler dışında benzer kazanımlar oluşturulmuştur. İki öğretim programında da depremlerle ilgili detaylı ve birçok bilgiye yer verilmiştir. Özellikle depremin bir bilim dalı olduğuna ilişkin yapılan vurgunun bilim eğitimi için önemli olduğu düşünülmektedir. 2018 öğretim programında ise yalnızca iki kazanımla açıklanan konu alanında depremler diğer altı afetten biri olarak yüzeysel bir yer edinmiştir. Her ne kadar kazanımlar sınıf düzeyine uygun olarak daraltılmış olsa da program içeriğinin yetersiz kaldığı ifade edilebilir.

Ders Kitaplarının Kapsam Tasarımı Temasına İlişkin Bulgular

Aktüalite ve Hayatilik: Konu alanı dünyanın doğal düzeninin bir parçası olan deprem eğitiminin hayati öneme sahip olduğu vurgusu ve Türkiye’de yaşanan daha önceki depremlerin etkilerine ilişkin örneklerle depremin Türkiye’nin günceli olduğunu ifade eden özel yayının daha etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca okullarda kitapların uygulamalarının öğretmen tarafından akıllı tahtalar üzerinden açılarak kullanıldığı düşünüldüğünde kitapların içereceği bağlantı linkleri ve dijital etkinliklerin konunun öğrenilmesinde önemli bir yer edineceği düşünülmektedir. İki kitapta da video, simülasyon, dijital oyun gibi 21. yüzyılın güncel etkinliklerine yer verilmemiş olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Bilimsellik: Kitapların genel olarak doğru bilgiler içerdiği görülmüştür. Kitaplarda hatalı ya da yanlış bir bilgiye rastlanılmamıştır. MEB yayına ait olan kitap kazanımlara bağlı kalarak detaylı açıklamalar yapmazken, özel yayınevine ait olan ders kitabı bilimsel verilerle ilgili daha fazla ve anlamlı bir konu işlenişini barındırmaktadır.

Dil ve Anlatım: İki kitapta da açık, anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Bunun yanında özel yayının ayrıca deprem (zelzele), sismoloji (deprem bilimi), sismolog (deprem bilimci) kavramlarını eş anlamlarıyla birlikte kullanarak Türkçe dil bilgisi ile ilişki kurulmuştur.

Disiplinler Arası İlişki Kurma: Kitaplarda mühendislik becerileri ile ilgili yer alan etkinliklerin bu alanla bir ilişki kurduğu görülmüştür. Depremin sosyal, ekonomik, psikolojik etkilerine ilişkin açıklamalara yer vererek ahlak eğitimi ve etik değerleri vurgulaması ile özel yayın ders kitabının daha nitelikli olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra özel yayının ölçme sorularında bir önceki konu olan biyoçeşitliliğe depremlerin etkisi ile ilgili soru sorularak, fen konuları arasında anlamlı bir bağlantı kurulduğu görülmüştür.

Faydalılık: Toplumsal ilişkiler açısından ders kitabının faydalı olması oldukça önemlidir. Deprem eğitiminin amacı öğrencileri afete hazırlamaktır. Nitekim kitaplarda gerek hazırlık soruları, gerekse

etkinlikler ve değerlendirme soruları öğrencinin kendi yaşamını, deneyimlerini işin içine katarak bilinçli vatandaş yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Geçerlik ve Güvenilirlik: İncelenen kitaplarda *Yıkıcı Doğa Olayları* ünitesinin anlamlı bir şekilde yapılandırıldığı görülmektedir. İncelenen kitaplar, ilgili konunun kazanımlarını açıkladığı için geçerli, konu alanında birbirine tutarlı bilgiler sunduğu için güvenilirlerdir.

Öğrenci İlgisi ve İhtiyaçlarını Karşılama: MEB kitabı evde, okulda ya da dışarda olma durumlarına göre deprem anında yapılacakları ayrı ayrı sınıflandırarak öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik detaylı bilgilere yer vermiştir. Ayrıca deprem tatbikatı niteliğindeki sınıf etkinliğinin öğrencilerin ilgisini çekeceği ve konuya ilişkin anlamlı bir öğrenme sağlayacağı düşünülmektedir. Özel yayına ait ders kitabında ise öğrenmeyi teşvik edici nitelikte Gölcük depremine ilişkin bilgiler bir görsel eşliğinde verilerek ön örgütlenme yapılmıştır. Ayrıca MEB kitabında depreme ilişkin üç görsel kullanılırken; özel yayında 13 görsele yer verilmiştir. Bunlara dayanarak özel yayının daha ilgi çekici olduğu söylenebilir.

Öğrenilebilirlik: Kitaplarda ünite içerisinde yıkıcı doğa olayları farklı sıralama ile sunulmuştur. MEB yayınında deprem, heyelan, sel, kasırga, hortum ve volkanik patlamalar; özel yayında deprem, volkanik patlamalar, seller, heyelanlar ve kasırgalar olarak sıralanmıştır. İki kitapta üniteye deprem afetini anlatarak başlamış ve bu konuya beşer sayfa ayırmıştır. İki kitapta da yıkıcı doğa olayları içerisinde en çok konu alanı depremlere ayrılmıştır. İncelenen kitaplar, güçlük seviyesi açısından öğrencilerin zihinsel seviyesine uygun görünmektedir.

Ders Kitaplarının Eğitsel Tasarımı Temasına İlişkin Bulgular

Kitaplarda deprem eğitiminin bilimsel içeriklerine bakıldığında iki yayının birbirinden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Bilimsel içeriklere ilişkin bilgilerin kitaplarda yer alıp almama durumları incelenmiş, ayrıca sunulan bilgilerin deprem eğitimi için yeterliliği araştırılmıştır. Bu konuya ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 1. Ders Kitaplarındaki Bilimsel İçeriklere İlişkin Bulgular

Bilgiler	MEB Yayını	Özel Yayın
Çök-Kapan-Tutun	Yetersiz	Yetersiz
Deprem Bilimi (sismoloji)	Bilgi Yok	Yeterli
Deprem Bilincinin Önemi	Bilgi Yok	Yeterli
Deprem Çantasında Bulunması Gerekenler	Yeterli	Bilgi Yok
Deprem Eğitiminde Yararlanılabilecek Teknoloji ve Teknolojik Uygulamalarla İlgili Yönlendirme (Video-simülasyon-artırılmış gerçeklik uygulamaları)	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Deprem Öncesinde Yapılması Gerekenler	Yeterli	Yeterli
Deprem Sırasında Yapılması Gerekenler	Yeterli	Yeterli
Deprem Sigortasının Önemi	Bilgi Yok	Yeterli
Deprem Sonrasında Yardımlaşma Bilinci	Bilgi Yok	Yetersiz
Depremden Etkilenenlerin Yetkililere Ulaşabilmesi için Telefon ve e-Uygulamalara İlişkin Bilgi	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Deprem Tanımı ve Etkileri	Yeterli	Yeterli
Depremlere İlişkin Alt Kavramların (Levha, fay, fay hattı, öncü ve artçı depremler) Tanımı	Yetersiz	Yeterli
Depremlerin Ekonomik Etkisi	Bilgi Yok	Yetersiz
Depremlerin Sosyokültürel Etkisi	Bilgi Yok	Yeterli
Geçmişte Türkiye’de Yaşanan Deprem Felaketlerine İlişkin örnek ve Farkındalıklar	Bilgi Yok	Yeterli
İnşaat Mühendisi, Jeolog, Sismolog gibi Mesleklere İlişkin Kariyer Bilinci	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yönlendirme (Bilim Merkezi- STK- AFAD-Rasathane)	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Hakkında Bilgi	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Yer Bilimi (Jeoloji)	Bilgi Yok	Bilgi Yok
Zemin Etüdü, Malzeme Bilimi ve Bina İnşaat Standartları ile İlgili Etik Bilinci	Bilgi Yok	Yeterli

Tablo 4’te görüldüğü gibi çök-kapan-tutun, depremin tanımı ve etkileri, deprem öncesinde ve sonrasında yapılması gerekenler dışında iki kitapta ortak bir yeterlilik tespit edilememiştir. Özel yayının

depremi bir bilim dalı olarak ele alması ve “deprem öldürmez bina öldürür sloganıyla” işledikleri etik bilincinin önemli olduğu düşünölmektedir. Nitekim inşaat sektöründe ahlak eğitimi ve etik bilincinin yeri yadsınamaz konumdadır. Bireylerin bu kaniyi erken yaşlarda edinmelerini sağlamak gelecek için önemli bir yatırım olacaktır. 2018 öğretim programının hedeflerinden biri olan kariyer bilincine yönelik olarak iki kitapta da öğrencilere bilgi verilmemiş olması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde ana disiplinlerinden biri olan yer bilimine ilişkin kitaplarda herhangi bir bilginin olmayışı önemli bir yoksunluk olduğu belirlenmiştir. Ayrıca okul dışı öğrenme alanları ile yapılacak güdüleme ve örgütlemelerin önemi burada da dikkate alınmamıştır. MEB yayının olumlu anlamda tek farkı deprem çantasının içeriğine ilişkin bilgiler vermesi olmuştur. Bu noktada özel yayının MEB yayınına göre nispeten daha yeterli olduğu görölmüştür.

Ders kitaplarının temel eğitsel yapılarını bilgi içeriklerinden çok etkinlikler, deneyler ve projeler oluşturmaktadır. Mevcut konuya ilişkin yapılabilecek en önemli etkinlik şüphesiz ki deprem tatbikatı olacaktır. Ayrıca öğretim programında STEM temelli mühendislik ve tasarım becerileri olarak yer alan uygulamalar burada depreme dayanıklı bina tasarımı olarak yer edinmiştir. Kitaplarda öğrencilerin sınıfta uygulayabilecekleri etkinlikler, araştırma ve tasarlama projelerine yönelik bilgiler ve fen, mühendislik becerilerine ile ilgili yer edinen uygulamalar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 2. Ders Kitaplarındaki Uygulamalara İlişkin Bulgular

Uygulama	MEB Yayını	Özel Yayın
Sınıf Etkinlikleri	- Sınıftan bir öğrenci seçilerek ders içinde istediği bir zamanda düdük çalarak deprem uyarısı yapması ve sınıfta deprem anına uygun bir şekilde davranılmasına yönelik deprem tatbikatı etkinliği	- Deprem çantasında neler bulunması gerektiğine ilişkin araştırma yapma ve sınıf içinde iş bölümü yaparak sınıf deprem çantası hazırlama - Deprem anında yapılması ya da yapılmaması gereken davranışları sebepleriyle birlikte tartışma
Araştırma Ödevi	- Deprem sırasında güvenli bir alanda bulunabilmek için evin farklı bölümlerinde güvenli yerleri ailelerle birlikte tespit etme ve ders kitabında ilgili yerlere yazma - Deprem sırasında elektrik, doğal gaz ve su vanalarını kapatarak güvenlik önlemleri alabilmek için bu vanaların yerlerini öğrenme ve ders kitabında ilgili yerlere yazma	- Türkiye’de yaşanan en önemli yıkıcı doğa olayını araştırarak slayt hazırlama ve sınıfta sunum yapma - Japonya’nın depreme karşı alınabilecek önlemlere ilişkin tasarımlarından örnekler verme
Fen, Mühendislik ve Girişimcilik Uygulamaları	- Ünite boyunca öğrenilen konu ve kavramlara ilişkin bir problem belirleyerek araç, nesne veya sistem geliştirmek için mühendis gibi çalışma ve oluşturulan ürünlerin ypsilonunda sergilenmesi	- Mevcut binaların depreme karşı dayanıklı hale getirebilmek için malzeme, maliyet ve zaman açısından değerlendirerek tasarım yapma ve ypsilonunda sergilenmesi - Deprem anında duvarlara yapılan ızgara sistemi ile duvar yıkımlarının önüne geçmek için tüm basamakları ve malzeme listesi verilen proje tasarımı yapma

Tablo 5’te göröldüğü gibi iki kitapta da öğretim programının beklentilerine cevap oluşturacak etkinliklere yer verilmiştir. Öğrencilerin içsel ve kinestetik zekâlarının gelişimine yönelik olan bu etkinliklerin sınıf düzeyine ve konunun öğrenme alanına uygun olduğu görölmüştür. Ancak MEB yayınında verilen etkinliklerin sosyal gerçekliklere daha duyarlı olduğu belirlenmiştir. Deprem tatbikatı olarak değerlendirilecek sınıf etkinliği ile öğrencilerin okullarda dikkat etmesi gerekenlerin yaşayarak öğrenilmesi önemli bir uygulama olmuştur. Aynı şekilde deprem anında evin farklı yerlerinde bulunma durumlarına göre eylem planı hazırlanması ve yalnızca öğrencilerin değil ailelerin bilinçlendirilmesi için yapılan araştırma ödevi ile işlevsel bir etkinlik hazırlanmıştır. Fen, mühendislik ve girişimcilik uygulamalarında iki kitapta da benzer ve uygulanabilir etkinliklere yer verilmiştir. Bu noktada MEB yayının etkinlik ve projelerinin özel yayına göre daha yeterli olduğu ifade edilebilir.

Ders Kitaplarının Görsel Tasarım Temasına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin görsel/uzamsal zekâlarının gelişimi ve ders kitaplarının sıkıcı etkisinin azaltılması için görsel araçların kullanımı önemlidir. Ders kitaplarında ortak olarak görsellere yer verildiği, görsellerde sıcak ve soğuk renkleri bir arada kullanarak doğru bir uygulama yapıldığı görölmüştür. Ancak kitaplar görsel okuryazarlık becerisinin gelişimi için önemli olan görsel çeşitliliği bakımından farklılık göstermişlerdir. Kitaplarda kullanılan görseller Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 3. Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarıma İlişkin Bulgular

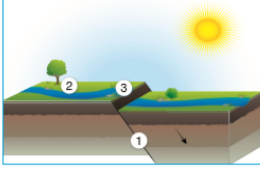
MEB YAYINI			
			
ÖZEL YAYIN			
			
			
			

Tablo 6’da görülüşü gibi kitaplardaki görseller daha çok açıklayıcı ve metni tamamlayıcı özelliktedir. MEB yayınındaki görseller süsleyici resim özellikleri ile sayfanın büyük bir bölümünü kaplayarak metnin sembolik yönünü vurgulamaktadır. MEB yayınında yalnızca üç görsel kullanılırken özel yayında 13 görsel kullanılarak görsel zekaya yönelik bir düzenleme yapılmıştır. Okul ve evde deprem anında yapılması gerekenler ile deprem çantası görselleri ortaktır. Ancak özel yayın Richter ölçeği ile depremde açığa çıkan enerjinin ölçülmesini sağlayan bilim adamı Prof. Charles Francis Richter’in fotoğrafı ve sismograf görseli ile farklılaşmıştır. Ayrıca bu konunun öğrenmesini kolaylaştıracak haritaların kullanılması ile dikkat çeken özel yayında kullanılan görsellerin daha ilgi çekici ve işlevsel olduğu belirlenmiştir.

Ders Kitaplarının Ölçme-Değerlendirme Tasarımı Temasına İlişkin Bulgular

Öğrenmeye rehberlik eden ders kitaplarının eğitsel tasarımı ölçme-değerlendirme ile son bulur. Bilginin örgütlenmesinin ardından gelecek sorular ortak amaç ve ilkelere uygun, konu kazanımlarının beklentilerini karşılayacak nitelikte olmalıdır. İncelenen kitaplarda bu beklentilerin karşılandığı söylenebilir. İki kitapta da ünite sonu değerlendirme sorularında yıkıcı doğa olayları ve bunlardan korunma yollarına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Farklı soru tiplerinde depreme ilişkin sorular oluşturulmuştur. Kitaplarda deprem eğitime ilişkin yer alan ölçme-değerlendirme teknikleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 4. Ders Kitaplarında Kullanılan Ölçe-Değerlendirme Teknikleri

MEB																																																																																																																																																																																																							
Teknik	Soru Türü	Soru Sayısı	Örnek Soru																																																																																																																																																																																																				
Geleneksel Ölçme Değerlendirme	Çoktan Seçmeli	2	15. Aşağıdakilerden hangisi deprem sırasında yapılması gerekenlerden <u>değildir</u> ? A) Elektrik ve doğal gaz sigortalarını kapatmak B) Su vanalarını kapatmak C) Deprem çantası hazırlamak D) Pencerelelerden uzak durmak																																																																																																																																																																																																				
	Doğru-Yanlış	1	(...)Deprem sırasında koşarak binadan çıkmalıyız.																																																																																																																																																																																																				
Özel Yayın																																																																																																																																																																																																							
Teknik	Soru Türü	Soru Sayısı	Örnek Soru																																																																																																																																																																																																				
Alternatif Ölçme Değerlendirme	Bulmaca	2	<table border="1"> <tr><td>B</td><td>S</td><td>A</td><td>M</td><td>O</td><td>A</td><td>K</td><td>U</td><td>Ş</td><td>U</td><td>Ğ</td><td>L</td><td>I</td><td>K</td></tr> <tr><td>İ</td><td>N</td><td>C</td><td>İ</td><td>R</td><td>L</td><td>K</td><td>A</td><td>R</td><td>D</td><td>E</td><td>L</td><td>E</td><td>N</td></tr> <tr><td>Y</td><td>I</td><td>A</td><td>T</td><td>I</td><td>K</td><td>B</td><td>P</td><td>A</td><td>M</td><td>U</td><td>K</td><td>İ</td><td>R</td></tr> <tr><td>O</td><td>Y</td><td>K</td><td>U</td><td>T</td><td>U</td><td>P</td><td>A</td><td>Y</td><td>I</td><td>S</td><td>I</td><td>A</td><td>E</td></tr> <tr><td>Ç</td><td>A</td><td>L</td><td>A</td><td>G</td><td>E</td><td>Y</td><td>İ</td><td>K</td><td>Ş</td><td>E</td><td>A</td><td>M</td><td>R</td></tr> <tr><td>E</td><td>İ</td><td>H</td><td>A</td><td>Z</td><td>A</td><td>R</td><td>K</td><td>A</td><td>P</td><td>L</td><td>A</td><td>N</td><td>O</td></tr> <tr><td>Ş</td><td>H</td><td>Ç</td><td>İ</td><td>S</td><td>A</td><td>F</td><td>R</td><td>A</td><td>N</td><td>N</td><td>D</td><td>O</td><td>Z</td></tr> <tr><td>İ</td><td>A</td><td>Ğ</td><td>A</td><td>E</td><td>K</td><td>O</td><td>S</td><td>İ</td><td>S</td><td>T</td><td>E</td><td>M</td><td>Y</td></tr> <tr><td>T</td><td>B</td><td>G</td><td>E</td><td>R</td><td>İ</td><td>D</td><td>Ö</td><td>N</td><td>Ü</td><td>Ş</td><td>Ü</td><td>M</td><td>O</td></tr> <tr><td>L</td><td>İ</td><td>Y</td><td>P</td><td>İ</td><td>K</td><td>D</td><td>İ</td><td>N</td><td>O</td><td>Z</td><td>O</td><td>R</td><td>N</td></tr> <tr><td>İ</td><td>T</td><td>O</td><td>A</td><td>D</td><td>O</td><td>Ğ</td><td>A</td><td>D</td><td>E</td><td>P</td><td>R</td><td>E</td><td>M</td></tr> <tr><td>L</td><td>A</td><td>R</td><td>N</td><td>U</td><td>F</td><td>A</td><td>Y</td><td>H</td><td>A</td><td>T</td><td>T</td><td>İ</td><td>Y</td></tr> <tr><td>İ</td><td>T</td><td>A</td><td>D</td><td>L</td><td>A</td><td>Y</td><td>Ç</td><td>İ</td><td>Ç</td><td>E</td><td>Ğ</td><td>İ</td><td>İ</td></tr> <tr><td>K</td><td>E</td><td>L</td><td>A</td><td>Y</td><td>N</td><td>A</td><td>K</td><td>M</td><td>İ</td><td>N</td><td>S</td><td>A</td><td>N</td></tr> </table>	B	S	A	M	O	A	K	U	Ş	U	Ğ	L	I	K	İ	N	C	İ	R	L	K	A	R	D	E	L	E	N	Y	I	A	T	I	K	B	P	A	M	U	K	İ	R	O	Y	K	U	T	U	P	A	Y	I	S	I	A	E	Ç	A	L	A	G	E	Y	İ	K	Ş	E	A	M	R	E	İ	H	A	Z	A	R	K	A	P	L	A	N	O	Ş	H	Ç	İ	S	A	F	R	A	N	N	D	O	Z	İ	A	Ğ	A	E	K	O	S	İ	S	T	E	M	Y	T	B	G	E	R	İ	D	Ö	N	Ü	Ş	Ü	M	O	L	İ	Y	P	İ	K	D	İ	N	O	Z	O	R	N	İ	T	O	A	D	O	Ğ	A	D	E	P	R	E	M	L	A	R	N	U	F	A	Y	H	A	T	T	İ	Y	İ	T	A	D	L	A	Y	Ç	İ	Ç	E	Ğ	İ	İ	K	E	L	A	Y	N	A	K	M	İ	N	S	A	N
	B	S	A	M	O	A	K	U	Ş	U	Ğ	L	I	K																																																																																																																																																																																									
İ	N	C	İ	R	L	K	A	R	D	E	L	E	N																																																																																																																																																																																										
Y	I	A	T	I	K	B	P	A	M	U	K	İ	R																																																																																																																																																																																										
O	Y	K	U	T	U	P	A	Y	I	S	I	A	E																																																																																																																																																																																										
Ç	A	L	A	G	E	Y	İ	K	Ş	E	A	M	R																																																																																																																																																																																										
E	İ	H	A	Z	A	R	K	A	P	L	A	N	O																																																																																																																																																																																										
Ş	H	Ç	İ	S	A	F	R	A	N	N	D	O	Z																																																																																																																																																																																										
İ	A	Ğ	A	E	K	O	S	İ	S	T	E	M	Y																																																																																																																																																																																										
T	B	G	E	R	İ	D	Ö	N	Ü	Ş	Ü	M	O																																																																																																																																																																																										
L	İ	Y	P	İ	K	D	İ	N	O	Z	O	R	N																																																																																																																																																																																										
İ	T	O	A	D	O	Ğ	A	D	E	P	R	E	M																																																																																																																																																																																										
L	A	R	N	U	F	A	Y	H	A	T	T	İ	Y																																																																																																																																																																																										
İ	T	A	D	L	A	Y	Ç	İ	Ç	E	Ğ	İ	İ																																																																																																																																																																																										
K	E	L	A	Y	N	A	K	M	İ	N	S	A	N																																																																																																																																																																																										
Açık Uçlu	3	2. Ülkemizde yaşanan deprem felaketlerinden biri olan “17 Ağustos Depremi” ile ilgili kısa bir bilgi veriniz.																																																																																																																																																																																																					
Boşluk Doldurma	1	Yer kabuğunun yapısında oluşan sarsıntılara denir.																																																																																																																																																																																																					
Geleneksel Ölçme Değerlendirme	Çoktan Seçmeli	3	12. Aşağıda, deprem oluşumu ile ilgili bir görsel verilmiştir.																																																																																																																																																																																																				
			 <p>Görselde verilen numaralı yerlere yazılması gereken kavramlar, hangi seçenekte doğru bir şekilde verilmiştir?</p> <table border="0"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>A) Fay</td> <td>Deprem bölgesi</td> <td>Fay hattı</td> </tr> <tr> <td>B) Fay hattı</td> <td>Deprem bölgesi</td> <td>Fay</td> </tr> <tr> <td>C) Fay</td> <td>Fay hattı</td> <td>Deprem bölgesi</td> </tr> <tr> <td>D) Fay hattı</td> <td>Fay</td> <td>Deprem bölgesi</td> </tr> </table>	1	2	3	A) Fay	Deprem bölgesi	Fay hattı	B) Fay hattı	Deprem bölgesi	Fay	C) Fay	Fay hattı	Deprem bölgesi	D) Fay hattı	Fay	Deprem bölgesi																																																																																																																																																																																					
1	2	3																																																																																																																																																																																																					
A) Fay	Deprem bölgesi	Fay hattı																																																																																																																																																																																																					
B) Fay hattı	Deprem bölgesi	Fay																																																																																																																																																																																																					
C) Fay	Fay hattı	Deprem bölgesi																																																																																																																																																																																																					
D) Fay hattı	Fay	Deprem bölgesi																																																																																																																																																																																																					
Doğru-Yanlış	1	(...)Deprem başladığı anda koşarak evi terk etmeliyiz.																																																																																																																																																																																																					

Tablo 7’de görüldüğü gibi iki kitapta da bilgi ve kavrama düzeyinde depreme ilişkin sorular sorulmuştur. İki kitapta da aynı bilginin farklı cümlelerle ifade edildiği birer boşluk doldurma sorusu yer almıştır. MEB yayınında bir doğru-yanlış ve bir çoktan seçmeli olmak üzere iki; özel yayında bir doğru-yanlış, bir boşluk doldurma, üç çoktan seçmeli, iki sözcük avı bulmacası ve üç açık uçlu olmak üzere on soru hazırlanmıştır. Özel yayınının soru sayısı ve soru içeriği çeşitlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. İki kitabında mevcut sınav sisteminin bir gereği olarak geleneksel ölçme-değerlendirme tekniklerine ağırlık verdiği görülmüştür. Alternatif ölçme tekniklerinin iki kitap için de yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Bu bilgilere bakılarak özel yayınının ölçme alanının daha geniş kapsamlı ve MEB yayınına göre nispeten daha yeterli olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Fen bilimleri derslerinde deprem eğitiminin yerinin belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada ilgili ders kitaplarının arasında önemli oranda içerik farkı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okullarda afet eğitimi Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) dâhil olmak üzere birçok küresel çerçevede çocukların hazırlıklı olmasında önemli bir

adım olarak değerlendirilmektedir (Selby ve Kagawa, 2012). Çocukların afet hazırlığında, okullarda hangi bilgilerin nasıl aktarıldığını, eksikliklerin nerelerde olduğunu belirleyebilmek için temel anahtar ders kitaplarıdır (Seddighi vd., 2021). Ders kitapları öğrenciye öğrenme yaşantılarını sunabilmeli ve bu konuda ona rehberlik etmelidir (Ünsal ve Güneş, 2004). Bu çerçevede eğitim müfredatı ve okul ders kitapları öncelikle çocuk ardından bu çocukların oluşturacağı gelecek toplumların güvenliği için önemli bir rol üstlenmektedir.

Deprem eğitiminin nasıl ele alındığı ile ilgili incelenen iki kitabın öğretim programının gerekliliklerine uygun olduğu ancak programın eksiklikleri nedeniyle yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut öğretim programında deprem konusunda ayrı bir alanın olmaması ve hangi kavramların öğretilip öğretilmeyeceğine ilişkin bilgilerin net olarak yer almaması iki kitap arasındaki bilimsel verileri farklılaştırmaktadır. Bu noktada öğretim programının konu alanındaki eksiklikleri vurgulanabilir. Aslan ve Erden (2020) beşinci sınıf öğretim programını değerlendirdikleri çalışmalarında programın öğrencilerin akademik başarısı üzerinde büyük oranda etkili olduğu ancak öğrencilerin kazanımlara ulaşmasında yetersiz kaldığı sonucuna ulaşımlardır. Bunun yanı sıra ilgili dersin öğretim programının içerik ve konularının farklı sınıf düzeyinde sarmallığının olmayışı nedeniyle yetersiz olduğu görülmüştür. İlkokul üçüncü ve dördüncü sınıflarda haftada üçer saat, ortaokul sınıflarında dörder ders saati olan fen bilimleri derslerinin altı sınıfa yayılan programında yalnızca dört ders saatini kapsayan *Yıkıcı Doğa Olayları* ünitesinde deprem eğitime yer verilmesinin önemli bir içerik eksikliği olduğu düşünülmektedir. Mevcut öğretim programında deprem eğitime yeterince yer verilmediği görülmüş, programın farklı sınıf seviyelerine yayılacak detaylı bir deprem eğitime ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlara ulaşan Öcal (2005) ilköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitimini incelemiş, sınıf öğretmenlerinin ders programındaki deprem ile ilgili konuların oranının artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Demirci ve Yıldırım (2015) öğrencilere hayat boyu sürecek bir deprem bilinci sağlayabilmek için Türkiye’deki ilk ve ortaöğretim öğretim programları, araç-gereçleri, yöntemleri ve ders kitapları ile birlikte öğrencilere etkin bir deprem bilinci sağlayabilecek şekilde yeniden ele alınması ve güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu verilere dayanarak Türkiye’de yaşanan depremlerin büyük bir felakete dönüşmemesi için ilköğretim düzeyinde deprem bilincinin verilmesi, özellikle öğretim programının bilimsellik ilkesine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilebilir.

Ders kitaplarında konuları amaçlara göre düzenleme, konuları güncel örnek olaya ve hayatın içinden örneklerle zenginleştirme, bolca görsellerle destekleme, sık sık tablolarla konuyu özetleme ve soru cevap çalışmaları ile yerleştirme gibi nitelikler öne çıkmalıdır (Macionis, 2010). Bu noktada araştırmaya konu olan ders kitaplarından özel yayınevine ait kitabın nispeten daha yeterli olduğu belirlenmiştir. Özel yayınevine ait ders kitabının kapsam, bilimsel içerik, görsel tasarım ve ölçme-değerlendirme alanlarında daha yetkin olduğu, MEB yayınının ise uygulamalarının daha işlevsel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum MEB kitabının 2018 öğretim programının temel boyutlarından birisi olan beceri boyutunu, özel yayının ise bilgi boyutunu ele aldığını gösterir niteliktedir. MEB yayını etkinlik ve uygulamalarla birlikte kazanımların öğretilmesini öğretmen rehberliğine bırakırken, özel yayın bilgi ve davranış geliştirmede öğrenciye tek başına rehberlik edecek düzeydedir. İki kitapta da mühendislik ve tasarım becerileri ile STEM etkinliklerine yer verilmiştir. Alanyazında fen bilimleri derslerinde deprem konusu ile ilgili araştırmaların çoğunluğunun STEM etkinliklerinin bir parçası olduğu görülmüştür. English ve diğerleri (2017) 6. sınıf öğrencilerinden, STEM eğitimi içeren mühendislik temelli bir öğrenme ile depreme dayanıklı bina modelleri hazırlamalarını istedikleri çalışmalarında öğrencilerin düşünme becerilerinin geliştiği sonucuna ulaşımlardır. Soysal (2019) 8. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersi *Deprem ve Hava Olayları* ünitesinde deprem konusunda hazırladığı STEM etkinlikleri ile deney grubu öğrencilerinin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarında, fen ve STEM etkinliklerine yönelik tutumlarında deney grubu lehine anlamlı sonuçlar elde etmiştir.

21. yüzyılın gerektirdiği makine insan etkileşiminin bir parçası niteliğinde ders kitaplarına eklenen dijital uygulamalar ve karekodlara, akıllı tahtalar ve telefonlar üzerinden ulaşılabilir. Bu anlamda ders kitaplarının bu içeriklerden yoksun olduğu görülmüştür. Dijital oyunlar ve simülasyonların kullanılması ilgi çekme ve kalıcı bilgiye ulaşılması için önem arz eder. Bu kanaati destekler nitelikte Doğan ve Koç (2017) çalışmasında, deprem konusunun dijital oyunla öğretiminin akademik başarıya katkı sağladığı sonucuna ulaşımlardır. Aynı şekilde Barreto ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada, ilkökul öğrencilerine dijital oyunlar ile deprem farkındalığı oluşturmuşlardır. Söken (2014) yüksek lisans tezi çalışmasında, 8. sınıf öğrencilerine animasyonlar ile plaka tektoniği ve deprem kavramlarını öğretmeyi amaçladıkları çalışmada deney grubu öğrencilerinin derse daha çok katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada hazırlanacak ders kitaplarının dijital içeriklerle zenginleştirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Ders kitaplarının geleneksel bir öğretim materyali olduğu düşünöldüğünde deprem eğitiminin alternatif öğrenme yöntemleri ve ölçme teknikleri ile desteklenmesinin anlamlı olacağı düşünölmektedir. Zira etkili bir ders kitabı, öğrencinin derse olan ilgisini çekmeli, merak uyandırmalı ve eğlenceli bir şekilde konuları sunabilmelidir (İnal, 1996). Erdoğan (2010) yüksek lisans tez çalışmasında, ilköğretim 4. sınıf öğrencilerine hava olayları, iklim ve deprem ile ilgili konuları aktif öğrenme ile öğretildiğinde, geleneksel öğretime göre daha etkili olduğunu görmüştür. Arı ve Yılmaz (2016) 8. sınıf fen ve teknoloji dersinde Afet Eğitimi ara disiplini temel alan araştırmalarında sorgulama tabanlı öğretim öğrencilerin depreme yönelik tutumları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, Afete Hazırlık Laboratuvarında verdikleri Deprempark eğitimleri ile toplumun bireylerine çocuk yaşta verilecek ve zamanla geliştirilecek deprem eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Çolakoğlu (2017) çalışmasında, deprem simölasyonlarının da dâhil olduğu deney setlerine sahip bilim merkezlerindeki eğitim uygulamalarının ders kazanımlarıyla eşleştirilmesinin olumlu etkilerini ifade etmiştir. Bu ve bunun gibi etkinlikler kalıcı öğrenmeyi sağlamaları ve okul dışı öğrenme ortamlarının getireceği ilgi çekiciliği ile etkili bir öğrenme ortamı oluşturacaktır.

Sonuç olarak konunun toplumsal bilinç oluşturulması için önemi düşünöldüğünde ders kitaplarında yer verilen konu içeriği ve kapsamının alanında uzman kişiler tarafından gözden geçirilip eksikliklerin giderilmesi ile daha faydalı hale getirilebileceği kanaatine ulaşılmıştır. Toplumsal düzenin korunması ve sürdürülebilmesi için doğru bilgileri etkin bir şekilde aktaran ders kitaplarına ihtiyaç duyulduğu görölmüştür. Araştırma sonuçları dikkate alınarak belirlenen öneriler, araştırmacılar ve uygulayıcılara yönelik başlıklar altında sunulmuştur.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Deprem başta olmak üzere afet eğitimi disiplini temel alınarak öğretim programları ve bu programların kazanımlarını yansıtan ders kitapları yeniden düzenlenebilir.
- Okullarda afet eğitimi konusunda standart bir öğretim programı oluşturularak programın uygulanabilirliği üzerine çalışmalar yapılabilir.
- Türkiye genelinde aynı sınıf düzeyinde hazırlanan ders kitaplarının konuların amaçlara uygun düzenlenmesi, güncel örneklerle zenginleştirilmesi, görsel ve tablolarla desteklenmesi ve soru-cevap çalışmaları ile pekiştirilmesi gibi niteliklerinin standartlaştırılması sağlanabilir.
- Öğretmen adaylarına lisans alanları fark etmeksizin afet eğitimi verilmesi geniş kitlelere ulaşmanın en kolay yolu olacaktır. Bu nedenle eğitim fakültelerinde afet eğitime yönelik öğretim programları hazırlanarak uygulamalı eğitimler verilebilir.
- Dijital oyunlar ve simölasyonların öğrencilerin ilgisini çekme ve kalıcı öğrenme sağlama konusundaki etkileri göz önüne alınarak deprem eğitimi konusunda dijital içerikler hazırlanabilir ve uygulanabilirliği üzerinde çalışılabilir.
- Öğretmenlerin afete hazırlık konusundaki bilgi düzeyinin artması öğrencilerin farkındalık ve yeterliliklerini olumlu yönde etkileyecektir. Okulları ve öğrencileri olası bir afete hazırlayabilmek için öğretmenlere nitelikli eğitimler verilebilir.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

- Ders kitaplarındaki içerik farklılıklarını göz önünde bulundurarak öğretmenler, öğrencilerinin derse aktif bir şekilde katılımını sağlayacak etkinlik ve uygulamalarla daha kapsamlı bir deprem eğitimi sunabilir.
- Okullarda deprem eğitimi konusunda öğrencilerin bilgi ve farkındalığını artırmak için düzenli olarak tatbikatlar ve uygulamalı eğitimler yapılabilir.
- Öğretmenler deprem eğitimi konusunda öğrencilerine daha fazla bilgi ve beceri kazandırmak için ek kaynaklar ve dijital içerikler kullanabilir.
- Deprem eğitimi konusunda öğrencilerin derse olan ilgisini arttırmak ve daha etkili bir öğrenme sağlayabilmek için ders kitaplarının yanı sıra alternatif öğrenme yöntemleri ve ölçme teknikleri kullanılabilir.

- Deprempark eğitimleri gibi okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması, öğrencilerin ilgisini çekebilir ve deprem eğitiminde kalıcı öğrenmenin sağlanmasına yardımcı olabilir.
- Bilim merkezlerindeki eğitim uygulamalarının ders kazanımlarıyla eşleştirilmesi, öğrencilerin deprem konusunda daha fazla bilgi edinmelerine ve ilgilerinin artmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle, uygulayıcıların bu tür etkinlikleri deprem eğitiminde daha fazla kullanmaları önerilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Deprem Eğitimi: Fen Bilimleri Ders Kitaplarının Deprem Eğitimine Yönelik Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışma TR Dizin 2020 ölçütlerine göre etik kurul izni gerektirmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- AFAD. (2020). 2020 Yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri. Ankara. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Istatistikler/2020yilidogakaynakliolayistatistikleri.pdf
- Arı, E. ve Yılmaz, S. (2016). Sorgulayıcı araştırma odaklı fen bilimleri uygulamaları: Afetten korunma ve güvenli yaşam ara disiplini. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 100-122. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.691525>
- Aslan, M. ve Erden, R. Z. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin öğretim programına bağlılıklarının incelenmesi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 175-199.
- Ataman, O. ve Tabban, A. (1977). Türkiye’de yerleşme alanlarının doğal afetler ile ilişkileri. *Mimarlık*, 4(25), 25-27.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Barreto, P., Prada, R., Santos, P. A., Ferreira, M. A., O’Neill, H. ve Oliveira, C. S. (2014). Treme-Treme-A serious game to teach children earthquake preparedness. *Proceedings of Videogogos*. <https://fenix.tecnico.ulisboa.pt/downloadFile/563345090413387/dissertacao.pdf>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Çolakoglu, M. H. (2017). Okul ve bilim merkezi eğitimde işbirliği. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-24.
- Değirmençay, Ş. A. ve Cin, M. (2016). Türkiye’deki deprem eğitimi araştırmaları: Betimsel içerik analizi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Demirci, A. ve Yıldırım, S. (2015). İstanbul’da ortaöğretim öğrencilerinin deprem bilincinin değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 207, 89-118.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (1998). *The landscape of qualitative research theories and issue*. London: Sage Publications.
- Doğan, E. ve Koç, H. (2017). Sosyal bilgiler dersinde deprem konusunun dijital oyunla öğretiminin akademik başarıya etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2017(8), 90-100.
- English, L. D., King, D. ve Smeed, J. (2017). Advancing integrated STEM learning through engineering design: sixth-grade students’ design and construction of earthquake resistant buildings. *The Journal Of Educational Research*, 110(3), 255-271. <https://doi.org/10.1080/00220671.2016.1264053>
- Erdoğan, S. (2010). *İlköğretim birinci kademe öğrencileri için alternatif bir değerlendirme yöntemi olarak portfolyo yoluyla çoklu zekâ kuramı aktiviteleri* (Tez No. 279609) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ergünay, O. (1999). Afet yönetimi nedir? Nasıl olmalıdır?. *Türk Psikoloji Bülteni, Deprem Özel Sayısı*, 5, 110-118.
- Erdik, M., Demircioğlu, M., Sesetyan, K., Durukal, E. ve Siyahi, B. (2004). Earthquake hazard in Marmara Region, Turkey. *Soil Dynamics and Earthquake Engineering*, 24, 605–631. <https://doi.org/10.1016/j.soildyn.2004.04.003>
- Erkal, T., ve Değerliyurt, M. (2011). Türkiye’de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.
- Erol, Y. (2021). *Yedinci sınıf fen bilimleri ders kitaplarındaki soruların üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesi* (Tez No. 681922) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gökmenoğlu, T., Daşçı-Sönmez, E., Yavuz, İ. ve Gök, A. (2021). Turkish Ministry of National Education school-based disaster education program: A preliminary results of the program evaluation. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 52, <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101943>.
- İnal, K. (1996). *Eğitimde ideolojik boyut-yazılar*. Ankara: Doruk Yayıncılık

- Johnson, V. A., Ronan, K. R., Johnston, D. M., ve Peace, R. (2014). Evaluations of disaster education programs for children: A methodological review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 9,107-123. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2014.04.001>
- Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: The assessment of trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45(3), 214-222. <https://doi.org/10.5014/ajot.45.3.214>
- Kul, H. H., Kızılay, E. ve Öner Armağan, F. (2021). Türkiye'deki fen öğretim programlarında bilimsel süreç becerilerinin yeri, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 7(2), 327-347. <https://doi.org/10.47615/issje.971218>
- Lagha, O. (2017). *A comparison between the 2007 Turkish Earthquake Code and the Eurocode 8 for sample buildings* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Doğu Akdeniz Üniversitesi. Gazimağusa. <http://hdl.handle.net/11129/4799>
- LeCompte, M. D. ve Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52, 31-60. <https://doi.org/10.3102/00346543052001031>
- Leonhard, W. (2000). *Yeryüzü ve deprem*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Macionis, G. (2010). *Sosyoloji* (V. Akan, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative research in sociology*. Altona: Sage Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781849209700>
- MEB. (2013). *Millî Eğitim Başkanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Fen ve teknoloji dersi öğretim programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- MEB. (2018). *Fen Bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 169-184.
- Özdemir, Ü., Ertürk, M., Güner, İ., ve Koca, K. (2001). İlköğretimde "deprem ve depremin zararlarından korunma yolları"nın önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(7), 109-131.
- Özmen, B. ve İnce, Z. D. (2017). Okul tabanlı afet eğitimi. *Resilience*, 1(1), 21-29. <https://doi.org/10.32569/resilience.356892>
- Roberts, P. ve Priest, H. (2006). Reliability and validity in research. *Nursing Standard*, 20, 41-45. <https://doi.org/10.7748/ns2006.07.20.44.41.c6560>
- Robson, C. (2011). *Real world research*. New Jersey: Wiley.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Seçkin, H. (2011). İlköğretim 4. sınıf İngilizce dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 550-577.
- Selby, D. ve Kagawa, F. (2012). *Disaster risk reduction in school curricula: Case studies from thirty countries*. France: UNESCO.
- Seddighi, H., Sajjadi, H., Yousefzadeh, S., López, M. L., Vameghi, M., Rafiey, H. ve Khankeh, H. R. (2021). Representation of disasters in school textbooks for children with intellectual disabilities in Iran: A qualitative content analysis. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 53, 101987. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101987>
- Soysal, M. T. (2019). *8. Sınıf fen bilimleri dersinde tematik STEM eğitimi: Deprem örneği* (Tez No. 584626) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Söken, A. (2014). *8. sınıf öğrencilerinin plaka tektoniği ve deprem kavramlarının anlamlarında kullanılan sabit görsellerin ve animasyonların karşılaştırılması* (Tez No: 376496) (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- T. C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023, Şubat 7). Bakan kurum: Deprem nüfus itibarıyla 13,5 milyon vatandaşımızı etkiledi [Basın Açıklaması] <https://www.csb.gov.tr/bakan-kurum-deprem-nufus-itibariyla-13-5-milyon-vatandasimizi-etkiledi-bakanlik-faaliyetleri-37415#:~:text=19%20%C5%9Eubat%202023>
- Taş, N. (2003). Yerleşim alanlarında olası deprem zararlarının azaltılması. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 225-231.
- Tekbıyık, A. (2006). Lise fizik I ders kitabının okunabilirliği ve hedef yaş düzeyine uygunluğu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 441-446.
- Makine Mühendisler Odası, (2009). *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu*. http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8273773702779a0_ek.pdf
- Ural-Keleş, P. (2018). 2017 Fen bilimleri dersi öğretim programı hakkında beşinci sınıf fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 6(3), 121-142. DOI: 10.14689/issn.2148-2624.1.6c3s6m
- Ünsal, Y. ve Güneş, B. (2004). Bir kitap inceleme çalışması örnek olarak MEB lise 1. sınıf fizik ders kitabının eleştirel olarak incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 305-321.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2010). Raising the quality in qualitative research. *Elementary Education Online*, 9(1), 79-92.

EXTENDED ABSTRACT

Most of the losses caused by disasters in Turkey are due to earthquakes. Despite the uncertainty of the place and time of the earthquake, the measures that can be taken against the earthquake are specific and applicable. One of the important measures that can be taken against earthquakes is earthquake education. The question of how earthquake education is included in science courses, one of the main areas of which is earth science, is the main focus of the research. In order for students to develop earthquake awareness and demonstrate a scientific approach by taking into account the fact of earthquakes in their social lives, it is important to focus on earthquake science and education in the content of science courses. Based on this, in the research, it was tried to examine how earthquake education reacts in science courses. For this purpose, the current curriculum was examined first and comparisons were made with past educational programs. It is not enough to study the teaching programs to understand how the program, which is a plan, is reflected on the field. For this reason, in the light of the information obtained from the curriculum, textbooks belonging to the class level containing the subject area of earthquake education were included in the research. In this context, the aim of the research is to compare and analyze the last three science education programs and fifth grade science textbooks prepared by the Ministry of National Education.

The research was prepared according to the case study model, which is one of the qualitative research models. This research is a case study on earthquake education in fifth grade science textbooks from two different publishing houses that are being used in schools in Turkey. In the research, textbooks were analyzed comparatively and the inclusion of earthquake education in science courses was examined. The research data were collected by document examination technique. The relevant documents are the educational programs and textbooks prepared by the Presidency of the Training and Education Board of the Ministry of National Education. Descriptive analysis was used in the analysis of the data obtained in the research. In order to collect the data of the research, the rubric has been developed in accordance with the sub-purposes of the research. The data were analyzed according to the criteria in the rubric and supported by concrete examples selected from books. Curriculum The general structure of the textbooks has been examined and five themes have been identified in the evaluation table prepared by taking expert opinions. These themes are divided into categories within themselves. Educational programs and textbooks have been examined in terms of these categories and defined according to whether they contain items related to the categories. By accessing the primary sources in the research, the teaching programs that are effective in the formation of these sources have been examined and the results have been discussed with the results of different researchers, ensuring that the research is valid and reliable.

The first source reached for the inclusion of earthquake education in the science curriculum was 8 in the 2005 curriculum is ranked after the 2005 program; earthquake-related learning areas were also created in the 2013 and 2018 academic programs, which are the current program. Similar achievements were achieved in the 2005 academic program and the 2018 academic program. In both academic programs, many detailed achievements related to earthquakes are included in the 2018 academic program, earthquakes have gained a superficial place as one of the other six disasters in the subject area, and this has been explained by only two achievements. Although the achievements were narrowed down according to grade level, it was found that the program content was insufficient. It was concluded that the two books examined on how earthquake education was handled were in accordance with the requirements of the curriculum, but they were insufficient due to the shortcomings of the program. The lack of a separate area on earthquakes in the current curriculum and the lack of clear information about which concepts should be taught and should not be taught, Decouple the scientific data between the two books. It has been determined that the textbook belonging to a private publishing house is more competent in the fields of scope, scientific content, visual design and measurement and evaluation, while the publication practices of the Ministry of National Education are more functional. As a result, considering the importance of the subject in creating social awareness, it was concluded that the content and scope of the subject contained in textbooks can be reviewed by experts in their field and can be made more useful by eliminating deficiencies.

Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağından Çıkışına Yönelik Mekânsal Bir Analiz

Ayşe Esra PEKER¹ ve Ayşe ER²

Öz

Son yıllarda iktisadi çalışmalarda kullanılmaya başlanan yöntemlerden birini mekânsal veri modelleri oluşturmaktadır. Mekânsal veri modelleri veri setinde birimlerin mekânsal etkileşimini ele alması gerekçesiyle klasik ekonometrik modellerden farklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Mekânsal analizler bölgeler arası mekânsal bağımlılığın varlığını ortaya koyabilmesi açısından oldukça güçlü açıklayıcılığı olan modellerden biri olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmada mekânsal analiz metodu esas alınarak bölgeler bazında Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkmasına yönelik ekonomik belirleyicilerinin etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak kişi başına gelir, bağımsız değişken olarak da araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcaması, yüksek lisans ve lisans mezunu toplam nüfus içerisindeki payı ve istihdam edilen kişi sayısı değişkenleri dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan derlenmiş olup 2019 yılı esas alınmıştır. Çalışmada NUT2 bölgeleri için orta gelir tuzağından çıkış noktasındaki ekonomik belirleyicilerinin tespit edilmesi üzerine mekânsal komşuluk ilişkisi üzerinden mekânsal ekonometrik modelleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada lisans ve yüksek lisans mezun sayısının toplam nüfus içerisindeki payının kişi başına geliri artıran öncelikli belirleyicilerden biri olduğu, AR-GE harcamalarının payının kişi başına geliri artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Mekânsal Analiz, Mekânsal Gecikme Modeli, Türkiye

A Spatial Analysis of Turkey's Exit from the Middle Income Trap

Abstract

Spatial data models are one of the methods that have been used in economic studies in recent years. Spatial data models adopt a different approach from classical econometric models on the grounds that they deal with the spatial interaction of the units in the data set. Spatial analyzes can be expressed as one of the models with very strong explanatory power in terms of revealing the existence of interregional spatial dependence. In this context, it is aimed in the study to reveal the effects of the economic determinants of Turkey's exit from the middle income trap on the basis of the spatial analysis method. In the study, income per capita as a dependent variable, R&D expenditure, its share in the total population with graduate and undergraduate degrees, and the number of people employed as independent variable were taken into account. The data used in the study were compiled from the Turkish Statistical Institute and were based on the year 2019. In the study, the spatial econometric modeling method was used over the spatial neighborhood relationship to determine the economic determinants at the exit point of the middle income trap for the NUT2 regions. In the study, it was concluded that the share of graduate and postgraduate in the total population is one of the primary determinants of increasing per capita income, and the share of R&D expenditures increases per capita income.

Key Words: Middle Income Trap, Spatial Analysis, Spatial Latency Model, Turkey

Atıf İçin / Please Cite As:

Peker, A. E. ve Er, A. (2023). Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkışına yönelik mekânsal bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 959-971. doi:10.33206/mjss.1210509

Geliş Tarihi / Received Date: 26.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.05.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Türkiye - Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, esrapeker@firat.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0237-2196

² Bilim Uzmanı - Türkiye- Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aysebyrzz@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-5639-5764

Giriş

Orta gelir grubunda yer alan ülkelerin bir üst gelir grubuna yükselebilmesi için gerekli olan ekonomik büyüme rakamlarına ulaşamaması ve ekonomilerin büyüme rakamlarında durgun bir seyrin gözlemlenmesi dünya ekonomisi gündeminin önemli problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemin beraberinde getirdiği kavramlardan biri de orta gelir tuzağı (OGT) olgusu olarak literatürde yerini almış ve kavrama ilk olarak Dünya Bankası tarafından yayınlamış raporda yer verilmiştir (Dünya Bankası, 2009). Raporda OGT olgusu, orta gelir düzeyindeki ülkelerin çok uzun bir süre boyunca yüksek gelir grubuna geçememesi, bir başka ifade ile orta gelir düzeyinde takılı kalması şeklinde tanımlanmıştır. Ülkelerin bu tuzağa yakalanma durumları kişi başına düşen gelir seviyelerine göre belirlenmektedir. OGT olgusunu tecrübe eden ülkeler, belirli bir orta gelir düzeyine ve büyüme rakamına ulaşmalarına rağmen bu rakamda sürekliliği sağlayamamakta ve bununla birlikte ülkenin bir üst gelir grubuna yükselme ihtimali azalmaktadır. Ekonomilerin OGT süreci içerisinde olup olmadığının belirlenmesinde ekonomilerin kişi başına düşen gelirinin Amerika'nın kişi başına düşen gelirinin %45'ini geçmesi esas alınmaktadır. Bir başka ifade ile Amerika'nın gelirinin %45'ini geçmesi durumunda orta gelir tuzağından kurtulduğu ve yüksek gelir grubuna geçtiği kabul edilmektedir.

OGT'ni tecrübe eden ülkelerden olan Japonya, Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında gelir düzeylerini kısa bir süre içerisinde 25 bin dolar seviyesine yükseltmeyi başarmışlardır. OGT olgusunu tecrübe eden ülkelerden bir diğeri olan Türkiye ise 1980-2013 dönemlerinde açık veren cari işlemler ve bütçe dengesi, büyüme oranlarının 2008 krizinden sonra yavaşlaması, emek verimliliğinde meydana gelen düşüşler, para arzının enflasyon oranlarının düşmesine karşın sürekli artması, ekonomik ortamın geliştirilememesi, imalat sanayinin milli gelire oranı içindeki payının düşük seviyede seyretmesi, ithalata olan bağımlılığın artması, yurtiçi tasarrufların yetersizliği, cari işlemler ve dış ticaret dengesinin olumsuz seyri, toplam işgücüne katılım oranında yavaşlamanın yaşanması ve ekonomik büyüme için AR-GE harcamalarının yeterli seviyede olmaması gibi birçok faktör nedeniyle kısa sürede kişi başına düşen gelirin yükseltememiştir (Şahin, Başer ve Karanfil 2015, s. 226). Türkiye'nin 2023 hedefleri içerisinde kişi başına gelirin 25 bin dolar seviyesine yükseltilmesi ve kısa bir zaman dilimi içerisinde ülkenin üst gelir grubuna çıkması hedeflenmektedir.

Ekonomik büyüme sürecinin ilk evreleri olarak kabul edilen 1950'li yıllarda birçok ekonomi için büyüme rakamları hızlı bir artış ivmesi göstermiş ve bu durum beraberinde kişi başına düşen milli gelirden önemli bir artışa neden olmuştur. Bu artışın temel nedeni üretimin geleneksel tarım faaliyetlerinden, hafif tüketim malı sanayilerine geçiş süreci olmuştur. Süreç tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişle tarım sektöründeki mevcut olan önemli orandaki niteliksiz işgücü fazlasının sanayi sektörüne transferinin sağlanması ile gerçekleşmiş, bu durum ekonomilerde atıl işgücünün etkinliğini artırmasına yol açmıştır (Yeldan, 2012, s. 26).

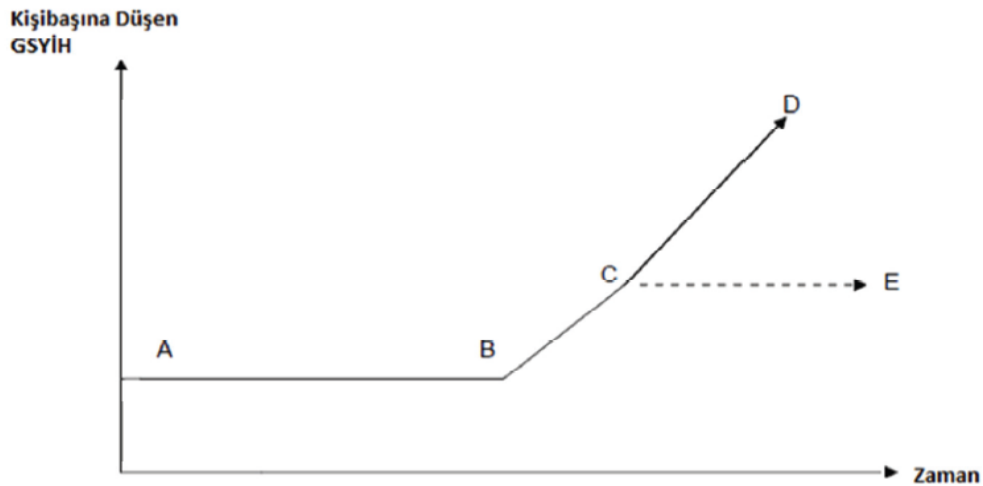
Niteliksiz işgücününün sanayi sektöründe üretime dâhil edilmesi sonucu artan istihdam rakamları emek yoğun üretim sistemini oluşturmuştur. Emegün fazla olması reel ücretlerin düşmesine neden olmuş, sanayi sektörünün uluslararası piyasalarda maliyet bakımından rekabet gücüne bakıldığında işgücüne ödediği reel ücretlerin eski seviyelerden daha da düşük seviyelere gelmesi rekabet gücünü artırmıştır. Ancak emek yoğun üretim sistemleri zaman içerisinde yatırımlarını teknolojiye yapan ülkeler karşısında fiyat rekabetlerini kaybetmiş bunun yanı sıra dış ticarete de teknolojinin gücüne dayanamayarak pazar paylarını da kaybederek uluslararası arenada ciddi kayıplar yaşamışlardır (Agénor, Canuto, Jelenic, 2012, s. 3). Bu durum ekonomilerin dış ticaretteki anlayışlarına yeni bir bakış açısı kazandırmış, katma değeri yüksek olan mallar üreten ve kendi ürettikleri teknolojilerin pazarlanması esasına dayanan anlayışın yüksek gelir seviyesine ulaşmada etkin bir rol oynadığı düşüncesi genel bir kaniya dönüşmüştür. Fakat ülkenin gereken yapısal dönüşümü gerçekleştirememesi, teknolojinin yoğun olduğu mallarda gelişmiş ülkelerle, emek yoğun mallarda ise kendinden daha düşük gelirli az gelişmiş ülkelerle rekabet edememesi, bunun yanı sıra dış ticarete düşük ya da orta seviyede teknoloji, orta katma değere sahip malların hem üretici, hem de ihracatçısı olması durumunda orta gelir tuzağına düşmeleri de kaçınılmaz bir hal almıştır (Bayar, 2016, s. 47).

OGT kavramı ilk defa orta gelirli ekonomilerde küreselleşmenin etkilerinin nasıl olduğunu inceleyen ve Garrett (2004) tarafından araştırılan çalışmada ortaya konulmuştur. Orta gelire sahip ekonomilerin büyüme oranları Garrett'e (2004) göre, 1980'lerden beri düşük ve yüksek gelire sahip ekonomiler arasında rekabetin olmaması sebebiyle aradaki makasın açılarak ekonomilerin OGT'ye düşme riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. OGT kavramı daha sonra yavaş büyüyen orta gelirli ülkeler üzerine Kharas ve Kohli (2011) ve Gill ve Kharas (2007) tarafından yapılan çalışmalarla daha popüler bir kavram haline

gelmiştir. Orta gelire sahip bazı ülkelerin, teknolojik değişimleri hızlı olan yüksek gelire sahip ülkelerle, düşük ücret avantajı olan düşük gelire sahip ülkeler arasında sıkışıp kaldığı görülmektedir. OGT kavramının somutlaştırılması genellikle ülkelerin karakterlerine göre yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak popüler olmasına karşın OGT'nin belirli bir sözlük anlamı da bulunmamaktadır (Felipe, Abdon ve Kumar, 2012, s. 7).

Dünya Bankası ise orta gelir tuzağının tanımını yaparken, kavramı tuzağa yakalanmış ülkelerin yüksek gelir grubuna yani bir üst gelir düzeyine geçememesi ve uzunca bir süre orta gelir seviyesinde kalması olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, OGT tuzağına düşen ülkeler, hem yüksek katma değere sahip ürünler üretip ihraç eden yüksek gelirli ülkelerle rekabet avantajını kaybetmekte, hem de sanayi ürünlerinde, ücretlerin düşük olduğu düşük gelirli ülkelere karşı karşılaştırmalı avantajını kaybetmektedir (Gill ve Kharas, 2007, ss. 4-5). Kişi başına düşen gelir dikkate alınarak ekonomiler Dünya Bankası'nın yaptığı sıralamaya göre dört gruba ayrılmaktadır. Yapılan sıralamada 2019 yılı için kişi başına düşen geliri 1.035 \$' dan az olan ülkeler düşük gelirli ülkeler grubunda, 1.036 \$ - 4.045 \$ aralığında olanlar düşük orta gelirli ülkeler grubunda, 4.046 \$ - 12.535 \$ arasında olan ülkeler de üst orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. 12.536 \$ üzeri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülke grubu sınıflamasına girmektedir (World Bank, 2021). OGT, hızlı büyüyen ekonomiler için zaman kavramına bağlı olarak bir tür vites küçültme olayıdır. OGT'nin oluşumu zamana bağlı olarak kişi başına düşen gelirin değişimi aşağıda Şekil 1 yardımıyla gösterilebilir.

Şekil 1'e bakıldığında ülkelerin gelişim aşamalarında beş basamak olduğu görülmektedir. Burada A-B yolu az gelişmişliği ve geleneksel ekonomiyi, B-C yolu yaşanan ilk gelişimi, C noktası orta gelir düzeyini, C-D yolu D noktasındaki yüksek gelir düzeyine ulaşabilmek için sürdürülebilir büyümeyi, C-E yolu ise düşük büyüme ve durgunluğu yani orta gelir tuzağını ifade etmektedir. C noktası sanayinin yapısına göre emeğin kalitesinin dönüşüm sağlaması gereken nokta yani düşük beşeri sermaye yolun üretimden yüksek beşeri sermaye yolun üretime geçişin sağlanması gereken noktadır. Ayrıca yüksek gelir düzeyine geçmek için C noktasında vasıflı işgücünün sağlanması temel hedeftir. B-C yolu gibi gelişmenin erken dönemlerinde sermayenin yetersiz olması, teknolojinin az gelişmiş olması ve emek arzının bol olması nedenleriyle emek yoğun üretimin uygun olmasıyla beraber sürdürülebilir büyümenin sağlanması için sermayenin verimli bir şekilde kullanılmasına dikkat edilmelidir. Çünkü orta gelir düzeyindeki ülkeler emek yoğun sektörlerde ücret düzeylerinin yükselmesine bağlı olarak karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybederler. Orta gelire sahip ülkelerin teknolojik alt yapıyla ve yüksek beşeri sermayeyle desteklenen yenilikçi ekonomik düzeni olmadığından sadece emek gerektiren sektörlerindeki hakimiyetlerini kaybetmekle kalmayıp, C-D yolundan ayrılıp C-E yoluna yani orta gelir tuzağına takılmaktadırlar (Tho, 2013, ss. 3-5). Sonuç olarak orta gelir tuzağı, kişi başına düşen gelirin zamana bağlı olarak düzenli bir şekilde artış eğilimini kaybederek başlangıca göre artmakla birlikte yeniden durağan seviyeye gelmesiyle kendini göstermektedir.

Şekil 1. . Ekonomilerde Gelişme Yolu

Bu kriterlerin Gürsel ve Soybilgen'e göre belirli bir aralık içerisinde düşünülmesi gerekmektedir yani mutlak değer olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir (Gürsel ve Soybilgen, 2013, s. 2). Büyüme verileri son 125 yıl olarak incelendiğinde Amerika'nın ortalama olarak yüzde 1,8 civarı büyüme performansı sergilediği görülmektedir ve bu sebeple orta gelir grubuna dâhil olan ülkelerin saptanmasında ABD referans ülke olarak kabul görmektedir. Bu açıdan bakıldığında ülkelerin kişi başına gelirleri, ABD kişi başına gelirinin

(PPP-uyarlanmış sabit fiyatlar ile) %8-36'sı arasında seyretmesi bu ülkelerin orta gelir tuzağına yakalandığını göstermektedir (Alçın ve Güner, 2015, s. 29 ; Robertson, 2013, s. 5).

AR-GE harcamalarına bakıldığında ise bu harcamalar sonucu yeni patentler ile karlılık seviyesinde artış ve teknolojik olarak ilerleme sağlanacak ve birim başına AR-GE harcamalarının getirisi artış gösterecektir (Freire-Seren, 1999, s. 21). Böylece ekonomik büyüme sağlanırken büyümenin sürekli olması, orta gelir tuzağından çıkılırken sağlanacaktır. Kısacası bir ülkedeki AR-GE yatırımlarının artış göstermesi o ülkede yeni sahalar ve yeni üretim teknikleri geliştireceğinden ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli üretimi artıracığı için büyümede gereken süreklilik yaşanmış olacaktır (Seck, 2012, ss. 437-438). Diğer taraftan ise Agenor (2015)'a göre beşeri sermayenin getirisi yapılan yatırımlar sonucu artacağı için ürün kalitesinde iyileşmeler ve teknolojik olarak ilerleme görülecektir. Sonuç olarak orta gelir tuzağından kurtulabilmek için eğitime harcanılan vaktin kalitesini artırmak, inovasyon temelli AR-GE harcamalarını artırmak ya da sabit maliyetleri düşürmek gerekmektedir.

OGT kavramı literatürde ilk kez gündeme geldiğinde ekonomiler bakımından orta gelir düzeyi ABD'nin kişi başına düşen gelirinin %20'si olarak kabul edilmiştir. ABD'nin kişi başına gelirine bugünkü rakamlarla bakıldığında yaklaşık olarak 50.000 dolar civarında olduğu görülmektedir ve bu gelirin %20'si 10.000 dolara tekabül etmektedir. Yani bir ülkenin orta gelir düzeyinde olması demek kişi başına gelirinin 10.000 dolar düzeyinde olmasıdır. Ancak günümüzde orta gelir düzeyinin ölçüsü saptanırken ABD'nin kişi başına gelir düzeyi değil de Dünya Bankası'nın kişi başına gelire göre yapmış olduğu sınıflandırma tercih edilmektedir. Bununla beraber, orta gelir tuzağının saptanması aşamasında yapılan birçok araştırmada da eşik değerler ve ölçütler belirlenmiştir. Örneğin; Eichengreen, Park ve Shin (2012), yaptıkları çalışmada orta gelir tuzağı için bir takım eşik değerler saptamıştır. Bu eşik değerler: kişi başına gelir seviyesinin ABD düzeyinin %58 civarına gelmesi, kişi başına gelir seviyesinin (2005 sabit fiyatlarıyla) 16.000 dolara çıkması, toplam milli gelir içerisinde imalat sanayinin oranının %23 civarında olmasıdır.

Ohno (2009) orta gelir tuzağına yönelik varılan çıkarımlarda dört aşama üzerinde durmuştur. İlk aşamaya bakıldığında hafif ihraç mallarının montajının yapılması ya da işlenmesi söz konusu olmuştur ve burada temel girdilerin temini dışarıdan sağlanmakta yani ithal edilmektedir. İkinci aşamaya bakıldığında ilk aşamanın devamı niteliğinde olarak iş olasılıkları ve aynı zamanda ülkenin geliri artacak, yabancı sermaye girişinin hızlanması ile birlikte üretimde bir artış yaşanacaktır. Üçüncü aşamada ise beşeri sermaye ve bilgi birikimi ön plana gelmekte ve bununla beraber ülke yüksek kalitede ve daha rekabetçi ürün ihracatı gerçekleştirebilecektir. Dördüncü yani son aşamada ise ülke yeni mallar üreterek (AR-GE yatırımlarının artması sonucu) küresel piyasalarda bazı AB ülkeleri, ABD ve Japonya gibi öncü bir rol üstlenecektir. Ohno'ya (2009) göre orta gelire sahip ülkelerin ekonomilerinin tüm bu aşamalara göre üçüncü aşamaya geçememesi durumu bu ülkelerin orta gelir tuzağına düştüğünü göstermektedir. Ülkelerin üçüncü aşamaya geçememesi sonucu kişi başına düşen geliri istenilen miktarda yükseltilemediği için tasarruflarında da bir azalma yaşanacaktır. Tasarruf açığı ile karşı karşıya kalan ülkelerin bu durum sonucunda yatırımları olumsuz bir şekilde etkilenecek (AR-GE harcamaları arttırılamayacak) ve alt yapı yatırımlarına bağlı olarak ekonomik kalkınma yavaş bir seyir izleyecektir (Ener ve Karanfil, 2015, s. 43).

Türkiye ekonomisine bakıldığında son altmış senelik gelişimi incelendiğinde gelir bakımından diğer merkez ülkelerle olan açığın kapanmadığı dikkat çekmektedir. Türkiye bu süreç içerisinde ekonomisinde hizmetlerin payını artırmış, tarım ürünleri ihracatçısı iken sanayi ürünleri ihracatçısı konumuna gelmiş ve imalat sanayi kurmayı başarmıştır. Fakat bu gelişmelerin hiç biride Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelerle arasındaki açığın kapanması için yeterli olmamıştır (Tuncel, 2014, s. 57).

Türkiye'de 1980 yılına kadar kur sistemi olarak, bilindiği gibi sabit döviz kuru sistemi kullanılmıştır. 1980'li yıllardan sonra ise müdahaleli dalgalı kur sisteminin kullanılmasıyla beraber TL'nin döviz karşısındaki değeri, ihracat oranını yükseltmek amacıyla düşük olarak tutulmuştur. Bu olay sonucunda ise Türkiye'nin GSYİH'sı dolar karşısında değer kaybetmiştir ve GSYİH'nın değeri dolar cinsinden bakıldığında düşmüştür. Aynı zamanda Türkiye'de yaşanan 2000 ve 2001 krizi ile beraber TL'nin dolara karşı devalüe olması GSYİH'nın da dolar cinsinden karşılığını oldukça düşürmüştür (Eğilmez, 2012). Türkiye 2000'li yılların başında yaşanan krizlerin arkasından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamış ve büyümede hızlı bir performans yakalamıştır. Türkiye'nin GSYİH'sı TÜİK verilerine göre %7 civarında büyüme sergilemiştir. Daha sonra ise Mortgage balonunun patlamasıyla 2008 yılında küresel finans krizi meydana gelmiştir ve bu krizde Türkiye ekonomisinin ciddi düzeyde daralmasına neden olmuştur (Koçak ve Bulut, 2014, s. 3). Yaşanan bu küresel krizin negatif etkileri söz konusu olan oranın 2009'da azalmasına sebep olmuştur. Fakat daha sonraki yıllarda azalan bu oran artmıştır. Özetlenecek olursa Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH'nın

1980'den 2008'e kadarki süreçte ABD'nin kişi başına düşen GSYİH'nın %20 düzeyine yetişemediği ve orta gelir düzeyine 2008'den bu yana ulaştığı söylenebilir (Alkan ve Ümit, 2018, s. 106).

Türkiye 2010'da gelişmiş ölkelerin merkez bankalarının uygulamış oldukları politikalar neticesinde büyüme oranını artırmayı başarmış ancak 2012 yılından sonra büyüme tekrar yavaşlamaya başlamıştır. Bunlara ilaveten Türkiye'de son 10 yıla bakıldığında özel kesim tasarruflarının GSYH'ye oranı ciddi oranda azalmıştır ve bunun sonucunda yatırımları finanse etmek için ciddi miktarda dış tasarruflar kullanılmıştır. Böylece ekonominin yapısına bakıldığında özellikle enerji ve ara malı ithalatına bağımlı olduğu görölmektedir (Koçak ve Bulut, 2014, s. 3). Ayrıca, 2017-2019 yıllarını baz alan Orta Vadeli Programda 2017'nin GSYH büyüme oranı %4,4 olarak tahmin edilmektedir. 2018-2019 yıllarına bakıldığında ise, verimlilik artışına dayanan, yatırımların finansmanının yurtiçi tasarruflarla sağlandığı ve üretken alanlara doğru olan yatırımlarla desteklenen bir büyüme stratejisiyle GSYH artış hızının yıllık olarak %5 civarında olması amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, Orta Vadeli Program). Buradan hareketle orta gelir tuzağı kavramını dikkate aldığımızda son yıllarda Türkiye'nin kişi başına düşen gelirindeki hızın yavaşlaması Türkiye'nin yüksek gelire sahip ölkeler arasına girmesi hususunda sorun teşkil etmektedir (Alkan ve Ümit, 2018, s. 106).

Ekonomiler, ileri seviyede teknolojik altyapıya sahip olmasına rağmen AR-GE harcamalarını istenen düzeyde artıramaz ve üretim artışını inovasyonel birikimle gerçekleştiremez ise orta gelir tuzağına yakalanması da kaçınılmaz bir sonudur. OGT'na yakalanan ölkelerin ortak özelliklerinden bir diğeri ise yetersiz yurtiçi tasarruf gerekçesiyle dış kaynak gereksiniminin fazla olması ve hedeflenen ekonomik büyüme rakamlarına ulaşmak için gereken AR-GE faaliyetlerine yeterince pay ayrılmamasıdır. Bu nedenle OGT'na yakalanan ekonomilerin bu tuzaktan kurtulabilmeleri için yatırım-tasarruf dengesini sağlaması ve AR-GE harcamaları payının artırılması oldukça önemlidir. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ekonomilerin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak günümüzde yaşanan politik istikrarsızlık, beklenmeyen salgın ve pandemilerin yaşanması, piyasalarda ortaya çıkan istikrarsızlık ve arz-talep dengesizliği gibi nedenler yüzünden büyük problemler yaşanabilmektedir. Ancak dinamik bir yapı sergileyen ekonomilerin hedeflenen büyüme rakamlarına ulaşması hala fiziki sermaye, iş gücü, doğal kaynaklar ve teknolojiye bağlı olarak şekillenmekte ve bir farklılık oluşturmamaktadır (Yılmaz,2022:28). Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkmasına yönelik ekonomik belirleyicilerinin mekânsal olarak etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak kişi başına gelir, bağımsız değişken olarak da AR-GE harcamaları, yüksek lisans ve lisans mezununun toplam sayısının nüfusa oranı, istihdam edilen kişi sayısı değişkenleri dikkate alınmış ve değişkenler arasındaki mekânsal bağımlılık incelenmiştir.

Yöntem

Değişken değerlerinin zamanın belirli bir noktasında farklı birimlerden toplanması yatay kesit verisi olarak ifade edilmektedir (Sandal ve Gacar, 2021:559). Bu bağlamda ekonometrik çalışmalarda uygun veri setine göre doğru modelin seçilmesi büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan modelin metodolojisine ve veri setine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Mekânsal ekonometri, ekonometrinin alt bilim dallarından biridir ve mekânsal etkilerin ekonometrik metotlarla modele aynı anda dâhil edilmesi şeklinde ifade edilir. Mekânsal ekonometri başka bir şekilde ifade edilirse, mekânlar arasındaki ilişkiyi ekonometrik modelin temel noktasına koyan bir yaklaşım şeklinde olduğu söylenebilir. Mekânlar arasında meydana gelen etkileşim heterojenlik ve bağımlılık özelliğine bağlı olarak mekânsal heterojenlik şeklinde gerçekleşebilir. Mekânsal bağımlılık konumlar ve mesafelerle alakalıdır. Aralarındaki bu ilişki bazen sosyal veya ekonomik ağları bazen de coğrafı bir konumu açıklamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında mekânsal ekonometri, coğrafı birimlerdeki iktisadi karar birimlerinin hareketlerine (dış âlem, devlet, firmalar ve hanehalkı) göre çeşitli politikaların hazırlanması bakımından karşımıza etkin bir metot olarak çıkmaktadır (Elhorst, 2011, s. 2). Mekânsal ekonometri birçok bilim dalı ile mekânlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından önemlidir. Multidisipliner bir yaklaşım anlayışına dayanan mekânsal ekonometri istatistik, çevre bilimleri, ekonomi ve coğrafya gibi birçok alt bilim dalı ile de ilişkilidir (Tatlı, 2016, s. 6).

Bir bölgede var olan değişkenin veya bir olgunun komşu bölgelerle arasındaki mekânsal ilişkisi mekânsal etki olarak tanımlanır (Viton, 2010, s. 3). Mekânsal etki için temelde iki sınıflandırma bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ilki mekânsal bağımlılıktır ve komşu bölgenin konumundaki korelasyonu göstermektedir. Başka bir ifadeyle değişkenin bir mekândan başka bir mekâna doğru sabit olmayan

varyansdır. İkinci sınıflandırma ise bir mekân üzerindeki tüm noktalarda farklı bir ilişkinin gözlemlendiği mekânsal heterojenliktir (Lesage, 1999, s. 7). Ekonomilerde istihdam yapısının farklılık arz etmesi veya nüfus dağılımının bölgeler arasında eşit dağılmaması mekânsal heterojenliğe neden olmaktadır ve bu durum kullanılacak modellerde farklılıklar yaratmaktadır.

Mekânsal korelasyon kavramı mekânsal ekonometride oldukça belirleyici olmakla beraber mekanlar arasında negatif korelasyon ve pozitif korelasyon şeklinde gerçekleşebilmektedir. Mekânsal otokorelasyon rassal bir değişkenin komşularda gözlemlenen değerleri arasında korelasyonun sıfırdan farklı olması şeklinde tanımlanır (Darmofal, 2006, s. 6). Literatürde görüldüğü gibi iki mekânsal otokorelasyon durumunda, negatif mekânsal otokorelasyon her zaman anlamlı olmamakta, çalışmalarda pozitif otokorelasyon ile daha fazla karşılaşılmaktadır (Viton, 2010, s. 3).

Bölgeler ya da birimler arasında bulunan ilişkinin gösterilebilmesi için mekânsal ekonometride birbirinden farklı ağırlıklandırma teknikleri kullanılır hale gelmiştir. Literatüre bakıldığında ise en fazla kullanılan yöntemin mekânlar arasındaki var olan ilişkinin bir harita üzerinden sınırlandırılması ile yapılan sınırdaşığa bağlı ağırlıklandırılma yöntemi olduğu görülmektedir. Mekânsal ağırlıklandırma da fil ve kale vezir komşuluğu şeklinde gerçekleşebilmektedir (Gumprecht, 2007, s. 6).

Mekânsal bağımlılık kavramı ise yakın mesafelerdeki komşu değişkenlere bağlı olarak mekânsal birimde gözlemlenen değerlerin durumunu ifade etmektedir. Mekânsal bağımlılık mekânsal hata bağımlılığı ve mekânsal gecikme bağımlılığı olarak iki farklı şekilde olabilir. Mekansal gecikme bağımlılığı, bağımlı değişkende bulunan mekânsal korelasyona, mekânsal hata bağımlılığı ise hata terimlerinde saptanan korelasyona dayanmaktadır (Fischer ve Wang, 2011, s. 32). Mekânsal ilişkinin iki farklı şekilde gözlemlenmesi model seçimini zorunlu hale getirmektedir. Model seçimini ifade eden mekânsal regresyon modelleri Şekil 2'de verilmektedir.

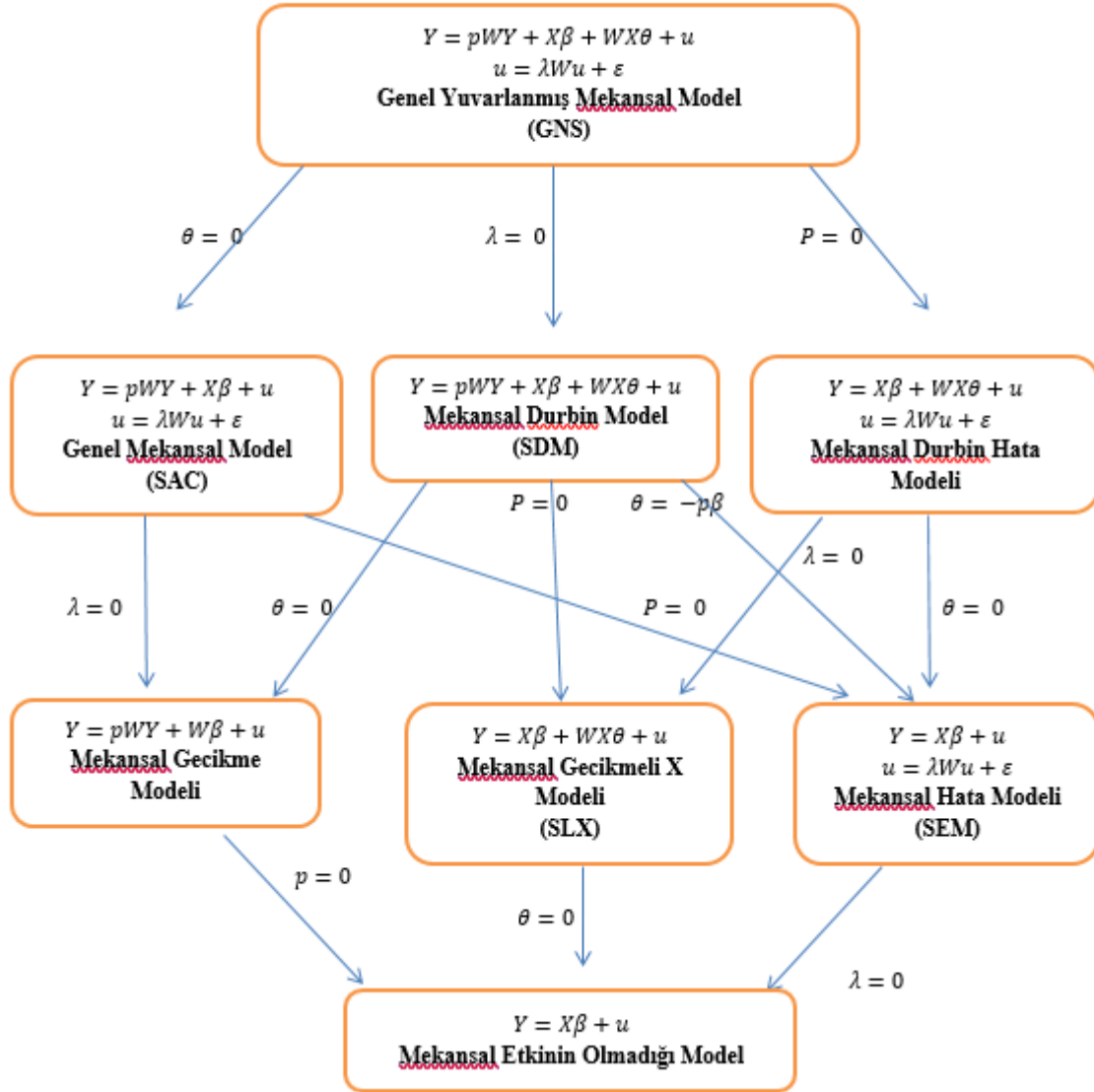
Mekânsal gecikme modeli kısıtlarla daraltılmış bir model olup $i \neq j$ iken i mekandaki bağımlı değişken Y_i 'nin gözlemlerinin komşu mekanlardaki gözlemlere bağlı olmasına olanak tanımaktadır. Mekansal gecikme modeli, birinci dereceden mekânsal otoregresif model (SAR model) olarak adlandırılmaktadır. Model aşağıda verilmektedir.

$$Y_i = \rho \sum_{j=1}^n W_{ij} Y_j + \sum_{q=1}^Q X_{iq} \beta_q + \varepsilon_i \quad (3.2)$$

W_{ij} = $N \times N$ boyutlu mekânsal ağırlık matrisidir.

W_{ij} = Tüm i 'ler için 0'dır ve matrisin tüm değerleri egzojendir.

W matrisinin satır stokastik olduğu varsayılır, satır stokastik matris terimi negatif olmayan matrisi yani standartlaştırılmış satır toplamı 1'e eşit olan matrisi ifade etmektedir. ρ , Y_j ve $\sum_{j=1}^n W_{ij} Y_j$ arasındaki mekansal otoregresif ilişkinin gücüne bağlı olan ve tahmin edilmesi gereken bir skalerdir. ρ 'nun değeri W_{min} ve W_{max} , W matrisinin minimum ve maksimum özdeğerlerini göstermektedir. Pozitif mekânsal bağımlılık olması durumunda ρ 'nın tanım aralığı $[0,1)$ olmaktadır. $\rho=0$ olması durumunda model klasik modele dönüşmektedir. ρ 'nun istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Fischer and Wang, 2011, s. 33).

Şekil 2. Mekânsal Regresyon Modelleri

Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan kişi başına ARGE harcaması ve ARGE insan gücü verileri 2019 yılına ait olması nedeniyle bütün verilerde 2019 yılı istatistikleri esas alınmıştır. Çalışmada NUTS 2 kapsamında OGT belirleyicilerini açıklamak üzere mekansal ekonometrik analiz yöntemi esas alınmıştır. Birim boyutunun mekânsal olması bölgeler arasında komşuluk ilişkilerini muhtemel kılmaktadır. Bu bağlamda kalıntılar arasında mekânsal korelasyon görülme olasılığı OGT belirleyicilerinin ortaya çıkarılabilmesi için yapılan ekonometrik modellemede mekânsal korelasyonları dikkate almaktadır. Bu amaçla çalışmada kullanılan değişkenler ve değişken dönüşümleri aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlanması

Kısaltmaları	Açıklamaları
Large	Gayri Safi Yurtiçi AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsangücü : AR-GE Harcaması (1000 TL)
Edu	Eğitim durumuna göre nüfus (15 yaş ve üzeri) : Yüksekokul veya fakülte mezunu / Toplam (%)
Igdp	İktisadi faaliyet kollarına göre cari fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (2009 bazlı) : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (1000 TL)
Lis	Yaş gruplarına göre istihdam [15 yaş ve üzeri-bin kişi] : Toplam

Tablo 1'den görüldüğü üzere yüksekokul ve fakülte mezunu değişkeni oransal bir değişken olması nedeniyle logaritmik dönüşümü yapılmamış, ancak diğer değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılarak modele dahil edilmiştir. TÜİK istatistiklerinden toplanan veriler mekânsal ekonometrik modelin oluşturulmasında kullanılmış ve analizler Stata16 ekonometrik paket programı yardımıyla yapılmış olup analizde, literatürde en sık kullanılan ve sınırdaşlığa bağlı ağırlıklandırma başlığında değinilen vezir komşuluğu kullanılmıştır. Çalışmada esas alınan regresyon modeli aşağıda verilmektedir.

$$lgdp_t = \beta_0 + \beta_1 large_t + \beta_2 edu_t + \beta_3 lis_t + u_t \quad (1)$$

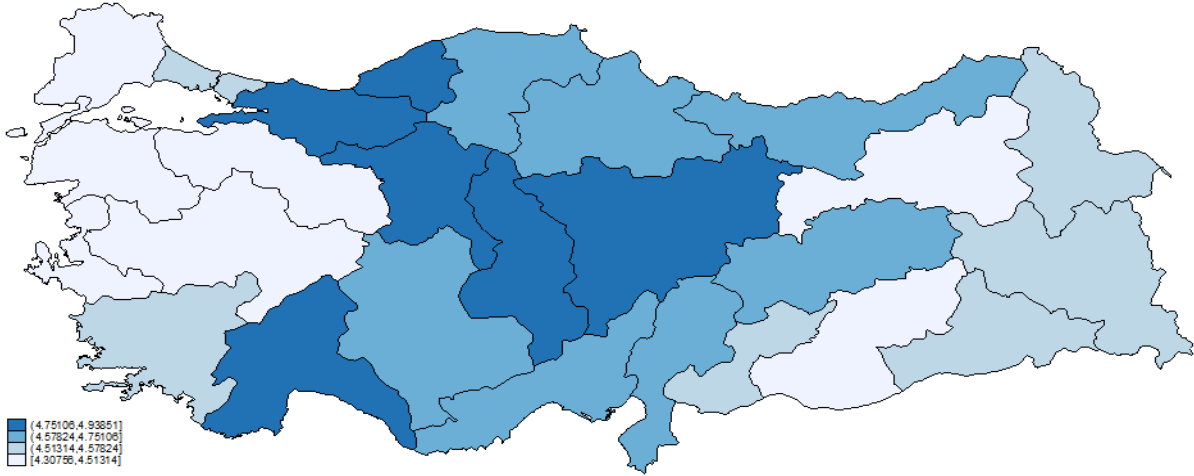
Çalışmada esas alınan NUTS2(Düzyey 2) bölgeleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. NUTS (Düzyey 2) Bölgeleri

KOD	Düzyey 2	KOD	Düzyey 2	KOD	Düzyey 2	KOD	Düzyey 2
TR10	İstanbul alt bölgesi	TR41	Bursa alt bölgesi	TR63	Hatay alt bölgesi	TRA1	Erzurum alt bölgesi
TR21	Tekirdağ alt bölgesi	TR42	Kocaeli alt bölgesi	TR71	Kırıkkale alt bölgesi	TRA2	Ağrı alt bölgesi
TR22	Balıkesir alt bölgesi	TR51	Ankara alt bölgesi	TR72	Kayseri alt bölgesi	TRB1	Malatya alt bölgesi
TR31	İzmir alt bölgesi	TR52	Konya alt bölgesi	TR81	Zonguldak alt bölgesi	TRB2	Van alt bölgesi
TR32	Aydın alt bölgesi	TR61	Antalya alt bölgesi	TR82	Kastamonu alt bölgesi	TRC1	Gaziantep alt bölgesi
TR33	Manisa alt bölgesi	TR62	Adana alt bölgesi	TR83	Samsun alt bölgesi	TRC2	Şanlıurfa alt bölgesi
				TR90	Trabzon alt bölgesi	TRC3	Mardin alt bölgesi

Bulgular

Mekânsal analizlerde değişkenin mekânsal etkisini ortaya koyması noktasında önsel bilgi veren araçlardan biri olan mekânsal dağılım haritalama yöntemleri kullanılmaktadır. Mekânsal dağılım haritaları değişkenlerin dağılımının rassal olup olmamasını bir başka ifade ile değişkenin mekânsal bağımlılığının açıklanması noktasında önemli bir araçtır. Bağımlı değişken olarak verilen kişi başına gelir mekânsal dağılım haritası Şekil 3'te verilmektedir.

Şekil 3. Kişi Başına Gelirin Mekânsal Dağılım Haritası

Şekil 3'teki mekânsal dağılım haritası incelendiğinde veri dağılımının rassal olmadığı ve sistematik bir dağılım sergilediği görülmektedir. Koyu renk ile gösterilen iller kişi başına gelirin en fazla olduğu illeri ifade etmekte, açık renklerde en az illeri ifade etmektedir. Mekânsal dağılım haritasına göre Zonguldak alt bölgesi (Zonguldak Karabük Bartın), Kocaeli alt bölgesi (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), Ankara alt bölgesi, Kırıkkale alt bölgesi (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), Antalya alt bölgesi (Antalya, Isparta, Burdur) ve Kayseri alt bölgesi (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgeleri kişi başına gelir dağılımında mekânsal etkinin en fazla olduğu iller arasında yer almaktadır. Kastamonu alt bölgesi (Kastamonu, Çankırı, Sinop), Samsun alt bölgesi (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) ve Trabzon alt bölgesi (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgelerinin kişi başına geliri ikinci seviyede yüksek olup bu üç bölge arasında mekânsal bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Malatya alt bölgesi (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), Konya alt bölgesi (Konya Karaman), Adana alt bölgesi (Adana, Mersin) ve Hatay alt bölgesi (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) arasında da ikinci seviyede ilişkiyi artıran yönde bir mekânsal bir ilişki söz konusudur.

Mekânsal modelin doğru model olarak belirlenebilmesi için Genel Mekânsal (SAC) Model tahmin edilmektedir. Uygun bağımlılık yapısına karar vermek için mekânsal gecikme modeli ve mekânsal hata

bağımlılığının birlikte var olup olmadığının test edilmesi amacıyla kullanılır. Modele ait hipotez; $H_0:\rho = \gamma = 0$, $H_1:\rho \neq \gamma \neq 0$ şeklinde kurulmuştur.

SAC modele ait sonuçlar Tablo 3'de verilmektedir. Test sonuçlarına göre, %95 güven düzeyinde H_0 hipotezinin reddedilmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre mekânsal gecikme ve mekânsal hata modelinin tek tek sınanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. SAC Modeline Ait Tabmin Sonuçları

SAC Modeli				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	T istatistik	Olasılık
Bağımlı değişken LGDP				
Sabit terim	2,044783	.6525737	3,13	0.002 ***
Lis	.0072427	.0077624	2,65	0,008***
Large	.1250688	.03544261	3,53	0.000***
Edu	.012293	.0077624	1,58	0,113
(Buse 1973) R2 =	0.8748	F-Test = 51,2616	P-Value > F(3 , 23) = 0.0000***	
LR Test SAC vs. OLS (Rho+Lambda=0): 6,2476 P-Value > Chi2(2) 0.0440				

Not: *, **, *** ise sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Doğru mekânsal etkinin belirlenmesi için etkilerin tek tek sınanması gerekmektedir. Mekânsal gecikme bağımlılığını sınanan test hipotezlerine göre $H_0:\rho = 0$, $H_1:\rho \neq 0$ şeklinde kurulmuştur. SAR modele ait sonuçlar Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4. SAR Modeline Ait Tabmin Sonuçları

SAR Modeli				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	T istatistik	Olasılık
Bağımlı değişken LGDP				
Sabit terim	2.225832	.5111729	4.35	0.000***
Lis	.0075993	.0026285	2.89	0.004***
Large	.1227718	.0347869	3.53	0.000***
Edu	.012624	.0076069	1.66	0.097*
(Buse 1973) R2 =	0.8725	Wald Test = 150,5453	P-Value > Chi2(3) = 0.0000***	
LR Test SAR vs. OLS (Rho=0): 5,6519 P-Value > Chi2(1) 0.0174**				

Not: *, **, *** ise sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'de yer alan model sonuçlarına göre, %95 güven düzeyinde $0,05 > 0.0174$ olmasından dolayı H_0 hipotezi reddedilmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile mekânsal gecikme modelinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mekânsal hata bağımlılığı hipotezleri; $H_0:\gamma = 0$, $H_1:\gamma \neq 0$ şeklinde kurulmuştur. SEM modele ait sonuçlar Tablo 5'de verilmektedir. Tablo 5'de yer alan model sonuçlarına göre, %95 güven düzeyinde $0,0790 > 0.05$ olmasından dolayı H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bir başka ifade ile mekânsal hata bağımlılığının var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara bakılarak iki model arasından SAR modeli tercih edilmiştir.

Tablo 5. SEM Modeline Ait Tabmin Sonuçları

SEM Modeli				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	T istatistik	Olasılık
Bağımlı değişken LGDP				
Sabit terim	3.518498	.1735744	20,27	0.000***
Lis	.00777	.0028284	2.75	0.006***
Edu	0,139216	.0073551	1,89	0,058*
Large	.1131453	.0,360079	3,14	0,002***
(Buse 1973) R2 =	0.8370	F-Test = 37,6588	P-Value > F(3 , 23) = 0.0000	
LR Test SEM vs. OLS (Lambda=0): 3,0863 P-Value > Chi2(1) 0.0790*				

Not: *, **, *** ise sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Diagnostik test sonuçları Tablo 6'da verilmektedir. Diagnostik test sonuçlarına göre Moran I istatistiki anlamsız olarak bulunmuştur. Yani artıkların mekânsal otokorelasyonlu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mekânsal bağımlılığı test etmek için 5 istatistik verilmektedir. Bu istatistikler, göz ardı edilen mekânsal olarak bağımlı gecikmeli değişken için LM (gecikme), hata bağımlılığı için LM (hata) ve onların dirençli versiyonlardır. Çalışmada LM (gecikme) ve Dirençli LM (gecikme) istatistikleri anlamlı olarak bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre tahmin için uygun model, en çok olabilirlik yöntemini kullanan mekânsal gecikme modeli (SAR)'dir.

Tablo 6. Diagnostik Test Sonuçları

Test	Hesap Değeri	Olasılık
Moran I(hata)	1,690	0,091
LM hata	1,216	0,270
Dirençli LM hata	0,016	0,899
LM gecikme	5,490	0,019**
Dirençli LM gecikme	4,291	0,038**

Not: *, **, *** ise sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

SAR modelinin test edilmesi için yapılan tanısal test sonuçları Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. SAR Modeli Tanısal Test Sonuçları

Moran MI Error Test	0,5482	(0,5835)
LM (Gecikme)	0.1932	(0,6603)
Dirençli LM (Gecikme)	2,5016	(0,1137)
Jarque-Bera LM Test	0,8849	(0,6425)
Dooenik Hansen LM Test	0,5150	(0,7730)
Koenker-Bassett	1,1631	(0,7619)
LM Test (SAR)	2,0884	(0,5543)

Jarque-Bera test sonucu verilerin normal dağıldığını Koenker-Bassett ve White testi sonuçları ise değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir. Tanısal test sonuçları göstermektedir ki SAR modeli bu çalışma için doğru bir modeldir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda ekonomilerde büyüme hızının düşmesi problemi sıklıkla tartışılmakta, bu durum gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağına düşme riskini de beraberinde getirmektedir. Birçok gelişmekte olan ülke tarafından tecrübe edilmekte olan süreci atlama süreleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Kimi ülke aldıkları sıkı politikalar ve yapısal dönüşümler ile süreci kısa bir zaman diliminde atlatılabilirken, kimi ülkede süreç içerisinde uzun bir süre kalabilmekte bazen ülkenin kaderi olarak dahi algılanabilmektedir. Türkiye de uzun süredir bu tuzağa takılmış olan ve üst gelir grubuna sıçramayı başaramamış olan ülkeler arasında yer almaktadır. Çalışmada yeni bir yaklaşım olan mekânsal analiz yöntemi kullanılarak 2019 yılına ait NUTS2 verileri esas alınmış, orta gelir tuzağının temel belirleyicilerinin mekânsal etkileşimi ortaya konmak istenmiştir.

Çalışmada uygun model olarak SAR modeli belirlenmiştir. Sonuçlar gözden geçirildiğinde tüm değişkenlerin %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve belirlilik katsayısı $R^2 = 0.8725$ olduğu hesaplanmıştır. SAR model sonuçlarına göre yüksekokul ve fakülte mezunları sayısını toplam nüfus içerisindeki oranında her bir %1'lik artış verilen kişi başına geliri %1.26, istihdamın işgücü içerisindeki payında meydana gelen %1'lik artış verilen kişi başına geliri % 0.007 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile gelir düzeyi ile list ve edu arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmış ancak list değişkeninin oldukça düşük seviyede bir artışa neden olduğu belirlenmiştir. Modele dâhil edilen bir başka değişken olan large'nin %1 artması kişi başına geliri %0.12 artırmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sabit değişkene göre bağımsız değişkenlerin hiçbirinin etkisinin olmaması durumunda ise kişi başına gelirin %9 oranında artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler perspektifinde değerlendirildiğinde lisans ve yüksek lisans mezun sayısının toplam nüfus içerisindeki payının kişi başına geliri artıran öncelikli belirleyicilerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum eğitim politikalarının önemini bir kere daha ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Son yıllarda yaşanan pandemi nedeniyle yapısal bir dönüşüm yaşamak durumunda olan ekonomiler, eğitim noktasında uzaktan eğitim alt yapısını geliştirmiş ve geliştirmeye de devam etmektedirler. Öyle ki uzaktan eğitim sistemine geçiş ile sistemin teknolojiye uyarlanması noktasında ne kadar gecikildiği gerçeği Türkiye açısından gözler önüne serilmiştir. Uzaktan eğitim platformlarının sayısının artması istenilen eğitimi mekânsal olarak yer değiştirmeye gerek kalmadan ulaşabilme imkânını tanıması gibi birçok avantajının yanı sıra farklı dezavantajlara da sahiptir. Bu bağlamda eğitim politikalarında ortaya çıkan bu

zorunlu yapısal dönüşüm sürecinin etkilerinin doğru olarak ortaya konması ve oluşturabileceği olumsuz yönlerin bertaraf edilmesine yönelik çalışmaların büyük önem taşıdığı görülmektedir. Özellikle lisans ve yüksek lisans eğitiminde işgücü piyasasına yönelik ders müfredatlarının güncellenmesi, akademisyenlerin sahada olması ve girişimci üniversite anlayışının bütün yükseköğretim kuruluşlarında yaygınlaştırılması büyük önem arz etmektedir. Çalışmada elde edilen AR-GE harcamalarının payının kişi başına geliri artıran bir unsur olduğu sonucu beklenen bir bulgu olup bu konuya yönelik politikaların geliştirilmesi birçok akademik platformda ifade edilmektedir. Bu bağlamda farklılık olarak ifade edilen politikalara ek olarak eğitim ve AR-GE anlayışının iç içe geçtiği bir sistemin geliştirilmesi, bunun yanı sıra üniversite-sanayi işbirliğinin kuvvetlendirilmesi, AR-GE odaklı eğitim anlayışı için gereken ödeneğin ve alt yapı olanaklarının artırılması gerekliliği unutulmamalıdır.

Çalışmada elde edilen bir başka bulguya göre istihdam oranındaki artışın kişi başına geliri düşük bir oranda artırdığı görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar göstermektedir ki Türkiye'nin istihdam yapısında etkinlik düzeyinin istenen seviyenin oldukça altında olup geliri artırsa dahi beklenen seviyenin oldukça altında kaldığının bir göstergesidir. Etkinliğin artırılması daha öncede ifade edildiği üzere inovasyon odaklı üretim ve işgücü piyasasının geliştirilmesi, bu noktada üniversitelerin kilit rol oynadığı bir sistemin geliştirilmesi durumunda Türkiye'nin bu tuzaktan kısa bir sürede kurtulmasının mümkün olacağı düşünülmektedir. Özetle söylememiz gerekirse Türkiye'nin orta gelir tuzağına kurtulmak için yapısal önlemlere hız vermeli, tasarruf oranlarını devlet desteği ile artırmaya yönlendirmeli, imalat sanayisinin üretimde payı genişletilmeli, yükseköğretim kurumlarında katma değeri yüksek üretim gerçekleştirebilecek eğitim verilmeli ve girişimci üniversite anlayışının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Etik Beyan

"Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağından Çıkışına Yönelik Mekânsal Bir Analiz" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayını ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Agenor, P. R. (2015). *Caught in the middle? The economics of middle income traps*. FERDI Working Paper 142, <https://ferdi.fr/dl/df-zJ6LRuZ3qAWaGb6ZK17TdGbK/ferdi-p142-caught-in-the-middle-the-economics-of-middle-income-traps.pdf> in 21.09.2022.
- Agénor, P. R., Canuto, O., and Jelenic, M. (2012). *Avoiding middle income growth traps*. Economic Premise, November, World Bank, Washington DC, USA, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16954/NonAsciiFileName0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> in 21.09.2022
- Alçın, S. ve Güner, B. (2015). Orta gelir tuzağı üzerine bir değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, 27-45. doi: 10.14780/iibd.66467
- Alkan, İ. ve Ümit, A. (2018). Orta gelir tuzağının Türkiye açısından incelenmesi ve tuzaktan çıkış stratejileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (4) , 97-112
- Bayar, G. (2016). Türkiye ve orta gelir tuzağı: eğitimin önemi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (34) 2016, 45-78.
- Darmofal, D. (2006). *Spatial econometrics and political science*, In: Annual Meeting of Southern Political Science Association, Atlanta, GA. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.529.2093&rep=rep1&type=pdf> 10.02.2022 tarihinde erişilmiştir
- Eğilmez, M. (2012, Aralık 16). *Orta gelir tuzağı ve Türkiye*. Retrieved from <http://www.MahfiEgilmez.Com> 15.01.2022 tarihinde erişilmiştir
- Eichengreen, B., Park, D., and Shin, K. (2012). When fast-growing economies slow down: International evidence and implications for China. *Asian Economic Papers*, 11(1), 42-87.
- Elhorst, J.Paul. (2011). *Spatial panel models*. Retrieved from https://www.york.ac.uk/media/economics/documents/seminars/2011-12/Elhorst_November2011.pdf 10.02.2022 tarihinde erişilmiştir
- Ener, M. ve Karanfil, M. (2015). Türkiye ekonomisinde tasarruf açığının orta gelir tuzağı üzerine etkisi. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 31-46.

- Felipe, J., Abdon, A. And Kumar, U. (2012). Tracking the middle-income trap: What is it, who is in it, and why?. *Levy Economics Institute of Bard College Working Paper*, 715, Newyork.
- Fischer, M. M. and Wang, J. (2011). *Spatial data analysis: models, methods and techniques*, Springer Science & Business Media.
- Freire-Seren, M. J. (1999). *Aggregate R&D expenditure and endogenous economic growth*. Retrieved from <http://pareto.uab.es/wp/1999/43699.pdf>. 15.01.2022 tarihinde erişilmiştir
- Garrett, G. (2004). Globalization's missing middle. *Foreign Affairs* 83 (6), 4–96.
- Gill, I., and Kharas, H. (2007). *An East Asian renaissance: Ideas for economic growth*. Washington, DC: The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6798/399860REPLACEMENT1601OFFICIAL0USEONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> in 21.09.2022
- Gumprecht, D. (2007). *Spatial methods in econometrics*. Doctoral thesis, WU Vienna University of Economics and Business. <https://epub.wu.ac.at/1885/1/document.pdf>. 10.02.2022 tarihinde erişilmiştir
- Gürsel, S. ve Soybilgen, B. (2013) Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde, No: 13/154, BETAM Yayınları.
- Kharas, H. and Kohli, H. (2011). What is the middle income trap, why do countries fall into it, and how can it be avoided ?. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 2011. s. 281-289.
- Koçak, E. ve Bulut, Ü. (2014). Orta gelir tuzağı: Teorik çerçeve, ampirik yaklaşımlar ve Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama. *Maliye Dergisi*, Sayı:167, 1-21.
- Lesage, P. J. (1999). *The theory and practice of spatial econometrics*. University of Toledo, Ohio. Retrieved from <https://www.spatial-econometrics.com/html/sbook.pdf>. in 15.01.2022 tarihinde erişilmiştir
- Ohno, K. (2009). *The middle-income trap, implications for industrialization strategies in East Asia and Africa*. Retrieved from 10.02.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Robertson, P., and Ye, L. (2013). *On the existence of the middle-income trap Business school*, University of Western Australia, 13(12).. Discussion Paper
- Sandal, M. Ve Gacar A. (2021). İnovasyon ve Kârlılık Arasındaki İlişki: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED) 2021, Cilt 7, Sayı 2*. 556-571
- Seck, A. (2012). International technology diffusion and economic growth: Explaining the spillover benefits to developing countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23: 437– 451.
- Şahin, İ., Başer, K. ve Karanfil, M. (2015). Orta gelir tuzağı üzerine ampirik bir çalışma: Türkiye örneği (1980-2013). *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 7 (2)*: 225-235.
- Tatlı, S. (2016). *Mekânsal ekonometrik modeller ve Türkiye'de iç göçün belirleyicilerinin analizi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri, İstanbul.
- Tho, T.V. (2013). *The middle-income trap: Issues for members of the association of Southeast Asian Nations*.421, Tokyo. Asian Development Bank Institute Working Paper
- Tuncel, C. O. (2014). Orta gelir tuzağı ve inovasyon politikaları: Doğu Asya deneyimi ve Türkiye için dersler. *Maliye Dergisi*, 167, 40-70.
- Vega, Solmaria H., J. Paul ELHORST.(2013). *On Spatial Econometric Models, Spillover Effects*, 53rd ERSA Congress, Palermo, Italy. http://www.sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa13/ERSA2013_paper_00222.pdf. İn 10.02.2022
- Viton, Philip A.Ö “Notes on Spatial Econometric Models”, City and Regional Planning, 2010.7
- World Bank. (2021). *Country and lending groups*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups> in 15.01.2022.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye orta gelir tuzağına yaklaşırken. *İktisat ve Toplum*, 2 (21-22), 26-30.
- Yılmaz, F. (2022). Ekonomik büyüme ve dış ticaret bağıntısı: Türkiye örneği. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 21-32.

EXTENDED ABSTRACT

Spatial analyzes can be expressed as one of the models with very strong explanatory power in terms of revealing the existence of interregional spatial dependence. In this context, it is aimed in the study to reveal the effects of the economic determinants of Turkey's exit from the middle income trap on the basis of the spatial analysis method. In the study, income per capita as a dependent variable, R&D expenditure, its share in the total population with graduate and undergraduate degrees, and the number of people employed as independent variable were taken into account. The data used in the study were compiled from the Turkish Statistical Institute and were based on the year 2019. In the study, the spatial econometric modeling method was used over the spatial neighborhood relationship to determine the economic determinants at the exit point of the middle income trap for the NUT2 regions. In the study, it was concluded that the share of graduate and postgraduate in the total population is one of the primary determinants of increasing per capita income, and the share of R&D expenditures increases per capita income.

Spatial econometrics is important in terms of revealing the relationship between many disciplines and spaces. Spatial econometrics, which is based on a multidisciplinary approach, is also associated with many sub-disciplines such as statistics, environmental sciences, economics and geography (Tatlı, 2016, s. 6). The

spatial relationship between a variable or a phenomenon existing in a region with neighboring regions is defined as the spatial effect (Viton, 2010, s. 3). There are basically two classifications for spatial effect. The first of these classifications is spatial dependence and it shows the correlation in the position of the neighboring region. In other words, it is the non-constant variance of a variable from one place to another. The second classification is spatial heterogeneity in which a different relationship is observed at all points on a space (Lesage, 1999, s. 7). The differences in the employment structure in the economies or the uneven distribution of the population among the regions cause spatial heterogeneity and this situation creates differences in the models to be used.

In order to determine the correct spatial effect, the effects must be tested one by one. According to the results of the SAR model that tests the spatial delay dependence, it is concluded that the hypothesis is rejected because it is $0.05 > 0.0174$ at the 95% reliance level. In other words, it was concluded that there is a spatial delay model. According to the results of the SEM model, the hypothesis cannot be rejected because it is $0.0790 > 0.05$ at the 95% reliance level. In other words, it was concluded that there is no spatial error dependence. Based on the findings, the SAR model was preferred among the two models. According to the diagnostic test results, Moran I was found to be statistically insignificant. In other words, it was concluded that the residuals were not spatially autocorrelated. 5 statistics were given to test spatial dependence. In other words, it was concluded that the residuals were not spatially autocorrelated. According to these results, the suitable model for its estimation is the spatial delay model (SAR), which uses the maximum likelihood method. If both effects are significant, resistant statistics are looked at to decide on the appropriate model. In practice, since one of the effects is significant and the other is not, there is no need to evaluate resistant statistics. In the light of all these results, it is understood that there is a spatial delay effect and there is no spatial error effect.

When evaluated from the perspective of the variables used in the study, it is possible to say that the share of undergraduate and graduate graduates in the total population is one of the primary determinants that increase per capita income. This situation reveals once again how important education policies are. Economies, which have to undergo a structural transformation due to the pandemic in recent years, have developed and continue to develop distance education infrastructure at the point of education. In this context, it is seen that studies aimed at accurately revealing the effects of this compulsory structural transformation process in education policies and eliminating the negative aspects that it may create are of great importance. It is of great importance to update the curriculum of the labor market, especially in undergraduate and graduate education, to have academicians on the field and to expand the entrepreneurial university approach in all higher education institutions. In this context, it should not be forgotten that in addition to the policies expressed as difference, it is necessary to develop a system in which education and R&D understanding are intertwined, as well as to strengthen university-industry cooperation, and to increase the allowance and infrastructure opportunities required for an R&D-oriented education approach.

According to another finding obtained in the study, it is seen that the increase in the employment rate increases the per capita income at a low rate. The results obtained in this context show that the efficiency level in Turkey's employment structure is well below the desired level, and it is an indication that it remains well below the expected level even if it increases the income. It is thought that Turkey will be able to get rid of this trap in a short time, as stated before, if the efficiency is increased, innovation-oriented production and the development of the labor market, and a system in which universities play a key role at this point. To summarize, in order to get rid of the middle-income trap of Turkey, it is necessary to accelerate the structural measures, to increase the savings rates with the support of the state, to expand the share of the manufacturing industry in production, to provide education that can realize high value-added production in higher education institutions, and to expand the understanding of entrepreneurial university.

Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Ve Döviz Kuru İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi

Erkan SARSICI¹ ve Muzaffer ALBAYRAK²

Öz

Enflasyon hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde üzerinde durulan ve tartışılan makroekonomik göstergeler arasında yer almaktadır. Reel döviz kurları yükselen piyasa ekonomileri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Kanıtlar, döviz kuru ve enflasyon risklerinin gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin enflasyon oranı ile reel döviz kuru arasındaki ilişki 2010M04-2022M10 dönemi verileri kullanılarak analiz edilmiş ve değişkenlere birim kök testi uygulanmıştır. Yapısal kırılmalı Bai-Perron test sonuçları, küresel ve ekonomik politikalar nedeniyle 2013M06, 2016M10, 2018M08 ve 2020M09 yıllarında yapısal kırılmaların meydana geldiğini göstermiştir. ARDL sınır testi sonuçları, uzun dönemde TÜFE ile reel döviz kuru arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Kısa ve uzun dönem ARDL sonuçlarına göre TÜFE değişkeni ile reel döviz kuru arasında negatif bir ilişki vardır. Ampirik bulgular, enflasyonun döviz kurları üzerindeki gecikmeli etkisini göstermesi açısından önemlidir. Sonuçlar, enflasyon ve döviz kuru risklerini dengeleyecek stratejilere odaklanılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, politika yapıcıların enflasyon ve reel döviz kurunun oluşturduğu risklere göre hareket etmeleri ve dışa bağımlılığı azaltacak politikalara odaklanmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Reel Döviz Kuru, Geçiş Etkisi Teorisi, Fiyat İstikrarı, Yapısal Kırılma.

The Relationship Between Inflation And Exchange Rate In Turkey: Cointegration Analysis With Structural Breaks

Abstract

Inflation is among the macroeconomic indicators that are emphasized and discussed in both developed and developing countries. Real exchange rates have a negative impact on emerging market economies. Evidence suggests that exchange rate and inflation risks have a negative impact on developing countries. In this study, the relationship between Turkey's inflation rate and the real exchange rate has been analyzed using data from 2010M04 to 2022M10 and the unit root test is checked on the variables. Bai-Perron test results with structural breaks has been showed that structural breaks occurred in 2013M06, 2016M10, 2018M08, and 2020M09 due to global and economic policies. The ARDL bounds test results provide evidence that there is a cointegration relationship between CPI and real exchange rate in the long run. According to the short and long-run ARDL results, there is a negative relationship between the CPI variable and the real exchange rate. The empirical findings are important in terms of showing the lagged effect of inflation on exchange rates. The results point to the need to focus on strategies to balance inflation and exchange rate risks. In this framework, we suggest that policymakers should act according to the risks posed by inflation and the real exchange rate and focus on policies to reduce external dependence.

Key Words: Inflation, Real Exchange Rate, the pass-through theory, Fiat Stability, Structural Breaks.

Atf İçin / Please Cite As:

Sarsıcı, E. ve Albayrak, M. (2023). Türkiye ekonomisinde enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 972-984. doi:10.33206/mjss.1226460

Geliş Tarihi / Received Date: 29.12.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.05.2023

¹ Dr. Öğr. Üys. – Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, esarsici@adiyaman.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8719-9205

² Dr. Öğr. Üys. – Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, malbayrak@adiyaman.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-8516-9224

Giriş

Döviz kuru, dünya piyasasında ekonomik faaliyetleri etkileyen önemli göstergelerden biridir. Döviz kurları, uluslararası ödemeler için döviz alıp satan hane halkları, işletmeler ve ekonomik birimlerin döviz arz ve talebine göre belirlenir (Aka, 2020: 100). Nominal döviz kuru, bir ülkenin dış ticaret hacmi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, ülke ekonomisi için tek başına belirleyici değildir. Reel döviz kuru ise bu anlamda daha doğru bir göstergedir. Bu nedenle, para politikasını yürütmekle yükümlü olan Merkez Bankası, döviz kuru politikasında nominal döviz kurunu değil, reel döviz kurunu esas almaktadır. Ancak uygulanan politikanın değerlendirilmesinde reel döviz kuru değerinden çok uzun dönem denge değeri ve sapma derecesi ile ilişkisi dikkate alınmaktadır (Taş ve Uysal, 2013: 42).

Dalgalı döviz kuru rejimi altında, döviz kuru dalgalanmaları, toplam talep (AD) ve toplam arz (AS) yoluyla fiyat seviyesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir. Toplam arz açısından, yerel para biriminin değer kaybı, yerel tüketiciler tarafından ödenen ithal malların fiyat seviyesini doğrudan etkileyebilir. Ancak, ülke uluslararası fiyatın alıcısı (uluslararası fiyat alıcısı) olduğunda durum böyledir. Döviz devalüasyonunun (devalüasyon) bir ülkenin fiyat düzeyi üzerindeki dolaylı etkisi, üreticilerin girdi olarak ithal ettikleri sermaye mallarının (ara malları) fiyatlarında görülebilir. Daha zayıf bir döviz kuru, girdileri daha pahalı hale getirerek daha yüksek üretim maliyetlerine yol açacaktır. Üreticiler, tüketiciler tarafından ödenen malların fiyatına zorunlu olarak maliyet eklerler. Sonuç olarak, ülkedeki fiyatlar toplamı yükselirse veya yükselmeye devam ederse enflasyona neden olur (Achsani vd., 2010: 70).

Enflasyon ve reel döviz kurundan kaynaklanan riskler özellikle gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye’de ise enflasyon çözülemeyen bir sorundur. Bunun yanında reel döviz kurundaki oynaklıkta Türk ekonomisini olumsuz etkilemektedir. 1990 sonrası reel döviz kurlarındaki hareketler, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını artırmış ve krizleri tetiklemiştir. Döviz kurlarının olumsuz etkileri, gelişmekte olan ülkelerin sabit kur rejimlerini terk etmelerine ve deflasyonist politikalar benimsemelerine yol açmıştır. Bu gelişmeler siyasi ve akademik tartışmaları da artırmıştır. 1990’lı ve 2000’li yıllara kadar artan tartışmalar izleyen yıllarda azalmıştır. Ancak bu azalma döviz kuru rejimi ve politika tartışmalarının sona erdiği anlamına gelmemektedir (Mishkin vd., 2007).

Döviz kurunda son dönemde yaşanan küresel dengesizlik ve Türkiye’de artan sorunlar, tartışmanın devam edeceğine işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yapılarının enflasyonist olması ve bu ülkelerin vatandaşlarının birikimlerini dövizle korumaya çalışmaları nedeniyle döviz talebi artmaktadır. Döviz talebinin artması sonucunda kurda yükselme görülmekte ve istikrarsızlığın artmasında etkili olmaktadır (Aydın ve Kara, 2012: 49). Ayrıca, yüksek enflasyonlu ülkelerde azalan uluslararası ticaret rekabetinin olumsuz etkisi, ülke yapısı ve diğer özelliklere göre değişmektedir. Örneğin 1997 Asya krizinde Çin, Singapur, Tayvan gibi ülkelerde kur dengesizlikleri nedeniyle enflasyonist etkilerin geciktiği ve sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Buna karşılık Güney Kore, Endonezya, Tayland gibi ülkelerde ise yerli para birimi değer kaybederken, reel döviz kurunun artmasının getirdiği etkilerle mal ve hizmet fiyatlarında artışlar görülmüştür. Bu gelişmelere bağlı olarak refah düzeyi gerilerken, reel kurdaki artışın getirdiği etkiler fiyata dayalı rekabeti de zayıflatmıştır (Demez, 2021:135).

Döviz kurları ile ulusal enflasyon üzerindeki etkiyi açıklayan önemli teorilerden biri geçişkenlik teorisidir. Döviz kurundaki değişimler nedeniyle ithal ve ihracat edilen malların fiyatlarındaki değişim oranına “geçiş etkisi” denir (Seyidoğlu, 2003). Reel döviz kurundaki değişimler ile ithalat ve ihracat girdi fiyatlarındaki değişimler iç piyasada belirsizliğe, belirsizlik riski ise iç fiyatların artmasına neden olmaktadır. Türkiye, döviz kuru geçişkenliği yaşayan ve döviz kuru değıştikçe enflasyon sorunu yaşayan ülkelerden biridir. Fiyat artışlarının etkisi uzun vadeli ve üst düzeyde olup, sosyal ve ekonomik çerçevede farklı sorunları tetikleyerek artmaktadır. Döviz kuru ve enflasyonun dengelenmesi Türkiye’de ele alınması gereken önemli konulardan biridir (Ermişoğlu, 2011). Bununla birlikte döviz kurunun yükselmesi ihracatı ve turizmi olumlu etkilerken, cari işlemler açığını da iyileştirmektedir. İthalat üzerindeki etkisi ise olumsuzdur. Dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye açısından karşılaşılabilecek önemli bir sorun ithal hammadde ve ara mal ithalatından dolayı cari işlemler açığının olumsuz etkilenmesidir (Alacahan, 2011:50).

Bu çalışmanın amacı enflasyon ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyerek literatüre katkı sağlamaktır. Araştırma Türk ekonomisinde istikrarsızlığın arttığı 2010M04-2022M10 dönemine odaklanarak artan enflasyonun döviz kuru üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada en son aylık verilerden oluşan güncel bir veri seti kullanıldığından dolayı özgündür. Bu araştırmanın temel sorusu şu şekildedir. Son yıllarda Türkiye’de görülen yüksek enflasyon reel döviz kurunu kısa ve uzun dönemde nasıl etkiler? Bu sorunun cevabını araştırmak üzere literatürdeki sonuçlar da dikkate alınarak araştırmanın temel hipotezi

“enflasyondaki dengesizlikler reel döviz kurunu negatif etkilemektedir” şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın ilerleyen bölümleri de şu şekilde yapılandırılmıştır. İkinci bölümde literatür incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde ekonomik yöntem ve bulgular sunulmaktadır. Dördüncü bölümde araştırmanın bulguları literatür dikkate alınarak tartışılmaktadır. Çalışma beşinci bölümdeki sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır.

Literatür İncelemesi

Döviz kuru veya enflasyon kaynaklı istikrarsızlık ve sebepleri üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmı aşağıdaki şekildedir.

Rittenberg'in (1993), 1980 sonrası Türkiye bulguları, finansal serbestleşme sırasında artan enflasyonun döviz kuru dengesizliklerine yol açtığını göstermektedir. Bulgular, 1980 sonrası uygulanan esnek döviz kuru politikaları ve finansal serbestleşmenin enflasyondaki değer kaybından veya yükselişten kaynaklanmadığını göstermektedir.

Leigh ve Rossi'nin (2002) VAR çalışması, döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini şu şekilde açıklamaktadır: 1) Döviz kurundaki değişikliklerin enflasyon üzerindeki etkisi bir yıldır. Ancak, etkinin çoğu ilk dört ay içinde gerçekleşmektedir, 2) döviz kuru tüketici fiyatlarından çok toptan eşya fiyatlarını etkilemektedir ve 3) Türkiye'de döviz kurundan enflasyona geçişkenlik diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı ve güçlüdür.

Achsani vd. (2010), 1991-2005 dönemini incelemek amacıyla bir panel veri seti oluşturmuş ve araştırmanın sonuçları reel döviz kuru ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin bölgelere göre farklılık gösterdiğini açığa çıkarmıştır. Sonuçlara göre, Asya ülkelerinde nominal ve reel döviz kurundan enflasyona doğru bir etkileşim söz konusudur. Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika'da ise durum zıt istikamettedir. Diğer yandan döviz kurundaki değişikliklerin enflasyona olan duyarlılığı diğer iki bölge ile mukayese edildiğinde Asya ülkelerinde daha yüksektir.

Bal (2012), Türkiye'de döviz kuru, mevduat, faiz oranı, enflasyon ve DİBS arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu çalışmada, 1994-2008 yılları arasındaki verileri analiz etmek için Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre döviz kuru-mevduat kuru, döviz kuru-enflasyon ve döviz kuru-DİBS arasında uzun dönemli ilişkiler bulunmaktadır. Bulgular, tasarruf mudilerinin döviz tasarruflarının enflasyon ve para tutma maliyeti artışa bağlı olarak yükseldiğini göstermektedir. Ülkede enflasyonun olumsuz etkisi döviz talebinde artışa yol açarak reel döviz kurunda değişmelere neden olmaktadır. Çalışma aynı zamanda enflasyon ile döviz kuru arasında dolaylı bir nedensellik ilişkisine işaret ederek enflasyon belirsizliğinin para ikamesi sürecini artırdığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu gelişmeler döviz kuru istikrarında bozulmaya yol açmaktadır.

Türkan vd. (2013), Türkiye'de 1983-2012 döneminde döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, döviz kurunda meydana gelen artış, enflasyonu artırmaktadır. Nedensellik araştırması sonuçlarına göre, döviz kuru ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun yanında döviz kurundaki artış, ithalata dayalı sektörlerdeki maliyetleri artırarak yurt içi fiyatlarının değişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Arslaner vd. (2014), 1986-2013 döneminde Türkiye'deki enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara göre, Türkiye'de geçişkenliğin derecesi, diğer ülkelere oranla daha yüksek düzeydedir. Ayrıca bulgular, üretici fiyat endeksi için geçişkenliğin, tüketici fiyat endeksine (TÜFE) göre daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Geçmişte ortaya çıkan kur kaynaklı krizler ve ekonominin dışa açık olması ise Türk ekonomisindeki döviz kuru geçişkenliğini artırmaktadır.

Syzdykova (2016), 2000- 2017 dönemi aylık verilerini kullanarak yaptığı araştırmada Çin hariç olmak üzere BRIC ülkelerinin tamamında nominal döviz kuru ile enflasyon arasında uzun dönemli ilişkinin yanı sıra farklı nedensellik ilişkisinin varlığını gösteren bulgulara ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, nedensellik ilişkisinin farklı olmasının en önemli sebeplerinden birisi ülkelerin farklı özelliklere sahip olmasıdır ve bu durum nedensellik akışını değiştirmektedir.

Türk (2016), Türkiye'deki döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 1987-2013 dönemi kapsamında incelemiştir. VAR yöntemiyle elde edilen araştırmanın sonuçlarına göre, döviz kurunun enflasyona olan etkisi anlamlı bulunmuştur. Enflasyonun döviz kuruna olan etkisi üzerinde anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.

Purnomo (2017), İslami finans perspektifinden enflasyonun döviz kuruna etkisini nicel ve nitel yöntemleri birlikte kullanarak incelemiştir. Araştırmanın sonucuna göre enflasyonun döviz kuruna etkisinin ihracatın azalması, küresel ekonominin yavaş büyümesi, dünya ham petrol fiyatlarının, kömür fiyatının, palm yağı fiyatının ve kauçuk fiyatının düşmesi nedeniyle ortaya çıktığını göstermiştir. Araştırmanın sonucu, bu faktörlere bağlı olarak Rupiah'ın ABD doları karşısındaki değer kaybı ile enflasyonun arttığını ortaya çikarmıştır.

Monfared ve Akın (2017), İran örneğini kullanarak döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi VAR modeliyle incelemiştir. Hendry modeli kullanılarak elde edilen bulgulara göre, döviz kurları ile enflasyon arasındaki ilişki doğrusaldır. Sonuçlara göre, İran'ın reel döviz kurundaki ve para arzındaki artış enflasyonu yükseltmektedir. Sonuçlara göre para arzı enflasyona döviz kurundan daha fazla katkı sağlamaktadır.

Yenice ve Yenisu (2019), 2003 Ocak- 2018 Nisan dönemi verilerini kullanarak Türkiye'deki döviz kuru, enflasyon ve faiz arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik yöntemlerinin kullanıldığı araştırmanın sonuçlarına göre döviz kurundan enflasyona ve faiz oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Araştırmaya göre, aynı doğrutuda bir geçiş etkisinin varlığı söz konusudur.

Duman ve Sağdıç'ın (2019), 2003:1-2017:3 dönemine ilişkin VAR analizi sonuçları, enflasyondaki artışın reel efektif döviz kurundaki değişimlerden kaynaklandığını göstermektedir. Türkiye ekonomisinde var olan sorunların çözümü için kısa vadede katma değeri yüksek emtia ihracatına ağırlık verecek tedbirler alınmalı, döviz artırıcı bir politika uygulanmalı ve Merkez Bankası döviz akımlarını kontrol altına almalıdır. Uzun vadede ise doğrudan yabancı yatırımı ve ihracatı artırıcı politikalara öncelik verilmelidir.

Demez (2021) araştırmasına göre, Türkiye'de 2003Q3-2020Q4 döneminde enflasyondaki artış reel döviz kurlarındaki artışa, faiz oranlarındaki artış ise reel döviz kurunda azalmaya yol açmaktadır. Fourier yöntemiyle elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.

Hilmola (2021), yüksek enflasyonun ekonomiler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Türkiye'nin de incelendiği on ülkeden oluşan bir panel veri seti kullanarak 2018-2020 dönemini araştırmıştır. Sonuçlara göre incelenen dönemde para birimleri ABD doları karşısında önemli ölçüde değer kaybı ile karşılaşmışlardır. Borsa endeksleri yerel para birimi cinsinden önemli getiriler sağlarken, ithalat gerileme gösterirken, ihracat karışık bir seyir izlemiştir. Ancak yazara göre bu durum kısmen pandemiden, kısmen de ülkelerin kendine ait özel koşullarından kaynaklanmaktadır.

şeker (2022), 2004-2021 dönemi araştırması VAR-Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre, döviz kurundan ÜFE ve TÜFE'ye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Araştırma ÜFE'den TÜFE'ye doğru nedenselliği de göstermektedir. Araştırmanın bulguları, kur değişimlerinin iki kanaldan, yani TÜFE'yi doğrudan ve ÜFE'yi dolaylı olarak etkilediğine işaret etmektedir. Varyans Ayırıştırma sonuçları ise, kur değişimi TÜFE'deki değişimin %37'sini, ÜFE'deki değişimin ise %61,6 kadarlık kısmını açıklamaktadır.

Ekonometrik Analiz

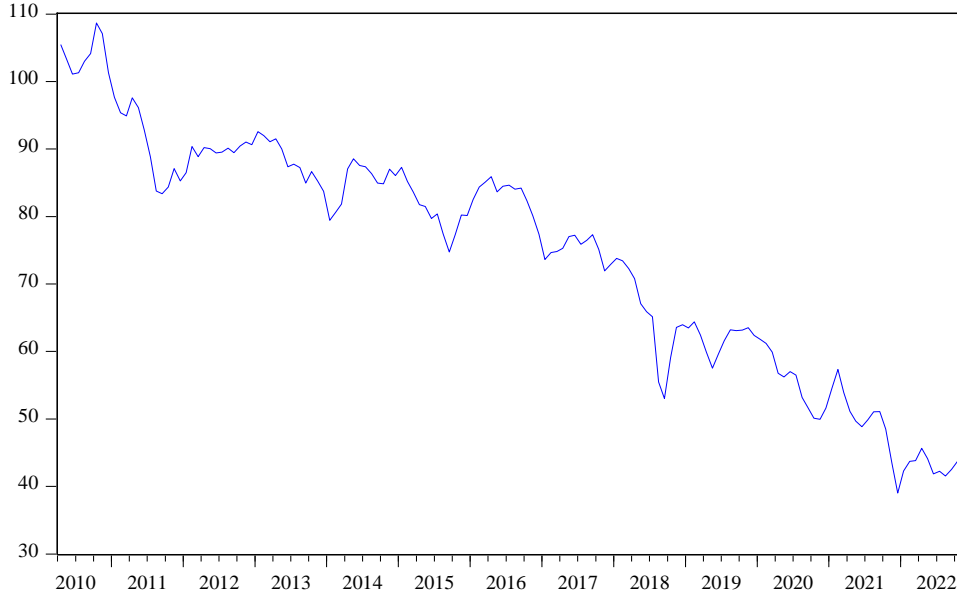
Veri

Reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi negatiftir. Kurdaki dalgalanmalara yol açan en önemli belirleyici faktörlerden birisi enflasyondur. Çünkü enflasyon ile oluşan piyasadaki güvensizlik ve yerli paranın yabancı para birimlerine karşı değer kaybetmesi tasarruf sahiplerini birikimlerini koruyabilmek amacıyla döviz kuru talebine yöneltmekte ve bu nedenle ortaya çıkan talep artışı ile reel döviz kuru artış göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki enflasyon ile reel döviz kuru arasındaki ilişki 2010M04-2022M10 dönemi aylık güncel veri seti kullanılarak incelenmektedir. Araştırmada bağımlı değişken reel döviz kuru, bağımsız değişken ise enflasyondur. Veri setleri TCMB-EVDS sitesinden alınmıştır. Araştırmada bağımlı değişken olarak kullanılan LNREER logaritmik dönüşüm uygulanmış reel döviz kurunu, bağımsız değişken olarak kullanılan LNTUFE ise doğal logaritması alınmış tüketici fiyat endeksini göstermektedir. Her iki değişken, hareketli ortalama yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

Genel olarak TÜFE bazlı reel kur endeksi (2003=100) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında hesaplanmaktadır. Reel efektif döviz kuru endeksi, Türkiye'nin fiyat düzeyinin diğer diş ticaret yapan ülkelerin fiyat düzeyine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Reel efektif döviz kurundaki artış, TL'nin reel olarak değer kazandığına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle Türk mallarının fiyatının yabancı mallara göre artışını ifade etmektedir (TCMB, 2022). Gelişmekte olan ülkeler için reel efektif

döviz kuru seviyesi değerleri (2003-100) yıllara göre seride bir düşüş meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu da TL'nin yıllara göre değer kaybettiğini göstermektedir.

Reel Efektif Döviz Kuru

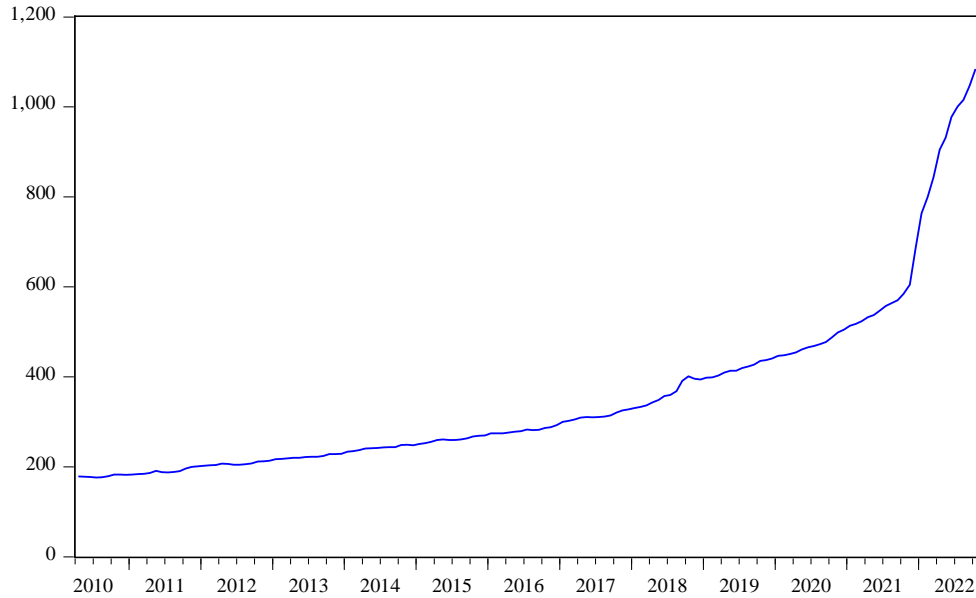

Kaynak: Tcmb (Evds-2022))

Şekil 1. Reel Efektif Döviz Kuru Grafiği (2003Q1-2022Q2)

Enflasyon gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunları arasında yer alır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de enflasyon sorununun çözümüne yönelik uygulanan politikalar ve hedefler başarılı sonuçlar sağlamamıştır. Şekil 2, 2010M04-2022M10 dönemine ait TÜFE endeksinin yıllara göre trendini göstermektedir. Ekonomideki gelişmeler doğrultusunda tüketici fiyat endeksi yıllara göre sabit bir seyir izleyerek artışını sürdürmektedir. Ancak TÜFE endeksi, 2021M09 dönemi sonrasında dikey bir şekilde artış göstermektedir. Bu artışta küresel şokların meydana getirdiği etkilerin yanı sıra iç politikada sürdürülen uygulamaların da etkisi bulunmaktadır.

Tüketici Fiyat Endeksi

Kaynak: Tcmb (Evds-2022))

Şekil 2. Yıllara göre TÜFE Göstergesi Grafiği (2003Q1-2022Q2)

Yöntem

Çalışmada öncelikle serilerin birim kökleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (Dickey ve Fuller, 1979) ve Phillips-Perron (1988) yöntemleriyle incelenmiştir. Her iki birim kök testi tekniği de verilerin durağan olmadığını varsayar. Ayrıca çalışmada Bai-Perron (BP) metodolojisi ile yapısal kırılma etkileri araştırılmıştır. Bai-Perron metodolojisinin en önemli özelliği, otoregresif katsayıları ile kırılmaların hem sayısını hem de yerini tahmin etmesidir. Bir diğer avantajı ise, hatalı varyans ve otokorelasyona izin vermesidir. Parametrik olmayan otokorelasyon probleminin çözülmesi, hataların Newey-West prosedürü kullanılmasıyla veya modele gecikmeler dahil edilerek düzeltilebilmektedir. Ayrıca BP metodolojisi hem bağımsız hem de hata teriminin alt periyotları arasında farklı dağılımlara sahiptir (Göktaş ve Dişbudak, 2014: 5).

Bai and Perron (2003), hatalarda otokorelasyonun olmaması durumunda BIC ve LWZ sonuçlarının güvenilir olduğunu belirtmektedir. Ancak, hatalarda otokorelasyonun bulunması durumunda kırılmaların ardışık tahminlerini kullanan $\sup F_T(l+1|l)$ testini önermektedir (Günay, 2014: 6308). BP metodolojisince kullanılan birinci test, sıralı test olarak belirtilmektedir. L istatistiklerine dayanarak L+1 test istatistiğinin belirlenmesi amacıyla kullanılan denklem şu şekilde gösterilmektedir (Wu vd., 2019: 161);

$$\sup F_T(l+1|l) = \left(S_T(T_1, \dots, \widehat{T}_1) \right)^\wedge - \min_{1 \leq l \leq l+1} \quad (1)$$

Bai-Perron analizinde kırılmaların tespitinde kullanılan bir başka yöntem de çift maksimum testidir. Bai ve Perron (1998), bu yöntemle de bilinmeyen sayıda yapısal kırılmaların varlığını göstermektedir. Başka bir deyişle, Global Maximize F-istatistiği hesaplaması ile $l=1, \dots, m$ kırılmaları belirlenir. Daha sonra bu test istatistikleri, maksimum değeri (UDMAX testi) seçerek toplanır. Bu testte Bai ve Perron (2003b) için kritik değerler sağlayan standart olmayan bir dağılımla sonuçlara ulaşılır. Orijinal hipotez H_0 , yapısal kırılmanın olmadığını, lternatif hipotez H_1 yapısal kırılmanın varlığını varsaymasıdır. BP testi genel olarak önceden ayarlanmış en yüksek yapısal değişiklik sayısına ($M = 5$) göre belirlenmektedir. Çift maksimum test denklemleri de şu şekildedir (Wu vd., 2019: 161);

$$UD_{\max} Fr(M, q) = \max_{1 \leq m \leq M} \alpha_m \sup_{(\lambda_1, \dots, \lambda_m) \in \Lambda_\varepsilon} F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_m; q) \quad (2)$$

$$WD_{\max} F_T(M, q) = \max_{1 \leq m \leq M} \frac{c(q, \alpha, 1)}{c(q, \alpha, m)} \times \sup_{(\lambda_1, \dots, \lambda_m) \in \Lambda_\varepsilon} F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_m; q) \quad (3)$$

UD_{\max} ve WD_{\max} testleri yapısal kırılmanın varlığını belirlemede kullanılmaktadır. Yapısal kırılmanın kullanımının tespitinde gerekirse $\sup F_T(l+1|l)$ kırılma sayısı da kullanılabilir.

Yapısal kırılmasız ve kırılmalı birim kök testlerinin yapılmasından sonra uzun ve kısa dönemli ilişkileri belirlemek amacıyla ARDL sınır testi veya gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık düzeyleri belirlenmelidir. ARDL modellerinin sınır testi varsayımını sağlamak için her değişken $I(0)$ veya $I(1)$ olmalıdır. Hiçbir koşulda $I(2)$ olmamalıdır. Hata düzeltme modeli kısa ve uzun dönem dinamikleri hakkında bilgi vermektedir. Bu yöntemin önemli bir avantajı kısıtsız hata modeli kullanması nedeniyle diğer eşbütünleşme analiz yöntemlerine göre daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar ortaya koymasındadır (Akel ve Gazel, 2015: 30). Eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde öncelikle uygun gecikme değeri belirlenmekte ve sonra uzun ve kısa dönem eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi hesaplanan F istatistik değerinin alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılmasıyla sağlanır (Menegaki, 2021). Testin sıfır hipotezi, değişkenler arasında istikrarlı uzun vadeli bir ilişki olmadığıdır. Yani, $H_0: \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = 0$ 'dir. Alternatif hipotez: $H_1: \delta_1 \neq 0$ veya $\delta_2 \neq 0$ veya $\delta_3 \neq 0$ şeklindedir. Sınır testleri, F istatistiklerine ve Wald istatistiklerine dayanır. Elde edilen F değeri, kritik değer üst sınırından büyükse sıfır hipotezi reddedilir. Bu durumda değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi vardır. Kritik değer, değişkenler arasında olduğunda ise eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığını yargılamak imkansızdır, bu nedenle değişkenlerin entegrasyon sırasının kontrol edilmesi gerekmektedir (Yang ve Wen, 2018).

ARDL modelinin bir diğer önemli özelliği küçük örneklerde etkin sonuçlar sağlaması nedeniyle tavsiye edilmesidir. Sınır testi süreci kısıtsız hata düzeltme modeli ve EKK tahminine dayanır (Yamak ve Korkmaz, 2007: 24). Kısıtsız hata düzeltme modellerine dayanan ARDL modelleri aşağıdaki gibidir (Menegaki, 2021).

$$\Delta LY_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta LY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} \Delta LX_{t-i} + \alpha_4 LY_{t-1} + \alpha_5 LX_{t-1} + \mu_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta LX_t = \beta_0 + \beta_1 t + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta LY_{t-i} + \beta_4 LX_{t-1} + \beta_5 LY_{t-1} + \mu_{2t} \quad (6)$$

Eşitlikte Δ birinci fark operatörüdür, μ hata terimidir ya da başka bir deyişle artık terimi temsil eder. Tüm α ve β katsayıları sıfırdan farklıdır ve α_4 ile β_4 de negatiftir ve ayarlama hızını temsil eder. α_{2i} ve α_{3i} parametreleri kısa dönem dinamik katsayıları temsil ederken, α_4 ve α_5 döviz kuru ve enflasyon ilişkisindeki uzun dönem katsayılarıdır. α_0 ve β_0 sürüklenme bileşenleri, μ_{1t} ve μ_{2t} ise beyaz gürültüdür.

Ampirik Sonuçlar

Birim Kök Testleri

Çalışmada öncelikle değişkenler üzerinde artırılmış Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testleri uygulanmış ve test, durağanlık yaratmak için değişkenlerin farklılaştırılması gerektiğini göstermiştir. ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre LNREER değişkeni sabitte durağan iken sabitli ve trendli modelde durağan değildir. Diğer taraftan LNTUFE serisi ise sabit, sabit ve trendli modellerde durağan değildir. Bu durum serilerin farkını almayı gerektirmiş ve sonuçlar serilerin farklarında durağan olduğunu göstermiştir. Bu sonuç regresyon analizlerinin sağlamlığı ve sahte regresyonun önlenmesi bakımından önemlidir.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		PP	
DÜZEYDE	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
LNREER	-0.1164	-2.3962	0.2780	-2.1036
LNTUFE	2.9855	1.8039	4.5513	2.5400
FARKTA	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
d(LNREER)	-9.7510***	-9.7594***	-9.5362***	-10.7957***
d(LNTUFE)	-3.5237***	-4.1860***	-5.6222***	-6.5080***

Not: (*) %10; (**) %5 ve (***) %1 düzeylerinde anlamlı

ADF ve PP testlerinin sonuçları birim kök ve seri durağanlık düzeylerini göstermekte ancak yapısal kırılmanın oluşup oluşmadığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bai ve Perron testleri, güven aralıklarının asimptotik yaklaşımlarının doğruluğunu ve kırılma sayısını tahmin etmenin farklı yöntemlerinin görece değerlerinin kapsamlı bir simülasyon analizini yapmaya imkân vermektedir. BP metodolojisi, yapısal kırılmaların sayısını ve yerini tahmin eder. Düzensiz bağımlı değişkenlere regresör olarak izin verilir, bu nedenle hatalar için seri korelasyonlara izin verilmez (Bai-Perron, 2003). Bir model yapısı kırılma çalışmasında izin verilen maksimum kırılma sayısı $M=5$ olarak ayarlanır ve her segment için minimum gözlem sayısını belirlemek için $\epsilon=0,15$ kullanılır. Yapısal kırılma testinin sonuçları düzenlenir ve tabloda gösterilir. Bu test için *SupFT* ($l + 1 | l$) olarak gösterilen sıfır hipotezi, regresyon denkleminin l kırılmaya sahip olduğudur ($m = l$) ve alternatifi, regresyon denkleminde bir fazladan kırılma olduğudur ($m = l + 1$).

Bu durum göz önünde bulundurularak yapısal kırılmaların belirlenmesi için 1 ila M global olarak tanımlanan Bai-Perron çoklu kırılma testi yapılmıştır. Tablo 3'teki Bai-Perron ölçekleme ve ağırlıklı maksimizasyon istatistiklerinin uygulanmasının sonuçları, farklı sayıda kesme noktasının varlığını göstermektedir. UDmax ve WDmax'a dayalı olarak, kesme noktası 4 olan hipotez, kesme noktası 5 lehine reddedilmektedir.

Tablo 2. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Test Sonuçları (2010M04-2022M10)

Kırılma Testi	F İstatistiği	Ölçeklenmiş F İstatistiği	BP Kritik Değer **	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	421.5085	421.5085	8.58	2018M05
1 vs. 2 *	117.0739	117.0739	10.13	2017M11, 2020M08
2 vs. 3 *	92.44569	92.44569	11.14	2013M11, 2018M04, 2020M08
3 vs. 4 *	26.70626	26.70626	11.83	2013M06, 2016M10, 2018M08, 2020M09
4 vs. 5	0.000000	0.000000	12.25	2012M02, 2013M12, 2016M10, 2018M08, 2020M09
Sequential F-statistic determined breaks: 4				
Significant F-statistic largest breaks: 4				

* %5 düzeyinde anlamlı, ** Bai-Perron (Econometric Journal, 2003) Kritik Değerleri.

Araştırma serilerin birim köklerinin incelenmesi sonrasında eşbütünleşme analizinin yapılmasında herhangi bir sorunun bulunmadığını göstermektedir. Eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikle serilerin uygun gecikme değerinin bilinmesi gerekir. Bunun için öncelikle VAR gecikme kriterine bağılı olarak uygun gecikmenin belirlenmesi amacıyla test yapılmıştır. LR ve Akaike Bilgi kriterleri 8, nihai tahmin hatası (FPE) ve Hannan-Quinn (HQ) testleri 4, Schwarz bilgi kriteri ise 2 gecikmeli modelin kullanılmasını önermiştir. Analizde Var gecikme kriterinin belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri tarafından önerilen 8 gecikmeli model uygulanmıştır.

Tablo 3. VAR Gecikme Kriterlerine Göre Modelin Belirlenmesi (2010M04-2022M10)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	110.7999	NA	0.000749	-1.521678	-1.480239	-1.504839
1	709.3618	1172.009	1.83e-07	-9.837228	-9.712913	-9.786712
2	765.2236	107.8172	8.87e-08	-10.56257	-10.35538*	-10.47838*
3	770.8804	10.75968	8.67e-08	-10.58574	-10.29567	-10.46787
4	776.8136	11.11960	8.44e-08*	-10.61278*	-10.23983	-10.46123
5	777.5341	1.330283	8.83e-08	-10.56691	-10.11109	-10.38169
6	780.0444	4.564047	9.02e-08	-10.54608	-10.00738	-10.32717
7	781.4835	2.576436	9.36e-08	-10.51026	-9.888684	-10.25768
8	788.5464	12.44646*	8.97e-08	-10.55310	-9.848644	-10.26684

Model seçiminin belirlenmesinden sonra tespit edilen sınır testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Modeldeki regresör sayısı iki ve $k=1$ 'dir. Modelin olasılık değeri ile t sınır testi sonuçları karşılaştırılmış ve herhangi bir sorun tespit edilmemiştir. F istatistik değeri, 7.35 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, %5 ve %10 anlamlılık seviyeleri ile karşılaştırıldığında alt ve üst kritik değerlerden daha büyüktür. Diğer bir deyişle, seriler arasında eşbütünleşmenin olmadığı hipotezini reddetmekte ve alternatif hipotezin kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları (2010M04-2022M10)

Model	K	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değerler
ARDL (3, 4)	1	7.353824		I(0) I(1)
			%5	4.04 4.78
			%10	4.94 5.73

Kısıtsız sabit ve trendin olmadığı varsayımı altında elde edilen uzun dönem tahmin katsayısına göre LNTUFE değişkeninin LNREER değişkeni üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuçlar uzun dönemde tüketici fiyat endeksinde meydana gelen %1'lik değişme, reel efektif kurunda %30 oranında değişmeye neden olmaktadır.

Kısa dönemde hata düzeltmeli modelden elde edilen katsayılar negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum geribildirim mekanizmasının etkin ve eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı kısa dönemden uzun döneme doğru şokların %22 kadarının düzeleceğini göstermektedir. LNTUFE değişkeninin LNREER değişkeni üzerindeki etkisi %5 düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuçlara göre, kısa dönemde TÜFE'deki %1'lik bir artış reel döviz kurunda %77 oranında azalmaya neden olmaktadır. Öte yandan, TÜFE'nin reel döviz kuru üzerindeki etkisi birinci ve üçüncü gecikmede pozitif iken, ikinci gecikmede negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bai-Perron yapısal kırılma testi ile belirlenen yapısal kırılma etkilerinin reel döviz kuru üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla

oluşturulan ve modele eklenen kukla değişkenlerden D2016M11, D2018M08 ve D2020M09 tarihlerinde meydana gelen yapısal kırılmaların etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna karşılık D2013M12 tarihinde meydana gelen yapısal kırılmanın katsayısı negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 5. ARDL Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları (2010M04-2022M10)

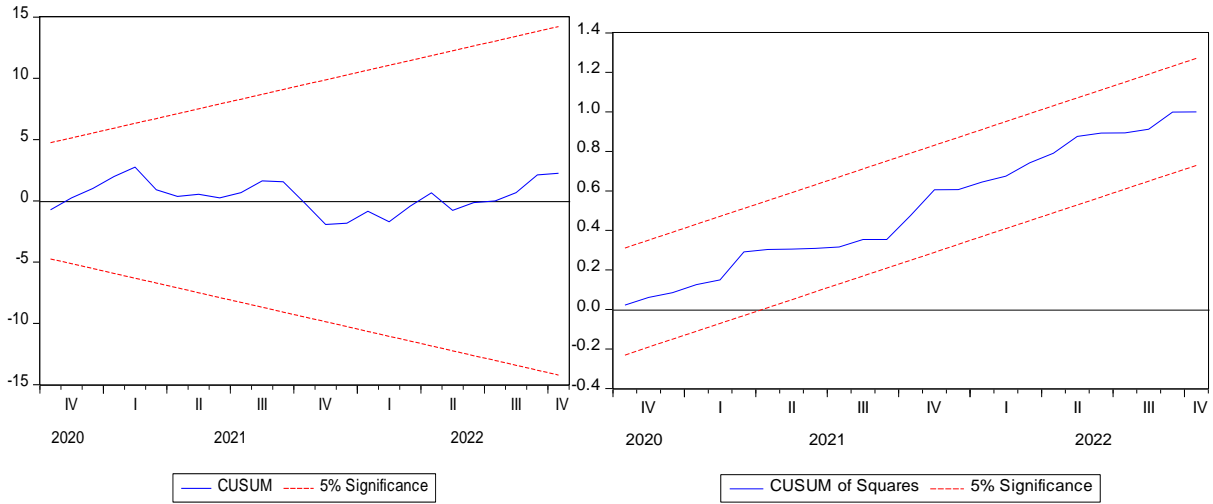
<i>Uzun Dönem Tahmin Katsayıları</i>				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
LNTUFE	-0.309759	0.089737	-3.451858	0.0007
C	6.150992	0.472248	13.02493	0.0000
<i>EC = LNREER - (-0.3098*LNTUFE + 6.1510)</i>				
<i>Kısa Dönem Tahmin Katsayıları</i>				
<i>D(LNREER (-1))</i>	0.482578	0.087980	5.485073	0.0000
<i>D(LNREER (-2))</i>	-0.141237	0.094296	-1.497811	0.1365
<i>D(LNTUFE)</i>	-0.767470	0.213973	-3.586768	0.0005
<i>D(LNTUFE (-1))</i>	1.076102	0.238251	4.516667	0.0000
<i>D(LNTUFE (-2))</i>	-0.774338	0.244639	-3.165228	0.0019
<i>D(LNTUFE (-3))</i>	0.439445	0.213739	2.055983	0.0417
<i>D2013M12</i>	-0.002010	0.004636	-0.433666	0.6652
<i>D2016M10</i>	-0.018512	0.007319	-2.529215	0.0126
<i>D2018M08</i>	-0.024027	0.010270	-2.339584	0.0208
<i>D2020M09</i>	-0.022701	0.009238	-2.457353	0.0153
<i>ECM(-1)</i>	-0.224092	0.054726	-4.094783	0.0001

Eşbütünleşme için oluşturulan modelin sağlamlığı teşhis testleri aracılığı ile kontrol edilmiştir. Reel döviz kurunda meydana gelen etkinin %41'i modelin R2'si tarafından açıklanmaktadır. F istatistik değerleri modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermekte, Ramsey Sıfırlama testi ise model uyumunda herhangi bir sorun olmadığına işaret etmektedir. Durbin-Watson ve Breusch-Godfrey test sonuçları modelde otokorelasyon sorununun bulunmadığını birleşik olarak göstermesi nedeniyle önemlidir. Jargue-Bera test sonucu ile serilerin normallik varsayımına uygun olmadığını, Breusch-Pagan-Godfrey test sonucu model varyansının sabit olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. ARDL Modeli Tamsal Test Sonuçları

<i>Tamsal Test</i>	<i>İstatistik</i>	<i>Olasılık</i>
R2	0.413815	-
<i>Düzeltilmiş R2</i>	0.370714	-
<i>Durbin-Watson İstatistiği</i>	1.931759	-
<i>Breusch-Pagan-Godfrey (Heteroskedasticity)</i>	0.783523	0.6666
<i>F İstatistiği</i>	7.883410	0.000000
<i>Breusch-Godfrey (Seri Korelasyon)</i>	1.284302	0.2803
<i>Ramsey Sıfırlama</i>	3.027008	0.0842

Kümülatif toplam testi, karşılık gelen hata terimleri güven aralıkları içindeyse, tahmin edilen katsayıların/parametrelerin dengelendiğini gösterir. Cusumq testi, kümülatif kare hata terimine dayalı katsayıları değerlendirmek için kullanılır. Tanı testlerine ek olarak, ARDL modeli ile tahmin edilen uzun ve kısa dönem katsayılarının kararlılığı Cusum ve CusumQ testleri yapılarak kontrol edilmiştir. Şekil 2'deki kesintisiz çizgiler parametre tahminlerini temsil eder ve kırmızı kesikli çizgiler %5 güven limitlerini temsil eder. Brown, Durbin ve Evans'ın (1975: 149-155) önerileri modele uygulandığında CUSUM ve CUSUMQ grafikleri anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Ayrıca parametre satırı alt ve üst sınırlar arasında kaldığı için parametre kararlılığının iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 3. Cusum ve CusumQ testlerinin Sonuçları

Tartışma

Bu çalışma Türkiye'deki enflasyon ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi 2010M04 2022M10 dönemi aylık verilerle incelemiştir. Araştırmada öncelikle seriler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek ve sahte regresyondan kaçınmak amacıyla geleneksel birim kök testleri kullanılmış (ADF ve PP) ve herhangi bir sorunun bulunmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan Bai-Perron çoklu yapısal kırılma analizi sonuçları, reel döviz kuru ve enflasyon değişkenlerinin yapısal kırılmalardan etkilendiğini göstermektedir. BP analiz sonuçlarına göre, 2013M12'de Türk lirası ABD doları karşısında değer kaybetmiş (1 ABD doları = 2,0947 TL) ve cari açık artmıştır. Ancak 2016M10 dönemindeki etkiler daha geniş çerçevededir. 15 Temmuz darbe girişimi, jeopolitik riskler, Fed'in faiz artırım beklentileri ve Türkiye'deki ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisiyle ABD Doları/TL kuru art arda yükselirken yıllık değer kaybı Türk Lirası'nın yüzde 20'sine ulaşmıştır. 2018M08'de ABD ile Türkiye arasındaki gerilimler döviz ve faiz oranı piyasalarını bozarak kredi ve nakit akışlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Reel ekonomideki daralma üretimi ve istihdamı azaltırken, son çeyrek ekonomide durgunluğa yol açmıştır (TOBB, 2019). BP yöntemiyle belirlenen 2020M09 döneminde, mart ayında başlayan Çin-ABD ticaret savaşı, COVID 19 gibi küresel etkiler ve TCMB'nin sıkılaştırıcı para politikasındaki yavaşlama, enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. İşsizlik artarken, ucuz krediler dolarizasyonu da etkilemiştir (TOBB, 2021; ntv.com.tr, 2022). Yapısal kırılmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde küresel etkiler ve ekonomi politikalarının reel döviz kuru ve enflasyon artışında etkili olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisi yapısal olarak dışa bağımlıdır. Bu durum ise ekonomik istikrarın sağlanmasında zorlukların ortaya çıkmasının önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar Türk ekonomisinin ithal girdilere olan bağımlılığının ikamesi mümkün olmasa da dışa bağımlılığı azaltacak politikalara odaklanılması, finansal ve ekonomik risklerin azaltılması bakımından önemlidir (Ersungur ve Kızıltan, 2010: 275).

Araştırmamızın sonuçları kısa ve uzun dönemde enflasyon ve reel döviz kurları arasında negatif ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuç Bal (2012) ve Demez (2021) araştırmalarıyla da doğrulanmaktadır. Sonuçlar, enflasyon ve reel döviz kuru risklerinin giderilmesi ya da aza indirgenmesi bakımından politika yapılarının kısa ve uzun dönem etkilerinin giderilmesine yönelik politikalara öncelik verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bulgular, kısa dönemde enflasyonun reel döviz kuru üzerindeki etkisinin uzun döneme göre daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede kısa dönemde enflasyondan kaynaklanan reel döviz kuru risklerinin telafi edilmesi bakımından enflasyonun azaltılmasına yönelik politikaların gerekliliği ve önemle sorunun çözümüne odaklanılması gerektiği aşıkardır.

Bulgular, yükselen enflasyonun önemli kaynaklarından birinin reel kur dengesizlikleri olduğunu göstermektedir. Rittenberg (1993), Leigh ve Rossi (2002), Arslaner vd. (2014), Türk (2016), Yenice ve Yenisu (2019), Şeker (2022) bulgularıyla da desteklenen sonuçlara göre enflasyondaki artış reel döviz kurunu olumsuz etkilemekte ve Türk lirası değer kaybetmektedir. Bu durum ekonomiye olan güveni azaltmakta ve tasarruflarını korumak isteyen bireyler birikimlerini dövizde çevirerek korumaya çalışmakta ve dolayısıyla reel döviz kuru yükselmektedir. Bu gelişmeden kaynaklanan istikrarsızlık, uygulanan ekonomi politikalarını anlamsız hale getirmektedir (Gül ve Ekinci, 2006; Demez, 2021). Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlık ve

yerel para biriminin değer kaybetmesi ithal mal girdisini ve maliyetini artırmakta, döviz kuru enflasyon yoluyla yükselmektedir. Enflasyonist beklentiler paranın tasarruf aracı olma işlevini zayıflatmakta, para ikamesi yaygınlaşmakta ve ulusal para birimi değer kaybetmektedir.

Türkiye ekonomisi son yıllarda diğer faktörlerin yanı sıra iç politikalar ve küresel gelişmelere bağlı olan başta reel döviz kuru ve enflasyon olmak üzere makroekonomik değişkenlerin istikrarını sağlamak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Ekonomik değişkenlere baktığımızda, özellikle pandemi sonrasında reel mal, ücret ve faktör piyasaları ve para politikası otoriteleri olarak mali taraf, özellikle merkez bankaları, bankacılık vb. kurumlar istikrarsızlıktan etkilenir. Bu durum ülke ekonomisini ele alınması gereken önemli istikrar ve güven sorunları ile karşı karşıya bırakmaktadır (Arslan ve Bayar, 2020: 89). Öte yandan, Türkiye ekonomisinde yükselen döviz kurunun girdi maliyetlerini yükselterek enflasyonu yukarı çekmesi, reel döviz kuru ve diğer makroekonomik göstergeler bakımından önemli istikrarsızlıkların kaynağını oluşturmaktadır (Arslan ve Bayar, 2020: 89).

Sonuç

Enflasyon ve kur dengesizlikleri son yıllarda Türkiye ekonomisinin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bai-Perron yöntemiyle elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinin yapısal kırılmalardan etkilendiğini ve ortaya çıkan riskleri azaltmak için dışa bağımlılığı azaltıcı politikalara ağırlık verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. ARDL yaklaşımının sonuçları ise enflasyon ile reel döviz kuru arasındaki ilişkinin hem kısa hem de uzun dönemde negatif olduğunu göstermektedir. Ancak kısa dönem ve uzun dönem katsayıları karşılaştırıldığında, kısa dönem riskleri nedeniyle enflasyonun reel döviz kuru üzerindeki etkisi, uzun döneme göre daha yüksek seviyededir. Hata Düzeltme Modeli (ECM) katsayısı (-0.22), kısa vadeden uzun vadeye doğru risk seviyesinin yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu sonuç politika yapıcıların özellikle kısa vadede istikrara odaklanması gerektiğini göstermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları, son güncel verileri gözden geçirmekte ve kısa dönemdeki enflasyondan kaynaklanan risklerin uzun döneme göre daha yüksek olduğunu gösteren kanıtları sunarak literatüre katkı sağlamaktadır. Bai-Perron ve ARDL sonuçları bir arada değerlendirildiğinde çözüm olarak Türk ekonomisinin dışa bağımlı bir ekonomi olması nedeniyle ithal girdi maliyetlerinden korunabilmek için ithal ikamesi ürünlerin geliştirilmesi ve bu yönde teşvik edici politikaların uygulanmasının önemli olduğu görülmektedir. Bunun yanında fiyat ve döviz kuru istikrarının sağlanabilmesi için Merkez Bankası tarafından sürdürülen politikaların güven ve istikrara odaklanması gerekmektedir. Politikalardan beklentiler doğrultusunda başarılı sonuçların elde edilebilmesi için para ve maliye politikaları arasında koordineli bir yaklaşımın ortaya konulması gerekmektedir. Bu çalışma reel döviz kurunun önemli bir belirleyicisi olan enflasyonun etkisini incelemektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda reel döviz kurunun önemli belirleyicileri arasında yer alan faiz, borçlanma, ithalat gibi değişkenlerin dikkate alınmasının döviz kuru politikalarının sağlıklı sürdürülmesine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi.” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Achsani, N. A., Fauzi, A. J. F. A. ve Abdullah, P. (2010). The relationship between inflation and real exchange rate: comparative study between Asean+ 3, the EU and North America. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 18, 1450-2275.
- Aka K. (2020), “Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Döviz Kuru Üzerinde Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14, (1), 2020, 99-117

- Akel, V. ve Gazel, S. (2015). Döviz Kurları İle Bıst Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 0 (44) , 23-41 . DOI: 10.18070/euiibfd.57171
- Alacahan, N. D. (2011). Enflasyon, döviz kuru ilişkisi ve yansıma: *Türkiye, Sosyal Bilimler Dergisi*, 0 (1), 49-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosbil/issue/9498/118675>
- Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. Gaziantep University Journal of Social Sciences, Cilt 19 COVID-19 Özel Sayısı , 87-104 . DOI: 10.21547/jss.773356
- Arslaner, F., Arslaner, N., Kal, S.H. ve Karaman, D. (2014). The relationship between inflation targeting and exchange rate pass-through in Turkey with a model averaging approach. central bank of the republic of Turkey, *Working Paper* No: 14/16.
- Aydın, Ü. ve Kara, O. (2012). Türkiye’de döviz kuru-enflasyon etkileşiminin para politikası üzerine etkileri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49(572).
- Bal, O. (2012). Döviz kuru, mevduat faiz oranı, enflasyon ve devlet iç borçlanma senetleri ilişkisi (1994–2008). *Akademik Bakış Dergisi*, 31, 1-20.
- Brown, R.L., Durbin, J. ve Evans, J. (1975) Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 37, 149-192.
- Demez, S. (2021). Türkiye’de Döviz kuru ve enflasyonla mücadelede faiz oranlarının etkinliği: Fourier eşbütünleşme analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (40), 132-144.
- Dickey, D.A. ve Fuller W.A. (1979). “Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–431.
- Duman, Y. K. ve Sağdıç, A. (2019). Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon ilişkisi: Ekonometrik bir analiz (2003:1–2017:3). *Sakarya İktisat Dergisi*, 8 (1), 1-16.
- Ermışoğlu, E. (2011). *Enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye’deki başarısının değerlendirilmesi*, Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü: Ankara
- Ersungur, ř. M. ve Kızıltan, A. (2010). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (1) , 267-278 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2819/37999>
- Gül E. ve Ekinci, A. (2006). “Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon arasındaki nedensellik İlişkisi: 1984-2003”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.
- Göktaş, P. ve Dişbudak, C. (2014). Modelling Inflation Uncertainty with Structural Breaks Case of Turkey (1994–2013). *Mathematical Problems in Engineering*, 1-19
- Günay, S. (2014). Yapısal Kırımlar Dahilinde Bıst-100 Endeksi Volatilitésinin Uzun Dönemli Bellek Analizi, *Journal of Yaşar University* 2014 9(36) 6299-6314
- Hilmola, O. P. (2021). Hinterland operations of seaports do matter: Dry port usage effects on transportation costs and CO2 emissions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 55, 23-42
- Leigh, D. ve Rossi, M. (2002). Exchange rate pass-through in Turkey, IMF Working Paper, Temmuz 2016, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp02204.pdf>. (E.T. 11.12. 2022).
- Menegaki, A.N. (2021) The ARDL method in the energy-growth nexus field; best implementation strategies. *economies*, 7(105), <https://doi.org/10.3390/economies7040105>
- Mishkin, F. S. ve Schmidt-Hebbel K. (2007). “One decade of inflation targeting in the world: What do we know and what do we need to know?” NBER Working Paper Series. No. 8397, July, 1-46.
- Monfared, S. S. ve Akın, F. (2017). The relationship between exchange rates and inflation: The case of iran. *European Journal of Sustainable Development*, 6(4): 329-329.
- NTV (2022). Ekonomide 2020 nasıl geçti? <https://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/ekonomide-2020-nasil-gecti>, (E.T. 19.12.2022)
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988), “Testing for unit roots in time series regression”, *Biometrika*, Vol. 75 No. 2, 335-346.
- Purnomo, A. (2017). The effect of inflation on the currency exchange rate seen in the islamic finance.
- Rittenberg, L. (1993). “Exchange rate policy and price level changes: causality test for turkey in the post liberalization period”, *The Journal of Development Studies*, 29: 245– 259.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama. İstanbul: Güzem Yayınları, Geliştirilmiş 15. Baskı.
- Syzdykova, A. (2016). Döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki: BRİC ülkeleri örneği. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 1-14.
- şeker, H. (2022). Türkiye’de kur-enflasyon geçişkenliği üzerine ekonometrik bir analiz. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (1), 131-142. DOI: 10.29106/fesa.1068026
- Taş, T. ve Uysal, D. (2013). Reel döviz kuru sapması: Türkiye örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 41-63.
- TCMB, (2022), Tüm Seriler, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>, (E.T. 08.09.2022).
- TOBB (2019). Ekonomik rapor 2018, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2019/75-GK-Faaliyet-Raporu.pdf> (E.T. 19.12.2022).
- TOBB (2021). Ekonomik rapor 2020, <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> (E.T. 19.12.2022).

- Türk, E. (2016). Döviz kuru enflasyon ilişkisi “Türkiye örneği”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9).
- Türkan E., Güven A. ve Uysal, D. (2013). Türkiye’de döviz kurlarındaki değişim ile enflasyon arasındaki ilişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5 (9), 141-156.
- Wu, Wei, Qiang Wang, Fangyi Zhang, Junliang Xing, Junjie Yan; *Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR)*, 2019.
- Yang J. ve, Wen Y. (2018). Study on the relationship between economic growth and water pollution in jiangxi province—based on ARDL model, *Journal of Power and Energy Engineering*, 6(7), July.
- Yenice, S. ve Yenisu, E. (2019). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1065-1086. DOI: 10.16953/deuosbil.467312

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the relationship between inflation and the real effective exchange rate in Turkey with monthly data for the period 2010M04 to 2022M10. In the research, traditional unit root tests (ADF and PP) were used to determine the relationship between the series and avoid spurious regression, and it was determined that there were no problems. On the other hand, Bai-Perron's multiple structural break analysis results show that real exchange rate and inflation variables are affected by structural breaks. The results reveal that the variables in 2013M06, 2016M10, 2018M08, and 2020M09 were affected by the structural break.

In order to investigate the cointegration relationship, the appropriate lag model was examined based on the VAR lag criterion. The F statistical value was calculated as 7.35 with the 4-delay model applied in line with the Akaike Information Criteria (AIC). This result is greater than upper critical values when compared to the 5% and 10% significance levels. In other words, our findings reject the hypothesis that there is no cointegration between the series and reveals that the alternative hypothesis should be accepted.

According to the long-term estimation coefficient obtained under the assumption of an unconstrained constant and no trend, the effect of the LNTUFE variable on the LNREER variable is negative and statistically significant. According to the results, a 1% change in the consumer price index, in the long run, causes a 30% change in the real effective exchange rate.

In the short run, the coefficients obtained from the error-corrected model are negative and statistically significant. This shows that the feedback mechanism is effective and there is a cointegration relationship. The error correction coefficient shows that 22% of the shocks will recover from the short-term to the long term. The effect of the LNTUFE variable on the LNREER variable is negative and statistically significant at the 5% level. According to the results, a 1% increase in CPI in the short run causes a 77% decrease in the real exchange rate. On the other hand, while the effect of CPI on the real exchange rate is positive in the first and third lags, it is negative and statistically significant in the second lag.

The effect of structural breaks in D2016M11, D2018M08, and D2020M09, which is one of the dummy variables created and added to the model to determine the effects of the structural break effects determined by the Bai-Perron structural break test, on the real exchange rate is negative and statistically significant. On the other hand, the coefficient of a structural break in D2013M12 is negative but not statistically significant. The robustness of the model was checked by performing the diagnostic tests as well as Cusum and CusumQ tests and no problems were observed.

The results of this study review the most recent data and add to the literature by providing evidence that inflation risks are higher in the short run. The results of our research indicate that policies focusing on stability should be given priority in terms of eliminating inflation and exchange rate imbalances. The Turkish economy is affected by structural breaks. To mitigate the risks arising from rising inflation and exchange rates, policies to reduce external dependence should be emphasized.

Kahramanmaraş Çağlayancerit'te Tespit Edilen Çuval Dokumalar

Cavit POLAT¹

Öz

Toplumlar yaşamlarını sürdürmek amacıyla ihtiyaç duydukları araç ve gereçleri temin etme arayışlarına girmişlerdir. Kimi zaman çevresinde doğal olarak bulunan imkânlardan faydalanmışlar, kimi zamansa doğadan elde ettiklerini işleyerek gereksinimlerini karşılamışlardır. Bu ihtiyaç ürünlerinden birisi de çuvallardır. Anadolu'da çeşitli ürünlerin saklaması ve taşınması için dokuma çuvalar kullanılmıştır. Kullanım amaçlarına göre yöresel farklılıklar barındıran çuvalar; hammadde, teknik, boya, motif ve kullanım alanlarına göre çeşitli özellikler ve yöresel adlara sahiptirler. Bu çuval çeşitlerinden birisi de Çağlayancerit yöresi zahire çuvalıdır. Zahire çuvalı; Kahramanmaraş Çağlayancerit'te yapılan alan araştırması sırasında belgelenen, ilçede yaşayan kişilerce daha çok tahıl ürünleri taşıma ve saklama için kullanılan çuvaldır. Bu çalışmada büyük bölümü cicim tekniğinde dokunmuş ve kenar bantları motiflerle süslenmiş çuval dokumaların; şekil, motif, kullanım alanı ve teknik özelliklerinin ele alınması amaçlanmıştır. Çalışma nitel bir çalışma olup veriler, Kahramanmaraş/Çağlayancerit'in merkezinde, 12 adet çuval örneği üzerinden görüşme ve gözlem yöntemi ile alan araştırmasından ve literatürden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağlayancerit, Dokuma, Çuval, Motif

Sack Weaves Detected in Kahramanmaraş Çağlayancerit

Abstract

Societies have sought to mix the tools and equipment they need in order to maintain their lives. Sometimes they took advantage of the opportunities naturally found around them, and sometimes they met their needs by processing their ethic from nature. One of these need products is sacks. Woven sacks were used to store and transport various products in Anatolia. Bags with regional differences according to their intended use; They have various features and local names according to raw materials, techniques, dyes, motifs and usage areas. One of these types of sacks is the cereal sacks of Çağlayancerit region. Grain sack. Documented during the field survey carried out in Kahramanmaraş Çağlayancerit are the sacks used mostly for the transportation and storage of grain products by the people living in the district. Sack weavings, most of which are woven in the plain weaving technique and the edge bands are decorated with motifs; It is aimed to deal with shape, motif, usage area and technical features. The study is a qualitative study and the data of the study were obtained from the field research and literature by interview and observation method on 12 sack samples in the center of Kahramanmaraş/Çağlayancerit.

Key Words: Çağlayancerit, Weave, Sack, Pattern

Atıf İçin / Please Cite As:

Polat, C. (2023). Kahramanmaraş Çağlayancerit'te tespit edilen çuval dokumalar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 985-998. doi:10.33206/mjss.1253825

Geliş Tarihi / Received Date: 20.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.04.2023

¹ Doktor Öğretim Üyesi - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, polat46polat@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-8917-372X

Giriş

El sanatları toplumların kültürel kimliklerini en iyi yansıtan ürünlerdir. Özellikle el dokumaları, geleneksel sanatlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dokumalar işlevsel özelliklerinin yanında, toplumların yaşam kültürlerini de yansıtmaktadırlar. İnsanlar, hüznünü, sevincini, beklentisini anlamlandırdıkları motifler üzerinden kullandıkları eşyaları süslemişlerdir.

Çuval; pamuk, yün, keten gibi iplerle dokunmuş, torbadır (Atlıhan, 1992, s. 49). Türkçe sözlükte ise çuval; Farsça bir kelime olup, pamuk, yün, kenevir gibi iplerden dokunmuş torba şeklinde tanımlanmaktadır (Türkçesözlük.gov.tr). Çuvalların Boyutuna göre, bel yüksekliğinde olanlarına beldarî, büyüklerine haral, küçüklerine ise, seklem gibi adlar verilir (Deniz, 2007, s. 2). Çeşitli çuval çeşitleri olmakla birlikte ayrıca Anadolu'da geçmişte kızların çeyizlerinde en az bir çift çuval bulunur, bu çuvallara gelin çuvalı denilirdi (Öztürk, 2012, s. 107).

Genel olarak erzak saklama ve eşya taşıma işinde kullanılan çuvallar yörelere ve kullanım amaçlarına göre isimlendirilmektedir. Çağlayancerit'te çuvallara genel anlamda zahire çuvalı denmektedir. Bu çuvallar; bulgur, buğday, nohut, fasulye gibi tarım ürünlerinin taşınması ya da saklaması amacıyla ihtiyaç duyulan bir tür kap gibidirler. Tezgâhlar vasıtasıyla ihtiyaçları karşılamak üzere dokunan çuvallar günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Teknolojik gelişmeler ve alternatif ürünlerin bolluğu, ucuz maliyetli ürünlerin olması, daha kullanışlı ürünler bu tür sanat özelliği olan dokumaların yok olmasına neden olmaktadır.

Dokuma kültürü bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip Çağlayancerit; Kahramanmaraş'a bağlı bir ilçedir. İlçenin kuzeyinde Nurhak, güneyinde Pazarcık, batısında Kahramanmaraş ve doğusunda ise Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesi bulunmaktadır (www.caglayancerit.bel.tr).

Çağlayancerit'in ilk kuruluş yeri günümüzde "pamuk" olarak adlandırılan yerdir. İlçenin adını Orta Asya kökenli Cerid Aşiretinden almıştır. İlçenin isminin içerisinde geçen çağlayan kelimesinin yöredeki su yoğunluğundan geldiği düşünülmektedir. Elde edilen mozaik buluntular nedeniyle yerleşimin M.S. 3-4. yüzyıla dayandığı bilinmektedir. Çağlayancerit, konumu itibarıyla bölgede ticaret yol bağlantılarını hâkim bir yerdedir (www.kahramanmaraş.gov.tr). Çağlayancerit engebeli ve dağlık bir alanda kurulu bir ilçe olması ve tarıma elverişli arazilerin bulunmaması nedeniyle halkın büyük bir kısmı (%73.6) hayvancılıkla uğraşmaktadır. Dolayısıyla ilçede dokuma yöre halkı için geçmiş dönemlerde geçimin önemli bir bölümünü oluşturmuştur (Yılmaz, 1992, s. 4).

Resim 1. Çağlayancerit İlçesi Şehir Tabelası

Resim 2. Çağlayancerit İlçesi Genel Görünüm (C.Polat)

Kahramanmaraş iline bağlı Çağlayancerit ilçesi; önemli dokumacılık merkezlerinden biridir. Geçmişte yaylacılık kültüründen dolayı dokumacılık ön plandadır. Ancak yörenin çeyiz geleneğinde kız ve erkek tarafının fazla sayıda yün döşek ve yorganı çeyizlik olarak vermelerinden dolayı yünler daha çok yatak yapımında kullanılmış, bu nedenle dokumalarda pamuk tercih edilmiştir. Günümüzde ilçe genelinde dokumacılık kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İlçe genelinde Halk eğitim merkezine bağlı sadece 2 adet halı dokuma atölyesi bulunmaktadır (Resim 3).

Resim 3. *Çağlayancerit Halı Dokuma Kursu (C.Polat)*

Kahramanmaraş'ın küçük bir ilçesi olan Çağlayancerit nüfus yoğunluğunun büyük bölümünün kırsal kesimde yaşadığı bir ilçedir. Geçmiş yıllarda engebeli arazi şartları ve iklim özellikleri nedeniyle insanlar yük taşıma işlerini hayvanlar vasıtasıyla yapmışlar, taşımanın temel aracı da çuvallar olmuştur. Çağlayancerit zahire çuvalları; geçici süreliğine tahıl taşımak için dokunanlar ve uzun süreli tahıl deposu amacıyla dokunanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir yerden başka yere tahıl ürünlerinin hayvanlar vasıtasıyla taşınması ve bir ambara boşaltılması sürecinde genellikle pamuk dokuma çuvallar kullanılmaktadır. Bunun nedeni yemek yapımında kullanılan tahılların içerisinde çuvallardan kopan keçi kılı ya da koyun yününün kalmasının önüne geçilmesidir (KK 1). Zahire çuvalları; ayrıca yaz döneminde kışa hazırlık amacıyla evlerin mutfak bölümlerinde bulgur, buğday, nohut, fasulye gibi gıda ürünlerinin zararlı haşerelere karşı korunması amacıyla da kullanılmaktadır (Resim 4).

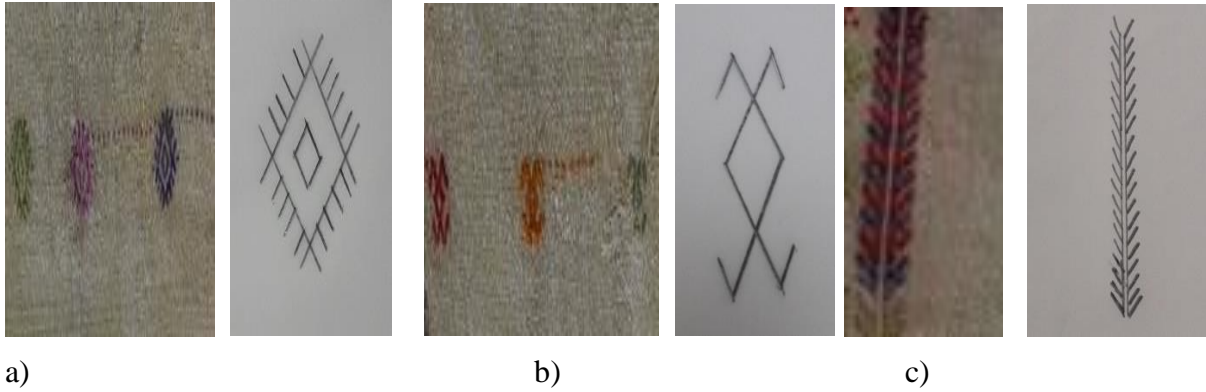
Resim 4. *Çağlayancerit Beld. Kültür Mer. Zahirelik Odası (C.Polat)*

Çağlayancerit Çuval Dokumaları

Çağlayancerit ilçesinde küçükbaş hayvancılıkla birlikte tarımsal çalışmalarla geçim sürdürülmektedir. İlçenin bitişiğinde yer alan Adıyaman, Malatya kültürel özellikler bakımından ilçeyi beslemektedir. Dokuma kültürü açısından birkaç ilden beslenmenin zenginliği ile Çağlayancerit ilçesi çul çadır, keçe, kilim gibi dokuma çeşitleri bakımından çok fazla çeşitliliğe sahiptir.

Yöreye yakın bölgelerden Adıyaman, Kahramanmaraş merkez ilçenin geçmiş yıllarda pamuk deposu olması ve tarımsal anlamda en çok üretilen tarım ürünü olması, küçükbaş hayvancılığın azlığı, nedeniyle dokumalarda pamuk ve yün tercih edilmektedir. Yöredeki çeyiz geleneğinde yünlerden yatak yapma alışkanlığı nedeniyle yünler yorgan ve döşek yapımında değerlendirilmektedir (KK 2). Diğer taraftan yöredeki sert ve şiddetli geçen kış şartlarından dolayı yatakların yünden yapılması bir mecburiyet niteliğindedir. Engebeli arazi özelliğinden dolayı keçi besiciliğinin yoğun olduğu bölgede çuvalların bir kısmında keçi kılının kullanıldığı görülmüştür (Resim 27-28-29-30-31-32).

Tüm Anadolu'da olduğu gibi dokumacılık; Çağlayancerit'te de kaybolan mesleklere dâhil olmuştur. Geçmişte seyyar olarak köyleri gezen, kök boya tedariki yapan kimseler üzerinden iplerin boyandığı bilgisine ulaşılmıştır. Zahire çuvalı örneklerinde beyaz ana renk olmak üzere, kırmızı, sarı, turuncu, mavi, mor gibi renkler kullanılmıştır. Yörede renk elde etmek için ceviz kabuğu, papatya, reyhan, çecik otu gibi bitkiler kullanılmıştır (KK 3). Elde edilen zahire çuval örneklerinde ön yüz sağ alanda ve arka yüz sol bölümde şerit halinde 10 ile 15 cm eninde süslemeler bulunmaktadır. Çuvalın geriye kalan diğer bölümlerine ise düzensiz aralıklarla çeşitli motifler görülmektedir. Çuval dokumalarının yöresel isimlendirmelerinde kıvrık (koçboynuzu), dikenli (pıtrak), uzun dal (hayat ağacı), gözenek (göz) gibi motif adlandırmaları bulunmaktadır (KK4). Zahire çuvallarında Pıtrak (Resim 5-a), Akrep motifi (Resim 5-b), hayat ağacı motifi (Resim 5-c) en çok tespit edilen motiflerdir

Resim 5. a) *Pıtrak Motifi*, b) *Koç Boynuzu Motifi*, c) *Hayat Ağacı Motifi*

Zahire çuvallarında ölçüler 60x110 - 60x90 cm şeklinde ebatlardadır. Büyük olan çuvallar yüklük zahire çuvalları (Resim 7), daha küçük olanlarına ise yarım zahire çuvalları (Resim 6) denmektedir. Atkı ve çözümlerinde pamuk ip kullanılan dokuma çuvalların, ana zemin renginde gri ve beyaz tercih edilirken, keçi kılından dokunan torbalarda ana zeminde siyah ve gri renkler kullanılmıştır.

Resim 6-7. *Çağlayancerit Beld. Kült Merkezinde Bulunan Yarım Zabire Çuvalları*

Çuvalların çözgü ve atkı iplerinde pamuk, yün, keçi kılı, motif oluşturulan ip ise yünle yapılmıştır. Çuvallarda sık motifli cicim ve seyrek motifli cicim dokuma teknikleri uygulanmıştır. Dokuma çuvallar yolluk şeklinde dokunulmuş sonrasında boydan ikiye katlanarak kenar bölümleri iplerle dikilmiştir. Kenar dikişleri kapatmak amacı ile ayrıca renkli iplerle kolanlar kullanılmış ve dikişlerin üzerini kapatacak şekilde birleştirilmiştir. Çuvalların ağzının büzülerek kapatılması için kolanların her iki ucuna aynı renkte iplerle örgü örülerek bağcıklar yapılmıştır (Resim 8).

Resim 8. *Zabire Çuvallarında Kullanılan Kolan Askılık-Bağcık (C. Polat)*

9-10 No.lu cicim tekniğinde dokunmuş görsel zahire çuvalının ana zemin renginde gri ve beyaz renkleri, motif renkleri olarak mavi, kırmızı turuncu, yeşil tercih edilmiştir. 45x95 cm ile ölçülendirilen çuvalda atkıda ve çözgüde pamuk, motif iplerinde ise yün kullanılmıştır. Çuvalın 15 cm'lik kenar alanına gelecek şekilde çuval ağzıyla çuval tabanı arasına pıtrak motifi üst üste gelecek şekilde sıralanmış, pıtrak motiflerinin içerisine göz motifi yerleştirilmiştir (Resim 9-10). Pıtrak motifi; Anadolu'da kötü gözlerden korunmaya yönelik olarak kullanıldığı gibi, bolluğu ve bereketi ifade eden sembol olarak da kullanılmaktadır (Erbek, 1988, s. 5). Çuval dokumada ana motif olarak kullanılan pıtrak motifine hayat ağacı motifile bordür oluşturulmuştur (Resim 9-10). Hayat ağacı motif; dünya genelinde en eski kutsal ağaç şeklidir (Belli, 1982, s. 8).Yine; hayat ağacı motif ruhun ölümsüzlüğüne işaret eden bir motiftir (Erbek, 1986, s. 46).

Resim 9-10. *Çağlayancerit Beld. Kültür Merkezinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C. Polat)*

Örnek 9-10 No.lu çuval görselinin sağ bölümünde yer alan şeritte sık motifli cicim, sol alanda ise seyrek motifli cicim tekniği uygulanmıştır. Çuvalın kaç yıllık olduğu tespit edilememiş; ancak edinilen bilgiler dâhilinde çuvalın en az 30 yıllık olduğu üzerinde durulmuştur. Dokunulan çuvalın kolan üzerine konulmuş motif özgün olarak çalışılmış sıralı “x” şeklindedir. Çuval görselinde; pıtrak motiflerinin içerisine göz motifleri yerleştirilmiş, pıtrak motiflerinin her iki etrafına hayat ağacı formunda şekil verilmiştir. Ayrıca çuvalın boşta kalan diğer kısımlarına göz, pıtrak ve özgün çalışılmış koç motifi serpiştirilerek yerleştirilmiştir.

Çuvalda kullanılan göz motifi iyi niyetli bir bakışın yanında kötü niyetli bakışları yok etme, engelleme amaçlı olarak nazara karşı oluşturulmuş bir motiftir (Erbek, 2002, s. 128).

11-12. No.lu görsel çuvalda çözü; pamuk, atkı; pamuk ve bir bölümü pamuk ile keçi kılı karışımından dokunmuştur. Cicim tekniğinde dokunan çuvalın çözgüsünde pamuk, atkısında pamuk ve motiflerde yün ip kullanılmıştır. 50x100 cm. ölçülerindeki çuvalın zemin rengi olarak gri ve beyaz, motif renklerinde ise mavi, siyah, kırmızı, turuncu, kahverengi tercih edilmiştir. Tek parça halinde dokunulmuş çuvalın kenarları çuvaldız iğneleriyle birleştirilerek dikilmiş, çuval yüzeyi iki bölüme ayrılarak bir tarafta motif kullanılmıştır. Çuvalın diğer bölümü ise uzunlamasına gri ve beyaz renklerle düz şerit şeklinde dokunulmuştur. Çuval dokumanın kenar bölümüne yukardan aşağıya üst üste motifler yerleştirilerek kompozisyon oluşturulmuştur. Ana motif olarak, pıtrak tercih edilerek, pıtrak motifinin her iki tarafına hayat ağacı motifi bordür şeklinde yerleştirilmiştir. Diğer taraftan bordür olarak kullanılan hayat ağacının ikinci kanadının içerisine zik zak şeklinde su yolu motifi konulmuştur.

Resim 11-12. D. Çelik Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C.Polat)

13-14. No.lu görselin bulunduğu zili tekniğinde dokunan çuval iki parça (şak) halinde dokunulmuş, parçalar iğne yardımıyla dikilerek birleştirilmiş, atkı ve çözgüde pamuk, motifte ise yün kullanılmıştır. 60x110 cm. ölçüye sahip çuvalın, bir tarafı düz bir dokuma olup tek renk olarak beyaz, diğer tarafta ise, siyah, kırmızı, turuncu, mavi, pembe, yeşil motif rengi olarak tercih edilmiştir. Kullanılan motifler üst üste yerleştirilmiş, çuval ağızıyla tabanı arasına boydan şerit şeklinde pıtrak motifi sıralanmıştır. Pıtrak motifinin her iki tarafına bordür şeklinde hayat ağacı motifi konmuş, hayat ağacı motifinin içerisine zik zak şeklinde suyolu motifi yerleştirilmiştir. Çuvalın ağız kısmı ise dokuma motiflerinde kullanılan renklerle dikiş teknikleri uygulanarak dikilmiştir.

Resim 13-14. H. Gümbürdek Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C. Polat)

15-16 No.lu cicim tekniğinde dokunmuş görsel çuval, iki parçadan oluşmuş, dokuma orta ve kenarlardan dikiş atılarak birleştirilmiştir. Çözgü ve atkı pamuk, motiflerde yün kullanılmış, düz dokumada beyaz, gri ve sarı renkleri, motif renklerinde ise sarı, kırmızı, turuncu, siyah ve kahverengi tercih edilmiştir. Pıtrak motifi ve içerisine eli belinde motifleri birleşik bir şekilde üst üste yerleştirilerek dokunulmuştur.

POLAT

Kahramanmaraş Çağlayancerit'te Tespit Edilen Çuval Dokumalar

Motiflerin sadece bir tarafında dikine düz çizgiler ve zik zak şeklinde bordür oluşturulmuş, 60x115 cm. ölçüye sahip çuvalın ağız kısmı dokumanın sökülmesini önlemek amaçlı bükülerek dikilmiştir.

Resim 15-16. H. Gümbürdek Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C. Polat)

17-18 No.lu örnek görsel çuval üzerinde ana renk beyaz, motif renkleri olarak beyaz, kırmızı, siyah, turuncu kullanılmış, cicim tekniğinde dokunan çuval tek parça halinde dokunulmuştur. Atkı ve çözgü pamuk, motif ise yün iptir. 60x110 cm'lik bir ölçüye sahip çuval; çuvaldız iğnesi ile dikilerek birleştirilmiş, dokumada hayat ağacı motif, pıtrak motif ve kurt izi motif bir arada kullanılarak özgün bir çalışma yapılmıştır. Pıtrak motifinin kenar kısmına çengel motifleri ile bezenmiş, çuvalın ağız kısmı katlanmış ve dikiş teknikleri uygulanmıştır.

Resim 17-18. N. Erçetin Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C. Polat)

19-20 No.lu örnek görsel çuval cicim tekniğinde dokunulmuş, tek parça halindeki çuval ikiye katlanarak birleştirilmiş, çuvalın çözgüsü; pamuk, atkı; pamuk ve keçi kılı karışımı, motiflerde ise yün ip kullanılmıştır. Çuval zemini beyaz ve siyah, motif renklerinde ise mavi, kırmızı, pembe, siyah, turuncu, sarı ve mor kullanılmıştır. 60x110 cm ile ölçülendirilen çuvalın bir bölümüne göz ve çengel motifleri serpiştirilmiş, diğer bölümünde ise kurt izi motif bordür olarak kullanılarak, orta motif özgün çalışıma ile süslenmiştir.

Resim 19-20. *S. Ataş Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C.Polat)*

21-22 No.lu görsel çuval, sık motifli ve seyrek motifli cicim tekniğinde tek parça halinde dokunulmuş, çözgü ve atkıda pamuk, motiflerde ise yün kullanılmıştır. Çuval 60x110 cm'lik bir ölçüye sahiptir. Dokuma kenarlarına şerit ve püsküller kullanılarak süslemeler yapılmış, kenar kısımlarına yapılan şeritler her iki tarafta uzun bırakılarak çuvalın ağız kısmının kapatılması düşünülmüştür. Çuvalın zemini beyaz renkle dokunmuş, bant dışında kalan alana mavi, sarı mor, turuncu renklerinde pıtrak ve çengel motifleri yerleştirilmiştir. Dokumanın diğer tarafına ise üst üste gelecek şekilde birleşik pıtrak motifi tercih edilmiş, pıtrak motifinin her iki tarafına boydan hayat ağacı motifi yerleştirilerek bordür oluşturulmuştur.

Resim 21-22. *S. Ataş Evinde Bulunan Yüklük Zabire Çuvalı (C. Polat)*

23-24 No.lu örnek görsel dokuma çuval sık motifli ve seyrek motif tekniğinde dokunmuş, tek parçadan birleştirilmiştir. Süsleme bakımından iki bölüme ayrılan çuvalın bir bölümü çuval ağız ve taban arasında bant şeklinde motiflerle bezenilirken diğer bölümü sade, düzensiz aralıklarla çarpı, bukağı, çengel motifleriyle süslenmiştir. Motif renklerinde mavi, kırmızı yeşil, turuncu, mor pembe tercih edilen çuvalda; atkı ve çözgüde pamuk, motiflerde yün kullanılmıştır. 65x115 cm şeklinde ölçülendirilen çuvalın; bant bölümünde akrep motifleri bileşik halde üst üste yerleştirilerek, kurt izi motifleriyle bordür oluşturulmuştur.

Resim 23-24. R. Üstün Evinde Bulunan Büyük Boy Yüklük Zabire Çuvalı (C.Polat)

25-26 No.lu görsel dokuma çuval örneği cicim tekniğinde dokunmuş, zemin renginde siyah, turuncu, sarı, mavi ve beyaz, motif renginde ise kırmızı, turuncu ve kahverengileri tercih edilmiştir. 60x110 cm şeklinde ölçülendirilen çuvalın çözgüsü; pamuk, atkısı yün ve pamuk şeklinde dokunmuştur. Çuvalın bir bölümü boylamasına şerit çizgilerle doldurulurken, diğer bölümü ise motiflerle bezenmiştir. Süsleme olarak; dörtgen ve çapraz çizgiler içerisine akrep motifleri yerleştirilerek dokuma yapılmış, iki parçadan oluşan çuval, iki parça birleştirilerek dikilmiştir. Akrep ve yılan gibi sürüngenler Anadolu'da yer ve toprakla birlikte düşünülmüş, kötülüğün sembolü olarak ele alınmıştır. Akrep motifi; kötülüklerle karşı korunma düşüncesiyle kullanılmaktadır (Arıkan vd., 2017, s. 96).

Resim 25-26. Çağlayancerit Beld. Kültür Merkezinde Bulunan Yüklük Büyük Zabire Çuvalı (C. Polat)

27-28 No.lu görsel örnek dokuma çuval sık motifli cicim tekniğinde dokunmuş, çözgüde; pamuk, atkıda keçi kılı ve pamuk kullanılmış, motifler pamuk ipe dokunmuştur. Motif renkleri beyaz pembe ve turuncudur. 60x90 cm şeklinde ebatlandırılan çuval yan birleştirme dikişlerini, ağız bağı olarak kullanılmak üzere kolan ile kapatılmıştır. Kolanlar üzerine süslemek amaçlı kesilmiş atık kumaşları değerlendirilerek püskül yapılmıştır. Dokuma çuvalın üzerine özgün çalışılmış üç adet beyaz, mor ve turuncu renklerinden oluşan göz motifi bulunmaktadır.

Resim 27-28. R. Üstün Evinde Bulunan Yarım Zabire Çuvalı (C. Polat)

Görsel 29-30 No.lu görsel örnekte bulunan seyrek motif tekniğinde dokunan çuvalın ön ve arka kısmı iki renkten oluşmaktadır. 60x90 cm'lik bir ölçüye sahip olan çuvalın çözgüsü pamuk, atkısı keçi kılı, motif ise pamuk ipe dokunmuştur. Dokuma iki parça şeklinde yapılmış, dokunulan parçalar sonradan dikilmiştir. Kenar dikişlerini kapatma ve mukavemetini artırmak için şerit şeklindeki dokuma ile birleştirilmiştir. Şeritin uç kısımları el örgü tekniğiyle örülmüştür. Süsleme amaçlı şeritin üzerine kesilmiş renkli kumaşlarla püskül yapılmış, çuvalın ortasına gelecek şekilde iki adet beyaz renkli göz motifi yerleştirilmiştir.

Resim 29-30. R. Üstün Evinde Bulunan Orta Boy Zabire Çuvalı (C. Polat)

31-32 No.lu örnek görsel çuval seyrek ve sık motifli cicim tekniğinde, 60x110 cm ölçülerinde olup, tek bir parça şeklinde keçi kılından dokunulmuş, ikiye katlanarak iğne yardımıyla dikilmiştir. Atkı ve çözgüde keçi kılı, motifte ise yün ip kullanılmıştır. Kenar dikişlerini kapatmak ve çuvalın mukavemetini artırmak için şerit şeklinde dokuma yapılmış ve kenarlara dikilerek birleştirilmiştir. Şeritin uç kısımları el örgü tekniği kullanılarak örülmüş, süsleme amaçlı şerit üzerine kesilmiş renkli kumaşlarla püskül yapılmıştır. Çuvalın ağız

kısmı dokumanın başlama ve bitiş noktası olduğundan sökülmemesi için bükülerek dikiş yapılmıştır. Dokumanın zemini açık ve koyu gri, motif renkleri ise; mavi, kırmızı, yeşil, turuncu, beyazdır. Motifli bant alanı dışında kalan bölüme birleşim, çarpı ve göz motifi serpiştirilmiştir. Çuvalın bir bölümü ön ve arka olmak üzere boydan boya pıtrak motifleri yerleştirilmiştir. Pıtrak motiflerinin her iki tarafına kurt izi motiflerle bordür yerleştirilerek kompozisyon oluşturulmuştur.

Resim 31-32. D. Deliktaş Evinde Bulunan Kıl Dokuma Zabire Çuvalı (C. Polat)

Sonuç ve Öneriler

Dokuma sanatı, Türk toplumunun Pazırık'tan başlayarak Anadolu kültürüne taşıdığı en önemli kültürel miras unsurlarından biridir. Ancak teknolojik gelişmeler, yaşam anlayışındaki değişiklikler, tekstil ürünlerinin çeşitliliği gibi nedenlerden dolayı dokuma sanatı eski önemini yitirmiştir. Dokuma türleri içerisinde çuvalın yerini plastik ve cam ürünlerin alması taşıma unsuru olarak kullanılan hayvanların yerine motorlu taşıtların konulmasıyla birlikte geleneksel dokuma çuvalar neredeyse günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Yapılan araştırma kapsamında Çağlayancerit yöresi dokuma çuval örnekleri içerisinde motif, renk ve teknik özellikleriyle 12 adet çuval dokuma incelenmiştir. Zahire çuvallarında en çok pıtrak, göz, akrep motiflerinin kullanıldığı görülmüştür. Teknik olarak çuvalın ağız bölümü hariç tüm kenarları şerit şeklinde kolanla dikilerek birleştirilmiştir. Bu kolanlar hem çuvala sağlamlık katan hem de yük taşımacılığında kolaylık amacıyla çuval kenarlarına dikilen 3 cm eninde şeritlerdir. Zahire çuvallarına Kahramanmaraş'ın Elbistan, Afşin gibi ilçelerinde rastlanılmamıştır. Kahramanmaraş Çağlayancerit ilçesinin Adıyaman, Malatya bölgesine yakınlığı nedeniyle çuvalarda motif, renk, özellikleri bakımından etkilenme olduğu düşünülmüştür. Zahire çuvallarında yöresel isimlendirme ile çok ayaklı (akrep), dikenli (pıtrak), uzun dal (hayat ağacı), gözenek (göz) gibi motif isimlendirmeleri yapıldığı görülmüştür. Çuval dokumalarında yünün sadece motif süslemelerinde kullanılıyor olması, yünün boyama özelliğinin daha iyi olmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde üretilen her eserin özelliğinde ne yazık ki, bir düşünce ve endişe yatmamaktadır, ticari kaygı ve popülist yaklaşımlarla sanatsal çalışmalar ortaya konsada, kimlik ve öz karmaşıklığını da beraberinde getirmektedir (Genç ve Tezcan, 2015, s. 153). Her bölgenin kendine has dokuma değerlerinin korunmasına yönelik çalışmalarla gelenekselliğin korunmasının ve yaşatılmasının desteklenmesi önerilmektedir.

Çağlayancerit ilçesinde dokuma alanında uğraş veren kişilere ekonomik anlamda fayda sağlayacak girişimler yapılmalıdır. Yörede açık bulunan Halk Eğitim Merkezine bağlı dokuma kurslarında Çağlayancerit ilçesinde kaybolmaya yüz tutmuş dokuma çeşitlerine yönelik kapsayıcı çalışmalar artırılmalıdır. Çağlayancerit yöresinde genel anlamda dokumaların yok olmasının önüne geçmek için sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda önlemlerin alınması gerekmektedir. Özellikle turistik amaçlar için kesilerek çanta yapımında kullanılan dokumaların korunmasına yönelik tedbirler alınmalıdır.

Etik Beyan

“Kahramanmaraş Çağlayancerit’te Tespit Edilen Çıval Dokumalar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma için etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Atlıhan Ş.(1992). Güney-Batı Anadolu’da karacalar. *Kültür-Sanat*, 15, 49-50.
- Arıkan, B., Soydemir, S. F., Çapar, L., Karakelle, A. ve Çameli, T. (2017). *Antakya mobilyası “motiften koleksiyona”*. Antakya Mobilyacılığını Geliştirme Projesi (ANMOGEP). İstanbul: Scala Matbaa.
- Belli O. (1982). Urartularda hayat ağacı inancı. *Anadolu Araştırmaları*, 8, 237-246.
- Deniz, B. (2007). Tekstil ürünlerini saklamada kullanılan halı ve düz dokumalar. *Sanat Tarihi Araştırmaları*, Prof. Dr. Haşim Karpuz Armağanı, s. 155-164.
- Erbek, G. (1988). *Kilim Catalogue*. İstanbul: Ana Basım.
- Erbek. M. (2002). *Çatalhöyükten günümüze Anadolu motifler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Genç M. ve Tezcan V. (2015). Gelenek ve yenilik kavramlarının felsefi tartışması ekseninde geleneksel Türk sanatlarını yeniden düşünmek. *Kalemisi*, 3(6), 135-156.
- Öztürk, P. F. (2012). Manavgat ilçesi ve köylerindeki düz dokumalar. *Arş Dergisi*, 17, 102-111.
- Yılmaz, C. (1992), *Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerin Türkiye’de kırsal kesim ve şehirleşme üzerine etkileri* (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sözlü Kaynak

- KK 1: Kantar A. 1956, Esnaf, Çağlayancerit
 KK 2: Beyoğlu B. 1968, Çiftçi, Çağlayancerit
 KK 3: Derinsu K. 1970, Esnaf, Çağlayancerit
 KK 4: Çelik N. 1965, Ev Hanımı, Çağlayancerit

İnternet Kaynakları

- (www.cağlayancerit.bel.tr), 14.02.2023
 (http://www.kahramanmaraş.gov.tr). 15.02.2023
 (www.Türkcesözlük.gov.tr). 13.02.2023

EXTENDED ABSTRACT

Societies have woven sacks with wool obtained from animals in order to carry or store the goods they need. Sacks are tools used to transport or store the needed items. Sack means bag made of coarse fabric in Persian and is used to store and carry items such as food and clothing. The places where the sacks are used and the names of the regions they touch are decisive. Sacks. It is especially woven to transport the agricultural products harvested in rural areas to the places where they will be stored or to protect the grains stored for winter use. Sometimes, the nomads dealing with animal husbandry in Anatolia put clothes or various tools in sacks to carry their belongings on the back of animals during migration. Those dealing with animal husbandry in the nomadic culture; during migration, they load the goods they need onto the animals with the help of sacks. Thanks to the sacks, the goods are both compact and easy to transport. In Anatolia, girls used to have at least one pair of trousers in their dowry, and they were woven by themselves or made to order for someone else, and this was called a bridal sack. In the long winter nights, especially women used to weave in a suitable area of their homes in order to prepare for the summer. Carpets, rugs, saddlebags and sacks are woven according to the needs in winter days in Anatolia. Among these weavings, sacks occupy a special place. Because sacks are like a kind of storage container. The use of the sack varies in each region. In some regions it is used to store dowry, in some regions it is used to carry and put grain. Çağlayancerit is a district of Kahramanmaraş. There is Nurhak in the north, Pazarcık in the south, Kahramanmaraş in the west and Gölbasi district of Adıyaman in the east. The first establishment place of Çağlayancerit is the place now called cotton. The district got its name from the Central Asian origin Cerid Tribe. It is thought that the word waterfall in the name of the district comes from the water density in the region. Çağlayancerit is in a central area due to its location. Çağlayancerit is a town established on a rugged and mountainous area. Due to the lack of arable land, most of the people are engaged in animal husbandry. Therefore, weaving in the district constituted an important part of the livelihood for the local people in the past. In Kahramanmaraş Çağlayancerit, sacks are woven to put grain. The sacks woven in small and large sizes differ in terms of materials, motifs and colors according to the areas to be used. While mostly cotton is used in the sacks made

for putting flour, the sacks used for animal feed and transportation are made of hair and wool. The reason why cotton is preferred is that the tradition of wool bedding, especially in the region, is widespread. Due to the harsh and severe winters of the region, the use of wool bedding is high. Çağlayancerit, where most of its people work abroad and earn their living by raising cattle, has a rough terrain. Çağlayancerit ovine breeding due to goat breeding. Goat fur is preferred for weaving. In addition, in Kahramanmaraş, which is one of the important cotton weaving centers of Turkey, cotton is preferred for weaving due to the density of cotton products. One of the most important products of weaving culture in Anatolia, sacks have various features and local names according to raw material, technique, dye, motif and usage areas in Kahramanmaraş Çağlayancerit. One of these local names is the grain sacks of Çağlayancerit region. Grain Sacks have different sizes. Sacks length can be 60-100 cm and in some sacks between 60 - 90 cm. Some of the sacks are more patterned and colorful than other sacks. Most of them are burlap weavings woven in flat weaving technique and edge bands decorated with motifs. The study is a qualitative study and the data of the study were obtained from the literature and field research conducted in the center of Kahramanmaraş/Çağlayancerit by interview and observation method.

Fransız Devrimci Jean Paul Marat'ın Ölümünün Sanat Eserlerine Yansıması

Zuhal BAŞBUĞ¹

Öz

Sanat eserleri tarihsel süreçte incelendiğinde toplumun öncüsü, takipçisi, yansıtıcısı olmuştur. Başka bir deyişle toplumsal olaylar sanatçıları yönlendirmektedir. Bu araştırmada, toplumsal bir olay haline gelen Fransız devrimci Jean Paul Marat'ın cinayetini farklı açılardan bakılmış, dönemin tarihi olayları incelenmiş, olayın kahramanları olan Marat ve Corday'ın hayatları ile siyasi görüşlerine ışık tutulmuştur. Araştırma kapsamında farklı dönem ve sanatçılara ait Marat cinayetini anlatan eserler incelenmiş, günümüze değin üretilen sanat eserlerinin bir seçkisi belirlenmiştir. Bu seçkide on bir sanat eseri yer almış, bu doğrultuda sanatçıların bakış açıları ve üslupları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, sanatçılarının Marat ve onun katili Corday'ı ele alış şekillerindeki tavır farklılıklarının öne çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda dönemden bağımsız olarak eser seçkisi içinde incelenen eserlerde Paul Marat'ın ölümündeki "küvet" sahnesinin bağlamından uzaklaşarak estetik bir yorum olarak algılandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Resim Sanatı, Jean Paul Marat, Charlotte Corday.

Reflection Of French Revolutionist Jean Paul Marat's Death On Artworks

Abstract

When the works of art are examined in the historical process, it has been the pioneer, the follower and the reflector of the society. In other words, social events direct the artists. In this research, the murder of French revolutionist Jean Paul Marat, which has become a social phenomenon, is looked at from different angles, the historical events of the period were examined and the lives and political views of the heroes of the event, Marat and Corday, were shed light on. Within the scope of the research, works describing the Marat murder belonging to different periods and artists were examined and a selection of works of art produced until today has been determined. 11 works of art were included in this selection and in this direction, the perspectives and styles of artists were examined. As a result of the research, it is seen that there are differences in the attitudes of the artists in the way they handle Marat and his murderer Corday. At the same time, in the works examined regardless of the period, it is seen that the bathtub scene in Marat's death is perceived as an aesthetic interpretation by moving away from its context.

Key Words: Painting Art, Jean Paul Marat, Charlotte Corday.

Atıf İçin / Please Cite As:

Başbuğ, Z. (2023). Fransız Devrimci Jean Paul Marat'ın ölümünün sanat eserlerine yansıması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 999-1015. doi:10.33206/mjss.1272164

Geliş Tarihi / Received Date: 28.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.05.2023

¹ Doç. Dr. - Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, zuhalbasbug@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-6856-0432

Giriş

Sanat eserine kaynak teşkil eden pek çok olgu ve düşünce vardır. Sanatçı kimi zaman eserleriyle kendini ifade etme olanağı bulurken, kimi zaman da eser, sanatçının yorumunda bir metafor olarak yer alır. Toplumsal olaylar, sanatçıya kaynak teşkil eden, ilham veren kodlar barındırırlar. Toplumsal olaylar, kitleleri öylesine tesiri altına alırlar ki sanatçılar için yansıtma ve irdeleme zorunluluk halini alır. Marat'ın siyasi cinayete kurban gitmesi, toplumsal bir olay olarak sosyolojik unsurlarıyla beraber pek çok esere konu olmuştur.

Yaşanan olay yalnızca cinayet değil, siyaset, devrim ve farklı görüşlerin çarpışması şeklinde değerlendirilebilir. Olgularıyla geneli, olaylarıyla özeli oluşturan toplumsal fiillerden biri olarak bu vaka, üzerinde farklı görüşlerin ortaya atılmasıyla sonuçlanmış, taraftar ve muhaliflerin görüş ayrılıkları yaşadığı kitlesel bir duruma yol açmıştır.

Marat cinayeti, sadece insan canına kastetmiş bir vaka değil, aynı zamanda muhalefete karşı verilmiş şiddet dilinin yansımasıdır. Bu nedenle, kayıtsız ve şartsız bazı ressamın eserlerine konu olarak, toplumsal izdüşümün reaksiyonunu tetiklemiştir.

18. yüzyıl Fransız resim sanatının önemli isimlerinden biri olan Jacques Louis David'le geniş kitlelere ulaşan “Marat'ın Ölümü” isimli eseri, farklı dönem ve coğrafyalarda çok sayıda sanatçının eserine yansıttığı bir konu olmuştur. David'i anlamak için Fransız Devrimi'nin coşkulu ruhu ve Napolyon dönemini göz önünde bulundurmak gereklidir (Krausse, 2005: 52). Yönetim, ideolojinin toplumları tesir altına alması ve benimsetilmesini hedef edinen propagandalarının sanat yoluyla ele alınması ilk olarak Antik Yunanla başlamıştır. Fakat, sanatın toplumsal ideolojiyle ilgili bir inanç sistemleri geliştirmesine hemen her toplumda karşılaşılan bir durum olduğunu da söylemek mümkündür (Akengin, 2014:145). 21.yüzyıla gelindiğinde bu durum devam etmiş, dünya sadece sanatçının kendi dünyasında oluşturduğu imgelerle meşgul olmamış, toplumsal olayların dünya gündemine getirdiği anlaşmazlıklardan ortaya çıkan hak alma mücadelesiyle de sanatını şekillendirmiştir (Başbuğ, 2021:18).

Sanatçıların bu toplumsal konuyu sanat eserine dönüştürme sürecinden önce olayın geçtiği yıllara bakmak, toplumsal dönüşümün anatomisini ortaya koymak gereklidir. Marat'ın yaşadığı dönem ve hedef olmasındaki sebepler, planlı bir cinayete kurban gitmesiyle çözümleneceğine inanılan unsurların ortaya koyulması önem arz etmektedir. Araştırmanın konusunu Fransa'da meydana gelen bir cinayetin toplumsal bir olay haline gelerek kitleleri etkilemesi ve bu olayın sanat eserlerine yansıması oluşturmuştur. Bu doğrultuda meydana gelen sanat eserleri derlenerek, siyasi bakımdan barındırdığı kodlar irdelenecektir. Aynı zamanda farklı görüş ve fikirlere sahip sanatçıların olaya bakış açılarının, yan alan tavırlarının sanat eserleri üzerinden incelenmesi önem taşıyan durumlardandır.

Jean Paul Marat

Başına gelen trajediyle pek çok esere kaynak olan Marat, hastalıklı bir çocukluk geçirse de eğitim hayatında parlak bir öğrenci olmuştur. 1762-1765 yılları arasında Paris'te tıp akademisinde eğitim almış, ardından on yıllık bir süre İngiltere ve İskoçya'da doktor olarak pratik yapmıştır. Burada kariyerine yazar olarak başlamış, bir dizi deneme yazısını genişleterek “İnsan Ruhunun Doğası” adlı kitapta toplamıştır. Bu çalışmasını takiben başarılı yayınlar yapmış, bunlardan en ünlüsü “The Chains of Slavery of 1774” (1774'ün Kölelik Zinciri) adlı eseri olmuştur. Bu çalışmalarında Descartes ve Jean-Jacques Rousseau'dan öykünmüş, kullandığı dili geliştirmiştir. Marat, 1776'da Paris'e dönmüş, ertesi yıl ironik biçimde kralın erkek kardeşinin evindeki askerler için doktor olarak atanmıştır. 1782 yılına kadar bu görevde kalmıştır. İlk ciddi hastalık nöbetini bu dönemde finansal güçlüklerle birlikte geçirmiştir. Yaşadığı sürekli acılar yüzünden bilim akademisindeki işinden ayrılmak zorunda kalan Marat, kalan hayatında kendini özgürlüğe adamıştır. Marat, devrim esnasında askerlerden kaçarken kanalizasyon çukuruna saklanmış ve orada cilt hastalığına yakalanmıştır. Hastalığın ilerlemesi sebebiyle sürekli ateş ve korkutucu döküntülerle kaşıntının işkencesi altında kalmıştır. Eserlerde bilinen kuvvet içindeki tasvir, bu hastalığın sebep olduğu kaşıntının su içinde kaldığında cildini rahatlatması, yüksek ateşten kendini korumak için bezi sirkeye batırarak başına sarıp uzun saatlerini burada geçirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Devrimci, hastalığı sebebiyle kongreye haftalarca gidememiş, gazeteye çok az yazı yazabilmiş, çalışmasına evde sırtını kuvete yaslayarak devam etmiştir (Vaughan ve Weston, 2010:3,12).

Jean Paul Marat 18. Yüzyıl Fransa'sının en popüler devrimcilerden biridir. Gazetesinde (L'Ami Du Peuple) (insanların arkadaşı) yoksul insanların haklarını savunmuş ve insanlar arasında bu tarz söylemleriyle tanınmıştır (Çetin, 2018). Kraliyet yönetimi ondan nefret etmiş, yalnızca kraliyet değil devrimin ılımlı

destekçileri de ona karşı taraf almışlardır. 13 Temmuz 1793 yılında Parisli bir gazeteci ve milletvekili olan Jean Paul Marat, kendi banyosunda rahatlamak için bir kenara çekilmiş ve gazete haberlerinin ilk baskılarını düzelttiği esnada, genç bir kadın Charlotte Corday tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Marat, Fransız Devrimi'nin şehidi olarak kabul edilmiş ve Ressam Jacques Louis David, Marat'ın cenazesini gösterişli bir cenazeye dönüştürerek cinayeti bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Marat'ın cenazesi eski bir kilisede belden yukarısı görünecek biçimde aldığı ölümcül yaralarla sergilenmiştir. Pantheon'da sona eren cenaze töreninde beş dakikalık aralıklarla top atışı yapılmıştır. Böylece Marat Charlotte Corday'ın kurbanı, devrimin bir azizi haline getirilmiştir (Hagen ve Hagen, 2010:517-518).

Marat cinayetinde kimi zaman sanat eserlerinde doğrudan yer alan, kimisinde bir bıçakla ima edilen katil olarak atfedilen Marie Anne Chalotte de Corday D'Armont'dan bahsetmek araştırmanın seyri açısından faydalı olacaktır.

Marie Anne Chalotte de Corday D'Armont

Marat cinayetini, siyasi anlamda farklı görüşe sahip sanatçıların yorumlama çabaları ilginçtir. Konuda mağdur rolündeki maktul olan Marat'ın hastalıkla boğuştuğu sırada katledilmesi, olayı dramatik bir hale getirirken, cani olarak nitelendirilen Corday'ı kahraman olarak tasvir eden sanatçıların olması, toplumsal anlamda ayrışma içinde olan grubun varlığını kanıtlar niteliktedir. Corday yokluğu, kaybı, cefayı erken yaşlardan itibaren hayatında derinden hissetmiş Normandiya kırsalında büyüyen asil, fakat yoksul bir ailenin çocuğu olarak büyümüştür. (Mazeau, 2009:17).

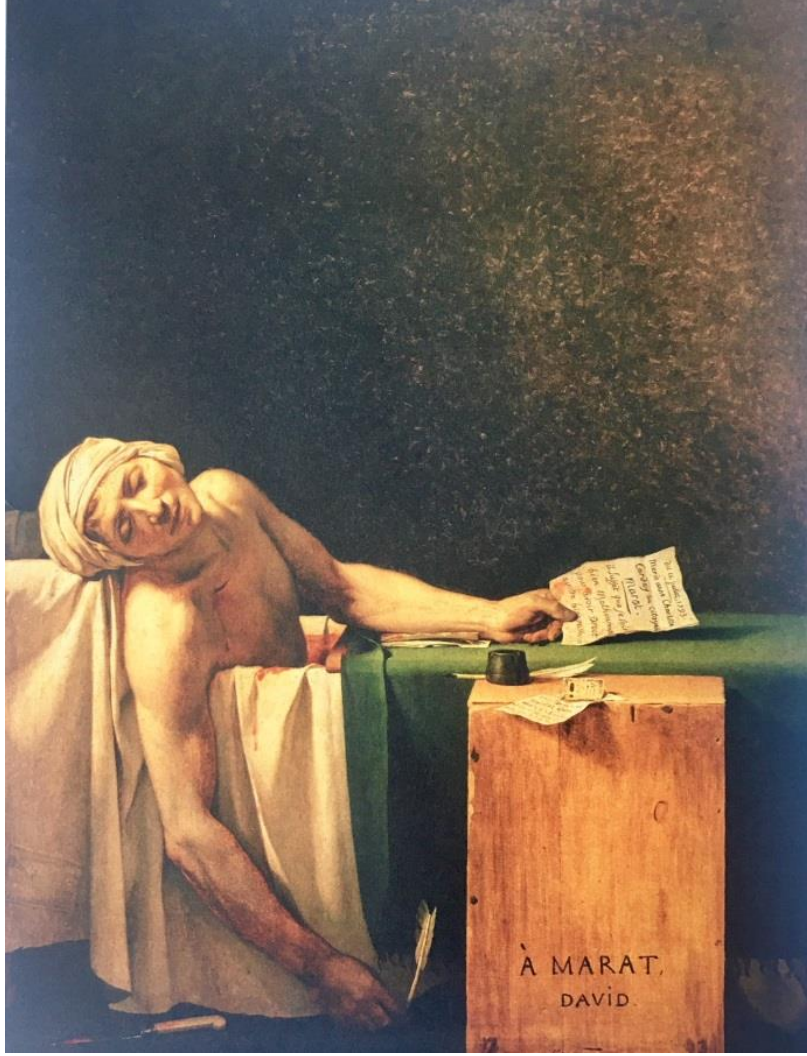
Corday'ın 1789'dan önce kolejlerde ve manastırlarda aldığı eğitim, Hristiyan ve monarşi toplumuna tamamen aykırı bir durum oluşturmuştur. Bu eğitimde, zorbaları cezalandırmak için kendilerini ölüme adayan kahramanlar ve pagan kadınlar yüceltilmiş, ceza ve ödöl dizgisiyle yapay bir cennet vaat edilmiştir. Böylece, Corday'ın kafasında bir takım devrimci fikirler filizlenmiştir. Jean-Jacques Rousseau, Raynal ve Pierre Corneille'i okumak, onun bu fikirlerini perçinlemiş, vatana bağlılık düşüncelerinin derinleşmesini sağlamış hem kendini hem de Marat'ı davası uğruna feda etmiştir. Asil kökeni, karakterinin gücüyle doğuştan gelen önyargıların üzerine çıkmayı başarmış ancak, bir kadın olarak, yumuşak ve hassas cinsiyetinin etkisine boyun eğerek, kendini adadığı fikirleri uğruna kurban etmiştir (Esquiros, 1840). Esquiros'un düşünceleri, dönemin kadına bakış açısını gözler önüne sermekte, kadını yumuşak, hassas olarak göstermektedir. Ancak Corday'ın göze aldığı durum bir insanın canını almak, ayrıca kendi canından olmakla sonuçlanacağını bilerek yapılan bir tasarının sonucudur. 1790'ların Fransa'sında idamın giyotinle gerçekleştirileceği düşüncesi Corday'ı yumuşak bir kadın olmaktan çok daha uzak bir yere konumlandırmaktadır. Shearing'in sözleri de onun güçlü karakterinin oluşmasına sebep olan zorlayıcı yaşamına ışık tutmaktadır.

“Corday, küçük yaşta annesinin doğumda ölümünü, ebeinin koşuşturmacasını, cenaze levazımatçısının ciddiyetini, beşik ve cenaze törenini gördü. Hüznünlü bir sabnede annesinin endişe ve yorgunluktan çökmüş yüzünün kaskatı kesildiğini gördü; yeni doğmuş bebeğin yakarışlarının sürekli sessizliğe dönüştüğünü duydu; Yoksulluğuyla aşağılanan babanın yararsız, neredeyse suçlu kederini gözlemledi. Utangaç, yarı bilinçli gençliği şok oldu; gizli ruhunu, hayalet kabramanlarının ve kadın kabramanlarının yaşadığı kutsal alanlara daba da çekti (Shearing, 1935).” Yaşadığı güçlükler, eğitimi ve ülkenin durumu onu vatansızlık ve vatani için yapabileceklerini düşünmeye yönlendirmiştir. Onu gelecekteki vereceği kararlara hazırlayan durumlardan olan, içinde büyüdüğu ailesinin yaşadığı güçlükler, Corday'ın gelişim ve sosyal psikolojisini etkilemiştir.

Corday ailesi, aristokrasinin yoksullaştırdığı bir ailedir. Fakat kendisi, zengin bir manastır tarafından yetiştirilmiştir. Asil bir adam ile nişanlanmış, nişanlısı kraliyet davasına katılırken, kendisi burjuva devrimini desteklemiştir. Nişanlısı göç edip evlenmeyi teklif etmiş, ancak Charlotte reddetmiştir. Vatansızlık, tek motivasyonu olmasa da kesinlikle hararetle destekleyicilerinden biri olmuştur. Corday, ana vatanın özgürlüğünün kişisel mutluluğundan daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Fikirlerinin keskinliği ve katıldığı toplantılar yüzünden sürgün edilmiş, ailesinden uzaklaşmış, nişanlısı ve erkek kardeşi idam edilmiştir. Caharlotte, Marat gibi, kongrenin çoğunluğunu oluşturan erkeklerin ılımlılara zulmettiğini düşünmektedir. Birkaç ılımlı kongre üyesi Caen'a kaçmış, orada bir isyan örgütlemişler, ancak kongreye karşı savaşmak için çağrıda bulduklarında yedi kişi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Corday şu sözleri haykırmıştır: *“Şüphesiz bu dört yıldan beri hayatta kalamadık, Marat gibi bir adamın Fransa'ya hâkim olmasına izin vermek için, çok uzun zamandır ajitatörler ve serserilerin, hâkim refahıyla kişisel hırsları karıştırmasına izin verildi”* (Hagen ve Hagen, 2010:520). Yaşadığı tüm bu olayların neticesinde tek kurtuluşun Marat gibi adamların ölümü olduğunu düşünerek cinayeti planlamış ve Marat'ı banyosunda çalışırken öldürmüştür. Corday, cinayetten sonraki sorgusunda, *“Fransa'nın her yerinde iç savaşın patlak vereceğini görünce ve bu talibsizliklerin baş sorumlusunun Marat olduğundan emin olarak, ülkenin canını kurtarmak için kendi hayatımı feda etmeye karar verdim”* şeklinde ifade

vermiştir (Alstine, 1890). Corday'ın ülkesinin içinde bulunduğu çalkantılı durum, hayat şartları ve eğitimi onu böyle zor bir kararı vermeye yönlendirmiş, cinayet olayından hemen sonra Marat'ın evinde yakalanmış, yargılanması sonucunda giyotinle idama mahkûm edilmiştir. Yaşanan süreci, kahramanlık veya infazı anlatan hainlik tabloları, olayın ayrıntıları görsel bir dille anlatması açısından önem arz etmektedir. Bu resimler arasında özellikle David'in resmettiği kompozisyon, etkili dili ve renkçi anlatımıyla olay kurgusunu en iyi biçimde gözler önüne sermektedir.

David'in "Marat'ın Ölümü" Tablosundaki Ayrıntılar

Görsel 1. Jacques-Louis David, "Marat'ın Ölümü", 128-165cm, 1793, Louvre Müzesi/2017.

David cenaze töreninden edindiği izlenimleri, cinayet mahallini aynı yıl 165x128cm ebatlarındaki "Marat'ın Ölümü" isimli çalışmasıyla kompozisyon haline getirmiştir. David onu davası için ölen bir şehit olarak görmüş ve ruhani ortamda resimlemiştir. Sanatçı tablosunda Marat'ın banyodaki sahnesini canlandırmış, önünde masası ve onun üzerinde tahtadan sandığı, mürekkep ve kâğıdı yerleştirerek bu nesnelere kutsal emanetler gibi göstermiştir (Hagen ve Hagen, 2010:517-518). David'in böylesine zor bir kompozisyonu, Marat gibi siyasal anlamdaki bir simgeyi düşünerek ele alış şeklindeki ustalık sanatçının arkadaşına karşı son görevini yerine getirme şekli olarak yorumlanabilir.

Jacques Louis David'in ilahi renk anlayışıyla kompoze ettiği resim, çeşitli ışık oyunları ile Rönesans sanatçıların anımsatan bir düzen içindedir. Tuvalin üst kısmının karanlık tasvir edilmesi, ışığın sağ taraftan ve loş olarak gelmesi, resmin gizemini artırmakta, cinayete kurban gitmiş bir kişinin son anının şüpheli biçimde izleyiciye aktarılmasına neden olmuştur. Marat'ın bedeni, belden üst kısmı küvetin dışında kalacak biçimde, vücudunun alt kısmı ise küvet içinde olduğu hissiyle, farklı bir geometrik biçim oluşturmuştur. Kısacası figür kesilerek, izleyicideki merak üst seviyelere çıkartılmıştır. Marat'ın sağ kolu aşağı doğru sarkmış, elinde tüy kalemi kalmış, sol eline yazılı kağıt bir metin yerleştirilmiştir. Tetikçi'ye göre; figürdeki bu ayrıntılı

duruş, adeta bir tiyatro oyuncusunun sahnede, ölmüş tavırdaki rolünü anlatır vaziyettedir. Marat, ölmüş ve gözleri kapalı olduğu halde yüzü resmin izleyicisine bakar durumda ve yaşadığı trajediyi gösterir şekilde resmedilmiştir (Tetikçi, 2017). Eserin devam eden kısımlarında bir süreklilik göze çarpmaktadır. Yaşanan trajedi odadaki nesnelere kendini hissettirmeye devam etmiş, küvetin yanında ahşap bir sandık tasvir edilmiş, sandığın üzerinde mürekkep hokkası, tüy kalem, yazılı kâğıtlar serpiştirilmiştir. Bu kağıtlarda, Marat'ın insanların refahı için son düşünceleri yazmaktadır. Mektup ve kâğıt para, hokkanın önünde durmaktadır. Mektupta şöyle yazmaktadır: “*Bu banknotu kocası ana vatanını savunurken ölen beş çocuk annesi kadına verin.*”. Sayan ve Deliduman'a göre; Jacques Louis David mektuplardaki yazıların görselliği ile bir yandan bakış açısının konuya yönelişini sağlarken bir yandan yazıyla tabloya daha güçlü anlatımsal bir kimlik kazandırmıştır (Sayan ve Deliduman, 2020).

Resimden, Marat'ın banyoda uzun süre kaldığını, burada çalıştığını düşünmek zor değildir. Bu yüzden küvetin yanında duran masaya benzer yüzeyin, Marat'ın çalışırken, okurken kullandığı bir eşya olduğu söylenebilir. Saldırgan kadın, ona bir dilekçe vermiş ve onu tam dilekçeyi imzalarken öldürmüştür. Durum, ağırbaşlı ve saygın bir resim için pek uygun görünmese de David, polis kayıtlarındaki ayrıntılara sadık kalmış ve o anı bir kahramanlık sahnesi haline getirmeyi başarmıştır (Gombrich, 1997: 485). Böylesine bir tabloda, Marat cinayetinin en ufak ayrıntısına kadar saygı gösterme gereği, doğanın donmuş bir röprodüksiyonundan çok, çelişkili duyguların karışımıyla ifade edilebilir. Katledilmiş bir devrimcinin devrime olan inancının yok oluşu, cansız bedeninde işaretlenmiş ve geleceğe dair umutların hain bir cinayete silinemeyeceğini göstermiştir (Eco, 2006: 250).

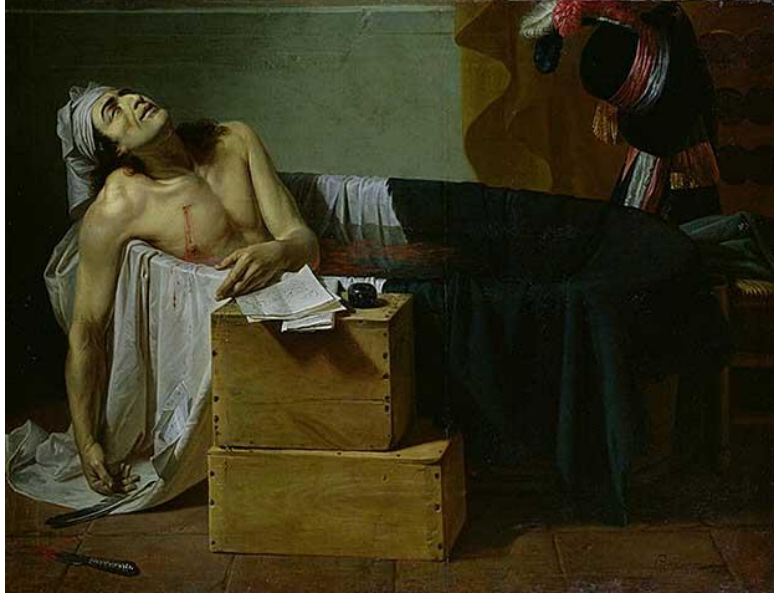
“David'in “Marat'ın Ölümü” tablosunda kullandığı kompozisyon ve kahramanca yüceltme onun klasik uyumunu hiçbir zaman gizlemedi. Bazen katı duygu kontrolü resimlerini fazlasıyla soğuk gösteriyordu. Yine de bir ressam ve realist olarak köklü içgüdülerini tamamen bastıramadı; O, sadece mükemmel portre ressamı değil, aynı zamanda ihtişamı da dengelemeyi başaran bir ustadır (Lacrotte, 1971).” Bu ustalığı resmin genelinde ele alınan her nesnede görmek mümkündür

Sanatçı Marat'ın yüzüne masum bir ifade vererek, onu adeta kutsamıştır. Resimdeki ilahi ruh, bunun yansımalarının kanıtı şeklinde. Tablonun etkisi, Orta Çağ tablolarındaki ilahi ve ruhani biçimleri hatırlatmaktadır. Çetin (2018)'e göre; David'in eserinde suikast değil, şehitlik makamı kuvvetli biçimde resmedilmiştir. Bu durumu takip eden unsur ise, atmosferdeki huşudur. David, dini bir sembolü tutkuların, şiddetin, kargaşanın yer almadığı bir simge olarak boyamıştır.

Cinayeti takiben banyoda bulunan nesnelere tam bir envanteri okunmuş, ancak tablodaki gibi Marat'ın elinde yer alan bir nota rastlanmamıştır. Muhtemelen David, bu notu ve kompozisyonu Marat'ın bir arkadaşı olarak resmine dahil etmiştir. David, Marat'ın cesedini daha fazla yankı uyandırması için özellikle bu pozla resmetmiştir. Gevşek kolu aşağı asılı, bir tarafa başını yaslamış ve bir omzu alttan desteklenmiş, seyirci ile yüzlecek biçimde duran portre, vücut ve beyaz bezler, konunun anlam derinliğini ve etkisini artırmıştır. Bu poz, yüzyıllardan beri Mesih'in Haç etkisini tasvir etmek için kullanılmıştır. David, genel bellekte saklanan görüntüleri kullanma bakımından çok verimlilik göstermektedir. Tahmin edilebileceği gibi, bazı çağdaş resimler katil figürünü içermektedir. Ancak David'in resminde konu cinayet dramı değildir. Resimde cinayetin tek işaretleri, yerdeki bıçak ve Marat'ın elindeki mektuptur (Hagen ve Hagen 2010: 519-520). David, şüphesiz cinayetten oldukça etkilenmiş ve savunduğu ideolojinin fikirlerini haykıran bir devrimcinin resmini sıradan bir portre veya natürmort gibi işlememiş, onu ilahi dünyasının kahramanı olarak resmetmiştir. David'den sonraki sanatçılara ilham kaynağı olmaya devam eden konu, Devrimci Fransa'nın kahramanlık öykülerine sahip çıkan ressamlarının ideolojik yansımalarını göstermesi açısından önemlidir. Bu konuyu benzer şekilde işleyen ressamların çoğu, konuyu farklı bakış açılarıyla işlemiştir.

Marat'ın Ölümü' nün Sanat Eserlerine Yansıması

Marat'ın Ölümü David'den sonra dönemi yaşayan sanatçılar ve sonrasında farklı dönemlerde, hatta üç yüz yıl sonra 2000'lerde cinayetin işlendiği küvet sahnesiyle David'e gönderme yapılarak farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Disiplinlerarası bağlamda incelendiğinde farklı disiplinlerde çalışın sanatçılara ilham kaynağı olan bir konu özelliği taşımaktadır.

Görsel 2. *Guillame-Joseph Roques, Marat'ın Ölümü, 1793.*

Marat ile aynı dönemde yaşamış, benzer bakış açısına sahip Guillama- Joseph Roques, David ile aynı yıl benzer bir sahne ile konuyu ele almıştır. Marat'ın içinde bulunduğu küvetin şekli ile arka plandaki mekân ayrıntılarının dışında canlandırılan sahnedeki benzerlikler dikkat çekmektedir. Eserin betimlenmesinde Marat'ın küvet içindeki duruşu, kolunun dışarı taşması, önündeki kağıtlar ve sandıklardan oluşan çalışma bölümüyle, yeşil rengin dikkat çekici biçimde kullanılması gibi önemli benzerlikler taşımaktadır.

Guillame-Joseph Roques, Jean Auguste Dominique Ingres'in öğrencileri arasında olduğu Toulouse Kraliyet Sanat Akademisi'nde ders veren üretken bir sanatçıdır. Paris'teki hareketin merkezi dışında neoklasizmin en dikkate değer temsilcilerinden biri olmakla birlikte sonraları romantizme yönelmiştir (<https://www.wikiwand.com>). Guillaume-Joseph Roques, Marat'ın ölümünden hemen sonra çizdiği David'in Marat'ın Ölümü'ne çok benzer bir sahne oluşturmuştur. David'in katılığından yoksundur, ancak konusunu dava için şehit yapmakta neredeyse aynı derecede etkilidir (<https://eclecticlight.co>). Sanatçının kurduğu kompozisyon, konuyu ele alış şekli ve cinayete bakış açısından dolayı karşılaştırmalara maruz kalması kaçınılmaz olmuştur. Konuyu kendi penceresinden ve anlatım dilinden yansıtan bir başka sanatçı, Jean Joseph Weerts'dir.

Görsel 3. *Jean-Joseph Weerts, Marat'ın Suikasti, 1880, tuval üzerine yağlı boya, 267 x 360 cm. Roubaix, Andre Diligent Sanat ve Endüstri Müzesi.*

Jean Joseph Weerts, eserinde on yedinci yüzyılın sonunda sanatçıların en gözde konusu olan Marat'ın Ölümünü farklı bir bakış açısıyla anlatmıştır. Ancak bu resim diğer sanatçıların kompozisyonundan daha karmaşıktır. Corday'ın elbisesinin üzerindeki çizgiler, duvarı çizen parmaklar, bıçağın ucu ve incelen bukleli saçlar, saldırganlık kalıpları, yıkımı ve çılgınlığı çağrıştırmaktadır. Bu çizgilerin karşısında, Marat'a yakın olanların uzanmış kolları ve devrilmiş sandalyelerin oluşturduğu diğer tehdit edici eğik çizgiler karşı saldırganlık cephesini oluşturmaktadır (Mazeau, 2009). Jean Weerts'in eserini ele alış şeklinde bir teatral hava hissedilmektedir. Eserdeki figürler tiyatro sahnesinde abartılı hareketlerle, klasik müzik eşliğinde dans ederek olayı canlandırıyor gibi resmedilmiştir. Diğer resimlerden farklı olarak eserde, asker ve sivil figürlerden oluşan kalabalık gurup, savaş ve protesto çığırkanlığı yaparak sahneye dahil edilmiştir. Eserde, elinde bıçakla Charletto Corday sırtı duvara dayanmış, suçüstü yakalanmış ve aciz biçimde gösterilirken, Marat çalışma ortamında devrilen eşyaların arasında, banyo olmayan bir mekânda ölmüş bir halde resmedilmiştir. Marat'ın duruşu da ortamdaki teatralliğe katkı sağlamaktadır. Resmin sol tarafında Corday ve arka planda soğuk renkler hakimken, sağ tarafta ve yer düzleminde sıcak renklerden oluşan bir düzlem kontrast oluşturmaktadır. Ön plandaki ateşli Marat taraftarı haykıran bayan figürü, yüz ifadesi ve duruşuyla teatral ortamı kuvvetlendirmektedir. Kompozisyonun merkezine Corday'ı yerleştirerek konuyu işleyen bir başka sanatçıda Paul Baurdy'dir.

Görsel 4. Paul Baurdy, *Charlotte Corday*, Nantes Sanat Müzesi, 1860.

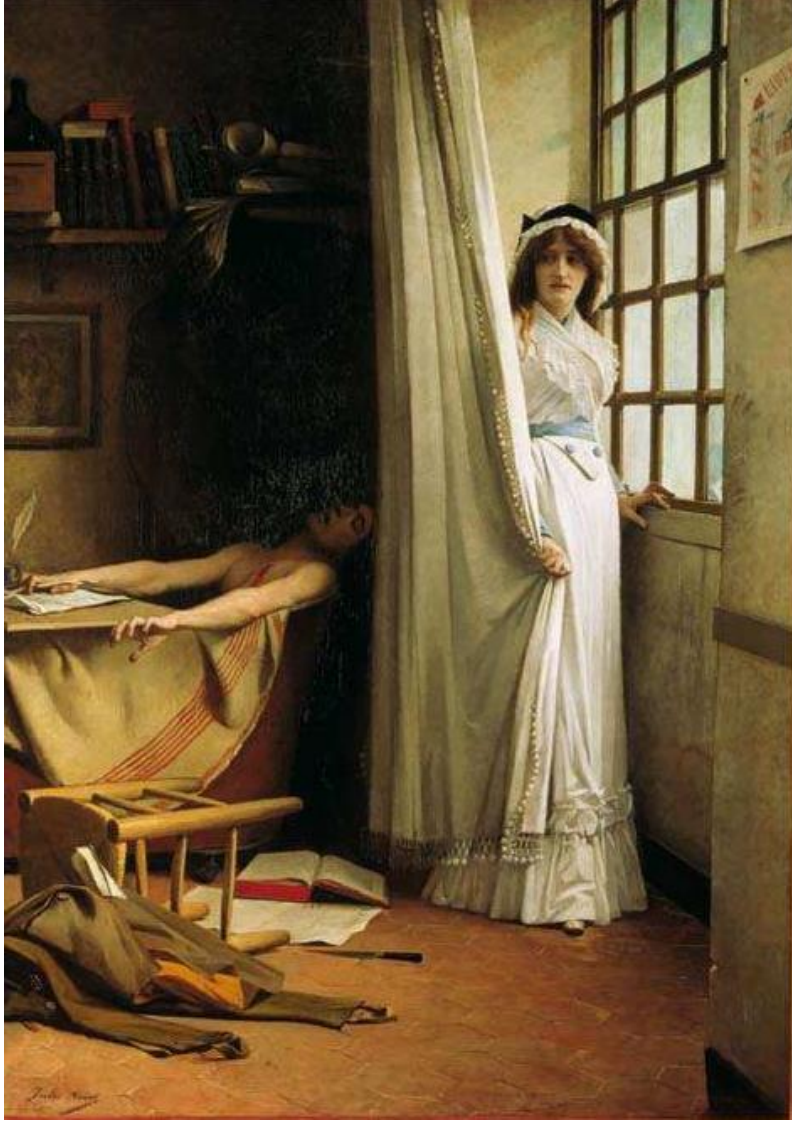
Paul Baurdy'nin "Charlotte Corday" eserinde olayın geçtiği mekân, içinde küvetin olduğu bir çalışma odası olarak ele alınırken, Charlotte Corday resmin ana karakterini canlandırmaktadır. Sanatçı Marat'ı neredeyse gizler ve onu küçük bir alanda kısıtlar vaziyette resmetmiştir. Corday, ulusun büyük bir duvar haritasına sırtını vermiş, cesedin karşısında ayakta durarak, çekingen fakat kararlı bir şekilde uzaklara bakarken, bıçak hâlâ Corday'ın elinde durmaktadır. Mekânın ortasında yer alan devrilmiş sandalyeyle ilgili Mazeau (2009); Corday ve Marat arasındaki bu devrilmiş sandalye kadar çoklu dengesizlikleri yöneten

kompozisyon, tarihin düzensizliğini simgelemektedir. Ülke hızla değişirken suikast, belirsiz, fakat acı veren bir modernitenin kuruculuğunu üstlenen bir olay olarak algılanmıştır. Lafitte (1912)'e göre, Baudry, Corday'ı beyaz yüzlü, son derece tartışmalı tarihsel gerçeklerin ifadesi çizgili bir elbisesi içinde, ama bu kanlı ihtişamda bile zarif bir duruş içinde göstermektedir. Théophile Gautier, "Sabit bir bakışa sahip ve sarı saçlardan oluşan bir atmosferin ortasında şaşkına dönmüş bu solgun kafa, hafızalara yenilmez bir şekilde kazınmış korku ve sevgi uyandırıyor" şeklinde ifade etmiştir. Baudry, sembolün ve alegorinin doğruluğuna, onları ancak gerçek ve yaşamsal verilere uygun hale getirip resimleyerek ulaşacağına inanıyordu. Bu yüzden Baudry, kendi kompozisyonunu tasarlamadan önce Hauer'in Charlotte Corday'ini kopyalamıştır. Charlotte Corday'da kendisine ait olmayan bir türde tüm anlatım niteliklerini göstermiştir. Bununla birlikte, biraz metafizik hayal gücü, derinleşme arzusu, maddi olmayana olan tutkulu tadı, onu kesinlikle tarihsel konulardan veya soğuk gözlem ürünü olan eserler meydana getirmekten uzak tutmuştur (Lafitte, 1912). Baudry'nin cinayet sahnesinde Corday eserin baş kahramanı olarak yer almaktadır. Sanatçı siyasi bakış açısını altmış üç yıl sonra ele aldığı sahne ile David'den ayırarak, Marat'ı önemsizleştirmiş, Corday'ı ise, işlediği cinayetten dolayı kahraman ilan etmiştir. Julian Ruusel Story'nin Marie Charlotte Corday eserinde de Corday'a karşı sempati içeren yakın anlatımı bulmak mümkündür.

Görsel 5. *Marie Charlotte Corday*, Julian Russell Story, 1889.

Corday cephesinden olaya bakan, konuyu bu pencereden ele alan Julian Russell Story, cinayetin diğer tarafında katil sıfatıyla yer alan Corday'ı baş figür olarak ele aldığı eserindeki ayrıntılar irdelendiğinde, Corday'ın yüceltiği, masum bir tavırla ele alındığı görülmektedir. Corday'ın masumiyeti yüz ifadesi ve duruşundaki teslimiyet ile ön plana çıkarılmıştır. Eserde, Corday'ın inandığı davası uğruna kendini kurban ettiği inancını pekiştiren bir yaklaşımın ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Gözlerinin yukarı bakması kendini Tanrı'ya teslim etmesi, kaderine teslimiyet olarak yorumlanabilir. Manevi bir ışık içinde Tanrı'ya yöneliş ve şehitlik kavramının hâkim olduğu sahnelerin yaratılmaya çalışılması dönemin sanata bakışına da ışık tutmaktadır.

Görsel 6. Jules-Charles Aviat, Charlotte Corday, Marat'ın ölümü, 1880. Tıval üzerine yağlı boya, 281 x 205 cm. Vizille.

Jules-Charles Aviat'ın "Marat'ın Ölümü" tablosu incelendiğinde Marat, küvette çalışma alanı olarak kullandığı mekânda öldürülmüş, önünde kağıtları ve tüy kalemi yerde kitaplar ve bıçak, Corday perdenin arkasına saklanmış güç almak ister gibi perdeye tutunmuş, kaygılı bir yüz ifadesi ile ayakta durmaktadır. Yerdeki devrilmiş sandalye dikkat çekici bir unsur olarak, incelenen diğer eserlerin çoğunda yer almaktadır. Farklı kaynaklara göre Corday'ın olaydan hemen sonrasında sandalyeyle şiddetle dövülmüş olması, sandalye nesnesine farklı bir anlam yüklenmesine, bir metafor olarak düşünülmesine sebep olmaktadır. Eserde Corday'ın beyaz bir elbise ile, ışıklar içinde ayakta durduğu, Marat'ın ise ölü ve gölgelerin arasında bırakıldığı görülmektedir. Eserde saklanan figür Corday olmasına rağmen, ışık tezat oluşturacak şekilde Corday'a düşürülerek asıl önemli olan figür ön plana çıkarılmaktadır. Sanatçının Marat'ı gölgede bırakarak arka plana attığını söylemek mümkündür.

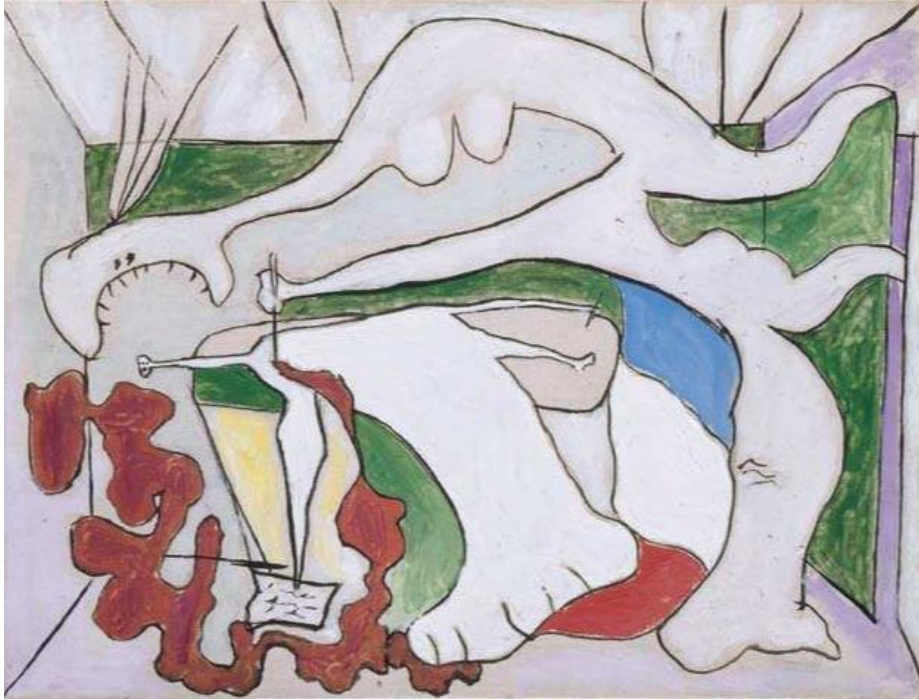
Arturo Michelena'nın eserinde de Corday benzer bir ifadeyle birinci figür olarak kompozisyonda yer alırken, diğer figürler ortamda arka planda bırakılmıştır.

Görsel 7. *Arturo Michelena, Charlotte Corday, 1889.*

Arturo Michelena'nın eserinde Corday'ın idam öncesindeki son anları resmedilmiştir. Corday'ın kendi isteğiyle resmini yapan ressam tuvalin sağ tarafında kompozisyona dahil edilmiştir. Sahnede Corday ayakta, başı dik ve kapıdan sızan ışık yüzüne vurur biçimde resimlenmiştir. Kompozisyondaki figürler ortamda önem taşımazken, bakış Corday'ın üzerine odaklanmaktadır. Sahnede anahtarları kolunda tutan hapisane görevlisi olduğu düşünülebilecek piposunu yakan figür, ilginç biçimde kompozisyona dahil edilmiştir. Resmin orta kısmındaki boşluğun bu figürle doldurulduğunu söylemek mümkündür.

Soyutlanmış ve sembolik bir anlatım biçimi ile Picasso'nun fırçasından Marat'ın ölümü "Kalemlı Kadın" isimli eseriyle bu seçkide yer alan eserlerdendir.

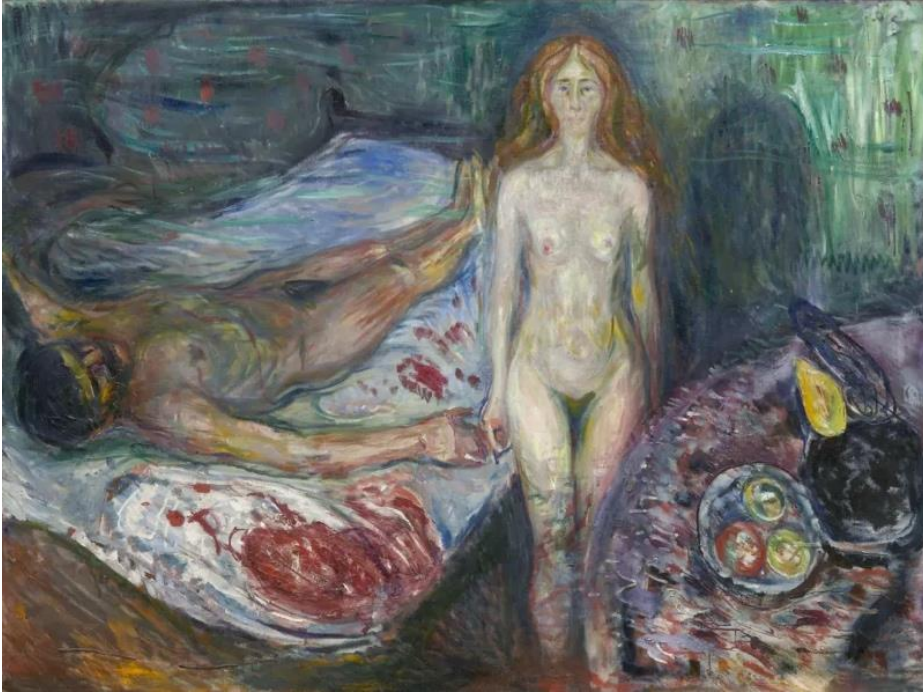

Görsel 8. *Pablo Picasso 1931, Kalemlı Kadın, 19-25 Aralık 1931. T. üzerine yağlı boya, 46,5 x 61,5 cm. Paris, Picasso Müzesi.*

Picasso cinayet sahnelerini soyutlayıp, diğer tım ayrıntılardan arındırarak olayın duygu durumuna yoğunlaşmış, eserin kahramanlarını stilize ederek ortak bir duygu oluşturmuştur.

Corday ve Marat arasındaki yuzleşme Picasso'ya birçok kez ilham vermiştir. 1931'de, insanlık ve hayvanlık arasındaki mücadeleyi minotor (Yunan mitolojisinde yarı insan-yarı boğa yaratık) motifi üzerinden yeniden canlandırđıđı boğa greşine dayandırarak, suikastın ilkel bir şiddet sahnesine dönüştürülmüş versiyonunu sunmuştur. Corday, Marat'ın zayıf vücudunu delip yutmaya hazırlanmakta olan devasa, a bir canavar olarak tasvir edilmiştir. Vahşi cinayet sahnesinde insanlığın en ilkel dürtülerini, Fransa tarihini, katil ve kurbanını birbirine bağlayan eserde Corday'ın zaferini  sembolik renkle ne çıkartıyor gibi görünmektedir (Mazeau, 2009).

Zengin renki anlatımıyla Munch, cinayet sahnelerinden etkilenerak olaydan yüz yıl sonra aynı konuyu dışavurumcu üslubuyla resimlemiştir.

Grsel 9. *Edvard Munch, Marat'ın lm, 1907. Tuval zerine yağlı boya, 153x149cm. Munch Müzesi, Oslo.*

Eserde, sahnenin acı verici etkisi dikkat çekmektedir. Bu etki, sanatçının kendi deneyimleri üzerine sürekli düşünmesinin sonucu olarak yorumlanabilir. Eserde, erkeğin yenilgisi fikrinin en  noktasına ulaştığı gözlemlenmektedir. Erkek, arka planda, plak vaziyette ve öldürülmüş olarak yatmaktadır. Kadın, dimdik kollarını yanlarına bastırarak durmuş, yüzündeki donmuş ve saplantılı kararlılıkla ifade edilen, kendi kendini haklı çıkarma duygusu dışında her türlü duyguyu dışlamıştır. İfadenin odak noktası kadındır. Kadınlığının fiziksel özellikleri, l adamın devasa fiziğiyle tezat oluşturmaktadır. Munch'ın kompozisyonunda kadının plak vücuduna ışık düşmüş, formları yumuşak bir şekilde lavanta, sarı ve pembenin soluk tonlarıyla şekillendirilmiş, masanın ve üzerindeki natrmortun, yatak ve cesedin güçlü fırça vuruşlarıyla süslenmiş zengin renklerine karşı çıkmaktadır (Deknatel, 1950). Munch'ın eserde figürleri birbirleriyle siyaset dışı bir ilişki içinde hissettirmesi, sahneyi, adeta bir aşk cinayeti biçiminde sunmuş olması dikkat çekmektedir. Munch "Marat'ın ölümü" konusunu birbirine çok benzer iki farklı versiyonunu çalışmıştır. İki versiyonunda da figürlerin plak olarak ele alınmasıyla, his bütünlüğünün sağlandığını söylemek mümkündür. Sanatçının en bilinen eserleri olmasa da konuyu kendi üslubuyla ele almış olması, tarihsel süreçten bağımsız olarak yorumlaması önem taşımaktadır.

Derlenen sanat eserleri incelendiğinde, farklı disiplinlerden sanatçılara da aynı sahnenin ilham verdiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de Daniela Edburg'un "Death By Shampoo" isimli çalışmasıdır.

Görsel 10. Daniela Edburg, *Death by shampoo*, 2001.

Daniela Edburg'un Drop Dead Gorgeous, serisine ait fotoğraflardan olan "Death by Shampoo" isimli fotoğrafı ile Marat'ın "ölüm" sahnesine farklı bir biçimde; tüketim çılgınlığı perspektinden bakarak "ölüm" kavramını işlemektedir. Tuna (2017)'ye göre, Postmodern bir tavır olarak klasik eserlere gönderme yapma halini, Daniela Edburg "ölüm" kavramını işlediği fotoğraf serisi ile desteklemektedir. Sanatçı, Louis-David'in "Marat'ın Ölümü" isimli eseri ile "Şampundan Ölüm" isimli fotoğrafını birbiriyle eşleştirilerek eserin orijinalinin ait olduğu döneme gönderme yapmaktadır. Edburg'un ele aldığı sahnedeki "ölüm" kavramı güzel bir ölümün estetik bir fotoğraf haline getirilmesiyle mümkün olduğunu düşündürmektedir. Benzer bir ifadeyle, Tatar (2014)'a göre, parlak tonlarla meydana getirdiği fotoğrafında Edburg, kurbanın ölüm nedenini şampuan şişesi ile bağlayarak eserin orijinal kökeninden ve amacından ayırarak farklı anlamlar çıkarmaktadır. Edburg ölümü çekici bularak, güzelliğin geçici bir olgu olduğunu ifade etmektedir (Tatar, 2014).

Daniela çalışmalarında, insan doğasını tanımlayan belirli yönleri, özellikle de içinde yaşanan yapay dünyayı ve onun ürettiği olguları analiz etmektedir. Sanatçı, çelişkili hale gelecek kadar uç noktalarda kurgusal senaryolar yaratmıştır. Daniela, sanatının çıkış noktasını şu şekilde ifade etmiştir; "*Ben her zaman gerçek ile hayali, yaratıcılık ile yıkım, öteki ve kendimi birleştiren bağlantılar ararım. Uç noktaların bir araya gelmesinin mümkün olduğu yeri düşünmeyi severim*" (<https://ocula.com>).

Görsel 11. Robert Wilson, *Lady Gaga: The Death of Marat, Video Portrait, 2013.*

Görsel 11’de Amerikalı sanatçı Robert Wilson’ın, Paris’te Louvre Müzesinde sergilenen “Oturma Odası” ve “Lady Gaga’nın 23 Video Portresi” isimli yerleştirme sergisinden, “Marat’ın Ölümü”adlı yerleştirmesi yer almaktadır. Yerleştirmede Marat yerine, Lady Gaga’nın çıplak vaziyette küvette yer aldığı görölmektedir. Sanatçı, tablonun orjinal atmosferinden farklı olarak ışık dönüşümü ve yavaş hareketler ile sahneyi dikkat çekici bir video performansına dönüştürmüştür. Wilson, yavaş yavaş değişen video portre serisini Ingres, Solario, David gibi eski ustalara dayandırmıştır. Brook (2013)’a göre, Wilson ister durağan ister hareketli görüntüler sunuyor olsun, birincil amacı akıldan çok duyuları etkilemektir. Görüntüyü algımlarken, duyular görüntünün alındığı bir süreçle meşgul olmaktadır. Yani, görüntüyü ve onu algılama eylemini kaydeden bir iç hareket söz konusudur. Değişken ışık dereceleri, maddeyi ışığa ve ışığı maddeye dönüştürerek onunla kaynaşmaktadır. Böylece, dış hareket, iç süreçler veya görsel duyunun içinde iş başındaymış gibi izleyiciye sunulmaktadır. İlerlemeleri veya iç hareketleri aracılığıyla, gerçeğin halüsinasyonlu bir görüntüsü algılanmaktadır (Brook, 2013). Marat’ın ölümünden iki yüz yirmi yıl sonra, Wilson’ın yerleştirmesinin Louvre Müzesinin Neoklasik resimlerinin sergilendiğı bölümde yer alması, modern sanat tekniğiyle Neoklasik sanat eserlerinin mükemmel bir karşılaşması olmuştur. Bu karşılaşma, geleneksel sanat ve modern pop kültürü arasındaki çizgilerin silikleşmesi şeklinde de yorumlanabilir. Şüphesiz ki cinayet sahnesi, Marat’ın ölümü üzerinden geçen yıllara rağmen hala sanatçılara ilham olmaya, sanat eserlerine yansımaya devam etmektedir. Sanat eserlerine yansımaya hali, cinayetten, yaşanılan çağın gerçeklerinden ve olayın bağlamından kopuş yaşayarak, sanatçıya farklı hareket alanları sağlamaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Toplumsal gelişim sürecinde, politik olayların yaşandığı Avrupa coğrafyasında halk, kral, soylular arasında yaşanan olayların bir yansıması olan Fransızların özgürlük mücadelesi, kahramanlıklar ve karanlık cinayetleri de beraberinde getirmiştir. Sanatçılar, bu karanlık tarihin aydınlanmasındaki en önemli rolü üstlenerek olayları görselleştirmişlerdir. Cinayetin meydana geldiğı dönemden itibaren pek çok sanatçı, cinayet sahnesinden etkilenecek sanatsal çalışmalarında bu konuyu irdelemiş ve bakış açılarını ortaya

koymuşlardır. Bunlardan en bilineni David'in "Marat'ın Ölümü" isimli eseri olmuştur. Sanatçıların konu olarak aldıkları, güçlü sosyolojik olayları beraberinde getiren cinayet, aynı zamanda konuyu işleyen sanatçıların yaşanan olayla ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Bu anlamda eserlerin analizinin yapılmasında, sanatçıların bakış açılarının irdelenmesi önemlidir. Siyasi ve toplumsal kırılmaların yaşandığı 18. Yüzyıl Fransa'sında Marat, önemli bir devrimci olarak bilinir ve Fransa'da meydana gelen cinayet, aynı zamanda sanat akımlarının kimlik kazanma sürecinde konuyu ele alan bazı sanatçıları daha popüler hale getirmiştir. Gerek ideolojik gerekse sanatsal açıdan sanatçılar eserlerini toplumsal sınıflandırmada geniş kitlelerle yüzleştirme sorumluluğundadırlar. Romantizm akımının tüm dünyaya yayılma sürecinde, önemli bir çıkış noktası olan Fransa'da bu olayın gerçekleşmesi, vatanseverlikle otoritenin, halk nezdinde karşılığı olarak değerlendirilebilir. Otorite ve kural karşıtı olarak bilinen sanatçıların konu bütününde ayrışması ve farklı bakış açıları getirmeleri, hiyerarşinin sorgulanması ve toplumsal karşıtlık olarak sanatın itim gücünü ve değişkenliğini materyalist biçimde ortaya koymaktadır. Toplumsal bir olayı, kişisel dille ifade eden sanatçı, aynı zamanda toplumsal romantizmin yaklaşım çeşitliliğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, dönemin tarihi olayları incelenmiş olayın kahramanları olan Marat ve Corday'ın hayatları ile siyasi görüşlerine ışık tutularak, farklı dönem ve sanatçılara ait on bir sanat eseri derlenmiş, sanatçıların bakış açıları ve üslupları incelenmiştir. Ancak bu olayla ilgili ayrıntılı bir eser repertuarı, kesin olarak listelenemeyecek kadar çoktur. Yapılan çalışmada aynı konuyu ele alan, günümüze değin üretilen sanat eserlerinin bir seçkisi belirlenmiştir. Olayın ait olduğu yüzyıl ve sanatçıları ağırlıklı olarak konuyu ele alırken, bir yandan farklı coğrafya ve dönemlerden, bağlamından koparak kendi yüzyılının gerçeklerinden soyutlanan sanatçılara görsel bir hareket noktası olmuştur. Bu hareket noktasında yine görsel olarak benzer hisleri ve ölüm temasını işlerken bir taraftan bağımsız fikirlere farklı bakış açılarına ve sanatçı özgünlüğüne kapı açılmıştır.

Yaşanan talihsiz olay sonucu sanatçıların ürettikleri eserler, karanlık bir cinayetin nedenlerini, sonuçlarını ortaya koyması açısından belge niteliği taşımaktadır. David'in "Marat'ın Ölümü" isimli eseri tarihte silinemeyecek, pek çok eserin öncüsü olan önemli bir eser ve resim sanatıyla ilgilenen herkesin bildiği bir başyapıttır. David'in birçok etkili resmi olmasına rağmen, en bilinen ve en merak edilen eserlerinden biri olması, şüphesiz ki yaşanmış bir olayın, ressam penceresinden, şiirsel ve efsanevi bir biçimde yansıtılması ile ilgilidir. Bu efsanevi ve şiirsel özelliği eseri ve yaratıcısını tarihte silinemeyecek bir yere koymuştur.

David ile başlayan Marat'ın ölümünü şiirleştirme hali, incelenen diğer sanat eserlerinde de ortak bir durumdur. Ölüm saygı duyulan ve manevi bir kavram olarak işlenirken, ölü olan kişiler de "güzel" sıfatının karşılığını vermektedirler. Aynı durumla ölüme giden Corday'ın tasvir edildiği eserler, kurban ve fail ilişkisini ortaya koyarak, sorgulama biçimlerine alternatif üretmektedir. Genel bir değerlendirme olarak; sanatçılar Marat ve Corday'ın hikayesinde, eserleri ile olaya kişisel bakış açılarını dahil etmişler, kompozisyonlarında ölümü yüceltmek, ölen kişiye saygı duymak, şehitlik, kendini feda etme gibi duyguları, seçtikleri baş figüre yüklemişlerdir. Çalışmada seçilen eserlerde farklı yüceltme hallerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Olaya Marat cephesinden bakanlar, sanatçıların Marat'ı şehitlik mertebesinde bir aziz olarak yüceltirken, Corday cephesinden bakan sanatçıların Corday'ı vatansever olarak nitelendirmeleri, siyasi karşıtlığın en önemli göstergelerini oluşturması açısından önemlidir. İnsanlığın ortak bir yargısı olarak değerlendirilecek "cana kıyma veya can alma" gibi bir tüm dinlerin yasakladığı eylemin böylesine farklı görüşlerle ayrışması, ideolojik yaşam kültürünün değişkenliği olarak düşünülebilir. Picasso ve Munch'ın eserlerinde ise tavır alan bir yan değil, cinayet olayının duygu durumu ön planda tutulmuştur. Çalışmada, dönemin ruhundan bağımsız olarak 21. yüzyıla ait, iki eser seçkide yer almıştır. Robert Wilson'ın video performansı ve Daniela Edburg'un fotoğraflarında dönemin ruhundan bağımsız bakış açısı işlenerek, ölüm sahnesinin görsel çekiciliği, sanatçıların ortak çıkış noktalarını oluşturmuştur.

Bu çalışmada üzerinde durulan diğer bir önemli nokta, incelenen sanat eserlerinde ölüm ve ölüme giden yolda figürlerin güzelliği, maneviyatının yüceltilmesi halidir. Bu durum, bir yanda Aristo'nun sanat üzerinde derin görüşlerini hatırlatmaktadır. Aristo (2005)'ya göre, sanat eserlerine kaynak teşkil eden gerçek hayatta karşılaşılan olumsuz durumlar, sanat sahnesinde çirkin ve kötü olmaktan uzaklaşıp, öğretici bir niteliğe bürünerek, güzele ve iyiye hizmet etmektedir. Marat'ın cinayete kurban gitmesi ve Corday'ın idam edilmesi kötü bir olay iken sanat eserlerine yansıma şekliyle, güzele ve iyiye dönüşme hali derinden hissedilmektedir. Yetişken' e (2012) göre, hissedilen acıma ve korku, gibi insani duygular, kaçınılmaz olarak başa gelebilecek durumlar karşısındaki kişi için hissedilir, kişi o duyguyla özdeşleşir, insan olan herkes adına hissetme şeklinde evrensel bir boyuta ulaşır.

Etik Beyan

“Fransız Devrimci Jean Paul Marat’ın Ölümünün Sanat Eserlerine Yansması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale “Ünlü Ressam David’in Marat’ın Ölümü Üzerine Notlar” başlıklı III. Innovation and Global Issues in Social Sciences Antalya, Türkiye, 26 - 29 Nisan 2018’de sunulan bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur

Kaynakça

- Akengin, Ç. (2014). Sanat ideoloji politika ilişkileri. *Ulakbilge*, 2(4), 143-150. doi: 10.7816/ulakbilge-02-04-11.
- Aristoteles (2005). *Poietika*, (Çev: Nazile Kalaycı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Başbuğ, F. (2021). Modern sanatta eleştirel dil. İçinde Z. Başbuğ ve F. Başbuğ (Edt.), *Modern sanatta yeni yaklaşımlar 1* (ss 13-32). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Brook, J. (2013). *Robert Wilson and an aesthetic of human behaviour in the performing body*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gloucestershire Üniversitesi. Cheltenham, Birleşik Krallık
- Deknatel, B. Frederick (1950). *Edvard Munch*. New York: Chanticleer Press.
- Eco, U. (2006). (Çev. A. C. Akkoyunlu). *Güzelliğin tarihi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Esquiros, A. (1840). *Charlotte Corday*. Paris: Desessart.
- Gombrich, E.H. (1997). *Sanatın öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gözmen-Çetin, C. (2018). Sanatçı ve siyasetçi: Jacques-Louis David ve “Marat’ın Ölümü”. *Tykebe Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt 03(5), s: 325-345. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tykhe/issue/55450/759948>
- Guilhaumou, J. (1989). *Lam morte de Marat*. Brüksel: Complexe.
- Hagen, R. M., Hagen, R. (2010). *Masterpieces in detail*. Houston: Taschen.
- Krausse, A. C. (2005). *Rönesans’tan günümüze resim sanatının öyküsü*. Beyoğlu: Literatür Yayıncılık.
- Lacrotte, M. (Edt.) (1971). *The book of art volume 5*. Milan: Amilcare Pizzi S.p.A.
- Lafitte, P., C.J. (Ed.) (1912). *Les peintres illustres Paul Baudry*. Paris: Publies De L’Academie Française.
- Mazeau, G. (2009). *Corday contre Marat deux siecles d’images*. Versailles: Cesson-Sevigne.
- Mazeau, G. (2009). *Le bain de l’histoire Charlotte Corday et l’attentat Contre Marat 1793-2009*. Paris: Champ Vallon.
- Sayan, Ş. ve Deliduman, C. (2020). Güncel sanat argümanları ekseninde bir anlamlandırma süreci olarak yazı. *Turkish Studies*, 15(8), 3689-3702. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.47199>
- Shearing, J. (1935). *The angel of the assassination Charlotte de Corday*. Paris: Albatros.
- Tatar, O. (2014). Tüketim toplumu’nun kadın bedeni üzerindeki baskılarının kavramsal sanatta eleştirisi: Daniela Edburg. *E-dergi Azizim Sanat Yılığ*, Mart, 39-51. Erişim adresi: <http://www.azizmsanat.org/tag/daniela-edburg/sayfasından-erişilmiştir>.
- Tetikçi, İ. (2017). Jacques Louis David’in resimlerinde teatrallik. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 19, 183-197. <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.323113>.
- Tuna, Y. (2017). Ölümün fotoğraf yoluyla estetize edilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 458-471. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12604>.
- Vaughan, W, Weston H. (2000). *Jacques- Louis David’s Marat*. New York: Cambridge University Press.
- Van Alstine, R. K. (1890). *Charlotte Corday*. London: W. H. Allen and Co.
- Yetişken, H. (2012). Aristoteles’te sanatın Niteliği ve işlevi . *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* , (19) , 27-35. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kaygi/issue/27462/288764>.

İnternet Kaynakları

- Hoakley, (2022, Kasım 11). The Murder of Marat: Painting politics and perception <https://eclecticlight.co/2018/03/25/the-murder-of-marat-painting-politics-and-perception/>. (2022, 18 Eylül). Wikiwand. <https://www.wikiwand.com/en/Guillaume-Joseph-Roques>
- Levy, F. (2022, 22 Eylül). Ocula. <https://ocula.com/art-galleries/fabienne-levy/artists/daniela-edburg/>

Görsel Kaynakça

- Görsel 1. Jacques-Louis David, “Marat’ın Ölümü”, 128-165cm, 1793, Louvre Müzesi, (fotoğrafı çeken, Zuhul Başbuğ, 2017).
- Görsel 2. Guillaime-Joseph Roques, Marat’ın Ölümü, 1793. (2022, 6 Ekim). In Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Marat%27%C4%B1n_%C3%96l%C3%BCm%C3%BC#/media/Dosya:Joseph_Roques_-_La_mort_de_Marat_-_1793.jpg.

- Görsel 3. Jean-Joseph Weerts, Marat'ın Suikasti, 1880, tuval üzerine yağlı boya, 267 x 360 cm. Roubaix, Andre Diligent Sanat ve Endüstri Müzesi. (2022, 5 Kasım) In Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:L%27Assassinat_de_Marat.jpg.
- Görsel 4. Paul Baudry, Charlotte Corday, Nantes Sanat Müzesi, 1860. (2022,22Ekim). In Wikipedia.https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Baudry__Charlotte_Corday_-_c_1860_-_Nantes_Museum_of_Art.jpg.
- Görsel 5. Marie Charlotte Corday, Julian Russell Story, tuval üzerine yağlı boya 1889. (2022, Eykül 29). In American Galery. <https://americangallery19th.files.wordpress.com/2012/02/julian-story-charlotte-corday.jpg>.
- Görsel 6. Jules-Charles Aviat, Charlotte Corday, Marat'ın ölümü, 1880. Tuval üzerine yağlı boya, 281 x 205 cm. Vizille. Mazeau, G. (2009). Corday contre Marat deux siecles d'images. Cesson-Sevigne.
- Görsel 7. Arturo Michelena, Charlotte Corday, 1889. (2022, 2Ekim). In Wikipedia. https://it.m.wikipedia.org/wiki/File:Carlota_Corday_1889_by_Arturo_Michelena.jpg.
- Görsel 8. Pablo Picasso 1931, Kalemli Kadın, 19-25 Aralık 1931. Tuval üzerine yağlı boya, 46,5 x 61,5 cm. Paris, Picasso Müzesi. Mazeau, G. (2009). Corday contre Marat deux siecles d'images. Cesson-Sevigne, Fransa.
- Görsel 9. Edvard Munch, Marat'ın Ölümü, 1907. Tuval üzerine yağlı boya, 153x149cm. Munch Müzesi, Oslo. (2022, 9 Haziran). In Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Marat%27%C4%B1n_%C3%96l%C3%BCm%C3%BC.
- Görsel 10. Daniela Edburg, Death by Shampoo, 2001, Fotoğraf. Pasulka, N. (2022, 8 Kasım). <https://themorningnews.org/gallery/drop-dead-gorgeous>.
- Görsel 11. Robert Wilson, Lady Gaga: The Death of Marat, Video Portrait, 2013, video performans. (2022, 8 Ekim). In Arttsy. <https://www.artsy.net/artwork/robert-wilson-b-1941-lady-gaga-the-death-of-marat-video-portrait>.

EXTENDED ABSTRACT

There are many phenomena and thoughts that form sources for works of art. While the artist sometimes finds the opportunity to express himself with his works, sometimes, the work takes place as a metaphor in the artist's interpretation. Social events contain some codes that inspire the artist. Social events influence the masses so much that for artists, reflection and examination become a necessity. Marat was the victim of a political murder and this became the theme of many works with its sociological elements.

If painters and artists from disciplines are examined in the society they live and in their political and ideological environment, they can lead the researcher to very different phenomena. These phenomena are shaped with the artists' expectations and the society's requests and they reveal the origins of works. Social events are important situations that constitute a source for the artist. Sometimes social events have such great repercussions that artists remain under the influence of events throughout the ages and they find themselves in the flow of events. The fact that Marat became the victim of a political murder became a social event and a strong example for this situation and source for many works. When the period in which he lived and the reasons for being a target are examined closely, the story of Marat, who fell victim to a planned murder, should also be known.

Marat, who had a childhood with illnesses, was a brilliant student. He graduated from faculty of medicine in Paris in 1765 and later he worked as a doctor in England and Scotland for ten years. He started his career as a writer there and collected his essays in a book named "The Nature of Human Soul". Jean Paul Marat, one of the most popular revolutionists in 18th century in France, defended the rights of the poor in his newspaper and became well known among people with these expressions. The royal government hated him and not only the Crown but also moderate supporters of the revolution took sides against him. Jean Paul Marat, a Parisian journalist and MP, was stabbed to death by a young woman called Charlotte Corday; while he was resting in his bathroom and editing the first editions of newspaper reports.

In Marat assassination, it is necessary to mention Marie Anne Charlotte de Corday, who directly takes place in some works and is implied by a knife as a murderer in some other works. Corday family is a family impoverished by the aristocracy. But Marie Corday was raised by a rich monastery. She got married to a royal man and later they got poorer. While her fiancé supported the Kingdom, she supported bourgeois revolution. Her fiancé asked her to migrate and get married but Charlotte refused. She said that the freedom of the homeland is more important than personal happiness. She was relegated because of her ideas and her fiancé and her brother were executed. Charlotte thought that men like Marat who make up the majority of Congress persecuted moderates. Considering the situation in the country and the experiences, she believed Marat's death was the only salvation and she planned the murder. After the murder, many artists, especially David, have taken Marat's death as the subject of their work.

This scene will no doubt continue to be reflected in works of art in different art disciplines today.

The murder, which brought strong sociological events with it, gives the opportunity to reflect the political perspectives of the artists working on the subject. So analyzing the political views of artists is considered to be important while studying the works. Marat is known as an important revolutionist in the 18th century France, where political and social ruptures were experienced. The murder, which happened in France, was the forefront of the works and became integrated with artist's style and view.

In this research, historical events of the period were examined and the lives and political views of the heroes of the event, Marat and Corday, were shed light on. Besides, 11 works of art belonging to different periods and artists were analyzed and the perspectives and styles of the artists were examined. However, repertoire about this famous murder is too much to be listed. Therefore, the research includes a selection of works of art that have been produced until today, which deal with the same subject. While the murder is mainly handled by the artists from the century and geography to which it belongs, it has created a visual point of movement for artists who are abstracted from the realities of their century. At this point, the artists worked on similar feelings and the theme of death along with visuality as an idea and they found the opportunity to turn to different perspectives and artist freedom. Undoubtedly, while the artist seeks inspiration for himself in every period, he also adheres to the history of art. This commitment will continue to drag the artist and his work to different interpretations in every period.

More than 200 hundred years after Marat's murder, the event has not lost its charm and feelings such as self expression and being a victim have continued to be reflected in works of art for generations and the will go on reflecting. Artists seek inspiration for themselves in every period. This event, which deeply affected a certain audience in its own period, has passed into the history of humanity. Action, that takes its permanence and fame from the fundamental power of art, is immortalized in paintings that humanity admires.

Tarım Sektöründeki Gelişmeler Çevresel Kirliliği Etkiliyor mu? Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular

Bahar OęUL¹

Öz

Bu çalışmanın temel amacı tarım sektöründeki gelişmeler ile çevre kirliliği ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda tarımsal katma değer ve CO₂ değişkenlerinin yanı sıra ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticari açıklık oranı değişkenleri de analize dahil edilmiştir. Türkiye ekonomisinde söz konusu değişkenlere ait 1990-2018 örneklem dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoresresif (ARDL) sınır testi yönteminden yararlanılmıştır. Ampirik bulgular söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. ARDL katsayı tahmin sonuçları; uzun dönemde modeldeki tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Uzun dönemde ekonomik büyümenin, tarımsal katma değerin ve ticari serbestleşmenin CO₂ emisyonunu artırdığı görülmekte iken; yenilenebilir enerji tüketiminin ise CO₂ emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ters-U Şeklindeki ilişkinin varlığını gösteren Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin uzun dönemde geçerli olduğu; ancak kısa dönemde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Katma Değer, CO₂ Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi, Türkiye

Do Developments in the Agricultural Sector Affect Environmental Pollution? Empirical Findings on Turkey

Abstract

The main purpose of this study is to investigate the relationship between developments in the agricultural sector and environmental pollution. For this purpose, in addition to agricultural value added and CO₂ variables, economic growth, renewable energy consumption and trade openness variables were also included in the analysis. Annual data for the 1990-2018 sample period of the said variables in the Turkish economy were used. In the study, Pesaran et al. (2001) Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test method was used. Empirical findings have shown the existence of a cointegration relationship between these variables. ARDL coefficient estimation results; revealed that all variables in the model are statistically significant in the long run. While it is seen that economic growth, agricultural added value and trade liberalization increase CO₂ emissions in the long term; It has been concluded that renewable energy consumption reduces CO₂ emissions. The Environmental Kuznets Curve hypothesis, which shows the existence of an inverted-U-shaped relationship between economic growth and environmental pollution, is valid in the long run; however, it is seen that the Environmental Kuznets Curve hypothesis is not valid in the short term.

Key Words: Agricultural Value Added, CO₂ Emission, Renewable Energy Consumption, Environmental Kuznets Curve Hypothesis, Turkey

Atıf İçin / Please Cite As:

Oğul, B. (2023). Tarım Sektöründeki Gelişmeler Çevresel Kirliliği Etkiliyor mu? Türkiye üzerine ampirik bulgular. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1016-1026. doi:10.33206/mjss.1063110

Geliş Tarihi / Received Date: 26.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.04.2023

¹ YÖK 100/2000 Programı Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, baharogul@yahoo.com,

 ORCID : 0000-0002-4335-9086

Giriş

Küresel ısınma ve beraberinde gelen iklim değişikliği gittikçe şiddetini artıran çevresel sorunlardır. Küreselleşme süreci ile pek çok nedenden dolayı sera gazı salınımı artmış ve birçok çevre problemlerine neden olmuştur. Dünya genelinde CO₂ emisyonu salınımının artışı ülkeleri de çeşitli yollarla etkilemektedir. Küresel boyuttaki ısınma ve iklim sorunları ile mücadele noktasında CO₂ emisyonunun azaltılması için dünya genelinde birçok çözüm önerilmektedir. Bu çözüm yollarından biri fosil kaynaklı enerji tüketimini azaltmaktır. Bu enerji türünü ülkeler; imalat sanayi, ulaştırma, turizm ve tarım sektörleri gibi çoğu alanda kullanmaktadırlar. Tarım sektörü fosil kaynaklı enerji tüketimi yoğunluğuna sahiptir. Başka bir deyişle tarım sektöründeki yüksek sera gazı salınımına; yakıtla çalışan çiftlik ekipmanlarının kullanımı, azot bakımından zengin gübrelerin kullanımı ve çiftlik tesislerinde çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesi gibi bazı durumlar sebep olabilmektedir (Okumuş, 2020, s. 22).

Türkiye uygun coğrafyası, iklimi, sulama kaynakları ve geniş arazileri tarım ve gıda alanında dünya ekonomileri içinde önde gelmektedir. Türkiye, tarım ve gıda endüstrisinde çalışan nüfusun yaklaşık olarak %18'ini istihdam etmektedir. 2020 yılında GSYİH'sinin %6,6'sını tarım ve gıda endüstrisi oluşturmaktadır. Bu sektörün 2020'de GSYİH'ye mali katkısı 47,3 milyar ABD dolardır. 2019 yılında Avrupa tarım ekonomisinde 1. sırada olup küresel tarım ekonomisinde ise 10. sırada yer almıştır. Dünyanın en büyük 10. tarım üreticisidir. İncir, fındık, ayva ve kayısı üretiminde; ayva, kuru üzüm ve un ihracatında 1. sıradadır. Ayrıca 2020 yılında küresel olarak 190'dan fazla ülkeye yaklaşık olarak 1.800 çeşit tarım ürünü ihraç edip 18,8 milyar ABD doları ihracat hacmine ulaşmıştır. 2002-2020 döneminde tarımsal ürün ihracatı %408 artış göstermiştir. Hatta 2003-2020 döneminde tarım sektörünün ortalama yıllık büyüme oranı %2,5 olmuştur (Invest in Turkey, 2021).

İklim Şeffaflığı Raporu (2021)'e göre Türkiye'de tarım sektörünün en büyük sera gazı emisyonuna sebep olan kaynakları; enterik fermantasyon (%37), gübre (%35) ve sentetik gübre kullanımı (%21)'dir. Bu raporda ayrıca Türkiye'nin tarımsal emisyonlarının başlıca hayvan gübresi kullanımı gibi unsurlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu sektördeki sera gaz salınımını azaltmak için gıda atıklarının azaltılmasının yanı sıra gübrelerin etkin ve verimli kullanımı sağlanmalıdır. Ayrıca tarım faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmelidir. Methan emisyonları 2030 itibarıyla %10 ve 2050 itibarıyla %35 azaltılmalıdır. Azot oksit emisyonları ise 2030 yılı itibarıyla %10 ve 2050 yılı itibarıyla %20 azaltılmalıdır (İklim Şeffaflığı Raporu, 2021).

Türkiye'de ekonomik büyüme ve nüfus artışı beraberinde enerji ve doğal kaynaklara olan talepte artış göstermiştir. Bu talep, 2002 yılından beri yıllık %5,5 büyüme ile OECD ülkeleri arasında en hızlı büyüme olarak görülmüştür. Türkiye Avrupa'da enerji tüketiminde 5. sıradadır. Türkiye ekonomisi, enerji ithalatçısı ülke olarak bu alanda ithal bağımlılığı yüksek bir ülkedir (IEA, 2021; BP, 2021; Invest in Turkey, 2021). Bu sebepten dolayı büyük cari açık verilmektedir. Hatta 2019 yılındaki 202,7 milyar dolarlık ithalatının yaklaşık olarak 150 milyar dolarını başka bir deyişle %74'ünü enerji ithalatı için gerçekleştirmiştir. Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının devreye koyulmasına yönelik olarak yeni politikalar ve yatırım modellerinin oluşturulmasının temel sebebi de budur. Yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek olan bir ülke konumundadır. Hatta bu potansiyelin kullanımı son 10 yılda artış göstermiştir. 2020 yılı sonu itibarıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunu hidro, rüzgâr ve güneş kaynakları oluşturmaktadır (IEA, 2021; BP, 2021; Invest in Turkey, 2021). Türkiye kendi geleceğine yön verebilmek adına fosil yakıt kullanımını azaltmalı, yenilenebilir enerji kullanımını ve yatırımlarını artırmalı ayrıca enerjisini etkin/verimli kullanmalıdır (Naimoğlu vd., 2022).

Dış ticaret ve çevre ilişkisi küreselleşme süreciyle birlikte artmıştır. Toplumların ekonomik büyümeleri ve kalkınmaları için dış ticaret büyük bir öneme sahiptir. Ama dış ticaretin olumsuz dışsallıkları da bulunmaktadır. Çevresel kaliteyi ve karbondioksit emisyonunu etkilemektedir. Bu nedenle de ticari açıklık ve çevre ilişkisi pek çok çalışmada yerini almaktadır (Akbulut Bekar ve Terzi, 2018, s. 84).

Bu çalışmanın temel amacı tarım sektöründeki gelişmeler ile çevre kirliliği ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda tarımsal katma değer ve CO₂ değişkenlerinin yanı sıra ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticari açıklık oranı değişkenleri de analize dahil edilmiştir. Türkiye ekonomisinde söz konusu değişkenlere ait 1990-2018 örneklem dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde tarımsal katma değer ve CO₂ ilişkisine ait sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu nedenle literatürdeki eksiklikten dolayı modele bu değişken de eklenmiştir. Çalışmada ÇKE hipotezinin Türkiye'de ilgili dönem için geçerli olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak alan yazında yer alan bazı çalışmalara yer verilmiştir. Analiz kısmında

modeldeki değişkenlerin birim kök durumunu incelemek için ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli eşbütünlük ilişkisi incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirmeye yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Literatür Taraması

Simon Kuznets (1955)'in ortaya attığı gelir dağılımı ve ekonomik büyüme ilişkisine ait görüşler sonraki çalışmalarda farklı değişkenlerle incelenerek literatüre katkı sağlanmıştır. Kuznets eğrisi yaklaşımı özellikle 1990'lı yıllarla birlikte çevreye uyarlanarak ekonomik büyüme ve çevresel bozulma ilişkisi alan yazında en sık tartışılan konular arasına girmiştir. Bu incelemeyi yapan bazı ekonomistler çevresel kirliliğin ekonomik büyüme ile önce arttığını sonrasında ise azaldığını yani kişi başına düşen gelir seviyesi ile çevre kirliliği düzeyi arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Hatta bu hipoteze Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi denilmiştir (Kocak, 2014, s. 62-63).

Ekonomik büyüme ve çevre kalitesi ilişkisini analiz eden ilk çalışmayı Grossmann ve Krueger (1991) yapmıştır. Ekonomik büyüme ve hava kalitesi ilişkisi 42 NAFTA ülkesi için yatay kesit analiziyle ele alınmıştır. Hava kalitesini temsil eden Kükürtdioksit (SO₂) ve Partikül madde (PM) değerlerinden yararlanılarak gelir ve çevre arasında ters-U şeklinde bir ilişki elde edilmiştir. Grossman ve Krueger (1995) kişi başına düşen milli gelir ve hava kalitesi değişkeni dışında su kalitesini de analiz etmiştir. Kirlilik göstergesi 14 farklı değişken (arsenik, kadmiyum, nitrat vb.) kullanılarak çalışma sonucunda 14 tane değişken arasında 5 tanesi için ters-U 6 tanesi için de N şeklinde ilişki gözlemlenmiştir.

Grossman ve Krueger (1991 ve 1995), Panayotou (1993) ve Shafik (1994) ÇKE hipotezine ait yapılan ilk çalışmalardandır. Böylelikle bu çalışmalara istinaden birçok çalışmada ÇKE hipotezi test edilmeye başlanmıştır. Kişi başına düşen milli gelir ve çevre kirliliği arasındaki bazı çalışmalarda bu değişkenler arasındaki ilişki incelenirken bazı çalışmalarda ise ÇKE hipotezi test edilmeye çalışılmıştır. Modellerde kullanılan değişkenler, ülke/ülkeler, dönem ve yöntem gibi unsurlardan dolayı çalışmalar birbirinden farklılık göstermektedir. ÇKE hipotezine ait yapılan ilk çalışmalarda ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ilişkisi incelenirken sonraki çalışmalarda ise yenilebilir veya yenilenemez enerji tüketimi, ticari açıklık oranı, kentleşme, tarımsal katma değer gibi değişkenler de eklenerek incelenmiştir. Ancak yapılan çalışmalarda tarım sektörüne ait eksiklik görülmüştür.

Tablo 1. ÇKE Hipotezinin Geçerliliğine Dair Yapılan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Değişken	Yöntem	Sonuç
Ang (2007)	1960- 2000 Fransa	CO ₂ emisyonu, gelir ve enerji kullanımı	Johansen eşbütünlük, ARDL sınır testi	ÇKE geçerli
Halicioğlu (2009)	1960-2005 Türkiye	Karbon emisyonları, GSYİH, dış ticaret ve enerji tüketimi	ARDL sınır testi, Johansen eşbütünlük ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	ÇKE geçerli değil
Fodha ve Zaghoud (2010)	1961-2004 Tunus	Kişi başına karbondioksit ve kişi başına kükürt emisyonları ve kişi başına düşen gelir	Johansen eşbütünlük	ÇKE geçerli değil
Shahbaz vd. (2012)	1971-2009 Pakistan	CO ₂ , kişi başına düşen gelir, enerji tüketimi ve ticari açıklık	ARDL sınır testi	ÇKE geçerli
Shahbaz vd. (2013)	1960-2007 Türkiye	CO ₂ emisyonları, ekonomik büyüme, enerji yoğunluğu ve küreselleşme	ARDL sınır testi, Johansen eşbütünlük, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger Nedensellik	ÇKE geçerli
Kocak (2014)	1960-2010 Türkiye	CO ₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi	ARDL sınır testi	ÇKE geçerli değil

Tablo 1 Devamı. ÇKE Hipotezinin Geçerliliğine Dair Yapılan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Değişken	Yöntem	Sonuç
Bölük ve Mert (2015)	1961-2010 Türkiye	CO ₂ emisyonları, GSYİH, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik	ARDL sınır testi ve ECM	ÇKE geçerli
Bento ve Moutinho (2016)	1960-2011 İtalya	CO ₂ emisyonu, yenilenebilir ve yenilenemez elektrik üretimi, ekonomik büyüme ve ticaret	Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi	ÇKE hipotezi geçerli
Lebe (2016)	1960-2010 Türkiye	CO ₂ salımı, GSYİH, enerji tüketimi, dışa açıklık ve finansal gelişme	ARDL sınır testi ve Granger nedensellik	ÇKE geçerli
Yurtkuran ve Terzi (2017)	1971-2015 Meksika	Kişi başına düşen karbon salımı, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, kişi başına düşen kömür tüketimi ve finansal gelişim	ARDL sınır testi, Bayer-Hanck eşbütünleşme testi, Hatemi-J asimetrik nedensellik yöntemi	ÇKE geçerli
Ravanoğlu vd. (2018)	1990-2013 Kırgızistan	Kişi başına GSYİH, karbon salınımı ve enerji tüketimi	ARDL sınır testi	ÇKE geçerli
Çetin ve Saygın (2019)	1960-2014 Türkiye	Kişi başına düşen reel gelir, karbon emisyonu, ticari açıklık ve enerji tüketimi	ARDL sınır testi	ÇKE geçerli
Ceylan ve Karaağaç (2020)	1960-2014 Türkiye	Kişi başına düşen gelir düzeyi, kişi başına karbondioksit miktarı ve kişi başı enerji tüketimi	Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve ECM	ÇKE geçerli değil
Okumuş (2020)	1968-2014 Türkiye	CO ₂ emisyonu, ekonomik büyüme, tarımsal katma değer, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi, dışa açıklık oranı ve kentleşme oranı	ARDL sınır testi	ÇKE geçerli
Yurtkuran (2021)	1995-2016 Türkiye	CO ₂ emisyonu, lojistik ve ekonomik büyüme	Fourier ADL eşbütünleşme testi, FMOLS, CCR uzun dönem tahminçileri ve Toda-Yamamoto ve Fourier TY nedensellik yöntemleri	ÇKE geçerli
Özbek ve Oğul (2022)	1990-2018 Türkiye	CO ₂ emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi	ARDL sınır testi, FMOLS ve CCR	ÇKE geçerli

Ekonometrik Analiz

Veri Seti ve Model

Türkiye’de ekonomik büyüme, tarım sektörü, yenilenebilir enerji, ticari açıklık ve CO₂ emisyonu ilişkisinin araştırılması için 1990-2018 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılacak serilerin doğal logaritmaları alınarak model;

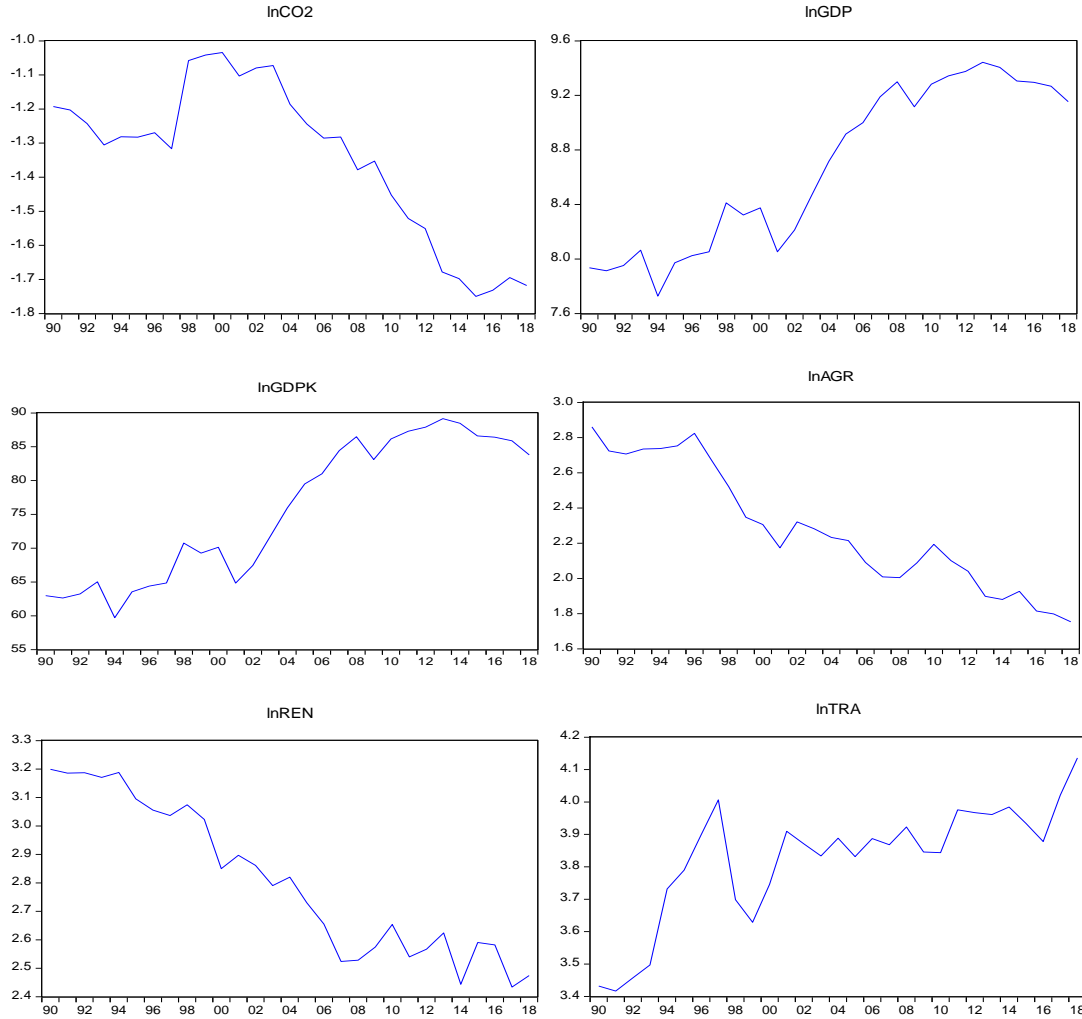
$$\ln CO_{2t} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GDP_t + \alpha_2 \ln GDPK_t + \alpha_3 \ln AGR_t + \alpha_4 \ln REN_t + \alpha_5 \ln TRA_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

şeklinde oluşturulmuştur. Modelde kullanılan CO₂; Karbondioksit emisyonunu, GDP; Kişi başına düşen milli geliri, GDPK; Kişi başına düşen milli gelirin karesini, AGR; Kişi başına düşen tarımsal katma değeri, REN; Yenilenebilir enerji tüketimini ve TRA; Ticari açıklık oranını temsil etmektedir. Modelde kullanılan değişkenlere Dünya Bankası (WDI) veri tabanından ulaşılmıştır. Öncelikle modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere bakılacak, serilerin grafikleri incelenecektir. Tablo 2’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	$\ln CO_2$	$\ln GDP$	$\ln GDPK$	$\ln AGR$	$\ln REN$	$\ln TRA$
Ortalama	-1.344916	8.675825	75.61336	2.276456	2.805455	3.822874
Medyan	-1.282639	8.716312	75.97409	2.215429	2.790490	3.870834
Maksimum	-1.033999	9.442625	89.16316	2.860842	3.199113	4.136036
Minimum	-1.749574	7.727684	59.71710	1.753714	2.433876	3.416940
Standart Sapma	0.230179	0.596394	10.31493	0.346640	0.264218	0.183114
Çarpıklık	-0.495313	-0.101621	-0.067328	0.290314	0.201411	-0.934186
Basıklık	2.036876	1.350520	1.334172	1.794536	1.556548	3.160274
Jargue-Bera	2.306647 (0.315586)	3.337527 (0.188480)	3.375013 (0.184980)	2.163244 (0.339045)	2.713698 (0.257471)	4.249106 (0.119486)

Tablo 2'deki verilere göre tüm değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Modeldeki değişkenlerin grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 1'de CO₂ emisyonu, kişi başına düşen milli gelir, kişi başına düşen milli gelirin karesi, tarımsal katma değer, yenilenebilir enerji ve ticari açıklık verilerinden oluşan serilerin belirli bir trende sahip olduğu görülmektedir.

Yöntem

Modeldeki serilerin birim kök seviyesini sınamak amacıyla Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile Phillips ve Perrons (PP) (1988) tarafından geliştirilen Phillips ve Perrons (PP) birim kök testinden yararlanılmıştır. Birim kök testinden elde edilen sonuca göre yöntem belirlenerek analize devam edilmiştir. Modeldeki değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisini incelemek için klasik eşbütünlük yöntemlerinin yerine Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yönteminden yararlanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı en küçük

kareler metoduna dayanmaktadır. Bu yöntemin seçilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olduğu veya farklı dereceden bütünleşik olduğu durumlarda da kullanılabilme esnekliğidir. Değişkenlerin düzeyde durağan başka bir deyişle $I(0)$ olduğu veya birinci farkında durağan olduğu başka bir deyişle $I(1)$ olması durumlarında uygulanabilmektedir (Esen vd., 2012, s. 256). Bir diğ er avantajı ise küçük örnekleme sahip olan modelde bile uygulanmasının mümkün olmasıdır (Kamaruddin ve Jusoff, 2009, s. 100).

Ayrıca bu yöntem bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerini modele dâhil etmektedir. Yöntemde dinamik sınırsız hata düzetme modelinden yararlanıldığı için diğ er eşbütünleşme testlerine göre istatistiki olarak daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır. Kısa ve uzun dönem dinamikleri ile ilgili bilgiler sunmaktadır (Pesaran vd., 2001; Shahbaz ve Lean, 2012, s. 475). ARDL testi için kısıtsız hata düzetme modeli oluşturulmuştur.

$$\Delta \ln CO_{2t} = b_0 + \sum_{i=1}^m b_{1i} \Delta CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n b_{2i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{3i} \Delta \ln GDPK_{t-i} + \sum_{i=1}^r b_{4i} \Delta AGR_{t-i} + \sum_{i=1}^s b_{5i} \Delta REN_{t-i} + \sum_{i=1}^t b_{6i} \Delta TRA_{t-i} + b_7 \ln CO_{2t-1} + b_8 \ln GDP_{t-1} + b_9 \ln GDPK_{t-1} + b_{10} \ln AGR_{t-1} + b_{11} \ln REN_{t-1} + b_{12} \ln TRA_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Eşitlikte gösterilen b_0 ; eğilim katsayısını, Δ ; fark operatörünü ve ε_t ; hata terimini temsil etmektedir. Modeldeki $b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6$ katsayıları kısa dönem dinamik ilişkiyi göstermektedir. $b_7, b_8, b_9, b_{10}, b_{11}, b_{12}$ uzun dönem dinamik ilişkiyi göstermektedir. Değişkenler arasında yer alan uzun dönemli ilişkinin tespiti Wald testi (F istatistiği)'ne göre belirlenmektedir. Testle ilgili hipotezler;

$$H_0: b_7 = b_8 = b_9 = b_{10} = b_{11} = b_{12} = 0 \quad (\text{Eşbütünleşme yoktur})$$

$$H_1: b_7 \neq b_8 \neq b_9 \neq b_{10} \neq b_{11} \neq b_{12} \neq 0 \quad (\text{Eşbütünleşme vardır})$$

Test ile ilgili verilen hipotezlerin sınanması için Wald testiyle F istatistiği hesaplanmaktadır. Elde edilen F istatistiği Pesaran vd. (2001)'de asimptotik olarak türetilmiş olan anlamlılık düzeyleriyle karşılaştırılmaktadır. Alt ve üst kritik değerlere göre yorumlanmaktadır.

F istatistik değeri kritik üst sınırdan büyükse H_1 yani boş hipotez reddedilerek değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu söylenebilmektedir. F istatistik değeri kritik alt sınırdan küçükse H_0 boş hipotez reddedilemez yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı söylenebilmektedir. F istatistiği kritik alt ve üst sınırlar arasında ise yani kararsızlık bölgesindeyse Banerjee vd. (1998)'e göre hata düzetme terimi anlamlılığına bakılarak eşbütünleşme ilişkisinin geçerliliğine karar verilmektedir. Sınır testleri sonucuna göre eşbütünleşme ilişkisinin tespiti yapıldıktan sonra uzun dönem katsayılarının tahmini aşamasına geçilmektedir. Uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi için (3) no'lu eşitlikteki ARDL (m, n, p, r, s, t) modeli elde edilmiştir.

$$\ln CO_{2t} = c_0 + \sum_{i=1}^m c_{1i} \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n c_{2i} \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{3i} \ln GDPK_{t-i} + \sum_{i=0}^r c_{4i} \ln AGR_{t-i} + \sum_{i=0}^s c_{5i} \ln REN_{t-i} + \sum_{i=0}^t c_{6i} \ln DTRA_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Uzun dönem katsayılarının tahmininden sonra tanıs al testlere bakılmaktadır. Böylelikle modelin uygunluğuna karar verilir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için uzun dönem ilişkisinden sonra kısa dönemli ilişkilerin tahmini için ARDL sınır testine dayanan hata modelinden yararlanılabilmektedir. Model;

$$\Delta \ln CO_{2t} = d_0 + \sum_{i=1}^m d_{1i} \Delta CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n d_{2i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p d_{3i} \Delta \ln GDPK_{t-i} + \sum_{i=1}^r d_{4i} \Delta AGR_{t-i} + \sum_{i=1}^s d_{5i} \Delta REN_{t-i} + \sum_{i=1}^t d_{6i} \Delta TRA_{t-i} + \delta ECM_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

(4) nolu eşitlikte verilen ECM_{t-i} değişken hata düzetme terimini göstermektedir. Bu değişkenin katsayısı yani δ terimi modeldeki değişkenlerin bir şok karşısında ne kadar zamanda dengeye döneceklerini gösteren hata düzetmeyi ifade eden hata düzetme terimidir. Yani kısa dönemde meydana gelen bir dengesizliğin uzun dönemde ne kadarının düzeleceğini göstermektedir. Ayrıca bu katsayının negatif ve anlamlı olması beklenen bir durumdur.

Ampirik Bulguların İncelenmesi

Modeldeki serilerin birim kök seviyesini sınamak için Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ile Phillips Perrons (PP) birim kök testinden yararlanılmıştır. Bu testlerin boş hipotezi (H_0) birim köke sahip

olduğu ve diğer durumlar için ise (H_1) durağan olduğu kabul edilmektedir. Değişkenlerin birim kök test bulguları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

ADF	DÜZEY				PP	DÜZEY			
	Sabitli	Olasılık Değeri	Sabitli ve Trendli	Olasılık Değeri		Sabitli	Olasılık Değeri	Sabitli ve Trendli	Olasılık Değeri
<i>lnCO₂</i>	-0.096946	[0.9405]	-1.353482	[0.8524]	<i>lnCO₂</i>	0.269237	[0.9722]	5.696620	[1.0000]
<i>lnGDP</i>	-1.034385	[0.7266]	-1.590560	[0.7710]	<i>lnGDP</i>	-1.027773	[0.7291]	-1.807133	[0.6742]
<i>lnGDP K</i>	-1.013112	[0.7345]	-1.502654	[0.8044]	<i>lnGDP K</i>	0.591827	[0.9869]	-2.353990	[0.3937]
<i>lnAGR</i>	-0.884622	[0.7781]	-2.307915	[0.4164]	<i>lnAGR</i>	-0.885744	[0.7777]	-2.490597	[0.3298]
<i>lnREN</i>	-1.023164	[0.7295]	-2.868748	[0.1869]	<i>lnREN</i>	-0.862868	[0.7849]	-2.940476	[0.1658]
<i>lnTRA</i>	-1.907759	[0.3241]	-3.765648**	[0.0347]	<i>lnTRA</i>	3.531031	[1.0000]	-1.757344	[0.6980]
ADF	1.SIRA FARK				PP	1.SIRA FARK			
	Sabitli	Olasılık Değeri	Sabitli ve Trendli	Olasılık Değeri		Sabitli	Olasılık Değeri	Sabitli ve Trendli	Olasılık Değeri
<i>lnCO₂</i>	-	-	-	-	<i>lnCO₂</i>	-	-	-	-
	5.032188*	[0.0004]	5.156216***	[0.0015]		6.371029***	[0.0000]	6.223013***	[0.0001]
<i>lnGDP</i>	-	-	-	-	<i>lnGDP</i>	-	-	-	-
	5.536938*	[0.0001]	5.509407***	[0.0007]		5.530401***	[0.0001]	5.505001***	[0.0007]
<i>lnGDP K</i>	-	-	-	-	<i>lnGDP K</i>	-	-	-	-
	5.377547*	[0.0002]	5.349434***	[0.0010]		5.450100***	[0.0001]	5.453147***	[0.0008]
<i>lnAGR</i>	-	-	-	-	<i>lnAGR</i>	-	-	-	-
	4.678313*	[0.0009]	4.570905***	[0.0059]		4.666792***	[0.0009]	4.554357***	[0.0061]
<i>lnREN</i>	-	-	-	-	<i>lnREN</i>	-	-	-	-
	5.895503*	[0.0000]	5.891292***	[0.0003]		7.738177***	[0.0000]	7.678516***	[0.0000]
<i>lnTRA</i>	-	-	-	-	<i>lnTRA</i>	-	-	-	-
	4.432243*	[0.0018]	4.609086***	[0.0054]		9.639079***	[0.0000]	8.615998***	[0.0000]

Not: “*” %10, “**” %5 ve “***” %1 sırasıyla anlamlılık seviyesini göstermektedir. Modelin optimum gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriterine (AIC) bakılarak maksimum gecikme sayısı “4” olarak alınmıştır. Tabloda köşeli parantez içinde verilen sayılar otokorelasyondan arındırılmış gecikme sayılarını temsil etmektedir.

Tablo 3'te verilen ADF ve PP test istatistiği sonucuna göre; modelde kullanılan tüm serilerin birinci farkında durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Birim kök durumu neticesinden sonra ARDL sınır testiyle eşbütünleşme ilişkisinin analiz için uygun olduğu görülmüştür. Modelin optimum gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Tablo 4'te ARDL testinin sonuçları verilmiş ve F istatistiği değerine göre eşbütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilecektir. Ayrıca tanısallık testlere göre modelin uygun olup olmadığına bakılmaktadır.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	Optimum Gecikme Uzunluğu		F İstatistik Değeri
$\ln CO_2 = f(\ln GDP, \ln GDPK, \ln AGR, \ln REN, \ln TRA)$	ARDL (2, 3, 3, 3, 3)		8.206042***
	Kritik Değerler		
	%1	%5	%10
I (0)	3.06	2.39	2.08
I (1)	4.15	3.38	3
Teşhis Testleri			
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri	
Jarque-Bera	0.266698	0.875160	
Ramsey Testi	8.338710	0.1019	
ARCH	0.002229	0.9627	
Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi	2.610893	0.4009	
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı	
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı	

Not: “***” %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'teki hesaplanan F istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyine göre I(0) ve I(1) üst kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 4'te tanıtıl testlere de yer verilmiştir. Bu testler katsayıların istatistiki olarak sağlamlığını göstermektedir. Teşhis testlerinde yer alan sonuçlar; otokorelasyon sorunu, değişen varyans sorunu, fonksiyonel form sorununun olmadığını yanı sıra hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Şekil 2'de yer verilen CUSUM ve CUSUMQ testleri ile de katsayıların istikrarlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Tablo 5'te bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısa dönem ve uzun dönemli etkileri gösteren ARDL sınır testine ait bulgulara yer verilmiştir.

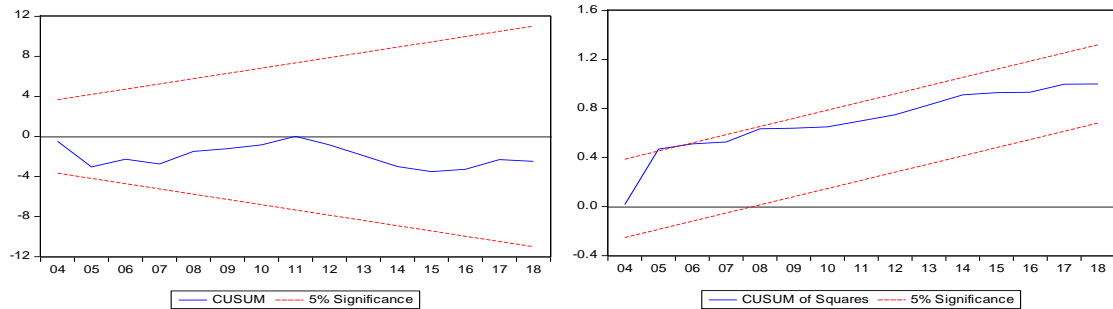
Tablo 5. ARDL Katsayı Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
	Kısa Dönem	
<i>lnGDP</i>	-2.887220	0.0081
<i>lnGDPK</i>	0.149533	0.0113
<i>lnAGR</i>	0.008182	0.8542
<i>lnREN</i>	-0.009085	0.9087
<i>lnTRA</i>	-0.238044	0.0281
<i>ECT(-1)</i>	-1.121035	0.0000
Uzun Dönem		
<i>lnGDP</i>	7.413874	0.0006
<i>lnGDPK</i>	-0.477489	0.0004
<i>lnAGR</i>	0.681985	0.0005
<i>lnREN</i>	-1.651597	0.0011
<i>lnTRA</i>	0.409668	0.0033

Tablo 5'te verilen ARDL katsayı tahmini sonuçlarına göre; uzun dönemde modeldeki tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemde ekonomik büyümenin, tarımsal katma değerin ve ticari serbestleşmenin karbondioksit emisyonunu artırdığı görülmekteyken; yenilenebilir enerji tüketiminin ise karbondioksit emisyonunu azalttığı görülmektedir. Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ters-U şeklindeki ilişkinin varlığını gösteren ÇKE hipotezinin uzun dönemde geçerli olduğu; ancak kısa dönemde ÇKE hipotezinin geçerli olmadığı görülmektedir. Kısa dönemde kişi başına düşen gelirin işareti negatif iken; kişi başına düşen gelirin kuadratik formunun işareti ise pozitifdir. Uzun dönemde ise kişi başına düşen gelirin işareti pozitif iken; kişi başına düşen gelirin kuadratik formunun işareti ise negatiftir.

ECT(-1) katsayısı hata düzeltme terimidir. Hata düzeltme modelindeki katsayıların anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu katsayısının negatif olduğu da görülmektedir. Bu da modelde meydana gelecek olan bir şokun uzun dönemde giderileceği sonucunu göstermektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2013; Alper ve Alper, 2017).

Kısa ve uzun dönem katsayıların uygun olup olmadığını test etmek için ve ARDL modelinin kararlılığının sınanması amacıyla Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen Cumulative sum (CUSUM) ve Cumulative sum of squares (CUSUMQ) sonuçlarına göre tahmin eden parametrelerin istikrarlı olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü görseli, sürekli çizgi ile sembolize edilen model tahminlerinin kesikli çizgilerle belirlenmiş olan ve %5 anlamlılık düzeyinde modellerin durağanlığını sınavan sınırları geçmediği yani katsayılarının incelenen dönemde istikrarlı olduğu görülmektedir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMQ Testi Sonuçları

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın temel amacı tarım sektöründeki gelişmeler ile çevre kirliliği ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda tarımsal katma değer ve CO₂ değişkenlerinin yanı sıra ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticari açıklık oranı değişkenleri de analize dahil edilmiştir. Türkiye ekonomisinde söz konusu değişkenlere ait 1990-2018 örneklem dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. ÇKE hipotezinin Türkiye’de ilgili dönem için geçerli olup olmadığı analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle modeldeki serilerin birim kök seviyesini sınamak amacıyla Genişletilmiş Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile Phillips ve Perrons (PP) (1988) tarafından geliştirilen Phillips ve Perrons (PP) birim kök testinden yararlanılmıştır. ADF ve PP test istatistiklerinin sonucuna göre; modelde kullanılan tüm serilerin birinci farkında durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Birim kök durumu neticesinden sonra modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini incelemek için klasik eşbütünleşme yöntemlerinin yerine Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiş olan ARDL sınır testi yönteminden faydalanılmıştır.

ARDL katsayı tahmini sonuçlarına göre; uzun dönemde modeldeki tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Uzun dönemde ekonomik büyümenin, tarımsal katma değer ve ticari serbestleşmenin karbondioksit emisyonunu artırdığı görülmekteyken; yenilenebilir enerji tüketiminin ise karbondioksit emisyonunu azalttığı sonucu elde edilmiştir. Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ters-U şeklindeki ilişkinin varlığını gösteren ÇKE hipotezinin uzun dönemde geçerli olduğu; ancak kısa dönemde ÇKE hipotezinin geçerli olmadığı yönünde bulguya ulaşılmıştır. Shahbaz vd. (2013), Bölük ve Mert (2015), Lebe (2016), Çetin ve Saygın (2019) Okumuş (2020) ve Yurtkuran (2021) çalışmaları ile bu çalışmada elde edilen sonuçlar benzer niteliktedir.

Tüm bu elde edilen sonuçlara göre, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi ciddi bir problemle başa çıkmak adına iktisadi karar vericiler önlemler almalıdır. Bu yönde özellikle yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek olan ülkemizde enerjide dışa bağımlılık azaltılmalı, fosil yakıt kullanımı azaltılmalı, yenilenebilir enerji yatırımları artırılmalı ve toplam enerji etkin, verimli kullanılmalıdır. Tarım sektörü açısından ise; sera gaz salınımını azaltmak adına gıda atıklarının azaltılmasının yanı sıra gübrelerin etkin ve verimli kullanımı teşvik edilmelidir. Özellikle yeşil çevre, çevre dostu politikalara yönelim sağlanmalıdır. Kamu sektörünün yanında özel sektöründe bu önlemleri alarak katkı sağlaması gerekmektedir. Bu araştırmayı takip eden araştırmalarda tarım sektöründe öncü ülkeler ile aralarında Türkiye’nin de bulunduğu heterojen bir panel veri seti oluşturularak ampirik bulgular elde edilebilir. Elde edilen sonuçlar tarım sektöründeki gelişmiş ülkeler ile Türkiye ve benzeri ülkelerle kıyaslanabilir. Böylece hem daha geniş politika önerileri sunulabilirken hem de ampirik yöntem açısından karşılaştırmalı sonuçlar ortaya konulabilir. Böylece alan yazına katkı sunulacağı değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

“*Tarım Sektöründeki Gelişmeler Çevresel Kirliliği Etkiliyor mu? Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akbulut Bekar, S. ve Terzi, H. (2018). Türkiye’de CO₂ emisyonu ile dışa açıklık arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 83-98.
- Alper, F. Ö. ve Alper, A. E. (2017). Karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ilişkisi: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Soyökonomi*, 25(33), 145-156.
- Ang, J. B. (2007). CO₂ emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 35(10), 4772-4778.
- Banerjee, A., Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283.
- Bento, J. P. C. ve Moutinho, V. (2016). CO₂ emissions, non-renewable and renewable electricity production, economic growth, and international trade in Italy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 142-155.
- Bölük, G. ve Mert, M. (2015). The renewable energy, growth and environmental Kuznets curve in Turkey: An ARDL approach. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595.

- BP, 2021. <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Ceylan, R. ve Karaağaç, G. E. (2020). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin test edilmesi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile hata düzeltme modelinden kanıtlar. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7(2), 75-85.
- Çetin, M. ve Saygın, S. (2019). Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi’nin ampirik analizi: Türkiye ekonomisi örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 529-546.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of estimators of autoregressive timeseries with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dünya Bankası (WB), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Fodha, M. ve Zaghoud, O. (2010). Economic growth and pollutant emissions in Tunisia: An empirical analysis of the Environmental Kuznets Curve. *Energy Policy*, 38(2), 1150-1156.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement *National Bureau of Economic Research*.
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164.
- International Energy Agency, 2021. <https://www.iea.org/>
- Invest in Turkey. (2021). Turkish Agri-Food Industry outlook. Erişim Adresi <https://www.invest.gov.tr/en/sectors/pages/energy.aspx>
- İklim Şeffaflığı Raporu, 2021. <https://www.climate-transparency.org/wp-content/uploads/2021/10/CT2021Turkey.pdf>
- Kamaruddin, R. ve Jusoff, K. (2009). An ARDL approach in food and beverages industry growth process in Malaysia. *International Business Research*, 2, 3.
- Kocak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliği: ARDL sınır testi yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi: Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
- Naimoğlu, M., Sahabi, A. M. ve Özbek, S. (2022). Macaristan Ekonomisinde Enerji Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin FOURIER ADL Eşbütünleşme Yaklaşımıyla Belirlenmesi . *Sosyoekonomi*, 30(53), 487-507.
- Okumuş, İ. (2020). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketimi, tarım ve CO₂ emisyonu ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 21-34.
- Öztürk, I. ve Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267.
- Özbek, S. ve Oğul, B. (2022). Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliği: Türkiye üzerine ampirik bir çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 35-46.
- Panayotou, T. (1993). Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development. *International Labour Organization*.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Ravanoğlu, G. A., Bostan, A. ve Yılmaz, A. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisi HİPotezinin Kırgızistan ekonomisinde geçerliliği; ARDL sınırlar testi yaklaşımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 127-142.
- Shafik, N. (1994). Economic development and environmental quality: An econometric analysis. *Oxford Economic Papers*, 757-773.
- Shahbaz, M. ve Lean, H. (2012). Does financial development increase energy consumption? The role of industrialization and urbanization in Tunisia. *Energy Policy*, 40, 473-479.
- Shahbaz, M., Lean, H. H. ve Shabbir, M. S. (2012). Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Pakistan: cointegration and Granger causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(5), 2947-2953.
- Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T. ve Ali, A. (2013). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in a global economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 494-502.
- Yurtkuran, S. (2021). Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği, *BAUNSOBED*, 24(45), 171-201.
- Yurtkuran, S. ve Terzi, H. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisinin ampirik olarak analizi: Meksika örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 267-284.

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this study is to investigate the relationship between developments in the agricultural sector and environmental pollution. For this purpose, in addition to agricultural value added and CO₂ variables, economic growth, renewable energy consumption and trade openness variables were also included in the analysis. Annual data for the 1990-2018 sample period of the said variables in the Turkish economy were used. When the studies in the literature are examined, it is seen that there are a limited number of studies on the relationship between agricultural added value and CO₂. For this reason, this variable was added to the model due to the lack of literature. In the study, it was analyzed whether the EKC hypothesis is valid for the relevant period in Turkey. In this study, first of all, some studies in the literature were included by scanning the literature. In order to test the unit root level of the series in the model, Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test developed by Extended Dickey and Fuller (1979) and Phillips and Perrons (PP) unit root test developed by Phillips and Perrons (PP) (1988) were used. According to the results of ADF and PP test statistics; It is concluded that all series used in the model are stationary at first difference. After the unit root state result, it was seen that the cointegration relationship with Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test was suitable for analysis. The optimum lag length of the model was determined by considering the Akaike Information Criterion (AIC). To examine the cointegration relationship between the variables in the model, Pesaran et al. (2001) ARDL bounds test method was used. The long and short-term cointegration relationship between the variables was examined with the ARDL bounds test approach.

The views on the relationship between income distribution and economic growth put forward by Simon Kuznets (1955) were examined with different variables in subsequent studies, contributing to the literature. Especially with the 1990s, the nu view was adapted to the environment and the relationship between economic growth and environmental degradation became one of the most frequently discussed topics in the literature. Some economists who made this study revealed that environmental pollution first increased with economic growth and then decreased, that is, there is an inverted-U-shaped relationship between the level of per capita income and the level of environmental pollution. It is also called the Environmental Kuznets Curve (ÇKE) hypothesis.

The first study to analyze the relationship between economic growth and environmental quality was done by Grossmann and Krueger (1991). The relationship between economic growth and air quality is discussed with a cross-section analysis for 42 NAFTA countries. An inverted-U-shaped relationship between income and environment was obtained by using the Sulfur Dioxide (SO₂) and Particulate Matter (PM) values representing air quality. Grossman and Krueger (1995) analyzed the water quality apart from the per capita income and air quality variables. As a result of the study, 14 different variables (arsenic, cadmium, nitrate, etc.) were used for the pollution indicator, and an inverse-U relationship was observed for 5 of them among 14 variables and N for 6 of them.

Grossman and Krueger (1991 and 1995), Panayotou (1993) and Shafik (1994) are among the first studies of the EKC hypothesis. Thus, based on these studies, the EKC hypothesis has begun to be tested in many studies. In some studies between per capita income and environmental pollution, the relationship between these variables was examined, while in some studies the EKC hypothesis was tried to be tested. The studies differ from each other due to factors such as variables used in the models, country/countries, period and method. While the relationship between economic growth and environmental pollution was examined in the first studies of the EKC hypothesis, in later studies, variables such as renewable or non-renewable energy consumption, trade openness, urbanization, agricultural added value were also added. However, in the studies conducted, it was observed that there was a deficiency in the agricultural sector.

According to ARDL coefficient estimation results; It is seen that all variables in the model are statistically significant in the long run. In the long run, it is seen that economic growth, agricultural added value and trade liberalization increase carbon dioxide emissions; On the other hand, it is seen that renewable energy consumption reduces carbon dioxide emissions. The EKC hypothesis, which shows the existence of an inverted-U-shaped relationship between environmental pollution and economic growth, is valid in the long run; however, it is seen that the EKC hypothesis is not valid in the short term.

Hizmetkâr Liderlik ve Örgütsel Güvenin İş Tatmini Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Sağlık Sektöründe Bir İnceleme

Olkan BUDAK¹, Nurgül ERDAL² ve Mustafa FİLİZ³

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algılarının iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık etkisini ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de herhangi bir kamu sağlık kurumunda hizmet sunan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise gönüllü katılım sağlayan 424 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Verilerin analiz edilmesinde betimleyici, tanımlayıcı, faktör analizi, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 25 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre yapılan korelasyon analizi ile kullanılan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı görülmüştür. Araştırma modelinde 10 adet hipotez geliştirilmiş ve hepsi de kabul edilmiştir. Hizmetkâr liderliğin örgütsel güveni ve iş tatmini etkilediği ve örgütsel güvenin de iş tatmini etkilediği bulgulanmıştır. Hizmetkâr liderlik algısının iş tatminine etkisinde örgütsel güvenin çok yönlü olarak aracılık özelliğine sahip olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algıları yükseldikçe, iş tatmin düzeylerinin arttığı ve bu ilişkiye önemli oranda ve olumlu yönde yön verdiği görülmüştür. Sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algıları olumlu yönde arttıkça, işe daha çok tatmin duydukları ve daha fazla örgüte güvendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Çalışanları, Liderlik, Güven, Sağlık Kurumları

Determining the Effects of Servant Leadership and Organizational Trust on Job Satisfaction: A Study in the Health Sector

Abstract

This study aims to reveal the mediating effect of organizational trust on the effect of servant leadership perceptions of healthcare professionals on job satisfaction. The population of the research consists of health workers who provide services in any public health institution in Turkey. The sample of the study consists of 424 health workers who participate voluntarily. Descriptive, factor analysis, correlation and regression analysis were used to analyze the data. The analysis of the data was carried out using the SPSS 25 package program. According to the findings, it was seen that there was no problem of multicollinearity between the variables used with the correlation. In the research model, 10 hypotheses were developed and it was seen that all of them were accepted. It has been found that servant leadership affects organizational trust and job satisfaction, and organizational trust also affects job satisfaction. It has been observed that organizational trust has a multi-faceted mediation feature in the effect of servant leadership perception on job satisfaction. It has been observed that as the servant leadership perceptions of healthcare professionals increase, their job satisfaction levels increase and this relationship significantly and positively leads.

Key Words: Healthcare Professionals, Leadership, Trust, Health Institutions

Atıf İçin / Please Cite As:

Budak, O., Erdal, N. ve Filiz, M. (2023). Hizmetkâr liderlik ve örgütsel güvenin iş tatmini üzerine etkisinin belirlenmesi: sağlık sektöründe bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1027-1043. doi:10.33206/mjss.1210758

¹ Dr. - Beykent Üniversitesi, Maslak Kampüsü, Sarıyer/İstanbul, olkan_budak@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2276-2300

² Dr. - İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi (emekli), nurgul.erdal@istanbul.edu.tr,

 ORCID ID: 0000-0002-2961-3906

³ Öğr. Gör. - Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi, mustafafiliz1109@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7445-5361

Geliş Tarihi / Received Date: 27.11.2022**Kabul Tarihi / Accepted Date:** 02.04.2023

Giriş

Küreselleşme, teknolojik ilerlemeler, bilgiye kolay ulaşım, yoğun rekabet ortamı gibi birçok faktör, hastaların beklentilerinde ve hizmet sunumunda değişimler meydana getirmiş ve örgütsel değerleri ön plana çıkarmıştır (Erdal, 2022, s. 1). Sağlık hizmetleri sunumunda örgütsel değerler önemlidir ve hizmetin kaliteli ve uygun verilmesi için sağlık insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden sağlık çalışanının değeri son dönemlerde daha çok gündem olmakta ve daha fazla dikkat çekilen bir konu olmaktadır (Filiz, 2022, s. 1).

Sağlık sektörü hizmet sektörünün en önemli ayaklarından biridir ve insan sağlığının korunmasında ve iyileştirilmesine aktif rol oynar. Yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren sağlık kurumları yapısı gereği yönetimi oldukça zordur. Bu noktada insana önem veren, çalışanı destekleyen, değişim ve gelişmelere açık lider ve yöneticilere ihtiyaç duyar. Bu yüzden hizmetkar liderlik insan odaklı olması nedeniyle işletmeler tarafından tercih edilmeye başlamıştır (Akdol ve Arikboğa, 2017, s. 526). Sağlık kurumlarında birçok sağlık profesyoneli bir arada çalıştığı için örgütsel güven çok önemlidir. Çalışan örgütüne, yöneticisine ve çalışma arkadaşlarına güven duymak ister. Hizmetkar yönetici ya da lider çalışanları önemseyen onların refahını ve gelişmesini teşvik ettiği için örgütsel güven ve iş tatminine olumlu yönde katkı sağlar. Ayrıca çalışanların yanında müşterilerin ve toplumun çıkarlarını da önem verdiği için müşterilerin memnun olmasını ve müşteri sadakatini artırır (Farrington ve Lillah, 2018, s. 148).

Günümüzde işletmelerde etik dışı uygulamalara bazı durumlarda halen rastlanmaktadır. Son yıllarda yaşanan çeşitli krizler, iş görenlerin işletmeye ve yöneticilerine olan güvenini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda kaybedilen güveni tekrar kazanmak ve çalışanların iş tatmini sağlamaları için lider ve yöneticilere çok iş düşmektedir. Çalışanı önemseyen, refahını sağlayan, gelişmelerine katkı sağlayan, ahlaki değerlere önem veren, güvenilir yönetici ve liderlere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç ise hizmetkâr liderliği ortaya çıkarmıştır (Gökşen, 2019, s. 4). Şiddetli rekabet ortamında faaliyetlerini sürdüren sağlık işletmeleri de kaliteli ve başarılı sağlık hizmeti sunabilmek için rakipleriyle yarışmaktadır. Yapılan araştırmalar hizmetkâr liderliğin takipçilerin iş performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Schwarz vd., 2016, s. 1025; Thu ve Anh, 2017, s. 59). Hizmetkâr liderlik örgüt çalışanlarının tutum ve davranışları üzerinde oldukça etkili bir unsurdur (Grisaffe vd., 2016, s. 40). Çağımızın modern liderlik yaklaşımı olan hizmetkâr liderlik, çıkarıcı bir liderin aksine, çalışanların yanında olan, güvenli ve huzurlu çalışma ortamı sağlayan, çalışanların, müşterilerin ve toplumun çıkarlarını göz önünde bulunduran bir yönetim tarzıdır (Küçük ve Yavuz, 2018, s. 83). Hizmetkâr liderlik kısaca 'ben' değil, 'biz' duygusu ile yaşamı biçimlendirmektedir (Acar vd., 2018, s. 151).

İşletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve sürdürülebilir rekabeti üstünlüğü sağlamalarında, çalışanların iş tatmin düzeylerinin yeterli düzeyde olması büyük önem arz etmektedir (Aslan, 2020, s. 197). Çalışanların iş tatmini duyması işletmenin başarılı olması için önemlidir. Bu yüzden sosyal bilimler alanında tutuma yönelik en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır (Amoah, 2020, s. 6). Örgütlerin amaçlarını gerçekleştirmesi ve hedeflerine ulaşmasının yolu çalışanın işine motive olmasına ve iş tatmini duymasına bağlıdır (Anastasiou, 2020, s. 10). İş tatmini olan birey hem iş yaşamında hem de sosyal yaşamında mutlu olmaktadır. Çevresi tarafından saygı duyulmakta ve çevresine olumlu katkı sağlamaktadır.

Güven kavramı oldukça önemli bir kavramdır ve yaşamın her alanında gereklidir. Güvenin tanımı ise bireyin diğer tarafın adil, etik ve tahmin edilebilir şekilde davranacağına olan inancının seviyesini olarak ifade etmektedir (Nyhan ve Marlowe, 1997, s. 615). Tüm işletmelerde olduğu gibi sağlık işletmelerinde örgütsel güven çok önemlidir ve başarının anahtarı olarak görülür. Örgütsel güveni yüksek işletmeler çalışanların örgütteki ilişkilerini olumlu yönde şekillendirdikleri için yeni gelişimlere ve ilerlemelere açıktır.

İşletmeler, amaçlarına ve en yüksek performans seviyesine ulaşmak için sürekli olarak çaba harcamaktadırlar. Bunun için örgütsel yaşam içindeki ilişkiler ağını iyi yönetme mecburiyeti bulunmaktadır (Şener, 2022, s. 95). Sağlık işletmelerinin amaçlarını gerçekleştirmek ve rekabet avantajı sağlamak için yüksek performansla çalışan, iş tatminine ulaşmış, kuruma, çalışma arkadaşlarına, yöneticisine, ya da liderine güven duyan bireylere ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde çevresel ve iktisadi değişimlerin gerçekleşmesiyle sağlık kurum ve kuruluşların yönetim şekilleri de değişmiş, esnek ve ekip çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Filiz, 2022, s. 2). Ekip üyelerinin arasındaki güven hizmet kalitesinin belirleyicisidir. Bunun oluşması için liderlere çok iş düşmektedir. Bir örgütün yöneticisi veya lideri işletmenin en önemli kaynağının beşeri sermaye olduğunu ve bu sermayenin iyi yönetilmediğinde güvensizlik gelişeceğini ve

işletmenin başarısız olacağını bilmelidir. Ancak örgütsel güveni yüksek olan işletmeler diğer işletmelerden farklılaşırlar, çalışanlar kurumdan ayrılmak istemez, görev ve sorumluluklarını üst düzeyde gerçekleştirirler (Erdal ve Altındağ, 2020, s. 125).

Bu alışma, hizmetkâr liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık etkisini ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Sağlık sektöründe sağlık alanında yetenekli, uzman ve profesyonel kişiler bulunur. Bünyesinde birçok farklı meslek grubu bulundurduğu için yönetilmesi de güçtür. Yapısı gereği birçok yönetici ile koordineli olarak çalışmak zorundadır. Bu bağlamda yöneticilerin iyi idare eden, sorunları çözen, geleceği görebilen, doğru stratejiler planlayan, iyi iletişim kurabilen ve çalışanlara her yönüyle örnek teşkil edebilecek kişiler seçilmelidir. Gerek üniversite ve devlet hastanelerinde gerekse özel hastanelerde yöneticilerin sahip oldukları liderlik özellikleri çalışanların iş tatmini üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yöneticilerin hizmetkâr liderlik ile ilgili sahip oldukları özellikleri ortaya çıkarmak ve bu özellikleri çalışanların örgütsel güven ve iş tatmin düzeylerini artıracak şekilde kullanmaya yön gösterebilecek akademik yayınlar, büyük fayda sağlayacaktır. Bu alışma ile hizmetkâr liderliğin ve sağlanan örgütsel güvenin sağlık çalışanlarının iş tatmini üzerindeki olumlu etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Literatürde bu üç değişkeni kullanan ve örneklem grubu sağlık çalışanları olan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın literatüre katkı sağlaması ve sağlık sektörü yöneticilerine fikir vermesi açısından büyük önem arz ettiği düşünölmektedir.

Hizmetkâr Liderlik

Hizmetkâr liderlik kavramını ilk olarak, Greenleaf (1977) *The Servant as Leader* adlı eserde kullanılmıştır. Greenleaf'e göre hizmetkâr liderlik yalnız liderle ilişkili değildir takipilerle de ilişkilidir. Hizmetkâr liderlikte hem lider hem de takipçiler önemlidir. Bu liderlik, başkalarına hizmet etmekten zevk duyan ve çalışanların menfaatlerini kendi özel istek ve arzularının önüne koyabilen liderlik felsefesini anlatmaktadır. Hizmetkâr liderler çalışanlarının ortak menfaatlerini düşünür, örgütteki görevlerini bir çeşit hizmet olarak benimseyip, bu hizmeti sunmaktan büyük mutluluk duyarlar ve işletmeyi kurumsal hedeflere ulaştırırlar (Baykal vd., 2018, s. 113). Hizmetkâr lider, bütöncöl bir yaklaşımla takipçilerine hizmet veren, onları çalışmaya isteklendiren, ilham veren, işletmenin bütönlüğünü sağlayan kişidir. Bu kişiler toplumda pozitif yönde etki bırakan, vizyon sahibi kişilerdir (Spears, 2004, s. 8). Hizmetkâr liderlik insan odaklı liderlik tarzlarındandır. Amacı ise takipçilerine her şekilde hizmet etmektir. Çalışanları en değerli kaynak olarak gören hizmetkâr lider hem çalışan hem de işletme performansına olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Kılıç ve Aydın, 2016, s. 107).

Örgütsel Güven

Güven kavramı, bireyin başka birine ya da örgüte adil, etik ve tahmin edilebilir bir şekilde davranmasına yönelik sahip olunan inanç düzeyini ifade etmektedir (Nyhan, 1999, s. 60). Güven, bireyin veya grubun taahhütlerine sadık kalacağına dair olan inancı yansıtmaktadır. Ayrıca güven herhangi bir fırsat oluştuğunda bile karşı tarafı olumsuz yönde etkilememeli ve iyi niyeti de içermektedir (Archimi vd., 2018, s. 908). Hosmer (1995: 384) yönetici ve çalışanlarda güvenin gelişmesini belirleyen tutarlılık, bütönlük, sadakat, yetkinlik ve açıklık olmak üzere beş faktörün bulunduğunu belirtmektedir. Shockley-Zalabak vd., (2000) örgütsel güvenin örgütün kültürüne iş ilişkilerine ve işleyişindeki iletişime bağlı olarak geliştiğini bildirmişlerdir. Çalışanlar örgütsel güven duymak için üst yönetimin desteğini, işletme içi iş ilişkilerinin iyileşmesini, istek ve ihtiyaçlarının anlaşılmasını, kendi hedefleri ile örgütün hedeflerinin uyuşmasını beklerler. İşletmeler başarılı olmak için stratejik birleşmeler, yeni örgütsel bağlar, ortaklıklar ve ortak yatırımlar kurmaktadır. Bunların iyi bir şekilde işleyebilmesi de iyi bir iletişime ve örgütsel güvenin varlığına bağlıdır (Lewicki ve Bunker, 1996, s. 114). Örgütsel güven örgüte güven, yöneticiye güven ve meslektaşlarına güven olarak üç boyutta incelenmektedir ve boyutlar birbiriyle ilişkilidir. Bu alt boyutların ilişkisi her zaman görölmeyebilir. Örneğin alışanlar örgütlerine güvenirken, yöneticisine ya da çalışma arkadaşlarına güvenmeyebilir ya da tam tersi de olabilir (Erdal, 2021, s. 112). Çalışanların örgütlerine güven duygusu artınca sadakatlerinde artış olur. Yöneticilerinden gelen kararlara uyum gösterirler ve örgüt için ellerinden geleni yaparlar (Rukshani ve Senthilnathan, 2015, s. 9).

İş Tatmini

İş tatmini kavramı ilk defa Hoppock (1937) tarafından tanımlanmış ve literatüre girmiştir. Hoppock, iş tatmini kavramını, çalışanın iş ortamından veya yaptığı işten memnun olması için tüm etmenlerin pozitif bir kombinasyon oluşturmasıdır şeklinde tanımlamıştır (Hoppock, 1937, s. 301). Çok çeşitli iş tatmini tanımları vardır. İş tatmini, çalışanın işini ya da iş yaşantısını değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan pozitif

duygulardır (Locke, 1976, s. 1304). İş görenlerin iş tatmini sağlandığında işletme başarısı artacaktır (Alınışık vd., 2020, s. 43). İş tatmini, aynı zamanda işletme çalışanın işleriyle alakalı olan inançlarının hepsini kapsamaktadır. Çalışanların iş tatmini dereceleri genel olarak çok mutsuzdan çok mutluluğa doğru bir gösterge sunmaktadır (Çelik ve Demir, 2020, s. 30). İş memnuniyeti ve iş doyumunu kavramları iş tatmin kavramı ile eş değer olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde araştırmacılar ve örgütler iş tatminine oldukça önem vermektedir (Arılı ve Uncuoğlu Yolcu, 2022, s. 1785). İş tatmini dinamik bir kavramdır ve sürekli değişime uğramaktadır. Bu yüzden kişiden kişiye de farklılık göstermektedir (Bil, 2018, s. 4). İş tatminin hem bireye hem de örgüte yararı vardır. İş tatmini sağlamış çalışan kendini geliştirip performansını artırırken aynı zamanda örgütün performansını da artırmaktadır.

Hipotez Geliştirme

Hizmetkâr liderlik, örgütsel güven ve iş tatmini arasındaki ilişkiler

Hizmetkâr liderlik aynı anda liderlik yapılan ve hizmet edilen bireylerin gelişmesine olanak sağlayan bir liderlik tarzıdır. Hizmetkar liderliğin örgütsel güven, yöneticiye güven, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı, lider üye etkileşimi gibi çalışmalarla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Köse vd., 2015, s. 239). Literatürde birçok çalışma bu bulguyu desteklemekte ve özellikle yöneticiye güven ile hizmetkar liderlik arasında anlamlı bir ilişkiye dikkat çekilmektedir (Joseph ve Winston, 2005; Sendjaya ve Pekerti, 2010; Chinomona vd., 2013; Chan ve Mak, 2014; Saleem vd., 2020). Literatür doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1: *Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerinde pozitif etkisi vardır*

Liderler ve yöneticiler işletme için kritik role sahiptir, işletmenin hedeflerine ulaşmasında astlarını etkileyerek işletmenin faaliyetlerinin devam etmesini sağlarlar (Beğenirbaş ve Yalçın, 2020, s.26). Tischler vd., (2016) çalışmalarında sağlık çalışanlarının işte tatmin olmada lider ve yöneticilerin payı oldukça fazla olup, liderlik tutumları, iş tatminini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Zargar vd., (2019) çalışmalarında hizmetkâr liderliğin uygulandığı sağlık kurumlarında çalışanlar daha fazla olumlu davranış sergilemekte ve hasta memnuniyeti daha fazla olmaktadır. Özbezek (2022) çalışmasında yöneticilerin destekçi tutumları ve çalışanlara değer vermesi sonucunda, olumlu ve değer oluşturan davranışların daha çok sergilenmesine sebep olduğu görülmüştür. Chiniara ve Bentein (2016) yöneticilerin destekçi tavırları çalışanın iş tatminine önemli katkılar sağlamaktadır. Mayer vd., (2012) yöneticiler çalışanlar için rol model olup olumlu lider tavırları olumlu çalışan davranışlarını doğurduğu ve hizmetkar liderliğin doğrudan iş tatminini etkilediği, dolaylı olarak da performansı artırdığı görülmüştür. Miears (2004), Teksas'ta devlet okullarında yaptığı araştırmada, hizmetkâr liderlik algısı daha yüksek olan öğretmenlerin işlerinden daha çok tatmin duyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin işlerine devam etmelerini sağlama hususunda önemli görülen iş tatminin sağlanması için hizmetkâr liderlik davranışları önemli rol oynamaktadır (Miears, 2004). Literatürde hizmetkar liderliğin iş tatmini olumlu yönde etkilediğine dair birçok çalışma bulunmaktadır (Jenkins ve Stewart, 2010; Yalçıntaş ve Eren, 2017; Çoban, 2019; Acar, 2018; Aslan, 2020; Beğenirbaş ve Can Yalçın, 2020, Boztosun vd., 2022; Guillaume vd., 2013; Farrington ve Lillah, 2019). Literatür doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur

H2: *Hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.*

H3: *Hizmetkâr liderliğin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.*

H4: *Hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.*

İşten tatmin olan çalışanlar diğer çalışanlara göre daha yaratıcı, üretken ve örgüte bağlı olmaktadır (Eskildsen ve Dahlgard, 2000). Hidayat ve Patras, (2022) yaptıkları çalışmada örgütsel güvenin iş tatminini olumlu etkilediğini bulgulamıştır. Çalışanların örgütsel güvenini ve iş tatmini artırmak için iş ortamının iyileştirilmesi, örgütsel bütünlüğün sağlanması, maaş, terfi ve sosyal yardımın ödemelerinin artırılmasını önermişlerdir (Hidayat ve Patras, 2022). Örgüte olan güvenin azalmasıyla işten ayrılma niyeti oluşur. Bunu önlemek için çalışanlara güvenli bir çalışma ortamı oluşturarak hem çalışan hem de müşterilerin memnuniyeti sağlanmalıdır (Sökmen ve Kenek, 2020). Çalışanlara güvenli iş ortamı sağlandığında ve güven duygusu hissettirildiğinde, psikolojik sözleşme ihlali ve dışlanma azalmakta ve iş tatmini artmaktadır (Artar vd., 2019). Örgütsel güvenin iş tatmini üzerinde olumlu etkisinin olduğunu bulgulayan birçok çalışma bulunmaktadır (Artar vd., 2019; Polat ve Ay 2020; Çakıroğlu, 2021). Literatür doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur

H5: *Örgütsel güvenin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.*

H6: Örgütsel güvenin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

H7: Örgütsel güvenin müşterilerden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

Kişilerin yapmış oldukları iş ve iş ortamı ile fiziki ve ruhsal sağlıkları arasında yakın ilişki vardır ve işleri onları her yönden geliştirmektedir. İş ortamındaki olumsuzluklar ise kişilerin örgüte bağlanmalarını ve örgütsel güveni azaltarak iş tatmin düzeyini azaltmaktadır (Mansur ve Seyhan, 2021). İşletmeler iş görenlerinin işten aldıkları hazzı üst seviyede tuttuklarında iş tatmini artacaktır. Artan iş tatmini ise işletmeye kar olarak geri dönecektir. Güven çok önemlidir ve tüm sosyal ilişkilerin temelidir (İnan ve Çelik, 2018).

Çalışmada sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algılarının iş tatmine etkisinde örgütsel güven düzeyinin aracı role sahip olduğu görülmüştür. Gören ve Özdemir'in (2015), 1180 yönetici ile yaptığı çalışmada hizmetkâr liderliğin, lidere duyulan güven aracılığıyla işe adanmışlık üzerinde etkisi olmadığı bulgulanmıştır. Chan ve Mak (2014) tarafından hizmetkâr liderlik ile astların lidere olan güveni arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Çin'de bir şirkette çalışan 218 kişilik örnekleme yapılan çalışmada, hizmetkâr liderliğin lidere olan güveni belirlemede ve iş tatmine yön vermede önemli etkisi olduğu görülmektedir. Hizmetkâr lider davranışlarıyla astların tatmin olmasında önemli role sahip olmakta ve hizmetkâr liderlik ve iş tatmini üzerindeki etkide lidere duyulan güven düzeyinin aracılık ettiği bulgulanmıştır (Chan ve Mak, 2014).

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri, hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerindeki olumlu etkisinin iş tatminine ait diğer alt boyutlardan daha güçlü olduğudur. Hizmetkâr lider çalışanlara örgütten daha çok değer verir, onları geliştirir ve kararlara katılmaları için cesaretlendirir, çalışana yol gösterir ve her zaman yanlarında olduğunu hissettirir. Çalışanların isteklerine ve şikâyetlerine önem verir ve çözüm yolları geliştirir (Brewer, 2010, s. 7). Bu açıdan hizmetkâr liderlik davranışları çalışanların davranışlarını dolaylı ve doğrudan olumlu katkı sağlar. Literatür doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur

H8: Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven aracılığıyla yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

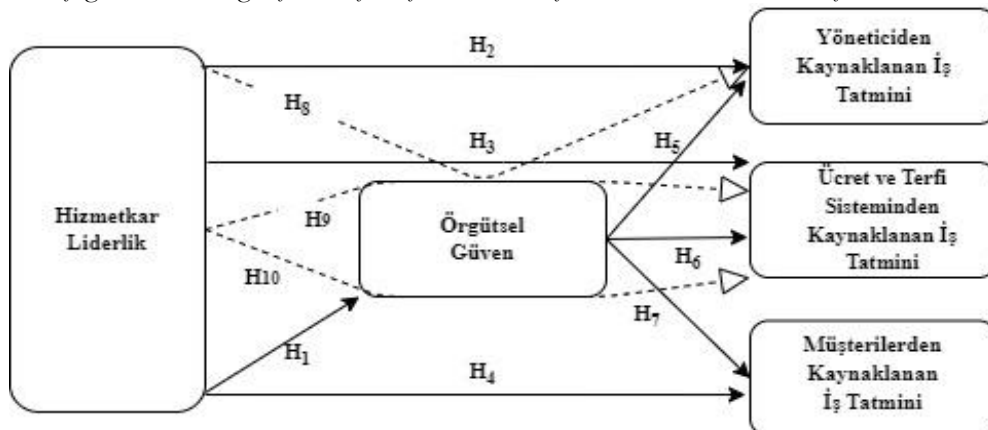
H9: Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven aracılığıyla ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

H10: Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven aracılığıyla müşterilerden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışmada kullanılacak olan değişkenler ile ilgili yapılan literatür taramasında hizmetkâr liderlik ile örgütsel güven arasında (Joseph ve Winston, 2005; Sendjaya ve Pekerti, 2010; Chinomona vd., 2013; Chan ve Mak, 2014; Saleem F., vd. 2020), hizmetkâr liderlik ile iş tatmini arasında (Tischler vd., 2016; Zargar vd., 2019; Özbezek, 2022; Chiniara ve Bentein, 2016; Mayer vd., 2012; Yalçıntaş ve Eren 2017; Çoban, 2019; Acar, 2018; Aslan, 2020; Beğenirbaş ve Can Yalçın, 2020; Boztosun vd., 2022; Guillaume vd., 2013; Farrington ve Lillah, 2019) ve örgütsel güven ile iş tatmini arasında (Mansur ve Seyhan, 2021; Eskildsen ve Dahlgard, 2000; Hidayat ve Patras, 2022; Sökmen ve Kenek, 2020; Artar vd., 2019; Polat ve Ay, 2020) anlamlı ilişkilerin olduğunu bulgularan birçok çalışmaya rastlanmıştır. Literatürde görülen bilgiler çerçevesinde aşağıdaki model geliştirilmiştir. Şekil 1'de araştırmanın modeli verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de verilen model kapsamında 10 adet hipotez ortaya atılmış ve analizler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Evren-Örneklem

Bu çalışmanın evreni Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı kamu hastanelerinde görev alan sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Türkiye’nin farklı illerinde kamu hastanelerinde görev alan 424 sağlık çalışanıdır. Örneklem kütesinin belirlenmesinde *Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)’nin 1,000,000-100,000,000 arasındaki evreni 384 örneklem %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile temsil eder, ölçütü dikkate alınmıştır*. Böylece, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün (2020) verilerine göre 1.142.469 olan Türkiye geneline ait sağlık personeli çalışan sayısının söz konusu referans aralığında kaldığı görülmektedir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2020). Bu açıdan elde edilen örneklem büyüklüğünün anakütleyi temsil etme kabiliyeti açısından yeterli olduğuna karar verilmiştir. Verilerin toplanmasında kolayda örneklem tekniği takip edilmiştir. Bu teknik kolay, az maliyetli ve kısa sürede veri toplanmasına olanak sağladığı için tercih edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2014, s. 127).

Araştırmaya katılan katılımcıların %70,3’ü kadın, %29,7’si erkektir. Medeni duruma ait demografik değişken incelendiğinde ise katılımcıların %63’ünün evli, %35’inin bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki dağılımı %41,3’ü hemşire, %20,5’i idari çalışan, %9,4’ü hastabakıcı, %6,4’ü teknisyen, %6,1’i doktor ve diğer mesleklerden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu (%39,9) üniversite mezunu olup, lise mezunlarının oranı %23,3, yüksek lisans mezunlarının oranı %17,5 ve doktora mezunlarının oranı ise %5,9’dur. Yaş aralığı 18-30 arasında olanların oranı %26,7, 31-40 yaş aralığında olanların oranı %36,1, 41-50 yaş aralığında olanların oranı %31,1 ve 51-65 yaş aralığında olanların oranı ise %6,1 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 37,05 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların meslekte çalışma yılı ortalama 15,57 yıl, kurumda çalışma yılı ise ortalama 13,81 yıldır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri çevrimiçi ve yüz yüze anket yoluyla toplanmış olup 7’li Likert ölçeği ile hazırlanmıştır. Araştırma sorularının geçerliliğini sağlamak amacıyla 9 hastane çalışanı ile görüşme ve 32 hastane çalışanı ile ön testler yapılarak soruların anlaşılabilirliğinin doğrulanması gerçekleştirilmiştir. Sonrasında Türkiye’nin farklı bölgelerinde çalışan kamu hastanelerindeki 424 sağlık personelinin verileri toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu bölüm araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ve sağlık çalışanlarının yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, mesleki deneyim ve öğrenim düzeyi gibi bilgilerinin ortaya konulmasını amaçlamıştır.

Hizmetkâr Liderlik Ölçeği: Hizmetkâr liderlik ölçeği Dennis ve Bocerna (2006) tarafından geliştirilmiştir. Dennis ve Bocerna (2006) ölçeği 29 ifade ve 7 boyut halinde geliştirmiştir. Ölçeğin alt boyut güvenilirlik katsayılarını 0,89-0,97 arasında bulgulamıştır. Bu ölçek Aslan ve Özata (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış 14 madde ve 3 alt boyuta düşürülmüştür. Aslan ve Özata (2011) ölçeğin alt boyut güvenilirlik katsayılarını 0,91-0,93 arasında değiştiğini bulgulamıştır. Ölçek 7’li Likert şeklinde olup ters anlam içeren soru bulunmamaktadır. Araştırmada Aslan ve Özata (2011) tarafından ölçeğin uyarlanan şekli kullanılmıştır.

Örgütsel Güven Ölçeği: Nyhan and Marlowe (1997) tarafından geliştirilen ve Demircan (2003) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 12 sorudan oluşan Örgütsel Güven Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve geçerlilik testleri Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından gerçekleştirilmiş ve iç tutarlılık katsayısı 0,96 olarak tespit edilmiştir. İlk 8 sorusu yöneticiye güven ve diğer 4 sorusu ise örgüte güven ile ilgili olup iki boyuttan oluşmaktadır.

İş Tatmini Ölçeği: Churchill et al., (1974) tarafından oluşturulan ve Comer et al (1989) tarafından geliştirilen toplam 20 maddeden oluşan İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır. Alt boyutları, yöneticiden kaynaklı iş tatmini, müşteriden kaynaklı iş tatmini ve ücret ve terfiden kaynaklı iş tatmini olmak üzere üç alt faktörden meydana gelmektedir. Ölçeğin güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve geçerlilik testleri Comer et al (1989) tarafından gerçekleştirilmiş ve iç tutarlılık katsayısı >0,70 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçek setlerine geçerlik ve güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları, ölçeklerin çalışma için güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri ölçmek için Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Aracılık analizi için diğer

hipotez testlerine ek olarak regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen faktörlerin iç tutarlılığını hesaplamak için Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır. Bu değer faktör alan soruların toplam güvenilirliğini göstermektedir. Bu katsayı, ölçeğin güvenilirlik değerini en iyi yansıtan katsayıdır. Akademik katsayı değerinin 0.70 ve üzerinde olması beklenmektedir. 0.60-0.80 arasındaki bir Cronbach Alpha puanı güvenilir düzeyde olduğunu ve 0.80-1.00 arasında olması yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğunu göstermektedir (Cortina 1993, s. 100).

Tablo 1. Ölçek Değişkenleri ve Alt Bileşenlerinin Güvenirlik Derecesi

Değişkenler ve Alt Bileşenler	Madde	Coranbach Alpha
Hizmetkâr Liderlik	14	0,974
Örgütsel Güven	12	0,971
İş Tatmini	19	0,940
Yöneticiden kaynaklanan iş tatmini	9	0,898
Ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini	6	0,894
Müşterilerden kaynaklanan iş tatmini	4	0,872

Tablo 1 de ölçeklerin güvenilirlik derecesi görülmektedir. Churchill et al., (1974) tarafından oluşturulan ve Comer et al (1989) tarafından geliştirilen toplam 20 maddeden oluşan İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır. İş tatmini ölçeğinin 14.maddesinde yer alan araştırma sorusu 0,50'nin altında faktör yüküne sahip olması ve diğer alt bileşenlere de benzer faktör yüklerinde dağılım göstermesi nedeniyle çıkarılmıştır. Bunun sonucunda 19 sorudan oluşan iş tatmini bağımlı değişkeni için ölçülen genel güvenilirlik analizi 0,974 olarak bulunmuştur. İş tatmininin alt boyutları 0,874 ile 0,898 arasında güvenilirlik değerleri ile temsil edilmektedir. Örgütsel güven bağımsız değişkeninin Cronbach Alpha değerı 0.971, hizmetkâr liderliğe ait bağımsız değişkeninin Cronbach Alpha değerı 0.974 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, öncelikle kayıp veri incelenmesine tabi tutulmuş ve kayıp verinin olmadığı görülmüştür. Sonrasında katılımcıların temel özelliklerini ortaya koymak amacıyla tanımlayıcı istatistikler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan hizmetkâr liderlik, örgütsel güven ve iş tatmini ölçeğine yönelik olarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin ilişki yönünü ve etki düzeyini belirlemek adına korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde IBM SPSS 25 programından faydalanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmanın amacı ve kapsamı belirlendikten sonra etik açıdan uygunluğunu değerlendirmek adına gerekli formlar oluşturularak Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuru yapılmıştır. Kurulun 01.11.2022 tarih ve E-68759 sayılı kararıyla etik açıdan uygunluğuna dair izin alınmıştır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarına, çalışmanın amacını belirtmek amacıyla anketin başında kısa bir paragrafa yer verilmiş ve aydınlatılmış onamları alınmıştır.

Bulgular

Araştırmada öncelikle değişkenlerin faktör analizine uygunluğunu araştırmak için, KMO ve Bartlett'in Küresellik Testi yapılmıştır. Tablo 2'de görüldüğu gibi hizmetkar liderlik için hesaplanan örneklem yeterliliğine ait sınır değer 0,957 olduğundan geçerliliğin mükemmel olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Hizmetkâr Liderlik (Bağımsız Değişken) KMO ve Bartlett's Test

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,940	
Bartlett's Test of Sphericity	Bartlett's Test of Sphericity	7818,516
	Df	91
	Anlamlılık Düzeyi	0,000

Tablo 3'de örgütsel güven için hesaplanan KMO değerı 0,938 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değer, geçerliliğin mükemmel olduğunu desteklemektedir.

Tablo 3. Örgütsel Güven (Bağımsız Değişken) KMO ve Bartlett's Test

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,938	
Bartlett's Test of Sphericity	Bartlett's Test of Sphericity	6814,352
	Df	66

Anlamlılık Düzeyi

0,000

Tablo 2 ve 3'de görüldüğü gibi, ölçeklerin güvenilirlik analizleri ile KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları incelendiğinde model değişkenlerine ve alt bileşenlerine ait ölçeklerin güvenilir olduğu görülmüştür. Aynı zamanda normallik varsayımlarından biri olarak Bartlett Küresellik Testi sonuçlarının <0.05'te anlamlı olduğu tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. İş Tatmini (Bağımlı Değişkenler) KMO ve Bartlett's Test

KMO and Bartlett's Test	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,910
Bartlett's Test of Sphericity	Bartlett's Test of Sphericity
	Df
	Anlamlılık Düzeyi
	6029,717
	171
	0,000

Tablo 4'de görüldüğü gibi KMO değerlerinin 0.70'den büyük olması ve Bartlett's Küresellik Testi sonuçlarının p değerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı veri setinin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiş ve açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Uygulanan faktör analizinde iş tatminine ait 14 numaralı maddenin faktör yükünün diğer alt faktörlere de eşit dağılım göstermesi nedeniyle çıkarılmasına karar verilmiştir. Bağımsız ve bağımlı değişkenlere uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yüklerine ait dağılım tablo 5'te detaylı olarak gösterilmiştir. Bağımsız değişkenlerin dağılımına bakıldığında hizmetkâr liderlik ve örgütsel güvenin tek faktör altında toplandığı görülmektedir. Modele bağımlı değişken olarak dahil edilen iş tatmini, yöneticiden kaynaklı iş tatmini, ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini ve müşterilerden kaynaklanan iş tatmini olmak üzere üç faktöre dağıtılmıştır.

Tablo 5. Açımlayıcı Faktör Analizi

No	Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini
H12	,900				
H13	,896				
H5	,891				
H6	,890				
H14	,883				
H7	,880				
H8	,874				
H4	,869				
H3	,868				
H9	,866				
H2	,852				
H11	,840				
H10	,828				
H1	,825				
G8		,925			
G7		,918			
G5		,915			
G6		,908			
G4		,905			
G2		,897			
G1		,876			
G10		,858			
G9		,857			
G11		,823			
G12		,807			
G3		,752			
T2			,731		
T13			,719		
T10			,689		
T16			,681		
T1			,676		
T3			,675		
T12			,614		
T6			,606		
T17			,587		
T5				,799	

T9	,774
T4	,703
T8	,651
T7	,607
T15	,564
T19	,863
T20	,855
T18	,602
T11	,558

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax

Değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığını, ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Tablo 6'da analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 6. Tammlayıcı İstatistikler ve Korelasyonlar

		Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini
Hizmetkâr Liderlik	Sig. N	1				
		423				
Örgütsel Güven	Sig. N	,720**	1			
		,000	423			
Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	Sig. N	,678**	,635**	1		
		,000	,000	423		
Ücret ve Terfi Kaynaklanan İş Tatmini	Sig. N	,332**	,357**	,000	1	
		,000	,000	1,000	423	
Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	Sig. N	,163**	,183**	,000	,000	1
		,001	,000	1,000	1,000	423

**0,01
* 0,05

Tablo 6 incelendiğinde araştırma modelinde bağımsız bir değişken olan hizmetkâr liderlik ile örgütsel güven ve iş tatmini alt boyutları arasındaki ilişkilerin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca örgütsel güven ile iş tatmini alt boyutları arasındaki ilişkilerin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon katsayıları değerlendirildiğinde tüm değişkenler için hesaplanan tolerans değerleri 0,10'un altında ve VIF değerleri 10'un üzerinde olmadığı için çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı söylenebilir (Pallant, 2005, s. 36). Araştırma hipotezlerini test etmek için regresyon analizleri uygulanmıştır. Tablo 7, hizmetkâr liderlik, örgütsel güven ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerindeki etkilerini belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Determinasyon katsayısına göre hizmetkâr liderlik, örgütsel güven değişkenini %51,7 oranında açıklamaktadır (Düzeltilmiş $R^2 = 0,517$). Tablo 7'deki model 1'de hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerindeki olumlu etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p > 0,05$). Hizmetkâr liderliğin örgütsel güveni olumlu etkilediği ($\beta: 0,720$, $p < 0,01$) bulunduğundan, "Hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerinde olumlu etkisi vardır" şeklindeki H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7'deki model 2'de hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkisini test etmek için regresyon analizi kullanılmıştır. Determinasyon katsayısına göre hizmetkâr liderlik, yöneticiden kaynaklanan iş tatmini değişkenini %45,8 oranında açıklamaktadır (Düzeltilmiş $R^2 = 0,458$). Tablo 7'deki model 2'de hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki olumlu etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p > 0,05$). Hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği tespit edildiğinden ($\beta: 0,678$, $p < 0,01$) "Hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediğini" belirten H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Hizmetkâr liderliğin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkilerini test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Determinasyon katsayısına göre hizmetkâr liderlik, ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmininin %10,8'ini açıklamaktadır (Düzeltilmiş $R^2 = 0.108$). Tablo 7'deki model 3'de hizmetkâr liderliğin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde olumlu etkisinin önemli olduğu görülmektedir ($p > 0.05$). Hizmetkâr liderliğin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği ($\beta: 0.332, p < 0.01$) bulunduğundan, "Hizmetkâr liderliğin terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi vardır" şeklindeki H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Regresyon analizi ile hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Determinasyon katsayısına göre hizmetkâr liderlik, müşterilerden kaynaklanan iş tatmini değişkenini %2,4 oranında açıklamaktadır (düzeltilmiş $R^2 = 0,024$). Tablo 7'deki model 4'de, hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki olumlu etkisinin önemli olduğu görülmektedir ($p > 0.05$). Hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği ($\beta: 0.163, p < 0.01$) bulunduğundan, "Hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkiler" şeklindeki H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel güvenin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkilerini test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Determinasyon katsayısına göre örgütsel güven, yöneticiden kaynaklanan iş tatmini değişkenini %40,2 (Düzeltilmiş $R^2 = 0.402$) oranında açıklamaktadır. Tablo 7'deki model 5'de örgütsel güvenin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p > 0.05$). Örgütsel güvenin yöneticiden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği ($\beta: 0.635, p < 0.01$) belirlendiğinden, "Örgütsel güvenin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi vardır" şeklindeki H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel güvenin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkilerini test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Determinasyon katsayısına göre, kurumsal güven, ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmininin %12,6'unu oluşturmaktadır (Düzeltilmiş $R^2 = 0,126$). Tablo 7'deki model 6'nın örgütsel güvenin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p > 0.05$). Örgütsel güvenin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği ($\beta: 0.357, p < 0.01$) belirlendiğinden, "Örgütsel güvenin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi vardır" şeklindeki H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Regresyon analizi ile örgütsel güvenin müşteriden kaynaklanan iş tatmini üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Determinasyon katsayısına göre örgütsel güven, müşteriden kaynaklanan iş tatmininin %3,1'ini açıklamaktadır (Düzeltilmiş $R^2 = 0.031$). Tablo 7'deki model 7'de örgütsel güvenin müşteriden kaynaklanan iş tatmini üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p > 0.05$). Örgütsel güvenin müşteriden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkilediği ($\beta: 0.183, p < 0.01$) belirlendiğinden, "Örgütsel güvenin müşteriden kaynaklanan iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisi vardır" şeklindeki H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Regresyon Analizi (Hizmetkâr Liderlik, Örgütsel Güven ve İş Tatmini)

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	p	R^2	F
1	Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	0,720	21,278	0,000	0,517	452,734***
2	Hizmetkâr Liderlik	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	0,678	18,918	0,000	0,458	357,887***
3	Hizmetkâr Liderlik	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	0,332	7,214	0,000	0,108	52,044***
4	Hizmetkâr Liderlik	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	0,163	3,395	0,000	0,024	11,527***
5	Örgütsel Güven	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	0,635	16,869	0,000	0,402	284,566***
6	Örgütsel Güven	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	0,357	7,853	0,000	0,126	61,670***
7	Örgütsel Güven	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	0,183	3,830	0,000	0,031	14,667***
8	Hizmetkâr Liderlik Örgütsel Güven	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	0,305 0,458	6,170 9,256	0,000 0,000	0,502	213,739***
9	Hizmetkâr Liderlik Örgütsel Güven	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	0,246 0,154	3,777 2,367	0,000 0,000	0,135	33,974***
10	Hizmetkâr Liderlik Örgütsel Güven	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	0,137 0,065	1,983 0,937	0,000 0,000	0,031	7,771***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Aracı değişkenin rolünü regresyon analizi ile kanıtlamak için; bağımsız değişkenin aracı değişken ve bağımlı değişken üzerindeki etkisi ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi gösterilmelidir. Son olarak aracı değişken ve bağımsız değişken birlikte analize dahil edildiğinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması veya tamamen ortadan kalkması gerekmektedir. Değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin tamamen ortadan kalkması, tam aracı olarak, azalması ise kısmi aracı olarak ifade edilmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1182).

Örgütsel güvenin aracılık etkisini test eden Tablo 8'de hizmetkâr liderliğin örgütsel güven aracılığıyla yöneticiden kaynaklanan iş tatminini etkilediği görülmektedir. Birinci ve ikinci regresyonlarda hizmetkâr liderliğin yöneticiden kaynaklanan iş tatmini ($p = 0,000$, $\beta = 0,678$) ve örgütsel güven ($p = 0,000$, $\beta = 0,720$) üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Üçüncü regresyonda, örgütsel güven bağımsız değişken olarak hizmetkâr liderlik ile birlikte analize dahil edildiğinde, hizmetkâr liderliğin olumlu etkisinin azaldığı ve yöneticiden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuştur ($p = 0,000$, $\beta = 0,305$). Hizmetkâr liderlik ile yöneticiden kaynaklanan iş tatmini arasındaki ilişkiyi örgütsel güven üzerinden açıklama oranı %50,2 olarak bulunmuştur ($p < 0,001$). Bu durumda “Hizmetkâr liderlik örgütsel güven aracılığıyla yöneticiden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkiler” şeklinde geliştirilen H_8 hipotezi kısmi aracılık etkisi sağladığı için kabul edilmiştir.

Tablo 8. Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Güven Aracılığıyla Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

Regresyon	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	p	R ²	F
1	Hizmetkâr Liderlik	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	0,678	18,918	0,000	0,458	357,887***
2	Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	0,720	21,278	0,000	0,517	452,734***
3	Hizmetkâr Liderlik Örgütsel Güven	Yöneticiden Kaynaklanan İş Tatmini	0,305 0,458	6,170 9,256	0,000 0,000	0,502	213,739***

Örgütsel güvenin aracılık etkisini gösteren Tablo 9'da hizmetkâr liderliğin örgütsel güven aracılığıyla ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatminini etkilediği görülmektedir. Tablo 8'deki birinci ve ikinci regresyonlarda hizmetkâr liderliğin ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini ($p=0,000$, $\beta=0,332$) ve örgütsel güven ($p = 0,000$, $\beta = 0,720$) üzerinde anlamlı pozitif yönlü etkisinin olduğu görülmektedir. Üçüncü regresyonda, örgütsel güven, bağımsız bir değişken olarak hizmetkâr liderlik ile birlikte analize dâhil edildiğinde, hizmetkâr liderliğin olumlu etkisinin azaldığı ve ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur ($p = 0,000$, $\beta = 0,246$). Hizmetkâr liderlik ile ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatmini arasındaki ilişkiyi örgütsel güven üzerinden açıklama oranı %13,5 olarak bulunmuştur ($p < 0,001$). Bu durumda “Hizmetkâr liderlik, örgütsel güven aracılığıyla ücret ve terfi sisteminden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkiler” şeklinde geliştirilen H_9 hipotezi kısmi aracılık etkisi sağladığı için kabul edilmiştir.

Tablo 9. Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Güven Aracılığıyla Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

Regresyon	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	p	p	R ²	F
1	Hizmetkâr Liderlik	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	0,332	7,214	0,000	0,108	52,044***
2	Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	0,720	21,278	0,000	0,517	452,734***
3	Hizmetkâr Liderlik Örgütsel Güven	Ücret ve Terfi Sisteminden Kaynaklanan İş Tatmini	0,246 0,154	3,777 2,367	0,000 0,000	0,135	33,974***

Tablo 10'a göre hizmetkar liderlik, örgütsel güven aracılığıyla müşterilerden kaynaklanan iş tatminini etkilemektedir. Tablo 9'daki birinci ve ikinci regresyonlarda hizmetkâr liderliğin müşterilerden kaynaklanan iş tatmini ($p = 0,000$, $\beta = 0,163$) ve örgütsel güven ($p = 0,000$, $\beta = 0,720$) üzerinde anlamlı pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Üçüncü regresyonda ise örgütsel güven, bağımsız değişken olarak hizmetkâr liderlik ile birlikte analize dahil edildiğinde, hizmetkâr liderliğin olumlu etkisinin azaldığı ($p = 0,000$, $\beta = 0,137$) bulunmuştur. Hizmetkâr liderlik ile müşterilerden kaynaklanan iş tatmini arasındaki ilişkiyi örgütsel güven üzerinden açıklama oranı %3,1 olarak bulunmuştur ($p < 0,001$). Bu durumda “Hizmetkâr liderlik, örgütsel güven aracılığıyla müşterilerden kaynaklanan iş tatminini olumlu etkiler” şeklinde geliştirilen H_{10} hipotezi, kısmi aracılık etkisi sağladığı için kabul edilmiştir.

Tablo 10. *Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Güven Aracılığıyla Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini Üzerindeki Etkisi*

Regresyon	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	p	R ²	F
1	Hizmetkâr Liderlik	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	0,163	3,395	0,000	0,024	11,527***
2	Hizmetkâr Liderlik	Örgütsel Güven	0,720	21,278	0,000	0,517	452,734** *
3	Hizmetkâr Liderlik	Müşterilerden Kaynaklanan İş Tatmini	0,137	1,983	0,000	0,031	7,771***
	Örgütsel Güven		0,065	0,937	0,000		

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüz işletmelerinde liderlik davranışlarının örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş tatmini, örgütsel bağlılık vb. konular ile doğrudan ilişkili olduğu bilinmekte ve bu konularla ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışma ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir yeri olan sağlık işletmelerindeki çalışanların hizmetkâr liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık etkileri ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Ayrıntılı literatür taraması sonucunda araştırma modeli oluşturulmuş, 10 adet hipotez geliştirilmiş ve analiz sonucunda hipotezlerin tamamı da kabul edilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algıları ile iş tatmin düzeyleri ve örgütsel güven algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Çalışmada sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algılarının örgütsel güven düzeylerini anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Sağlık işletmeleri hasta merkezli ve birçok meslek grubunun bir arada çalıştığı yerlerdir. Hizmet sektörün en önemli kaynağı beşerî sermaye olduğu için yönetiminde çalışanları her yönüyle desteklemesi gerekir. Sağlık hizmetlerin kaliteli ve uygun olarak sunulabilmesi için liderlere ve yöneticilere çok iş düşmektedir.

Çalışmada sağlık işletmelerinin başarıya ulaşmaları ile ilgili çok önemli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan biri hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerinde pozitif etkisi olduğudur. Hizmetkâr liderlikte izleyicileri dinleme, onların bireysel istek ve gereksinimlerini karşılayabilmek için çaba harcama, izleyicilerin kişisel gelişimlerini destekleme, empati, bütünlük, güven gibi değerler söz konusu olduğu için çalışanlarda örgüte ve yöneticiye güven duymakta işlerini ve sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmek için çaba harcamaktadırlar. Çalışmanın diğer önemli bulgularından birisi hizmetkâr liderliğin iş tatminine olumlu katkı sağladığıdır. Günümüzde işletmelerde ortaya çıkan değişim süreçlerinin başarıyla yönetilmesi, oluşabilecek sorunların önceden tespit edilmesi ve çeşitli önlemlerin alınması, çalışanların süreçten haberdar olabilmesi ve sürece katılabilmesi çok önemlidir. Sağlık işletmeleri yönetiminde klasik yöneticilik yaklaşımının ötesinde bazı yönetsel yetkinlikler gerektirmektedir. Buda hizmetkâr liderlikle sağlanabilir. Hizmetkâr liderler tarafından yönetilen işletmelerde çalışanlar her yönüyle huzurlu ve mutlu oldukları için iş tatminine ulaşmaları kolaydır. Çalışmada örgütsel güvenin iş tatminine olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Çünkü bir kurumda güven çok önemlidir ve bütün etkileşimleri etkiler. Kuruma, yöneticiye, çalışma arkadaşlarına güven duymayanlar her zaman tedirginlik yaşar, izlendiğini hisseder, görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken strese girer ve hata yapma olasılığı artar, işten ve kurumdan uzaklaşmaya çalışır ve fırsat oluştuğunda kurumdan ayrılır. Yetişmiş ve tecrübeli çalışan bulmak kolay değildir bu yüzden örgütsel güven artırılarak çalışanların iş tatmini duymaları sağlanmalıdır.

Liderlik davranışları, örgütsel güven ve iş tatmini birbirini etkileyen çıktılardır. Liderin davranışları, tutumu takipçilerin davranışlarını yönlendirir. Takipçileri tarafından desteklenen liderler takipçilerine her yönüyle örnek olan liderlerdir. Hizmetkâr liderler, işletmeye yarar sağlayan, sürekli iyileştirmelerde bulunan sorumluluk alan takipçilerini yönetmek için sezgi, zekâ ve bilgisini kullanan ve etik davranış gösteren önderlerdir. Liderine güven duyan çalışan genellikle örgütüne güven duyar, iş arkadaşlarını da güven duyar.

Günümüzde işletmeler küreselleşmenin etkisiyle, çeşitli ekonomik, sosyal, politik, kültürel, teknolojik değişimlere maruz kalmaktadırlar. Bu hızlı değişimlerin yaşanması, teknolojinin ilerlemesi, insanların bilgi seviyelerinin artması müşterilerin ihtiyaç ve gereksinimlerini değiştirmiş ve işletmelere bu yönde arayışa itmiştir. Sürekli hız kesmeden devam eden değişimler karşısında geleneksel yöntemlerle işletme yönetmek imkansızdır. İşletmeyi başarıya sürükleyecek ve hedefe ulaştıracak kişi hizmetkâr liderdir. Hizmetkar lider kendi çıkarlarını düşünmez işletme çıkarı ile birlikte çalışanın çıkarlarını üstün tutar. Bu çalışma yalnız sağlık çalışanlarına yönelik olarak yapılmıştır. Hizmet sektöründe insan unsuru çok önemlidir ve işletmenin en önemli kaynağıdır. Bu yüzden diğer hizmet sektöründeki farklı meslek gruplarına uygulanması literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Hizmetkâr Liderlik ve Örgütsel Güvenin İş Tatmini Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Sağlık Sektöründe Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurulu’nun n 31 Ekim 2022 tarihli toplantısında alınmıştır.

Araştırmaçılarının Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Acar, A., Korkmaz, E. V. ve Özgül, D. (2018). Yiyecek içecek işletmelerinde hizmetkâr liderler ve örgütsel güven, Konya-Beyşehir Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 151-159. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1725112>
- Akdol, B., ve Arikboga, F. S. (2017). Leader-member exchange as a mediator of the relationship between servant leadership and job satisfaction: A research on Turkish ICT companies. *International Journal of Organizational Leadership*, 6, 525-535. <https://ssrn.com/abstract=3335750>
- Almaçık, E., Pamuk, M., ve Almaçık, Ü. (2020). Kurumsal imajın bağlılık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri: Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 43-55. http://ibaness.org/bnejss/2020_06_04/06_Almacik_et_al.pdf
- Amoah, R., Frimpomaa, J., Amoah, G., Adutwumwaa, C., and Agyerwaa Danso, C. (2020). Assessing job satisfaction among the workers of Ghana water company limited (Gwcl) In *Ashanti South Region* (Doctoral dissertation). <http://localhost:8080/xmlui/handle/123456789/912>
- Anastasiou, S. (2020). The significant effect of leadership and conflict management on job satisfaction. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(6), 9-17.
- Archimi, C. S., Reynaud, E., Yasin, H. M., and Bhatti, Z.A. (2018). How perceived corporate social responsibility affects employee cynicism : the mediating role of organizational trust. *Journal of Business Ethics*, 151, 907-921. https://pure.port.ac.uk/ws/portalfiles/portal/13451838/BHATTI_cright_How_perceived_corporate_social_responsibility_affects_employee_cynicism.pdf.
- Arlı, H., ve Uncuoğlu Yolcu, İ. (2022). Psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkide işe gönülden adanmanın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1781-1794. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1471>
- Artar, M., Adıgüzel, Z. ve Erdil, O. (2019). Örgütlerde yöneticiye duyulan güvenin, psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel dışlanma ve iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1417-1432. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.680>.
- Aslan, H. (2020). Hizmetkâr liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolü, *BMIJ*, 8(1), 196-212 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1403>.
- Aslan, Ş., ve Özata, M. (2011). Sağlık Çalışanlarında hizmetkâr liderlik: Dennis-Winston ve Dennis-Bocernea hizmetkâr liderlik ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirlik araştırması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(1), 139-154. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13694/165740>.
- Baron, R. M., and Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-1182 <https://doi.org/10.1037//0022-3514.15.6.1173>.
- Baykal, E., Zehir, C., ve Köle, M. (2018). Hizmetkâr liderlik firma performansı ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 5(9), 111-133. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/481522>.
- Begenirbaş, M., ve Yalçın, R. C. (2020). Hizmet çalışanlarının iş tatmini ve performansı liderlik algılamalarından etkilenir mi? hizmetkâr liderlik örneği. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 30(1), 25-49. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1173608>.
- Bil, E. (2018). Ortaöğretim okullarının öğrenen örgüt, örgütsel güven ve iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişki, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara
- Boztosun, D., Filik, T. ve Demirtaş, Ö. (2022). Hizmetkâr lider davranışlarının güven iklimi aracılığıyla iş tatminine etkisi: sağlık sektöründe bir alan çalışması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(1), 87-98. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1823405>.
- Brewer, C. (2010). Servant leadership: A review of the literature. *Online Journal for Workforce Education and Development*, 4(2),1-8.
- Chan, S. C., and Mak, W. M. (2014). The Impact of servant leadership and Subordinates organizational tenure on trust in leader and attitudes. *Personnel Review*, 43(2), 272-287.

- Chiniara, M., and Bentein, K. (2016). Linking servant leadership to individual performance: differentiating the mediating role of autonomy, competence and relatedness need satisfaction. *The Leadership Quarterly*, 27(1), 124-141. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.08.004>.
- Chinomona, R., Mashiloane, M., and Pooe, D. (2013). The influence of servant leadership on employee trust in a leader and commitment to the organization. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(14), 405-414.
- Churchill, G., Ford, N. M and Walker, O. C. (1974). Measuring the job satisfaction of industrial salesmen. *Journal of Marketing Research*, 1(3), 254-260, Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/3151140>.
- Comer, J.M., Machleit, K.A., and Lagece, R.A. (1989). Psychometric assessment of a reduced version in sales. *Journal of Business Research*, 18 (4), 291-203.
- Çoban, O. (2019). *Okul müdürlerinin hizmetkâr liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Cortina, J. M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98-104. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.98>
- Çakıroğlu, D. (2021). Örgütsel adaletin örgütsel güven ve iş tatmini üzerine etkisi toplum 5.0'a doğru sürdürülebilirlik, 165. <https://books.google.com.tr/books?hl>.
- Çelik, Y. ve Demir, B. (2020). İş görenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerinin performansları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(2), 29-49. <https://dergipark.org.tr/en/download/article->.
- Çoban, O. (2019). *Okul müdürlerinin hizmetkâr liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkiler*. Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demircan, N (2003). *Örgütsel güvenin bir ara değişken olarak örgütsel bağlılık üzerine etkisi; eğitim sektöründe bir uygulama* Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora tezi
- Dennis, R. S. ve Bocarnea, M. (2006). Development of the servant leadership assessment instrument. *Leadership & Organization Development Journal*, 26 (8), 600-615 <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/01437730510633692/full/html>
- Erdal, N. (2021). Organizational citizenship behavior and organizational trust relationship: a field study. (Editör Prof. Sinan Sönmez, Assist. Prof. Mücahit Yıldırım) *Academic Research And Reviews In Social Sciences*, Chapter-6, 107- 129
- Erdal, N. (2022). Investigation of the effect of job satisfaction and organizational citizenship behavior on trust in the manager in the example of nurses and health technicians. *Asian Journal of Advances in Research*, 12(3), 1-16. <https://mbimph.com/index.php/AJOAIR/article/view/2751/2394>
- Erdal, N. ve Altındag, E. (2020). Research on the effects of job satisfaction on organizational trust and organizational citizenship in health workers: a case study of university hospitals. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 7(3), 124-142. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1285>
- Eskildsen, J. K. and Dahlgaard, J.J. (2000). A causal model for employee satisfaction. *Total quality management*, 11(8), 1081-1094. <https://doi.org/10.1080/095441200440340>.
- Farrington, S.M. and Lillah, R. (2019). Servant leadership and job satisfaction within private healthcare practices, *Leadership in Health Services*, 32(1), 148-168. <https://doi.org/10.1108/LHS-09-2017-0056>
- Filiz, M. (2022). Türkiye'de sağlık çalışanlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 6(1), 1-11. <https://doi.org/10.52148/ehta.1079174>.
- Gökçen, Z. G. (2019). *Hizmetkâr liderlik, sosyal sürdürülebilirlik, örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşme: aralarındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilimi Dalı İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalı.
- Gören, S., ve Özdemir, M. (2015). Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel güvene ilişkin görüşlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 793-801.
- Greenleaf, R.K. (1977). *Servant leadership*. New York: Paulist Press.
- Grisaffe, D. B., VanMeter, R., and Chonko, L. B. (2016). Serving first for the benefit of others: Preliminary evidence for a hierarchical conceptualization of servant leadership. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 36(1), 40-58. <https://doi.org/10.1080/08853134.2016.1151303>.
- Guillaume, O., Honeycutt, A., and Savage-Austin, A. R. (2013). The impact of servant leadership on job satisfaction. *Journal of Business and Economics*, 4(5), 444-448. <http://www.academicstar.us>
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem analiz*. Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler. Birinci Baskı: Ankara.
- Joseph, E. E., and Winston, B. E. (2005). A correlation of servant leadership, leader trust, and organizational trust. *Leadership and Organization Development Journal*, 26(1), 6-15.
- Hidayat, R., and Patras, Y.E. (2022). The effect of organizational trust and job satisfaction on teachers' organizational citizenship behaviour in private senior high schools. *Al-Tanzim: Jurnal Manajemen Pendidikan Islam*, 6(4), 1049-1063. Available online at <https://ejournal.unuja.ac.id/index.php/al-tanzim/index>.
- Hoppock, R. (1937). Job satisfaction of psychologists. *Journal of Applied Psychology*, 21(3), 300-303. <https://doi.org/10.1037/h0057579>.

- Hosmer, L. T. (1995). Trust: The connecting link between organizational theory and philosophical ethics. *Academy of Management Review*, 20(2), 379-403. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9507312923>.
- İnan, İ. E., ve Çelik, E. (2018). Algılanan örgütsel güven ve iş tatmini: Kastamonu İli özel ve kamu bankalarında bir uygulama. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 23-52. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/528482>.
- Jenkins, M., and Stewart, A.C. (2010). The importance of a servant leader orientation. *Health Care Management Review*, 35(1), 46-54. doi 10.1097/HMR.0b013e3181c22bb8.
- Kılıç, K.C., ve Aydın, Y. (2016). Hizmetkâr liderlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması:güvenirlilik ve geçerlik çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 106-113.
- Köse, S. D., Uğurluoğlu, Ö. ve Tuncay, K. Ö. S. E. (2015). sağlık çalışanlarının hizmetkâr liderlik algılarının lider-üye etkileşimi ve örgütsel güven üzerindeki etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 239-262.
- Kurnaz G. (2018). Kurumsal sosyal sorumluluk ve inovasyon performansının örgütsel bağlılığa etkisi. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 393-406.
- Küçük, K., ve Yavuz, E. (2018). Hizmetkâr liderlik: Gandhi örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(2), 81-93. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/608707>
- Lewicki, R. J. ve Bunker, B. B. (1996). Developing and maintaining trust in work relationships. *Trust in organizations: Frontiers of theory and research*, 114, 139. <https://books.google.com.tr/books?>
- Locke, E.A. (1976). The nature and causes of job satisfaction in Dunnette, M.D. (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Rand McNally, Chicago, IL,1297-349.
- Mansur, F. ve Seyhan, F. (2021). Kişisel dozimetre taşıyan çalışanlarda aşırı iş yükünün örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1033-1049. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1182>.
- Mayer, D.M., Aquino, K., Greenbaum,R.L. and Kuenzi, M. (2012). Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership. *Academy of Management Journal*, 55(1), 151–171.
- Miars, L.D. (2004). *Servant leadership and job satisfaction: A correlational study in Texas Education Agency Region X public schools*. Doctoral Dissertation, Texas A&M University-Commerce, Texas.
- Nyhan, R.C. (1999). Increasing affective organizational commitment in public organizations: the key role of interpersonal trust. *Review of Public Personnel Administration*, 19, 58–70 <https://doi.org/10.1177/0734371X9901900305>.
- Nyhan, R.C., and Marlowe J.R. (1997). Development and psychometric properties of the organizational trust inventory. *Evaluation Review*, 21(5), 614-635. <https://doi.org/10.1177/0193841X9702100505>.
- Özbezek, D.B. (2022). Hizmetkâr liderlik ve işe adanmışlık: psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(2), 584 – 602. Doi: 10.17153/oguüibf.1079602.
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival manual is a step-by-step guide to data analysis using SPSS for Windows* (Version 12). Allen & Unwin, Sydney.
- Polat, Ş., ve Ay, F. (2020). Do individual and vocational features affect nurses' job satisfaction and organizational trust levels? *Arc Health Sci Res*, 2(2), 167-77.
- Rukshani, K. and Senthilnathan, S. (2015). A review of the relationship variables to employee morale and organizational trust. *International Journal of Innovative Research and Practices*, 1(10), 8-15. (ISSN 2321-2918 print, 2321-2926 online), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2232794> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2232794>.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2020). <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/43399,siy2020-tur-26052022pdf.pdf?019.02.2023>.
- Saleem, F., Zhang Y. Z., Gopinath, C., and Adeel A. (2020). Impact of servant leadership on performance: the mediating role of affective and cognitive trust. *SAGE Open*, 10(1), 1-16.
- Sendjaya, S. and Pekerti, A. (2010). Servant leadership as an antecedent of trust in organizations, *Leadership & Organization Development Journal*, 31(7), 643- 663.
- Schwarz, G., Newman, A., Cooper, B. and Eva, N. (2016). Servant leadership and follower job performance: the mediating effect of public service motivation. *Public Administration*, 94(4), 1025-1041. <https://doi.org/10.1111/padm.12266>
- Shockley-Zalabak, P. Ellis K. ve G. Winograd (2000)Organizational trust: what it means, why it matters. *Organization Development Journal*, 18(4), 35-47. <https://www.proquest.com/openview/9c8190aa1767aec0f251f68961eb521e/1?pq-origsite>.
- Sökmen, A., ve Kenek, G. (2020). Normatif bağlılık ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: İş tatmininin düzenleyicilik etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1008-1024 doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.05.1355.
- Spears, L.C.. (2004). *Practising servant-leadership, leader to leader. Fall*, 7-11.<http://www.viterbo.edu/uploadedFiles/academics/msl/PracticingServantLeadershipbyLarrySpears.pdf>.
- Şener, A.A. (2022). Algılanan örgütsel destek ve kendini işletmeden hissetme ilişkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü: Sivil havacılıkta bir araştırma. *Pearson Journal of Social Sciences/Humanities*, 7(21),95-107. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.46872/pj.585>.
- Thu, N. A. and Anh, D, H. (2017). Impacts of servant leadership style on the organizational engagement of employees. implications for research on leadership and employee engagement?. *Vnu Journal of Science: Policy And Management Studies*, 33(3), 58-71.<https://doi.org/10.25073/2588-1116/vnupam.4112>.

- Tischler, L., Giambatista, R., McKeage, R., and McCormick, D. (2016). Servant leadership and its relationships with core self-evaluation and job satisfaction. *The Journal of Values-Based Leadership*, 9(1), 1-18.
- Yalçıntaş, M., ve Eren, F. (2017). Hizmetkâr liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişki: bir havayolu şirketi örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 851-864. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.323535>.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Zargar, P., Sousan, A., and Farmanesh, P. (2019). Does trust in a leader mediate the servant leadership style–job satisfaction relationship? *Management Science Letters*, 9(13), 2253- 2268. doi 10.5267/j.msl.2019.7.028.

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this study is to reveal the effect of servant leadership and organizational trust on job satisfaction. The health sector requires concentrated teamwork with business processes that are quite comprehensive and differentiated from other sectors. The leadership characteristics of the managers in both university and state hospitals and private hospitals have a significant effect on the job satisfaction of the employees. From this point of view, academic publications that can reveal the characteristics of managers about servant leadership and use these features in a way that will increase the organizational trust and job satisfaction levels of employees will be of great benefit.

This study, it is aimed to determine the positive effects of servant leadership and organizational trust on the job satisfaction of health workers. No study was found in the literature using these three variables and the sample group was healthcare professionals. In this respect, it is thought that the research is of great importance in terms of contributing to the literature and giving ideas to health sector managers.

In the literature review on the variables to be used in the study, there is a correlation between servant leadership and organizational trust (Joseph and Winston, 2005; Sendjaya and Pekerti, 2010; Chinomona et al., 2013; Chan and Mak, 2014; Saleem F., et al. 2020). between leadership and job satisfaction (Tischler et al., 2016; Zargar et al., 2019; Özbezek, 2022; Chiniara and Bentein, 2016; Mayer et al., 2012; Yalçıntaş and Eren 2017; Çoban, 2019; Acar,2018; Aslan, 2020; Begenirbaş and Can Yalçın, 2020; Boztosun et al., 2022; Guillaume et al., 2013; Farrington and Lillah, 2019) and between organizational trust and job satisfaction (Mansura and Seyhan, 2021; Eskildsen and Dahlgaard, 2000; Hidayat and Patras, 2022; Sökmen and Kenek, 2020; Artar et al., 2019; Polat and Ay, 2020) have found many studies that found significant relationships. Within the scope of the research, 10 hypotheses were put forward and the analyses were carried out within this framework. The hypotheses are given below.

- H1: *Servant leadership has a positive effect on organizational trust.*
- H2: *Servant leadership has a positive effect on managerial job satisfaction.*
- H3: *Servant leadership has a positive effect on job satisfaction stemming from the wage and promotion system.*
- H4: *Servant leadership has a positive effect on job satisfaction from customers.*
- H5: *Organizational trust has a positive effect on job satisfaction stemming from the manager.*
- H6: *Organizational trust has a positive effect on job satisfaction stemming from the wage and promotion system.*
- H7: *Organizational trust has a positive effect on job satisfaction arising from customers.*
- H8: *Servant leadership has a positive effect on managerial job satisfaction through organizational trust.*
- H9: *Servant leadership has a positive effect on job satisfaction resulting from the pay and promotion system through organizational trust.*
- H10: *Servant leadership has a positive effect on job satisfaction from customers through organizational trust.*

The universe of this study consists of health workers working in public hospitals affiliated with the Ministry of Health in Turkey. The sample of the research is 424 healthcare workers working in public hospitals in different provinces of Turkey. In determining the sample size, the criterion of Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004) that 384 samples make up the universe between 1,000,000 and 100,000,000 with a 95% confidence interval and a 5% margin of error was taken into account. In addition, since the total number of health workers in Turkey is not known clearly, this criterion was taken into account in calculating the sample size. In this respect, it was decided that the sample size obtained was sufficient in terms of its ability to represent the population. A convenience sampling technique was followed in data collection. This technique is preferred because it is easy, low cost and data collection in a short time (Gürbüz and Şahin, 2014). For the data obtained, firstly, the missing data was examined and it was seen that there was

no missing data. Afterwards, descriptive statistics were carried out to reveal the basic characteristics of the participants. Exploratory factor analysis was conducted for the servant leadership, organizational trust and job satisfaction scale used in the study. Correlation and regression analyses were performed to determine the relationship direction and effect level of the variables used in the study. IBM SPSS 25 program was used to analyse the data.

In this study, which was carried out with healthcare professionals serving in many different departments, the effects of servant leadership on organizational trust and job satisfaction dimensions were tried to be revealed. Within the scope of the research model, 10 hypotheses were developed and all hypotheses were accepted. One of the important results of the study is that the positive effect of servant leadership on organizational trust is stronger than other sub-dimensions of job satisfaction. The servant leader values employees more than the organization, develops them and encourages them to participate in decisions, guides the employee and makes them feel that he is always with them. It gives importance to the wishes and complaints of the employees and develops solutions (Brewer, 2010, p. 7). In this respect, servant leadership behaviours indirectly and directly contribute to the behaviour of employees. This study was applied only to healthcare workers. In this respect, it is predicted that its application to different occupational groups in the service sector will contribute significantly to the literature.

Pozitif Psikolojik Sermayenin Mevcut ve Muhtemel Alt Boyutlarının Literatürdeki Seyri: Bibliyometrik Bir Analiz

Ümit ŞEVİK¹

Öz

Bu çalışma pozitif psikolojik sermayenin literatürdeki gelişim düzeyini alt boyutlar perspektifinden değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Luthans, Youssef ve Avolio (2007b) çalışmalarında pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarına bilişsel (yaratıcılık ve bilgelik), duyuşsal (öznel iyi oluş, akış deneyimi, mizah anlayışı), sosyal (minnettarlık, bağışlayıcılık ve duygusal zekâ) ve üst düzey (maneviyat, otantiklik ve cesaret) özellikler kapsamında potansiyel boyutların gelecekte eklenebileceğini belirtmişlerdir. Pozitif psikolojik sermayenin hali hazırda en çok kullanılan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarına eklenecek potansiyel pozitif yapılar, kavramı geliştirecek ve güçlendirecektir. Luthans vd. 'nin (2007b) pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının genişletilmesi beklentilerinin karşılanma durumunu tespit etmek amacıyla Web of Science veri tabanı kullanılarak pozitif yapıları içeren bibliyometrik analiz yapılmıştır. 18 Mart 2023 tarihi itibarıyla literatürde pozitif psikolojik sermayenin çalışıldığı 1904 çalışma tespit edilmiş olup bunlardan 302 çalışmada pozitif psikolojik sermaye potansiyel pozitif yapılarla birlikte çalışılmıştır. 302 çalışmaya yönelik yapılan içerik analizi sonucunda sadece 13 çalışmada pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının pozitif yapılarla genişletildiği sonucuna ulaşılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ile ilgili yapılan 1904 çalışmanın % 0,7'sinde alt boyutlara potansiyel pozitif yapılar eklenmiştir. Bu kapsamda literatürde pozitif psikolojik sermayenin çoğunlukla mevcut dört boyutlu yapısının kullanıldığı ancak Luthans vd. 'nin (2007b) gelecekteki eklenecek potansiyel alt boyutlara yönelik beklentilerinin karşılanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada pozitif psikolojik sermayenin yapısının geliştirilmesi ve genişletilmesine yönelik gelecekte yapılacak çalışmalara tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pozitif psikolojik sermaye, Potansiyel alt boyutlar, Bilişsel ve duygusal güçlü özellikler, Sosyal ve üst düzey güçlü özellikler

The Progress of Current and Possible Sub-Dimensions of Positive Psychological Capital in the Literature: A Bibliometric Analysis

Abstract

This study was conducted to evaluate the development level of positive psychological capital in the literature from the perspective of sub-dimensions. Luthans et al. (2007b) stated in their study that potential dimensions could be added in the future within the scope of cognitive (creativity and wisdom), affective (well-being, flow and humour), social (gratitude, forgiveness and emotional intelligence) and higher-order (spirituality, authenticity and courage) strengths to the sub-dimensions of positive psychological capital. Potential positive constructs, to be added to the most used self-efficacy, hope, optimism and resilience sub-dimensions of positive psychological capital, will develop and strengthen the concept. To meet Luthans et al. (2007b)'s expectation of expanding the sub-dimensions of positive psychological capital, a bibliometric analysis was conducted using the Web of Science database, including positive structures. As of March 18, 2023, 1904 studies on positive psychological capital, 302 of which were studied together with potential positive structures, were identified in the literature. A content analysis of 302 studies was conducted, and it was concluded that the sub-dimensions of positive psychological capital were expanded with positive structures in only 13 studies. Potential positive structures were added to sub-dimensions in 0,7% of 1904 studies on positive psychological capital. In this context, it is considered that, in the literature, the existing four-dimensional structure of positive psychological capital is mostly used, but Luthans et al. (2007b)'s expectations for potential sub-dimensions to be added in the future were not met. In the study, recommendations were made for future studies to develop and expand the structure of positive psychological capital.

Key Words: Positive psychological capital, Potential sub-dimensions of psychological capital, Cognitive and affective strengths, Social and higher-order strengths

Atf İçin / Please Cite As:

Şevik, Ü. (2023). Pozitif psikolojik sermayenin mevcut ve muhtemel alt boyutlarının literatürdeki seyri: bibliyometrik bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1044-1061. doi:10.33206/mjss.1292692

Geliş Tarihi / Received Date: 04.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.06.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, umit.sevik@jsga.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3543-5923

Giriş

Psikolojinin özellikle dünya savaşları ve krizler nedeniyle olumsuzluklara odaklanması pozitif konuları göz ardı etmesine neden olmuştur. Pozitif psikoloji ve örgütlerdeki yansıması pozitif örgütsel davranış ile birlikte pozitif konulara eğilim artmış ve pozitif psikolojik sermayenin doğmasına neden olmuştur (Luthans ve Broad, 2022, s. 1).

Pozitif psikolojik sermayeyi en iyi karşılayan boyutlar öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarıdır. Aslında bu dört boyut ayrıntılı ve kapsamlı bir listeyi temsil etmemektedir. Geçtiğimiz süre zarfında pozitif yapılarda üzerinde anlaşmaya varılmış net bir sınıflandırma sistemi oluşturulamamıştır. Alternatif pozitif yapıların kesişme noktalarının değerlendirilmesi pozitif psikolojik sermayenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bununla beraber diğer pozitif yapıların da şimdi ve gelecekte pozitif psikolojik sermayenin mevcut alt boyutlarına, yeni boyutların dahil edilmesi beklenmektedir (Luthans vd., 2007b, ss. 145-147).

Pozitif psikolojik sermaye, psikolojik kaynak teorisine dayanmaktadır. Pozitif psikolojik sermayenin alt boyutları olan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık bu kapsamda temel kaynak olarak değerlendirilmektedir (Avey, Patera ve West, 2006, s. 46; Luthans, Avey, Avolio ve Peterson, 2010, s. 48; Patnaik, Mishra ve Mishra, 2022, s. 1074). Pozitif psikolojik sermayeyi açıklayan diğer bir teori ise değişime ve gelişime açık olma özelliği kapsamında pozitif duygu geliştirme ve inşa etme teorisidir. Teoriye göre pozitif duygular bireyin pozitif psikolojik sermayesini de inşa eder (Afzal, Malik ve Atta, 2014, s. 31; Carmona-Halty, Salanova, Llorens ve Schaufeli, 2019, s. 606; Siu, Cheung ve Lui, 2015, s. 368). Pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak gelecekte pozitif psikolojik sermayeye eklenecek muhtemel alt boyutların da teori temelli olması önem arz etmektedir.

İş performansı ile ilgili olan pozitif psikolojik sermaye kriterleri sadece pozitifliği içermekle kalmaz aynı zamanda teoriye, araştırmaya, geçerli ölçüme, duruma özgü gelişimsel özelliklere de dayanır (Newman, Ucbasaran, Zhu ve Hirst., 2014, s. 122). Luthans vd. (2007b) zamanla pozitif psikolojik sermayenin sadece 4 boyutla kalmayacağını ve pozitif psikolojik sermayenin çekirdek yapısını erkenden geliştirmek çabasında olduklarını belirtmişlerdir. Amaçlarının, pozitif psikolojik sermaye alanını genişletmeye ve dinamik tutmaya yardımcı olacak gelecekteki araştırma ve uygulamalar için bazı yönergeler sunmak olduğunu vurgulamışlardır. Bu çalışma Luthans vd. 'nin (2007b) yazmış oldukları kitapta birkaç yıl içerisinde pozitif psikolojik sermaye yapısına eklenmesini bekledikleri muhtemel alt boyutlara dair beklentilerinin 2007 yılından bugüne kadar gerçekteleşme durumunun tespitine yöneliktir. Çalışma kapsamında 2007 yılından bugüne kadar pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarına ait literatürde nasıl bir değişim yaşandığı sorusuna cevap aranacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Pozitif Psikolojik Sermaye

Bireylerin olumlu yöndeki psikolojik gelişim durumuna vurgu yapan pozitif psikolojik sermaye, başarılı olmak için gayret göstermeyi, zorlu görevleri üstlenmekte özgüveni, geleceğe dair olumlu atıflar yapmayı, hedeflere ulaşmak için sebat etmeyi, hedefi sürekli olarak güncellemeyi, zorluklar karşısında ayakta kalmayı, düştüğü yerden yeniden kalkmayı ve bu sayılan pozitif özelliklerin de ötesini içerir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2015, s. 2). Pozitif psikolojik sermaye, olumlu bir perspektiften değerlendirildiğinden, bu olumlu bir bakış açısı, zorlu hedeflere ulaşma, engellere ve aksiliklere rağmen hedeflere ulaşmak için enerji ve kaynaklara vurgu yapar (Youssef-Morgan ve Luthans, 2015, s. 181). Gelişmeye ve geliştirmeye açık olan pozitif psikolojik sermaye (Avey vd., 2006, s. 46) teoriye dayanan, araştırılabilir, geçerli ölçüm araçları bulunan, arzu edilen çıktıları üzerinde pozitif etkilere sahip ve bireyin psikolojik durumunu odağa alan bir kavramdır (Luthans ve Broad, 2022, s. 2; Luthans vd., 2010, ss. 42-43; Rego, Lopes ve Nascimento, 2016, s. 134). Pozitif psikolojik sermaye literatürde genel olarak öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutları ile temsil edilir (Donaldson, Chan, Villalobos ve Chen, 2020; Finch, Farrell ve Waters, 2020; Luthans vd., 2007b). Bu dört boyut psikolojik sermaye yapısını en iyi karşılayan boyutlar olup psikolojik sermayenin temel ve öz yapısını da oluşturur (Avey, Luthans ve Mhatre, 2008).

Pozitif psikolojik sermayenin alt boyutu olan *öz yeterlilik*, zorlu görevleri üstlenme, gerekli bilişsel kaynakları harekete geçirme ve engellerle karşılaştığında bile başarılı olma becerisine sahip olmaktır (Nolzen, 2018, s. 244). Çalışanlar belirli alanlarda çok etkin olabildiği gibi bazı alanlarda daha düşük bir

etkinlik seviyesine sahip olabilirler. Öz yeterlilik kavramı ile genelleştirilmiş bir öz yeterlilik değil, göreve özgü öz yeterlilik kastedilmektedir (Avey vd., 2006, s. 46). Diğer bir alt boyut olan *umut* ise insanların genellikle eylem ve davranışlarına daha fazla çaba harcayarak hedeflerine ulaşabileceklerini vurgular. Yüksek umutları olan insanlar, hedef odaklı oldukları için genellikle hedeflerine ulaşmak adına daha fazla çaba harcarlar. Umumlu çalışanlar proaktif davranırlar ve görevlerini yerine getirirken risk alma eğilimindedirler (Yu, Li, Tsai ve Wang, 2019, s. 423). Pozitif psikolojik sermayenin diğer bir alt boyutu olan *iyimserlik*, yalnızca başarılı sonuçlar beklemek değil, aynı zamanda sorunlara yüksek güven ve kişisel yeteneklerle tepki vermek olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, iyimser insanlar gelecekteki olaylar veya bir şeyin başarılı sonuçları hakkında umutlu ve kendinden emindir (Darvishmotevali ve Ali, 2020, s. 2). Son boyut olan *dayanıklılık* ise dayanıklı çalışanların, iş yerindeki engelleme taleplerini başarıyla yönettikleri ve stresli olaylardan kolayca kurtulma yeteneğine sahip olduklarına atıf yapar (Lupşa, Vırğa, Maricutoiu ve Rusu, 2020, s. 1508). Sorunlar ve zorluklarla kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için ayakta kalmak, yeniden başlayabilmek hatta ötesine geçmek dayanıklılık ile karakterize edilir (Luthans vd., 2015, s. 2). Özellikle zamanla alakalı olan dayanıklılık bireyin sahip olduğu varlıklar, riskler ve uyum süreçlerinden etkilenir (Larson ve Luthans, 2006, ss. 12-13).

Literatürde en çok kullanılan pozitif psikolojik sermaye ölçeği Luthans, Avolio, Avey ve Norman (2007a) tarafından oluşturulan ölçektir. Öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutları 24 soru ile ölçülmektedir (Çetin ve Basım, 2012; Dimas, Assunção, Rebelo, Lourenço, ve Alves, 2022; Hong, Huang ve Zhang, 2022; Luthans vd., 2007a; Yeni ve Sezici, 2022).

Potansiyel ve Gelecekteki Boyutlar

Halihazırda pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarına dahil edilecek olan pozitif yapıların mevcut alt boyutlarla nasıl ilişkili olduğunu keşfetmek, sadece pozitif psikolojik sermaye anlayışını zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda diğer pozitif yapılar hakkındaki anlayışı da zenginleştirir. Pozitif psikolojik sermaye yapısına şimdi veya gelecekte eklenebilecek teori temelli, araştırılabilir, geçerli ölçüm araçlarına sahip, biçimlendirilebilir, geliştirilebilir ve performans ile ilişkili pozitif yapılar ise; bilgelik, yaratıcılık, akış deneyimi, öznel iyi oluş, mizah anlayışı, duygusal zekâ, minnettarlık, bağışlayıcılık, otantiklik, maneviyat ve cesaret kavramlarıdır (Guojuan, Shuling ve Junli, 2010; Luthans vd., 2007b; Xu, Wei, Liu ve Zhou, 2021; Zhao ve You, 2021). Pozitif psikolojik sermaye kavramına eklenebilecek pozitif yapılara ait sınıflandırma ve kavramların pozitif psikolojik sermaye içeriğine dâhil edilmesi için sahip olması gereken özellikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Mevcut ve Potansiyel Psikolojik Sermaye Boyutları (Pozitif Yapılar)

Kategori	Pozitif Yapı	Teori Temelli	Karakteristik Özellikler/Nispeten Sabit	Durumsal Özellikler/Biçimlendirilebilir	Ölçülebilir	Performansla İlişkili	Diğer Pozitif Yapılarla İlişkili
Mevcut Boyutlar	Öz Yeterlilik	✓		✓	✓	✓	✓
	Umut	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	İyimserlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Dayanıklılık	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Potansiyel Boyutlar	Bilişsel	Yaratıcılık	✓	✓	?	?	?
		Bilgelik	✓	✓	✓	?	?
	Duyuşsal	Öznel İyi Oluş	✓	✓	✓	✓	✓
		Akış Deneyimi	✓	✓	✓	✓	✓
		Mizah Anlayışı	✓	✓	✓	✓	?
Gelecekte Olması Beklenen Boyutlar	Sosyal	Minnettarlık	✓	✓	✓	?	✓
		Bağışlayıcılık	✓	✓	✓	✓	✓
		Duygusal Zekâ	✓	?	?	✓	✓
	Üst Düzey Özellikler	Maneviyat	✓	✓	✓	✓	?
Otantiklik		✓	✓	✓	✓	✓	
	Cesaret	✓	✓	✓	✓	?	

Kaynak: Luthans vd., 2007b

Tablo 1’de öz yeterliliğin nispeten sabit olan karakteristik özellikler bölümünde herhangi bir işaretleme yapılmamıştır. Umut, iyimserlik ve dayanıklılık hem biçimlendirilebilen durumsal özellikler hem de nispeten sabit olan karakteristik özelliklerle ilgili kriterleri karşılarken Bandura (1997) öz yeterliliğin gelişmeye açık olması sebebiyle diğer boyutlardan farklı olarak biçimlendirilebilen durumsal özellikler kriterlerini karşıladığı için tabloda nispeten sabit olan karakteristik özellikler hanesi boş bırakılmıştır (Luthans vd., 2007b, s. 43). Aynı şekilde Tablo 1’de “?” işaretli haneler güncel ve muhtemel boyutların pozitif psikolojik sermayenin kriterleri ile ilgili sonuçlar kapsamında konu üzerinde genel olarak kanıtlanmış bir etkiye sahip olmamasına vurgu yapmaktadır.

Potansiyel Boyutlar

Pozitif psikolojik sermayenin genel yapısına uyumlu olabilecek, teoriye dayalı, ölçülebilir, duruma özgü, geliştirilebilir, iş performansına etki edebilecek ve gelecekteki çalışmalara yön vermesi umut edilen boyutlar mevcut öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutları ile birlikte değerlendirilmek üzere yaratıcılık, bilgelik, öznel iyi oluş, akış deneyimi ve mizah anlayışı alt boyutları Tablo 1’de belirtilmiştir. Yaratıcılık ve bilgelik, pozitif psikolojik sermayenin bir parçası olma potansiyeline sahip olabilecek bu tür iki olumlu bilişsel süreç olduğu öne sürülürken, öznel iyi oluş, akış deneyimi ve mizah, nispeten daha duygusal ve duygusal temelli olarak sunulmaktadır. (Luthans vd., 2007b, s. 157).

Yaratıcılık: Yaratıcılık, herhangi bir alanda yeni ve yararlı fikirlerin üretilmesidir. Bu fikir ve ürünlerin yaratıcılık kapsamında değerlendirilmesi için daha önceki fikir ve ürünlerden mutlaka farklı olmalıdır hatta bazı yazarlara göre tamamen tek ve nadir olmalıdır (Amabile, 1996). Yaratıcılık ile ilgili süreçlerde kişiler, ürünler ve çıktılar performans ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü açısından önem arz etmektedir. Tablo 1’e göre pozitif psikolojik sermayenin potansiyel boyutu olabileceği değerlendirilen yaratıcılık kavramı, teori temelli olması, nispeten sabit özellik sergilemesi ve ölçülebilir olması açısından psikolojik sermaye kriterlerini sağlasa da biçimlendirilebilir özellik, performansla ilişki ve diğer pozitif yapılarla ilişki konularında eksiklikler bulunabilmektedir. Örneğin, performansla ilişki etki kriteri ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu yaratıcılığı performansın veya diğer arzu edilen işle ilgili sonuçların öncülü olarak değil, bir sonuç olarak ele almaktadır (Luthans vd., 2007b, s. 151). Bununla birlikte yaratıcılık performansına önemli katkılar sunmaktadır. Fakat bu etkisi biraz dolaylı olabilmektedir (Ferreira, Coelho ve Moutinho, 2020). Literatürde pozitif psikolojik sermayenin kriterlerini karşılayacak şekilde yaratıcılığın performansına doğrudan veya dolaylı olarak pozitif yönde etkisi olduğu, yaratıcılığın pozitif duygularla ve pozitif yapılarla ilişkisinin olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır (Albert ve Kormos, 2004; El-Kassar, Dagher, Lythreath ve Azakir, 2022; Han, Brooks, Kakabadse, Peng ve Zhu, 2012; Liu, 2016).

Bilgelik: Pozitif psikolojik sermaye için bilişsel temelli bir başka potansiyel boyut ise bilgeliktir. Bilgelik üzerine yapılan araştırmalar bilişsel araştırmalara dayanır ve bilge insanların performansa dayalı bilgelik kapsamında diğer insanlara göre yaşam hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları, daha iyi muhakeme yeteneğine sahip olduğu üzerinedir (Zacher ve Staudinger, 2018). Bilgelik, iyi ve kötü, pozitiflik ve negatiflik, bağımlılık ve bağımsızlık, kesinlik ve şüphe, kontrol ve kontrol eksikliği, sonluluk ve sonsuzluk, güç ve zayıflık, bencillik ve fedakarlık gibi insan varoluşunu şekillendiren temel diyalektiklerde ustalaşmakla ilgilidir. Bilgelik, hayatın bu çelişkilerini kucaklayarak bunlardan sezgileriyle ve kavrayışlarıyla hikmet sahibi olmaktır (Staudinger ve Glück, 2011, s. 217). Bilgelik kriteri değerlendirildiğinde günümüz iş yerinde geliştirme ve performans yönetimi açısından pozitif psikolojik sermaye kriterlerini karşılamada daha doğrudan alakalı hale getirir. Dolayısıyla, pozitif psikolojik sermaye için belirlediğimiz kriterlere göre ölçüm yaparken, bilgelik kesinlikle teorik bir temele sahip ve gelişime açık görünmektedir; ancak örgütlere uygulandığında, ölçüm ve performans etkisi henüz tam olarak ortaya konmamıştır (Luthans vd., 2007b, s. 157).

Öznel İyi Oluş: Öznel iyi oluş, kişinin kendi yaşamını değerlendirmesidir. Bu değerlendirme, kişinin tüm yaşamından duyduğu tatmin gibi bilişsel durumlar açısından olabileceği gibi, devam eden duygulanım (yani, olumlu duygu ve ruh hallerinin varlığı ve hoş olmayan duygulanımın yokluğu) açısından da olabilir. Öznel iyi oluş, insanların yaşamlarını değerlendirmeleri pozitif psikolojik sağlığın vazgeçilmez bileşenlerinden birisidir (Diener, Sapyta ve Suh, 1998). Bu nedenle Tablo 1’de gösterildiği gibi, pozitif psikolojik sermayenin geliştirilebilir bir kriteri olan ve performansına etkisi olan öznel iyi oluş, dört yerleşik bileşen, öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığın ötesinde pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarına dahil olma kriterlerini en iyi şekilde karşılayabilecek potansiyele sahiptir (Luthans vd., 2007b, ss. 159-160). Daha genel bir ifadeyi kapsayan öznel iyi oluş, iş yerindeki psikolojik avantaj ve pozitif psikolojik sermaye kavramıyla da uyumludur. Potansiyel pozitif psikolojik sermayeye dayalı öznel iyi oluş,

bireysel çalışanlara yönelik algı ve duyguların “duygusal iyi oluşunu”, “psikolojik iyi oluşunu” ve “sosyal iyi oluşunu” içerir (Guojuan vd., 2010).

Akış Deneyimi: Akış, bir aktivitede mutlak bir kendini kaptırma noktasına varacak kadar odaklanmış bir konsantrasyon halidir (Csikszentmihalyi, 2013). Akış deneyimi, çalışanların o anda başka hiçbir şeyin önemli görünmediği bir faaliyete o kadar dahil oldukları bir durumdur (Kawalya vd., 2019). Bu nedenle akış deneyimi, insanların aktivitenin kendisi uğruna zor görevlere tamamen daldıkları içsel bir motivasyon durumunu ifade etmektedir (Baumann ve Scheffer, 2011). Diğer pozitif psikolojik sermaye boyutları gibi, akış deneyimi de fiziksel ve psikolojik sağlıkla ilgilidir. Tablo 1'de gösterildiği gibi, akış konusunun da pozitif psikolojik sermaye yapısına dahil olma kriterlerine uygun görünmektedir ve özellikle gelecekte pozitif psikoloji sermayenin gelişimi için umut verici bir güç olacağı değerlendirilmektedir (Luthans vd., 2007b, ss. 164-165). Akış deneyimi, pozitif duygu ve davranışları harekete geçirerek bireyi zorlu görevin üstesinden gelmeye ve başarıya ulaşmaya yönlendirdiği için pozitif psikolojik sermayenin bileşeni olma kriterlerini fazlasıyla karşılayabilir. Pozitifliğin güçlü bir niteliğini temsil eden akış deneyimi diğer mevcut psikolojik kapasitelerle çok iyi uyumlandığından, akış deneyiminin pozitif psikolojik sermayenin yapısını geliştirmesi muhtemeldir (Xu, Chen ve Huang, 2016).

Mizah Anlayışı: Mizah, dil, jest, görsel imgelerin sunumu ve durum yönetimi dahil, çok çeşitli iletişim becerilerini içeren performatif pragmatik bir başarıdır. Mizah, en yaygın olarak gülümsemeler ve kahkahalar da dahil olmak üzere zevk gösterilerinden oluşan fiziksel bir gösterimde kendini gösteren, bir izleyici kitlesi için somut bir keyif duygusu oluşturmayı amaçlar (Beeman, 1999). Tablo 1'de gösterildiği gibi, daha fazla teori, araştırma, geliştirme ve performans etkisini test etmek için örgütlerde daha doğrudan uygulamalara ihtiyaç duyulmasına rağmen, mizah pozitif psikolojik sermaye yapısına gelecekte dahil edilmek için iyi bir aday olabilir (Luthans vd., 2007b, s. 167). Yıllar geçtikçe mizah anlayışı ve pozitif psikolojik sermaye yapıları pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış alanında hızla büyüyen önemli bir fenomen haline gelmektedir (Srivastava ve Maurya, 2017).

Gelecekte Olması Beklenen Boyutlar

Bilişsel ve duyuşsal kategoride yer alan pozitif psikolojik sermayenin potansiyel boyutları ile birlikte minnettarlık, bağışlayıcılık ve duygusal zekâ gibi sosyal yönelimli boyutlar ile maneviyat, otantiklik ve cesaret gibi pozitif üst düzey özellikler pozitif psikolojik sermayeyi açıklamaya yardımcı olabilecek ve kriterleri önemli ölçüde karşılayan boyutların da gelecekte eklenmesi beklenen boyutlar olarak değerlendirilebilir (Luthans vd., 2007b). Tablo 1'de belirtilen sosyal ve üst düzey özellikler kategorisinde değerlendirilen muhtemel boyutlarla birlikte pozitif psikolojik sermayenin kapsamı genişleyecektir.

Minnettarlık: Minnettarlık, bir kişi - bir hayırsever - bir başkasına (alıcıya) bir fayda sağladığında ortaya çıkan (veya çıkmayabilen) pozitif değerli bir duygudur (Algoe ve Zhaoyang, 2016). Hem birey hem de toplum için faydalı olan minnettarlık hissini ifade etmek neredeyse evrensel olarak bir erdem olarak kabul edilirken ahlaki bir güdü olarak nezakete nezaketle davranmaya ve yıkıcı davranışları şimdi ve gelecekte engellemeye yol açar (Bono, Emmons ve McCullough, 2004). Minnettarlığın pozitif psikolojik sermayeye dahil etme kriterlerinin çoğuyla benzer uyumu bulunmaktadır ve gelecekte dahil edilebilecek boyutlar olarak umut vaat etmektedir (Luthans vd., 2007b, ss. 182-183). Minnettarlığın Tablo 1 kapsamında teori temelli olması, hem karakteristik özellik hem duruma özgü yani biçimlendirilebilir olması, bununla birlikte diğer pozitif yapılarla ilişkisi pozitif psikolojik sermayenin alt boyutu olmaya aday kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bağışlayıcılık: Diğer bir pozitif yapı olan ve özür dilemekten, unutmaktan veya uzlaşmaktan farklı olan bağışlayıcılık ise bir kişinin (mağdurun) saldırgan bir ilişki içinde olduğu diğer bir kişiyle (suçlu) veya olayla (suçla) ilgili duygu ve tutumlarında bir değişiklik geçirdiği kasıtlı ve gönüllü bir süreçtir (Chaudhary ve Chaudhary, 2014). Bağışlayıcılık kişinin suçluya karşı misilleme yapmak için azalan bir motivasyona sahip olduğu bir dizi değişikliği, suçludan uzaklaşmayı sürdürmek için azalan motivasyonu ve suçlunun incitici eylemlerine rağmen, suçlu için uzlaşma ve iyi niyetle giderek daha fazla motive olmayı içerir (McCullough, Worthington ve Rachal, 1997). Bağışlayıcılık Tablo 1 kapsamında teori temelli olması, nispeten sabit olan karakteristik özellikler ile biçimlendirilebilir duruma özgü özelliklerin olması, en önemli kriterlerden ölçülebilir olması ve diğer pozitif yapılarla ilişkisi kavramın muhtemel pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olmasında önemli faktörler arasında yer almaktadır (Luthans vd., 2007b, ss. 182-183).

Duygusal Zekâ: Duygusal zekâ, duygular hakkında akıl yürütme ve düşünmeyi geliştirme kapasitesidir. Duyguları doğru bir şekilde algılama, düşünceye yardımcı olmak için duygulara erişme ve

retme, duyguları ve duygusal bilgiyi anlama, duygusal ve entelektüel büyümeyi teşvik etmek için duyguları yansıtıcı bir şekilde düzenleme yeteneklerini içerir (Mayer, Salovey ve Caruso, 2004). Pozitif psikolojik sermayenin mevcut dört boyutu ve gelecekte eklenmesi beklenen potansiyel boyutlarından yönetim pratiğinde en fazla dikkati duygusal zekâ çekmiştir. Her ne kadar duygusal zeka teori temelli, ölçülebilir, diğer iş ıktıları ve pozitif yapılarla ilişkili olsa da duygusal zekânın pozitif psikolojik sermaye literatürüne dahil edilmesi için daha kapsamlı bir teorik yapıya ve geçerli ölçüm araçlarına ihtiyaç vardır (Luthans vd., 2007b, ss. 184-185).

Maneviyat: Maneviyat, başkalarına hizmet, alağgnlllk, hayırseverlik ve doğruluğu kapsayan bir vizyon arayışı olarak literatürde açıklanmıştır. Sıklıkla karıştırılabilir da maneviyat din ile tam olarak aynı şey değildir. Maneviyat kişinin kendi benliği ve değerleri ile özel bir ilişkisini, soyut bir çalışma pratiği yoluyla elde ettiği anlamı, amacı ve bağlantılı olma ihtiyaını içeren çok boyutlu bir kavramdır (Baykal ve Zehir, 2018, s. 124). Her ne kadar maneviyat teorik temelli, karakteristik ve durumsal özelliklere sahip, ölçülebilir ve diğer pozitif yapılarla ilişkili olsa da diğer potansiyel pozitif psikolojik sermaye faktörleri gibi, pozitif psikolojik sermayeye önemli bir katkı sağlamak adına kriterlerin eşik seviyesine ulaşmak için maneviyat üzerinde çok daha fazla teori inşasına, araştırmaya ve geçerli ölçümlere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, gelecekteki pozitif psikolojik sermaye için diğer olasılıklar gibi, işyerinde maneviyatın potansiyel gücü, pozitif psikolojik sermayenin geleceğine ilişkin tartışmalarda değerlendirilmelidir (Luthans vd., 2007b, s. 192).

Otantiklik: Otantiklik kişinin günlük faaliyetlerinde gerçek ve öz benliğinin engelsiz alışması (Kernis ve Goldman, 2006, s. 294), içsel deneyimlerin (duygular, değerler, bakış açıları vb.) dış ifadelerle uyumlu hale gelmesidir (Cable, Gino ve Staats, 2013, s. 9). Psikoloji alanında önemli bir konu haline gelen otantiklik öznel olarak deneyimlenebilen ve ölçülebilir bir olgudur (Van den Bossch ve Taris, 2014). Otantiklik, şimdiye kadar çoğunlukla liderlikle ilişkilendirilmiş olsa da, bu tür bir pozitif yapıyla otantiklik, kriterleri karışılama ve pozitif psikolojik sermayenin gelişimine ve etkisine katkıda bulunma konusunda önemli bir potansiyele sahip olabilir (Luthans vd., 2007b, s. 195). Yukarıda bahsedilen psikolojik sermaye yapıları ile birlikte, Oja, Kim, Perrew ve Anagnostopoulos (2019) ile Kim, Oja ve Anagnostopoulos (2021) yaptıkları çalışmalarda pozitif psikolojik sermaye anlayışını geliştirmek için otantikliğin beşinci bir yapı olarak eklenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının İngilizce kısaltmasını "HERO" (hope-umut, efficacy-öz yeterlilik, resiliency-dayanıklılık ve optimism-iyimserlik) ile belirtmişler ve çalışmalarında "A-HERO" (authenticity) şeklinde beşinci boyutun eklenmesini desteklemişlerdir.

Cesaret: Cesaret kavramı M.. 400'den beri antik Yunan filozofları tarafından tartışılmasına rağmen, psikolojik bir değişken olarak cesaretin rolü psikologlar tarafından ancak son zamanlarda analiz edilmiştir. Bu nedenle, kesin tanımı çeşitli yazarların, özellikle de pozitif psikoloji ile uğraşanların konusunu temsil eder. Kişilerin korkunun varlığıyla yüzleşme kapasitesi çeşitli tanımlarda ise ortakdır (Santisi, Lodi, Magnano, Zarbo ve Zammitti, 2020, s. 3). Peterson ve Seligman (2004) cesareti, karıştıklarla veya zıtlıklarla karışılaşıldığında bile hedeflere ulaşmak için iradenin kullanılmasını destekleyen bir karakter gücü olarak tanımlamaktadır (Bockorny ve Youssef-Morgan, 2019, s. 1). Yaygın görüşlerin aksine ve günlük dilde sıklıkla kullanılan cesaret sadece korkusuzluk gibi yaygın bir terimle eş tutulmamalıdır. z yeterliliği geliştirerek cesareti artırmak, riske rağmen proaktif, cesur eylemlerle sonulanabilirken, cesur eylemlerle ilişkili risk faktörlerini azaltmak aynı zamanda cesaret ihtiyaını ortadan kaldıracaktır. Genel olarak tanımlandığı gibi, riskin varlığı cesaret için gerekli bir öncül gibi görünmektedir. Cesaretle ilgili olarak gündeme getirilen konulara ilişkin daha fazla teori geliştirme ve araştırma çalışması gerekli olmasına, cesaretin iş performansını artırmadaki rolünün daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç duyulmasına, pozitif psikolojik sermayeyi, umut ve iyimserliği geliştiren pozitif bir yapı olmasına rağmen gelecekte cesaret için pozitif psikolojik sermayeye dahil edilebilecek bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Bockorny ve Youssef-Morgan, 2019:1;Luthans vd. 2007b, s. 200).

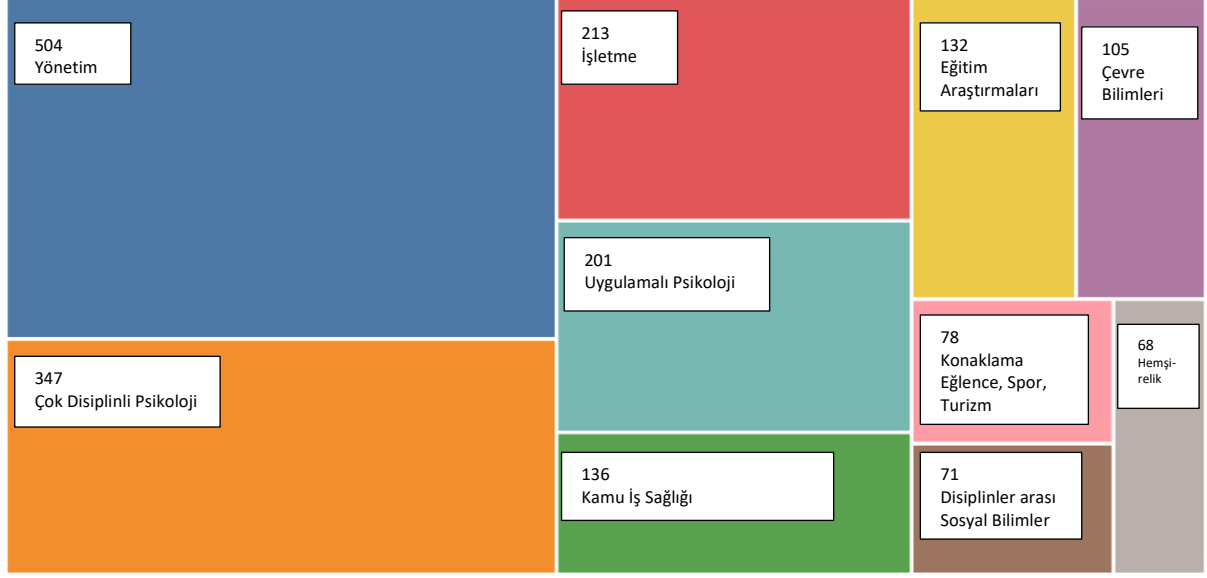
Pozitif psikolojik sermayenin mevcut dört boyutuna eklenebilecek potansiyel boyutlar ile gelecekte olması beklenen boyutlar pozitif psikolojik sermayenin daha btncl ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine hizmet edecektir. Literatürde pozitif psikolojik sermayenin kapsamını geliştirmeye yönelik çalışmalar ile konuya yönelik ilgi durumu pozitif psikolojik sermayenin literatürdeki seyri için de önem arz etmektedir. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermayenin mevcut ve muhtemel alt boyutlarına yönelik literatürdeki seyri incelenecektir.

Yöntem

Çalışma Luthans vd.'nin (2007b) pozitif psikolojik sermayenin öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarına şimdi ve gelecekte ilave olarak yeni boyutların eklenmesine yönelik beklentilerine karşı günümüze kadar yani 18 Mart 2023 tarihine kadar yeni boyutların eklenip eklenmediğinin tespiti amacıyla yapılmıştır. Literatürde pozitif psikolojik sermayeye potansiyel boyutların ve gelecekte olması beklenen boyutların alt boyut olarak değerlendirildiği çalışmalar VOSviewer 1.6.18 programı kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bibliyometrik çalışmalarda, veri tabanının seçimi, arama yapılacak terimlerinin tespiti, filtreleme ve indirilen veri seti üzerinden analiz safhaları takip edilmektedir (Öztürk, 2022). Pozitif psikolojik sermaye alan yazınının zaman içerisinde göstermiş olduğu gelişimi ortaya koymak amacıyla yapılan bibliyometrik çalışmada ilk etapta veri tabanı seçilmiş, arama yapılacak terimler belirlenmiş, filtreleme yapılmasına müteakip veri seti indirilmiş ve analiz yapılmıştır. Dünyada en yaygın olarak kullanılan ve geniş bir kapsama sahip olan Web of Science (WoS) (Gürler, 2022, ss. 54-55), veri tabanı seçim aşamasında ön plana çıkmasından dolayı tercih edilmiştir. WoS veri tabanı aynı zamanda literatürde bibliyometrik analizlerde en çok tercih edilen veri tabanıdır (Ceylan, 2023; Jambrino-Maldonado, Rando-Cueto, Núñez-Sánchez, Iglesias-Sanchez ve De las Heras-Pedrosa, 2022; Zhang vd., 2022). Veri setinin açık kaynak olan WoS veri tabanından alınması sebebiyle etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır. Literatür kapsamında arama terimleri belirlenmiş ve 18 Mart 2023 tarihinde WoS veri tabanına ilk etapta alan ile ilgili genel durumu tespit etmek amacıyla ana konu olarak “Psychological Capital” terimi yazılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar ile ilgili pozitif psikolojik sermayenin potansiyel boyutlarla veya gelecekte olması beklenen boyutlarla birlikte değerlendirildiği çalışmaları tespit etmek amacıyla “OR” ve “AND” ifadeleri kullanılarak arama terimleri yazılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ile potansiyel boyutlar ve gelecekte eklenmesi beklenen boyutlar kapsamında (“Psychological Capital” AND “Creativity”) OR (“Psychological Capital” AND “Wisdom”) OR (“Psychological Capital” AND “Well-Being”) OR (“Psychological Capital” AND “Flow”) OR (“Psychological Capital” AND “Humor”) OR (“Psychological Capital” AND “Gratitude”) OR (“Psychological Capital” AND “Forgiveness”) OR (“Psychological Capital” AND “Emotional Intelligence”) OR (“Psychological Capital” AND “Spirituality”) OR (“Psychological Capital” AND “Authenticity”) OR (“Psychological Capital” AND “Courage”) ifadeleri aranmıştır. Üçüncü aşamada ise psikolojik sermayenin zaman içindeki gelişim durumuna bakıldığı için literatürdeki tüm çalışmalar değerlendirilmiş olup sadece çalışmamızın çıkış noktası olan Luthans vd. (2007b) olması sebebiyle 2007 sonrası çalışmalara yönelik filtreleme yapılmıştır. Sonuç olarak arama terimleri ve tarih filtrelemesi sonrasında ana konu olan pozitif psikolojik sermaye ile ilgili 1904 çalışmaya, potansiyel ve gelecekte eklenmesi beklenen alt boyutlarla ilgili 302 çalışmaya ulaşılmış olup bu çalışmalar üzerinden bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bundan sonraki aşamada psikolojik sermayenin dört alt boyutu hariç diğer alt boyut olarak değerlendirilen çalışmalar için içerik analizi yapılarak 302 çalışma ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

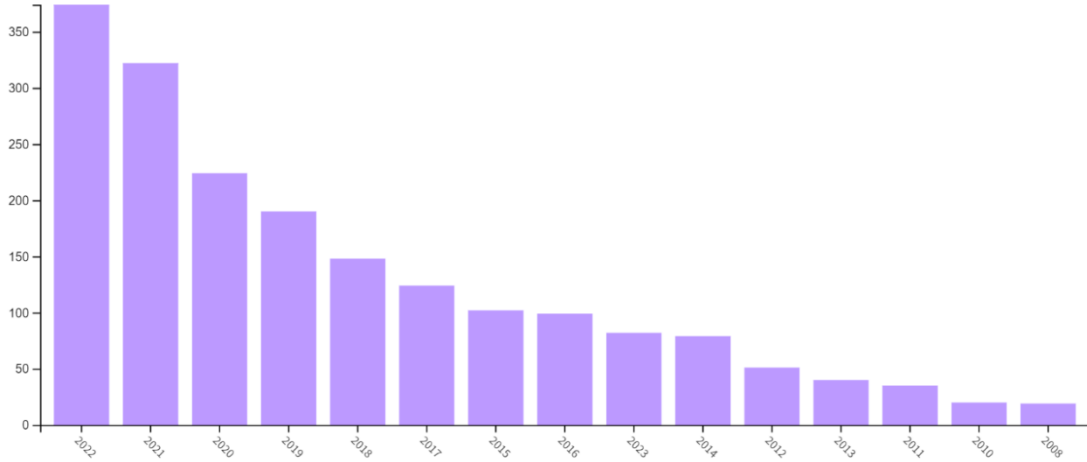
Bulgular

Literatürde pozitif psikolojik sermaye ile ilgili çalışmaları incelemek amacıyla WoS veri tabanında yapılan arama sonucunda 1904 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan 504'ü diğer bir ifadeyle %26'sı yönetim literatüründe, 347'si çok disiplinli psikoloji literatüründe, 213'ü işletme literatüründe ve 201'i uygulamalı psikoloji literatüründedir. Pozitif psikolojik sermayenin çalışıldığı literatüre ait alanlar Şekil 1'de sunulmuştur.

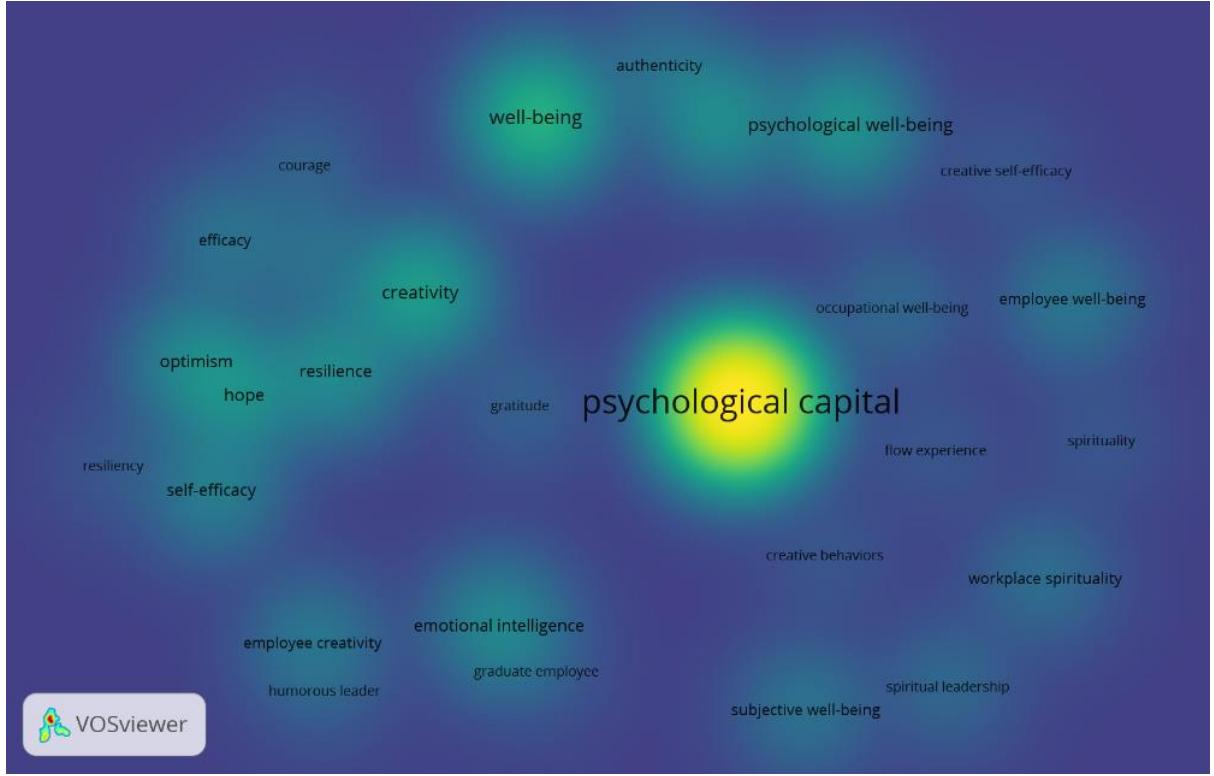
Şekil 1. Pozitif Psikolojik Sermayenin Çalışıldığı Alanlar

Son yıllarda pozitif psikolojik sermaye kavramına literatürde ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Psikolojik sermayenin bu artan önemi karşısında kapsamının gelişmesi ve literatürde farklı bakış açıları ile değerlendirilmesi özellikle kavramın öncülerinden olan Luthans vd. (2007b) eserinde de belirttiği gibi pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarına potansiyel yeni boyutların ekleneceği beklentisi kavrama olan ilgiyle paralel olarak gelişmektedir. Psikolojik sermayenin yıllara göre çalışılma durumu Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Pozitif Psikolojik Sermayenin Yıllara Göre Çalışılma Sıklığı

Pozitif psikolojik sermaye kavramının literatürde sıklıkla çalışıldığı konuları değerlendirmek amacıyla 1904 çalışma üzerinden VOSviewer programı ile ortak kelime analizi yapılmış ve psikolojik sermayenin genellikle öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarıyla çalışıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte pozitif psikolojik sermaye iş tatmini, iş performansı, öznel iyi oluş, örgütsel vatandaşlık davranışı ve tükenmişlik gibi örgütsel davranış kavramları ile yapılan çalışmaların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin çalışıldığı kavramlarla ilgili ortak kelime analizi Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 5. Isı Haritası

Yapılan analiz sonucunda Luthans vd. 'nin (2007b) belirtmiş olduğu potansiyel boyutlar ve gelecekte eklenmesi beklenen boyutlarla ilgili yapılan çalışmalar belirlenmiştir. Ortak kelime analizi ve ısı haritası analizi sonucunda pozitif psikolojik sermayenin çalışıldığı kavramlarla ilgili analiz sonucunda bazı kavramların kümelenildiği ve diğer kavramlara göre beraber çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kümelenme kapsamında ilk kümelenmede öz yeterlilik, cesaret, minnettarlık ve dayanıklılık olarak tespit edilmiştir. Diğer bir kümelenmede ise öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık kavramlarının pozitif psikolojik sermaye ile çoğunlukla çalışıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında pozitif psikolojik sermayenin farklı alt boyut eklenme durumu ve gelişim durumunu tespit etmek amacıyla 302 çalışma ayrıntılı olarak içerik analizi yapılarak incelenmiştir. İncelenen çalışmalar kapsamında Luthans vd. (2007b)'nin pozitif psikolojik sermayeye eklenmesi beklenen boyutlarla ilgili olarak 289 çalışmada pozitif psikolojik sermaye kavramı araştırmaya konu olan boyutlarla bağımsız kavram olarak çalışılmış ve aralarındaki ilişkiler incelenmiş olup 13 çalışmada belirtilen kavramlar alt boyut olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermayeye yeni eklenen boyutlarla yapılan çalışmaların oranı %4,3 iken, pozitif psikolojik sermayeye eklenmesi beklenen boyutların bağımsız olarak pozitif psikolojik sermaye ile ilişkilerinin incelendiği çalışmaların oranı ise %95,7'dir. Pozitif psikolojik sermayeye eklenmesi beklenen yeni boyutların literatürde çoğunlukla bağımsız kavram olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin kapsamının genişletilerek yeni boyutların eklendiği çalışmalarda en sık kullanılan boyutlar olarak minnettarlık ve cesaretin ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmaların 7'si Çin'de, 2'si Amerika'da, 2'si İran'da, 1'i Avustralya'da ve 1'i Hindistan'da yapılmıştır. Ükelere göre yapılan çalışmalarda en az 1 olmak üzere farklı muhtemel boyutlar beraber değerlendirildiğiştir. Pozitif psikolojik sermayeye ait literatürde kullanılan geleneksel dört boyut hariç diğer boyutların alt boyut olarak kullanılma durumları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Alt Boyut Olarak Çalışılan Kavramlar

Kavram	Alt Boyut Olarak Kullanıldığı Çalışma Sayısı
Minnettarlık	6
Cesaret	4
Yaratıcılık	3
Maneviyat	3
Bağışlayıcılık	2
Duygusal Zekâ	2
Otantiklik	2
Akış Deneyimi	2
Bilgelik	1
Öznel İyi Oluş	1
Mizah Anlayışı	1

Tablo 2’de bulunan alt boyutlar değerlendirildiğinde, mevcut boyutlara ilave olarak hepsinin aynı anda kullanıldığı çalışma bulunmamaktadır. Mevcut boyutlarla birlikte, bazı çalışmalarda pozitif psikolojik sermaye 7-8 alt boyutlu (Ghanizadeh, Sattari Ardabili, Kheirandish, Rasouli ve Hassanzadeh, 2021; Guojuan vd., 2010), bazı çalışmalarda ise mevcut boyutlarla birlikte 5 alt boyutlu (Heslop, Drew, Stojanovski, Bailey ve Paul, 2018; Oja vd., 2019; Xu vd., 2016) olarak çalışılmıştır. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermayeye yeni boyutların eklendiği 13 çalışma ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Han vd. (2012) pozitif psikolojik sermayenin daha ziyade batı menşeli bir kavram olduğunu ve kültürel çalışmaların yapılmadığını bahsederek Çin’de konuyu nitel araştırma yöntemi olan kritik olay tekniği ile analiz ettikleri çalışmada pozitif psikolojik sermayenin geleneksel diyeceğimiz öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak Luthans vd. (2007b)’nin çalışmasında vurguladığı minnettarlık, bağışlayıcılık, yaratıcılık ve cesaret alt boyutlarının batı literatürü gibi desteklediği sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte Çin’in kültürüne özel olarak nezaket, alçakgönüllülük, kendine hâkimiyet ve samimiyet alt boyutlarının da değerlendirilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır.

Dhir ve Sharma (2020), pozitif psikolojik sermaye kavramını Hindistan kültürü kapsamında değerlendirdiği ve Hindistan’da farklı sektörlerde bulunan 25 orta düzey yönetici ile nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine mülakat tekniği ile yaptıkları çalışmada öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak maneviyat ve cesaret alt boyutlarının da pozitif psikolojik sermaye içerisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Dhir ve Sharma (2020) çalışmalarında pozitif psikolojik sermayeyi bu yeni boyutlarla beraber “genişletilmiş pozitif psikolojik sermaye” olarak tanımlamışlardır.

Ghanizadeh vd. (2021) İran’da yönetim alanındaki 11 öğretim elemanı ile nitel araştırma yöntemi olan mülakat tekniği ile yaptıkları çalışmada öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak cesaret, minnettarlık, maneviyat ve yaratıcılık gibi psikolojik özelliklerin yöneticilerin çok yönlü davranışlarına işaret ederek bu sekiz boyutun pozitif psikolojik sermayenin üst düzey yapısını oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Guojuan vd. (2010) nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi ile yaptıkları çalışmada mutluluk yönetimi modeli oluşturma kapsamında psikoloji temelli yönetim yaklaşımında pozitif psikolojik sermayeyi öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık boyutlarının yanında öznel iyi oluş, duygusal zekâ ve akış deneyimi gibi boyutları beraber değerlendirmişlerdir.

Qian (2017) Çin’de ilkökul ve ortaokul öğretmenlerinin pozitif psikolojik sermaye seviyelerini karma yöntemle araştırdığı çalışmada öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak mizah anlayışı ve minnettarlık alt boyutuyla beraber değerlendirmiştir.

Oja vd. (2019) Amerika’da spor sektöründe çalışanların iyi oluşlarını geliştirilmeye yönelik oluşturulan modelde otantikliğin pozitif psikolojik sermayeyi güçlendireceğine vurgu yaparak öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına otantikliği ekleyerek pozitif psikolojik sermayeyi beş boyutlu olarak çalışmıştır.

Kim vd. (2021) Amerika’da spor sektöründe çalışanların yaratıcılıklarının gelişimi maksadıyla yaptığı çalışmada nicel araştırma yöntemi olan yapısal eşitlik modeli kapsamında pozitif psikolojik sermayeyi öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık alt boyutlarına ilave olarak otantikliği eklemiştir. Kim vd. (2021) 301 örnekleme yapmış oldukları çalışmada Avey vd. (2008)’in oluşturduğu 12 soruluk psikolojik sermaye ölçeğine Van den Bosch ve Taris (2014)’ten adapte edilen 4 soruluk iş yerinde otantiklik ölçeğini ekleyerek “genişletilmiş pozitif psikolojik sermaye” kavramını kullanmıştır. Sonuç olarak 5 boyutlu

pozitif psikolojik sermaye doğrulanmış olup yazarlar gelecekte duygusal zekâ, akış deneyimi ve minnettarlık gibi pozitif yapıların pozitif psikolojik sermaye yapısına eklenmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır.

Zhao ve You (2021) Çin'in kültürel yapısı bağlamında öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri, duygusal emekleri ve mesleki iyi oluşları arasındaki ilişkileri tespit etmek maksadıyla kolayda örnekleme yöntemiyle 729 ortaokul öğretmenine anket uygulamıştır. Çalışma kapsamında Wu, Liu ve Xie (2012) tarafından geliştirilen 32 soruluk sekiz boyuttan oluşan "Çin Yerli Psikolojik Sermaye" ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığa ilave olarak duygusal bölüm, fedakârlık, minnettarlık ve alçakgönüllülük bulunmaktadır. Minnettarlığın pozitif psikolojik sermaye yapısı içerisinde kullanılması bizim çalışmamız kapsamında değerlendirilebilecek bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gao, Xu, Tao, Liu ve Wu (2020) girişimcilerin psikolojik sermayelerini ölçtüklere nicel çalışmalarında aktif gelişim, proaktif tepki, coşku ve inovasyon, keskin mükemmellik, öz yeterlilik, bilgelik ve iyimser umut olmak üzere 7 ayrı boyut kullanmışlardır. Çalışma kapsamında bilgelik psikolojik sermayenin alt boyutu olarak değerlendirilmiştir.

Xu vd. (2021) yapısal eşitlik modeli kullanarak Çin kırsalında sürdürülebilir iş gücünün batı eksenli psikolojik sermaye ile Çin eksenli psikolojik sermaye açısından değerlendirdiği çalışmalarında batı eksenli psikolojik sermayeyi kurumsal çalışkanlık, dayanıklılık, iyimserlik, umut, öz yeterlilik ve cesaret alt boyutları ile ele alırken Çin eksenli psikolojik sermayeyi hoşgörü, bağışlayıcılık, alçakgönüllülük, sağduyu, minnettarlık, özveri, saygı ve nezaket alt boyutlarıyla değerlendirmişlerdir.

Ghanizadeh, Sattari Ardabili, Kheirandish, Rasouli ve Hassanzadeh (2022) örgütsel performans ile pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi incelemek için İran'ın 31 şehrinde yönetim ve planlama örgütlerinde çalışan 373 orta düzey yöneticiye anket uygulamıştır. Yazarlar çalışmalarında öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık boyutlarına ilave olarak yaratıcılık, minnettarlık, maneviyat ve cesaret alt boyutlarını içeren 50 soruluk ölçek kullanmışlardır.

Xu vd. (2016) AR-GE departmanlarında çalışanların performanslarını pozitif psikolojik sermaye ve akış deneyimi kapsamında değerlendirdikleri karma yöntemle yaptıkları çalışmalarında akış deneyimi gibi bir pozitif yapının psikolojik sermaye yapısını güçlendireceğini ve alt boyut olarak dahil edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Heslop vd. (2018) iyi oluş ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarında pozitif psikolojik sermayeyi öz yeterlilik, iyimserlik, umut, dayanıklılık ve duygusal zekâ olmak üzere beş boyutta incelemiştir.

Pozitif psikolojik sermayenin mevcut alt boyutlarına eklenecek muhtemel boyutlarla ilgili yapılan çalışmalarda kültürel bağlam ön plana çıkmaktadır. Çalışmalarda pozitif psikolojik sermaye kavramının batı menşeli olması ve çalışılan ülkenin kültürüne yönelik boyutların eklenmesi pozitif psikolojik sermayenin muhtemel boyutlarına yönelik eğilimi açıklamaktadır. Bununla birlikte muhtemel boyutların eklenmesinin kavramı "genişletilmiş pozitif psikolojik sermaye" olarak değiştirebileceği değerlendirilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma pozitif psikolojik sermayenin literatürdeki gelişim düzeyini değerlendirmek ve hali hazırda en çok kullanılan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarına Luthans vd. (2007b)'nin çalışması kapsamında ilave alt boyut eklenerek pozitif psikolojik sermayenin kapsamının genişletilmesine yönelik çalışmaların tespiti maksadıyla yapılmıştır.

Literatürde yer alan pozitif psikolojik sermaye ile ilgili 1904 çalışmanın %15'inin yani 302'sinin potansiyel boyutlarla yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda pozitif psikolojik sermaye ve potansiyel boyutlar ile ilgili literatürdeki 302 çalışmada %95,7 oran ile öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere dört boyut ile temsil edildiği, %4,3 oranında da mevcut dört boyutuna ilave Luthans vd. (2007b)'nin eklenmesini beklediği boyutların bir kısmı ile çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde pozitif psikolojik sermayenin potansiyel boyutları ve gelecekte eklenmesi beklenen boyutlarla yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde pozitif psikolojik sermaye ile ilgili 1904 çalışmanın sadece 13'ünde diğer bir ifadeyle %0,7'sinde pozitif yapılarla pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının genişletildiği belirlenmiştir.

Pozitif psikolojik sermaye yapısının geliştirilmesi ve "genişletilmiş psikolojik sermaye" kavramı ile ilgili tavsiyeler (Dhir ve Sharma, 2020; Oja vd., 2019; Xu vd., 2016) kapsamında literatürde minnettarlık, cesaret, yaratıcılık, maneviyat, bağışlayıcılık, duygusal zekâ, otantiklik, akış deneyimi, bilgelik, öznel iyi oluş

ve mizah anlayışı kavramlarının alt boyut olarak kullanılmaktan ziyade ayrı bir kavram olarak değerlendirildiğine ve pozitif psikolojik sermaye ile aralarındaki ilişkilere yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda pozitif psikolojik sermaye yapısının genişletilmesine yönelik beklentilerin olmasına karşın pozitif yapılar, pozitif psikolojik sermayeden bağımsız düşünülmüştür. Bununla birlikte belirtilen 11 pozitif yapının aynı anda alt boyut olduğu çalışma bulunmamaktadır. Belirtilen pozitif yapıların yeni boyut olarak eklendiği 13 çalışmada alt boyutlardan bir veya en fazla dört tanesi aynı anda alt boyut olarak eklenmiştir. Pozitif psikolojik sermaye ile ilgili kültürel bağlamın değerlendirilmesine vurgu yapılan çalışmalar ise genellikle Çin menşeli (Dhir ve Sharma, 2020; Han vd., 2012; Zhao ve You, 2021) olup yeni boyutların dahil edildiği en çok çalışma yine Çin menşelidir.

Literatürde yıllara göre artan bir ilgiyle çalışılan pozitif psikolojik sermayenin ortak kelime analizinde öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutları ön plana çıkmaktadır. Yine aynı şekilde pozitif psikolojik sermayenin pozitif yapılarla yapılan ortak kelime analizinde öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarının birlikte kümelendiği tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermaye literatürde en çok mevcut dört boyut ile çalışılmaktadır.

Luthans vd. 'nin (2007b) beklentilerinin aksine pozitif psikolojik sermaye literatürünün genel olarak dört alt boyutlu yapısını koruduğu ve pozitif yapıların yeni boyut olarak kavram içeriğine dâhil olmaktan ziyade bağımsız kavram olarak çalışıldığı ve sonuç olarak beklentiyi karşılamadığı söylenebilir. Beklentinin karşılanmamasında pozitif psikolojik sermaye ile ilgili mevcut dört boyutlu ölçeğin yoğun olarak kullanılmasının ve literatürde potansiyel boyutları içeren ölçeğin henüz oluşturulmamasının sebep olduğu değerlendirilmektedir. Diğer pozitif yapılarla ilgili yapılan çalışmalarda ise mevcut dört boyutlu ölçeğe yeni boyutların kendi ölçeklerinin ilave edilmesi ile elde edilmiş ölçekler kullanılmıştır. Ekleme yoluyla elde edilmiş ölçeğin ise pozitif psikolojik sermayenin bağlamını tam yansıtamama problemi bulunmaktadır. Bununla birlikte potansiyel boyutlarla ilgili nitel araştırma ile çalışmalar da yapılmıştır.

Çalışma kapsamında pozitif psikolojik sermayenin muhtemel alt boyutları kapsamında 11 pozitif yapıdan minnettarlık, cesaret, yaratıcılık ve maneviyat alt boyut olarak daha çok çalışılması ile ön plana çıkmıştır. Bu dört boyutun ön plana çıkmasındaki en önemli faktör muhtemel boyutlarla ilgili az sayıda çalışmanın genellikle kültürel bağlamda ele alınmasıdır. Minnettarlık ve maneviyat özellikle diğer çalışanlarla ilişkilerde, başkalarına hizmet etmede ve nezakete nezaketle karşılık vermede pozitifliği desteklediği gibi yıkıcı davranışların oluşmasını da engellemektedir. Bununla birlikte cesaret ve yaratıcılık ise kişinin sahip olduğu özellikler doğrultusunda kişinin performansına ve örgütün sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne etkisi ile hedefe ulaşmak için iradenin kullanılması kapsamında kişinin pozitif kaynaklarını güçlendirmektedir.

Pozitif psikolojik sermayenin kültürel açıdan farklılıklar arz edebileceği göz önünde bulundurularak dünyada neredeyse ortak hale gelen dört boyutlu yapısının farklı pozitif yapılarla beraber yeniden değerlendirilmesi ile pozitif psikolojik sermayenin bağlamını yansıtabilecek potansiyel boyutların değerlendirildiği ölçeklerin oluşturulması literatürde kavramın önünü açacaktır. Bununla birlikte 2007 yılından itibaren kullanılan dört boyutlu pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin güncelliği ve günümüz bağlamında yeniden değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Pozitif psikolojik sermayenin kapsamının daha sağlıklı değerlendirilmesi, güncelliğini koruyup dinamik kalması kavramın geleceği için hayati bir role sahipken literatürde pozitif psikolojik sermayenin pozitif yapılardan çok fazla istifade etmeden dört boyutlu yapısını muhafaza etmesi kavramın olağan bilim haline gelmesine sebep olabilecektir.

Çalışmanın teorik katkısı kapsamında psikolojik sermayenin tanımında bulunan teorik temelli bir yapıya sahip olması (Luthans ve Broad, 2022; Newman vd., 2014; Youssef-Morgan ve Luthans, 2015) ve dört boyutlu yapının belirlenmesinde teori temelli olma hususu belirleyici olmuştur. Mevcut dört boyutlu yapıların yanında pozitif yapılar kapsamında değerlendirilen minnettarlık, cesaret, yaratıcılık, maneviyat, bağışlayıcılık, duygusal zekâ, otantiklik, akış deneyimi, bilgelik, öznel iyi oluş ve mizah anlayışı kavramlarının da teori temelli olması pozitif psikolojik sermaye kapsamı içine dahil edilmesi pozitif psikolojik sermayeyi teorik olarak güçlendirecek ve kavramın içeriğinin genişlemesi ve gelişmesi ile pozitif psikolojik sermaye ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılabilecektir.

Çalışmanın pratik katkısı kapsamında yöneticiler, çalışanlarının pozitif psikolojik sermayelerini daha geniş bir perspektifte değerlendirebilecek, personel sağlama, seçme ve yerleştirme süreçlerini içeren kadrolamadan iş yaşamında performansa yönelik değerlendirme kalitesi yükselecektir. Geliştirilebilir bir özelliğe sahip olan pozitif psikolojik sermayenin muhtemel alt boyutları ile daha spesifik eğitim ve yetiştirme planları ile daha etkin kariyer planlaması yapılabilecektir.

Verilerin bibliyometrik analizlerde en çok tercih edilen Web of Science veri tabanından alınması çalışmanın kısıtları arasında değerlendirilebilir. Bununla birlikte veri tabanından kaynaklı olarak sadece uluslararası literatür değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalara tavsiye kapsamında verilerin farklı veri tabanlarından temin edilmesi ve Türkiye özelinde kültürel bağlamı da değerlendirerek pozitif psikolojik sermaye literatürünün pozitif yapılar kapsamında gelişim sürecinin araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalara diğer bir tavsiye ise pozitif psikolojik sermayeye eklenecek muhtemel alt boyutlar ile ilgili Luthans vd. (2007b)'nin beklentilerinin karşılanmama sebeplerine yönelik nitel çalışmaların yapılmasının, pozitif psikolojik sermayenin literatürdeki seyrine yön vereceği değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

"Pozitif Psikolojik Sermayenin Mevcut ve Muhtemel Alt Boyutlarının Literatürdeki Seyri: Bibliyometrik Bir Analiz" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Araştırma makalesinde veriler açık kaynaktan sağlandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Afzal, A., Malik, N. I. ve Atta, M. (2014). The moderating role of positive and negative emotions in the relationship between positive psychological capital and subjective well-being among adolescents. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 3(3), 29-42. <https://doi.org/10.5861/ijrsp.2014.687>.
- Albert, A. ve Kormos, J. (2004). Creativity and narrative task performance: An exploratory study. *Language Learning*, 54(2), 277-310. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2004.00256.x>.
- Algoe, S. B. ve Zhaoyang, R. (2016). Positive psychology in context: Effects of expressing gratitude in ongoing relationships depend on perceptions of enactor responsiveness. *The Journal of Positive Psychology*, 11(4), 399-415. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1117131>.
- Amabile, T. M. (1996). *Creativity and innovation in organizations* (Vol. 5). Boston: Harvard Business School.
- Avey, J. B., Patera, J. L. ve West, B. J. (2006). The implications of positive psychological capital on employee absenteeism. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(2), 42-60. <https://doi.org/10.1177/10717919070130020401>.
- Avey, J. B., Luthans, F. ve Mhatre, K. H. (2008). A call for longitudinal research in positive organizational behaviour. *Journal of Organisational Behaviour*, 29(5), 705-711. <https://doi.org/10.1002/job.517>.
- Baumann, N. ve Scheffer, D. (2011). Seeking flow in the achievement domain: The achievement flow motive behind flow experience. *Motivation and Emotion*, 35, 267-284. <https://doi.org/10.1177/10717919070130020401>.
- Baykal, E. ve Zehir, C. (2018). The mediating effect of psychological capital on the relationship between spiritual leadership and performance. *Ekonomie a Management*, 21(3), 124-140. <https://doi.org/10.15240/tul/001/2018-3-00>.
- Beeman, W. O. (1999). Humour. *Journal of Linguistic Anthropology*, 9(1/2), 103-106.
- Bockorny, K. ve Youssef-Morgan, C. M. (2019). Entrepreneurs' courage, psychological capital, and life satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 10, 789. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00789>.
- Bono, G., Emmons, R. A. ve McCullough, M. E. (2004). Gratitude in practice and the practice of gratitude. *Positive Psychology in Practice*, 464-481. <https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch29>.
- Cable, D. M., Gino, F. ve Staats, B. R. (2013). Breaking them in or eliciting their best? Reframing socialization around newcomers' authentic self-expression. *Administrative Science Quarterly*, 58(1), 1-36. <https://doi.org/10.1177/0001839213477098>.
- Carmona-Halty, M., Salanova, M., Llorens, S. ve Schaufeli, W. B. (2019). How psychological capital mediates between study-related positive emotions and academic performance. *Journal of Happiness Studies*, 20(2), 605-617. <https://doi.org/10.1007/s10902-018-9963-5>.
- Ceylan, A. K. (2023). Psikolojik sermaye: bibliyometrik bir analiz. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-13. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1195621>.
- Chaudhary, H. ve Chaudhary, S. (2014). Positive emotions, resilience, gratitude and forgiveness: Role of positive psychology in 21st century. *Indian Journal of Positive Psychology*, 5(4), 528-530.
- Csikszentmihalyi, M. (2013). *Flow: The psychology of happiness*. Random House.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Organizational psychological capital: A scale adaptation study. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.

- Darvishmotevali, M. ve Ali, F. (2020). Job insecurity, subjective well-being and job performance: The moderating role of psychological capital. *International Journal of Hospitality Management*, 87, 102462. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102462>.
- Dhir, R. ve Sharma, V. (2020). Exploring dimensions of psychological capital through grounded theory investigations. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 20(1), 109-132. <https://doi.org/10.1504/IJICBM.2020.105556>.
- Diener, E., Sapyta, J. J. ve Suh, E. (1998). Subjective well-being is essential to well-being. *Psychological Inquiry*, 9(1), 33-37. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_3.
- Dimas, I. D., Assunção, M., Rebelo, T., Lourenço, P. R. ve Alves, M. (2022). Innovation in teams: the role of psychological capital and team learning. *The Journal of Psychology*, 156(2), 133-146. <https://doi.org/10.1080/00223980.2021.2014391>.
- Donaldson, S. I., Chan, L. B., Villalobos, J. ve Chen, C. L. (2020). The generalizability of hero across 15 nations: Positive psychological capital (psycap) beyond us and other weird countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 9432. <https://doi.org/10.3390/ijerph17249432>.
- El-Kassar, A. N., Dagher, G. K., Lythreathis, S. ve Azakir, M. (2022). Antecedents and consequences of knowledge hiding: The roles of HR practices, organizational support for creativity, creativity, innovative work behaviour, and task performance. *Journal of Business Research*, 140, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.11.079>.
- Ferreira, J., Coelho, A. ve Moutinho, L. (2020). Dynamic capabilities, creativity and innovation capability and their impact on competitive advantage and firm performance: The moderating role of entrepreneurial orientation. *Technovation*, 92, 102061. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2018.11.004>.
- Finch, J., Farrell, L. J. ve Waters, A. M. (2020). Searching for the HERO in youth: Does psychological capital (PsyCap) predict mental health symptoms and subjective well-being in Australian school-aged children and adolescents? *Child Psychiatry & Human Development*, 51(6), 1025-1036. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01023-3>.
- Heslop, B., Drew, A., Stojanovski, E., Bailey, K. ve Paul, J. (2018). Collaboration vouchers: A policy to increase population wellbeing. *Societies*, 8(2), 37. <https://doi.org/10.3390/soc8020037>.
- Gao, Q., Xu, J., Tao, Z., Liu, L., ve Wu, C. (2020). Exploration and analysis of the psychological capital of entrepreneurship and the deviant innovation behaviour of employees. *Frontiers in Psychology*, 11, 1880. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01880>.
- Ghanizadeh, S., Sattari Ardabili, F., Kheirandish, M., Rasouli, E. ve Hassanzadeh, M. (2021). Ambidexterity in public organizations with an emphasis on managers' psychological capital. *International Journal of Organizational Leadership*, 10(1), 72-88.
- Ghanizadeh, S., Ardabili, F. S., Kheirandish, M., Rasouli, E. ve Hassanzadeh, M. (2022). Psychological Capital and Organizational Performance: The Mediating Role of Organizational Ambidexterity. *Organizacija*, 55(3), 214-227.
- Guojuan, Z., Shuling, W. ve Junli, Z. (2010). Research on the happiness management model from the perspective of psychological capital. In *Proceedings of the 7th International Conference on Innovation & Management*.
- Gürler, G. (2022). Bibliyometrik araştırmalarda ilgili literatüre ilişkin veri setinin oluşturulması süreci. *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* (3. Baskı, s.53-66) içinde. Nobel Yayıncılık.
- Han, Y., Brooks, I., Kakabadse, N. K., Peng, Z. ve Zhu, Y. (2012). A grounded investigation of Chinese employees' psychological capital. *Journal of Managerial Psychology*, 27(7), 669-695. <https://doi.org/10.1108/02683941211259511>.
- Hong, Y., Huang, J. H. ve Zhang, J. (2022). Relationship Between Emotional Labor and Mental Health in Preschool Teachers: Mediation of Psychological Capital. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.707961>.
- Jambrino-Maldonado, C., Rando-Cueto, D., Núñez-Sánchez, J. M., Iglesias-Sanchez, P. P. ve De las Heras-Pedrosa, C. (2022). Bibliometric Analysis of International Scientific Production on the Management of Happiness and Well-Being in Organizations. *Social Sciences*, 11(7), 272. <https://doi.org/10.3390/socsci11070272>.
- Kawalya, C., Munene, J. C., Ntayi, J., Kagaari, J., Mafabi, S. ve Kasekende, F. (2019). Psychological capital and happiness at the workplace: The mediating role of flow experience. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1685060. <https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1685060>.
- Kernis, M. H. ve Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 283-357. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(06\)38006-9](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(06)38006-9).
- Kim, M., Oja, B. D. ve Anagnostopoulos, C. (2021). An expanded psychological capital (A-HERO) construct for creativity: building a competitive advantage for sports organizations. *European Sport Management Quarterly*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/16184742.2021.1922480>.
- Larson, M. ve Luthans, F. (2006). The potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(2), 75-92. <https://doi.org/10.1177/10717919070130020601>.
- Liu, W. (2016). Effects of positive mood and job complexity on employee creativity and performance. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 44(5), 865-880. <https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.5.865>.

- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007a). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>.
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B. J. (2007b). *Psychological capital: Developing the human competitive edge* (Vol. 198). Oxford: Oxford University Press.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J. ve Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human Resource Development Quarterly*, 21(1), 41-67. <https://doi.org/10.1002/hrdq.20034>.
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B. J. (2015). *Psychological capital and beyond*. Oxford University Press, USA.
- Luthans, F. ve Broad, J. D. (2022). Positive psychological capital to help combat the mental health fallout from the pandemic and VUCA environment. *Organizational dynamics*, 51(2), 100817. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2020.100817>.
- Lupşa, D., Virga, D., Maricuțoiu, L. P. ve Rusu, A. (2020). Increasing psychological capital: A pre-registered meta-analysis of controlled interventions. *Applied Psychology*, 69(4), 1506-1556. <https://doi.org/10.1111/apps.12219>.
- Mayer, J. D., Salovey, P. ve Caruso, D. R. (2004). TARGET ARTICLES: "emotional intelligence: Theory, findings, and Implications". *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02.
- McCullough, M. E., Worthington, E. L., Jr. ve Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321-336. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321>.
- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F. E. I. ve Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 120-138. <https://doi.org/10.1002/job.1916>.
- Nolzen, N. (2018). The concept of psychological capital: a comprehensive review. *Management Review Quarterly*, 68(3), 237-277. <https://doi.org/10.1007/s11301-018-0138-6>.
- Oja, B. D., Kim, M., Perrewé, P. L. ve Anagnostopoulos, C. (2019). Conceptualizing A-HERO for sports employees' well-being. *Sport, Business and Management: An International Journal*. 9(4), 363-380. <https://doi.org/10.1108/SBM-10-2018-0084>.
- Öztürk, O. (2022). Bibliyometrik araştırmaların tasarımına ilişkin bir çerçeve. *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* (3. Baskı, s.33-50) içinde. Nobel Yayıncılık.
- Qian, Z. (2017). The Development and Characteristics of the Psychological Capital Questionnaire for Primary and Secondary School Teachers. *AGRO FOOD INDUSTRY HI-TECH*, 28(3), 704-708.
- Patnaik, S., Mishra, U.S. ve Mishra, B.B. (2022). Can psychological capital reduce stress and job insecurity? An experimental examination with Indian evidence. *Asia Pac J Manag*, 39, 1071-1096. <https://doi.org/10.1007/s10490-021-09761-1>.
- Rego, P., Lopes, M. P. ve Nascimento, J. L. (2016). Authentic leadership and organizational commitment: The mediating role of positive psychological capital. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 9(1), 129-151.
- Santisi, G., Lodi, E., Magnano, P., Zarbo, R. ve Zammitti, A. (2020). Relationship between psychological capital and quality of life: The role of courage. *Sustainability*, 12(13), 5238. <https://doi.org/10.3390/su12135238>.
- Srivastava, U. R. ve Maurya, V. (2017). Organizational and individual level antecedents of psychological capital and its associated outcomes: Development of a conceptual framework. *Management and Labour Studies*, 42(3), 205-236. <https://doi.org/10.1177/0258042X17718739>.
- Siu, O. L., Cheung, F. ve Lui, S. (2015). Linking positive emotions to work well-being and turnover intention among Hong Kong police officers: The role of psychological capital. *Journal of happiness studies*, 16(2), 367-380. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9513-8>.
- Staudinger, U. M. ve Glück, J. (2011). Psychological wisdom research: Commonalities and differences in a growing field. *Annual Review of Psychology*, 62, 215-241. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131659>.
- Xu, J., Chen, S. ve Huang, D. (2016). Transforming psychological capital and flow experience of R&D employees into performance. In *2016 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET)* (pp. 1697-1705). IEEE. <https://doi.org/10.1109/PICMET.2016.7806770>.
- Xu, C., Wei, D., Liu, J. ve Zhou, J. (2021). A tale of two capitals: How task-oriented and guanxi-oriented psychological capitals lead to a sustainable workforce in rural China. *Frontiers in Psychology*, 12, 732445. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.732445>.
- Wu, W. J., Liu, Y. ve Xie, X. X. (2012). The Chinese Indigenous psychological capital and career well-being. *Acta Psychologica Sinica*. <https://doi.org/10.3724/SP.J.1041.2012.01349>.
- Van den Bosch, R. ve Taris, T. W. (2014). Authenticity at work: Development and validation of an individual authenticity measure at work. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 1-18. <https://doi.org/10.1007/s10902-0139413-3>.
- Yeni, H. K. ve Sezici, E. (2022). Pozitif psikolojik sermayenin iş stresi üzerindeki etkisinin belirlenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2379-2397. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1059474>.
- Youssef-Morgan, C. M. ve Luthans, F. (2015). Psychological capital and well-being. *Stress and health: journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 31(3), 180-188. <https://doi.org/10.1002/smi.2623>.

- Yu, X., Li, D., Tsai, C. H. ve Wang, C. (2019). The role of psychological capital in employee creativity. *Career Development International*, 24(5), 420-437. <https://doi.org/10.1108/CDI-04-2018-0103>.
- Zacher, H. ve Staudinger, U. M. (2018). Wisdom and well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of Well-Being*. Noba Scholar Handbook series: Subjective well-being. Salt Lake City, UT: DEF publishers.
- Zhang, Y., Wang, W., Mi, L., Huang, C., Xiao, H., Shang, K., ...ve Wang, L. (2022). Organizational resilience in development: A systematic review based on bibliometric analysis and visualization. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 103408. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103408>.
- Zhao, X. ve You, X. (2021). The impact of psychological capital on vocational well-being: The mediation effect of emotional labour and its invariance across ethnicities. *Current Psychology*, 40, 102-112. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00287-w>.

EXTENDED ABSTRACT

The dimensions that best match psychological capital are self-efficacy, hope, optimism and resilience. In fact, these four dimensions do not represent a thorough and comprehensive list. So far, an agreed-upon clear classification system for positive structures has not been established. Evaluating the intersections of alternative positive constructs will provide a better understanding of psychological capital. However, it is expected that other positive structures will be included in the existing sub-dimensions of psychological capital now and in the future (Luthans et al., 2007b, pp.145-147).

Psychological capital is based on psychological resource theory. Self-efficacy, hope, optimism and resilience, which are sub-dimensions of psychological capital, are considered to be the main resource in this context (Avey et al., 2006, p. 46; Luthans et al., 2010, p. 48; Patnaik et al., 2022, p. 1074). Another theory that explains psychological capital is the theory of developing and constructing positive emotions in regard to being open to change and development. According to the theory, positive emotions also build the psychological capital of the individual (Afzal et al., 2014, p. 31; Carmona-Halty et al., 2019, p. 606; Siu et al., 2015, p. 368). In addition to the self-efficacy, hope, optimism and resilience sub-dimensions of the psychological capital, it is important that the possible sub-dimensions that will be added to psychological capital in the future are theory-based.

Luthans et al. (2007b) stated that over time, psychological capital will not stay with only 4 dimensions and they are trying to develop the core structure of psychological capital early. They emphasized that they aim to provide some guidelines for future research and applications that will help expand the field of psychological capital and keep it dynamic.

Exploring how positive constructs that will currently be included in the self-efficacy, hope, optimism, and resilience sub-dimensions of psychological capital relate to existing sub-dimensions enriches not only the understanding of psychological capital but also enriches the understanding of other positive constructs. Positive structures that can be added to psychological capital structure now or then, which are theory-based, researchable, having

Valid measurement tools, open to the formation and development, and related to performance are the followings concepts; wisdom, creativity, flow, subjective well-being, humour, emotional intelligence, gratitude, forgiveness, authenticity, spirituality, and courage (Guojuan et al., 2010; Luthans et al., 2007b; Xu et al., 2021; Zhao & You, 2021).

This study was carried out to determine the realization of the expectations mentioned in the book by Luthans et al (2007b), regarding the possible sub-dimensions that they expect to be added to the psychological capital structure in a few years, from 2007 until today, that is, until March 18, 2023. Within the scope of the study, the question of what kind of change has occurred in the literature on the sub-dimensions of psychological capital since 2007 was tried to answer. In the literature, bibliometric analysis was performed using the VOS viewer 1.6.18 program from the Web of Science database, in which the potential dimensions of psychological capital and the dimensions expected to be in the future were evaluated as sub-dimensions.

It was determined that 15% or 302 of 1904 studies on psychological capital in the literature were conducted with potential dimensions. As a result of the analysis, it was found that in 302 studies in the literature about psychological capital and potential dimensions, it is represented by four dimensions, namely self-efficacy, hope, optimism and resilience with a rate of 95,7%, and in addition to the existing four dimensions at a rate of 4,3%, it was found that some sub-dimensions that Luthans et al (2007b) were expected to be added were employed. It. When the potential dimensions of positive psychological capital in the literature and the studies with the dimensions expected to be added in the future are evaluated, it

was determined that the sub-dimensions of psychological capital were expanded with positive structures in only 13 studies out of 1904 studies on psychological capital which makes only 0,7%.

Regarding suggestions about developing psychological capital structure and “expanded psychological capital”, there are studies that consider the concepts of gratitude, courage, creativity, spirituality, forgiveness, emotional intelligence, authenticity, flow experience, wisdom, personal well-being, sense of humour flow, wisdom, subjective well-being and humour as a separate concept rather than being used as a sub-dimension, and that focus on their relations with psychological capital. In this context, although there are expectations for the expansion of the psychological capital structure, positive structures are considered independent of psychological capital. However, there is no study in which 11 positive constructs are sub-dimensions at the same time. In 13 studies in which the stated positive structures were added as a new dimension, one or at most four of the sub-dimensions were added as sub-dimensions at the same time. Studies that emphasize the evaluation of the cultural context related to psychological capital are generally of Chinese origin (Dhir & Sharma, 2020; Han et al., 2012; Zhao & You, 2021), and most studies that include new dimensions are also of Chinese origin.

The dimensions of self-efficacy, hope, optimism and resilience come to the fore in the common word analysis of psychological capital, which has been studied with increasing interest in the literature over the years.

Contrary to the expectations of Luthans et al. (2007b), it can be said that the psychological capital literature generally maintains its four-dimensional structure and positive structures are studied as an independent concept rather than being included in the concept content as a new dimension, and as a result, they do not meet the expectation. It is considered that the reason why the expectation is not met is the extensive use of the existing four-dimensional scale on psychological capital and the fact that the scale containing the potential dimensions has not yet been created in the literature.

Within the scope of the theoretical contribution of the study, adding positive structures to the existing four dimensions of psychological capital will theoretically strengthen psychological capital and more comprehensive studies on psychological capital will be possible with the expansion and development of the content of the concept.

Within the scope of the practical contribution of the study, managers will be able to evaluate the psychological capital of their employees from a wider perspective, and the quality of evaluation for performance in business life will increase from the recruitment processes.

Assessing the Influence of Energy Efficiency Guide Label on Consumers' Purchasing Decisions for Household Refrigerating Appliances

Eugene ADU HENAKU¹

Abstract

This study assessed how the Ghana Energy efficiency guide label influenced consumers purchasing decisions for refrigerating appliances (refrigerator and/or freezer). In addition to exploring consumers' sources of information at the time of purchase, the study considered consumers' sources of information before purchasing refrigerating appliances. The study used the phenomenological descriptive research design. We sampled 20 consumers from two large retail stores in the capital of the Central Region of Ghana, Cape Coast. The data gathered from the face-to-face interview was analyzed thematically. The findings showed that consumers use multiple information sources to make their purchase decisions for refrigerating appliances. We found that consumers' acquaintance and sales assistance are the most patronized sources of information before purchasing an appliance and at the time of purchase, respectively. Further, the findings revealed that the energy efficiency guide label influenced consumers' decision to purchase a refrigerating appliance. The study concludes that the energy efficiency guide label positively influences consumers' purchasing decisions for refrigerating appliances, contributing to the country's effort towards energy security, achieving SDG7 and SDG13, and reducing the environmental impact of greenhouse gas emissions.

Key Words: Consumers, Energy Efficiency, Energy Guide, Energy Label, Refrigerating Appliance

Atıf İçin / Please Cite As:

Adu Henaku, E. (2023). Assessing the Influence of Energy Efficiency Guide Label on Consumers' Purchasing Decisions for Household Refrigerating Appliances. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1062-1077. doi:10.33206/mjss.1258496

Geliş Tarihi / Received Date: 01.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.06.2023

¹ Department of Family Life Management Education, University of Education, Winneba, Ghana, eugene.henaku@stu.ucc.edu.gh,

 ORCID: 0000-0003-0462-7604

Introduction

Consumer protection regulations provide consumers with the right to be informed; furnished with accurate and complete information about goods and services (United Nations, 2016). Senauer (2013) termed consumers' right to know as transparency, knowing what is in products such as foods and cosmetics and how to use or operate electrical appliances. However, this right is associated with the duty (on the part of the consumer) to search for accurate, reliable, and adequate information before making a purchase. This implies that consumers must collect and evaluate product information before or during purchasing. For example, to choose between similar items that differ in price and function, the consumer should have access to the correct information to select the right product, which will provide value for money. Producers have tried to meet these rights of consumers by using different strategies (sources of information) such as advertisement, print media, electronic media, and labels (Lal, 2016). The latter serves as an identifier material attached to a product to provide information concerning the product or embellish a marketing package (Sarpong, 2015). According to Lal (2016), a label is a simple tag attached to a product that carries the brand name and other information or an elaborate graphic design that forms part of the package. The information on a label may be only textual or carry the manufacturer's or company's logo as well as illustrations and images. This information on the label assists consumers in making an informed choice. Senauer (2013) adds that the labeling of products by producers is an acknowledgment of consumers' right to know.

Arguably, labeling products is not only a strategy used by producers to meet consumer rights but a prerequisite to allowing the sale of their product on the local and/or international market (Jansen and Lince de Faria, 2002). They explained further that governments worldwide oblige producers to label their products to provide information for consumers to evaluate product quality. In addition, governments authenticate the labels on products and regulate the number of labels through their policies. Furthermore, Jansen and Lince de Faria (2002) point out that regulating labels by governments is in the best interest of citizens and guarantees a higher product quality for consumers. It is of this view that Horne (2009) stressed that the attention given to product labels by governments worldwide is not only in the interest of helping the populace obtain value for their money but the concern of climate change and environmental issues such as pollution and energy crisis. Furthermore, the author added that governments' labeling regulations are also means of achieving Sustainable Development Goals (SDGs) (Horne, 2009).

Energy efficiency labels are an example of label and labeling regulation for household appliances in many countries (IEA, 2000; Heinzle, 2012; Kuhn, Kutzner & Thøgersen, 2022). These labels inform consumers about the energy consumption of products, change consumers' choices, and guide them toward sustainable consumption (Nair et al., 2010; Brazil & Caulfield, 2017; Yu et al., 2019; Wang et al., 2021) because household appliances are the major source of energy demand and it is one of the fastest growing energy loads (IEA, 2003; Singh, 2016; Olanrewaju & Adegun, 2021). This is attributed to the continuous increase in ownership of electrical appliances (Bertoldi & Atanasiu, 2009; Gyamfi et al., 2015). Masjuki et al. (2000) explained that the introduction of labels for household appliances by several countries such as France, Russia, Japan, Poland, Canada, China, the United States, Thailand, and Hone Kone in the 1960s was to influence consumers to purchase more efficient household appliances thereby reducing energy consumption and the impact of these products on the environment. In support, Deshpande (2001) adds that governments have generally relied on appliance labeling policies to enhance energy efficiency in their effort to achieve sustainable growth and development.

A unique and growing labeling practice that has pervaded the literature is the implementation of energy efficiency standards and labeling for household appliances such as air conditioners, compact fluorescent lights, refrigerators, and freezers (Agyarko, 2015; Abd Alfattah, Sakhrieh & Al-Ghandoor, 2017; Agyarko, Opoku, & Van Buskirk, 2020). This practice attempts to employ more sustainable measures of reducing electricity consumption through demand-side management, Ghana's Energy Commission (Energy Commission, 2019; Energy Commission, 2022). This move by the Ghana Energy Commission led to the compulsory display of the Energy Efficiency Guide Label on electric bulbs, air-conditioners, and refrigerators/freezers to indicate the energy efficiency rating of products before the first retail sales (Energy Commission, 2022). These labels are meant to provide consumers, at the time of purchase, with information about the type of product, its energy efficacy rate, and most importantly, influence consumers to purchase more energy-friendly appliances, which in turn will contribute to reducing the total energy consumption, consumer's electricity bills and the achievement of SDG 7 and SDG 13 (Energy Commission, 2022). Studies have shown that energy efficiency labels effectively increase

the demand for energy-efficient household appliances (Iweka, Liu, Shukla, & Yan, 2019; Si-Dai, Cheng-Peng, Hang & Ning, 2021). However, there is a lack of information on how the energy efficiency guide label influences consumers' purchase of household appliances in Ghana. Studies on the influence of labels on consumers purchasing decisions in Ghana have focused mainly on food labels (Ababio et al., 2012; Osei Mensah et al., 2013; Azila-Gbettor et al., 2013; Darkwa, 2014; Afram & Darkwa, 2015; Madilo et al. 2020; Bannor et al. 2022), clothing labels (Apedo, 2014; Fiiifi Esseku & Duku, 2020; Komasi, 2018), prospective cook-stove labels (Essuman & Frimpong, 2018) and the effectiveness of energy efficiency labels (Kuhn et al., 2022). Hence, this study qualitatively explored the influence of the Ghana Energy efficiency guide label on consumers' purchasing decisions for refrigerating appliances.

Literature Review

Energy Efficiency Labels

Energy efficiency labels are communicative or informative labels attached to manufactured products to expound on products' energy performance (often in the form of energy use, efficiency, or energy cost). These labels provide consumers with the information needed to make informed purchases and enable them to manage their energy bills (Wiel & McMahon, 2005). They added that energy labels could be used alone or complement energy standards to help consumers interested in selecting efficient models. Studies have indicated that three types of energy labels are in use worldwide (Mahlia & Saidur, 2010; Mahlia, Saidur, Yanti, and Masjuki, 2011; Azoumah, Tossa & Dake, 2020). They are endorsement, comparative, and information-only energy labels.

Endorsement Labels

Endorsement labels are primarily “seals of approval” because a product met a specified criterion (Heinzle & Wüstenhagen, 2012). In other words, endorsement labels are the seal of approval that depict that a product meets the specified benchmark. This points out clearly to the consumer that the labeled product saves energy as compared to others on sales. Mahlia, Saidur, Yanti, and Masjuki (2011) explained that these labels are usually based on a “yes and no” cut-off; a product uses less or more energy than a specified threshold. Endorsement labels provide little additional information; therefore, it does not permit differentiation among products concerning energy efficiency (Rohling & Schubert, 2013). Endorsement labels are used in many countries such as Canada, Australia, Japan, New Zealand, Taiwan (Rohling & Schubert, 2013), and the U.S. (Wiel & McMahon, 2005). Figure one depicts some examples of endorsement labels.

Figure 1. (a): ENERGY STAR, (b): Chinese Energy Conservation Program, (c): Recognition-type Energy Label, (d): South Korean High-efficiency Appliance Certification Program. Source: Rohling and Schubert (2013)

Comparative Labels

Comparative labels rate the energy efficiency of a product in relation to an absolute scale (Harrington & Damnic, 2004). These labels allow consumers to compare the performance and energy use of similar products. The comparison can be made across different energy efficiency categories but not within (Rohling & Schubert, 2013). It is mandatory to provide comparative labels on household appliances

(Rohling & Schubert, 2013; Si-Dai et al., 2021). There are two primary forms of comparative labels in use in various countries. They are categorical labels and continuous-scale comparative labels.

Categorical Labels

These labels use a ranking method in communicating to consumers the energy efficiency of a product model so that they can compare it with other models on the market. Unlike the endorsement label, based on a “yes or no” examination of product efficiency, categorical labels use several classes that move from least efficient to most efficient or vice versa. The majority of comparative categorical labels around the world use between five and seven categories for defining the rank or range of performance or energy use. But some countries, such as Australia, have introduced half-step ranking. It doubles the number of qualifying categories. Policymakers should be more concerned about providing consumers with a label with specific categories. It will help consumers compare easily. Categorical labels may or may not provide comprehensive information on the operating features, cost, and energy use of product models (Wiel & McMahon, 2005; Rohling & Schubert, 2013). Categorical labels are presented in two forms or formats, or styles.

One has a rectangular or square base with a dial or a semi-circle across the top. The dial looks like a speedometer or a gauge. The further advanced the gauge indicator, the better the product. Examples of such labels are used in Australia, Thailand, Korea, and India. It has six stars on the dial or has numbers (one to five) like in the case of Australia’s label and Thailand’s energy labels, respectively. The highest pre-set threshold for energy performance the model meets determines the scale’s numerical grade or the number of stars. Some fulfillment uses a 1-5 numerical scale, others use an A to G letter scale, and some use a 1- 5- or 6-star scale (Waide & Bernasconi-Osterwalder, 2008).

The other form of the categorical label has a vertical rectangular shape with a series of alphabet ranging from “A” to “G”. Letter "A" is the best and at the apex of the label while the letter “G” depicts the worst and is located at the bottom of the label. Relative efficiency on this label is communicated by the use of an arrow of different lengths and color progression which is next to each alphabet. Letter “A” is represented by the shortest arrow and the color green while “G” is represented with the longest arrow and the color red. Three new categories (A+++ , A++ , and A+) have been added to the original seven categories for refrigerators, dishwashers, and washing machines (Recast, 2010). Rohling and Schubert (2013) explained that this is to account for the significant technological advancement in energy efficiency. The usage of different colors and arrow length makes all grades visible on the label and a product's grade is indicated by a black-colored arrow that points to (against) the appropriate arrow.

The E.U label is an example but is in two parts due to language requirements. The right-hand side of the label provides base data that is common to all products and is not language-specific. In contrast, the left-hand side of the label provides explanatory text about the product model, which is language-specific. Generally, it is affixed in the country of sale. The E.U label style is used in Eastern and Western Europe and Brazil but with different criteria for Western Europe’s A to G category (Rohling & Schubert, 2013).

A variation of the European label is used in Iran. This is because Persian script reads from right to left and uses numerals for ranking instead of Roman script letters. Also, Tunisia uses the European label style with two languages; French on one side and Arabic on the other side because they have a bilingual population while in Canada the U.S. label is modified to have a continuous horizontal scale (Rohling & Schubert, 2013). This label has a linear bar scale showing the lowest and highest energy use of the product within a similar category and shows the position of the specific model on the bar scale. Figure 2 shows examples of categorical labels.

Figure 2. (a). EU Energy Label, (b): Chinese Energy Label, (c): Australian Energy Label, (d): Japanese Energy Label (Source: Rohling and Schubert, 2013).

Continuous-Scale Labels

Continuous labels usually carry comprehensive information on models' operating features, cost and energy use. This type of label uses a line or a bar graph to depict the range of a product model. The scale permits consumers to see where the product's unit is based on the full range of similar models. Some examples of Continuous-Scale Labels are shown in Figure 3.

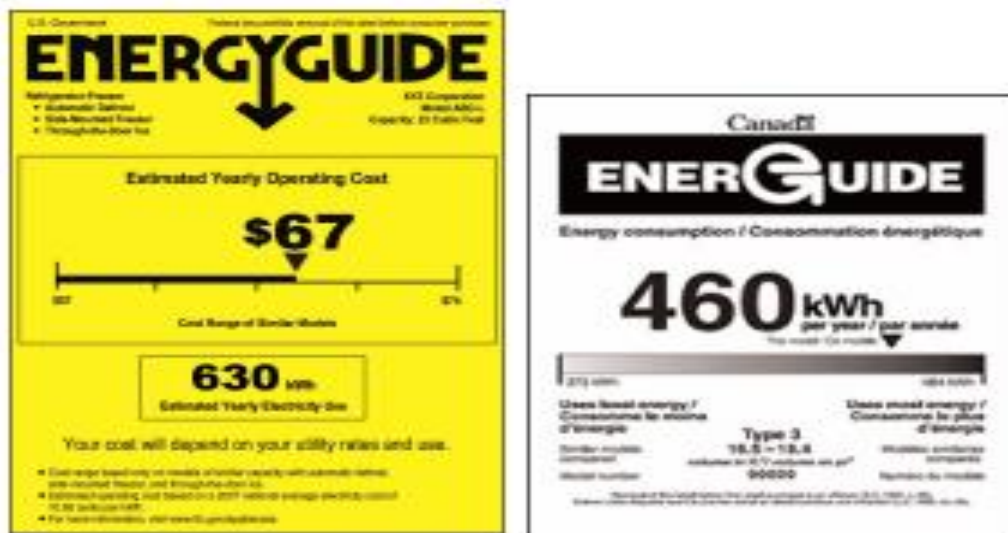

Figure 3. Continuous-Scale Labels- US Energy Guide, and Canadian Energy Guide (Source: Rohling & Schubert, 2013).

Ghana Energy Standards and Labelling Regulation

The energy efficiency regulations for air conditioners and fluorescent lights were passed in 2005 to achieve the policy directions on energy efficiency and conservation in Ghana (Energy Commission, 2005). In October 2008, the energy efficiency regulation that prohibited the importation, distribution, and sale of used air conditioners, refrigerator-freezers, freezers, and incandescent filament lamps was passed (Energy Commission, 2008). In addition to these regulations, the Energy Commission 2009 introduced energy efficiency standards and labeling regulations for household refrigerating appliances (refrigerator-freezers, freezers) (Energy Commission, 2009). This regulation aimed to discourage and remove inefficient

refrigerating appliances through an energy performance and labeling approach (Energy Commission, 2011). Hence, producers, importers, and vendors of air conditioners, fluorescent lights, and household refrigerating appliances must ensure that their products meet energy efficiency standards. Also, they must ensure that appliances carry the Ghana Energy Guide label before being offered for sale in the domestic market (Energy Commission, 2005). Figure 4 depicts the energy efficiency guide label for the various appliances.

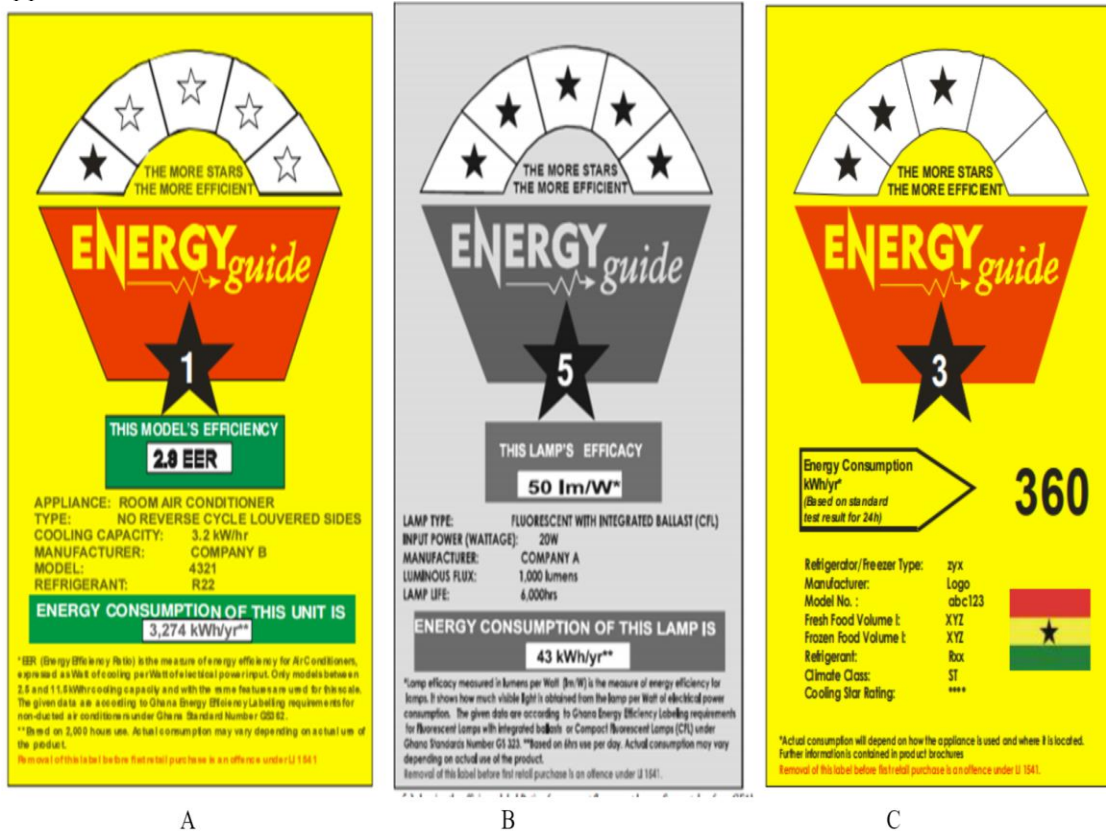

Figure 4. Energy efficiency guide label for Non-Ducted air-conditioners (A); Energy efficiency guide label for Compact fluorescent lamps (B) Energy efficiency guide label for Refrigerator or Freezer (C) (Source: Energy Commission, 2005).

Consumers' Understanding of Energy Labels and Purchasing Decisions

Various studies have explored consumers' understanding of energy labels and purchasing decisions, shedding light on their knowledge of energy efficiency information and its impact on household appliance purchases. For instance, a study by Dünnhoff and Palm (2014) investigated consumers' understanding of energy labels on various appliances, including refrigerators, freezers, washing machines, televisions, air conditioners, and vacuum cleaners. The findings of this study showed that consumers demonstrated a good understanding of energy efficiency classes. However, approximately half of the respondents struggled with practically applying information related to electricity consumption and water usage. Specifically, these challenges were more prominent among women, individuals with lower education and technical knowledge, and those above 60 years. Similar patterns were observed among Chinese consumers, as reported by Yu, Zeng, and Li (2015). According to the authors, most Chinese consumers (74%) understood the energy efficiency rating on China's Energy Label. However, 35% of the consumers found some technical information difficult for an average consumer to understand, particularly older people.

In exploring the role of energy efficiency labels on consumers' purchasing behavior, Zainudin, Siwar, Choy, and Chamhuri (2014) found that energy labels did not effectively encourage consumers to opt for energy-efficient products, as there was a negative correlation between the energy label and green purchasing behavior. However, the researchers identified a significant positive relationship between environmental awareness and consumer buying intentions. Their findings suggest that consumers who exhibited consciousness and sensitivity towards environmental issues were more inclined to make objective decisions in favor of products that consume less energy and are environmentally friendly. Moreover, Zainudin, et al. (2014) emphasized the crucial role of social influence in shaping consumers'

purchasing decisions, indicating that external factors significantly influence consumer behavior and concluded that energy labels are insufficient in encouraging consumers to purchase energy-efficient appliances. Using social cognition, planned behavior, and signal transmission theories, Si-Dai et al. (2021) developed a theoretical model to understand how energy efficiency labels influenced consumers' purchasing behavior in Mianyang City, China. The findings showed that mandatory energy efficiency labels effectively alter consumers' consumption patterns and direct them toward purchasing energy-saving appliances. The study further revealed that energy efficiency labels positively influence consumers' decisions when buying energy-saving household appliances. However, the study by Wang et al. (2021) found contradictory results regarding the impact of the energy efficiency labeling policy in China. Despite its implementation, consumers continue to choose appliances with high power consumption, suggesting that the policy has limited effectiveness. The authors also identified a potential lack of consumer awareness and concern for energy conservation and environmental protection when making purchasing decisions. Furthermore, consumers faced challenges in understanding and trusting the information provided by energy efficiency labels due to flaws in the labeling system. The study recommended the enhancement of the comprehensiveness and user-friendliness of the energy efficiency labeling policy to promote sustainable consumption behaviors among Chinese consumers.

Kuhn et al. (2022) examined eco-labels' influence on consumer decision-making, explicitly focusing on variation in response to energy efficiency labels for air conditioners in Ghana and the Philippines. Employing discrete choice experiments in both countries, the researchers observed that individuals with higher levels of environmental concern and knowledge placed greater value on energy efficiency labels. Also, the study revealed that incorporating attitude functions such as cost-saving, environmental benefits, and health benefits into energy efficiency labels could enhance their effectiveness. Context-specific findings indicated that Ghanaian consumers were more responsive to labels emphasizing cost-saving and environmental benefits, while Filipino consumers were more receptive to labels emphasizing health benefits. These variations in consumer responses were attributed to cultural distinctions between the two countries.

A report by Ghana's energy commission shows that the implementation of energy efficiency labeling regulations has resulted in significant energy savings and reduced CO₂ emissions both at the household and national levels (Energy Commission, 2022). Despite the numerous studies that have investigated the impact of energy efficiency labels on consumers purchasing decisions, there is no empirical evidence regarding how the Ghana Energy Efficacy Guide label influences consumers' household refrigerating appliance purchases. This study aimed to fill this knowledge gap because the labeling regulation for refrigerating appliances in Ghana is one of the country's efforts toward sustainability.

Method

Study Design

This study is a qualitative study that employed the descriptive phenomenological research design. The descriptive phenomenological design (Todres & Holloway, 2004; Padilla-Díaz, 2015) was used because the study sought to expound how participants understand the energy efficiency label, feel about it, judge it, recollect it, and make meaning of it (Patton, 2002). Also, the study sought to explore consumers' personal experiences using the energy efficiency guide label and label information in their purchase decision for refrigerators or freezers.

Population

The population for the study was shoppers of two large retail stores in the Cape Coast Metropolis, Ghana. These retail stores were appropriate for the study because they sell electrical appliances such as refrigerators and freezers and are the most patronized in the Cape Coast Metropolis. The accessible population of this study is defined as consumers who purchased a refrigerator or a freezer with the Ghana Energy efficiency guide label on it at the time of data collection and were willing to participate in the study. This decision by the researcher is appropriate because the accessible population is the portion of the target population the researcher can access, as postulated by Asiamah, Mensah, and Oteng-Abayie, (2017) and Fetzer (2020).

Sample

The purposive sampling technique was used in this study. This sampling choice is to Bernard's (2002) position, which suggests that purposive sampling entails the researcher identifying and selecting individuals who possess the necessary knowledge and are willing to provide information pertinent to the study's purpose. This sampling method was relevant because it helped obtain information from consumers who contributed significantly to the purpose of the study. Hence, 20 consumers who purchased a refrigerator or freezer with the Ghana Energy Efficiency Guide label were purposively sampled. The sample size of 20 consumers aligns with recommendations for phenomenological research, as multiple authors (Dukes, 1984; Ray, 1994; Kuzel, 1999; Morse, 2000; Kumar, Kumar, & Prabhu, 2020) have indicated that phenomenological studies can utilize a sample size ranging from three to ten (3-10) participants.

Data Collection

We used a semi-structured interview guide was used in a face-to-face interview with consumers to gather data for the study. The interview guide had five open-ended items. These items were formulated based on the purpose of the research and informed by the literature review. Before the interview, we explained the purpose of the study to consumers who purchased a refrigerator or a freezer with the energy efficiency guide label. Those who agreed to participate in the study were briefed about the nature of the interview. Participants agreed to be interviewed and recorded by signing a consent form. The interview focused on consumers' sources of information and the influence of the energy efficiency guide label on their purchase. In all, twenty (20) consumers were interviewed due to data saturation; when no new information or themes emerged from the responses of participants (Speziale, Streubert & Carpenter, 2011). In addition, participants who were willing to confirm the study results gave their contact information.

Data Analysis

This study adopted Colaizzi's process for phenomenological data analysis (as cited in Speziale, Streubert & Carpenter, 2011; Shosha, 2012; Salifu, 2016). Hence, I listened to the tape-recorded interview twice to gain a general sense of the interview before transcribing it verbatim to ensure no data was lost, as Hill, Tawiah-Agyemang, Kirkwood, and Kendall (2022) recommended. Then, I read and re-read the transcripts to ensure consistency and obtain a general understanding of the entire content. We coded significant statements and formulated meanings from the coded segments. These were then sorted and organized into themes. To ensure the dependability of the study's results, first, the transcribed data was sent to consumers who provided their contact information. A few of them responded with minor corrections that were incorporated into the analysis. Secondly, the results were sent to participants to ensure that the information presented reflected their responses. Finally, the feedback received from participants was incorporated into the findings. The results of the analysis are shown in the next section.

Findings

Participants Characteristics

The participants were 20 consumers who were all Ghanaians. Participants consisted of fourteen (n=14) males and (n=6) females. Their ages ranged between 22-83 years. Most (n=13) of the consumers were within 30-40 years. Most (n=13) of the participants were tertiary graduates, while four (n=4) were basic school graduates. The remaining three (n=3) participants were university students. Concerning participants' occupations, twelve (n=12) of the participants work in the formal sector; as teachers (n=9), nurses (n=2) and supply officers (n=1), while five (n=5) participants are traders in the informal sector. Three (n=3) participants were unemployed because they were still at school (university) at the time of data collection.

Consumer Information Sources

When consumers were asked how they obtained information before purchasing the appliance, most interviewees emphasized friends, relatives, past experiences, and advertisements as their sources of information. Most interviewees explained that they consulted their friends and relatives whom they believed could assist them in purchasing the right appliance. For example, an interviewee who consulted a friend before buying the appliance said, *I informed a friend about my intention to purchase a fridge and asked him which one he thought was best. He said it was either brand 'Q' or 'A'. Again, he said I should check the number of stars on*

the yellow sticker [Energy Efficiency Guide Label]; if the number of stars is two or three, then it is good. So, when I came here, I found the brand my friends spoke about and decided to purchase it...'. Another participant who sought information from a relative said, 'I asked my big sister about the freezer because I needed that particular type of fridge. She said that that particular freezer brand was good and it would help me, considering what I would be using it for'.

Some participants relied on their past experiences. These interviewees explained that they had used or are using an appliance such as a mobile phone, a blender or an electric iron produced by the same manufacturer or brand. One of such participants said, 'Actually, the particular brand of the fridge I purchased, I have been using products of the same brand, so I know the brand's quality already. So, there was no need to read or ask anybody about what I needed. Similarly, another participant explained that because she is already using the same refrigerator brand, she knew what she wanted before coming to the shop. She said, 'Regarding the fridge, I did not read or ask anybody about which fridge to buy or not because we [the nuclear family] have a freezer of the same brand. So, right from the time I decided to purchase a fridge, I knew what I was coming to buy.

Again, the analysis showed that social media platforms such as Facebook and online advertisement were sources of information for a few participants. These participants explained that they gathered information about the appliance they purchased from these online advertisement sources before coming to the retail shop to buy it. For example, a participant said, 'I read about it on Facebook. The information I had about was basically about the cost. They displayed the product with the prices, so that's what I checked before coming here.' Another participant said he read about the appliance online before purchasing it because he did not know which refrigerator was the best on the market. He said, 'I read about it on the internet because I had no idea about the quality of the brand and all that, so I spent some time reading about it before...'

On the other hand, the analysis revealed that consumers, at the point of purchase, searched for information to guide their investment. The product label and sales assistants were consumers' information sources at purchase. A consumer explained that he consulted the shop attendant to confirm that he had selected a quality and efficient appliance because he believed sales assistants were knowledgeable about quality and efficient appliances. He said, 'I intentionally asked him about his preference if he was to choose. I wanted to sample his view to see, you know [referring to interviewer], that they are workers here and know which is good and which is not. So, I asked him if he were in my shoes, that is, if he was the person buying, which one would he choose? He told me he would have chosen either 'Q', 'A' or 'M'. So, I asked him to choose between 'A' and 'Q', and he said He would go for 'Q'. This confirmed my choice'. Likewise, another participant added that she asked a shop attendant about the appliance's price and quality because she was not sure of the quality brand. She said, 'I asked an attendant there about his opinion on good quality brands and their prices. Yes, I bought one of the attendants, he told me about one brand, but I did not buy that because he said that the brand was of good quality, and that was what I had in mind. I only wanted to be sure.'

Some participants who consulted the energy efficiency guide label for information to guide their purchase explained that they did that because they wanted to purchase an energy-efficient freezer or refrigerator. For instance, a participant explained, 'I was looking at the number of stars on the yellow sticker [the energy efficiency guide label] since I wanted something which was energy efficient, I didn't want to waste too much electricity.' In like manner, a participant who purchased a freezer said, 'I was looking at the energy commission's label on the freezer. So, I checked the number of stars on the energy commission's label [the energy efficiency guide label]. That tells me about the electricity consumption of the freezer. Also, I checked the brand, the energy consumption and the cost of the fridge.

Energy Consumption, Originality and Energy Saving

Most participants emphasized that they would not have purchased the refrigerator or freezer if it did not have the energy efficiency guide label on it because they would not know the appliance's energy consumption. One of such participants answered, 'as for me, I wouldn't purchase a refrigerator without the sticker [energy efficiency guide label]. Unless there is something else that can tell me about energy consumption of the refrigerator because I am first and foremost interested in the energy consumption of the refrigerator. As you can see, that information is on the sticker', when I asked him whether he would have purchased the refrigerator if the energy efficiency guide label was not on it. Another participant also said that without the energy efficiency guide label on the refrigerator, she would not 'know the energy consumption [referring to energy consumption rate expressed in kWh/yr on the energy efficiency guide label] of the refrigerator' and would not have purchased it because 'the label helps determine the consumption of the refrigerator'.

Also, some participants expressed that the energy efficiency guide label on a refrigerator or freezer is an assurance of the originality of the appliance. Hence, they would not have purchased a refrigerator or freezer if it did not have the label on it. A participant said, 'what I know is that every brand-new refrigerator or

freezer has this sticker on it which shows that it is original'. Another participant responded to the same question, 'I would not have bought it because every refrigerator or freezer I have seen this shop has this label. The ones [refrigerators or freezers] that have this sticker [the energy efficiency guide label] are original and not fake'. A participant added that 'the moment you see that yellow sticker [the energy efficiency guide label] on a refrigerator, it means it has gone through some approved standard, so it is genuine. So, if the label is not on it, it means the refrigerator is not genuine. It came [imported] into the country through the back door [unapproved means]; therefore, I will not buy such an appliance.'

Some participants believed the energy efficiency guide label on a refrigerator or freezer means the appliance is energy-saving. Hence, they would not purchase a refrigerator or freezer without the energy efficiency guide label on it. For instance, a participant said: 'No, I would not buy it because I came to buy an energy-saving refrigerator. With the energy-saving ones [refrigerator or freezer], they [manufacturer] want to communicate to us [consumers], that is why they [manufacturer] put the label on it. But, once the label is not there, it means that it is just a normal refrigerator or freezer [a used or second-hand refrigerator or freezer which is not energy-saving] that would consume more power [electricity]. Likewise, a participant explained: 'I am not sure I would have purchased the one without the energy label'. He continued, 'the sticker shows that the refrigerator saves energy, which is good for me since I would spend less on electricity'.

Unlike most participants who would not purchase a refrigerator or freezer without the energy efficiency guide label, two males indicated that they would do otherwise. When I asked why they would have bought a refrigerator or freezer without the energy efficiency guide label, they said, 'I would have because I am in need. I am going to use it to satisfy something small. My decision to purchase was based on the size; I just need something small for a guest' and the other participant answered, 'I need a fridge, so the label was not that important to me. However, the price was important because my budget was 700 cedis [69.87 USD]. So, when I arrived, I saw the one my money could afford; I checked it, and it was okay, so I bought it.

Discussion

This study explored how the Ghana energy efficiency guide label influenced consumers' purchasing decisions for refrigerating appliances. In this study, it was evident that consumers' sources of information in purchasing decisions were in two forms namely; prior sources of information and information source during purchasing. The findings of this study are consistent with that of Jang, Prasad, and Ratchford (2017) that consumers often use multiple information sources when making purchasing decisions. Consumers' sources of information before purchasing appliances were made up of consumers' acquaintances (relatives and friends), consumers' past experiences, and advertisements. This finding confirms researchers' (Loudon & Della Bitta, 1993; Loudon & Della Bitta, 2002; Lamb et al. 2013) assertion that during the information search stage of the consumer decision-making process, consumers conduct internal (recall of past experiences) and external information search (consulting social networks, advertisement search on the variety of products). Additionally, the study revealed that most participants sought information from individuals within their social network before purchasing a refrigerator or freezer. This finding is consistent with the result of Furajji, Łatuszyńska and Wawrzyniak (2012) that consumers' social network (relatives and friends) is the most effective source of consumer information during the information search stage of the decision-making process because consumers perceive family and friends to provide more credible and trustworthy information than commercial sources. Also, the findings of this study show that to purchase a quality refrigerator or freezer (reducing purchase risk), consumers received information concerning quality brands and categories of refrigerators or freezers from their friends and family. This aligns with Assael's (1995) assertion that information consumers receive about products, such as their efficacy and performance from friends and family helps consumers reduce the risk associated with purchasing decisions.

On the other hand, the study revealed that consumers consulted appliance labels and sales assistants for information when purchasing. The finding shows that most consumers depended on sales assistants for information due to the fear of purchasing inferior refrigerators or freezers. Also, the study revealed that consumers believe sales assistants are in the best position to provide them with information concerning quality and inferior refrigerators or freezers. This implies that consumers trust and consider information provided by sales assistants essential regarding purchasing a refrigerator or freezer. Similar to the findings of this study, 41.9% of consumers in a survey conducted by Kwiatek, et al. (2011) revealed that consumers consider information provided by sales assistants very important when making purchasing decisions. However, most consumers in their study relied on other sources of information compared to sales assistants as a source of information during purchase (Kwiatek, et al., 2011). Also, the findings of this

study contradict that of Alborzi, Schmitz and Stamminger (2017), who found that in eleven European countries, online product information was the most important source of information when purchasing household appliances such as washing machines.

Furthermore, the results indicated that the energy efficiency guide label positively influenced most consumers' purchasing decisions. This is because consumers would not have purchased a refrigerator or freezer if they had not seen the energy efficiency guide label fixed on it. To consumers, the energy efficiency guide label informs them of the energy consumption of a refrigerator or freezer. This implies that consumers notice the label information because the energy efficiency guide label provides information on the energy consumption of refrigerating appliances in kWh/yr (in figures) based on standard test results for twenty-four hours. Also, the findings show that consumers believe that a refrigerating appliance with the energy efficiency guide label fixed on it is energy-saving and that its electricity consumption is low compared to those without the energy efficiency label (used or second-hand refrigerators). Consistent with an evaluation report by the Energy Commission (2022), refrigerating appliances without the energy efficiency guide label (used or second-hand refrigerators) are the most electricity-consuming appliances in the residential sector. This shows that the energy efficiency guide label encourages consumers to purchase appliances that meet the minimum energy efficiency for household refrigerating appliances as prescribed in the Household Refrigerating Appliances Regulations, 2009 (Energy Commission, 2019). These findings indicate that consumers are willing to purchase energy-efficient appliances, which is consistent with the results of Li, et al. (2019); they found that residents in Shanxi, China, had a positive attitude towards purchasing energy-efficient appliances. The findings of this study show that the energy efficiency guide label encourages consumers' sustainable consumption behaviour, but a survey of China's biggest online sales platform revealed that the energy efficiency labelling policy does not promote consumers' environmentally friendly consumption behaviour (Wang et al., 2021). In contrast, the finding of this study differs from that of Zainudin, et al. (2014), who observed that in three urban areas in Selangor, the energy label did not help encourage consumers to buy energy-efficient products because they found a negative relationship between the energy label and energy-efficient product purchases.

Although the energy efficiency guide label does not indicate or approve of the originality of refrigerating appliances, consumers explained that it assured them of the originality of refrigerators or freezers. However, in as much as consumers are misinterpreting the purpose of the energy efficiency guide label, they would contribute to reducing energy consumption, and the purchase of used or second-hand inefficient refrigerators and freezers since they would not purchase a refrigerator or freezer if the energy efficiency guide label is not fixed on it (Energy Commission, 2022). Hence, consumers purchase behaviour is instrumental in mitigating the negative environmental impacts (Schrader & Thøgersen 2011) of used or second-hand refrigerating appliances since consumer purchase habit (purchasing refrigerating appliance with energy efficiency guide label) contribute directly and indirectly to environmental degradation (Schrader & Thøgersen 2011).

On the other hand, few consumers were not influenced by the energy efficiency label. The finding showed that these consumers would have purchased the refrigerator or freezer without the energy efficiency guide label fixed on it. These consumers were concerned about their needs and the price of the appliance. This finding is similar to the results of Osei, et al., (2012), who found that price was the main factor influencing consumers' purchasing decisions. This implies that some consumers would purchase a refrigerator or freezer that does not meet the standard regulation, which would reduce the effectiveness of reducing energy consumption using the consumer demand-side management approach.

Conclusion

The study concludes that consumers' acquaintances and sales assistants are the primary sources of information when purchasing refrigerating appliances. However, consumers value the energy efficiency guide label when buying refrigerating appliances because the label indicates energy consumption of the appliance. Also, the energy efficiency guide label shows that the appliance is energy-saving and connotes the originality of the refrigerating appliance. Hence, most consumers refrigerating appliance purchase decisions were based on the energy efficiency guide label. This implies that consumers are contributing towards the country's effort towards energy security, achieving SDG7 and SDG13 and reducing the environmental impact of greenhouse gas emissions. Therefore, the study concludes that the Ghana Energy Commission's labelling regulation promotes sustainable consumer purchase behaviour. Future

studies could investigate whether the label's impact varies depending on consumers' prior knowledge of energy efficiency and environmental concerns.

Strengths and Limitations

The study's relevance lies in the method and time of data collection, interviewing consumers right after purchasing a refrigerating appliance. This ensured that the study involved individuals in the best position to provide the information needed for the study. Also, the rigour ensured in the data analysis process adds to the study's strengths. Despite the study's advantage, a series of focus group discussions would have improved the strength of the findings. Although qualitative research does not seek population generalisation, a larger sample would have strengthened the findings. However, none of these limitations invalidates the findings of the study.

Ethical Declaration

During the writing process of the study "Assessing the Influence of Energy Efficiency Guide Label on Consumers' Purchasing Decisions for Household Refrigerating Appliances" scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Thanks

I especially want to thank Professor Christina Offie-Ansah for her support and direction throughout the writing process. Also, I appreciate Dr. Frank Quansah for editing this work.

References

- Ababio, P. F., Adi, D. D., & Amoah, M. (2012). Evaluating the awareness and importance of food labelling information among consumers in the Kumasi metropolis of Ghana. *Food Control*, 26(2), 571-574.
- Abd Alfattah, A., Sakhrieh, A., & Al-Ghandoor, A. (2017). Energy efficiency standards and labels for cold appliances in Jordan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 95-101.
- Affram, P. C., & Darkwa, S. (2015). Consumers' knowledge, understanding and use of food label information, and how it affects purchasing decision in Ho, Ghana. *Asian Journal of Empirical Research*, 5(3), 24-39.
- Agyarko, K. (2015). Energy efficiency policies & programmes in Ghana: Economic & social impact, energy efficient prosperity: IEA energy efficient in emerging economies COP 21 side event, Le Bourget, Paris.
- Agyarko, K. A., Opoku, R., & Van Buskirk, R. (2020). Removing barriers and promoting demand-side energy efficiency in households in Sub-Saharan Africa: A case study in Ghana. *Energy Policy*, 137, 111149.
- Alborzi, F., Schmitz, A., & Stamminger, R. (2017). Consumers' Comprehension of the EU Energy Label for Washing Machines. *Tenside Surfactants Detergents*, 54(4), 280-290.
- Apedo, M. A. (2014). *The importance of care labels and bang tags in textiles and clothing articles made-in-Ghana: case study in the Ho Municipality of the Volta Region*, University of Education. Winneba
- Asiamah, N., Mensah, H., & Oteng-Abayie, E. F. (2017). General, target, and accessible population: Demystifying the concepts for effective sampling. *The qualitative report*, 22(6), 1607-1621.
- Assael, H. (1995). *Consumer Behavior and Marketing Action*. (5th ed.). South-Western College Publishing, 7.
- Azila-Gbettor, E. M., Avorgah, S. M. K., & Adigbo, E. D. (2013). Exploring consumer knowledge and usage of label information in Ho Municipality of Ghana. *European Scientific Journal*, 9(28).
- Azoumah, Y. K., Tossa, A. K., & Dake, R. A. (2020). Towards a labelling for green energy production units: Case study of off-grid solar PV systems. *Energy*, 208, 118149.
- Bannor, R. K., Amfo, B., & Oppong-Kyeremeh, H. (2022). Food labelling and safety consciousness of consumers in Ghana: The case of tinned tomatoes. *Journal of Agribusiness in Developing and Emerging Economies*. DOI 10.1108/JADEE-12-2021-0326
- Bernard, H. R. (2002). *Research Methods in Anthropology: Qualitative and quantitative methods*. (3rd ed.). AltaMira Press.
- Bertoldi, P., & Atanasiu, B. (2009). *Electricity consumption and efficiency trends in European Union*. Renewable Energy Status Rep.
- Brazil, W., and Caulfield, B. (2017). What makes an effective energy efficiency label? Assessing the performance of energy labels through eye-tracking experiments in Ireland. *Energy Res. Soc. Sci.* 29, 46–52. doi: 10.1016/j.erss.2017.05.014
- Darkwa, S. (2014). Knowledge of nutrition facts on food labels and their impact on food choices on consumers in Koforidua, Ghana: A case study. *South African Journal of Clinical Nutrition*, 27(1), 13-17.
- Deshpande, V. M. (2001, May). Labeling Design Effort in India: Lessons Learned. In Lessons Learned in Asia: *Regional Symposium on Energy Efficiency Standards and Labeling*.

- Energy Commission (2005). *Energy Efficiency Standards and Labelling* (Non-Ducted Air Conditioners and Self-Ballasted Fluorescent Lamps) Regulations, 2005. L.I. 1815. Retrieved from http://www.energycom.gov.gh/files/LI_1815.pdf
- Energy Commission (2008). *Energy Efficiency* (Prohibition of Manufacture, Sale or Importation of Incandescent Filament Lamp, Used Used Refrigerator, Used Refrigerator. Freezer, Used Freezer and Used Air-conditioned) Regulations, 2008. Retrieved from http://www.energycom.gov.gh/files/LI_1932.pdf
- Energy Commission (2009) *Energy Efficiency Standards and Labelling* (Household Refrigerating Appliances) Regulations, 2009 Li 1958. Retrieved from <http://www.energycom.gov.gh/files/LI1958.pdf>
- Energy Commission (2011). Financial statements for the year ended. Annual report, Energy Commission, Ghana, December. Retrieved from <http://www.energycom.gov.gh/files/ENERGY%20COMMISSION%20ANNUAL%20REPORT%20FOR%202011.pdf>
- Energy Commission (2019). Energy Compliant Products. Retrieved from <http://energycom.gov.gh/component/content/category/22-efficiency?Itemid=255>
- Energy Commission (2022) Evaluation of Energy Efficiency Policy Measures for Cooling Appliances in Ghana between 2010 – 2020. Retrieved from www.energycom.gov.gh
- Essuman, R. & Frimpong, J. (2018). Consumer Awareness and Comprehension Market Research of Prospective Cookstoves Labelling Program in Ghana. Energy Commission, Global Alliance for Clean Cookstoves and CLAPS. <http://www.energycom.gov.gh/files/ENERGY%20%28Market%20Research%29.pdf>
- Fetzer S. J. (2020). Considering Research Denominators. *Journal of perianesthesia nursing: official journal of the American Society of Peri-Anesthesia Nurses*, 35(4), 447. <https://doi.org/10.1016/j.jopan.2020.05.003>
- Fifi Esseku, J., & Duku, F. K. (2020). Clothes brand label: The case of Ghana. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 8, 8(186-1880).
- Furaji, F., Latuszyńska, M., & Wawrzyniak, A. (2012). An empirical study of the factors influencing consumer behaviour in the electric appliances market. *Contemporary Economics*, 6(3), 76-86.
- Gyamfi, S., Modjinou, M., & Djordjevic, S. (2015). Improving electricity supply security in Ghana-The potential of renewable energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 43, 1035-1045.
- Harrington, L., & Damnic, M. (2004). Energy labelling and standards programs throughout the world. Energy Efficient Strategies, Australia and Energy Consult, Australia. <https://app.sist.org.cn/label/Upload/file/200406-energy%20efficient%20label%20in%20the%20worldf0e5534.pdf>
- Heinzle, S. (2012). *Consumer Response to Energy Labels: Insights from Choice Experiments* [Doctoral dissertation, University of St. Gallen]. <https://www.econbiz.de/Record/consumer-response-to-energy-labels-insights-from-choice-experiments-heinzle-stefanie-lena/10009663747>
- Heinzle, S. L., & Wüstenhagen, R. (2012). Dynamic adjustment of eco-labeling schemes and consumer choice—the revision of the EU energy label as a missed opportunity? *Business Strategy and the Environment*, 21(1), 60-70.
- Hill, Z., Tawiah-Agyemang, C., Kirkwood, B., & Kendall, C. (2022). Are verbatim transcripts necessary in applied qualitative research: experiences from two community-based intervention trials in Ghana. *Emerging Themes in Epidemiology*, 19(1), 1-8.
- Horne, R. E. (2009). Limits to labels: The role of eco-labels in the assessment of product sustainability and routes to sustainable consumption. *International Journal of consumer studies*, 33(2), 175-182.
- IEA (2000) Energy Labels & Standards, IEA, Paris. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/energy-labels-standards>, License: CC BY 4.0
- IEA (2003) Cool Appliances: Policy Strategies for Energy-Efficient Homes, IEA, Paris. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/cool-appliances-policy-strategies-for-energy-efficient-homes>, License: CC BY 4.0
- Iweka, O., Liu, S., Shukla, A., & Yan, D. (2019). Energy and behaviour at home: A review of intervention methods and practices. *Energy Research & Social Science*, 57, 101238.
- Jang, S., Prasad, A., & Ratchford, B. T. (2017). Consumer search of multiple information sources and its impact on consumer price satisfaction. *Journal of Interactive Marketing*, 40, 24-40.
- Jansen, M., & Linde de Faria, A. (2002). Product Labelling, Quality and International Trade. WTO Staff Working Paper, No. DERD-2002-01, *World Trade Organization (WTO)*, Geneva, <http://dx.doi.org/10.30875/21cf4930-en>.
- Komasi, S. (2018). Clothing care and management practices of senior members in the University of Cape Coast, Ghana (Doctoral dissertation, University of Cape coast).
- Kuhn, S, Kutzner, F, & Thøgersen, J (2022). How to make energy efficiency labels more effective: Insights from discrete choice experiments in Ghana and the Philippines. *Energy Research & Social Science*, Elsevier, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629621004126>
- Kumar, S., Kumar, R. S., & Prabhu, M. G. N. (2020). Sampling framework for personal interviews in qualitative research. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(7), 7102-7114.
- Kwiatk, P., Leszczyński, G. and Zieliński, M., (2011). *Salespeople as a Source of Information for Business Buyers*, 5th International Conference on Business Markets Management. Tampere, Finland

- Lal, B. S. (2016). Introduction to Consumer Rights and Responsibilities. In book: *Public Health Environment and Social Issues in India*. New Delhi, pp.295-329.
- Lamb, C., Hair, J., & McDaniel, C. (2013). MKTG 7. Cengage Learning
- Li, G., Li, W., Jin, Z., & Wang, Z. (2019). Influence of Environmental Concern and Knowledge on Households' Willingness to Purchase Energy-Efficient Appliances: A Case Study in Shanxi, China. *Sustainability*, 11(4), 1073. <https://doi.org/10.3390/su11041073>
- Loudon, D. L., & Della Bitta, A. J. (1993). *Consumer Behavior*. Concepts and Applications. McGraw Hill.
- Loudon, D.L., & Della Bitta, A.J. (2002). *Consumer behaviour* (4th ed.). Tata McGraw Hill.
- Madilo, F. K., Owusu-Kwarteng, J., Kunadu, A. P. H., & Tano-Debrah, K. (2020). Self-reported use and understanding of food label information among tertiary education students in Ghana. *Food control*, 108, 106841.
- Mahlia, T. M. I., & Saidur, R. (2010). A review on test procedure, energy efficiency standards and energy labels for room air conditioners and refrigerator–freezers. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(7), 1888–1900. doi:10.1016/j.rser.2010.03.037
- Mahlia, T. M. I., Saidur, R., Yanti, P. A. A., & Masjuki, H. H. (2011). Role of energy guide labels in consumers purchase decision for household electrical appliances. *Energy Educ Sci Technol Part A*, 27, 95-104.
- Masjuki, H. H., Mahlia, T. M. I., Choudhury, I. A., & Saidur, R. (2000). A literature review on energy efficiency standards and labels for household electrical appliances. In *2000 TENCON Proceedings. Intelligent Systems and Technologies for the New Millennium* (Cat. No. 00CH37119) (Vol. 2, pp. 103-107). IEEE.
- Nair, G., Gustavsson, L., & Mahapatra, K. (2010). Factors influencing energy efficiency investments in existing Swedish residential buildings. *Energy Policy*, 38(6), 2956-2963.
- Olanrewaju, S. D., & Adegun, O. B. (2021, March). Household energy consumption within a low-income neighbourhood in Akure, Nigeria. In IOP Conference Series: *Materials Science and Engineering* (Vol. 1036, No. 1, p. 012025). IOP Publishing.
- Osei Mensah, J., Lawer, D. R., & Aidoo, R. (2012). Consumers' use and understanding of food label information and effect on their purchasing decision in Ghana: a case study of Kumasi Metropolis. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*, 2(3), 351-365.
- Padilla-Díaz, M. (2015). Phenomenology in educational qualitative research: Philosophy as science or philosophical science. *International Journal of Educational Excellence*, 1(2), 101-110.
- Patton, M. Q. (2002). Qualitative analysis and interpretation. *Qualitative research and evaluation methods*, 3, 431-539.
- Recast, E. P. B. D. (2010). Directive of the European Parliament and of the Council on the energy performance of buildings. *Official Journal of the European Union*, 18(06).
- Rohling, M., & Schubert, R. (2013). *Energy labels for household appliances and their disclosure format: A literature review*. IED Working Paper, 21.
- Salifu, D. A. (2016). *Theory-practice gap: Perceptions of Nurse Faculty and Nursing students in University for Development Studies and Clinicians in Tamale Teaching Hospital* (Doctoral dissertation, University of Cape Coast). <https://erl.ucc.edu.gh/jspui/bitstream/123456789/3067/1/DAVID%20ABDULAI%20SALIFU.pdf>
- Sarpong, S. O. (2015). *Exploring the concept of standout in structural packaging-challenges and prospects in Ghana* (Master's dissertation, Kwame Nkrumah University of Science and Technology) <http://datad.aau.org/handle/123456789/58306>
- Schrader, U., & Thøgersen, J. (2011). Putting sustainable consumption into practice. *Journal of Consumer Policy*, 34(1), 3-8.
- Senauer, B. (2013). Mandatory labeling of genetically engineered (GE) foods: The showdown begins. *Choices*, 28(316-2016-7680).
- Shosha, G. A. (2012). Employment of Colaizzi's strategy in descriptive phenomenology: A reflection of a researcher. *European Scientific Journal, ESJ*, 8(27).
- Si-Dai, G., Cheng-Peng, L., Hang, L., & Ning, Z. (2021). Influence mechanism of energy efficiency label on consumers' purchasing behavior of energy-saving household appliances. *Frontiers in Psychology*, 12, 711854.
- Singh, J. (2016). *Why energy efficiency matters and how to Scale it Up*. In Live Wire; World Bank: Washington, DC, USA. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23636>.
- Speziale, H. S., Streubert, H. J., & Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Todres, L., & Holloway, I. (2004). *Descriptive phenomenology: Life-world as evidence*. In *New qualitative methodologies in health and social care research*. Routledge.
- United Nations. (2016). *United Nations guidelines for consumer protection*. (UNCTAD/DITC/CPLP/MISC/ 2016/1). New York and Geneva: United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/system/files/official-document/ditccplpmisc2016d1_en.pdf
- Waide, P., & Bernasconi-Osterwalder, N. (2008, June). Standards, labelling and certification. In *Trade and Climate Change Seminar*. Copenhagen, Denmark.
- Wang, B., Deng, N., Liu, X., Sun, Q., & Wang, Z. (2021). Effect of energy efficiency labels on household appliance choice in China: Sustainable consumption or irrational intertemporal choice?. *Resources, Conservation and Recycling*, 169, 105458.

- Wiel, S., & McMahon, J. E. (2005). *Energy-Efficiency Labels and Standards: A Guidebook for Appliances, Equipment, and Lighting* (No. LBNL-45387-2nd-Edition; LBNL-45387). Lawrence Berkeley National Lab. (LBNL), Berkeley, CA (United States).
- Yu, Y., Cheng, J., You, S., Ye, T., Zhang, H., Fan, M., ... & Liu, S. (2019). Effect of implementing building energy efficiency labeling in China: A case study in Shanghai. *Energy Policy*, 133, 110898.
- Zainudin, N., Siwar, C., Choy, E. A., & Chamhuri, N. (2014). Evaluating the role of energy efficiency label on consumers' purchasing behaviour. *APCBEE Procedia*, 10, 326-330.

EXTENDED ABSTRACT

Consumer protection regulations grant consumers the right to accurate information about goods and services. Producers fulfill consumers' right to information through various means such as advertisements and labels. Labels serve as identifiers and assist consumers in making informed choices. Energy efficiency labels are examples of labels informing consumers about household appliance energy consumption. These labels are intended to guide consumers to purchase more energy-friendly appliances, which in turn will contribute to reducing the total energy consumption, consumers' electricity bills and contribute to sustainable consumption. In Ghana, energy regulations for household appliances such as air conditioners, refrigerator-freezers, freezers, and incandescent filament lamps have been implemented as means of employing more sustainable measures of reducing electricity consumption through demand-side management and discouraging the sale, purchase, and removing inefficient refrigerating appliances through energy performance and labelling approach (Energy Commission, 2011). These regulations led to the compulsory display of the Energy Efficiency Guide Label on electric bulbs, air-conditioners, and refrigerators/freezers to indicate the energy efficiency rating of products before the first retail sales. Various studies have explored consumers' understanding of energy labels and purchasing decisions, shedding light on their knowledge of energy efficiency information and its impact on household appliance purchases. For instance, Kuhn et al. (2022) found that consumers with higher levels of environmental concern and knowledge prioritised energy efficiency labels when purchasing air conditioners. Also, the study revealed that incorporating attitude functions such as cost-saving, environmental benefits, and health benefits into energy efficiency could enhance their effectiveness among consumers in Ghana and the Philippines. In China, Wang et al. (2021) found that despite the implementation of energy efficiency labeling policy, consumers continue to choose appliances with high power consumption due to lack of consumer awareness and concern for energy conservation and environmental protection when making purchasing decisions. Furthermore, consumers faced challenges in understanding and trusting the information provided by energy efficiency labels due to flaws in the labeling system. A report by Ghana's energy commission shows that the implementation of energy efficiency labeling regulations has resulted in significant energy savings and reduced CO₂ emissions both at the household and national levels (Energy Commission, 2022). In spite of the numerous studies that have investigated the impact of energy efficiency labels on consumers purchasing decisions, there is no empirical evidence regarding how the Ghana Energy Efficiency Guide label influences consumers' household refrigerating appliance purchases. This study aimed to fill this knowledge gap because the labeling regulation for refrigerating appliances in Ghana is one of the country's efforts toward sustainability. This study assessed how the Ghana Energy efficiency guide label influenced consumers purchasing decisions for refrigerating appliances (refrigerator and/or freezer). In addition to exploring consumers' sources of information at the time of purchase, the study considered consumers' sources of information before purchasing refrigerating appliances. The study used the phenomenological descriptive research design. The accessible population of this study was consumers who purchased a refrigerator or a freezer with the Ghana Energy efficiency guide label on it at the time of data collection and were willing to participate in the study. Twenty (20) consumers consisting of fourteen (n=14) males and (n=6) females were purposively sampled from two large retail stores in the capital of the Central Region of Ghana, Cape Coast. A semi-structured interview guide was used in a face-to-face interview with consumers to gather data for the study. The interview guide had five open-ended items. The data collected from the face-to-face interview was analyzed thematically. The findings showed that consumers use multiple information sources in their purchase decisions for refrigerating appliances. It was found that consumers' acquaintance and sales assistance are the most used sources of information prior to purchasing refrigerating appliances and at the time of purchasing refrigerating appliances, respectively. Further, the findings revealed that the energy efficiency guide label influenced consumers' decision to purchase a refrigerating appliance. This is because consumers are of the view that the energy guide label indicates the appliance's energy consumption, shows that the appliance is energy-saving, and connotes the originality of the refrigerating appliance. The study concludes that the energy efficiency guide label positively influences consumers' purchasing decisions for refrigerating appliances. Therefore,

consumers are contributing to the country's effort toward achieving energy security, SDG7 and SDG13 and reducing the environmental impact of greenhouse gas emissions. Future studies could investigate whether the label's impact varies depending on consumers' prior knowledge of energy efficiency and environmental concerns.

Psikolojik Sağlamlık ile COVID-19 Fobisi Arasındaki İlişkide Ruminatif Düşüncenin Aracı Etkisi

Ahmet ÖZMEN¹, Muhammet COŞKUN² ve Emine ER³

Öz

Bu araştırmada psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın örneklemini farklı programlarında öğrenim gören 123'ü erkek ve 286'sı kadın toplam 409 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışmanın verilerini toplama, "COVID-19 Fobisi Ölçeği", "Connor ve Davidson Psikolojik Sağlamlık Ölçeği", "Ruminasyon Ölçeği Kısa Formu" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Çalışmada psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisi yapısal eşitlik modeliyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; ruminasyonun COVID-19 fobisiyle pozitif yönde ilişkili olduğu ve ruminasyonun psikolojik sağlamlıkla negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasında da negatif yönde bir ilişki saptanmıştır. Son olarak, dolaylı etkiye bakıldığında %95 güven aralığında ruminatif düşüncenin psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle, psikolojik sağlamlığın COVID-19 fobisine karşı koruyucu rolüne ruminasyonun olumsuz bir katkısının olduğu gözlemlenmiştir. Tüm modelin anlamlı olduğu ve ruminasyon ile psikolojik sağlamlığın birlikte COVID-19 fobisindeki değişimin %12'sini açıkladığı tespit edilmiştir. İlgili alanyazın ışığında araştırma bulguları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19/Pandemi dönemi, üniversite öğrencileri, COVID-19 fobisi, ruminasyon, psikolojik sağlamlık

The Mediating Effect of Ruminative Thinking on The Relationship between Resilience and COVID-19 Phobia

Abstract

The aim of the study is to examine the mediating effect of ruminative thinking on the relationship between resilience and COVID-19 phobia. The total number of students who took part in the research is 409 and 123 of them are male, and 286 are female, studying in different programs at a state university. "COVID-19 Phobia Scale", "Connor and Davidson Resilience Scale" "Rumination Scale Short Form" and "Personal Information Form" were used as data collection tools in the study. The mediating effect of ruminative thinking on the relationship between resilience and COVID-19 phobia was examined with the structural equation model. According to the results; rumination was positively associated with COVID-19 phobia and rumination was negatively associated with resilience. In addition, a negative relationship was found between psychological resilience and COVID-19 phobia. Finally, when the indirect effect is examined, it has been revealed that ruminative thinking has a mediating role in the relationship between resilience and COVID-19 phobia in the 95% confidence interval. In other words, it has been observed that rumination has a negative contribution to the protective role of resilience against COVID-19 phobia. It was determined that the whole model was significant and rumination and resilience together explained 12% of the change in COVID-19 phobia. The research findings were discussed in the light of the relevant literature.

Key Words: COVID-19/Pandemic era, university students, COVID-19 phobia, rumination, resilience

Atıf İçin / Please Cite As:

Özmen, A., Coşkun, M. ve Er, E. (2023). Psikolojik sağlamlık ile Covid-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1078-1086. doi:10.33206/mjss.1289562

Geliş Tarihi / Received Date: 28.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.05.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, ozahmet70@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-1091-5111

² Arş. Gör. - Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, mcoskun@metu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6556-6783

³ Arş. Gör.- Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, emine.er@yahoo.com,

 ORCID: 0000-0003-4738-9749

Giriş

COVID-19 salgınının gelişimine bakılacak olursa, Çin'de ilk olarak 2019 yılında tespit edilen bu virüs tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmış olup 12 Mart 2020'de bulaşma ve yayılma hızı nedeniyle COVID-19 enfeksiyonu bir pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu bağlamda dünyanın son yıllarda karşılaştığı en büyük tehditlerden biri olarak düşünülen COVID-19 enfeksiyonu solunum semptomları, ateş, yorgunluk, kuru öksürük, nefes darlığı ve ağır vakalarda ise ağır solunum sorunları, organ yetmezliği ve hatta ölüme sonuçlanabilmektedir (WHO, 2020). Fiziksel, sosyal ve ekonomik hayata tehditleriyle birlikte, COVID-19 salgını ve beraberinde getirdiği kısıtlamalar (sokağa çıkma yasakları, iş yerlerinin kapatılması vb.), insanların kısa ve uzun süreli korku, hayal kırıklığı, bıkkınlık gibi duyguları yaşamasına (Tian vd., 2020); bunun sonucunda da farklı psikolojik rahatsızlıklara neden olmaktadır (örn; panik atak, kaygı, depresyon) (Qui vd., 2020).

Türkiye'de COVID-19 tanısı alan ilk vakanın tespit edilmesiyle birlikte artık günümüzde yeni bir döneme girilerek salgın öncesi ve sonrası olmak üzere iki paradigma ortaya çıkmıştır (Aylaz, 2020). Dünya Sağlık Örgütü tarafından salgın sürecinde psikolojik sağlığa ilişkin yayınlanan açıklamada salgın sürecinin uzun sürebileceği vurgulanarak, psikolojik sağlığın korunabilmesi için olumlu başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesi konusunda önerilerde bulunulmasının yanı sıra, olumsuz başa çıkma stratejilerinden (alkol, sigara, farklı ilaç kullanımları gibi) uzak kalınması konusuna da dikkat çekilmiştir. Yine aynı açıklamada insanların stresle baş etmede kendilerine en uygun yöntemi bulmaları ve buna göre davranmaları gerektiği hatırlatılmıştır (WHO, 2020). Salgınının insanların gelişimi üzerindeki etkileri incelendiğinde ise psikolojik sorunlara ilişkin semptomları şiddetlendirebileceği düşünülmektedir. Ayrıca salgın psikolojik sorunları olan bireylere sağlanan hizmetlerde de aksaklıklara neden olabilmektedir. Bu süreçte psikolojik sorunları olan bireylerin ruhsal açıdan hassas bir grup olduğu varsayılmaktadır. Psikolojik ve fiziksel sorunların önlenmesi noktasında bu bireylerde bakımın niteliği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım ve Hacıhasanoğlu-Aşilar, 2020). Zira karantina sürecinde bireylerin olumsuz duygular yaşadıkları ifade edilmektedir. Özellikle kadınların duygusal yönlerinin baskın olmasından dolayı daha çok nevroitik ruh halleri yaşadıkları iddia edilmektedir (Altun-Ekiz, 2020). Bu açıdan değerlendirildiğinde, psikolojik sorun belirtilerinin, olası nedenlerine ve sonuçlarına, tekrarlayan bir biçimde fakat pasif kalarak odaklanmayı içeren ruminasyon kavramının ele alınması gerekmektedir (Bugay-Sökmez vd., 2023; Nolen-Hoeksema vd. 2008). Ruminatif düşünmenin, diğer zihinsel aktivite biçimlerine müdahale ettiği ileri sürülmektedir. Bu yönüyle incelendiğinde, tekrar eden ya da aşırı tekrarlayan düşünceleri ve temaları içeren ruminatif düşünme, obsesif-kompulsif bozukluk ile yaygın anksiyete bozukluğunun ortak bir özelliği şeklinde de değerlendirilmektedir (APA, 2007). Kişinin kendisi, duyguları, kişisel kaygıları ve üzücü deneyimleri hakkında tekrarlayan ve uzun süreli olumsuz düşünceler olarak değerlendirilirken ruminasyonun (Watkins, 2008), depresyon gibi istenmeyen psikolojik semptomların başlangıcında ve sürdürülmesinde sağlam bir şekilde rol oynadığı (Nolen-Hoeksema vd. 2008) ve ruminatif aktivitenin, depresif ruh haliyle ilişkili uyumsuz bir tepki stili olarak temsil edildiği ortaya konulmuştur (Nolen-Hoeksema, 1991). Benzer şekilde, salgına ilişkin ruminatif düşüncelerin psikolojik iyi oluşu tehdit ederek psikolojik sorunlara yol açtığı (Bakker ve van Wingerden, 2021), ve aynı şekilde ruminasyon ile COVID-19 korkusunun birlikte psikolojik sağlığa zarar verdiği bulunmuştur (Satıcı vd., 2022).

Salgın sürecinde yaşanan psikolojik sorunlara yönelik araştırmalar incelendiğinde, psikolojik sağlamlık kavramının gündemdeki yerini koruduğu anlaşılmaktadır (Robertson vd., 2015). Pandemi süreci, olumsuz bir yaşam olayı olarak değerlendirilmektedir ve olumsuz yaşam koşullarının adaptasyonu engellediği yönünde kabul gören bir eğilim de bulunmaktadır. Ancak ilgili alanyazında son zamanlarda bir ömür boyu sıkıntılı bir yaşam sürmüş olan insanların, yaşamlarında nispeten daha az sıkıntı yaşayan insanlara göre daha iyi psikolojik uyum sağlayabildiklerine ilişkin araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Fletcher ve Sarkar, 2013). Bu nedenle Pandemi dönemiyle ilişkili olarak, psikolojik sağlamlık kavramının üzerinde durulması önemli görünmektedir.

Psikolojik sağlamlık kavramı son yıllarda ilgi odağı haline gelmiştir (Gizir, 2007). Psikolojik sağlamlık, bireyin risk faktörleri karşısında olumlu uyumunu temsil eden değişken bir olgudur. Erken yaşlarda çocuğa birincil bakıcıları (genellikle anneleri), tarafından en üst düzeyde bakımı sağlamak için yeterli psikolojik desteğin sunulması durumunda bu özellik güçlenebilmektedir. Psikolojik sağlamlığı desteklemenin yolu çocukların bakımlarından birincil derecede sorumlu olanlardan mümkün olduğunca tutarlı bakım ve destek almalarını sağlamaktır (Luthar, 2013).

Psikolojik sağlamlığı kişiye özgü birçok destekleyici faktörün, bireyi stres yaratan etmenlerin olumsuz etkilerinden koruması olarak ele alan yaklaşıma göre bu kavram “iyileşme” ve “başa çıkma” kavramlarından oldukça farklıdır. Psikolojik sağlamlık kapsamında yer alan çeşitli psikolojik faktörler (mizaç gibi) bireylerin karşılaştıkları olaylara ilişkin zorluk değerlendirmelerini ve üst bilişlerini etkilemektedir. Bunun sonucunda ise stresörlerin potansiyel olumsuz etkilerinden bireyleri koruduğu ifade edilmektedir (Fletcher ve Sarkar, 2012). Bu koruyucu yapıyı geliştirmek için bireyin içinde bulunduğu sosyal bağlamları incelemek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle psikolojik sağlamlık bireysel faktörlerden ziyade bağlamsal faktörlerden etkilenebilmektedir. Aile, arkadaş grubu, okul ve içinde bulunulan mahallenin özellikleri gibi faktörler bu özelliğe etki edebilmektedir. Risk faktörleri arttıkça sonucun daha da kötüleştiği düşünüldüğünde, bireye özgü faktörlerin ve ailenin de içinde bulunduğu çevresel faktörlerin birlikte ele alınması gerektiği ileri sürülmektedir (Sameroff, 2013).

Güncel Çalışma

Salgının dünyadaki fiziksel ve sosyal hayat üzerinde bıraktığı yıkıcı etkiler kaçınılmaz bir şekilde bireylerin ruh sağlığını da olumsuz etkilemiştir. Geç de olsa salgının belli bir döneminden sonra ruh sağlığı çalışanları, salgının etkilerini incelemeye almış ve salgının çok geniş bir yelpazede farklı psikososyal problemlere yol açtığı altını çizmişlerdir (Arslan ve Coşkun, 2022; Prime vd., 2020). Yaşamı tüm dünyada her yönüyle etkileyen salgının psikolojik dünyamızda açtığı etkiler henüz tam olarak ortaya konulmamıştır. Bu bağlamda, araştırmacılar pandemiyin psikolojik etkilerinin daha iyi anlaşılması adına daha fazla görgül çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmekte, özellikle de bu ihtiyacın batı toplumları (Avrupa ve Kuzey Amerika gibi) dışındaki toplumlarda daha da belirgin olduğunu vurgulamaktadırlar (Rajkumar, 2020). Tüm bunlar dikkate alındığında, bu güncel çalışma COVID-19 fobisinin olumlu ve olumsuz yordayıcılarının keşfedilmesine katkı sağlamayı, böylelikle de ileride salgın gibi stres kaynaklarına karşı geliştirilebilecek önleyici ve müdahale programlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, psikolojik sağlamlığın COVID-19 fobisine karşı koruyucu bir rolü olduğu savunulurken, ruminatif düşünme yatkınlığının bu istenen etkiye ket vurduğu bu çalışma kapsamında öne sürülmüştür. Kısacası, bu araştırma ile “*üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisi var mıdır*” sorusunun cevabı aranmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Nicel araştırma yaklaşımıyla yürütülen bu çalışmada ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. Bu araştırma modelinde, değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığı ve bir değişkendeki bir değişikliğin diğer değişkenlerde herhangi bir değişiklik yapıp yapmadığı belirlenmeye çalışılmıştır (Karasar, 2005). Araştırmada psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisi aracılık analizinden yararlanılarak incelenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni COVID-19 fobisi, bağımsız değişkeni psikolojik sağlamlık ve aracı değişkeni ise ruminatif düşünce olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

2020-2021 eğitim-öğretim dönemi güz yarıyılında Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi öğrencilerinden gönüllü olanlar bu çalışmanın grubunu oluşturmaktadır. 123’ü erkek ve 286’sı kadın olmak üzere araştırmaya katılan toplam 409 öğrencinin yaş ortalaması 22 olup yaşları 18 ile 40 arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden 270’i Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalında öğrenim görmektedir. Geriye kalan öğrenciler ise Türkçe (12 öğrenci), Sosyal Bilgiler (13 öğrenci), Okul Öncesi (13 öğrenci), Fen Bilgisi (5 öğrenci), Matematik (7 öğrenci) ve Sınıf (19 öğrenci) Eğitimi Ana Bilim Dallarında öğrenim görmelerinin yanı sıra ilahiyat fakültesinde (70 öğrenci) öğrenim görmektedirler.

Veri Toplama Araçları

Aşağıda verilerin elde edilmesinde kullanılan ölçeklere ilişkin detaylı bilgiye yer verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Bu çalışmada kullanılmak üzere hazırlanan Kişisel Bilgi Formunda, katılımcıların cinsiyet, yaş ve öğrenim görülen bölümlerine ilişkin bilgileri toplanmıştır.

COVID-19 Fobisi Ölçeği: Arpacı ve arkadaşlarının (2020), geliştirdiği 20 maddelik ve 5 dereceli likert türü bir ölçektir. Ölçek psikolojik, psikosomatik, sosyal ve ekonomik alt boyutlarından oluşmaktadır. Uygulamadan elde edilebilecek puanlar toplam 20 ile 100 arasında dağılmaktadır. Katılımcıların ölçekten

aldıkları puanlar arttıkça koronafobi düzeyleri de artmaktadır. Aracın Cronbach alfa değeri, toplam puanda 0,92; psikolojik alt boyutta 0,88; psikosomatik alt boyutta 0,90; sosyal alt boyutta 0,90 ve ekonomik alt boyutta ise 0,85 olarak tespit edilmiştir (Arpacı vd., 2020). Bu araştırma kapsamında ise Cronbach alfa .91 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin çalışmada kullanılması yönünde gerekli izin alınmıştır.

Connor ve Davidson Psikolojik Sağlıklı Ölçeği: Kararımak (2010) tarafından Türk kültürüne uyarlanan ölçek Connor ve Davidson (2003) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert türü olan bu ölçek 25 maddeden oluşmaktadır. Kararımak (2010) tarafından ölçeğin, Cronbach alfa değeri .92 ve tekrar test güvenilirlik değeri .87 bulunmuştur (Kararımak, 2010). Bu araştırma kapsamında ise Cronbach alfa değeri .89 olarak saptanmıştır. Ölçeğin çalışmada kullanılması yönünde gerekli izin alınmıştır.

Ruminasyon Ölçeği (Kısa Versiyon): Ruminasyon Ölçeğinin bu formu, Treynor, Gonzalez ve Nolen-Hoeksema (2003) tarafından Nolen-Hoeksema ve Morrow'un (1991) geliştirdiği ölçeğin orijinal 22 maddelik uzun versiyonunda yer alan en yüksek madde-toplam korelasyona sahip maddelerin seçilmesiyle oluşturulmuştur. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlaması ise Erdur-Baker ve Bugay (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir (Erdur-Baker ve Bugay, 2010). 4'lü likert türü (neredeyse hiçbir zaman ve neredeyse her zaman arasında değişmektedir) ölçektir. Ölçek 5'er maddeden meydana gelen saplantılı düşünme (brooding) ve derin düşünme (reflecting) olarak isimlendirilen iki faktörden oluşmaktadır. Katılımcılar, "Ne sıklıkta siz..." ile başlayan likert türü maddelere yanıt vermektedir. Treynor vd.'nin (2003) bildirdiği üzere bu ölçeğin Cronbach alfa değeri .85 olup uzun versiyonuyla mükemmel bir şekilde korelasyon ($r = .90$) göstermektedir (Erdur-Baker ve Bugay, 2010). Bu araştırma kapsamında ölçeğin Cronbach alfa değeri .78 olarak saptanmıştır. Ölçeğin bu çalışmada kullanılması için gerekli izin alınmıştır.

Bulgular

Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlıklı ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisinin incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmadan elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

İlgili betimleyici istatistikler, korelasyon analizi sonuçları ve Cronbach alfa (α) değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler ve korelasyon değerleri

	Betimsel İstatistikler					Korelasyon katsayıları (r)		
	α	M	SD	Çarp.	Basık.	1	2	3
1. Ruminasyon	.78	2.36	.53	.498	.888	1	-.19**	.32**
2. Psikolojik Sağlıklı	.89	3.51	.71	-.267	.104	-.19**	1	-.17**
3. COVID-19 Fobisi	.91	2.41	.47	.707	.245	.32**	-.17**	1

** $p < .01$. Çarp., Çarpıklık; Basık., Basıklık.

Betimsel istatistik sonuçlarına bakıldığında, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -.267 ile .888 arasında değiştiği ve araştırmada yer alan değişkenlerin nispeten normal dağılım gösterdiği gözlemlenmiştir ($< |2|$; Field, 2009). Ayrıca Pearson korelasyon analizi bulguları ise ruminasyonun COVID-19 fobisiyle pozitif yönde ilişkili olduğunu ($r = .32$, $p < .01$) ve psikolojik sağlıklı ile ise negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir ($r = -.19$, $p < .01$). Bunun yanı sıra psikolojik sağlıklı ve COVID-19 fobisinin negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($r = -.17$, $p < .01$).

Ön analizlerin ardından ruminasyonun psikolojik sağlıklı ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide muhtemel aracı rolünü test etmek amacıyla aracılık analizi Bootstrap tekniğiyle 5000 yeniden örnekleme dayalı olarak yapılmıştır (PROCESS Macro; Hayes, 2017). Aracı değişken analizi bulguları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Aracı değişken modelinin standardize regresyon katsayıları

Yordayıcı	Katsayı	M (Ruminasyon)				Y (COVID-19 Fobi)			
		SH	t	p	Coeff.	SH	t	p	
X (Psikolojik Sağlık)	-.19	.04	-3.83	.000	-.11	.06	-2.29	.022	
M (Ruminasyon)	-	-	-	-	.30	.07	6.38	.000	
Sabit	4.0	.13	30.47	.000	1.84	.30	6.07	.000	
0									
Psikolojik sağlamlığın COVID-19 fobisi üzerindeki dolaylı etkisi									
Etki		Boot SH		Boot AS %95 GA		Boot ÜS %95 GA			
-.08		.03		-.13		-.03			

SH=standart hata; X=bağımsız değişken; M=aracı değişken; Y=bağımlı değişken; AS=alt seviye; ÜS=üst seviye. Bootstrap yeniden örnekleme sayısı = 5000.

Tablo 2’de görüldüğü üzere psikolojik sağlamlık hem ruminasyonu ($\beta = -.19$, $SH = .04$, $t = -3.83$, $p < .01$, %95 GA [-.25, -.08]) hem de COVID-19 fobisini negatif bir şekilde yordamaktadır ($\beta = -.11$, $SH = .06$, $t = -2.29$, $p < .01$, %95 GA [-.27, -.02]). Bunun yanı sıra ruminasyon ile COVID-19 fobisi arasında da anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır ($\beta = .30$, $SH = .07$, $t = 6.39$, $p < .01$, %95 GA [.31, .59]). Bu bakımdan modelin anlamlı olduğu ($F_{(2,444)} = 26.68$, $p < .01$, $R^2 = .12$) ve ruminasyon ile psikolojik sağlamlığın birlikte COVID-19 fobisindeki değişimin %12’sini açıkladığı tespit edilmiştir. Son olarak dolaylı etkiye bakıldığında, ruminasyonun psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu %95 güven aralığına bakılarak söylenebilmektedir ($b = -.08$, $SH = .02$, GA [-.13, -.03]).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide ruminatif düşüncenin aracı etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de can kayıplarına neden olan bu virüsün bulaşma yolları ve tedavisi hakkında farklı görüşlerin bulunması belirsizlikleri artırarak insanların endişe yaşamalarına yol açtığı ifade edilmektedir (Doğan ve Düzel, 2020). Bu virüsle ilgili belirsizliklerin neden olduğu kaygı, yaşam tarzındaki ani değişiklikler, özgürlüğün kısıtlanması ve yalnız kalma/izole olma durumunun psikolojik sorunlara zemin hazırladığı varsayılmaktadır (Brooks vd., 2020; Ye vd., 2020). Üstelik salgın süreci tüm bireylerin olduğu gibi üniversite öğrencilerinin de sosyal ilişkilerini ve günlük yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Salgın sürecinde üniversite ortamından uzak kalan öğrenciler, sosyal çevrelerinden uzaklaşarak yalnızlık duygusu yaşayabilmektedir. Küresel salgınların insanlar üzerindeki psikolojik etkilerine ilişkin yapılan çalışmalarda genel olarak pandemiye bağlı bir şekilde anksiyete, kaygı, stres, hastalığa yakalanma endişeleri, travma sonrası stres bozukluğu belirtileri ve intihar eğilimlerinde artış olduğu tespit edilmiştir (Chong vd., 2004; Wheaton vd., 2012). Öte yandan bireylerin zorlu şartlar (depresyon, sel, kasırga ve salgınlar gibi) altında karamsar ruh hallerinden kendilerini kurtararak hızlı bir şekilde toparlanmaları olarak tanımlanan psikolojik sağlamlık durumlarının, onların yaşama yönelik pozitif olmalarını sağlayarak psikolojik açıdan sağlıklarının ve yaşamdan hoşnut olma düzeylerinin artmasında önemli bir etmen olduğu ifade edilmektedir (Çetin ve Anuk, 2020).

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde ise ilk olarak ruminasyonun COVID-19 fobisiyle pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Nitekim bu virüse ilişkin negatif düşünceler insanların stres yaşamalarına neden olarak psikolojik semptomları artırabilmektedir (Nolen-Hoeksema vd., 2008). Salgın sürecinde bir stres kaynağı olarak değerlendirilen bu virüse ilişkin bilgilerin zihinsel süreçleri harekete geçirerek ruminatif düşünceleri artırabildiği düşünülmektedir (Michl vd., 2013). Başka bir ifadeyle pandemi sürecine odaklanan üniversite öğrencilerinin akranlarından daha olumsuz bilişlere sahip oldukları söylenebilmektedir. Bu olumsuz bilişlerin ise anksiyete ve depresyon semptomlarına neden olduğu düşünülmektedir (Watkins ve Roberts, 2020). Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşadıkları belirsizlikler, aile bireylerine bulaştırma korkuları, ölüm korkusu ve umutsuzluk gibi duygusal sorunlar COVID-19 kaygısını ve ruminatif düşünceleri artırdığı varsayılmaktadır. Önel (2021) tarafından yapılan bir çalışmada salgın sürecinde hastanede kendisi ya da yakınları tedavi gören bireylerin depresyon, anksiyete ve travmatik stres gibi çeşitli sorunlar yaşadıkları saptanmıştır. Psikolojik sorunlar arasında yer alan depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğunun genellikle ruminasyonla ilişkili olduğu görülmüştür. (Wilkinson vd., 2013). Üniversite öğrencileri ile yürütülen başka bir çalışmada, yalnızlık ve ruminasyon puanları üzerinde koronavirus kaygısının anlamlı bir yordayıcı etkiye sahip olduğu belirlenmesinin yanı sıra koronavirus kaygısı ile ruminasyonun olumlu ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir (Arslan vd., 2020). Benzer bir çalışmada ise üniversite öğrencilerinde COVID-19 kaygısı ile ruminasyon puanlarının pozitif yönde fakat orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca COVID-19 kaygısı

puanlarına ilişkin varyansın yüzde 31'ini açıklayan ruminasyon puanlarının COVID-19 kaygısının güçlü bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır (Güler ve Bozkur, 2022). Bueno vd. (2021) tarafından 228 niversite öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda ise COVID-19 kaygısının genelleştirilmiş anksiyete ile ruminasyon arasındaki ilişkide moderatör rolü olduğu bulgulanmıştır. İlgili alanyazında COVID-19 kaygısı ile ruminasyon arasında ilişki olduğunu bulgularayan araştırmaların, bu araştırmadan elde edilen sonucu desteklediği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen ikinci bulgu, ruminasyonun psikolojik sağlamlıkla negatif yönde bir ilişkiye sahip olduğu bulgusudur. Ruminatif düşüncenin yoğun olumsuz duygular (Arslan vd., 2020) ve umutsuzluk duygusuyla (Gardiner vd., 2020) ilişkili olduğu belirlenmiştir. Garnefski ve Kraaij (2018) tarafından yapılan bir araştırmada ruminasyonun anksiyete ve depresyonla pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Pandemi sonrası döneme uyum sağlama sürecinde psikolojik sağlamliğın önemli bir rol oynadığı da ileri sürülmektedir. Nitekim psikolojik sağlamlık düzeyleri yüksek olan bireylerin depresyon, anksiyete ve diğer duygudurum bozukluklarıyla daha kolay başa ıkabildikleri bilinmektedir (Shenesey ve Langhinrichsen-Rohling, 2015).

Bu araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç, psikolojik sağlamliğın COVID-19 fobisi ile negatif yönde bir ilişki göstermiş olmasıdır. Bütün dünyayı etkisi altına alan pandeminin insanlarda psikolojik sorunlara neden olduğu bilinen bir durumdur. Pandemi nedeniyle yaşanabilecek ruhsal sorunların azaltılması ve nlenilmesi noktasında psikolojik sağlamliğa ilişkin araştırmaların gerçekleştirilmesi büyük bir önem arz etmektedir (Bozdağ, 2020). Nitekim psikolojik sağlamliğı artırmaya yönelik uygulamaların bireylerin ruh sağliğını ve ortaya çıkabilecek diğer risklere karşı onları koruyabileceği öngörülmektedir (Bahar vd., 2020). Bu bağlamda diğer bir araştırmada dünyayı gcl bir biçimde etkilemiş olan COVID-19 salgını sürecinde Türkiye'de çeşitli illerinde yaşayan bireylerin psikolojik sağlamlıkları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların virüse yakalanmaya ilişkin korkuları arttıka kaygı düzeylerinin arttığı grlmştr. te yandan gerçekleştirilen analizler sonucunda katılımcıların psikolojik sağlamlık düzeylerinin kaygı düzeyleri ile negatif yönde bir ilişki gösterdiği saptanmıştır (Artan vd., 2020). Bireylerin pandemi sürecinde psikolojik sağlamlık düzeylerini yordayan değişkenlerin belirlenmesinin amaçlandığı bir diğer araştırma sonucunda bireylerin depresyon ve anksiyete düzeylerinin, eğitim durumlarının ve salgına ilişkin aldıkları tedbirlerin, psikolojik sağlamlık düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığı ortaya çıkmaktadır. Bu değişkenler, katılımcıların psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüzde 32'sini açıklamaktadır. Kısacası virüse yakalanmamaya yönelik yüksek düzeyde nlem alan düşük depresyon ve anksiyete düzeyi olan niversite mezunu olanların psikolojik sağlamlıklarının yüksek olduğu bulgulanmıştır. Psikolojik sağlamlık durumunun salgında, depresyon ve anksiyetenin önlenmesi noktasında koruyucu bir işlev gördüğü sylenilmektedir. Eğitim düzeyi daha yüksek olan ve virüse yakalanmamaya ilişkin etkili önlemler almış olanların, güvende olma duygularının yüksek olduğu ve böylece psikolojik sağlamlık düzeylerinin arttığı varsayılmaktadır (Bozdağ, 2020).

Araştırmada son olarak psikolojik sağlamliğın hem ruminasyonu hem de COVID-19 fobisini negatif yönde yordadığı saptanmıştır. Ayrıca tüm modelin anlamlı olduğu ve ruminasyon ile psikolojik sağlamliğın birlikte COVID-19 fobisindeki değişimin %12'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dolaylı etkiye bakıldığında %95 güven aralığında ruminatif düşüncenin psikolojik sağlamlık ile COVID-19 fobisi arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu sylenilmektedir. Bu sonuçlardan hareketle COVID-19 sürecinde belirsizlik, stres ve günlük yaşamdaki ani değişimler nedeniyle bireylerin ruminatif düşünme eğilimleri artsa da psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek olan bireylerin psikolojik sorunlar yaşama risklerinin daha düşük olduğu ifade edilmektedir (Ye vd., 2020).

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanılarak, psikolojik sağlamliğı artırmaya yönelik psiko-eğitim programlarının hazırlanması ve uygulayıcıların kullanımına sunulması önerilebilir. Araştırmacılara, bu çalışmanın niversite öğrencileri dışındaki yaş gruplarıylada tekrarlanması önerilebilir.

Etik Beyan

"Psikolojik Sağlamlık ile COVID-19 Fobisi Arasındaki İlişkide Ruminatif Düşüncenin Aracı Etkisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'nın 14.01.2021 tarih E-66323135 -900.99-2214 sayı ile 17. toplantısında almıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşitirdir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Altun-Ekiz, M. (2020). Koronavirüs karantinasında günlük tutan beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri üzerine nitel bir araştırma. *Gazî Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 25(4), 387-401.
- APA (Amerikan Psikoloji Derneği) (2007). *APA Dictionary of psychology*. American Psychological Association.
- Arpacı, I., Karataş, K. ve Baloğlu, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and individual differences*, 164, 1-6. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108>
- Arslan G. ve Allen K. A. (2022). Exploring the association between coronavirus stress, meaning in life, psychological flexibility, and subjective well-being. *Psychology, Health & Medicine*, 27(4), 803–814. <https://doi.org/10.1080/13548506.2021.1876892>
- Arslan, G., ve Coşkun, M. (2022). Coronavirus–related stressors, resilient mindset, loneliness, depressive symptoms in college students: testing a moderated mediation model. *Psychological Reports*, 00332941221139721. <https://doi.org/10.1177/00332941221139721>
- Arslan, G., Yıldırım, M. ve Aytac, M. (2020). Subjective vitality and loneliness explain how coronavirus anxiety increases rumination among college students. *Death Studies*, 46(5), 1042-1051. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1824204>
- Artan, T., Atak, I., Karaman M. ve Cebeci, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınında sosyodemografik özellikler, psikolojik sağlıkla ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Turkish Studies*, 15(6), 79-94. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.43882>
- Aylaz, R. (2020). *Yeni koronavirüs hastalığının toplum üzerine etkileri ve bemsirelik yaklaşımları*. İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Bahar, A., Koçak H. S., Samancıoğlu Bağlama, S. ve Çuhadar, D. (2020). Can psychological resilience protect the mental health of healthcare professionals during the COVID-19 pandemic period? *Dubai Med. J.*, 3, 133–139. <https://doi.org/10.1159/000510264>
- Bakker, A. B. ve van Wingerden, J. (2021). Rumination about COVID-19 and employee well-being: The role of playful work design. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 62(1), 73–79. <https://doi.org/10.1037/cap0000262>
- Bozdağ, F. (2020). Pandemi sürecinde psikolojik sağlıkla. *Turkish Studies*, 15(6), 247-257. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44890>
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.
- Bueno, R., Sandoval, C. ve Lilienthal, K. K. (2021). The mediating effects of personality on COVID-19 anxiety and rumination. *Journal of Research in Psychology*, 3(2), 1-15.
- Bugay-Sökmez, A., Manuoğlu, E., Coşkun, M., ve Sümer, N. (2023). Predictors of rumination and co-rumination: the role of attachment dimensions, self-compassion and self-esteem. *Current Psychology*, 42, 4400–4411. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01799-0>
- Chong, M.-Y., Wang, W.-C., Hsieh, W.-C., Lee, C.-Y., Chiu, N.-M., Yeh, W.-C., . . . Chen, C.-L. (2004). Psychological impact of severe acute respiratory syndrome on health workers in a tertiary hospital. *The British journal of psychiatry*, 185(2), 127-133.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76-82. <http://dx.doi.org/10.1002/da.10113>
- Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189.
- Doğan, M. M. ve Düzel, B. (2020). COVID-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 739-752. <http://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44678>
- Erdur-Baker, Ö. ve Bugay, A. (2010). The short version of ruminative response scale: reliability, validity and its relation to psychological symptoms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 2178-2181.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage Publications.
- Fletcher, D. ve Sarkar, M. (2012). A grounded theory of psychological resilience in Olympic Champions. *Psychology of Sport and Exercise*, 13, 669-678.
- Fletcher, D. ve Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts and theory. *Article in European Psychologist*, 18(1), 12-23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Gardiner, C., Laud, P., Heaton, T. ve Gott, M. (2020). What is the prevalence of loneliness amongst older people living in residential and nursing care homes? A systematic review and meta-analysis. *Age and Ageing*, 49(5), 748-757.
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2018). Specificity of relations between adolescents' cognitive emotion regulation strategies and symptoms of depression and anxiety. *Cognition and Emotion*, 32(7), 1401-1408.
- Gizir C. A. (2007). Psikolojik sağlıkla, risk faktörler ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28),113-128.

- Güler, M. ve Bozkur, B. (2022). COVID-19 anxiety and rumination in university students in the COVID-19 process. *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.*, 48, 15-21. <https://doi.org/10.52642/susbed.1096817>
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Publications.
- Kararırmak, Ö. (2010). Establishing the psychometric qualities of the Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC) using exploratory and confirmatory factor analysis in a trauma survivor sample. *Psychiatry Research*, 179(3), 350-356.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Luthar S. (2013). Resilience at an early age and its impact on child psychosocial development. In *Encyclopedia on early childhood development* [online]. [Erişim Tarihi: 10.04.2021, child-encyclopedia.com/documents/LutharANGxp.pdf]
- Michl, L. C., McLaughlin, K. A., Shepherd, K. and Nolen-Hoeksema, S. (2013). Rumination as a mechanism linking stressful life events to symptoms of depression and anxiety: Longitudinal evidence in early adolescents and adults. *Journal of Abnormal Psychology*, 122(2), 339-352.
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(4), 569- 582. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.100.4.569>
- Nolen-Hoeksema, S. (2000). The role of rumination in depressive disorders and mixed anxiety/depressive symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(3), 504-511. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.3.504>
- Nolen-Hoeksema, S. and Morrow, J. (1991) A Prospective Study of Depression and Posttraumatic Stress Symptoms after a Natural Disaster: The 1989 Loma Prieta Earthquake. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 115-121. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.61.1.115>
- Nolen-Hoeksema, S., Wisco, B. E. ve Lyubomirsky, S. (2008). Rethinking rumination. *Perspect Psychol Sci.*, 3(5), 400-424. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00088.x>.
- Önel, S. N. (2021). *COVID-19 sürecinde öz duyarlık ve psikolojik sağırlık ile depresyon, anksiyete, stres arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi.
- Prime, H., Wade, M., and Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631-643. <https://doi.org/10.1037/amp0000660>
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B. ve Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *General Psychiatry*, 33(2), e100213. <https://doi.org/10.1136/gpsych-2020-100213>.
- Rajkumar R. P. (2020). COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian Journal of Psychiatry*, 52, 102066. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102066>
- Robertson, I. T., Cooper, C. L., Sarkar, M. ve Curran T (2015). Resilience training in the workplace from 2003 to 2014: A systematic review. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88, 533–562.
- Ryff, C. D. ve Singer, B. (2003). Flourishing under fire: Resilience as a prototype of challenged thriving. In Keyes C. L. M., Haidt J. (Eds.), *Positive psychology and the life well-lived* (pp. 15–36). American Psychological Association.
- Sameroff, A. (2013). Early resilience and its developmental consequences. In *Encyclopedia on early childhood development* [online]. [Erişim tarihi: 10.04.2021, child-encyclopedia.com/documents/SameroffANGxp.pdf]
- Satici, B., Saricali, M., Satici, S.A. ve Griffiths, M. D. (2022). Intolerance of uncertainty and mental wellbeing: Serial mediation by rumination and fear of COVID-19. *Int J Ment Health Addiction*, 20, 2731–2742. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00305-0>
- Shenese, J. W. ve Langhinrichsen-Rohling, J. (2015). Perceived resilience: Examining impacts of the deepwater horizon oil spill one-year post-spill. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 7(3), 252–258. <https://doi.org/10.1037/a0035182>
- Tian, F., Li, H., Tian, S., Yang, J., Shao, J. ve Tian, C. (2020). Psychological symptoms of ordinary Chinese citizens based on SCL-90 during the level emergency response to COVID-19. *Psychiatry Research*, 288, 112992. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112992>.
- Treynor, W., Gonzalez, R. & Nolen-Hoeksema, S. (2003). Rumination reconsidered: A psychometric analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 27(3), 247–259. <https://doi.org/10.1023/A:1023910315561>
- Watkins, E. R. ve Roberts, H. (2020). Reflecting on rumination: Consequences, causes, mechanisms, and treatment of rumination. *Behaviour Research and Therapy*, 127, 1-28.
- Watkins, E. R. (2008). Constructive and unconstructive repetitive thought. *Psychological Bulletin*, 134(2), 163-206. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.163>
- Wheaton, M. G., Abramowitz, J. S., Berman, N. C., Fabricant, L. E. ve Olatunji, B. O. (2012). Psychological predictors of anxiety in response to the H1N1 (swine flu) pandemic. *Cognitive Therapy and Research*, 36(3), 210-218.
- Wilkinson, P. O., Croudace, T. J. ve Goodyer, I. M. (2013). Rumination, anxiety, depressive symptoms and subsequent depression in adolescents at risk for psychopathology: A longitudinal cohort study. *BMC Psychiatry*, 13(1), 1-9.
- World Health Organization (WHO) (2020). *Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report 79*. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200408-sitrep-79-covid-19.pdf> (Erişim Tarihi 06.05.2021)
- Ye, B., Zhou, X., Im, H., Liu, M., Wang, X. Q. ve Yang, Q. (2020). Epidemic rumination and resilience on college students' depressive symptoms during the COVID-19 pandemic: The mediating role of fatigue. *Frontiers in Public Health*, 8, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.560983>

Yıldırım A. & Hacıhasanoğlu-Aşlar R. (2020). COVID-19 salgınında ruhsal bozukluğu olan bireylere yaklaşım. İçinde R. Aylaz & E. Yıldız (Eds.), *Yeni koronavirüs hastalığının toplum üzerine etkileri ve hemşirelik yaklaşımları*. İnönü Üniversitesi Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

COVID-19 infection is one of the biggest threats the world has faced in recent years, with respiratory tract, fever, fatigue, dry breath, shortness of breath, and in severe cases, it causes severe acute respiratory infection, pneumonia, respiratory damage, and deaths (WHO, 2020). Along with the threats to physical, social, and economic life, the COVID-19 epidemic and the accompanying measures (curfews, closure of workplaces, etc.) cause people to experience short and long-term feelings such as fear, disappointment, and boredom (Tian et al., 2020); as a result, it causes different psychological disorders (e.g., panic attacks, anxiety, depression; Qui et al., 2020). That is to say that anxiety caused by uncertainties about the COVID-19 virus, sudden changes in lifestyle, restriction of freedom, and being alone/isolated predispose to psychological problems (Brooks et al., 2020; Ye et al., 2020). For instance, in studies on the psychological effects of global epidemics on people, it has been determined that there is an increase in anxiety, anxiety, stress, worries about getting sick, symptoms of post-traumatic stress disorder, and suicidal tendencies due to the pandemic in general (Chong et al., 2004; Wheaton et al., 2012). However, despite the growing attention of researchers on exploring possible psychological antecedents and consequences of the pandemic era, researchers state that more empirical studies are needed to better understand the psychological effects of the pandemic, especially emphasizing that this need is more evident in societies other than western societies (such as Europe and North America; Rajkumar, 2020). To this end, the current study addressed resilience and rumination to better explain the antecedents behind COVID-19 phobia.

More specifically, we suggested that resilience would provide a protective role against COVID-19 phobia, but the increased tendency for rumination would hinder this protective role. Resilience, also called psychological resilience, is people's ability to bounce back in the face of negative life challenges, which gives strong flexibility to adapt to new situations after difficult life events (Ryff & Singer, 2003). Numerous studies have revealed the crucial role of resilience in improving individuals' psychological strength against stressful life events, including the pandemic (Arslan and Allen, 2022). Hence, a similar safeguarding role of resilience was expected against COVID-19 phobia, as well. On the other hand, trait-level rumination was expected to aggravate COVID-19 phobia, unlike psychological resilience. Rumination is evaluated as repetitive and long-lasting negative thoughts about oneself, emotions, personal concerns, and distressing experiences (Watkins, 2008), and it plays a strong role in the onset and maintenance of maladaptive symptoms like depression (Nolen-Hoeksema, 2000; Nolen-Hoeksema et al. 2008). Similarly, it has been found that ruminative thoughts about COVID-19 threaten psychological well-being and cause psychological problems (Bakker and van Wingerden, 2021), and likewise, rumination and fear of COVID-19 together damage psychological health (Satici et al., 2020). Considering all these, this current study aims to contribute to the discovery of positive and negative predictors of COVID-19 phobia, thus shedding light on preventive and intervention programs that can be developed against stressors such as epidemics in the future. In this context, while it is argued that resilience has a protective role against COVID-19 phobia, it has been suggested in this study that ruminative thinking disposition inhibits this desired effect. In short, with this research, the answer to the question "Is there a mediating effect of ruminative thinking in the relationship between psychological resilience of university students and COVID-19 phobia" was sought.

The overall results showed that psychological resilience negatively predicted both rumination and COVID-19 phobia whilst rumination positively predicted COVID-19 phobia. Moreover, rumination mediated the association between resilience and COVID-19 phobia. In other words, these results imply that people who are high in resilience are less likely to ruminate, and in return, they are less likely to develop COVID-19 phobia. Based on these results, it is stated that although individuals' ruminative thinking tendencies increase due to uncertainty, stress, and sudden changes in daily life during the COVID-19 process, individuals with high psychological resilience have a lower risk of experiencing psychological problems (Ye et al., 2020).

Resilience enables individuals to adapt COVID-19 related stressors more easily (Arslan & Coşkun, 2022) and protects them against maladaptive psychological responses and symptoms (Shenesey ve Langhinrichsen-Rohling, 2015). We also revealed that resilience prevents from adverse effects of rumination on developing COVID-19 phobia. Considering the negative consequences of rumination on psychological well-being, including COVID-19 phobia, it can be inferred that more research and implementation-based program should focus on promoting psychological resilience so that individuals can adapt more effective problem-solving thoughts and strategies rather than maladaptive types of ruminative reasoning.

Investigation Psychological Factors Effecting the Phubbing Behavior of Young Adults with Different Structural Equation Models

Faruk Caner YAM¹ & Hatice KUMCAĞIZ²

Abstract

The aim of this study is to examine the serial mediating roles of shyness, interaction anxiety, interaction anxiety, and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing. A total of 646 people, including 391 women (60.5%) and 255 men (39.5%), participated in the study. The ages of the study participants ranged from 18 to 45 (mean= 28.11, SD= 8.25) data from the research were collected with the Self-Esteem Scale, Interaction Anxiety Scale, General Phubbing Scale, Revised Buss and Check Shyness Scale, UCLA Loneliness Scale-Short Form, and True Me on the Net Scale. The descriptive statistics of the data collected in the study were calculated and correlation analysis was performed to determine the relationships between the variables. Mediation analyses in the research were made by using Hayes process macro-Model 6. As a result of serial mediation analysis, it is seen that the total effect of self-esteem on phubbing is significant. In addition, it was found that shyness, loneliness, interaction anxiety, and true self-perception on the internet had a significant direct effect on phubbing. Finally, shyness, interaction anxiety, loneliness, and true self-perception on the internet were found to have significant multiple serial mediating roles in the relationship between self-esteem and phubbing.

Key Words: Phubbing, Self-Esteem, True Self on The Internet, Shyness, Interaction Anxiety, Loneliness

Genç Yetişkinlerin Phubbing Davranışları Üzerinde Etkili Olan Psikolojik Faktörlerin Farklı Yapısal Eşitlik Modelleriyle İncelenmesi

Öz

Bu çalışma, benlik saygısı ve phubbing arasındaki ilişkide utangaçlık, etkileşim kaygısı, etkileşim kaygısı ve internette gerçek benlik algısının seri aracı rollerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmaya 391 kadın (%60.5) ve 255 erkek (%39.5) olmak üzere toplam 646 kişi katılmıştır. Çalışmaya katılanların yaşları 18 ile 45 arasında değişmektedir (ortalama= 28.11, SD= 8.25). Araştırmanın verileri Benlik Saygısı Ölçeği, Etkileşim Kaygısı Ölçeği, Genel Phubbing Ölçeği, Revize Edilmiş Buss ve Çek Çekingenlik Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği- Kısa Formu ve İnternette Gerçek Ben Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada toplanan verilerin betimsel istatistikleri hesaplanmış ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada aracılık analizleri süreç Hayes makro-Model 6 kullanılarak yapılmıştır. Seri aracılık analizi sonucunda benlik saygısının phubbing üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca utangaçlık, yalnızlık, etkileşim kaygısı ve internette gerçek benlik algısının phubbing üzerinde anlamlı bir doğrudan etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Son olarak, utangaçlık, etkileşim kaygısı, yalnızlık ve internette gerçek benlik algısının benlik saygısı ve phubbing arasındaki ilişkide anlamlı çoklu seri aracılık rollerine sahip olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Phubbing, Benlik Saygısı, İnternette Gerçek Ben, Utangaçlık, Etkileşim Kaygısı, Yalnızlık

Atıf İçin / Please Cite As:

Yam, F. C. & Kumcağız, H. (2023). Investigation psychological factors effecting the phubbing behavior of young adults with different structural equation models. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1087-1105. doi:10.33206/mjss.1231104

Geliş Tarihi / Received Date: 08.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.04.2023

¹ Assist. Prof. Dr. -Gaziosmapaşa University, farukcaner.yam@gop.edu.tr,

 ORCID:0000-0001-8392-9576

² Prof. Dr.- Ondokuz Mayıs University, haticek@omu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0165-3535

Introduction

Technological opportunities have facilitated people's daily lives, but have led to the emergence of technology addictions, which is one of the biggest problem areas of our age (Chayko, 2008p. 102; Pugh, 2017). Problems arising due to technological developments first emerged in the field of computer and internet addiction (Young, 2004, p. 410), and then new problem areas called game addiction and social media addiction were added (Malita, 2011, p. 750; Meral, 2018, p.23). With smartphones emerging as a result of rapid developments in information and communication technology, the addiction problem caused by technology has gained a new dimension (De Pasquale et al., 2015, p. 4; Geser, 2006, p. 11). The fact that smartphones have come to a position that provides multitasking (such as playing games, accessing the internet, and accessing social media) alone has started to cause individuals to use them more intensely (King et al., 2013, p. 142; Yılmaz et al., 2015, p. 29). In support of the above explanations, the research report *We Are Social* published in 2020a, it is set out that the level of internet access of individuals on smartphones has doubled in the last five years. The fact that individuals are very interested in their smartphones while communicating face-to-face has led to the emergence of the concept of phubbing.

Phubbing is a combination of the English words phone and snubbing (ignoring) is expressed as a situation in which the individual pays attention to the smartphone instead of focusing on the person in front of him while communicating face to face in social environments and does not communicate with his environment (Barrios-Borjas et al., 2017, p. 205; Karadağ et al., 2015, p. 69; Nazir and Pişkin, 2016, p. 43). It is stated in some studies that phubbing does not only harm the individuals exhibiting these behaviors, but also harms the individuals around them, and therefore it may harm the social relations of individuals in the long term (Davey et al., 2018, p. 35; Roberts and David, 2016, p. 137). Studies indicate that technology addictions (for example, smartphones, social media, internet, FOMO, etc.) are effective in phubbing (Al-Sggaf and MacCulloch, 2018, p.6; Franchina et al., 2018, p. 2319. ; Author(a), 2020). In addition, we have revealed that individuals who exhibit phubbing behavior have high levels of depression (González-Rivera et al.,2018, p.84; Wang et al., 2017, p. 714), and their life satisfaction and well-being levels (Garrido and Delgado, 2017, p. 177) decrease. In addition to these, studies are reporting that phubbing behaviors reduce individuals' relationship satisfaction (Aagaard, 2019, p. 4; Çizmecci, 2017, p. 369; Yam, 2021, p.2083; Yam, 2023, p. 325) and cause communication problems between parents and children (Pancani et al., 2020), and cause conflicts among employees at work (Roberts, and David, 2020, p. 109702). The explanations above indicate that phubbing has a more complex and holistic structure than other technological addictions.

Self-Esteem and Phubbing

Self-esteem is a concept that expresses the individual's level of self-worth and satisfaction with his/her characteristics (Rogers, 1961, p.34). Self-esteem is a factor that affects individuals' planning, displaying their behavior, and being successful in this regard (Saygılı et al., 2015, p. 213). When we examined the literature limited number of studies examine the relationship between self-esteem and phubbing. However, many research results reveal a negative relationship between the number of self and technology addictions. For example, individuals with low self-esteem were found to have high smartphone addiction (Choi & Yoo, p. 79, 2015; Park & Choi, 2017, p. 284), social media addiction (Balıcı et al., 2020, p. 311; Hawi & Samaha, 2017, p. 580), and internet addiction (Stieger & Burger, 2010, p. 684). Similarly, in the literature, it is stated that social media addiction (Al-Sggaf & MacCulloch, 2018, p. 5; Hanika, 2015, p. 46), internet addiction (Karadağ et al., 2016, p. 241; Yan & Wan, 2017, p. 7), smartphone addiction (Davey et al., 2018, p. 35; Munatirah & Anisah, 2018, p. 9; Yam & İlhan, 2020, p. 54), game addiction (Karadağ et al., 2016, p. 245) and fear of missing out (Franchina et al., 2018, p. 2319; Yin et al., 2019, p. 3881; Author(a), 2020) are effective on phubbing behaviors. When the above research findings are evaluated together, it is seen that individuals with low self-esteem are more likely to use their smartphones and related technological elements in society. Therefore they are more likely to exhibit phubbing behavior. For this reason, it is noteworthy that it is an important research topic to examine whether self-esteem has direct or indirect effect on individuals' phubbing behaviors.

Shyness as a Mediator

Shyness is an essential factor that hurts individuals' ability to initiate and maintain interpersonal relationships. Shyness is moving away from social environments due to the anxiety and fears individuals feel when they cannot behave appropriately in social environments (Zimbardo, 1977, p. 38). In another definition, shyness is defined as an interpersonal problem caused by low self-esteem, shyness, and fear of rejection in interpersonal relationships (Carducci, 2000, p. 43). Buhrmester et al. (1988, p. 999) explained

shyness based on social skills and explained it as a state of distrust in individuals' interpersonal communication skills and refraining from initiating social relations. It is a fact that shy individuals are very anxious in social situations and are reluctant to talk to other people (Cheek & Buss, 1981; Stevens, 1997, p. 335). In addition, shy individuals are less confident in their abilities, often experience feelings of inadequacy, and have low self-esteem (Huan, et al., 2014, p. 544). In support of this explanation, many studies in the literature have found that individuals with low self-esteem have high levels of shyness (Iranmanesh et al., 2019, p. 5362; Zhao et al., 2012, p. 673). These results indicate that individuals with low self-esteem make negative references to their ability to engage in social relationships and, accordingly, their shyness levels increase. With the developments in today's communication technologies, it is stated that shy individuals use online communication tools more frequently due to the anxiety they feel about communicating face-to-face (Aktaş & Yılmaz, 2016, p. 91; Wei & Lo, 2006, p. 64). In many studies, it has been concluded that individuals with high shyness have high rates of smartphone (Bian & Leung, 2014, p. 164; Han et al., 2017, p. 367), social media (Orr et al., 2009, p. 338) and internet usage (Chak & Leung, 2004; Tang & Gao, 2016). Phubbing is also explained as individuals focusing on their smartphones instead of communicating face-to-face in social environments. Considering all these explanations above, it indicates that shyness may have both a direct effect on phubbing and a mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing.

Interaction Anxiety as a Mediator

Interaction anxiety is defined as the emotion individuals feel due to the need to establish relationships that arise unexpectedly in social environments (Leary & Kowalski, 1995, p. 139, Liebowitz, 1987, p. 151). According to another definition, interaction anxiety is expressed as the emotion individuals feel in situations where direct social relations need to be established, such as meeting new people in social environments or expressing their thoughts (Kimbrel et al., 2010, p. 374). In brief interaction anxiety is a state of stress in which the individual lives for face-to-face communication. As the relationship between self-esteem and interaction anxiety is examined, there is a negative relationship between these two concepts. In many studies in the literature, it has been reported that individuals with low self-esteem feel more interaction anxiety (Iancu et al., 2015, p. 164; Kurtyılmaz et al., 2017, p. 49; Tan et al., 2016, p. 1299). As individuals with low self-esteem have dysfunctional thoughts about their communication skills and have a high level of interaction anxiety because they believe that they will always make mistakes in society and that other people will evaluate them negatively (Kashdan & McKnight, 2010, p. 48; Schlenker & Leary, 1982, p. 641). It can be understood from the explanations above, individuals with high interaction anxiety have difficulty communicating face-to-face for this reason, it is a well-known fact that individuals with high interaction anxiety and who do not meet the need for face-to-face communication tend to use online communication tools more. In support of this explanation, in some studies in the literature, it has been reported that individuals with high interaction anxiety spend a lot of time on the Internet (Lee & Stapinski, 2012, p. 200; Weinstein et al., 2015, p. 6), social media (Dobrea & Păsărelu, 2016, p. 134) and smartphones (Elhai et al., 2018, p. 321). When all these explanations are evaluated together, it brings to mind that individuals with high interaction anxiety will be more likely to exhibit phubbing behavior by focusing on their smartphones in such environments, since they will experience hesitancy in communicating with others in social environments. This result indicates that interaction anxiety may directly affect phubbing and has a mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing.

Loneliness as a Mediator

Loneliness is expressed as an unpleasant psychological state that individuals feel as a result of the conflict between the social relationships they want to be in and the social relationships they have experienced (Perlman & Peplau, 1982, p.128). On the other hand it is stated that loneliness is a reaction against individuals being deprived of the social relations they need and the sense of intimacy that cannot be obtained (Weiss, 1973, p. 27). One of the essential factors affecting the loneliness of individuals is self-esteem. As individuals with low self-esteem do not trust their social skills and therefore feel lonely by avoiding relationships with other individuals. In addition, the individual with low self-esteem and, accordingly, has more negative experiences in social interaction begin to feel increasingly lonely (De Jong Gierveld, 1998, p. 14). Many studies in the literature supporting the above explanations, reveal that there is a negative relationship between self-esteem and loneliness (Avan & Çakmak, 2020, p. 22; Ishaq et al., 2017, p. 24; Uba et al., 2020, p. 183; Zhao et al., 2013, p. 578). However, it is stated in the literature that individuals with high levels of loneliness have higher technology use rates than other individuals. For example, in some studies, it has been concluded that there is a positive relationship between social media

(Blachnio & Przepiorka, 2019, p. 275; Youssef et al., 2020, p. 5), smartphones (Aktürk et al., 2018, p. 566; Bian & Leung, 2014, p. 164; Gezgin et al., 2020, p. 325; Jiang et al., 2019, p. 713; Mert & Özdemir, 2018, p. 100) and internet (Demir & Kutlu, 2016, p. 203; Erol & Çırak, 2019, p. 161; Moretta & Buodo, 2020, p. 132) usage rates of individuals with high loneliness. In addition, a very limited study found a positive relationship between phubbing and loneliness (Al-Saggaf & O'Donnell, 2019, p. 135; Blachnio & Przepiorka, 2019, p. 276). When the above explanations and research results are evaluated together, it is considered that individuals with high loneliness levels may be more likely to exhibit phubbing behaviors by focusing on their smartphones because they cannot achieve the social relations they desire in social environments. For this reason, it indicates that loneliness may have a direct effect on phubbing and a mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing.

True Self-Perception on the Internet as a Mediator

The concept of the true self was first introduced by Rogers (1951, p. 41). The true self represents the self-formed by the characteristics of the individuals that are inherent in them (Rogers, 1961, p. 34). Individuals often cannot fully express their true selves in their daily lives. As it is stated that individuals suppress their true selves due to social and cultural expectations, and they continue their lives by developing a false self to the expectations of society (Rogers, 1961, p. 35). Individuals who cannot achieve a life suitable for their true selves, on the other hand, either develop an addiction to the society they live in and distance themselves from their selves or begin to seek new environments that can reveal their true selves (Rogers, 1961, p. 35). Recently, individuals who have faced the fear and threat of rejection by society in their face-to-face communication and daily life have started to use internet-based technologies to reflect their true selves (Bargh, et al., 2002, p. 35). Individuals begin to reflect on their true selves, which they could not reflect on in their daily lives, in online communication environments, and this situation was named "true self on the internet" (McKenna et al., 2002, p. 18). Individuals who live a life contrary to their true selves due to the influence of social norms in daily life and as a result become psychologically conflicted try to resolve their spiritual tensions by revealing their true selves through online communication tools (Hu, et al., 2017, p. e0175623; Wang et al., 2018, p. 134). In addition, some individuals direct them to use online communication tools because they have a negative belief that they cannot express themselves in face-to-face communication environments (Scott, 2004, p. 135). Because the internet environment contains less threatening elements in terms of social norms, individuals can reflect their true selves more easily in these environments (Scott, 2004, p. 133; Tosun & Lajunen, 2010, p. 164). On one hand, due to the asynchrony feature provided by the internet, individuals experience less evaluation anxiety as they do not have to respond instantly to a message as in face-to-face communication and therefore they are more courageous in revealing their true selves (Suler, 2004, p. 324). For these reasons, individuals are more motivated to communicate in online environments, as they can express their true selves more easily and are more likely to have their true selves confirmed by others (Wang et al., 2018, p. 134). From this point of view, individuals with low self-esteem, shyness, interaction anxiety, and high levels of loneliness in social environments may have higher true self-perceptions on the internet and accordingly, they are more likely to exhibit phubbing. These results indicate that true self-perception on the internet may directly affect phubbing and a mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing.

The Current Study

In the report, the world's digital scorecard, published in 2021 by the organization We Are Social, it was announced that approximately 66.6% of the world's population owns a smartphone. Again in the same report, it was stated that 55.7% of the total internet activity in the world and 88.4% of the social media activities were carried out via smartphones. This increasing intensity of smartphone use has gradually reached a level that threatens individuals (Bragazzi & Puente, 2014, p. 158). Even today, people communicate little even when they come together and spend more time with their smartphones even when they are in social environments (Şahan & Eraslan Çapan, 2017, p. 893; Franchina et al., 2018, p. 2319). Phubbing is defined as individuals focusing on their smartphones and not communicating when they are in social environments or together with others (Çizmecı, 2017, p. 370; Karadağ et al., 2015, p. 66). As it can be understood from the definitions above, phubbing behaviors appear as a situation that disrupts and disrupts the social relations of individuals and causes individuals to withdraw socially. When research on phubbing, which is a new research area, is examined, it is seen that its relations with technological factors such as smartphone addiction, social media addiction, internet addiction, game addiction, and fear of missing out are mostly investigated (Davey et al., 2018, p. 35; Munatirah & Anisah, 2018, p. 13; Yam & İlhan, 2020, p. 54; Yam ve Kumcağız, 2020, p.). However, in this study, unlike the studies on phubbing so far, it was

assumed that some psychological factors may be effective alone or together on phubbing behaviors. In some studies, it has been concluded that people with low self-esteem (Hawi & Samaha, 2017) have high interaction anxiety (Elhai et al., 2018, p. 321; Lee & Stapinski, 2012, p. 199; Şahan & Eraslan Çapan, 2017, p. 893; Weinstein et al., 2015, p. 5), shy (Bian & Leung, 2014, p. 164; Orr et al., 2009, p. 338; Tang & Gao, 2016, p. 72) and high levels of loneliness (Gezgin et al., 2020, p.325; Jiang et al., 2019, p. 715) use smartphones, internet, and social media more. Considering the relationships between phubbing and technological elements, it brings to mind that psychological factors that are effective on technology addictions may also affect phubbing. The theoretical framework of the research is seen in Figure-1.

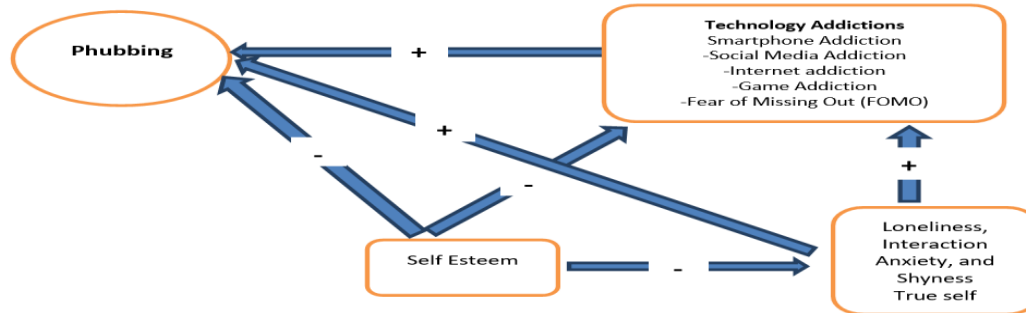

Figure 1. *The theoretical framework of the research*

For all these reasons, this study aimed to examine the serial mediator roles of shyness, interaction anxiety, interaction anxiety, and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing. For this purpose, four different serial mediation models were analyzed and the following hypotheses were tested:

H₁: There will be a negative relationship between self-esteem and phubbing.

H₂: There will be a positive relationship between the variables of interaction anxiety, loneliness, shyness, and true self-perception on the internet.

H₃: There will be a positive relationship between phubbing and true self-perception on the internet (**H_{3a}**), interaction anxiety (**H_{3b}**), shyness (**H_{3c}**), and loneliness (**H_{3d}**).

H₄: There will be a negative relationship between self-esteem and loneliness (**H_{4a}**), interaction anxiety (**H_{4b}**), shyness (**H_{4c}**), and true self-perception on the internet (**H_{4d}**).

H₅: True self-perception on the internet (**H_{5a}**), interaction anxiety (**H_{5b}**), and shyness (**H_{5c}**) loneliness (**H_{5d}**) will have mediator roles in the relationship between self-esteem and phubbing.

H₆: In the relationship between self-esteem and phubbing, true self-perception on the internet and interaction anxiety (**H_{6a}**), true self-perception on the internet and loneliness (**H_{6b}**), and true self-perception on the internet and shyness (**H_{6c}**) will have serial mediating roles.

H₇: In the relationship between self-esteem and phubbing, shyness, interaction anxiety, loneliness, and true self-perception on the internet will have multiple serial mediating roles.

Method

A total of 646 people, including 391 women (60.5%) and 255 men (39.5%), participated in the study. The ages of the study participants ranged from 18 to 45 (mean= 28.11, SD= 8.25). When the daily smartphone usage times of the participants are examined, it is seen that 5.1% of them are 0-1 hours, 23.2% are 2-3 hours, 23.5% are 3-4 hours, 20% are 4-5 hours, 27.4% are more than 5 hours (mean= 3.42, Sd= 1.25). In addition, when the daily social media usage times of the participants are examined, it is seen that 26.6% of them are 0-1 hours, 39.2% are 2-3 hours, 15.5% are 3-4 hours, 9.4% are 4-5 hours, 9.3% are more than 5 hours (mean= 2.36, Sd= 1.22).

Measurements

Rosenberg Self-Esteem Scale (RSS): The RSS was developed by Rosenberg (1985) and adapted into Turkish by Çuhadaroğlu (1986). An RSS consisting of ten items and one dimension is answered in a four-point Likert type (4-Very true, 1-Very false). It indicates that individuals have low self-esteem got between 10-20 points, a medium between 20-30, and high self-esteem between 30-40 points. An internal consistency coefficient of the ULS-8 in this study was found to be sufficient (Cronbach Alpha= .89).

General Phubbing Scale (GPS): The GPS was developed by Chotpitayasunondh and Douglas (2018) and adapted into Turkish by Yam & Kumcağız (2020). The GPS assesses the situation when people focus on

their smartphones during social communication and ignore their neighbors. The measurement tool consists of 15 items and four sub-dimensions (nomophobia, conflict, isolation, and problem acceptance). The GPS was prepared in a seven-point Likert type (1-never, 7-Always). The Cronbach Alpha internal consistency coefficients calculated on the data collected in this study were .91 for the whole scale, .86 for the nomophobia sub-dimension, .84 for the interpersonal conflict sub-dimension, .90 for personal isolation, and .74 for the problem acceptance sub-dimension.

Interaction Anxiety Scale (IAS): The IAS was developed by Leary and Kowalski (1993) and adapted into Turkish by Coşkun (2009). The measurement tool consists of 15 items and one dimension. The IAS was developed to determine the interaction anxiety levels of individuals in social environments that cause anxiety such as parties, communicating with the opposite sex, random encounters, and talking to strangers. Five-point Likert (1-totally not agree, 5-totally agree) is used while answering the measurement tool. The internal consistency coefficient of the ULS-8 in this study was found to be sufficient (Cronbach Alpha=.89).

True Me on the Net Scale (TMNS): The TMNS was developed by Amichai-Hamburger, Wainapel, and Fox (2002) and adapted into Turkish by Tosun and Lajunen (2010). The scale was developed to evaluate how individuals reflect their true selves in their communication on the Internet compared to their face-to-face communication. Five-point Likert type is used in the TMNS (1-totally not agree, 5-totally agree). The measurement tool consists of four items in total. High scores indicate that individuals reflect their true selves more in their online communications than in face-to-face communications. The internal consistency coefficient of the ULS-8 in this study was found to be sufficient (Cronbach Alpha=.79).

Revised Buss and Check Shyness Scale (RBCSS): The RBCSS was developed by Cheek and Buss (1983) and adapted into Turkish by Koydemir (2006). The measurement tool consists of 13 items and one dimension. The RBCSS is prepared in a five-point Likert type (1-Not suitable at all, 4- totally suitable), and the scores that can be obtained from the scale vary between 13 and 65. Participants who score high on the scale are considered to have a high level of shyness. The internal consistency coefficient of the ULS-8 in this study was found to be sufficient (Cronbach Alpha=.94).

UCLA Loneliness Scale-Short Form (ULS-8): The ULS-8 was developed by Hays and DiMatteo (1987) and adapted into Turkish by Doğan, Çötak, and Tekin (2011). The measurement tool consists of eight items in total, and the participants answer the measurement tool by using a four-point Likert type (1-Not suitable at all, 4- totally suitable). The scores that can be obtained from the scale range from 8 to 32. High scores indicate that individuals have high levels of loneliness. The internal consistency coefficient of the ULS-8 in this study was found to be sufficient (Cronbach Alpha=.86).

Data Analysis

Descriptive statistics of the data collected in the study were calculated and correlation analysis was performed to determine the relationships between the variables. In addition, the internal consistency coefficients (Cronbach Alpha) of the measurement tools were calculated. Mediation analyses in the research were made using process macro-Model 6 (Hayes, 2018, p. 45). On the other hand, it is recommended to use the bootstrapping method to decide whether the mediating effects are significant in the literature (Preachers & Hayes, 2008, p. 20). In this study, 5000 bootstraps resample were performed to determine whether the mediation effects were significant, and it was checked whether the 95% confidence intervals included zero. If the 95% confidence intervals obtained do not cover zero, it is accepted that the mediation effect is significant (Hayes, 2013, p. 49).

Result

Descriptive Statistic

Descriptive statistics and correlation analysis results of the variables in the study are given in Table 1.

Table 1. Descriptive statistics and correlation analysis results

Variables	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
1. Phubbing	1						43.60	16.53	.87	1.06
2. True Self on the Internet	.51**	1					7.32	3.51	1.16	.79
3. Self-Esteem	-.24**	-.33**	1				32.19	6.23	-.86	.47
4. Loneliness	.28**	.32**	-.55**	1			13.67	5.17	.95	.31
5. Interaction Anxiety	.36**	.37**	-.56**	.58**	1		41.11	11.43	.12	-.42
6. Shyness	.27**	.27**	-.39**	.45**	.60**	1	31.90	12.62	.48	-.33

**p < .01. (N= 647).

It is seen that the kurtosis and skewness coefficients of the variables in Table 1 are between the recommended limits of +1.5 and -1.5 (Tabachnick & Fidell, 2013, p. 80). These results indicate that the data in the study have a normal distribution. Looking at Table 2, it is seen that there is a negative relationship between phubbing and self-esteem ($r = -.24$; $p < .01$). Similarly, there is a negative relationship between self-esteem and other variables (see Table 1). On the other hand, there is a positive relationship between phubbing and true self on the internet ($r = .51$; $p < .01$), loneliness ($r = .28$; $p < .01$), interaction anxiety ($r = .51$; $p < .01$) and shyness ($r = .51$; $p < .01$). Similarly, there is a positive relationship between true self on the internet and loneliness ($r = .32$; $p < .01$), interaction anxiety ($r = .36$; $p < .01$) and shyness ($r = .27$; $p < .01$).

The serial mediating role of interaction anxiety, shyness, loneliness, and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing

In the study, four different serial mediation models were tested to examine the serial mediation roles of interaction anxiety, shyness, loneliness, and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing. First, the serial mediation role of interaction anxiety and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing was tested (Model 1). The path diagram of Model 1 is shown in Figure 2, and the results regarding the direct and indirect effects of the analysis are shown in Table 2.

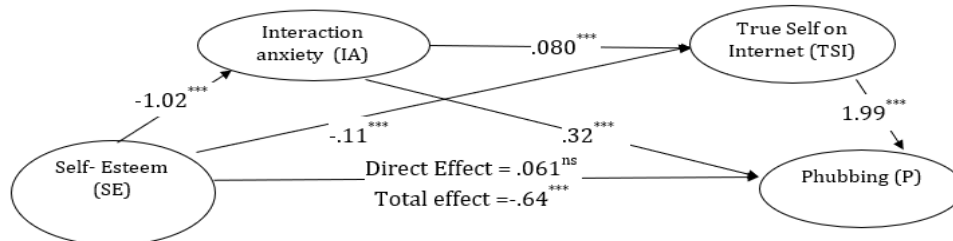

Figure 2. Serial Mediation Path Diagram of Model 1

When Table 2 is examined, we found that self-esteem has a negative predictive role on phubbing (total effect; $\beta = -.64$; %95 CI = [-.843, -.446]). This result confirmed the H1 hypothesis. However, as a result of serial mediation analysis, it was seen that the direct effect of self-esteem on phubbing was not significant ($\beta = .061$; 95% CI = [-.150, .271], $p > .05$). In addition, self-esteem predicted negatively interaction anxiety ($\beta = -1.02$; 95% CI = [-1.23, -.904]) and true self-perception on the internet ($\beta = -.11$; 95% CI = [-.159, -.060]). With these results, the H4b and H4d hypotheses of the research were confirmed. True self-perception on the internet ($\beta = 1.99$; 95% CI = [1.67, 2.31]) and interaction anxiety ($\beta = .32$; 95% CI = [.200, .432]) positively predicted phubbing. These results show that the H3a and H3b hypotheses are supported. In the serial mediation analysis performed, all indirect effects were found to be significant since the lower and upper limits in the 95% confidence interval did not include zero. In the relationship between self-esteem and phubbing, both interaction anxiety ($\beta = -.27$; 95% CI = [-.171, -.072]) and true self-perception on the internet ($\beta = -.083$; 95% CI = [-.126, -.042]) has a significant mediator role. These results show that the H5a and H5b hypotheses of the study were confirmed. Finally, interaction anxiety and true self-perception

on the Internet was found to be serially mediated in the relationship between self-esteem and phubbing ($\beta = -.061$; 95% CI = $[-.087, -.038]$). With this result, the H6a hypothesis was confirmed.

Table 2. Direct and indirect effects in Model 1

Pathway	Coefficient	Lower Limit (LL)	Upper-Limit (UL)	Hypotheses Status
<i>CI (Bias%95)</i>				
Total effect				
SE → P	-.64***	-.843	-.446	H ₁ confirmed
Direct effect				
SE → IA	-.1.02***	-1.13	-.904	H _{4b} confirmed
SE → TSI	-.11***	-.159	-.060	H _{4d} confirmed
SE → P	.061 ^{ns}	-.150	.271	
IA → TSI	.080***	.052	.107	H ₂ confirmed
IA → P	.32***	.200	.432	H _{3b} confirmed
TSI → P	1.99***	1.67	2.31	H _{3a} confirmed
Indirect effect				
SE → IA → P	-.27	-.171	-.072	H _{5b} confirmed
SE → TSI → P	-.083	-.126	-.042	H _{5a} confirmed
SE → IA → TSI → P	-.061	-.087	-.038	H _{6a} confirmed

***p<.001. Not: SE= Self esteem, P= Phubbing, IA= Interaction anxiety, TSI=True Self on Internet, CI= (Bias%95): Confidence Interval

After analyzing Model 1, Model 2, which examines the serial mediating role of shyness and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing was analyzed. The path diagram of Model 2 is shown in Figure 3, and the results regarding the direct and indirect effects of the analysis are shown in Table 3.

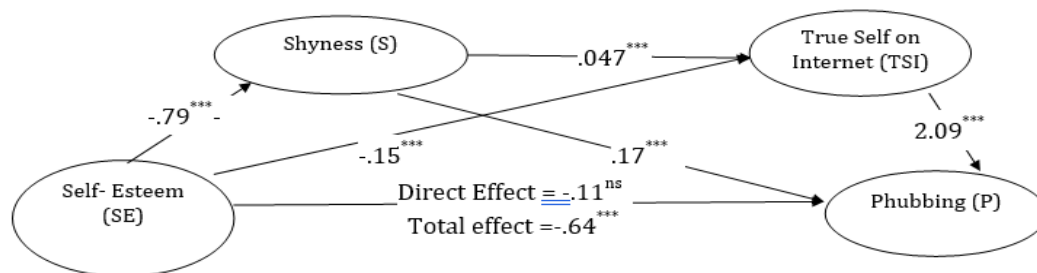

Figure 3. Serial Mediation Path Diagram of Model 2

As seen in Table 3, the direct effect of self-esteem on phubbing is not significant ($\beta = -.11$; 95% CI = $[-.304, .087]$, $p > .05$). In addition, self-esteem predicted negatively shyness ($\beta = -.79$; %95 CI = $[-.936, -.647]$) and true self-perception on the internet ($\beta = -.15$; %95 CI = $[-.159, -.060]$). With these results, the H4c and H4d hypotheses of the research were confirmed. True self-perception on the internet ($\beta = 2.09$; %95 CI = $[1.77, 2.42]$) and shyness ($\beta = .17$; %95 CI = $[.075, .265]$) positively predicted phubbing. These results show that the H3a and H3c hypotheses are supported. In the serial mediation analysis performed, all indirect effects were found to be significant since the lower and upper limits in the 95% confidence interval did not include zero. In the relationship between self-esteem and phubbing, both shyness ($\beta = -.051$; %95 CI = $[-.255, -.152]$) and true self-perception on the internet ($\beta = -.12$; %95 CI = $[-.166, -.079]$) has a significant mediating role. These results show that the H5a and H5c hypotheses of the study were confirmed. Finally, shyness and true self-perception on the internet were found to be serially mediated in the relationship between self-esteem and phubbing ($\beta = -.030$; %95 CI = $[-.049, -.012]$). With this result, the H6c hypothesis was confirmed.

Table 3. Direct and indirect effects in Model 2

Pathway	Coefficient	Lower Limit (LL)	Upper-Limit (UL)	Hypotheses Status
<i>CI (Bias%95)</i>				
Direct effect				
SE → S	-.79***	-.936	-.647	H _{4c} confirmed
SE → TSI	-.15***	-.199	-.108	H _{4d} confirmed
SE → P	-.11 ^{ns}	-.304	.087	
S → TSI	.047***	.025	.070	H ₂ confirmed
S → P	.17***	.075	.265	H _{3c} confirmed
TSI → P	2.09***	1.77	2.42	H _{3a} confirmed
Indirect effect				
SE → S → P	-.051	-.255	-.152	H _{5c} confirmed
SE → TSI → P	-.12	-.166	-.079	H _{5a} confirmed
SE → S → TSI → P	-.030	-.049	-.012	H _{6c} confirmed

***p<.001. Not: SE= Self esteem, P= Phubbing, S= Shyness, TSI=True Self on Internet, CI= Confidence Interval (Bias%95)

After analyzing Model 2, Model 3 which examines the serial mediating role of loneliness and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing was analyzed. The path diagram of Model 3 is shown in Figure 4, and the results regarding the direct and indirect effects of the analysis are shown in Table 4.

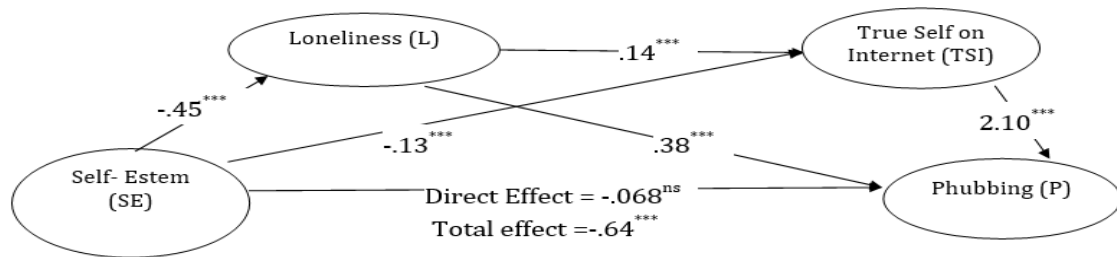

Figure 2. Serial Mediation Path Diagram of Model 3

As seen in Table 4, the direct effect of self-esteem on phubbing is not significant ($\beta = -.068$; %95 CI = [-.283, .145], $p > .05$). In addition, self-esteem predicted negatively loneliness ($\beta = -.46$; %95 CI = [-.513, -.405]) and true self-perception on the internet ($\beta = -.13$; %95 CI = [-.177, -.077]). With these results, the H4a and H4d hypotheses of the research were confirmed. True self-perception on the internet ($\beta = 2.10$; %95 CI = [1.77, 2.42]) and loneliness ($\beta = .38$; %95 CI = [.119, .633]) positively predicted phubbing. These results show that the H3a and H3d hypotheses are supported. In the serial mediation analysis performed, all indirect effects were found to be significant since the lower and upper limits in the 95% confidence interval did not include zero. In the relationship between self-esteem and phubbing, both loneliness ($\beta = -.065$; %95 CI = [-.281, -.154]) and true self-perception on the internet ($\beta = -.10$; %95 CI = [-.147, -.057]) has a significant mediating role. These results show that the H5a and H5d hypotheses of the study were confirmed. Finally, loneliness and true self-perception on the internet were found to be serial mediated in the relationship between self-esteem and phubbing ($\beta = -.051$; %95 CI = [-.080, -.024]) With this result the H6c hypothesis was confirmed.

Table 4. Direct and indirect effects in Model 3

Pathway	Coefficient	Lower Limit (LL)	Upper-Limit (UL)	Hypotheses Status
<i>CI (Bias%95)</i>				
Direct effect				
SE → L	-.45***	-.513	-.405	H _{4a} confirmed
SE → TSI	-.13***	-.177	-.077	H _{4d} confirmed
SE → P	-.068 ^{ns}	-.283	.145	
L → TSI	.14***	.078	.199	H ₂ confirmed
L → P	.38***	.119	.633	H _{3d} confirmed
TSI → P	2.10***	1.77	2.42	H _{3a} confirmed
Indirect effect				
SE → L → P	-.065	-.281	-.154	H _{5d} confirmed
SE → TSI → P	-.10	-.147	-.057	H _{5a} confirmed
SE → L → TSI → P	-.051	-.080	-.024	H _{6b} confirmed

***p<.001. Not: SE= Self esteem, P= Phubbing, L= Loneliness, TSI=True Self on Internet, CI= Confidence Interval (Bias%95).

Finally, Model 4, which examines the multiple serial mediating roles of shyness, interaction anxiety, loneliness, and true self-perception on the Internet, in the relationship between self-esteem and phubbing was analyzed. The path diagram of the multiple series mediation analysis is presented in Figure 5 and the results are presented in Table 5.

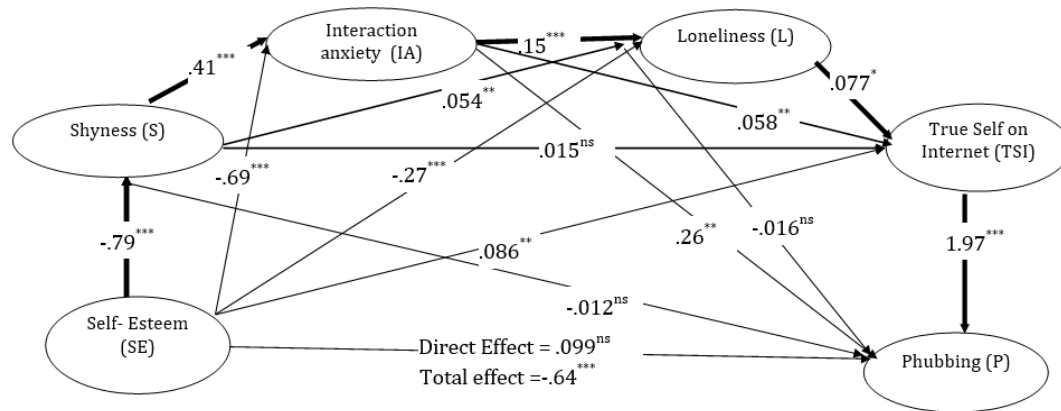

Figure 5. Multiple Serial Mediation Analysis Path Diagram of Model 4

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$. Note 1: ns = non-significant, Note 2: The multiple serial mediation is indicated in dark black line

Looking at Table 5, people can notice that some of the direct effects that were significant in Model 1, Model 2, and Model 3 were insignificant in the multiple-series mediation analysis. For example, while the direct effect of shyness on self-perception on the Internet was significant in Model 2 ($\beta = .047$, $p < .001$; %95 CI = [.025, .070]), it was found to be insignificant in multiple serial mediation analysis (see Table 5). Similarly, while the direct effect of shyness on phubbing was significant in Model 2 ($\beta = .17$, $p < .001$; 95% CI = [.075, .265]), it was found to be insignificant in multiple series mediation analysis (see Table 5). Again, while the direct effect of loneliness on phubbing was significant in Model 3 ($\beta = .38$, $p < .001$; 95% CI = [.119, .633]), it was found to be insignificant in multiple serial mediation analysis (See Table 5).

When we examined Table 5, we noticed that some of the indirect effects that were significant in Model 1, Model 2, and Model 3 were not significant in the multiple serial mediation analysis. For example, while shyness has a significant mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing in Model 2 ($\beta = -.051$; 95% CI = [-.255, -.152]), it is not significant in multiple serial mediation analysis (See Table 5). while shyness has a significant mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing in Model 2 ($\beta = -.051$; 95% CI = [-.255, -.152]), it is not significant in multiple serial mediation analysis (See Table 5). Similarly, while loneliness has a significant mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing in Model 2 ($\beta = -.051$; 95% CI = [-.255, -.152]), it is not significant in multiple serial mediation analysis (see Table 5). In addition, while the serial mediation role of shyness and true self-perception on the internet was significant in the relationship between self-esteem and phubbing ($\beta = -.030$; 95% CI = [-.049, -.012]), it was found to be insignificant in the multiple serial mediation analysis (see Table 5). However, other research hypotheses appear to be confirmed in the multiple-series mediation analysis. Finally, the overall mediation effect was found to be significant in the multiple series mediation analysis ($\beta = -.015$; 95% CI = [-.032, -.003]). This result showed that the H7 hypothesis was confirmed.

Table 5. Direct and indirect effects in Model 4

<i>Pathway</i>	<i>Coefficient</i>	<i>Lower Limit (LL)</i>	<i>Upper-Limit (UL)</i>	<i>Hypotheses Status</i>
		<i>CI (Bias%95)</i>		
Direct effect				
SE → S	-.79***	-.936	-.647	H _{4c} confirmed
SE → IA	-.69***	-.808	-.586	H _{4b} confirmed
SE → L	-.27***	-.324	-.206	H _{4a} confirmed
SE → TSI	.086**	-.139	-.033	H _{4d} confirmed
S → IA	.41***	.355	.464	H ₂ confirmed
S → L	.054**	.023	.084	H ₂ confirmed
S → TSI	.015 ^{ns}	-.012	.041	H ₂ not confirm
S → P	-.012 ^{ns}	-.053	.163	H _{3c} not confirm
IA → L	.15***	.111	.185	H ₂ confirmed
IA → TSI	.058**	.023	.088	H ₂ confirmed
IA → P	.26**	.124	.401	H _{3b} confirmed
L → TSI	.077*	.011	.142	H ₂ confirmed
L → P	-.016 ^{ns}	-.157	.394	H _{3d} not confirm
TSI → P	1.97***	1.65	2.29	H _{3a} confirmed
Indirect effect				
1. SE → S → P	-.016	-.055	.019	H _{5c} not confirm
2. SE → IA → P	-.069	-.108	-.029	H _{5b} confirmed
3. SE → L → P	-.012	-.044	.021	H _{5d} not confirm
4. SE → TSI → P	-.061	-.106	-.021	H _{5a} confirmed
5. SE → S → IA → P	-.032	-.054	-.013	confirmed#
6. SE → S → L → P	-.002	-.008	.004	not confirm#
7. SE → S → TSI → P	-.009	-.026	.007	H _{6c} not confirm
8. SE → IA → L → P	-.005	-.018	.008	not confirm#
9. SE → IA → TSI → P	-.028	-.048	-.011	H _{6a} confirmed
10. SE → L → TSI → P	-.015	-.032	-.008	H _{6b} confirmed
11. SE → S → IA → L → P	-.022	-.009	.004	not confirm#
12. SE → S → IA → TSI → P	-.014	-.025	-.007	confirmed#
13. SE → S → L → TSI → P	-.005	-.006	-.002	confirmed#
14. SE → IA → L → TSI → P	-.006	-.012	-.006	confirmed#
15. SE → S → IA → L → TSI → P	-.007	-.007	-.003	H ₇ confirmed
Total Effect	-.64	-.843	-.446	
Total Indirect Effect	-.28	-.346	-.209	

***p < .001; **p < .01; *p < .05. Note1: ns= non-significant, Not 2: SE= Self esteem, P= Phubbing, S= Shyness, IA= Interaction anxiety L= Loneliness, TSI = True self on the internet, CI= Confidence interval (Bias%95), # = Mediation effects that were not hypothesized in the study.

Discussion

The aim of the study is to examine the serial mediator roles of being shy, interaction anxiety, interaction anxiety, and true self-perception on the internet in the relationship between self-esteem and phubbing. For this purpose, we analyzed four different serial mediation models and obtained important findings. According to a finding of the study, self-esteem negatively predicted true self-perception on the internet and phubbing. According to another finding in the study, it was seen that true self-perception on the internet had a mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing (Model 1, Model 2, and Model 3). These results indicate that low self-esteem is associated with high levels of true self-perception on the internet and phubbing. In other words, it can be thought that individuals with low self-esteem have problems expressing themselves in society, and accordingly, they tend to show their true selves through online communication tools. In support of these explanations, in some studies conducted in the literature, it has been concluded that individuals with low self-esteem use online communication tools more and express their true selves more easily in this environment (Choi & Yoo, 2015, p. 82; Grieve et al., 2020, p. 148; Michikyan et al., 2014, p. 62; Stieger & Burger, 2010, p. 685). These results reveal that self-esteem and true self-perception on the internet are important predictive variables for phubbing.

As a result of the analysis, it was seen that interaction anxiety (Model 1), shyness (Model 2), and loneliness (Model 3) had mediating roles in the relationship between self-esteem and phubbing. According to this result, it can be said that low self-esteem is associated with increased levels of interaction anxiety, shyness, and loneliness, and this situation is associated with increases in individuals' phubbing behaviors. The current research finding is also supported by the literature. Because in some studies conducted in the literature, it has been reported that there is a negative relationship between self-esteem and shyness (Tackett et al., 2013, p. 38), interaction anxiety (Iancu et al., 2015, p. 168; Apaolaza et al., 2019, p. 393; Seema &

Kumar, 2017, p. 251) and loneliness (Avan & Çakmak, 2020, p. 31; Bozorgpour & Salimi, 2012, p. 2005; Zhao et al., 2013, p. 579). Similarly, in the studies conducted in the literature, it has been concluded that individuals with high loneliness (Aktürk et al., 2018, p. 566; Jiang et al., 2019, p. 715), shyness (Bian & Leung, 2014, p. 275; Huan et al., 2014, p. e0175623; Orr et al., 2009, p. 338) and interaction anxiety (Lee & Stapinski, 2012, p. 203) use online communication tools (e.g. Facebook, Instagram) and technological elements (e.g. smartphone, internet) more intensively.

We obtained four important conclusions in the results of the serial mediation analysis carried out in the research. Firstly, interaction anxiety and true self-perception on the Internet have a serial mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing (Model 1). Secondly, it was concluded that shyness and true self-perception on the Internet have a serial mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing (Model 2). Third, loneliness and true self-perception on the Internet have a serial mediating role in the relationship between self-esteem and phubbing (Model 3). According to these results, it can be thought that low self-esteem is associated with increased levels of interaction anxiety, shyness, and loneliness, and individuals with higher levels of interaction anxiety, shyness, and loneliness have an increased true self-perception on the internet. And depending on these relationships, it can be said that phubbing behaviors occur in individuals. Finally, shyness, interaction anxiety, loneliness, and true self-perception on the internet were found to have significant multiple serial mediating roles in the relationship between self-esteem and phubbing (Model 4). According to this result, it can be said that individuals with low self-esteem feel a higher level of shyness and that the increased level of shyness is related to individuals' higher level of feel interaction anxiety. Similarly, it can be thought that high interaction anxiety causes individuals to stay away from social environments and this situation is related to the increase in loneliness levels. It can be stated that individuals with increased levels of loneliness begin to express themselves in online environments, and accordingly, their true self-perceptions increase on the Internet, and this is related to the high level of phubbing behaviors observed in individuals. It is seen that many studies in the literature report results that support the relationships obtained as a result of the current research. For example, studies are showing that low self-esteem is associated with high shyness (Tackett et al., 2013, p. 38; Ran et al., 2018, p. 570), and high shyness is associated with high interaction anxiety (Chavira et al., 2002, p. 592; Huan et al., 2014, p. 548; Leary & Kowalski, 2013, p. 141). Again, studies have revealed that there is a positive relationship between interaction anxiety and loneliness (Caplan, 2006, p. 238; Lim et al., 2016, p. 620; O'Day et al., 2019, p. 567) and loneliness and the intensity of the use of online communication tools (Elhai et al., 2018, p. 327; Lee ve Stapinski, 2012, p. 201; Weinstein vd., 2015, p. 5). In short, these results show that many variables may be effective in the relationship between self-esteem and phubbing and that complex and interrelated factors may be effective in the emergence of phubbing behaviors in individuals.

Limitations and Future Research

Although we obtained very important results about phubbing in this study, there are some limitations. Firstly, care should be taken when generalizing the results of the study to individuals from other cultures, as the sample group of the study consists only of individuals in Turkey. For this reason, it should not be forgotten that the relationships between the variables in the research need to be verified on individuals from other cultures as well. More generalizable results can be achieved by repeating this study with a sample group consisting of different cultures in future studies or by conducting a meta-analysis study in which similar research results in different cultures are evaluated. Secondly, this research was designed in a cross-sectional research design. For this reason, there is no definite causal link between the variables in the research. The results should be evaluated with this limitation in mind. For this reason, the relationships between the variables examined in the research can be better examined by using different research methods in future studies. Thirdly, since the data of this study was collected by the self-report method, it is subject to all limitations of this data collection method. This limitation can be overcome by conducting a future study using different data collection methods. Finally, this study, it was examined the serial mediating role of shyness, loneliness, interaction anxiety, and true self-perception on the Internet in the relationship between self-esteem and phubbing. In future research, the variables that are likely to be related to the phubbing behaviors of individuals can be examined by constructing different structural equation models.

Conclusion

This study makes essential contributions to the literature to understand the factors associated with phubbing, which has been the subject of recent research and has significant damage to individuals' social relationships. In this study, we revealed that individuals with low self-esteem exhibit more phubbing

behaviors. Similarly, individuals with low self-esteem have higher true self-perceptions on the internet. Both results indicate that individuals with low self-esteem tend to use online communication tools and technological elements because they have difficulty communicating face-to-face. As a result of the analysis, it was seen that interaction anxiety, shyness, and loneliness had mediating roles in the relationship between self-esteem and phubbing. At the same time, it was revealed that there is a negative relationship between self-esteem and shyness, loneliness, interaction anxiety, and true self on the internet. When these results were evaluated, it was concluded that low self-esteem increased individuals' shyness, loneliness, interaction anxiety, and true self-perceptions on the internet, and accordingly, individuals exhibited phubbing behaviors. This research has shown that the phenomenon of phubbing has a complex structure, that it is insufficient to explain only based on smartphone addiction, and that many psychological factors may be effective on it.

In this study, it was obvious that individuals with low self-esteem have high levels of loneliness, shyness, interaction anxiety, and phubbing. Individuals can be supported to develop positive self-esteem by organizing preventive and supportive activities such as psychoeducational programs related to self-esteem or self-help activities. In this way, it can be supported to reduce the frequency of individuals exhibiting phubbing behaviors. In addition, it can prevent problems such as shyness, loneliness, and interaction anxiety by organizing training that will support individuals' life skills. In this way, it can be contributed to the reduction of phubbing behaviors by reducing the frequency of individuals who successfully communicate with others in the community, turning to their smartphones. In addition, it is seen that phubbing is a risk factor in the social development areas of individuals. For this reason, policymakers can produce studies that will increase the awareness of individuals about the possible harms of phubbing on mental health, and they can draw attention to the risks of phubbing with public service ads.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Investigation Psychological Factors Effecting the Phubbing Behavior of Young Adults with Different Structural Equation Models*”, there were followed the scientific, ethical, and citation rules; were not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. In addition, permission was obtained from the Ondokuz Mayıs University Social and Humanities Sciences Ethics Committee (Date: 26/08/2020 and Decision no: 2020/537) to conduct the research

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Note

This study was produced from the first author's doctoral thesis titled *Investigation Psychological Factors Effecting the Phubbing Behavior of Young Adults with Different Structural Equation Models*.

References

- Aagaard, J. (2019). Digital akasia: A qualitative study of phubbing. *AI & Society*, 1-8.
- Aktaş, H., & Yılmaz, N. (2017). Üniversite gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 85-100.
- Aktürk, Ü., Budak, F., Gültekin, A., & Özdemir, A. (2018). Comparison of smartphone addiction and loneliness in high school and university students. *Perspectives in Psychiatric Care*, 54(4), 564-570.
- Al-Saggaf, Y., MacCulloch, R., & Wiener, K. (2018). Trait Boredom Is a Predictor of Phubbing Frequency. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 1-8. <https://doi.org/10.1007/s41347-018-0080-4>.
- Al-Saggaf, Y., & O'Donnell, S. B. (2019). Phubbing: Perceptions, reasons behind, predictors, and impacts. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(2), 132-140. <https://doi.org/10.1002/hbe2.137>.
- Apaolaza, V., Hartmann, P., D'Souza, C., & Gilsanz, A. (2019). Mindfulness, compulsive mobile social media use, and derived stress: The mediating roles of self-esteem and social anxiety. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(6), 388-396. <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0681>.
- Avan, O. ve Çakmak, S. (2020). The relationship between loneliness, solitude and self-esteem in university students. *Anatolian Turk Education Journal*, 2(1), 19-35.

- Balcı, Ş., Karakoç, E., & Ögüt, N. (2020). Social media addiction among healthcare professionals: the role of two-dimensional self-esteem. *Akdeniz University Faculty of Communication Journal*, 33, 296-317. <https://doi.org/10.31123/akil.693279>.
- Bargh, J. A., McKenna, K. Y., & Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the true me? Activation and expression of the “true self” on the Internet. *Journal of Social Issues*, 58(1), 33-48.
- Barrios-Borjas, D. A., Bejar-Ramos, V. A., & Cauchos-Mora, V. S. (2017). Uso excesivo de Smartphones/teléfonos celulares: Phubbing y nomofobia. *Revista Chilena de Neuro-Psiquiatria*, 55(3), 205-206. <http://dx.doi.org/10.4067/s0717-92272017000300205>.
- Bian, M., & Leung, L. (2014). Smartphone addiction: Linking loneliness, shyness, symptoms and patterns of use to social capital. *Media Asia*, 41(2), 159-176. <https://doi.org/10.1080/01296612.2014.11690012>.
- Blachnio, A., & Przepiorka, A. (2019). Be aware! If you start using Facebook problematically you will feel lonely: Phubbing, loneliness, self-esteem, and Facebook intrusion. A cross-sectional study. *Social Science Computer Review*, 37(2), 270-278. <https://doi.org/10.1177/0894439318754490>.
- Bozorgpour, F., & Salimi, A. (2012). State self-esteem, loneliness and life satisfaction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 69, 2004-2008.
- Bragazzi, N. L., Del Puente, G. (2014). A proposal for including nomophobia in the new DSM-V. *Psychology Research & Behavior Management*, 7, 155-160. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S41386>.
- Buhrmester, D., Furman, W., Wittenberg, W. T. ve Reis, H. T. (1988). Five domains of interpersonal competence in peer relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(6), 991-1008. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.6.991>.
- Carducci, B. J. (2000). Shyness: The new solution. *Psychology Today*, 33(1), 38-46.
- Carvajal, E. T. (2017). Families and technologies. What about the phubbing in Mexico? *Horyzonty Wychowania*, 16(37), 59-69.
- Caplan, S. E. (2006). Relations among loneliness, social anxiety, and problematic Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(2), 234-242.
- Chak, K., & Leung, L. (2004). Shyness and locus of control as predictors of internet addiction and internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 7(5), 559-570. <https://doi.org/10.1089/cpb.2004.7.559>.
- Chayko, M. (2008). Portable communities: The social dynamics of online and mobile connectedness. New York: Suny Press.
- Chavira, D. A., Stein, M. B., & Malcarne, V. L. (2002). Scrutinizing the relationship between shyness and social phobia. *Journal of Anxiety Disorders*, 16(6), 585-598.
- Cheek, J. M. ve Buss, A. H. (1981). Shyness and sociability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 330-339. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.2.330>.
- Choi, H. J., & Yoo, J. H. (2015). A study on the relationship between self-esteem, social support, smartphone dependency, internet game dependency of college students. *Journal of East-West Nursing Research*, 21(1), 78-84.
- Chotpitayasunondh, V., & Douglas, K. M. (2018). Measuring phone snubbing behavior: Development and validation of the Generic Scale of Phubbing (GSP) and the generic scale of being phubbed (GSBP). *Computers in Human Behavior*, 88, 5-17. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.020>.
- Çizmeçi, E. (2017). Disconnected, though satisfied: Phubbing behavior and relationship satisfaction. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 7(2), 364-375.
- Çuhadaroğlu F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı*. Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Coşkun H. (2009). Etkileşim kaygısı ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 41-49.
- Davey, S., Davey, A., Raghav, S. K., Singh, J. V., Singh, N., Blachnio, A., & Przepiorka, A. (2018). Predictors and consequences of “Phubbing” among adolescents and youth in India: An impact evaluation study. *Journal of Family & Community Medicine*, 25(1), 35. https://doi.org/10.4103/jfcm.JFCM_71_17.
- De Jong Gierveld, J., & Van Tilburg, T. (1999). Living arrangements of older adults in the Netherlands and Italy: Coreidence values and behaviour and their consequences for loneliness. *Journal of Cross-cultural Gerontology*, 14(1), 1-24. <https://doi.org/10.1023/A:1006600825693>.
- Demir, Y., & Kutlu, M. (2016). Relation between social interaction anxiety and happiness students: Intermediary role of solidute. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 195-210.
- De Pasquale, C., Sciacca, F., & Hichy, Z. (2015). Smartphone addiction and dissociative experience: An investigation in Italian adolescents aged between 14 and 19 years. *International Journal of Psychology & Behavior Analysis*, 109(1), 1-4.
- Dobrea, A., & Păsărelu, C. R. (2016). *Impact of social media on social anxiety: A systematic*. In F., Durbano., & B., Marchesi (Eds.), *New developments in anxiety disorders* (pp. 129-145). Croatia: SPI Global.
- Doğan, T., Akıncı Çötök, N., Göçet Tekin, E. (2011). Reliability and validity of the Turkish version of the UCLA Loneliness Scale (ULS8) among university students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 2058-2062.
- Elhai, J.D., Tiarniyu, M., & Weeks, J. (2018). Depression and social anxiety in relation to problematic smartphone use: The prominent role of rumination. *Internet Research*, 28(2), 315-332. <https://doi.org/10.1108/IntR-01-2017-0019>.
- Erol, O., & Çırak, N. S. (2019). Exploring the loneliness and internet addiction level of college students based on demographic variables. *Contemporary Educational Technology*, 10(2), 156-172.

- Franchina, V., Vanden Abeele, M., van Rooij, A., Lo Coco, G., & De Marez, L. (2018). Fear of missing out as a predictor of problematic social media use and phubbing behavior among Flemish adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15 (10), 2319. <https://doi.org/10.3390/ijerph15102319>.
- Garrido, E. C., & Delgado, S. C. (2017). Phubbing. Conectados a la red y desconectados de la truedad. Un análisis en relación al bienestar psicológico. *Pixel-Bit. Revista de Medios y Educación*, (50), 173-185. <https://doi.org/10.12795/pixelbit.2017.i50.12>.
- Geser, H. (2006). Is the cell phone undermining the social order? Understanding mobile technology from a sociological perspective. *Knowledge, Technology & Policy*, 19(1), 8-18. <https://doi.org/10.1515/9783839404034-001>.
- Gezgin, D.M., Ümmet, D. ve Hamutoğlu, N.B. (2020) Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı: Çok boyutlu yalnızlığın yordayıcı rolü. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(2), 317-329.
- González-Rivera, J., Segura-Abreu, L., & Urbistondo-Rodríguez, V. (2018). Phubbing en las relaciones románticas: Uso del celular, satisfacción en la pareja, bienestar psicológico y salud mental. *Interacciones*, 81-91. <https://doi.org/10.24016/2018.v4n2.117>.
- Grieve, R., March, E., & Watkinson, J. (2020). Inauthentic self-presentation on facebook as a function of vulnerable narcissism and lower self-esteem. *Computers in Human Behavior*, 102, 144-150. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.08.020>.
- Han, L., Geng, J., Jiu, M., Gao, F., & Yang, H. (2017). Relationship between shyness and mobile phone addiction in Chinese young adults: Mediating roles of self-control and attachment anxiety. *Computers in Human Behavior*, 76, 363-371. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.036>.
- Hanika, I. M. (2015). Fenomena phubbing di era milenial (ketergantungan seseorang pada smartphone terhadap lingkungannya). *Interaksi: Jurnal Ilmu Komunikasi*, 4(1), 42-51.
- Hayes, A. F. (2013). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. Guilford Press.
- Hayes, A. F. (2018). *PROCESS macro for SPSS and SAS. The PROCESS macro for SPSS and SAS. Introduction to mediation, moderation, and conditional PROCESS analysis, second edition: A regression-based approach*.
- Hays, R.D., & DiMatteo, M.R. (1987). A short-form measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 51, 69-81.
- Hawi, N. S., & Samaha, M. (2017). The relations among social media addiction, self-esteem, and life satisfaction in university students. *Social Science Computer Review*, 35(5), 576-586. <https://doi.org/10.1177/0894439316660340>.
- Hu, C., Kumar, S., Huang, J., & Ratnavelu, K. (2017). Disinhibition of negative true self for identity reconstructions in cyberspace: Advancing self-discrepancy theory for virtual setting. *PloS one*, 12(4), e0175623. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175623>.
- Huan, V. S., Ang, R. P., & Chye, S. (2014). Loneliness and shyness in adolescent problematic internet users: The role of social anxiety. *Child & Youth Care Forum* 43(5), 539-551.
- Iancu, I., Bodner, E., & Ben-Zion, I. Z. (2015). Self esteem, dependency, self-efficacy and self-criticism in social anxiety disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 58, 165-171. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.11.018>
- Iranmanesh, M., Foroughi, B., Nikbin, D., & Hyun, S. S. (2021). Shyness, self-esteem, and loneliness as causes of FA: The moderating effect of low self-control. *Current Psychology*, 40(11), 5358-5369. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00465-w>.
- Ishaq, G., Solomon, V., & Khan, O. (2017). Relationship between self-esteem and loneliness among university students living in hostels. *International Journal of Research*, 6(2), 21-27. <https://doi.org/110.5861/ijrsp.2017.1735>.
- Jiang, Q., Li, Y., & Shypenka, V. (2018). Loneliness, individualism, and smartphone addiction among international students in China. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(11), 711-718. <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0115>.
- Karadağ, E., Tosuntaş, Ş. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Şahin, B. M., & Babadağ, B. (2015). Determinants of phubbing, which is the sum of many virtual addictions: A structural equation model. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(2), 60-74. <https://doi.org/10.1556/2006.4.2015.005>.
- Karadağ, E., Tosuntaş, Ş. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Mızrak-Şahin, B., ... & Babadağ, B. (2016). The virtual world's current addiction: Phubbing. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 3(2), 223-269. <https://doi.org/10.15805/addicta.2016.3.0013>.
- Kashdan, T. B., & McKnight, P. E. (2010). The darker side of social anxiety: When aggressive impulsivity prevails over shy inhibition. *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 47-50. <https://doi.org/10.1177/0963721409359280>.
- Kimbrel, N. A., Mitchell, J. T., & Nelson-Gray, R. O. (2010). An examination of the relationship between behavioral approach system (BAS) sensitivity and social interaction anxiety. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(3), 372-378. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.02.002>.
- King, A. L. S., Valença, A. M., Silva, A. C. O., Baczynski, T., Carvalho, M. R., & Nardi, A. E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia?. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 140-144. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.025>.
- Koydemir, S. (2006). *Predictors of shyness among university students: Testing a self-presentational model*. Doctorate thesis. Middle East Technical University, Social Sciences Institute, Ankara.

- Krasnova, H., Abramova, O., Notter, I., & Baumann, A. (2016). *Why phubbing is toxic for your relationship: Understanding the role of smartphone jealousy among "Generation Y" users.* *Ecis*, 109. http://vuir.vu.edu.au/21445/1/Sabrina_Adams.
- Kurtyılmaz, Y., Can, G., & Ceyhan, A. A. (2017). Üniversite öğrencilerinin ilişkisel saldırganlık ile benlik saygısı, sosyal bağlılık ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 33-52.
- Michikyan, M., Dennis, J., & Subrahmanyam, K. (2014). Can you guess who I am? True, ideal, and false self-presentation on Facebook among emerging adults. *Emerging Adulthood*, 3(1), 55-64. <https://doi.org/10.1177/2167696814532442>.
- Lee, B. W., & Stapinski, L. A. (2012). Seeking safety on the internet: Relationship between social anxiety and problematic internet use. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(1), 197-205. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2011.11.001>.
- Leary M. R. ve Kowalski, R. M. (1993). The Interaction Anxiousness Scale: Construct and criterion-related validity. *Journal of Personality Assessment*, 61 (1), 136-146.
- Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1995). *Social anxiety*. New York, NY: Guilford Press.
- Liebowitz, M. R. (1987). Social phobia. *Modern Problems of Pharmacopsychiatry*, 22, 141-173. <https://doi.org/10.1159/000414022>.
- Lim, M. H., Rodebaugh, T. L., Zyphur, M. J., & Gleason, J. F. (2016). Loneliness over time: The crucial role of social anxiety. *Journal of Abnormal Psychology*, 125(5), 620.
- Malita, L. (2011). Social media time management tools and tips. *Procedia Computer Science*, 3, 747-753. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2010.12.123>.
- McKenna, K. Y., Green, A. S., & Gleason, M. E. (2002). Relationship formation on the Internet: What's the big attraction?. *Journal of Social Issues*, 58(1), 9-31
- Meral, G. (2018). Is digital addiction a reason for obesity. *Age*, 11(18), 14-50.
- Mert, A. ve Özdemir, G. (2018). Yalnızlık duygusunun akıllı telefon bağımlılığına etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 88-107.
- Moretta, T., & Buodo, G. (2020). Problematic internet use and loneliness: How complex is the relationship? A short literature review. *Current Addiction Reports*, 7(2), 125-136. <https://doi.org/10.1007/s40429-020-00305-z>.
- Munatirah, H., & Anisah, N.M (2018). Intensitas penggunaan smartphone terhadap perilaku phubbing (Studi penelitian pada masyarakat kota banda aceh yang mengunjungi warung kopi di kecamatan leung bata). *Jurnal Ilmiah Mahasiswa Fakultas Ilmu Sosial & Ilmu Politik*, 3(1), 1-14.
- Nazir, T., & Pişkin, M. (2016). Phubbing: A technological invasion which connected the world but disconnected humans. *International Journal of Indian Psychology*, 3(4), 39-46.
- O'Day, E. B., Morrison, A. S., Goldin, P. R., Gross, J. J., & Heimberg, R. G. (2019). Social anxiety, loneliness, and the moderating role of emotion regulation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 38(9), 751-773.
- Orr, E. S., Sisic, M., Ross, C., Simmering, M. G., Arseneault, J. M., & Orr, R. R. (2009). The influence of shyness on the use of Facebook in an undergraduate sample. *Cyberpsychology & behavior*, 12(3), 337-340.
- Park, H., & Choi, E. (2017). Smartphone addiction and depression: The mediating effects of self-esteem and resilience among middle school students. *Journal of Korean Academy of Community Health Nursing*, 28(3), 280-290.
- Pancani, L., Gerosa, T., Gui, M., & Riva, P. (2020). Mom, dad, look at me: The development of the Parental Phubbing Scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1-24. <https://doi.org/10.1177/0265407520964866>.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1982). Theoretical approaches to loneliness. *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*, 123-134.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). *Assessing mediation in communication research (pp. 13-54)*. London: The Sage sourcebook of advanced data analysis methods for communication research.
- Pugh, S. (2017). Investigating the relationship between smartphone addiction, social anxiety, self-esteem, age & gender. *Submitted in partial fulfilment of the requirements of the BA Hons in Psychology*, <http://hdl.handle.net/10788/3329>.
- Ran, G., Zhang, Q., & Huang, H. (2018). Behavioral inhibition system and self-esteem as mediators between shyness and social anxiety. *Psychiatry Research*, 270, 568-573. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.10.017>.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior*, 54, 134-141. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.058>.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2020). Boss phubbing, trust, job satisfaction and employee performance. *Personality and Individual Differences*, 155, 109702. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109702>.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Rosenberg M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Saygılı, G., Kesecioglu, T. İ., & Kırıktaş, H. (2015). The effect of educational level on self-esteem. *Journal of Research in Education and Teaching*, 4(2), 210-217.
- Schlenker, B. R., & Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization model. *Psychological Bulletin*, 92(3), 641. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.92.3.641>.
- Scott, C. R. (2004). Benefits and drawbacks of anonymous online communication: legal challenges and communicative recommendations. *Free Speech Yearbook* 41(1), 127-141. <https://doi.org/10.1080/08997225.2004.10556309>.

- Seema, G. B., & Kumar, G. V. (2017). Self-esteem and social anxiety in adolescent students. *Journal of Psychosocial Research*, 12(2), 247-254.
- Stevens, J. A. (1997). *Utangaçlığınızı yenin: Düşünce tarzınızı değiştirin, yaşamınızı değiştirin.* (trans. G. Tümer). HYB Yayıncılık.
- Stieger, S., & Burger, C. (2010). Implicit and explicit self-esteem in the context of internet addiction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(6), 681-688. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0426>
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7(3), 321-326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>.
- şahan, M., & Çapan, B. E. (2017). Ergenlerin problemlili internet kullanımında kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların ve sosyal kaygının rolü. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 887-913.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (6 ed.)*. Pearson.
- Tackett, S. L., Nelson, L. J., & Busby, D. M. (2013). Shyness and relationship satisfaction: Evaluating the associations between shyness, self-esteem, and relationship satisfaction in couples. *The American Journal of Family Therapy*, 41(1), 34-45.
- Tan, J., Lo, P., Ge, N., & Chu, C. (2016). Self-esteem mediates the relationship between mindfulness and social anxiety among Chinese undergraduate students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44(8), 1297-1304.
- Tang, S. Y., & Gao, F. Q. (2016). The regulating effect of social support in dealing with shyness and internet addiction. *J Lianyungang Norm College*, 113, 71-73.
- Tosun, L. P., & Lajunen, T. (2010). Does Internet use reflect your personality? Relationship between Eysenck's personality dimensions and Internet use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 162-167. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.10.010>.
- Uba, I., Yaacob, S. N., Juhari, R., & Talib, M. A. (2020). Does self-esteem mediate the relationship between loneliness and depression among Malaysian teenagers?. *Pertanika Journal of Social Science and Humanities*, 20 (1), 179-188.
- Wang, P., Zhao, M., Wang, X., Xie, X., Wang, Y., & Lei, L. (2017). Peer relationship and adolescent smartphone addiction: The mediating role of self-esteem and the moderating role of the need to belong. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(4), 708-717. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.079>.
- Wang, P., X. Xie, X. Wang, X. Wang, F. Zhao, X. Chu, and L. Lei. (2018). The need to belong and adolescent authentic self-presentation on SNSs: A moderated mediation model involving fomo and perceived social support. *Personality & Individual Differences*, 128,133-138. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.02.035>.
- We Are Social (2020a). Digital in 2020. <https://wearesocial.com/digital-2020>.
- Wei R., Lo V.H. (2006). Staying connected while on the move cell phone use and social connectedness. *New Media and Society*, 8, 53-72. <https://doi.org/10.1177/1461444806059870>
- Weinstein, A., Dorani, D., Elhadif, R., Bukovza, Y., Yarmulnik, A., & Dannon, P. (2015). Internet addiction is associated with social anxiety in young adults. *Annals of Clinical Psychiatry*, 27(1), 4-9.
- Weiss, R.S. (1973). *Loneliness: The experience of emotion and social isolation*. Cambridge MA: MIT Press.
- Yam, F. C., & Kumcağız, H. (2020). Adaptation of general phubbing scale to Turkish culture and investigation of phubbing levels of university students in terms of various variables. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 7(1), 48-60. <https://doi.org/10.5152/addicta.2020.19061>.
- Yam, F. C., & İlhan, T. (2020). Holistic technological addiction of modern age: Phubbing. *Current Approaches in Psychiatry*, 12(1), 1-15. <https://doi.org/10.18863/pgv.551299>.
- Yam, F.C. (2021). *Investigation on the perceived partner phubbing levels of individuals in terms of some variable* [Oral Presentantion]. International Symposium of Scientific Research and Innovative Studies, Bandırma Onyedili Eylül University (February, 22-25), Bandırma, Turkey.
- Yam, F. C. (2023). The relationship between partner phubbing and life satisfaction: The mediating role of relationship satisfaction and perceived romantic relationship quality. *Psychological Reports*, 126(1), 303-331. <https://doi.org/10.1177/00332941221144611>.
- Yan, L. F., & Wan, J. C. (2017). Current situation and reason analysis of phubbing? Mobile phone addiction. *Journal of North China University of Science and Technology (Social Science Edition)*, (1), 3-11.
- Yılmaz, G., şar, A. H., & Civan, S. (2015). Investigation of adolescent mobile phone addiction by social anxiety effect of some variable. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(2), 20-37.
- Yin, L., Wang, P., Nie, J., Guo, J., Feng, J., & Lei, L. (2019). Social networking sites addiction and FoMO: The mediating role of envy and the moderating role of need to belong. *Current Psychology*, 40, 3879-3887. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00344-4>.
- Young, K. S. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415.
- Youssef, L., Hallit, R., Kheir, N., Obeid, S., & Hallit, S. (2020). Social media use disorder and loneliness: any association between the two? Results of a cross-sectional study among Lebanese adults. *BMC Psychology*, 8, 1-7.
- Zhao, J., Kong, F., & Wang, Y. (2012). Self-esteem and humor style as mediators of the effects of shyness on loneliness among Chinese college students. *Personality and Individual Differences*, 52(6), 686-690. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.12.024>
- Zhao, J., Kong, F., & Wang, Y. (2013). The role of social support and self-esteem in the relationship between shyness and loneliness. *Personality and Individual Differences*, 54(5), 577-581. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.003>.
- Zimbardo, P. G. (1977). *Shyness: What it is, what to do about it*. Reading, MA: Perseus Press.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzde bireyler teknolojinin sağlamış olduğu imkânları hayatlarının her alanlarında kullanır hale gelmişlerdir. Diğer bir ifadeyle teknolojik yenilikler, sağlamış oldukları kolaylıklardan dolayı bireylerin hayatlarında giderek daha yoğun bir kullanım alanına ulaşmıştır. Teknolojik imkânlar insanların günlük yaşamlarını kolaylaştırmasını yanı sıra çağımızın en büyük problem alanlarından birisi olan teknoloji bağımlılığının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Chayko, 2008; Pugh, 2017). Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar ilk olarak bilgisayar ve internet bağımlılığı alanında kendisini göstermiş, ardından bunlara oyun bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığı olarak isimlendirilen yeni sorun alanları eklenmiştir (Young vd., 1999; Malita, 2011; Meral, 2018).

Bireylerin sosyal ortamlarda akıllı telefonlarını yoğun bir şekilde kullanmaları, çevrimiçi iletişimlerini teknolojilerini yüz yüze iletişime tercih etmeleri başlamaları bu durumun akıllı telefon bağımlılığı kavramıyla açıklanmasının yetersiz olduğu kanısını ortaya çıkarmıştır (Krasnova vd., 2016; Nazir ve Pişkin, 2016). Araştırmacılar bu durumu phubbing olarak isimlendirmişlerdir. Phubbing, İngilizce phone (telefon) ve snubbing (yok sayma, kötüye kullanma) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşturulan ve bireyin sosyal ortamlarda yüz yüze iletişim kurarken dikkatini karşısındaki bireye vermek yerine akıllı telefona vermesi ve çevresiyle iletişim kurmaması durumu olarak ifade edilmektedir (Barrios-Borjas vd., 2017; Karadağ vd., 2015; Nazir ve Pişkin, 2016). Diğer bir ifade ile phubbing, bireylerin sosyal ortamlarda çevresindeki bireylerle iletişim kurmak yerine akıllı telefonlarıyla sanal dünyada vakit geçirmeyi tercih etmesidir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere phubbing, bireylerin en çok sosyal gelişim alanları üzerinde olumsuz etkisi bulunan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Krasnova vd., 2016). Bunun yanı sıra yapılan bazı araştırmalarda phubbingin sadece bu davranışları sergileyen bireylere zarar vermediği, aynı zamanda çevresindeki bireylere de zarar verdiği ve bu nedenle bireylerin sosyal ilişkileri üzerinde uzun vadede olumsuz bir etki bırakabileceği ifade edilmektedir (Davey vd., 2018; Roberts ve David, 2016).

Alanyazında phubbing davranışlarıyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığı zaman, bu davranışların ortaya çıkması üzerinde akıllı telefon bağımlılığı (Davey vd., 2018; Munatirah ve Anisah, 2018; Yam ve Kumcağız, 2020), internet bağımlılığı (Yan ve Wan, 2017), oyun bağımlılığı (Karadağ vd., 2016), sosyal medya bağımlılığı (Al-Sggaf ve MacCulloch, 2018; Hanika 2015; Karadağ vd. 2016), sosyal gelişmeleri kaçırma korkusu (Franchina vd., 2018; Yin vd., 2019; Yam ve Kumcağız, 2020) gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Yukarıdaki araştırma sonuçlarına bakıldığı zaman phubbing olgusunun akıllı telefon bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı ve oyun bağımlılığı gibi teknolojik bağımlılıkların bir arada yer aldığı bir konsept olduğu dikkati çekmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırmada phubbing kavramı bütünsel teknolojik bağımlılığı olarak nitelenmiş ve içerisinde birçok bağımlılığı barındırdığı ifade edilmiştir (Yam ve İlhan, 2020). Sonuç olarak phubbing akıllı telefon bağımlılığının ötesinde bireyin sosyal yaşamı üzerinde daha tehlikeli sonuçlar doğurması muhtemel bir sorun alanı olduğu dikkati çekmektedir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere phubbing davranışları bireylerin sosyal ilişkilerinin bozan, sekteye uğratan ve bireylerin sosyal içe çekilmesine neden olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan phubbing ile ilgili yapılan araştırmalar incelediğinde çoğunlukla akıllı telefon bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı ve gelişmeleri kaçırma korkusu gibi teknolojik faktörlerle olan ilişkilerinin araştırıldığı görülmektedir (Davey ve vd., 2018; Munatirah ve Anisah, 2018; Yam ve Kumcağız, 2020; Yam ve İlhan, 2020). Ancak bireylerin phubbing davranışları sergilemelerinin üzerinde bazı psikolojik faktörlerin de etkili olabileceği düşünülmektedir. Çünkü yapılan bazı araştırmalarda benlik saygısı düşük (Hawi ve Samaha, 2017; Romero-Rodríguez vd., 2020; Tohumcu, Karşlı, Bahadır ve Kalender, 2019), etkileşim kaygısı yüksek (Elhai vd., 2018; Lee ve Stapinski, 2012; Şahan ve Eraslan Çapan, 2017; Turgeman vd., 2020 Weinstein vd., 2015), utangaç (Bian ve Leung, 2014; Orr vd., 2009; Satıcı, 2019; Tang ve Gao, 2016) ve yalnızlık düzeyleri yüksek (Bian ve Leung, 2014; Gezgin, Ümmet ve Hamutoğlu, 2020) olan kişilerin akıllı telefon, internet ve sosyal medyayı daha fazla kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Yukarıdaki araştırma bulguları çeşitli psikolojik faktörler ile teknoloji bağımlılıkları arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Phubbing ile teknolojik unsurlar arasındaki ilişkiler göz önüne alındığında, teknoloji bağımlılıkları üzerinde etkili olan psikolojik faktörlerin phubbing davranışları üzerinde de etkisinin olabileceğine işaret etmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı bu araştırmada benlik saygısı ile phubbing arasındaki ilişkide yalnızlık, utangaçlık, internette gerçek benlik algısı ve etkileşim kaygısı değişkenlerinin paralel ve seri aracı rollerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmaya 391 kadın (%60.5) ve 255 erkek (%39.5) olmak üzere toplam 646 kişi katılmıştır. Çalışmaya katılanların yaşları 18 ile 45 arasında değişmektedir (ortalama= 28.11, Ss= 8.25). Araştırmanın verileri Benlik

Saygısı Ölçeği, Etkileşim Kaygısı Ölçeği, Genel Phubbing Ölçeği, Revize Edilmiş Buss ve Çek Çekingenlik Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği- Kısa Formu ve İnternette Gerçek Ben Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada toplanan verilerin betimsel istatistikleri hesaplanmış ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada aracılık analizleri süreç makro-Model 6 kullanılarak yapılmıştır.

Bu çalışma son yıllarda araştırmalara konu olan ve bireylerin sosyal ilişkilerine önemli zararlar veren phubbing ile ilişkili faktörlerin anlaşılması konusunda literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada benlik saygısı düşük olan bireylerin daha fazla phubbing davranışı sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, benlik saygısı düşük olan bireylerin internette daha yüksek gerçek benlik algıları vardır. Her iki sonuç da düşük benlik saygısına sahip bireylerin yüz yüze iletişim kurmakta zorlandıkları için çevrimiçi iletişim araçlarını ve teknolojik unsurları kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Analiz sonucunda etkileşim kaygısı, utangaçlık ve yalnızlığın benlik saygısı ile phubbing arasındaki ilişkide aracı rollere sahip olduğu görülmüştür. Aynı zamanda benlik saygısı ile utangaçlık, yalnızlık, etkileşim kaygısı ve internette gerçek benlik arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde düşük benlik saygısının bireylerin utangaçlıklarını, yalnızlıklarını, etkileşim kaygılarını ve internetteki gerçek benlik algılarını arttırdığı ve buna bağlı olarak bireylerin phubbing davranışları sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, phubbing olgusunun karmaşık bir yapıya sahip olduğunu, sadece akıllı telefon bağımlılığı üzerinden açıklamakta yetersiz kaldığını ve bunun üzerinde pek çok psikolojik faktörün etkili olabileceğini göstermiştir.

Bu çalışmada benlik saygısı düşük olan bireylerin yalnızlık, utangaçlık, etkileşim kaygısı ve phubbing düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Benlik saygısı ile ilgili psiko eğitim programları veya kendi kendine yardım etkinlikleri gibi önleyici ve destekleyici etkinlikler düzenlenerek bireylerin olumlu benlik saygısı geliştirmeleri desteklenebilir. Bu sayede phubbing davranışı sergileyen bireylerin sıklığının azaltılması desteklenebilir. Ayrıca bireylerin yaşam becerilerini destekleyecek eğitimler düzenleyerek utangaçlık, yalnızlık, etkileşim kaygısı gibi sorunların önüne geçebilir. Bu sayede toplumdaki diğer kişilerle başarılı bir şekilde iletişim kuran bireylerin akıllı telefonlarına yönelme sıklığı azaltılarak phubbing davranışlarının azaltılmasına katkı sağlanabilir. Ayrıca phubbing'in bireylerin sosyal gelişim alanlarında da bir risk faktörü olduğu görülmektedir. Bu nedenle politika yapıcılar, phubbing'in ruh sağlığı üzerindeki olası zararları konusunda bireylerin farkındalığını artıracak çalışmalar üretebilir ve kamu spotları ile phubbing'in risklerine dikkat çekebilirler.

Ergenlerin Akran Zorbalığı Algıları ile Öğretmenlerin Akran Zorbalığına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi

Mehtap MORKAN ŞAHİN¹ ve Neriman ARAL²

Öz

Bu araştırmada, ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik tutumlarının analiz edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu; Sakarya'daki merkez ilçelerde bulunan Mesleki Teknik Anadolu Liselerine devam eden 303 ergen ve 150 öğretmeninden meydana gelmektedir. Çalışmanın verilerini toplamak için Genel Bilgi Formu'ndan, Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu'ndan ve Okul Zorbalığına İlişkin Öğretmen Tutumları Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Analiz sürecinde betimsel istatistikler, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis Testi ve Spearman Korelasyon analizi gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Sonuç olarak; ergenlerin cinsiyet, zorbalığa uğramaları, zorbalık yapmaları, akademik başarılarını algılamaları ile akran zorbalığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Öğretmenlerin cinsiyet ve yaşı ile okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları arasında anlamlı farklılık saptanmıştır. "Okul Zorbalığına İlişkin Öğretmen Tutumları Ölçeği"nin önemsemez ve insancıl alt boyutları ile "Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu"nun fiziksel ve sosyal izolasyon alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akran Zorbalığı, Ergenler, Kurban, Öğretmen Tutumları, Zorba

Examination of Adolescents' Perceptions of Peer Bullying and Teachers' Attitudes Towards Peer Bullying

Abstract

In this study, it was aimed to analyze adolescents' perceptions of peer bullying and teachers' attitudes towards peer bullying. The study group of the research consists of 303 adolescents and 27 teachers who attend Vocational Technical Anatolian High Schools in Sakarya. General Information Form, Peer Bullying Scale Adolescent Form and Teacher Attitudes towards School Bullying Scale were used as data collection tools in the study. Statistical methods such as descriptive statistics, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis Test and Spearman Correlation analysis were used in the analysis process. As a result of the research, A significant difference was found between the gender of the adolescents, being bullied at school, bullying at school, perception of academic success and peer bullying. A significant difference was found between the gender and age of teachers and the Teacher Attitudes Towards School Bullying Scale. It was found that there was a statistically significant relationship between the indifferent and humane sub-dimensions of the "Scale of Teacher Attitudes Towards School Bullying" and the physical and social isolation sub-dimensions of the "Peer Bullying Identification Scale Adolescent Form".

Key Words: Peer Bullying, Adolescents, Victim, Teacher Attitudes, Bully

Atıf İçin / Please Cite As:

Morkan Şahin, M. ve Aral, N. (2023). Ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1106-1122. doi:10.33206/mjss.1159316

Geliş Tarihi / Received Date: 08.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.05.2023

¹ Arş. Gör.- Türkiye-Kapadokya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, mehtap.morkan@kapadokya.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-4183-5920

² Prof. Dr. - Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, aralneriman@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-9266-938X

Giriş

İnsanlar sosyal birer varlıktır bu nedenle daha çocuk yaşlardan itibaren arkadaşlarından etkilenmeye başlarlar. Çocuklar, arkadaş grupları arasında yer edinebilmek için arkadaşlarının isteklerini sorgulamaksızın gerçekleştirebilir ve bu durumda olumsuz davranışlar sergileyebilirler. Bu tür yaşantılar çocukların birbirleri üzerinde baskı kurmalarına yol açabilir (Esen, 2003, s. 67). Zorbalığın en çok bilinen türü olan akran zorbalığı “güçlerdeki dengesizlikten dolayı meydana gelen ve saldırganlık yoluyla güçlülüğün vurgulanması” olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007, s. 3). Akran zorbalığı okulun sosyal ortamını bozarak hangi statüde yer aldığı fark etmeksizin zorba, kurban, zorba-kurban ve seyirci rolündeki tüm çocuklar için eğitim öğretimi olumsuz etkilemekte, eğitimin kalitesinin düşmesine neden olabilmektedir (Karabacak vd., 2015, s.366). Akran baskısı olarak nitelendirilen zorbalık isteyerek birine zarar vermek şeklinde tanımlanmaktadır. Okullarda çocuklar arasında gerçekleşen, şiddetin çeşitli türlerini ve saldırgan biçimde davranışları içeren eylemlerin tümü şeklinde tanımlanan akran zorbalığı (Öğülmüş, 2006, s. 17), öğrenmeyi de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Öztürk, Atlı ve Kutlu, 2014, s. 51). Öyle ki okullarda yaşanan zorbalık olayları nedeniyle sağlıklı bir toplum için gerekli olan nitelikli insanların yetişmesi engellenmektedir (Yıldırım, 2012, s.48).

Zorbalık tanımını ilk ele alan Olweus (1978, p.113) ilk başlarda zorbalığın çeşitlerinden yalnızca fiziksel zorbalığı zorbalık olarak kabul etmiş, zorbalıkla ilgili çalışmaların fazlalaşmasıyla zorbalık; fiziksel, sözel, duygusal, cinsel ve siber zorbalık şeklinde sınıflandırılmıştır. Eylem odaklı olan fiziksel zorbalık; karşısındaki kişiyi tekmelemek, yumruklamak, saçlarını sürüklemek ve önceden tasarlayarak eşyalarını hasara uğratmak gibi saldırı çeşitlerini içeren zorbalık çeşidine verilen addır (Boswort, Espelage ve Simon, 1999, p.343).

Sözel zorbalıkta görünürde yara izi olmamasına rağmen sözel zorbalığın yıkıcı etkileri daha fazladır. Maruz bıraktığı kişiye hoşlanmadığı isimlerle hitap etmek, küfretme, kültürünü ve aile bireylerini küçümseyici davranışlar sergilemek, kişinin eşyalarını ve paralarını elinden zorla almak, kişiye göz dağı vererek korkmasına yol açmak gibi rencide edici davranışları içeren zorbalık türüdür (Beale ve Scott, 2001, s. 300). Ergenlerde, zorbalık türlerinden fiziksel zorbalığa kıyasla sözel zorbalık olayları daha fazla görülmektedir (Berger, 2007, s. 95).

Duygusal (ilişkisel) zorbalık; bireyi gruptan dışlamak, tek başına bırakmaya çabalamak, arkadaşlarıyla olan ilişkilerini zayıflatmak amacıyla yapılan hareketlerdir. Sözel zorbalıkla bağlantılı olan duygusal zorbalık direkt olarak belirlenemediği için dolaylı zorbalık kategorisinde sınıflandırılmaktadır (Boswort vd., 1999, p.343). Kızlarda yaygın olarak görülen duygusal zorbalık depresyon vb. ruhsal çöküntü belirtilerine, sosyal kaygı bozukluklarına ve anksiyete bozukluklarına sebep olabilmektedir (Storch, Phil, Nock, Masia-Warner ve Barlas, 2003, p.439).

Erkeklik veya dişilikle ilgili istenmedik hareketleri ifade eden *cinsel zorbalık*; kişinin aleyhinde dedikodular çıkarma, kişiye rahatsız edici içerikler gönderme, istemediği halde dokunmak, sarılmak, öpmek gibi davranışların sergilenmesidir (European Community European Social Fund, 2001, s. 16). Bu tür davranışlara, maruz kalan kişiler kendilerini utanmış, saygınlığını yitirmiş, kırılmış gibi olumsuz duygular içinde hissedebilirler. Cinsel zorbalık çoğunlukla kadınlar arasında yaşansa da erkeklerin mağdur olduğu vakalar da görülebilmektedir (Cooper ve Snell, 2003, s. 23).

Teknolojik araçlar (telefon, bilgisayar, tablet vb.) aracılığıyla gerçekleştirilen *siber zorbalıkta*; zorbalık yapan, zorbalığa maruz kalana çeşitli tehdit edici yöntemler kullanmaktadır. Siber zorbalıkta zorba, maruz bıraktığı kişiye yönelik sosyal medya siteleri ya da mobil telefon ile tehdit eden içerikler göndermekte, bilgisayar veya sosyal medya hesaplarına virüs göndermekte, görüntü ya da içerikleri kopyalayarak izinsiz yayımlamakta, şiddet içerikli hareketlerde bulunmaktadır (Karataş, 2011, s. 20).

Zorbalığı gerçekleştiren kişilerin yapmak istediklerinin kendini kanıtlamak, arkadaş çevreleri arasında dikkatleri üzerine çekmek, herkese tanınmak olduğu, karşısında kendilerinden daha güçsüz bulunduğu bireylere kasıtlı ve sistematik olarak saldırılar gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir (Espelage ve Swearer, 2003, p.368). Zorbalığı gerçekleştiren çocuklarla ilgili olarak zorbalık davranışlarını yaptıkça zorbalık olaylarını sevdikleri, zorbalık olaylarını sevdike zorbalık davranışlarını daha çok sergiledikleri belirtilmektedir (Dölek, 2002, s. 333).

Akran zorbalığı, zorbalığa maruz kalanların hayatında fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan pek çok soruna yol açabilir. Zorbalık mağduru gençler, uykusuzluk, iştahsızlık, baş ağrısı, mide bulantısı, aşırı yorgunluk gibi çeşitli sağlık sorunları ile karşı karşıya kalabilirler. Bunun yanı sıra, okulda arkadaşlarıyla

ilişkileri ve akademik performansları da olumsuz etkilenebilir. Zorbalığa maruz kalanlar, yemek yeme alışkanlıklarında değişiklikler, kendilerine zarar veren davranışlar ve hatta intihar eğilimleri gibi ciddi psikolojik sorunlarla da karşı karşıya kalabilirler (Uysal ve Dinçer, 2012, s. 474). Bu durumun zorbalık mağdurlarının yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürdüğü söylenebilir (Uysal ve Dinçer, 2012, s. 477).

Akran zorbalığı olaylarının nedenlerinin araştırılmasıyla ilgili olarak yapılan araştırmalar, bu konuda çocukların cinsiyeti, yaşları ve akademik başarıları gibi faktörlerin rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır (Pellegrini, 2003, s. 1526). Craig-Pepler'in (2003, s.578) çalışmasına göre, zorbalık olaylarının sistematik şekilde sürmesinin sebeplerinden biri, zorbalığı yapan çocuğun, zorbalığa uğrayan çocuktan bir veya birden çok konuda daha üstün olmasıdır. Bu durum, akran zorbalığının sistematik şekilde devam etmesine neden olabilmektedir.

Alan yazında ifade edildiği üzere öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik sergilediği tutumlar zorbalığa maruz kalan çocukların zorbalıktan kurtulması, zorbalık yapan çocukların zorbalık içeren hareketlerinin engellenmesi açısından kısaca akran zorbalığı olaylarının önlenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir (Yoon, 2004, s. 41). Menesini vd. (1997, s. 245), akran zorbalığı olaylarının engellenmesi konusunda yaptıkları araştırma ile çocukların arkadaşlarına değil öğretmenlerine güven duyduklarını ortaya çıkarmışlardır ki bu sonuç akran zorbalığı olaylarının önlenmesinde öğretmenlerin sergilediği tutumların ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yapılan bir diğer çalışmaya göre öğrencilerini gözlemleyerek ihtiyaç duydukları anlarda öğrencilerine yeterli desteği sağlayan, öğrencilerinin problemlerini dinleyip problemlerini çözümlayebilmeleri konusunda öğrencilerine yardımcı olan, sınıf ortamlarında gerekli disiplini sağlayabilen öğretmenlerin sınıflarında zorbalık davranışlarının daha az görüldüğü sonucuna varılmıştır (Süzük ve Akıncı, 2022, s. 62).

Alan yazında doğru olmayan öğretmen tutumlarının akran zorbalığı olaylarını önlemek yerine akran zorbalığı olaylarının daha da fazlaşmasına yol açabildiği belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Scarpaci (2006, s. 172), doğru olmayan öğretmen tutumlarının akran zorbalığı olaylarını önlemede en büyük sorun olduğunu söylemiştir.

Akran zorbalığı sorununda, zorbalığı yapan ve zorbalığa maruz kalan gruplarda yer alan riskli çocukların kimler olduğunun ve çocukların zorbalık yapma ya da zorbalığa maruz kalma riskini artıran faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi, sağlıklı bir gelişim için önemli bir adımdır. Okullarda gerçekleşen şiddetin en yaygın biçimini oluşturan zorbalık konusundaki çalışmaların çoğunda sadece çocuk ifadelerine yer verildiği görülmektedir (Bayar ve Uçanok, 2012, s. 2337; Kabil, 2010, s. 44; Yılmaz ve Destegüloğlu, 2021, s. 241). Akran zorbalığı olaylarının yaygın olarak görüldüğü ergenlik dönemindeki çocukların öğrenim gördüğü (Morkan ve Aral, 2020, s. 271) liselerde görev yapan öğretmenlerin akran zorbalığı tutumlarının saptanması oldukça önemlidir.

Bu araştırmada, zorba ve kurban öğrencilerin belirlenmesi, ergenler arasındaki okul zorbalığına yönelik öğretmen tutumlarının incelenmesi, bu tutumların ergenlerin akran zorbalığına dahil olma durumlarına etkisi ve belirtilen değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu noktadan yola çıkarak araştırmanın temel amacı, ergenlerin akran zorbalığına yönelik algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik tutumları arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemektir. Bu bağlamda, araştırma sorusu "Ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin tutumları arasında bir ilişki var mıdır?" olarak ifade edilebilir.

Bu araştırmanın amacı ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin görüşlerinin cinsiyete, yaşa, akademik başarıya, zorbalığa uğrama durumlarına, zorbalık yapma durumlarına, öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin sergiledikleri tutumlara göre incelenmesidir. Bu araştırmanın amacı çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- ✓ Ergenlerin akran zorbalığına yönelik algıları nasıldır?
- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları cinsiyete göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları yaşa göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları akademik başarıya göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları zorbalığa uğrama durumlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?

- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları zorbalık yapma durumlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin sergiledikleri tutumları nelerdir?
- ✓ Öğretmenlerin okul zorbalığı ile ilgili tutumları cinsiyetlerine göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Öğretmenlerin okul zorbalığı ile ilgili tutumları yaşlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?
- ✓ Ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin okul zorbalığına karşı tutumları” arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Yöntem bölümü, çalışmanın tasarımı, evren ve örneklem seçimi, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla betimsel nitelikli tarama yöntemi kullanılarak nicel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Tarama modelleri, araştırmaya konu olan durumu, kişiyi ya da nesneyi olduğu şekliyle tanımlamayı hedeflemektedir. Durum, kişiler ya da nesnelere değişikliğe uğratılmamaktadır (Karasar, 2009, s. 81).

Evren – Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, Sakarya ili merkez ilçelerinde Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesine devam eden 14-18 yaş arasında yer alan ergenler ve bu liselerde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Genel evren içinden hataları azaltarak daha yüksek bir temsil etme potansiyeline sahip örneklem oluşturmak için tabakalı örnekleme tekniğinden yararlanılarak örneklem oluşturulmuştur (Sencer ve Sencer, 1978, s. 454).

Çalışmaya dâhil edilecek ergenler devam ettikleri sınıflara (9-10-11-12. sınıf) ve cinsiyetlerine göre belirlenmiştir. Öğretmenler ise öğretmenlerin görev yaptıkları okullara ve cinsiyetlerine göre seçilmiştir. Çalışmanın yürütüleceği Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde öğrenim gören, 14-18 yaşları arasındaki normal gelişim gösteren ergenler ve bu liselerde en az bir yıldır görev yapan öğretmenler gönüllük esasına göre araştırmaya dâhil edilmiştir. Veriler ergenlerin sınıflarında 1 Kasım 2019 ile 31 Ocak 2020 tarihleri aralığında yüz yüze, öğretmenlerin verileri ise 31 Mart 2021 tarihine kadar Covid 19 pandemi süreci nedeniyle Google form aracılığıyla çevrim içi olarak toplanmıştır. Çalışma kapsamında; 303 ergen ile 150 öğretmenin verisi değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamındaki ergenlerin %43,9’unun kızlardan, %56,1’inin erkeklerden oluştuğu; %30,7’sinin 9. sınıfta, %21,1’inin 10. sınıfta, %25,7’sinin 11. sınıfta, %22,4’ünün 12. sınıfta öğrenim gördüğü görülmektedir. Ergenlerin %21,5’i zorbalığa uğradığını, %15,5’i ise okulda arkadaşlarına zorbalık yaptıklarını belirtmişlerdir. Ergenlerin %18,5’i akademik başarısını başarılı, %73,6’sı orta, %7,9’u ise başarısız olarak değerlendirmişlerdir. Öğretmenlerin ise %59,3’ünün kadınlardan, %40,7’sinin erkeklerden oluştuğu; %27,3’ünün 21-35 yaş grubunda, %50’sinin 36-45 yaş grubunda, %22,6’sının ise 46 ve üzeri yaş aralığında olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri araştırmacının geliştirdiği “Genel Bilgi Formu”, Ayas ve Pişkin’in (2015, s. 316) geliştirdiği “Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği- Ergen Formu” ve Yeşilyaprak ve Dursun- Balanüye’nin (2012, s. 38) geliştirdiği “Okul Zorbalığına İlişkin Öğretmen Tutumları Ölçeği” kullanılarak elde edilmiştir. Ölçek sahiplerinden kullanım izni alınmıştır.

Genel Bilgi Formu; ergenlik dönemindeki çocukların ve öğretmenlerinin sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Ergenlere yönelik formda; ergenlerin cinsiyet, yaş, zorbalığa uğrama ve zorbalık yapmaları ve akademik başarı durumuna ilişkin sorular yer almaktadır. Öğretmenlere yönelik genel bilgi formunda ise cinsiyet, yaş ile ilgili sorular bulunmaktadır.

Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği-Ergen Formu; 6-12. sınıflarda okuyan ergenlerin akran grupları arasında görülebilecek ve zorba ve kurban davranışlarını tespit etmek amacıyla geliştirilen bir ölçektir. Ölçek beşli Likert tipinden 53 maddeden, iki alt boyut ve altı faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin uyarılma çalışmasında

yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa katsayısı, *kurban alt boyutunun* tamamı için ,93; “fiziksel kurban” için ,82; “sözel kurban” için ,75; “izolasyon” için; 77, “söylenti yayma” için ,75, “eşyalara zarar verme” için ,80 ve “cinsel kurban” için ,88 olarak belirlenmiştir. *Zorba alt boyutu* için Cronbach Alfa katsayıları tüm ölçek için ,92; “fiziksel” için ,83; “sözel” için ,74; “izolasyon” için ,75; “söylenti yayma” için ,66; “eşyalara zarar verme” için ,79 ve “cinsel zorba” için ,88 olarak bulunmuştur. Ölçekten en az ve en fazla olmak üzere 53- 265 değerleri arasında puan alınabilir. Puanlar fazlalaştıkça ergenlerin zorbalığa maruz bırakan ve maruz kalan olma düzeyleri artmaktadır.

Araştırma için gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ise Cronbach Alfa katsayıları *Kurban alt boyutu* için ,95; “fiziksel” için ,86; “sözel” için ,78; “izolasyon” için ,85; “söylenti yayma” için ,80; “eşyalara zarar verme” için ,87; “cinsel kurban” için ,90 olarak bulunmuştur. Cronbach Alfa katsayıları, *Zorba alt boyutu* için ,96 “fiziksel” için ,89; sözel” için ,79; “izolasyon” için ,79; “söylenti yayma” için ,77; “eşyalara zarar verme” için ,88, “cinsel zorba” için ,92 olarak hesaplanmıştır.

Okul Zorbalığına İlişkin Öğretmen Tutumları Ölçeği; akran zorbalığına yönelik öğretmen tutumlarını belirlemek için geliştirilmiştir. Ölçek Likert beşli dereceleme ölçeği şeklinde olup 25 maddeden ve dört alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır ve yapılan güvenilirlik analizinde ölçeğin tümünün Cronbach Alfa katsayısı ,78 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, alt boyutlar için hesaplanan güvenilirlik katsayıları ise; önemsemez tutum ,72; insancıl tutum ,70; disiplinci tutum ,63 ve acımasız tutum ,55 şeklinde tespit edilmiştir. Ölçekten 25 ile 125 arasında puan alınabilmektedir. Puanlar arttıkça öğretmenlerin akran zorbalığına karşı istedik tutumlar sergilediği değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ise Öğretmenlere Yönelik Ölçeğin Alt Boyutlarına göre Cronbach Alfa Önemsemez tutum için Cronbach Alfa ,65; İnsancıl tutum için Cronbach Alfa ,67; Disiplinci tutum ,59; Acımasız tutum ,51 ve tüm ölçek için ,59 olarak bulunmuştur. Cronbach Alfa hesaplanmalarında güvenilirlik için ,70 ve üstü maddelerin güvenilir olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020, s.215). Ancak madde sayısının az olması durumunda ,50 ve üzerindeki güvenilirliğin de geçerli olduğu ifade edilmektedir (Nunnally, 1978, s. 701). Bunun yanında ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısının alt boyutlardan etkilendiği ve alt boyutlardaki güvenilirlik katsayısına yakın çıktığı da literatürde ifade edilmektedir (Karakoç ve Dönmez, 2014). Bu kapsamda okul zorbalığına yönelik öğretmen tutum ölçeğinde iki alt boyutta madde sayısının 4 olması güvenilirliğin ,50 üstünde çıkmasına, bu iki alt ölçekteki güvenilirlik katsayılarının da toplam güvenilirlik katsayısının ,50 üstünde çıkmasına neden olduğu ifade edilebilir.

Verilerin Analizi

Betimsel istatistikler için frekans ve yüzde değerlerine bakılmış, ergenlerin ölçeklerden almış oldukları puanların dağılımını tespit etmek amacıyla normallik analizi gerçekleştirilmiş, çalışmaya dahil edilen kişi sayısının 50 sayısını geçmesi sebebiyle Kolmogorov Smirnov sonuçları ile Kurtosis ve Skewness değerleri incelenmiştir (Büyüköztürk, 2020, s.153).

Normallik analiz sonuçları doğrultusunda dağılımın normal olmadığı belirlenmiş ve verilerin analizinde nonparametrik analizler kullanılmıştır. Bu kapsamda ergenlerin cinsiyetlerine, zorbalığa uğrama ve zorbalık yapmasına, akademik başarısına göre “akran zorbalığı belirleme ölçeği” ve iki alt boyutu, altı alt faktörü ile arasında istatistik açıdan anlamlı bir farklılık tespitine dair analizler; öğretmenlerin cinsiyetlerine, yaşlarına göre “okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları ölçeği” ve dört alt boyutu ile arasında istatistik açıdan anlamlı bir farklılık tespitine dair analizler ikili gruplarda Mann Whitney U ile, ikiden fazla grubun olması durumunda ise Kruskal Wallis testleriyle analiz edilmiştir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020, s. 216). Kruskal Wallis analizi sonucunda farklılığın anlamlı olduğu durumlarda farkı yaratan grubu belirlemek için Mann Whitney U testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2020, s. 154). “Akran zorbalığını belirleme ölçeği- ergen formu” ile “okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları ölçeği” arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için Spearman Korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın, güven aralığı %95 şeklinde tespit edilmiş olup $p < 0,05$ değerlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, öncelikle ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik tutumlarını incelemek amacıyla yapılan analizler sunulmuştur. Daha sonra, ergenlerin akran zorbalığı

algıları ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik sergilediği tutumlar farklı değişkenlere göre karşılaştırılmıştır.

Tablo 1’de ergenlerin akran zorbalığı algılarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Ergenlerin Akran Zorbalığı Algıları

<i>Akran Zorbalığı Boyutları</i>	<i>n</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>
Zorba/Kurban	303	106	403	158,26	51,26
Fiziksel	303	30	138	52,89	19,75
Sözel	303	14	58	24,42	9,81
İzolasyon	303	12	54	16,69	6,80
Söylenti yayma	303	10	49	13,52	5,62
Eşyalara zarar verme	303	20	76	25,88	9,19
Cinsel	303	20	95	25,04	10,30

“Ergenlerin akran zorbalığına yönelik algıları nasıldır?” sorusu Tablo 1’de cevaplandırılmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi ergenlerin zorba ve kurban olma durumlarının ($\bar{X}=158,26$) yüksek olduğu görülmektedir. Hangi alt boyutların daha yüksek olduğuna bakıldığında ise en fazla oranda fiziksel zorbanın/kurbanın olduğu ($\bar{X}=52,89$), bunu sırasıyla eşyalara zarar verme durumunun izlediği ($\bar{X}=25,88$), sözel zorba/kurban ($\bar{X}=24,42$), cinsel ($\bar{X}=25,04$) ve daha az oranlarda ise izolasyon ($\bar{X}=16,69$) ve söylenti yayma ($\bar{X}=13,52$) geldiği görülmektedir.

Tablo 2’de ergenlerin akran zorbalığına ilişkin algıları cinsiyetlerine göre karşılaştırılmak üzere yapılan Mann Whitney U Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Ergenlerin Akran Zorbalığı İle İlgili Algılarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılması

<i>Akran Zorbalığı</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>Sır. Ort.</i>	<i>ZORBA</i>		<i>KURBAN</i>		
				<i>U</i>	<i>p</i>	<i>Sır. Ort.</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Zorba/Kurban	Kız	133	132.38	8696	.001	147,5	10706	.43
	Erkek	170	166.35			155,52		
Fiziksel	Kız	133	136.77	9279	.01	143,68	10198	.14
	Erkek	170	163.92			158,51		
Sözel	Kız	133	138.7	9535,50	.02	154,58	10961.50	.65
	Erkek	170	162.41			149,88		
İzolasyon	Kız	133	143.89	10227	.12	153,46	11111	.78
	Erkek	170	158.34			150,86		
Söylenti yayma	Kız	133	134.62	8993	.000	143,74	10206	.12
	Erkek	170	165.6			158,46		
Eşyalara zarar verme	Kız	133	135.08	9054	.001	143.02	10110	.10
	Erkek	170	165.24			159,03		
Cinsel	Kız	133	135.26	9076	.000	142,70	10067.50	.06
	Erkek	170	164.11			159,28		

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları cinsiyete göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 2’de cevaplandırılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde; ergenlerin cinsiyetlerine göre akran zorbalığı belirleme ölçeği alt boyutlarından zorba alt boyutunda ($U=8696$; $p\leq.05$) anlamlı farklılık bulunmuşken, kurban alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmamıştır ($U=10706$; $p>.05$). Alt boyutların alt faktörlerine bakıldığında da kurban alt boyutunun alt faktörlerinde anlamlı farklılık bulunmazken ($p>.05$), zorba alt boyutunun fiziksel zorba ($U=9279$; $p\leq.05$), sözel zorba ($U=9535$; $p\leq.05$), söylenti yayma zorba ($U=8993$; $p\leq.05$), eşyalara zarar verme zorba ($U=9054$; $p\leq.05$) ve cinsel zorba ($U=9076$; $p\leq.05$) arasında cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu duruma göre zorba alt boyutunda erkek çocukların ($\bar{X}=166.35$), kız çocukların ($\bar{X}=132.38$) sıra ortalamasına göre yüksek olduğu bulunmuştur. Alt faktörler açısından incelendiğinde erkek ergenlerin fiziksel zorba ($\bar{X}=163.92$), sözel zorba ($\bar{X}=162.41$), söylenti yayma ($\bar{X}=165.60$), eşyalara zarar verme ($\bar{X}=165.24$), cinsel zorba ($\bar{X}=164.11$) sıra ortalamasının kız ergenlerin fiziksel zorba ($\bar{X}=136.77$), sözel zorba ($\bar{X}=138.70$), söylenti yayma ($\bar{X}=134.62$), eşyalara zarar verme ($\bar{X}=135.08$) ve cinsel zorba ($\bar{X}=135.26$) sıra ortalamasına göre yüksek bulunmuştur. Bir başka ifadeyle ergenlerden cinsiyeti erkek olanlar cinsiyeti kız olanlara göre daha çok zorbalık davranışını göstermektedir.

Tablo 3’te, ergenlerin akran zorbalığı algıları sınıf/yaş açısından karşılaştırıldığında elde edilen Kruskal Wallis test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Ergenlerin Akran Zorbalığı İle İlgili Algılarının Sınıf/Yaş Göre Karşılaştırılması

Akran Zorbalığı	Sınıf/Yaş	n	ZORBA			KURBAN		
			Sır. Ort.	χ^2	p	Sır. Ort.	χ^2	p
Zorba/Kurban	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	147,41	,95	.81	159,1	1,68	.64
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	160,14			155,44		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	148,92			142,41		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	154,14			150,06		
Fiziksel	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	147,98	,61	.89	156,79	1,84	.61
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	154,88			154,7		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	149,53			140,5		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	157,62			156,1		
Sözel	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	152,08	,75	.86	155,2	1,06	.79
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	146,42			150,52		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	158,42			156,89		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	149,78			143,41		
İzolasyon	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	151,48	1,79	.62	153,2	5,93	.12
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	162,5			171,71		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	150,91			139,68		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	144,07			145,94		
Söylenti yayma	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	154,05	6,76	.08	156,69	5,1	.16
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	168,99			165,01		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	148,56			139,26		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	137,15			143,85		
Eşyalara zarar verme	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	138,26	5,44	.14	164,45	4,16	.25
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	166,66			154,36		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	156,9			138,86		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	151,38			147,82		
Cinsel	9 sınıf/14-15 yaş ¹	93	149,96	2,99	.39	160,77	2,11	.55
	10 sınıf/15-16 yaş ²	64	161,41			150,49		
	11 sınıf/16-17 yaş ³	78	155,82			144,13		
	12 sınıf/17-18 yaş ⁴	68	141,55			150,46		

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları yaşa göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 3’te cevaplandırılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde, ergenlerin sınıflarına ve yaşlarına göre “akran zorbalığını belirleme ölçeği” 2 alt boyutu ve 6 alt faktörü arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p > .05$). Bir başka ifadeyle ergenlerin akran zorbalığına maruz kalma ve akran zorbalığını gerçekleştiren kişi olma durumları sınıf derecesine ve yaş değişkenine göre değişmemektedir.

Tablo 4, ergenlerin akran zorbalığına ilişkin algılarının, zorbalığa uğrama durumuna göre karşılaştırılması için yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4. Ergenlerin Akran Zorbalığı İle İlgili Algılarının Zorbalığa Uğrama Durumuna Göre Karşılaştırılması

Akran zorbalığı	Zorbalığa uğrama	ZORBA				KURBAN		
		n	Sır. Ort.	U	p	Sır. Ort.	U	p
Zorba/Kurban	Evet	65	179.13	5906.50	.004	211.88	3842.50	.000
	Hayır	238	143.92					
Fiziksel	Evet	65	172.40	6409	.03	194.06	5001	.000
	Hayır	238	146.43					
Sözel	Evet	65	166.22	6811	.13	201.24	4534.50	.000
	Hayır	238	148.12					
İzolasyon	Evet	65	173.25	6354	.02	202.91	4426	.000
	Hayır	238	146.20					
Söylenti yayma	Evet	65	176.14	6166	.002	208.98	4031.50	.000
	Hayır	238	145.41					
Eşyalara zarar verme	Evet	65	173.80	6318	.01	217.52	3476	.000
	Hayır	238	146.05					
Cinsel	Evet	65	172.56	6333.50	.01	190.67	5221.50	.000
	Hayır	238	145.72					

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları akademik başarıya göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 4’te cevaplandırılmıştır. Tablo 4’e göre ergenlerin zorbalığa uğramaları ile akran zorbalığını belirleme ölçeği zorba alt boyutu (U=5906.50; p≤.05) ve kurban alt boyutu (U=3842.50; p≤.05) arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Zorbalık boyutunun alt faktörlerinden fiziksel (U=6409; p≤.05), izolasyon (U=6354; p≤.05), söylenti yayma (U=6166; p≤.05), eşyalara zarar verme (U=6318; p≤.05) cinsel (U=6333,50; p≤.05); kurban boyutunun alt faktörlerinden fiziksel (U=5001; p≤.05), sözel (U=4534,50; p≤.05), izolasyon (U=4426; p≤.05), söylenti yayma (U=4031.50; p≤.05), eşyalara zarar verme (U=3476; p≤.05) ve cinsel (U=5221.50; p≤.05) arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Zorba boyutunda zorbalığa uğradığını düşünen ergenlerin sıra ortalaması (X=179.13), zorbalığa uğradığını düşünmeyen ergenlerin sıra ortalamasına göre (X=143.92) yüksek; Kurban boyutunda zorbalığa uğradığını düşünen ergenlerin sıra ortalaması (X=211.88), zorbalığa uğradığını düşünmeyen ergenlerin sıra ortalamasına (X=135.64) göre yüksek bulunmuştur. Bir başka deyişle zorbalık mağduru olduğunu düşünen ergenlerin zorba aynı zamanda da kurban boyutlarında daha yüksek puan aldığı ve dolayısıyla daha fazla oranda zorba ve kurban oldukları söylenebilir.

Tablo 5, ergenlerin zorbalık yapma durumuna göre algıladıkları akran zorbalığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçlarını içermektedir.

Tablo5. Ergenlerin Akran Zorbalığı İle İlgili Algılarının Zorbalık Yapma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Akran Zorbalığı	Zorbalık Yapma	ZORBA				KURBAN		
		n	Sır. Ort.	U	p	Sır. Ort.	U	p
Zorba/Kurban	Evet	47	225.61	2509.5	.000	194.9	3999.5	.000
	Hayır	256	137,84					
Fiziksel	Evet	47	214.54	3076.5	.000	193.56	4062.5	.000
	Hayır	256	140.52					
Sözel	Evet	47	211.84	3203.5	.000	170.8	5132.5	.11
	Hayır	256	141.01					
İzolasyon	Evet	47	205.61	3496.5	.000	182.82	4567.5	.005
	Hayır	256	142.16					
Söylenti yayma	Evet	47	207.28	3418	.000	186.85	4378	.001
	Hayır	256	141.85					
Eşyalara zarar verme	Evet	47	211.59	3215.5	.000	188.47	4302	.001
	Hayır	256	141.06					
Cinsel	Evet	47	197.97	3808.5	.000	183.89	4517	.002
	Hayır	256	142.94					

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları zorbalığa uğrama durumlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 5’te cevaplandırılmıştır. Tablo 5’e göre ergenlerin zorbalık yapmalarına göre akran zorbalığını belirleme ölçeği alt boyutlarından zorba (U=2509.50; p≤.05) ve kurban (U=3999.50; p≤.05) boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Çizelgede zorba alt boyutunun alt faktörlerinden fiziksel (U=3076.50; p≤.05), sözel (U=3203.50), izolasyon (U=3496.50; p≤.05), söylenti yayma (U=207,28; p≤.05), eşyalara zarar verme (U=3215.50; p≤.05) ve cinsel (U=3808,50; p≤.05) arasında; kurban alt boyutunun alt faktörlerinden fiziksel (U=4062.50; p≤.05), izolasyon (U=4567.50; p≤.05),

söylenti yayma ($U=4378$; $p\leq.05$), eşyalara zarar verme ($U=4302$; $p\leq.05$) ve cinsel ($U=4517$; $p\leq.05$) arasında ergenlerin zorbalık uygulamalarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Zorba alt boyutunda, zorbalık yaptığını düşünen ergenlerin sıra ortalaması ($\bar{X}=225.61$), zorbalık yapmadığını belirten ergenlerin sıra ortalamasına ($\bar{X}=137.84$) göre; kurban alt boyutunda zorbalık uygulayan ergenlerin sıra ortalaması ($\bar{X}=194.90$), uygulamayan ergenlerin sıra ortalamasına göre ($\bar{X}=144.12$) daha fazla bulunmuştur. Bir başka ifadeyle ergenlerin zorbalık uygulama durumlarında zorba ve mağdur olma potansiyelleri yükselmektedir.

Mann Whitney U Testi sonuçlarına göre, Tablo 6'da ergenlerin akran zorbalığı algıları akademik başarı durumuna göre karşılaştırılmıştır.

Tablo 6. *Ergenlerin Akran Zorbalığı İle İlgili Algılarının Akademik Başarı Durumuna Göre Karşılaştırılması*

Akran Zorbalığı	Akademik Başarı	n	Sır. Ort.	ZORBA			KURBAN			
				X^2	p	Anlamlı Farklılık	Sır. Ort.	X^2	p	Anlamlı Farklılık
Zorba/Kurban	Başarılı ¹	56	142,09	11,18		1-3	138,96	6,35	.04	1-3
	Orta ²	223	147,75		.004	2-3	150,94			2-3
	Başarısız ³	24	208,15				192,29			
Fiziksel	Başarılı ¹	56	142,24	8,57	.01	1-3	137,01	4,17	.12	
	Orta ²	223	149,16			2-3	152,72			
	Başarısız ³	24	201,17				180,27			
Sözel	Başarılı ¹	56	128,62	15,76	.000	1-3	137,46	7,21	.03	1-3
	Orta ²	223	151,45			2-3	152,72			2-3
	Başarısız ³	24	211,65				180,27			
İzolasyon	Başarılı ¹	56	149,72	10,27	.01	1-3	139,56	11,87	.003	1-3
	Orta ²	223	147,18			2-3	149,37			2-3
	Başarısız ³	24	202,1				205,42			
Söylenti yayma	Başarılı ¹	56	152,07	13,31	.001	1-3	132,68	7,07	.03	1-3
	Orta ²	223	146,52			2-3	153,37			
	Başarısız ³	24	202,75				184,38			
Eşyalara zarar verme	Başarılı ¹	56	152,42	8,6	.01	1-3	138,61	6,63	.04	1-3
	Orta ²	223	147,12			2-3	151,15			2-3
	Başarısız ³	24	196,35				191,1			
Cinsel	Başarılı ¹	56	150,15	6,22	.04	2-3	142,34	5,09	.08	
	Orta ²	223	148,17				151			
	Başarısız ³	24	185,48				183,79			

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları zorbalık yapma durumlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 6’da cevaplandırılmıştır. Tablo 6’ya göre ergenlerin akademik başarılarını algılamalarına göre akran zorbalığı belirleme ölçeği alt boyutlarından zorba alt boyutu ($\chi^2=11,18$; $p\leq.05$) ve kurban alt boyutunda ($\chi^2=6,35$; $p\leq.05$) anlamlı farklılık bulunmuştur. Zorba alt boyutu alt faktörlerinin tamamı için ($p\leq.05$) ergenlerin akademik başarılarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Sözel kurban alt faktörü, izolasyon kurbanı alt faktörü, söylenti yayma kurbanı alt faktörü ve eşyalara zarar verme kurbanı alt faktörü arasında ($p\leq.05$) anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Zorba alt boyutunda akademik başarı düşük olan ergenlerin sıra ortalaması ($\bar{X}=208,15$), akademik başarı orta ($\bar{X}=147,75$) ve akademik başarı yüksek olan ($\bar{X}=142,09$) ergenlerin sıra ortalamasına göre yüksek bulunmuştur. Kurban alt boyutunda akademik başarı düşük olan ergenlerin sıra ortalaması ($\bar{X}=192,29$), akademik başarı orta ($\bar{X}=150,94$) ve akademik başarı yüksek olan ($\bar{X}=138,96$) olan ergenlerin sıra ortalamasına göre yüksek bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, ergenler arasında akademik başarılarını düşük algılayanların zorba olma ve zorbalığa maruz kalma durumları daha sık görülmektedir.

Tablo 7’de öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 7. *Öğretmenlerin Okul Zorbalığına İlişkin Tutumları*

Alt Boyutlar	n	Min.	Max.	AO	S
Önemsemez tutum	150	23	46	37,37	4,29
İnsancıl tutum	150	7	20	12,07	2,92
Disiplinci tutum	150	4	20	11,27	3,11
Acımasız tutum	150	8	20	15,07	2,58

“Öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin sergiledikleri tutumları nelerdir?” sorusu Tablo 7’de cevaplandırılmıştır. Tabloya göre öğretmenlerin okul zorbalığına yönelik en fazla oranda önemsemez

tutumunda olduğu, bunu sırasıyla acımasız, insancıl tutumun izlediği, disiplinci tutumun ise en az oranda olduğu görülmektedir.

Cinsiyete göre öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması için yapılan Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmenlerin Okul Zorbalığına İlişkin Tutumlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Sır. Ort.	U	p
Önemsemez tutum	Kadın	89	80.61	2259.5	.08
	Erkek	61	68.04		
İnsancıl tutum	Kadın	89	74.1	2590	.63
	Erkek	61	77.54		
Disiplinci tutum	Kadın	89	74.92	2662.5	.84
	Erkek	61	76.35		
Acımasız tutum	Kadın	89	83.01	2046	.01
	Erkek	61	64.54		

“Öğretmenlerin okul zorbalığı ile ilgili tutumları cinsiyetlerine göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 8’de cevaplandırılmıştır. Tabloya göre öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları ölçüğü alt boyutlarından önemsemez, insancıl ve disiplinci tutum alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmamışken ($p > .05$), acımasız tutum alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p \leq .05$). Buna göre acımasız tutum alt boyutunda kadın öğretmenlerin sıra ortalamasının ($\bar{X}=83.01$), erkek öğretmenlerin sıra ortalamasına ($\bar{X}=64.54$) göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle kadın öğretmenler, erkek öğretmenlere göre daha acımasız tutuma sahiptirler.

Tablo 9’da öğretmenlerin yaşa göre okul zorbalığı hakkındaki görüşlerini karşılaştırmak için yapılan Mann Whitney U Testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 9. Öğretmenlerin Okul Zorbalığına İlişkin Tutumlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması

Ölçek	Yaş	n	Sır. Ort.	χ^2	p	Anlamlı fark
Önemsemez tutum	35 ve altı ¹	41	72.27	1,70	.43	
	36-45 ²	75	80.00			
	46 ve üstü ³	34	69.47			
İnsancıl tutum	35 ve altı ¹	41	90.07	6,51	.04	1-2
	36-45 ²	75	69.23			
	46 ve üstü ³	34	71.75			
Disiplinci tutum	35 ve altı ¹	41	64.59	5,93	.05	1-2
	36-45 ²	75	83.85			
	46 ve üstü ³	34	70.24			
Acımasız tutum	35 ve altı ¹	41	72.70	6,81	.03	2-3
	36-45 ²	75	83.67			
	46 ve üstü ³	34	60.85			
Okul Zorbalığı Toplam	35 ve altı ¹	41	72.74	3,78	.15	
	36-45 ²	75	81.81			
	46 ve üstü ³	34	64.90			

“Öğretmenlerin okul zorbalığı ile ilgili tutumları yaşlarına göre istatistiksel açıdan farklılaşmakta mıdır?” sorusu Tablo 9’da cevaplandırılmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi öğretmenlerin yaşlarına göre Okul Zorbalığı ölçüğü alt boyutlarından insancıl tutum ($p \leq .05$), disiplinci tutum ($p \leq .05$) ve acımasız tutum ($p \leq .05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Mann Whitney u testi sonuçlarına göre, insancıl tutum alt grubunda 35 yaş ve altındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=90.07$) 36-45 yaş aralığındaki öğretmenlere göre ($\bar{X}=69.23$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu, disiplinci tutum alt grubunda ise 36-45 yaş aralığındaki öğretmenlerin sıralama ortalamasının ($\bar{X}=83.85$) 35 yaş ve altındaki öğretmenlere göre ($\bar{X}=64.59$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu, acımasız tutum alt grubunda ise 36-45 yaş aralığındaki öğretmenlerin sıralama ortalamasının ($\bar{X}=83.67$), 46 yaş ve üzeri öğretmenlere göre ($\bar{X}=60.85$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 10’da ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin görüşleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Spearman Korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 10. Ergenlerin Akran Zorbalığı Algıları İle Öğretmenlerin Okul Zorbalığına İlişkin Tutumları Arasındaki İlişki

Akran Zorbalığı	Öğretmen Tutumu	ZORBA				KURBAN			
		Önemsemez Tutum	İnsancıl Tutum	Disiplinci Tutum	Acımasız Tutum	Önemsemez Tutum	İnsancıl Tutum	Disiplinci Tutum	Acımasız Tutum
Zorba/Kurban		1	.13	.06	-.005	.06	-.16	.05	.05
Fiziksel		.15	-.16	.05	.03	.17**	-.17**	.08	.97
Sözel		.14	-.14	.12	-.02	.04	-.12	.05	.01
İzolasyon		-.12	.01	-.14	-.10	.07	.21**	.03	.01
Söylenti yayma		.05	-.08	-.01	-.03	.07	-.16	.08	.06
Eşyalara zarar verme		-.02	-.03	.01	-.07	.09	-.15	-.02	.06
Cinsel		-.09	.01	.04	.03	.01	-.11	.05	.09

**p<.05

“Ergenlerin akran zorbalığı algıları ile öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusu Tablo 10’da cevaplandırılmıştır. Tabloya göre, akran zorbalığı ölçeği alt boyutları ve alt faktörleri arasında fiziksel kurban alt faktörü ile önemsemez tutum arasında ($r=.17$; $p\leq.05$) ve insancıl tutum arasında ($r=-.17$; $p\leq.05$) anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Tabloya göre, fiziksel kurban alt faktörü ile önemsemez tutum arasında düşük düzeyde pozitif yönde, insancıl tutum ile düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Farklı bir söylemle; öğretmenlerin önemsemez tutumu arttıkça, ergenlerin fiziksel kurban olma oranı artmakta; öğretmenlerin insancıl tutumu arttıkça, ergenlerin fiziksel kurban olma durumu azalmaktadır. İzolasyon kurban alt faktörü ile insancıl tutum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=.21$; $p\leq.05$). Bir başka ifadeyle öğretmenlerin insancıl tutumları arttıkça, ergenlerin izolasyon kurban olma durumları azalmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ergenlerde gözlenen akran zorbalığını farklı boyutlarda incelemek ve ergenler arasında görülen okul zorbalığına ilişkin öğretmenlerin tutumlarını tespit etmek için gerçekleştirilen bu araştırma ile ortaya çıkan sonuçlar ilgili literatürle yorumlanarak aşağıda tartışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle ergenlerin demografik özellikleri zorba ve kurban boyutunda tartışılmış, daha sonra öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin tutumları öğretmenlerin demografik özelliklerine göre yorumlanmış, son olarak ergenlerde gözlenen akran zorbalığını ile okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları arasındaki ilişki yorumlanarak tartışılmıştır.

Araştırma sonucunda erkek ergenlerin kız ergenlere göre daha çok zorbalık davranışını gösterdiği ortaya çıkmıştır. Türk toplumunda erkeklerin daha saldırgan olması toplum tarafından desteklenirken kızların ise daha pasif ve itaatkâr olması önemli görülmektedir (Eroğlu, 2009, s. 219; Öztürk vd., 2014, s. 57). Ayrıca erkekler kendilerine biçilen bu rolden dolayı, şiddet ve saldırganlığı etraflarındaki insanlarla bir iletişim biçimi olarak görmektedir (Pellegrini, 2002, s. 153). Bu durumun da erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık davranışı göstermesine yol açtığı söylenebilir. Yapılan diğer çalışmalarda da çalışma sonucuna paralel olarak erkek çocukların daha fazla saldırgan ve zorba oldukları belirlenmiştir (Atik, Özmen ve Kemer, 2012, s. 192; Ateş ve Yağmurlu, 2010, s. 32; Aypay ve Durmuş, 2008, s. 32; Eroğlu, 2009, s. 212; Veenstra vd., 2005, s. 675). Literatürde akran zorbalığını gerçekleştirme ve akran zorbalığına maruz kalma açısından cinsiyet faktörünün etkili olmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Adalar Çelenk ve Yıldızlar, 2019, s. 26; Karabacak vd., 2015, s. 367; Köksal Akyol ve Bilbay, 2018, s. 668).

Araştırma sonunda, ergenlerin akran zorbalığına uğrama ve akran zorbalığı yapma durumlarının sınıf/yaş değişkenine göre değişmediği ortaya çıkmıştır. Ünal’ın (2019, s. 94) liseliler üzerinde yaptığı çalışmada, onuncu sınıf öğrencilerinin zorba davranış puanları diğer sınıflardan biraz daha yüksek çıkmış olmasına rağmen, bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Alan yazın incelendiğinde liseliler arasında yaşanan zorbalık olaylarında sınıf derecesi küçüldükçe zorbalık olaylarının arttığını söyleyen çalışmalar da mevcuttur. Mercan ve Yıldırım Sarı’nın (2018, s. 21) yaptıkları çalışmada zorbalık açısından sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık saptanmazken hem kurban olma toplam puanının hem de fiziksel kurban olma puanının 10’larda 11’lerden anlamlı derecede daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Adalar Çelenk ve Yıldızlar’ın (2019, s. 27) yaptığı çalışmada da 9. sınıf öğrencilerinin 10. sınıf, 11. sınıf ve 12. sınıf öğrencilerine nazaran hem zorbalık yapma hem zorbalığa uğrama statülerinde daha fazla yer aldığı ortaya çıkmıştır. Burnukara ve Uçanok’un (2012, s. 74) araştırmasında ise akran zorbalığına maruz kalmanın altı-sekizinci sınıflarda azalırken, dokuzuncu sınıfta anlamlı hale geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Alan yazında sınıf derecesi/yaş büyüdükçe zorbalık yapma ve maruz kalma sıklığının arttığını saptayan çalışmalar da bulunmaktadır (İncedal, 2012, s. 42). Ayas ve Pişkin (2011, s. 559) on birinci sınıfların dokuzuncu sınıf

öğrencilerine göre cinsel olarak daha çok zorbalık yaptıklarını ve zorbalığa uğradıklarını saptamışlardır. Totan ve Kabakçı (2010, s. 586) ise benzer olarak sınıf düzeyi arttıkça zorbalık statülerinden “zorba olmanın” artma eğilimi gösterdiğini bulmuştur. Ayrıca Pelendecioğlu (2011, s. 67) da akran zorbalığı durumlarının dokuzuncu sınıftan onuncu sınıfa geçildiğinde yükseldiğini, on birinci sınıfta düştüğünü, Zorba/kurban durumlarının ise dokuzuncu sınıftan onuncu sınıfa geçildiğinde yükseldiğini, on birinci sınıfa geçildiğinde üçte bir oranında azaldığını belirlemişlerdir.

Araştırma sonunda, okuldaki arkadaşları tarafından zorbalığa uğradığını düşünen ve okuldaki arkadaşlarına zorbalık yapan ergenlerin zorba boyutunda ve kurban boyutunda daha fazla puan aldıkları saptanmıştır. Bu sonuçtan, ergenlerin aslında zorbalık olaylarının farkında olduğu, ancak iletişim şekli olarak zorbalığı benimsedikleri, zorbalık olaylarına karışmamanın mümkün olmadığı, şiddetin şiddeti doğurduğu, zorbalığın öğrenilen bir davranış şekli olduğu, problemlerini çözümlmek için zorbalık yaptığı anlaşılmaktadır. Sebebinin ise ebeveynlerinin çocuklarına “sana vurursa sen de vur, sakın altta kalma, o sana vurmadan sen ona vur” şeklindeki söylemlerinin olabileceği düşünülmektedir. Zarzour (2000, s. 41) çoğu zorbalık yapanın aynı zamanda maruz kalan statüde olduğunu belirtmektedir. Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bir araştırmada, öğrencilerin %9,6’sının ayda minimum birkaç kere zorba davranışlarda bulunduğu ve aynı zamanda zorba davranışlara maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (Pontzer, 2010, s. 266). Hem zorbalık yapan hem maruz kalan çocukların zorbalık yapanlardan ayrılan tarafı zorba-mağdurların karşısındaki kişilerin kendilerini kışkırtmaları sonucu zorbalık yapımları ve arkadaşları tarafından çabucak tahrik olmalarıdır (Pellegrini, 2002, s. 152)

Çalışmada, ergenlerin mağdur ve zorba olma durumlarının yaş değişkenlerine bağlı olarak değişmediği saptanmıştır. Ancak, akademik başarılarını düşük olarak algılayan ergenlerin, zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Zorbalığa maruz kalanlar, olumsuz öz benlik algısına sahip olmaları nedeniyle kendilerini işe yaramaz, çaresiz ve etkisiz hissederler. Bu sebeple zorba davranışı hak ettiklerine inanmaktadır (Olweus, 2004, s. 51).

Zorbalığa maruz kalan çocukların benlik saygılarının düşük olduğu (Sourander, Helstelä, Helenius ve Piha, 2000, s. 873) derslerde başarı elde edememe ve okula devamsızlık yapma gibi problemlere sahip oldukları da araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur (Çetinkaya, Nur, Ayvaz, Özdemir ve Kavakçı, 2009, s. 152; Gökler, 2009, s. 529). Zorbalığın, maruz kalanların zihinsel süreçlerinde olumsuz etki yaratarak öğrenmelerini güçleştirdiği bu yüzden de akademik performanslarının düşmesine neden olduğu belirtilmektedir (Atik, 2006, s. 48). Bu bilgilerden hareketle zorbalığa maruz kalan çocuğun akademik başarısını düşük olarak algılamaları ile açıklanabilir. Kendiyle ilgili olumsuz bakış açısına sahip olan çocuk, zorbalığa maruz kalmamak için fırsat bulduğu her an okula gelmeyecek, derslerde aktarılan bilgileri kaçıracağı için de derslerdeki başarısı düşecektir. Diğer bir yorum olarak ise akademik başarısı düşük olduğu için kendini etkisiz hisseden çocuğun zorbalığa maruz kalacağı, buna ses çıkarmayacağı ve zorbalığı hak ettiğini düşüneneği şeklindedir. Ayrıca, ergenlikte beden imgesinin çok önemli olması, ergenin tüm dikkatini bedenine yönlendirmesine (Derman, 2008, s. 20) ve derslerinden uzaklaşarak akademik başarısının düşmesine neden olabilir (Yıldırım, 2016, s. 157). Bu durumun çocuğun akranları tarafından sosyal dışlanma, sözlü ve fiziksel şiddete maruz bırakılma gibi zorba davranışlara maruz kalmasına neden olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma sonunda, akran zorbalığı olaylarına yaklaşım konusunda öğretmenlerin cinsiyetleri açısından anlamlı farklılıkların olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; kadınların erkeklerden daha acımasız tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Yaygın kanının aksine kadın öğretmenlerin zorbalığa karşı erkek öğretmenlerden daha sert bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha acımasız tutumda olmasında ergenlik dönemindeki sosyal duygusal gelişim özelliklerinin ve toplumsal cinsiyet kaynaklarının etkili olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki; ergenlik dönemi sorunları olumsuz davranışları artırmaktadır (Kabaklı Çimen ve Karaboğa, 2015, s. 620). Kadınlar hakkındaki genel değer yargıları sebebiyle kadın öğretmenler okulda erkek öğretmenlere oranla statü açısından düşük konumda kalmaktadır (Tezcan, 1997, s. 223). Öğretmenlerin sınıf içinde öğrencilerinin olumsuz davranışlarını yönetebilme hususunda kendilerini yetersiz hissettikleri zamanlarda strese girme, öfkelenme ve çaresiz hissetme duygularını yaşadıkları ifade edilmektedir (Çapri, Balcı ve Çelikkaleli, 2010, s. 90; Tanhan ve Şentürk, 2011, s. 48).

Öğretmenlerin akran zorbalığı konusundaki tutumlarıyla ilgili olarak yapılan bazı çalışmalarda kadınların tutumlarının erkeklere nazaran daha olumlu olduğu bulunmuştur (Dursun Balanuye, 2007, s.15;

Yaman ve Ceylan Çuha, 2014, s. 440). İrfaner (2009, s. 102) ise yaptığı öğretmenlerin zorbaca davranışlara karşı tutumlarının cinsiyete göre değişmediği sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonunda, yaşları 21- 35 aralığında olan öğretmenlerin yaşları 36-45 aralığında olan öğretmenlere göre insancıl tutumlarının daha yüksek ve disiplinci tutumlarının ise daha az olduğu; yaşları 46 ve üstü olan öğretmenlerin yaşları 36-45 aralığında olan öğretmenlere göre acımasız tutumlarının daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin yaşları ile tolerans düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada tolerans puan ortalamalarının yaşlar ile azaldığı, en yüksek tolerans puan ortalamasının 20-29 yaş aralığında olan öğretmenlerde olduğu görülmektedir (Demir vd., 2016, s. 548). Öğretmenlerin tolerans düzeylerinin daha küçük yaş aralığında daha fazla olması 21-35 yaş aralığında olan öğretmenlerin daha az disiplinci tutum ve daha fazla insancıl tutum sergilemesini sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Yaman ve Türker (2011, s. 9) yaptıkları çalışma ile öğretmenlerin yaşlarının ilerledikçe “hükmetme” stilini daha az kullandıkları sonucuna ulaşmıştır ki bu sonuç da 46 ve üstü yaş aralığındaki öğretmenlerin daha az acımasız tutum sergiliyor olabileceğini göstermektedir. Öğretmenlerin yıllar geçtikçe tecrübeleriyle doğru orantılı olarak yumuşak/ölçülü bir kişilik sergiledikleri, sınıf düzenini sağlamada otoriter olmak yerine bilgi, beceri ve anlayış ile bunu ortaya koydukları düşünülmektedir. Öğretmenlerin okul ile olan uyumlarının yaş ilerledikçe hem formal hem de informal artmasının (Günbayı, 2000, s. 25) da 46 ve üstü yaş aralığındaki öğretmenlerin daha az acımasız tutum sergilemelerini sağlamış olabileceğini düşündürmektedir. Konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin tutumlarının yaşa göre anlamlı fark oluşturmadığı tespit edilmiştir (Çam ve Üstün, 2016, s. 468; Şen ve Doğan, 2021, s. 51).

Ergenlerde gözlenen akran zorbalığı ile okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda; öğretmenlerin önemsemez tutumu arttıkça, ergenlerin fiziksel kurban olma oranının arttığı belirlenmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu durumun beklenen bir sonuç olduğu görülmektedir. Şöyle ki; öğretmenin yaşanan zorbalık olaylarına sessiz kalması, öğretmenin bu tarz zorbaca davranışları önemsemediği, davranışlara izin verdiği; öğretmenin zorbaca davranışlara sessiz kalmaması ise bu tip davranışların kabul edilemez olduğu mesajını verebilir. Saldırgan davranışların sıradan görüldüğü okullarda zorbalık olayları sıkça görülmektedir (Wienke Totura vd., 2009, p. 572).

Ergenlerin, zorbalıkla mücadele ederken akran zorbalığına karşı net bir duruşu olan öğretmenlere gereksinim duyduğu bilinmektedir (Veenstra vd., 2014, s. 673). Kurbanların, zorbaların saldırgan davranışları karşısında kendilerini korumakta zorluk yaşadığı bilinmektedir (Günay ve Can, 2018, s. 266). Akran zorbalığı olaylarına sistemli bir şekilde karşı koyulmadıkça akran zorbalığı olayları bu şekilde uzun süre devam etmektedir (Olweus, 1995, s. 197). Akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin durumu öğretmenleriyle paylaştıklarında olayın daha büyüyerek kendilerine daha fazla zarar vereceği korkuları, öğretmenin bu olayı basit bir durum olarak algılayacağını düşünme gibi nedenlerden dolayı öğretmenleriyle konuşmaktan çekindiği için de öğretmenlerin önemsemez tutumunun kurban olma durumunu arttıracakları düşünülmektedir (Şen ve Doğan, 2021, s. 49). Öğretmenlerin zorbalık davranışlarını görmezden gelmesi, akran zorbalığı olaylarının artışına yol açmaktadır (Barboza vd., 2009, s. 111). Akran zorbalığının önlenmesi konusunda yapılmış çalışmalar öğretmenlerin akran zorbalığı konusundaki olumlu tutumlarının en önemli unsur olduğunu söylemektedir (Ahtola, Haataja, Kärnä, Poskiparta ve Salmivalli, 2012, s. 851; Veenstra vd., 2014, s. 674).

Araştırma sonunda öğretmenlerin insancıl tutumu arttıkça, ergenlerin fiziksel kurban olma ve izolasyon kurban olma durumlarının azaldığı ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin öğrencilere karşı anlayışlı ve duyarlı davranışları, öğrencilerin öğretmenlerine güven duymasını ve öğretmenlerinin zorbalık yapan kişinin davranışlarını engelleyeceklerine inanmalarını sağlamaktadır (Yaban, 2010, s. 60). Öğretmenlerin bu tarz destekleyici davranışları sınıf içinde saldırganlıktan bağımsız bir ortam yaratmalarına hem zorba hem kurban öğrencilere yardımcı olmaya çalışmalarına imkân sağlamaktadır (Doll, Song ve Siemers, 2004). Alan yazında öğretmenlerin, hem zorbaca davranışlar sergileyen öğrenciler üzerinde hem de zorbalığa maruz kalan öğrenciler üzerinde koruyucu ve belirleyici bir role sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, öğretmenlerin saldırgan olmayan sınıf kuralları oluşturması ve saldırgan olmayan davranışlarıyla model olarak hareket etmeleri kurban olma durumunu azaltmaktadır (Donat, Knigge ve Dalbert, 2018, s. 33). Yapılan araştırmalarda, araştırma bulgularına benzer olarak öğretmenlerden insancıl tutum sergileyenlerin daha etkili baş etme yöntemlerine hâkim olduğu ve bunun sonucunda da öğrencilerde problemleri davranışların görülmediği ortaya çıkmıştır (Şen ve Doğan, 2021, s. 43; Yurtal ve Yaşar, 2018, s. 69).

Araştırmanın sonunda, ortaya çıkan sonuçlar çerçevesinde şu öneriler yapılabilir:

- ✓ Çocukların cinsiyetçi yaklaşım konusunda ön yargıları yerleşmeye başlamadan okul öncesi dönemde iken çocuklara okul öncesi eğitim kurumlarında değerler eğitimi konularıyla ilgili çeşitli etkinlikler düzenlenebilir.
- ✓ Özellikle erkek çocuğu olan ebeveynlere cinsiyet ayrımı yapmaksızın çocuklara sevgiyle yaklaşmaları, çocuklarına sevgi dilini benimsetmelerini, duygularıyla baş etme becerileri kazandırmalarını sağlamak, severken şiddet göstermemeleri ve şiddeti öven söylemlerden kaçınmaları, aileler olarak olaylara cinsiyetçi yaklaşımdan çocuklara olumlu rol model olabilmeleri için aile eğitimlerinin verilmesi önerilebilir.
- ✓ Akademik başarısı düşük olan ergenler kendilerini kanıtlayabilecekleri, enerjilerini boşaltabilecekleri, başarıları oldukları etkinliklere yönlendirilebilir.
- ✓ Öğretmenlerin sınıflarında olumlu iklimi sağlayabilmeleri, zorbalık olaylarına yol açacak davranışlardan kaçınmaları, zorbalık davranışlarını fark etmede istendik tutumlar sergilemeleri için öğretmenlere hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.
- ✓ Aileler, çocuklarına küçük yaştan itibaren özgüven, öfke kontrolü gibi beceriler kazandırması, zorbalıkla mücadelede ailelerin yanlış tutum sergilemelerini önlemek için olumlu ebeveyn tutumları, iletişim becerileri, doğru rol model, problem çözebilme için düzenlenen aile eğitimlerine dahil olabilirler.

Etik Beyan

“Ergenlerin Akran Zorbalığı Algıları ile Öğretmenlerin Akran Zorbalığına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Etik kurul izni Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Alt Etik Kurulu’nun 15.10.2019 tarih ve 283 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları ilk yazar için %60, ikinci yazar için %40 şeklindedir.

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adalar Çelenk, T. ve Yıldızlar, O. (2019). Lise öğrencilerinde akran zorbalığı ve mağduriyetinin incelenmesi. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1, 24-31.
- Ahtola, A., Haataja, A., Kärnä, A., Poskiparta, E., ve Salmivalli, C. (2012). For children only? Effects of the KiVa Anti-Bullying Program on Teachers. *Teaching and Teacher Education*, 28, 851-859.
- Ateş, A.D. ve Yağmurlu, B. (2010). Examining victimization in Turkish schools. *European Journal of Educational Studies*, 2, 31-37.
- Atik, G. (2006). *The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness and academic achievement in predicting bullying among middle school students*. (Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, Ankara.
- Atik, G., Özmen, O., ve Kemer, G. (2012). Bullying and submissive behaviour. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 45, 191-208.
- Ayas, T. ve Pişkin, M. (2011). Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul türü bakımından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(3), 550-568.
- Ayas, T. ve Pişkin, M. (2015). Akran zorbalığı belirleme ölçeği ergen formu. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 316-324.
- Aypay A. ve Durmuş, E. (2008). Zorba, kendine güvenen ve zorbalıktan kaçınan tutumları sergileyen lise öğrencilerinin iş birliği yapma karakter özelliği açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41, 23-42.
- Barboza, G.E., Schiamberg, L.B., Oehmke, J., Korzeniewski, S.J., Post, L.A. ve Heraux, C.G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *J Youth and Adolesc*, 38, 101-121.
- Bayar, Y. ve Uçanok, Z. (2012). Ergenlerin dahil oldukları zorbalık statülerine göre okul sosyal iklimi ve genellenmiş akran algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12, 2337-2358.
- Beale, A.V. ve Scott, P.C. (2001). Bullybusters: Using drama to empower students to take a stand against bullying behaviour. *Professional School Counseling*, 4, 300-306.
- Berger, K.S. (2007). Update on bullying at school: Science forgotten? *Developmental Review*, 27: 90-126.

- Bilgin, A. (2007). Yatılı ve gündüzlü ilköğretim okulu öğrencilerinin zorbalığa ilişkin görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 8, 1-18.
- Bosworth, K., Espelage, D.I. ve Simon, T.R. (1999). Factors associated with bullying behaviour in middle school students. *Journal of Early Adolescence*, 19, 341-362.
- Brown, S.L., Birch, D.A. ve Kancherla, V. (2005). Bullying perspectives: experiences, attitudes, and recommendations of 9- to 13-year-olds attending health education centres in the United States. *Journal of School Health*, 75, 384-392.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). İlk ve orta ergenlikte akran zorbalığı: Gerçekleştiği yerler ve baş etme yolları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15, 68-82.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (28. baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Cooper, D. ve Snell, J.L. (2003). Bullying is not just a kid thing. *Educational Leadership*, 60, 22-25.
- Craig, W.M. ve Pepler, D.J. (2003). Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization. *The Canadian Journal Of Psychiatry*, 48, 577-582.
- Çam, E. ve Üstün, A. (2016). Öğretmenlerin mesleki tutumları ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişki. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 0-0.
- Çapri, B., Balci, A. ve Çelikkaleli, Ö. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin sınıf içi istenmeyen davranışlara ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 89-102.
- Çetinkaya, S., Nur, N., Ayvaz, A., Özdemir, D. ve Kavakcı, Ö. (2009). Sosyoekonomik durumu farklı üç ilköğretim okulu öğrencilerinde akran zorbalığının depresyon ve benlik saygısı düzeyiyle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 151-158.
- Demir, Y., Ersanlı, E. ve Kutlu, M. (2016). Öğretmenlerin tolerans düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. İçinde Ersanlı K. (Edt.), *bedeğe doğru insan (pdr sempozyumu II)*, (ss: 548-555), Samsun, Türkiye: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Derman, O. (2008). Ergenlerde psikososyal gelişim. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Adolesan Sağlık II, Sempozyum Dizisi*, 63, 19- 21.
- Doll, B., Song, S. ve Siemers, E. (2004). Classroom ecologies that support or discourage bullying. In, D, Espelage. ve S, Swearer. (Eds.), *Bullying in American schools: a social-ecological perspective on bullying prevention and intervention* (pp. 161-184). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Donat, M., Knıge, M. ve Dalbert, C. (2018). Being a good or a just teacher: Which experiences of teachers' behaviour can be more predictive of school bullying? *Aggress. Behav.* 44, 29-39.
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve önleyici bir program modeli*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dursun-Balanuye I, (2007). *Okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eroğlu, S.E. (2009). Saldırganlık davranışının boyutları ve ilişkili olduğu faktörler: lise ve üniversite öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 205-221.
- Esen, B.K. (2003). Akran baskısı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 2, 65-76.
- Espelage, D.L. ve Swearer Napolitano, S.M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? [mini-series] *School Psychology Review*, 12, 365-383.
- European Community European Social Fund (2001). *Bullying: A reader for the diploma for connexions personal advise*, rs. 1-77.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 511-537.
- Günay, Ş. ve Can, G. (2018). Zorbalıkla baş etmeye yönelik bir akran destek programının etkililiği. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 8, 266-294.
- Günbayı, İ. (2000). *Örgütlerde İş Doyumu ve Güdüleme*. Ankara: Özen Yayıncılık.
- Hanish, L.D. ve Guerra, N.G. (2000). Children who get victimized at school: What is known? What can be done? *Professional School Counseling*, 4, 113-119.
- İncedal, Z. (2012). *Karaman il merkezindeki ilköğretim ikinci kademede okuyan öğrencilerde zorba ya da kurban olma sıklığı ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.B.D, Kayseri.
- İrfaner, S. (2009). *Öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalık eylemleri ve zorbalık konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin tutum ve görüşleri*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jacobs, J.E., Bleeker, M.M. ve Constantino, M.J. (2003). The self-system during childhood and adolescence: Development, Influences and Implications. *Journal of Psychotherapy Integration*, 13, 33-65.
- Kabaklı Çimen, L. ve Karaboğa, Y. (2015). Yönetici ve öğretmenlerin ortaöğretim okullarındaki disiplin sorunlarına ilişkin görüşleri. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3, 613- 628.
- Kabil, M. (2010). *Sınıflardaki öğrenci sayılarının, zorbalık üzerine etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Karabacak, K., Ekşioğlu, S., Öztunç, M., Başçıçek, F., Soydan, E. ve Yaşar, V. (2015). Lise öğrencilerinin zorbalık davranışları. *Route Educational and Social Science Journal*, 2, 365-377.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 19. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, H. (2011). *İlköğretim okullarında zorbalığa yönelik geliştirilen programın etkisinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Köksal Akyol, A. ve Bilbay, A. (2018). Examination of the correlation between peer bullying, exposed to bullying, and emphatic tendencies of adolescents. *Journal of History Culture and Art Research*, 7, 667-675.
- Menesini, E., Smith, P., Genta, M., Giannetti, E., Fonzi, A., ve Costabile, A. (1997). Cross-national comparison of children's attitude toward bully/victim problems in school. *Aggressive Behaviour*, 23, 245-257.
- Mercan, H., ve Yıldırım Sarı, H. (2018). *Lise öğrencilerinde akran zorbalığı ve sosyodemografik değişkenlerle ilişkisi*. FNJN *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 26, 21-29.
- Morkan, M. ve Ara, N. (2020). Peer bullying. In P.M. Chernopolski, N.L. Shapekova, B. Ak, ve B. Sañar (Eds.), *Pediatrics and child development, e-book: Advances in Health Sciences Research*. (Section IV Chapter 28.) Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys*. Washington, DC: Hemisphere Press.
- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 196-200.
- Olweus, D. (2004). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. 9. Baskı. Blackwell, UK.
- Öğülmüş, S. (2006). Okullarda şiddet ve alınabilecek önlemler. *Eğitime Bakış*, 2, 16-24.
- Öztürk, N., Atlı, A. ve Kutlu, M. (2014). Ortaokul öğrencileri arasında zorbalık olaylarının bazı değişkenler açasından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 43-63.
- Pelendecioğlu, B. (2011). *Lise öğrencilerinde zorbalık olgusunun okul yaşam kalitesi ve empati değişkenleri bakımından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Pellegrini, A.D. (2003). Perceptions and possible functions of play and real fighting in early adolescence. *Child Development*, 74, 1459-1470.
- Pontzer, D. (2010). A theoretical test of bullying behaviour: Parenting, personality, and the bully/victim relationship. *Journal of Family Violence*, 25, 259-273.
- Sabuncuoğlu, Ö., Ekinci, Ö., Bahadır, T., Akyuva, Y., Altınöz, E. ve Berkem, M. (2006). Ergen öğrenciler arasında akran örselenmesi ve depresyon belirtileriyle ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 9, 27-35.
- Scarpaci, R.T. (2006). Bullying: Effective strategies for its prevention. *Kappa Delta Record*, 42, 170-174.
- Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Sourander, A., Helstelä, L., Helenius, H., ve Piha, J. (2000). Persistence of bullying from childhood to adolescence: A longitudinal 8 year follow up study. *Child Abuse and Neglect*, 24(7), 873-881.
- Storch, E.A., Phil, M., Nock, M.K., Masia-Warner, C. ve Barlas, M.E. (2003). Peer victimization and social psychological adjustment in Hispanic and African, American children. *Journal of Child and Family Studies*, 12, 439-452.
- Süzük, E. ve Akinci, T. (2022). Lise öğrencilerinin akran zorbalığına maruz kalma düzeylerini yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 62-79.
- şen, Z. ve Doğan, A. (2021). Öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin tutumlarının, akran zorbalığı ile baş etme stratejilerinin ve algıladıkları okul ikliminin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 46, 43-62.
- Tanhan, F. ve şentürk, E. (2011). Sınıf içi istenmeyen öğrenci davranışlarına yönelik öğretmen tutumları ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4, 44-53.
- Tezcan, M. (1997). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Kendi Basımı.
- Totan, T. ve Kabakçı, Ö.F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 575-600.
- Uysal, H. ve Dinçer, Ç. (2012). Okul öncesi dönemde akran zorbalığı. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 5, 468- 483.
- Ünal, N. (2019). *Akran zorbalığı ile ergenlerin algıladıkları aile işlevselliğinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., Winter, A.F., Verhulst, F. ve Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies, victims, bully/victims and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41, 672-682.
- Wienke Totura, Cm., Mackinnon-Lewis, C., Gesten, El., Gadd, R., Divine, Kp., Dunham, S. ve Kamboukos, D. (2009) Bullying and victimization among boys and girls in middle school: The influence of perceived family and school contexts. *J Early Adolesc*, 29, 571-609.
- Yaban, E.H. (2010). *Ergenlerin arkadaşlık niteliği, ebeveyn ve okul ortamında öğretmen destek ile akran zorbalığı/zorbalığa maruz kalma arasındaki ilişkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yaman, E. ve Ceylan Çuha, N. (2014). Sınıf öğretmenlerinin okul zorbalığına ilişkin tutumları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 435-448.
- Yaman, E. ve Türker, S. (2011). İlköğretim öğretmenlerinin çatışma yönetim stratejileri ve öfke ifade düzeyleri arasındaki ilişki. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-12.

- Yeşilyaprak, B. ve Dursun Balanuye, I. (2012). Okul zorbalığına ilişkin öğretmen tutumları ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4, 38-48.
- Yıldırım, M. (2016). Lise öğrencilerinde kendilik imgesinin okul başarısına etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 43, 157-168.
- Yıldırım, R. (2012). Akran zorbalığı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 39-51.
- Yılmaz, O. ve Destegüloğlu, B. (2021). Çocuk kitaplarında akran zorbalığı. *Millî Eğitim Dergisi*, 230, 241-257.
- Yoon, J.S. (2004). Predicting teacher interventions in bullying situations. *Education and Treatment of Children*, 27, 37-45.
- Yurtal, F. ve Yaşar, M. (2018). Öğretmenlerin sınıf yönetimi profillerine göre sınıflarında görülen akran zorbalığı. *SDU International Journal of Educational Studies*, 5, 64-75.
- Zarzour, K. (2000). *Facing the Schoolyard Bully. First Edition*. U.S.: Friefly Books.

EXTENDED ABSTRACT

Peer bullying can be defined as the most common type of violent and aggressive behaviour among children in schools (Öğülmüş, 2006, p. 17), as a result of bullying in schools, learning can also be negatively affected by this situation (Öztürk, Atlı ve Kutlu, 2014, p. 51). Peer bullying, especially in schools and among peers, is among the types of bullying that should be emphasized because it will damage the safe atmosphere of the school. Peer bullying, which is expressed with the word "bullying" in English, is expressed with the word "kabadayılık" in Turkish (Sabuncuoğlu et al., 2006, p. 28). In another definition, peer bullying is expressed as the "emphasis of strength through aggression, which occurs due to the imbalance in power" (Bilgin, 2007, p. 3). Peer bullying disrupts the social environment of the school, negatively affecting education for all children in the role of bully, victim, bully-victim, and spectator, regardless of their status, and may lead to a decrease in the quality of education (Karabacak et al., 2015, p. 366). Such that, due to bullying in schools, it is prevented from raising qualified people that the society will have in the future (Yıldırım, 2012, p. 48).

In this respect, the examination of peer bullying, which is an important problem among adolescents, may not only give an idea about eliminating the deficiencies in this issue but also draw attention to the peer relationships of adolescents. As a result of the study, information about how often peer bullying is experienced and how often those who are exposed to bullying use bullying can be obtained. It is thought that the suggestions in this research to prevent bullying will contribute to the literature and can be a source for parents, educators, those working in the field, and various laws or regulations.

This research, conducted to examine adolescents' perceptions of peer bullying and teachers' attitudes towards bullying, is limited to the data obtained from adolescents who are students between the ages of 14-18 and showed normal development in the Vocational and Technical Anatolian High School in the central districts of Sakarya province and with the teachers who work at this school for one year.

This study was carried out with the descriptive survey model, one of the quantitative research models. As it is known, descriptive research aims to describe the situation of interest. The method of the research is the scanning model, which is one of the descriptive research methods since it aims to determine the current situation.

The population of the research consists of adolescents aged 14-18 attending Vocational and Technical Anatolian High Schools in the central districts of Sakarya province and teachers who have been working in these high schools for at least one year. Sampling was formed from the general population by stratified sampling method. Stratified sampling was preferred because it was thought that more precise information about the subgroups could be obtained. In the stratified sampling technique, which is used to create samples with higher representation potential by reducing errors, samples are obtained from these layers after the universe is divided into lower layers. This sampling technique offers much higher precision with a smaller group compared to simple random sampling, as it leaves no layers unrepresented in the sample (Sencer ve Sencer, 1978, p. 454). Adolescents to be included in the study were determined according to their classes (9-10-11-12. grades) and gender. Teachers were selected according to the schools they work in and their gender.

As a result of the research, it has been found that; boys show more bullying behaviour than girls, adolescents who think they are bullied by their friends at school and who think they bully their friends at school score higher in the bully and victim dimensions, adolescents who perceive their academic achievement as low more likely to bully and be exposed to bullying, female teachers have more cruel attitudes than male teachers, teachers aged under 35 are more humane than those aged 36-45, teachers aged 36-45 are more disciplinarian than those aged under 35, and teachers aged 36-45 display more cruel attitude than those aged over 46, as teachers' uncaring attitude increases, the rate of physical victimization of adolescents also increases, while the humanitarian attitude of teachers increases, the physical and isolated victimization status of adolescents decreases.

A Quantitative Study on Aging and the Evaluation of Attitudes towards Aging: The Adiyaman University Example

Nurullah SELÇUK¹

Abstract

Aging has become an essential social phenomenon in developing countries. The underlying reason is the demographic aging conceptualized as the increase in the number of the elders within the general population. The demographic structure which changes rapidly transforms attitudes towards aging and the significance of the relationship between cultural patterns into an important social phenomenon which needs to be examined in the sociological aspects. Attitudes developed by the society towards aging and elderliness which contain the cultural codes of the society and doesn't actualize independent from the social values vary according to time. Within this context, the study aims to examine at which level is the perception of two different generations (y and z) towards aging and elderliness in the demographically aging populations. In this study, Elderliness and Aging Attitudes Scale was implemented whose validity and reliability had been tested before. As a result of the data obtained, aging and negative attitudes towards old age are associated with the decline in the social status of the elderly. The developments that cause the elderly to be dependent on others have been evaluated as one of the important causes of aging and negative attitudes towards old age. It has been observed that the attitude towards aging and aging negatively affects active aging, and withdrawal from life, which is the opposite of active aging, increases addiction. In the research, the low social status of the elderly was associated with aging and attitudes towards aging.

Keywords: Aging, Elderliness, Demographic Aging, Active Aging

Yaşlanmaya ve Yaşlılığa İlişkin Tutumların Değerlendirilmesine Yönelik Nicel Bir Çalışma: Adiyaman Üniversitesi Örneği

Öz

Yaşlanma gelişmekte olan ölkelerde önemli bir sosyal olgu haline dönüşmektedir. Bunun nedeni ise genel nüfus içerisindeki yaşlı sayısının artması olarak kavramsallaştırılan demografik yaşlanmadır. Hızla farklılaşan demografik yapı, yaşlılıkla ilgili tutumları ve kültürel örüntüler arasındaki ilişkinin anlamlılığını, sosyolojik yönden araştırılması gereken önemli bir olgu haline dönüştürmektedir. Toplumun kültürel kodlarını barındıran, toplumun değerlerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmeyen yaşlanmaya ve yaşlılığa karşı toplumun geliştirdiği tutumlar zaman göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, demografik olarak yaşlanan toplumlarda iki farklı kuşağın (y ve z) yaşlanma ve yaşlılık algısının hangi düzeyde olduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutumlar Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde yaşlanma ve yaşlılığa karşı olumsuz tutum, yaşlılığın sosyal statüsünde yaşanan düşüşle ilişkilendirilmiştir. Yaşlı bağımlılığına neden olan gelişmeler, yaşlanmaya ve yaşlılığa karşı olumsuz tutumun önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Yaşlanmaya ve yaşlılığa karşı tutumun aktif yaşlanmayı olumsuz etkilediği, aktif yaşlanmanın tersi olan yaşamdan geri çekilmenin de bağımlılığı arttırdığı görölmüştür. Araştırmada yaşlılığın düşük sosyal statüsü, yaşlanmaya ve yaşlılığa ilişkin tutumlarla ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Yaşlılık, Demografik Yaşlanma, Aktif Yaşlanma

Atıf İçin / Please Cite As:

Selçuk, N. (2023). A Quantitative Study on Aging and the Evaluation of Attitudes towards Aging: The Adiyaman University Example. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1123-1138. doi:10.33206/mjss.1245388

Geliş Tarihi / Received Date: 31.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.05.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Adiyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, n_selcuk2000@yahoo.com,

 ORCID: 0000-0002-9590-041X

Introduction

While aging had been an individualistic problem in the traditional societies, it has gained a social content nowadays. The reason is that the society ages rapidly. Decrease in fertility and adult mortality has resulted in the rapid increase in the number of elders within the general population while the increase in the number of elders resulted in population aging (Turkish Statistical Institute, 2022). This demographic transformation prevents the elder and the aging to be perceived as an economic, social, and cultural problem by ensuring the integration of the elderly into the active population through social policies such as social participation and active, successful, and healthy aging. Within this context, in this rapidly aging world, the perception of aging and elderliness is of great importance in terms of structuring the integration of elders into the active population. In this regard, the study evaluates the attitudes towards aging and elderliness in Turkey where the aging significantly increases among the total population and demographic aging becomes a reality consequently in accordance with various demographic characteristics. Accordingly, this study focuses on the attitude levels towards aging and elderliness which affects the elder's social participation and active aging. Findings obtained in the study are evaluated within the framework of modern and post-modern arguments according to gender, presence of an elder in need of care in a household as well as the attitudes of two different generations (y and z) towards aging and elderliness.

Biological aging (organ-specific aging) is essential for the individual's health. However, the individuals experience a social aging pursuant to the values of the social environment they live in. Social aging develops along with the aging of social structures, roles, social relations, and social bonds in parallel with chronological aging. In this respect, it's not expected that aging is disconnected from the social structure one lives in. This makes the perception of elderliness important in demographically aging populations. Aging is a period of change which affects quality of life (in the social, economic, and cultural sense) in a negative way. Nevertheless, society's perception of elderly person deepens the elderly problems. In a study conducted by Ulus (2020), it has been indicated that the prejudices developed against aging and elderliness and the negative attitudes have a negative influence upon active aging of the individuals within that society. In this regard, in developing countries who are rapidly aging, including Turkey, it of great importance that this issue is emphasized by handling the perception of aging and elderliness which can be an obstacle to active aging.

Changes delivered by industrialization and the new manufacturing type helped to transform today's demographic structure (Tufan, 2016, p. 67). Nevertheless, the main reason for the increase in the elderly population within the total population is the rapid decrease in death and birth rates. The decrease in death rates increase the number of populations who are likely to experience elderliness as well as their level of elderliness. The decrease in birth rates on the other hand, reduces the number of children and youngsters within the population and this situation increase the elderly rate within the general population (Tuna & Tenlik, 2017, p. 19). Since the beginning of 20th century, the changes in the cause of disease and death led to remarkable developments in life expectancy. At the beginning of 20th century, contagious and parasitic diseases were among the biggest health threats which will cost the lives of babies and children. Medical and technological developments had significantly decreased morbidity. This remarkable phenomenon led to the decreases in fertility and developments in longevity. Elders have constituted the increasing part of the total population along with the low number of children participating in the population and longevity. In more developed countries, fertility have decreased from approximately 3 births per woman in 1950's to 2 live birth per woman in 1970's. Fertility which is even more important for aging of the population decreases at a surprising rate in less developed countries. This rate has been reflected on the statistics as an average of 6 children in 1950 and 2 or 3 children in 2005. It has been observed that in 2006, in 44 less developed countries, fertility rates have dropped down to 2 children or lower (WHO, 2018, p. 4). Therefore, this emerging situation have led to the developments which enables questioning the social status of the elder once again. This change which actualized in the demographic structure during the transition period from the traditional society to modern society have significantly changed the perception of elder and elderliness. This perception which emerged during modern times is formed upon post-modern arguments, asserting that the patterns leading to the differences between generations today have become blurred. Determining the attitudes of young generations towards elders through analysis within the framework of these arguments reveals the main purpose of this study.

It has been observed that aging today has not received much philosophical attention in the past. Many philosophers were curious in their own era as to why elderliness did not arouse any interest in the field of religion, philosophy, and literature. Drawing attention more on death rather than aging have been interpreted as only several person reaching elderliness in a society while death being a threat of all ages. Back

in the days, in the studies of prominent philosophers, aging has been addressed only on the margins. In the Greek philosophy, elders are regarded as wise people. This is not because of their age, but because they have devoted their long life to working and thinking (Baars, 2010). Before modernity, in traditional societies, this situation has been different in terms of social systems where extended families are predominant due to the experiences of elderly and ownership. The source of energy was based on humans during the periods where economic sources were depended on agricultural economy. Therefore, extended family system was predominant in this economic conception projecting living together. The elders who were the oldest in the family has a reputable status in such societies (Canatan, 2008, p. 40). Lifestyle habits constituting the practices of the values holding the society together in daily life has been formed upon the information obtained from the elders who had experienced more experiential processes. Most important arguments forming these values had been originated from the narratives.

Narratives build and shape a person's life. They shape the process of continuation of life and constitute the identity (direction) of an individual or a population. Stories also establish the culture codes forming collective processes and their experiences. Therefore, stories told about aging in a certain period in a society constitute the cultural meaning of aging. These cultural meanings are also related with long-established narrative traditions. Narratives playing an important role in narrating cultural patterns of ideals such as the stories of Oedipus, Ulysses, Croesus, or Don Juan include some sort of practical intelligence or wisdom. These kinds of traditional stories found in each society's culture can widen the horizon of potential experiences of all the population in a society and offer the opportunity to re-interpret the meaning they can still bear for the societies. Elders were among the important narrators of this process which can be considered as social memory. In this sense, these configurations, culture formed as a result of people living together as a community in other words, has a functional role in the formation of life (Baars, 1997, p. 293-294). Therefore, during traditional periods where stories had such a big influence upon cultural life, elder's social value had indicated a much different status as compared to modern periods.

Modern life has matched the youth with the ideal and positioned it in the center of the ideal. This situation has caused elders to be disregarded and perceiving the aging process as an undesired situation in modern periods.

Ersözölü and Aydemir (2021, p. 20) emphasize that youthhood is portrayed as an appealing period to individuals due to certain dynamics built in the nature of modernity and it causes and increase in negative attitudes towards elderliness and elderliness to be regarded as a misfortune because of this created situation.

In short, before modern times, in societies where lifestyle habits are accommodated in accordance with traditional forms, the elder was embraced by the society. However, elderliness was regarded as a regular process in which the elder was cared by the relatives. Nevertheless, for the elders protected by the traditional world, modern world was far from being a safe harbor. In examination of the dynamics of this transformation created by the transition from traditional to modern for elders, it has been observed that one of the most remarkable factors is the differences in the manufacturing type. In the pre-modern societies, division of labor and specialization was more traditional in respect to economic livelihood. Intra-household division of labor and specialization were practiced rather in agricultural activities. While a demographic activity had not been observed in these types of relations of production, an economic conception focusing on production as needed were predominant. In the extended family type formed by this production type, while the elders are regarded as a wise person on account of their experiences, they also had an active role throughout the whole production. In this respect, the elders were regarded as reputable and valuable. The elders were wise in the eyes of the family in the micro sense and society in the macro sense as of the most effective instrument passing down their experiences to generations. In other words, the elder was the wise of the world where the narrative period was dominant (Bektaş, 2017, p. 13).

However, new lifestyle habits brought by modernity led to radical changes in these traditional values. Modern practices fulfilling the function of the elder who were regarded as the source of knowledge, had changed the social status of the elder. De Luce (1993) indicate that, apart from the opportunities provided by technological developments, modern Western tradition contains very few inspiring stories regarding elderliness and aging and that the practical wisdom styles regarding aging had almost faced extinction in modern period. This situation does not infer that there are no cultural narratives regarding aging any more today. Nowadays, cultural messages and dominant narratives are usually delivered via mainstream and social media. At this point, a cultural ambiguity has been observed on aging corresponding to two expanding markets. In modern period, the change caused by modern lifestyle habits in respect of attitudes towards the

elders and elderliness, have transformed into a more different tone today. There are two markets having an impact upon this. The first of these markets, commercially designed narratives. These narratives refer to the successful battle fought by the human nature against the wrinkles formed through the effect of chronological process, energy loss and dysmnesia. Ammunition for this battle consists of purchasable products in the form of expensive creams and pills. The other market focuses on providing care for the elders who have lost the battle of staying young forever. Political narratives turn into a pressure since these costs create certain pressure on collective financing. This impact encountered leads to the debates on care costs the aging society necessitates. These political narratives may lead to perceiving the image of trouble aging as a real burden for the society. Most gerontologic study exhibit that, when the financial source is provided by political organization, a one-sided approach is developed towards aging and that society can perceive this as a burden (Baars, 1997, p. 294). This approach demonstrates the most prominent attitude of modern period towards the elder. The number of elder increases in direct proportion to the rates of previous years. The passive status of this population and lessening its burden on the active population actualizes through elder's social, cultural, and economic participation. The success of the social policies pursued on actualizing active aging can be achieved by ensuring the positive change on the attitude towards aging and elderliness. Today, the resistance of elders has increased against social, cultural, and technological changes owing to the educatedness and digitalization in support of elderliness (Selçuk, 2022). Today, this force of harmony has led to elasticizing these strict boundaries between the generations. Examining this intergenerational harmony under the title of post-modern generation theory is essential in terms enlightening the intergenerational harmony today. Therefore, this study consists of an introduction part serving as the foreshadow of the post-modern generation theory.

Postmodern debates present the notion that concepts, theories and facts nest together. The design of the generations in respect of post-modern argument on the other hand, raises the statements asserting that the intergenerational boundaries have been exceeded, intergenerational differences have been blurred and that generations do not create a social and cultural tension unlike modern period. In this context, the study both evaluates whether the attitudes of generations y and z in respect of aging/elderliness pose an obstacle to the elder's integration to active population and analyses the opinions towards intergenerational cultural and social tension formed pursuant to post-modern debates.

Conceptual Framework

Aging and Elderliness

Aging represents the transformation a person experiences biologically and physically based on the chronological progression within the process from birth till death. It's a development process inclusive of not only a certain period, but the whole life cycle. In this context, aging contains physical and biological changes based on time. Elderliness on the hand, represents a certain period of a lifetime. According to many studies, this period, starts after 65 years of age to identify legal processes. However, it's not possible to determine a certain definition and age of onset for elderliness since its start time is reviewed in the social and cultural context. This is because elderliness does not only include physical, physiological, and chronological processes. It also includes the social relationships of the society in relation to aging and elderliness as well as the value attributed to the concept of elderliness. In this regard, the elder's social status differentiates the starting period and the process by affecting aging. According to Daniş and Efe (2016, p. 263), aging starts in mother's womb and represents the humanity's period of change within the stage until death. Elderliness on the other hand infancy, childhood, youth, and adulthood refers to a period containing people's similar development characteristics and differences in terms of a period as in youth and adulthood periods.

Although aging and elderliness are related to people's chronological and biological processes, describing this phenomenon by only sticking to these processes would not constitute a sufficient definition. Along with biological factors, physiological, psychological and sociological differences are essential factors in the development of elderliness. Therefore, while aging indicates the individual's own biological, psychological and physical condition, elderliness rather evaluates the social interaction results. Sociological aging aims to identify social condition created as a result of the increase of elderly population with a relatively newer perspective as compared to other aging types (Tuna & Tenlik, 2017, p. 5). Generally, when elderliness is mentioned, a silhouette of a person is visualized with such a style which cannot gain a place in society as of his or her dressing, walking and attitudes. There are many examples in Turkey that support this image and view and make people say, 'this is what is called old age'. However, elderliness should not only have

such an image. There are also elders who can run a marathon, study for doctorate in their 80's and go on a world tour who are over 100 years of age. The fact that most elders are perceived as in the first example in our country, and it is disregarded that the activities mentioned in the second example are deemed impossible is equivalent to ignoring the sun in cloudy days (Tufan, 2016, p. 2-3). In examination of this framework, it would not be wrong to state that elderliness fulfils a model bounded by the society.

Aging within The Historical Period

Attitude towards aging and elderliness had varied according to the differences in elder's status throughout history. In the traditional societies, while the possibility to have instruments of knowledge, skills and ownership as age increases, the elders had been in a better position in terms of realizing their selves as socially, culturally, and economically in comparison to the young individual. The means of status provided to the elders by these instruments inspired them to have an important place in society.

The first literary work mentioning the reputation and social value of elderliness is Iliad and Odyssey written by Homer in 8th century BC. In the saga, an elder hero is mentioned and there are opinions reflecting society's positive perspective on elderly in that period (Tufan, 2016, p. 97). The respect attributed to the elder in ancient times had been protected within the framework of religious approaches and had continued in the long-term. However, this value had started to disappear during 16-17th century and elderliness had become to be perceived as a period reminiscent of death. In this period where the elder had become to be disregarded, elders were considered as senile, unreasonable, physically weak and exploiter of the society in existence (Tufan, 2016, p. 99-100). Elderliness had become to be perceived as a population transforming into a problem due to the new lifestyle created by modernity. Dynamics of modernity featuring the individual have offered them an atomized or shattered Modernity draws young and old generations away from each other and keeps a serious distance among them socially. The dictation of modernity does not only actualize as elders not being welcomed by the youngsters. Nevertheless, elders also abstain from interacting with youngsters by staying within the social domain they have established. In this context, modernity preaches the necessity of the disintegration of generations, non-interaction between the generations and each generations' existence on their own dynamics (Aydın, 2015, p. 237). Therefore, modernity concretizes the distinction between the generations. When actualizing this distinction, it imposes the developments ensuring the alienation of each generation from one another. An elderly population who disapproves youngsters who are degenerated, detached from social values and who develop purposeless communication has emerged over against the population who live the youth glorified upon modernity by staying within the boundaries of their own social domain. Modernity increases intergenerational tension by providing both populations purposes that will satisfy them within their own dynamics and instruments to accomplish these purposes. In short, modernity offers lifestyle habits anticipating an atomized social life within the context of generations. Most concrete example for this is the individualized lives and extended family's transformation into nuclear family by dissolving.

As a result, industrial revolution and the new lifestyle brought along with it, introduced developments affecting elder's status. Along with industrialization, the labor force flooded into cities and the social value of elder had been decreased by women's rapid transformation to business life, transformation of traditional family type into nuclear family, increasing the importance attached to theoretical knowledge, occupations provided through school education gaining importance, division of labor and specialization becoming prevalent and life becoming more and more individualistic. Advanced industrialization led to perceiving elders as a burden on the shoulders of the active population, questioning elders' social status once again under the influence of modernity. Since advanced industrialization, urbanization and technological developments and medical breakthroughs introduced enhancements that will increase human lifespan, hence extended lifespan brought demographic aging. Along with demographic aging, scientific studies conducted for the purpose of unloading the burden aging creates for society which is perceived as a social problem have developed ways of seeking active aging by bringing elder's status into question. Elderliness becoming an essential social fact within the society have led to thought systems causing it to be analysed from a different perspective, multidisciplinary approach and through a rational sense. This perspective raises the topics of paving the way for making the activist role of the elder a social subject within the active population once again and questioning the status of the elder nowadays. This situation implies turning the dynamics of modernity upside-down. Successful aging which is one of the starting points in respect to the developments reducing the intergenerational tension, anticipates lifestyle habits that can be defined as postmodern generation tendency since it reactivates elder's life energy. Modernity would not have predicted that gradually aging society would lead to seeking elder's integration to the active population. Demographic

structure aging through opportunities provided by the modernity have caused the generations to get closer to each other and discovered this post-modern condition related to generations.

Active Aging and Structural Change within The Perspective of Gerontology Hypothesis

Demographic transformation causing aging to gain a social significance have made it available to achieve a scientific content through processing information regarding elderliness. Abstract links and criticism at the level of establishing a hypothetical order for these contents have made it available to be interpreted by broader social environment.

Disengagement theory

The disengagement theory is based on the notion that it's healthier for the individuals to maintain a passive life by aging both in their own eyes and in the eyes of the society. The theory argues that the satisfaction and the happiness gained in life will be achieved through the acceptance of this notion. The base of this theory is the notion that the elders will gain a higher life-satisfaction and make more realistic evaluations by isolating themselves from active life (Gitmez, 2000, p. 65). Therefore, the disengagement theory, states that the individuals who isolate themselves from active life will be able to achieve self-realization within their own social environment more effectively. The biggest criticism brought against this theory is the thought that elders are trapped into their own environment due to being perceived as incompetent, low skilled and lacking in potential in terms of social participation by the society physically, mentally, socially, and culturally. In this respect, the critics have turned towards the issue of increasing the elder's addiction potential by enabling the elder to be socially isolated.

The disengagement theory asserts that for the elders to maintain a better, relaxed and a peaceful life for the rest of their lives they should isolate themselves from active population. This theory could not anticipate that the elder withdrawing himself/herself along with retirement by isolating from active life will cause them to be perceived as a burden for the active population in time. Therefore, the opportunities provided for the elders who disengage themselves from active life along with retirement may increase the elderly issues such as elderly discrimination, becoming isolated and social isolation with the notion that they do not deserve these opportunities after a specific period (Selçuk,2022, p. 45-46).

Activity theory

Throughout their lives, while individuals are provided adequate protection, safety, and care on account of their physical, social and mental health potentials when they need help, their social participation is achieved according to the condition whether their needs are fulfilled (WHO, 2002, p. 12). In this respect, active aging focuses on the elderliness which can be achieved successfully by enabling the individual's physical, economic, cultural, and social participation. Active aging is inclusive of the behaviour which will increase the harmony in the social structure the individual lives within the compass of the social environment. In this sense, while an active life protects elder's mental and physical health, it also decreases the possibility of addiction.

According to the activity theory, the basis of the elder's active lifestyle habits depends on the lifestyle before elderliness. Socio-economic level and health status which has significant impact on the formation of lifestyle are important variables for active aging. The activity theory suggests that elders who accomplish active participation are more harmonized within the society and satisfied in life compared to the elders who disengage from life (Kalınkara, 2016, p. 27-28). Therefore, elders' social participation and interaction with active population facilitates their cohesion towards social change by providing an active lifestyle.

The word "Active" does not only indicate the ability to be active physically or participate in the labor force, but also consistent participation in social, economic, cultural, moral and citizenship affairs. Retired individuals can continue to actively contribute to their families, peers, communities, and nations. Active aging aims to extend healthy life expectancy and enhance quality of life for all individuals including the ones who are fragile, disabled and in need of care. The concept of health refers to the state of physical, mental, and social wellness. Therefore, policies and programs developing mental health and social network within the scope of active aging are as essential as the ones that improve physical health condition (WHO, 2002, p. 12).

Modernization theory

Changes presented by industrialization and new production types enabled the formation of the demographic structure of modern-day (Tufan, 2016, p. 67). Nevertheless, the main reason for the increase

of elderly population within the total population is the rapid decrease in the death and birth rates. The decrease in death rates increase the population who are likely to experience elderliness and the levels of advanced elderliness. On the other hand, the decrease in birth rates reduces the child and youngster rate within the population and this situation increases the elderly rate within the general population (Tuna & Tenlik, 2017, p. 19). Since beginning of 20th century, changes in the causes of disease and death have led to notable developments in life expectancy. At the dawn of 20th century, the biggest health threats consisted of contagious and parasitic disease which will cost the lives of babies and children. Medical and technological developments have significantly decreased morbidity. This notable phenomenon led to the decrease in fertility and greater longevity. Elders have constituted the increased part of the total population along with a smaller number of child population and longevity. In more developed countries, fertility have decreased from approximately 3 births per woman in 1950's to 2 live birth per woman in 1970's. Fertility which causes the population to age decreased at a surprising rate in less developed countries. This rate has been reflected on the statistics as an average of 6 children in 1950 and 2 or 3 children in 2005. It has been observed that in 2006, in 44 less developed countries, fertility rates have dropped down to 2 children or lower (WHO, 2018, p. 4). Considering all of these, the main perspective of modernization theory developed for elderliness is based on the fact that the positioning of elders in the society within historical process varies according to the characteristics of the specific period. This differentiation is described as of two important periods at traditional and modern level (Tufan, 2016, p. 152).

Along with modernization, theoretical knowledge has gained more importance compared to previous period. Therefore, the education provided under theoretical knowledge has become important. It has become easier for the individual who are able to obtain the physical, mental, economic, social, and cultural skills and abilities provided by the education and who have aged within this process to gain active participation roles which can achieve successful and active aging. When the issue is approached from this framework, is exhibited that modernization did not have a negative impact upon the elders' social status; in fact, it has channelized the channels of capitals (cultural capital) which will add value to them. Devices and services provided and developed by modernity have provided the elder with medical and technological support and have contributed to the individual's social existence. As a result, it can be indicated that modernity and all the opportunities provided by it have handed the value to be attributed to elder by the society to elder's individual effort (Selçuk, 2022, p. 44).

Social Aging

Social structure affects elders' social status, habit of mind, activity, and development potential. Therefore, the course of elder's efficiency and position in the society within historical process, elder's organizational structure and social relationships are directly associated with the current society (Backes & Clemens, 2017, p. 110). Examining aging via its social content appearance through a discipline have presented the elderliness type which had been evaluated lastly in the field of gerontology. Sociology has assessed elderliness as a social fact as of the mid-20th century. The reason behind sociology being late to focus on this social fact is related with the fact that elderliness is still not prevalent enough within the general population to create a social issue. Demographic aging which took place earlier in Europe have caused European sociology to become acquainted with elderliness earlier. Demographic aging has made it necessary to reinterpret the existence of elder within social life and reveal the manifestations of this reinterpretation. Hence, increase in the number of elders have exhibited that not all people age the same way, monotonously and on equal terms and that the value attributed to elder, and the social status determined by the current society is an essential factor in terms of aging. This also presents that social life is a factor which is as important as other types of social aging (chronological, biological, and physical).

Aging and elderliness have been mentioned in sociology as a fact in 1950's and 60's and two essential tendencies have contributed to the development of the issue. The first of these is the scientific examination of elderliness along with demographic aging through a discipline as required by being a social state and trying to discover all its aspects. The latter is the interpretation of functionalist perspective (Talcott Parsons) which was prevalent at that time in the field of sociology in respect of elder's functional characteristics within the society (Weymann, 1994, p. 349).

Until now, explanations at the conceptional level regarding aging and elderliness have revealed the reasons of the analysis which will be conducted in the study. Within this context, the evaluation of how the attitude towards aging and elderliness is perceived by generations y and z nowadays (in regard to university students selected as the study sample), is of great importance in terms of elderly employment, social

interaction, social and cultural participation. New lifestyle habits brought by modernity in contrast with traditional periods, have presented a perception suggesting that elderliness and elders must be avoided and emphasizing that elders must withdraw from society as being positioned as elderly. The following hypotheses were created for the purpose of determining which level this condition is being discussed within the framework post-modern arguments.

H_{1a} Students' attitudes towards elder's physical self-perception varies according to gender.

H_{1b} Students' attitudes towards elder's physical self-perception varies according to age.

H_{1c} Students' attitudes towards elder's physical self-perception varies according to the presence of an elder in need of care in a household.

H_{2a} Students' attitudes towards the difficulty in accepting elderliness varies according to gender.

H_{2b} Students' attitudes towards the difficulty in accepting elderliness varies according to age.

H_{2c} Students' attitudes towards the difficulty in accepting elderliness varies according to the presence of an elder in need of care in a household.

H_{3a} Students' attitudes towards the perception of social burden in respect of aging varies according to gender.

H_{3b} Students' attitudes towards the perception of social burden in respect of aging varies according to age.

H_{3c} Students' attitudes towards the perception of social burden in respect of aging varies according to the presence of an elder in need of care in a household.

H_{4a} Students' attitudes towards the positive image of elderliness varies according to gender.

H_{4b} Students' attitudes towards the positive image of elderliness varies according to age.

H_{4c} Students' attitudes towards the positive image of elderliness varies according to the presence of an elder in need of care in a household.

Method

The Population and Sample of The Study

It is known by the public that the attitude towards elders and aging in the Eastern regions of our country is more positive in comparison to that of Western regions. In this respect, this study is aimed to evaluate the attitude towards aging and elderliness in one of the Eastern cities which is considered to have more traditional background. In this context, as one of the cities preserving its traditional social fabric, the city of Adiyaman has been determined. University has been specified as the most effective domain that can assess the social, economic, and cultural interactions of the period we are living currently in the academic sense and approach generations y and z. The study population consists of the students in Adiyaman University located in the Turkish city of Adiyaman. The study sample consists of 633 people who are selected among the population, and which is higher than the minimum acceptable sample size of 384 people for other populations (Gürbüz & Şahin, 2018).

The sample was specified according to convenience sampling method. This sample choice is actualized with the field application until reaching up to the required number of people (Gürbüz & Şahin, 2018). The aim of the study was to evaluate the attitudes of two different generations towards aging and elderliness. In this regard, the scales were carried out both online and face-to-face to reach adult students who extend school and participate remotely.

The Purpose and Importance of The Study

Loneliness is one of the most important issue whose anxiety level increases along with aging. Nevertheless, apprehension cruising along with this is the anxiety in regard to feeling that an independent and autonomous life will be lost (Soulières & Charpentier, 2022). Global demographic context of modern society is characterized by the increasing percentage of elderly people. Today, 20% of the total population of the developed and developing countries are over 65 years old. As a result, while there is a serious aging rate occurring all over the world, naming this significant demographic population as vulnerable creates a demographic anxiety to a considerable extent (Yuhua, 2021). All kinds of activities designed for ensuring

the social participation of elders among the active population who had become an important population demographically along with society's rapid aging, is considered as a criterion for aging. Within this context, there is a relationship between active aging and social aging. Therefore, social aging can be considered as the most important change in today's societies.

One of the most important obstacles to active aging is the society's conception toward elders. Within this context, the attitude developed towards elders and elderliness affects level of active aging success within that society. This study aims to evaluate university students' perception of elderliness along with the increase of elderly population within the society nowadays.

Data Collection Tool

In the study, Elderliness and Aging Attitudes Scale whose reliability and validity has been assessed previously was used as the data collection method. Elderliness and Aging Attitudes Scale is scale consisting of 45 statements and 4 sub-dimensions (Otrar, 2016). Furthermore, in the study, questionnaire form created for the information regarding the participants' demographic information was completed.

Data Analysis

Certain pre-processes were applied and operationalized for analysis with the intention of examining the conformity of the data collected for analyzing the hypotheses specified in the study. Within this context, missing value and extreme value analysis was performed on the obtained data. No lost data was discovered in the data set as a result of the analysis conducted for the purpose of determining whether there are any missing data. Extreme values were determined via analyzing the Mahalanobis distance (Hair, Black, Babin & Anderson, 2014). The findings obtained were excluded from the data set since 4 sets of data were extreme values according to Mahalanobis values. 633 people had participated in the study. The analyses were performed out of 629 data after excluding 4 of them from the data set as a result of extreme value analysis. Skewness and kurtosis values were examined for the purpose of testing the normality of the data. As a result of this examinations, it can be indicated that data has displayed normal distribution since the kurtosis (0,097) and skewness (0,195) values ranged between -1,5 and +1,5 (Tabachnick & Fidell, 2013; Kline, 2016). Out of the discrimination tests, parametric tests were preferred since they have been detected that the data displayed normal distribution.

The scale used in the study is a scale whose reliability and validity has been tested previously (Otar, 2016). Exploratory Factor Analysis (EFA) has been applied for the purpose of examining the relationship between the statements in the scale. Therefore, the validity of the scale on the determined sample was tested. Moreover, Cronbach's alpha coefficient was analysed within the framework of the scale's reliability analysis. Data on the findings mentioned above are provided on the table below.

Table 1. *Validity and reliability findings of elderliness and aging attitudes scale (EAAS)*

No.	Dimensions	Statements	Component Values				Covariance	Eigenvalues	Variance Extracted	Cronbach's Alpha
			1	2	3	4				
Y16	Low Physical Self-Perception of Aging	It gets harder for people to improve themselves as they get older.	,763				35,774	13,952	50,65	0,928
Y17		It gets harder to make friends as we get older.	,668							
Y15		Growing older makes people close-minded.	,646							
Y13		Elders find it difficult to manage social relationships	,627							
Y14		It gets harder for people to control their own behavior as they get older.	,580							
Y18		People get haunted by fear of loneliness as they get older.	,572							
Y19		People's self-confidence decreases as they get older.	,555							
Y26		An elder usually has a low work performance.	,544							

Table 1 continued. *Validity and reliability findings of elderliness and aging attitudes scale (EAAS)*

No.	Dimensions	Statements	Component Values				Covariance	Eigenvalues	Variance Extracted	Cronbach's Alpha
			1	2	3	4				
Y4	Difficulty of Accepting Aging	It gets harder to cope with life issues as we grow older.	,544							
Y31		Elderliness hinders a person's creativity.	,542							
Y23		People run out of steam as they get older.	,540							
Y10		I'm afraid of getting old.	,784							
Y1		The thought of "Growing old" is extremely disturbing.	,739							
Y5		Thinking of getting older makes me sad.	,728							
Y39		The effect of elderliness makes people feel vulnerable.	,716				6,305	2,459		
Y38		Never-ending health issues come to my mind when I think of elderliness.	,711							
Y42		Feeling of getting old makes me feel depressed.	,702							
Y34		Perception of Social Burden in Respect of Aging	Aging means gradually being degraded.		,775					
Y44	People get ridiculed by youngsters as they get older.			,698						
Y35	Elders cannot evaluate themselves objectively.			,641						
Y45	Elderliness means being a burden to relatives.			,638		4,536	1,769			
Y12	People become more talkative as they grow older.			,554						
Y40	Becoming unbearable for others is what you call aging.			,501						
Y32	Positive Image	Elder means a smart person.		,744						
Y43		You get respect as you get older.		,699		4,033	1,573			
Y30		People become more tolerant as they get older.		,687						
Kaiser-Meyer-Olkin sampling adequacy evaluation								0,939		
Bartlett's test of sphericity								Approximate Chi-square	13068,219	
								Degree of freedom	741	
								Significance	0,000	

Exploratory Factor Analysis (EFA) was applied with intent to test the construct validity of Elderliness and Aging Attitudes Scale (EAAS) and examine its relationship in terms of factor analysis. Two different methods were used for this analysis. The first one is the principal components and the other is the direct oblimin method.

When analysing the table above, Kaiser-Meyer-Olkin sampling adequacy is observed as .939. On the other hand, it can be argued that the preconditions required for factor analysis were met and the data are in conformity with factor analysis since the Bartlett's test of sphericity results were significant as well. When examining Table 1, it was observed that the factor loadings were also above .50. Therefore, it can be stated that the statements were adequate in representing the created dimension. Eigenvalue statistic being above 1 is among the obtained findings. In addition, the value of variance extracted being at 50,65 is an indication that the measurement tool has measured the desired result adequately. It has been observed that Cronbach' Alpha value obtained as a result of reliability analysis turned out to be .928 and this value shows that the scale is at a sufficient level in terms of the reliability of the scale (Hair et al., 2014). According to these findings obtained, it can be indicated that the construct validity of the scale is satisfied.

It has been discovered that, as a result of Exploratory Factor Analysis, Elderliness and Aging Attitudes Scale consisting of 45 statements constitute a structure with 4-factor sub-dimensions and that these 4 factors represent 50,65% of the total variance. According to these results, it has been concluded that Elderliness and Aging Attitudes Scale showed valid characteristic. In addition, while the scale was represented by the first sub-dimension at the rate of 35,77%, the second at 6,31%, third at 4,53% and fourth at 4 % respectively.

6 questions were excluded from the scale since the Exploratory Factor Analysis results had not satisfied the construct validity. As a result of Exploratory Factor Analysis which was re-assessed, 13 statements under various dimensions which stayed below 0,50 were also excluded from the scale.

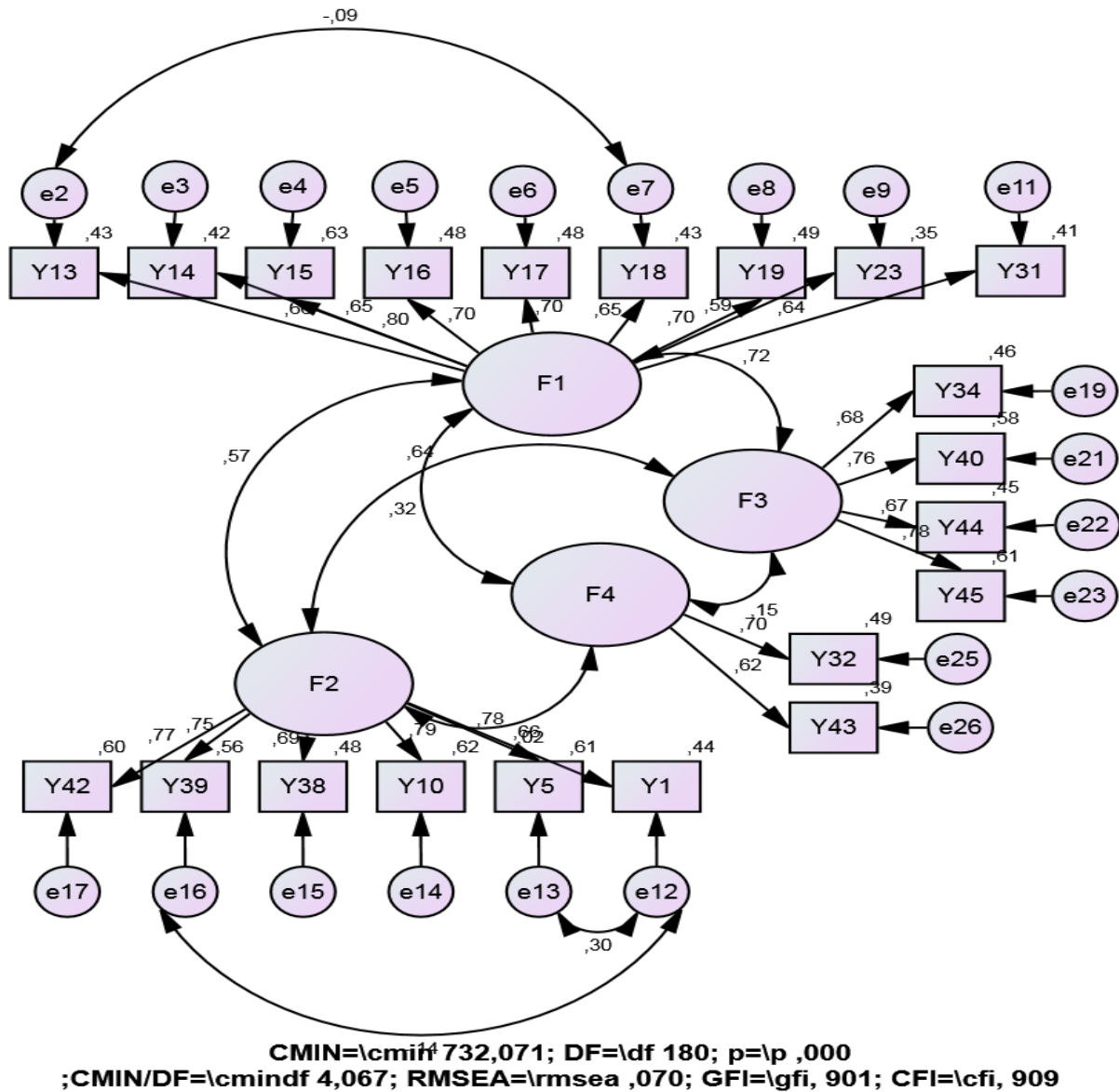

Figure 1. Path diagram and goodness-of-fit results of confirmatory factor analysis (CFA) of elderliness and aging attitudes scale

When examining Figure 1, paths are shown according to the relationships at the significance level of only 0,05 (95%). As a result of the conducted analysis, certain statements have been excluded from the scale to increase Goodness-of-Fit values and covariances were created between certain statements. Goodness-of-Fit values provided under Figure 1 show that the model is supported excellently (Gürbüz & Şahin, 2018). Within this context, data are supported by the created model. Structural Equality Model (SEM) results on the structural model verified on Figure 1 is shown on Table 2.

Table 2: Structural equality model results of the study model

Items	Path	Factors	β_0	β_1	S.E.	C.R.	P
Y13	<---	F1	0,658	1,179	0,083	14,195	***
Y14	<---	F1	0,65	1,143	0,081	14,102	***
Y15	<---	F1	0,796	1,401	0,085	16,563	***
Y16	<---	F1	0,696	1,25	0,084	14,915	***
Y17	<---	F1	0,695	1,195	0,08	14,909	***
Y18	<---	F1	0,653	1,157	0,082	14,098	***
Y19	<---	F1	0,703	1,227	0,082	15,035	***
Y23	<---	F1	0,589	0,952	0,073	12,975	***
Y31	<---	F1	0,641	1			
Y1	<---	F2	0,663	1			
Y5	<---	F2	0,779	1,14	0,058	19,498	***
Y10	<---	F2	0,788	1,191	0,073	16,33	***
Y38	<---	F2	0,691	0,991	0,067	14,763	***
Y39	<---	F2	0,751	0,999	0,067	14,983	***
Y42	<---	F2	0,772	1,034	0,064	16,099	***
Y34	<---	F3	0,681	1			
Y40	<---	F3	0,763	1,146	0,071	16,207	***
Y44	<---	F3	0,674	1,024	0,07	14,639	***
Y45	<---	F3	0,779	1,144	0,069	16,462	***
Y32	<---	F4	0,702	1			
Y43	<---	F4	0,624	0,83	0,159	5,223	***

β_0 = Standardized values β_1 = Non-standardized values ***= $p < 0,005$

It has been discovered to what extent latent variables can be represented by observed variables by applying first level Confirmatory Factor Analysis (CFA) to the corrected measurement model. Variance of the factors calculated for the purpose of determining the validity and reliability of the measurement model and standardized and non-standardized values are given on Table 2. When examining Table 2, it has been observed that the parameters in the measurement model represent the standardized and non-standardized factor loadings, standard errors, and t values. Path coefficients of all the items included under the personal values on Confirmatory Factor Analysis were found statistically significant (Gürbüz & Şahin, 2018).

Findings

Table 3. Unpaired t test results according to gender

Dimensions	Gender	N	X	Equality of Levene's Test		T	P	Accept /Reject																														
				F	P																																	
Low Physical Self-Perception of Aging	Female	396	2,9199	0,0030	0,985	-4,750	0,000*	Accept																														
	Male	220	3,2227						Difficulty of Accepting Aging	Female	396	2,9806	1,573	0,210	-0,602	0,547**	Reject	Male	220	3,0303	Perception of Social Burden in Respect of Aging	Female	396	2,3497	18,235	0,000	-3,187	0,002*	Accept	Male	220	2,5788	Positive Image	Female	396	2,9082	0,001	0,982
Difficulty of Accepting Aging	Female	396	2,9806	1,573	0,210	-0,602	0,547**	Reject																														
	Male	220	3,0303						Perception of Social Burden in Respect of Aging	Female	396	2,3497	18,235	0,000	-3,187	0,002*	Accept	Male	220	2,5788	Positive Image	Female	396	2,9082	0,001	0,982	-5,584	0,000*	Accept	Male	220	3,2742						
Perception of Social Burden in Respect of Aging	Female	396	2,3497	18,235	0,000	-3,187	0,002*	Accept																														
	Male	220	2,5788						Positive Image	Female	396	2,9082	0,001	0,982	-5,584	0,000*	Accept	Male	220	3,2742																		
Positive Image	Female	396	2,9082	0,001	0,982	-5,584	0,000*	Accept																														
	Male	220	3,2742																																			

* $p < 0,005$, ** $p > 0,05$

Unpaired t test has been conducted for the purpose of evaluating the difference between participants' attitude towards aging and elderliness and gender. As a result of the findings obtained, it has been observed that there is not any significant difference between difficulty of accepting aging which is the sub-dimension of the scale and gender ($p > 0,005$). It has been discovered that there is a significant difference between the gender variable and other variables which are low physical self-perception of the elder, perception of social burden in respect of aging and positive image dimensions ($p < 0,005$). Within this context, while the hypotheses of H1a, H3a and H4a were accepted, the hypothesis of H2a were rejected.

Table 4. *Unpaired t test results according to age*

<i>Dimensions</i>	<i>Age</i>	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>Equality of Levene's Test</i>		<i>T</i>	<i>P</i>	<i>Accept /Reject</i>
				<i>F</i>	<i>P</i>			
<i>Low Physical Self-Perception of Aging</i>	18-22	183	3,2245	0,575	0,449	4,833	0,000*	Accept
	23-42	433	2,9450					
<i>Difficulty of Accepting Aging</i>	18-22	183	3,0692	3,585	0,059	1,171	0,227**	Reject
	23-42	433	2,9684					
<i>Perception of Social Burden in Respect of Aging</i>	18-22	183	2,6412	3,314	0,069	4,061	0,000*	Accept
	23-42	433	2,3430					
<i>Positive Image</i>	18-22	183	3,0401	1,500	0,221	0,419	0,983**	Reject
	23-42	433	3,0385					

* $p < 0,005$, ** $p > 0,05$

According to the results of the unpaired t test conducted for the purpose of evaluating the difference between participants' attitude towards aging and elderliness and age, it has been discovered that there is a significant difference between low physical self-perception of the elder, perception of social burden in respect of aging and the variable of age ($p < 0,005$). The analysis exhibit that there is not any significant difference between the other sub-dimensions of difficulty of accepting elderliness and positive image and age ($p > 0,005$). Within this context, while the hypotheses of H1b, H2b and H3b were accepted, the hypothesis of H4b were rejected.

Table 5. *Unpaired t test results according to the presence of an elder in need of care in a household*

<i>Dimensions</i>	<i>Are There Any Elders in Your Household Who Are in Need of Care?</i>	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>Equality of Levene's Test</i>		<i>T</i>	<i>P</i>	<i>Accept /Reject</i>
				<i>F</i>	<i>P</i>			
<i>Low Physical Self-Perception of Aging</i>	Yes	133	3,1381	0,290	0,590	2,208	,028*	Accept
	No	483	3,1617					
<i>Difficulty of Accepting Aging</i>	Yes	133	3,172	0,334	0,564	2,462	0,015*	Accept
	No	483	2,943					
<i>Perception of Social Burden in Respect of Aging</i>	Yes	133	2,603	4,534	0,034	2,851	0,005*	Accept
	No	483	2,3796					
<i>Positive Image</i>	Yes	133	3,2030	5,655	0,18	2,529	0,012*	Accept
	No	483	2,9938					

* $p < 0,05$, ** $p > 0,05$

When examining the relationship of difference between the variable of participant's presence of an elder in need of care in their household and their attitude towards aging and elderliness, significant difference has been discovered between elder's low physical self-perception, difficulty of accepting aging, perception of social burden in respect of aging and positive image ($p < 0,005$). Within this context, it has been observed that all hypotheses were accepted.

Conclusion and Discussion

Active aging is the elder's maintaining their lives within the society in the social, economic, and cultural sense and nesting with the active population. However, many developments emerged by modernity have given birth to the developments that cause the elders to be regarded as a population within the society henceforth and the notion and theoretic approach that it's a more accurate decision for the elder to withdraw from society for the sake of the advancement of social system has gained importance. This had a negative effect on the elders' social existence, namely economic employment, being present in the center of the social life and cultural participation. The elders who had been unable to make their presence felt socially had experienced a significant status loss within the society. In this respect, that social position of the elders is related with their social existence. There is a relationship between the social value attributed by the society and social position. However, although elders have a valuable and important position in the traditional societies, they do not have an active actuator identity. Even though the elders are considered valuable in the traditional structures, they have withdrawn from life socially, culturally, and economically. Elders who had lost their characteristics of respect along with modernity, they have been pushed into loneliness now with

their inactive status. In this respect, the negative attitude towards the elders whose numbers increase significantly within the total population along with social aging is turning into a significant social problem causing the elder to become both isolated psychologically and leading to the perception that their maintenance costs (pension rights) create a social burden. The status of the elders also affects their attitude towards aging. Acknowledging elderliness, fear in brough along with the idea of elderliness, depression and unhappiness is also essential in terms of the mental health of individuals who will age. All these outcomes show that elders becoming a part of the active life within the society shape upon the attitudes towards them.

When considering the study data, it has been observed that there had not been any significantly negative attitudes developed against the elders and aging; however, women had approached more empathetical towards elders when compared to men. While it has been observed that as a generation, generation y had developed more positive attitudes in comparison to generation x, individuals whose households include elders in need of care display more negative attitudes in comparison with the ones whose households do not include elders in need of care. In the study, in respect of elderliness turning into a social problem, it has been concluded that for the people who face problems connected with elders and elderliness develop more negative attitude against aging and elderliness. It has been observed that individuals who observe through experience the dependence of the elder economically, socially, and culturally, develop a higher level of negative attitudes against aging and elders. Active aging on the other hand, is an essential social policy leading to the elimination of many similar problems. These developments illustrate the importance of active aging.

- Active aging rescues the elders from dependence by enabling their economic, cultural, and social participation. The elder individual saved from dependence through active aging can have the opportunity to live a more quality life and achieve satisfaction with life through economically, socially, and culturally.
- Active aging causes the elderliness to have a social reflection as not being considered as a period to be avoided, but a period which the stocks obtained (socially, culturally, and economically) can be used efficiently. This situation can lead to the elimination of this negative attitude against aging which has become a vicious cycle and an obstacle to active aging.
- The notion that elders are regarded as a burden on the active population (aged between 14-65) is eliminated. While this situation enables the elders' social value to increase, it prevents the consideration of seeing elderliness as a social problem.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*A Quantitative Study on Aging and the Evaluation of Attitudes towards Aging: The Adiyaman University Example*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Aydın, M. (2015). *Sociology of change*, İstanbul:Açılım Publishing.
- Baars, J. (1997). Concept of time and narrative temporality in the study of aging, *Journal of Aging Studies*, 11(4), 283-295. doi.org/10.1016/S0890-4065(97)90023-2
- Baars, J. (2010). A philosophy of aging, time and finitude. T.R. Cole, R. Ray & R. Kastenbaum (Eds.), *A Guide to Humanistic Studies in Aging* (pp. 105-120). Baltimore: John Hopkins University Press.
- Backes, G. M. & Clemens, W. (2017). Aging and sociology of aging, İ. Tufan & M. Durak (Eds.), *Gerontology Interdisciplinary Collaboration I* (pp. 107-126). Ankara: Nobel Akademi Publishing.
- Bektaş, O. E. (2017). Being older in the postmodern world, *Elderly Issues Research Journal (EIRJ)*, (10)2, 9-18. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/339083>
- Canatan, A. (2008). *Aging in social aspects*, Ankara:Palme Publications.
- Danış, M. Z. & Efe, F. (2016). Active aging, V. Kalnkara (Eds.), *Interdisciplinary Approaches to Aging, Problems, Solution* (pp. 230-255). Ankara: Nobel Publishing.
- De Lute, J. (1993). Continuity and change: Four disciplinary perspectives on reading Cicero's 'De Senectute'. *Journal of Aging Studies*, 7, 335-338
- Ersözlü, M. & Aydemir, M. A. (2021). Persistent, permanent, and related: Ageless seniors (Perennials), *Senex: Journal of Aging Studies*, 5(1), 19-46. Doi: 10.24876/senex.2021.37

- Gitmez, K. Ő. (2000). *Life adaptations, tendencies, attitudes and behaviors of the elderly in different urban conditions*, (Doctoral Thesis), Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Social Anthropology and Ethnology (Social Anthropology), Ankara access address: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Eusfgo917vW8M8_fAjFvsQ&no=Eusfgo917vW8M8_fAjFvsQ
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Research methods and techniques in social sciences-philosophy, method, analysis*, Ankara:Seçkin Publishing.
- Hair, J. F. Black, W. C. Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (Seventh Ed.). USA: Pearson Education. doi:10.1002/9781118895238.Ch8
- Kalınkara, V. (2016). *Basic gerontology science of aging*, Ankara:Nobel Publications.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). New York, NY: The Guilford Press.
- Otrar, M. (2016). Aging and attitude scale towards aging: validity and reliability study, *Journal of Sociology*, (36), 527-550. Doi: 10.16917/ijsosyoloji.292680
- Tufan, İ. (2016). *Aging and aging from antiquity to the present*, Enhanced 2nd Edition, Istanbul:Nobel Publications.
- Selçuk, N. (2022). *The relationship between cultural capital and quality of life in the elderly: The Case of Malatya*, (Doctoral Thesis). İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, Malatya. Access address: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Soulières, M., & Charpentier, M. (2022). Are older people living alone socially isolated? *A Qualitative Study of Their Experiences*, 65:6, 664-677, <https://doi.org/10.1080/01634372.2021.2019163>.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013) *Using multivariate statistics* (sixth ed.) Boston:Pearson.
- Tuna M., & Tenlik Ö. (2017). Aging in Turkey and in the world, İ. Tufan & M. Durak, (Eds.) *Gerontology Interdisciplinary Cooperation*, Volume I (pp. 4-26). Ankara: Nobel Akademi Publishing.
- Turkish Statistical Institute [TUIK]. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, Date of access:06.08.2022.
- Ulus, T. (2020). Critical perspective of young people to elderly in the context of intergenerational conflict: a sample, problems and solutions, *OPUS International Journal of Society Studies*, 10, 16(28), 1154-1182. Doi: 10.26466/opus.677142
- Yuhua, W. (2021) *Developing a nuanced understanding of the factors that influence digital inclusion for active and healthy ageing among older people*. PhD thesis, University of Sheffield.
- Weymann, A. (1994). *Altersgruppensoziologie, In:Keber, H. & Schmieder, A, Spezielle Soziologien, Problemfelder Forschungsbereiche, Anwendungsorientierungen*, Reinbek: Rowohlt, 334-362.
- World Health Organization [WHO]. (2002). *Active Ageing: A policy framework*, Geneva:World Health Organization.
- World Health Organization [WHO]. (2018). *Global health and aging*, National Institute on Aging, National Institutes of Health U.S. Department of Health, and Human Services.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Yaşlanma, özellikle Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sosyal olgu haline dönüşmektedir. Genel nüfus içindeki yaşlı sayısındaki artış olarak kavramsallaştırılan demografik yaşlanmanın neden olduğu bu problem, gün geçtikçe daha çok derinleşmektedir. Yaşlılık ve yaşlanmaya karşı gerçekleştirilen tutumlar içinde bulunulan dönemin özelliklerine göre şekillenmektedir. Toplum içerisinde artan yaşlı sayısı ve bu nedenle hızla farklılaşan demografik yapı, yaşlılık ve yaşlanmaya yönelik tutumlar ile kültürel örüntüler arasındaki ilişkinin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Demografik olarak yaşlanma gerçekleşirken, bu kitleyi oluşturan bireylerin nitelikleri de ortaya çıkacak sorunlar açısından önem taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde yaşlıların niteliklerinin önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Daha bilinçli, kültürel ve sosyal sermaye düzeyi daha yüksek yaşlı bireylerin sayısı artmaktadır. "Y" kuşağı ve "Z" kuşağı olarak adlandırılan kitlenin yaşlanmasıyla beraber, bu nitelikteki yaşlı sayısı daha çok artacaktır. Nitelikli bir kitlenin artık nüfus olarak görülmesi, sosyal açıdan sorunların daha çok derinleşeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kitlenin geleneksel dönemlerde olduğu gibi yaşamdan geri çekilmesi, bu bağlamda bir takım sosyal, ekonomik ve kültürel problemleri beraberinde getirebilir. Bu sorunlardan biri de yaşlının topluma olan sosyoekonomik yükünün, aktif nüfusun (16-64) omuzlarında ciddi bir yük oluşturduğu algısıdır. Bu gelişme yaşlılığa ve yaşlanmaya ilişkin tutumları olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yaşlanmaya ve yaşlılığa karşı tutumlar, yaşlının toplumdaki soyutlanabilmesine ve dolayısıyla yalnızlaşmasına neden olarak psikolojik, meslekten arınmasıyla ekonomik ve kaybettiği statülerle kültürel açıdan değersizleşmesiyle sosyolojik birçok problemin doğmasına neden olabilmektedir. Bu bakımdan yaşlının sosyal, kültürel ve ekonomik olarak sosyal katılımının sağlandığı aktif yaşlanma stratejileri ve bu yönde geliştirilecek çalışmalar, sosyal politikalara yön verilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Yaşlının toplam nüfus içerisinde giderek artan ve demografik yapıda meydana getirdiği dönüşüm, yaşlılığı sosyolojik açıdan incelenmesi gereken önemli bir toplumsal olgu haline dönüştürmektedir. Dolayısıyla bu konuda ele alınacak önemli değişkenlerden biri, yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı geliştirilen tutumlardır. Toplumun kültürel kodlarını içeren ve toplumsal değerlere göre şekillenen tutumlar, zamana göre farklılaşmaktadır. Yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumlar, içinde bulunduğumuz dönemin özelliklerine göre

şekillenmektedir. Yaşlının sosyal statüsünü önemli ölçüde etkileyen yaşlılığa yönelik tutumlar, aktif yaşlanma eğilimini de önemli ölçüde etkilemektedir. Yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı geliştirilen olumsuz tutum yaşlının sosyal varlığını tehdit eden birçok davranışın sergilenmesine neden olmaktadır. Tutumlarının yönünün belirlenmesi ve toplumun yaşlanmaya karşı olan tutumlarının değerlendirilmesi sosyal politikalar geliştirilmesi ve yaşlının faal nüfusa katılımını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle bu konudaki tutumların değerlendirilmesi, yaşlanan popülasyonun sosyal, kültürel ve ekonomik katılımı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede genç ve yetişkin öğrencilerin yaşlanmayı nasıl algıladıkları ve yaşlıların toplum içindeki değer ve statüleriyle yaşlı algılarının tartışılması aktif yaşlanma için, yaşlının pozisyonunun belirlenmesi adına önemli bir adım olarak görülmektedir.

Bu bağlamda çalışma, iki farklı kuşağın (y ve z) yaşlanma ve yaşlılık algısının hangi düzeyde olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı geliştirilen tutumlar çerçevesinde yaşlının toplumdaki konumuna, yaşlının sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılımı konusundaki yargıların belirlenmesine ve bu konudaki sosyal politikaların neler olabileceğine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Araştırmada elde edilen bulguların cinsiyete göre ortaya çıkan sonuçları değerlendirildiğinde, yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı kadınların erkeklere göre, “y” kuşağının “z” kuşağına göre, hanelerinde yaşlı bulunmayanların, bulunanlara göre daha olumlu tutum sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, yaşın ilerlemesine bağlı olarak yaşlanmaya olan tutumların daha olumlu yönde geliştiğini göstermektedir. Gençlerin yetişkinlere oranla yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı olumsuz tutumları, yaşlılığın kendilerinden yıl olarak uzak olmasına ve modernitenin gençliğe atfetmiş olduğu değerin, gençler üzerinde yetişkinlere göre daha etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber yaşlılığın neden olduğu fiziksel, psikolojik ve sosyal kayıplara şahit olan bireylerin yaşlılığa karşı olumsuz tutuma sahip oldukları gözlemlenmektedir. Önemli bir sosyal sorun olarak ortaya çıkan bu durum, bireylerin yaşlanmaktan korkmasına, dolayısıyla yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı olumsuz tavır almalarına neden olabilmektedir. Yaşlının yalnızlaşması, ekonomik ve sağlık sorunları bu tip sonuçların oluşmasında etkilidir. Yaşlının birçok açıdan bağımlı olmasına neden olan modern hayatın sonuçları, yaşlının hayatını idame ettirebilmesi için diğerlerine bağımlı olacak bir hayata neden olmaktadır. Yaşamdan sosyal ve kültürel olarak geri çekilen ve meslekten arındırılarak ekonomik açıdan yetersiz kalan yaşlı için bağımlılık kaçınılmazdır. Yaşlının sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan içine düştüğü bu aciz durum karşısında, yaşlı olmayan kitleler tarafından yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı olumlu tutum geliştirilmesi beklenemez. Bu tutumların geliştirilmesi için yaşlının içinde bulunduğu bağımlılıktan kurtulması gerekmektedir. Bağımlılığın neden olduğu olumsuz hava, yaşlılığı ve yaşlıyı aciz, bakımsız, her açıdan yetersiz göstermekte, geliştirilen olumsuz tavır, yaşlının aktif yaşlanmasını engellemektedir. Çünkü olumsuz tavra sahip olan toplumsal algı, yaşlının yaşamdan geri çekilmesini, meslekten arındırılmasını savunurken, katılımına karşı gelir. Dolayısıyla yaşlanmaya ve yaşlılığa karşı geliştirilen olumsuz tutum, aktif yaşlanmanın önündeki engellerden birini oluşturmaktadır. Aktif yaşlanamayan kitle yalnızlaşmakta, yalnızlaşan, izole edilen ve dışlanan yaşlının, faal nüfusla gerilimi de artmaktadır. Dolayısıyla bu kısır döngü, demografik yaşlanmanın ivme kazandığı toplumlarda önemli bir sosyal problem haline dönüşebilmektedir. Bu konu geliştirilecek önemli sosyal politikalarından biri, yaşlının aktif olarak faal nüfusun içinde bulunmasını sağlayacak çalışmalardır. Yaşlının faal nüfus içerisinde aktif katılımının sağlanması, yaşlının bağımsız şekilde yaşlanmasını sağlayacaktır. Bu durum yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı olumsuz tutumları oluşumunu engellenmesi için önemli bir adımdır. Bu bakımdan çalışma, yaşlının toplumsal yapı içerisindeki değerini, yaşlılığa ve yaşlanmaya karşı tutumunu aktif yaşlanma çerçevesinde tartışmaktadır.

Amatör Futbolcuların Sporda Ahlaktan Uzaklaşma ile Spor Duygu Durumlarının İncelenmesi

Didem Gülçin KAYA¹, Büşra Nur AYAN² ve Yücel OCAK³

Öz

Bu araştırmada, Afyonkarahisar ilinde bir spor kulübünde futbol oynayan amatör futbolcuların sporda ahlaktan uzaklaşma davranışlarının ve duygu durumlarının belirlenerek bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, genel tarama ve ilişkisel tarama modelinden faydalanılmıştır. Araştırma grubunu, amatör spor kulüplerinde aktif futbol oynayan 18-30 yaş aralığındaki toplam 102 sporcu oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak "Sporda Ahlaktan Uzaklaşma Ölçeği Kısa Formu" ve "Spor Duygu Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde, futbolcuların demografik özelliklerini belirlemede tanımlayıcı istatistiklerden frekans ve yüzde; ilişkisiz ölçümlerde ortalama puanların karşılaştırılması için Varyans analizi (tek yönlü ANOVA, bağımsız örneklem t-testi), anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için ise Tukey testinden yararlanılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ise Pearson Korelasyon Çarpımı testinden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda, bekar futbolcuların evlilere, 21-23 yaşındaki katılımcıların da 18-20 ve 24-26 yaş grubundakilere göre daha kaygılı ve öfkeli oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bekar futbolcuların evlilere göre daha fazla sporda ahlaktan uzaklaştığı belirlenmiştir. Spor özgeçmişine göre ise deneyim arttıka öfke duygusunun da aşamalı olarak azaldığı dikkat çekmiştir. Nitekim spor duygu durumlarının ahlaktan uzaklaşma ile arasında bir ilişki olduğu kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlaktan Uzaklaşma, Amatör, Duygu Durumları, Futbol, Spor

Investigation of Sport Emotions with The Moral Disengagement in Sport of Amateur Footballers

Abstract

This study aimed to determine the behaviours of moral disengagement and emotional states of amateur football players playing football in a sports club in Afyonkarahisar province and examine the relationship between these two variables. General screening and relational screening models were used. The research group comprised 102 athletes aged 18-30 who play active football in amateur sports clubs. "Short Form of Moral Disengagement in Sports Scale" and "Sports Emotion Questionnaire" were used for data collection. The frequency and percentage from descriptive statistics; analysis of variance (one-way ANOVA, independent sample t-test) were used to compare the average scores in unrelated measurements, and the Tukey test was used to determine which groups had significant differences. Pearson Correlation Product test was used to determine the relationship between two variables. As a result of the research, single footballers were more anxious and angry than married people, and participants aged 21-23 were more anxious and angry than those aged 18-20 and 24-26. It has also been determined that single footballers' moral disengagement in sports more than married people. According to his sports resume, it was noted that as the experience increased, the feeling of anger gradually decreased. It has been noted that there is a relationship between sports moods and alienation from moral disengagement.

Key Words: Moral Disengagement, Amateur, Emotions States, Football, Sport

Atıf İçin / Please Cite As:

Kaya, D. G., Ayan, B. N. ve Ocak, Y. (2023). Amatör futbolcuların sporda ahlaktan uzaklaşma ile spor duygu durumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1139-1149. doi:10.33206/mjss.1259126

Geliş Tarihi / Received Date: 02.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.04.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Türkiye- Afyon Kocatepe Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, didemkemec@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-7319-289X

² YL Öğr. - Türkiye -Afyon Kocatepe Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, busraanuayann@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6510-1684

³ Prof. Dr. - Türkiye - Afyon Kocatepe Üniversitesi Spor, Bilimleri Fakültesi, yocak@aku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2037-6131

Giriş

Futbol, yüzyıldan fazla süredir herkes tarafından beğenilen ve oynanan bir spor dalı olarak bilinmektedir (Abalı, 1974; Sert, 2000; Erdoğan, 2008). Dolayısıyla bu spor dalına, dünyanın en zengin kesiminden en fakirine kadar herkes rahatlıkla ulaşabilmektedir. Popüler olan bu spor dalı sergilenirken ise birçok centilmen ve centilmenlik dışı davranışların bulunduğu aşıkardır. Rakibine saygı göstermek, tatlı bir rekabete girmek gibi olumlu yönler centilmenlik; saldırganlık (Albouza, D'Arripe-Longueville ve Corrion, 2017), yalan söylemek, rakibi sakatlamaya yönelik hareketlerde bulunmak gibi olumsuz yönler de centilmenlik dışı davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır (Kavussanu, 2008; Tanrıverdi, 2012). Bu bilgilerden hareketle, centilmenlik dışı davranışlar “sporda ahlaktan uzaklaşma” olarak ifade edilmekte olup bugün ahlaktan uzaklaşma nedenlerinden birinin de müsabaka anındaki duygu durumları olabileceği düşünülmektedir.

Ahlak, insan davranışlarına ve bu davranışlardan kaynaklanan ilişkilere odaklanır. Buradaki amaç, kişilerin belirli kurallar çerçevesinde toplum tarafından tercih edilen davranışlar geliştirmelerini sağlamaktır (Yaman, 2012). Spor ise sosyal normlar, kurallar ve roller sistemi olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklı olarak sporun yapılabilmesi için eylemlerin sınırlandırılmış ve kuralların öğrenilmiş olması gerekmektedir (Çelen, 2012). Spor ve ahlak kavramları birbirinden farklı ve ayrı görünseler de aslında bu iki kavram arasında anlamlı bir ilişki vardır. İki kavramın ortaya çıkış noktası, insanlar arası ilişkiler ve etkileşimlerdir. Dolayısıyla belirli kurallar içerisinde ilişki ve faaliyetleri düzenleyen sistem spor ahlakı olarak benimsenmektedir (Pehlivan, 2004).

Nihayetinde bir bütün olarak spor ahlakı ele alındığında, spora aktif veya pasif olarak katılan tüm bireylerin dürüstlük, adalet, açıklık, hakkaniyet ve saygı gibi evrensel değerlerin yol gösterici ilkeleri altında hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir (Kleiber ve Roberts, 1981). Bu bilgilerden hareketle, spor ahlakı erdemi, fair play'i, sporcu etiğini, davranışlara yansıtarak eşit yarışma fırsatını müsabakaya yansıtmanın bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır (Ateşoğlu, 1974; Pehlivan, 2004). Ancak beklenen bu olumlu tutumun aksine sahalarda sözü edilen davranışlardan uzaklaşıldığı ve sporcuda farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan ya da sporcunun kendi kişiliğinde var olan aşırı kazanma arzusu veya kazanma hırsı, sporcunun spor ahlakından uzaklaşmasına neden olmaktadır (Türksoy-Işım, Güvendi ve Toros, 2019). Örneğin; bir hentbol oyuncusunun maçta gol atan rakibini kasten yere devirmesi, sportif davranışın insan iradesi olduğunu ve bu davranışla sporda ahlaktan uzaklaşıldığını göstermektedir (Yaman, 2012). Sporda ahlaktan uzaklaşan sporcu, bilişsel ve duyuşsal açıdan kontrol mekanizmasını kullanamamakta, hırs ve rekabet duygusuyla davranışlarına engel olamamaktadır. Bu bağlamda, sporda ahlaktan uzaklaşmanın temel nedenlerinden biri de duygulardır.

Duygu kavramının birçok tanımı olmasına rağmen tam olarak üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanım görülmemektedir. Özgünger (2018), duyguyu olumlu ve olumsuz yönde değişen bilişsel, psikolojik ve davranışsal yönlerin yanı sıra “çevresel uyaranlara algıyı ve tepkiyi yönlendiren duygusal ve fizyolojik yönler” olarak da ifade etmektedir. Frijda (1988) duyguların, organizmayı tetikleyerek harekete geçiren ve motive eden yapılarla sahip olduğunu vurgulamakta, Morgan (2011) da duyguların kontrol edici ve motive edici işlevleri olduğunu, dolayısıyla yaşamda nelerle ilgilenip nelerden kaçınılması gerektiği konusunda etkisi olduğunu belirtmektedir.

Bugün sporda, fiziksel performanstaki mükemmellik ne kadar önemliyse spordaki performansı bir üst seviyeye taşımak için gereken psikolojik kapasite, bilişsel ve duyuşsal gelişim özellikleri de o denli önemlidir (Koç, 2004; Tavacıoğlu, 1999). Futbol oyuncularının da müsabakadan müsabakaya değişen psikolojik yapıları, ruhsal değişimleri dikkate alındığında, bu durumun saha içerisine ahlak boyutunda yansımaları önem arz etmektedir. Sözü edilen durumların sporcuyu müsabaka esnasında ne denli etkilediği, saha içinde sergilenen tavırların hangi duygularla yansıtıldığı incelenerek gelecek neslin ahlaki ve duygu durumu açısından geliştirilmesinin elzem olduğu düşünülmektedir. Alanyazında da, Sarı ve Deryahanoğlu (2019) sporcuların kazanma duygusunun, Oh, Uhm ve Lee (2022) taekwondo branşında sergilenen antrenörlük türlerinin ahlaktan uzaklaşmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Fritsch, Ebert ve Jekauc (2023) ise voleybol oyuncularının sözel olan ve sözel olmayan davranışlarının duygu durumları üzerindeki etkisini ele alarak sözel olmayan davranışların duygu durumları üzerinde fark edilebilir düzeyde etkili olduğunu bildirmiştir. Ek olarak sporda ahlaktan uzaklaşma (Eroğlu, Ünveren, Ayna ve Müftüoğlu, 2020; Şenel, Yıldız ve Yıldırım, 2020; Turan, 2020) ve duygu durumları (Cihan, Çelik ve Çetinkaya, 2022; Doğan, 2022) ile ilgili araştırmalar mevcuttur. Ancak spesifik olarak sporda ahlaktan uzaklaşma ile spor duygu durumları (kaygı, öfke, coşku, mutluluk ve keyifsizlik) arasındaki ilişkiyi yordayan çalışmaların yok denecek kadar az

olduğu dikkat çekmiştir. Bu bilgilerden hareketle, sporda ahlaktan uzaklaşmayı birçok faktörün etkileyebileceği ve müsabaka öncesi, anı ve sonrasında değişen duygu durumlarının oluşabileceği ve bu durumun da ahlaksal boyutu etkileyebileceği varsayılmaktadır. Son olarak ilgili araştırmalar tek bir duygu durumuna odaklanırken (Robazza ve Bortoli, 2007; Chun, Lee, Kim, Cho ve Lee, 2023; Tassi, Díaz-García, López-Gajardo, Rubio-Morales ve García-Calvo, 2023) bu çalışmada beş farklı çalışma teması ve yirmidört farklı duygu ele alınarak çalışmanın özgün değerinin arttığı ifade edilebilir. Dolayısıyla araştırmanın amacı, amatör futbolcuların ahlaktan uzaklaşma nedenlerinin ve duygu durumlarının belirlenerek bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağdaki hipotezler ele alınmıştır;

H¹: 18-20 yaşındaki amatör futbolcular diğer yaş gruplarına göre duygularını kontrol etmede güçlük çekerler.

H²: Spor özgeçmişi değişkenine göre deneyimli sporcular deneyim kazanmayan sporculara göre duygularını daha iyi kontrol ederler.

H³: Bekar sporcular evli sporculara göre sporda ahlaktan uzaklaşma davranışını daha fazla sergilerler.

H⁴: Gelir düzeyi yüksek olan sporcular, gelir düzeyi düşük olan sporculardan daha fazla sporda ahlaktan uzaklaşırlar.

H⁵: Eğitim düzeyi arttıka sporda ahlaktan uzaklaşma azalır.

H⁶: Sporda ahlaktan uzaklaşma ile spor duygu durumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yöntem

Amatör futbol oyuncularının sporda ahlaktan uzaklaşma ve sporda duygu durumları açısından incelenmesini amaçlayan bu araştırmada hem genel tarama modeli hem de ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, evren üzerinde genel bir yargıya ulaşmak üzere evrenin tamamı ya da evrenden alınacak bir grup veya örneklem üzerinden yapılan tarama araştırmalarıdır. İlişkiisel araştırma modeli ise, araştırmada var olan iki ya da daha fazla değişkenin arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini ortaya çıkarmak için yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2009).

Evren - Örneklem

Araştırma grubunu, 2022 yılı içinde Afyonkarahisar'da amatör spor kulüplerinde aktif futbol oynayan toplam 102 sporcu oluşturmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımı

<i>Değişkenler</i>	<i>Düzy</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Yaş	18-20 yaş	54	52.9
	21-23 yaş	23	22.5
	24-26 yaş	11	10.8
	27 yaş üzeri	14	13.7
Eğitim Durumu	Ortaokul	5	4.9
	Lise	25	24.5
	Lisans	67	65.7
	Lisansüstü	5	4.9
Spor Özgeçmişi	1-5 yıl	35	34.3
	6-10 yıl	30	29.4
	11-15 yıl	25	24.5
	16 yıl ve üzeri	12	11.8
Medeni Durum	Bekar	77	75.5
	Evli	25	24.5
Aylık Gelir Düzeyi	Asgari ücret ve altı	38	37.3
	5005-7500	31	30.4
	7501-10000	20	19.6
	10001 ve üzeri	13	12.7

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan amatör futbolcuların 54'ü (%52.9) 18-20 yaş, 23'ü (%22.5) 21-23 yaş, 11'i (%10.8) 24-26 yaş aralığında ve 14'ü (%13.7) 27 yaşında veya üzerindedir. Amatör futbolcuların 5'i (%4.9) ortaokul ve 25'i (%24.5) lise mezunu, 67'si (%65.7) lisans, 5'i (%4.9) ise lisansüstü eğitimine devam etmekte veya mezundur. Futbolcuların spor özgeçmişine bakıldığında 35'inin (%34.3) 1-5 yıl, 30'unun

(%29.4) 6-10 yıl, 25'inin (%24.5) 11-15 yıl ve 12'sinin (%11.8) 16 yıl veya daha fazla süredir amatör futbol oynadığı görülmüştür. Medeni durum değişkenine göre futbolcuların 77'si (%75.5) bekar, 25'i (%24.5) ise evlidir. Ayrıca aylık gelir düzeyine göre katılımcıların 38'inin (%37.3) asgari ücret veya daha altında, 31'inin (%30.4) 5.005-7.500 tl, 20'sinin (%19.6) 7.501-10.000 tl aralığında ve 13'ünün (%12.7) 10.001 tl veya daha üzerinde kazanç sağladığı saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında amatör futbol oyuncularının demografik bilgilerine ulaşmak için "Kişisel Bilgi Formu", "Spor Duygu Ölçeği" ve "Sporda Ahlaktan Uzaklaşma Ölçeği" kullanılmıştır.

Sporda Ahlaktan Uzaklaşma. 7'li likert tipinde olan ölçek, Boardley ve Kavussanu (2008) tarafından geliştirilmiştir. Gürpınar (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek tek alt boyut ve toplam 8 maddeden oluşan kısa bir form şeklindedir. Maddelerin tümü olumsuz anlam taşımaktadır. 7'li dereceleme sistemindeki ölçek için puanlamalar hiç katılmıyorum (1) ile tamamen katılıyorum (7) arasında değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan puanlar yükseldiğinde ise sporcuların ahlaktan uzaklaştıkları belirlenmektedir. Bunun yanı sıra Türk kültürüne uyarlanan ölçeğin Cronbach alpha değeri 0.78 olarak bildirilmiştir.

Sporda Duygu Ölçeği. Ölçek, Jones, Lane, Bray, Uphill ve Catlin (2005) tarafından geliştirilmiştir. Orijinali İngilizce olan ölçeği Urfa ve Aşçı (2019) Türkçeye uyarlamıştır. 5'li likert tipinde olan ölçek 22 duygu ifadesinden oluşmaktadır. Sözü edilen 22 duygu beşli dereceleme sistemi doğrultusunda 0 (Hiç) ile 4 (Çok fazla) puan arasında değerlendirilmektedir. 5 alt boyuttan oluşan ölçeğin amacı müsabakadan önce, müsabaka sırasında ya da müsabaka sonrasında sporcuların duygularını değerlendirmek olarak ifade edilmektedir. Sözü edilen alt boyutlar; kaygı, keyifsizlik, öfke, coşku ve mutluluk olarak bildirilmiştir. Ayrıca duygulardan oluşan alt boyutlar pozitif ve negatif olarak da ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda kaygı, keyifsizlik ve öfke alt boyutları negatif duygular, coşku ve mutluluk alt boyutları da pozitif duygular olarak belirtilmektedir. Orijinal ölçeğin Cronbach alpha değeri müsabaka öncesi için 0.81 ile 0.88, müsabakadan sonra ise 0.70 ile 0.89 aralığında bildirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde amatör futbol oyuncularının demografik özelliklerine ilişkin bulgular için frekans ve yüzde analizi (betimsel) yapılmıştır. Elde edilen normallik sonuçlarına göre verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş ve sonrasında ilişkisiz ölçümlerde ortalama puanların karşılaştırılması için Varyans analizi (tek yönlü ANOVA, bağımsız örneklem t-testi), anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için ise Tukey testi kullanılmıştır. Ayrıca amatör futbolcuların sporda ahlaktan uzaklaşma davranışları ve spor duygu durumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon Çarpımı testinden yararlanılmıştır. Katılımcılara uygulanan ölçeklerdeki güven düzeyi $\alpha=.05$ olarak dikkate alınmıştır. Verilerin analizi ise Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 20 for Windows paket programı ile çözümlenmiştir.

Bulgular

Elde edilen verilerin Çarpıklık ve Basıklık katsayıları hesaplanarak değerlerin -1.5 ve +1.5 aralığında olduğu kaydedilmiştir. Dolayısıyla verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş ve analizlere bu yönde devam edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre One-Way Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Yaş	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Ahlaktan uzaklaşma	18-20 yaş	54	3.11	1.16	3	1.75	.16
	21-23 yaş	23	3.45	1.19	98		
	24-26 yaş	11	2.57	.77			
	27 yaş üzeri	14	2.88	.91			
Kaygı	18-20 yaş	54	1.31	.69	3	2.88	.04*
	21-23 yaş	23	1.52	.54	98		
	24-26 yaş	11	1.05	.25			
	27 yaş üzeri	14	.98	.50			
Keyifsizlik	18-20 yaş	54	.89	.68	3	2.28	.08
	21-23 yaş	23	1.21	.59	98		
	24-26 yaş	11	.63	.54			
	27 yaş üzeri	14	.97	.67			

Tablo 2 Devamı. Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre One-Way Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Yaş	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Öfke	18-20 yaş	54	2.81	.70	3	6.36	.00**
	21-23 yaş	23	3.04	.79	98		
	24-26 yaş	11	2.93	.38			
	27 yaş üzeri	14	2.80	.88			
Coşku	18-20 yaş	54	2.92	.54	3	.521	.66
	21-23 yaş	23	3.08	.68	98		
	24-26 yaş	11	3.04	.64			
	27 yaş üzeri	14	2.92	.31			
Mutluluk	18-20 yaş	54	2.81	.70	3	.62	.60
	21-23 yaş	23	3.04	.79	98		
	24-26 yaş	11	2.93	.38			
	27 yaş üzeri	14	2.80	.88			

*p<.05 **p<.01

Tablo 2'ye göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların yaş değişkeni açısından spor duygu durumları ölçeğine verdikleri cevapların “kaygı” (p<0.05) ile “öfke” alt boyutlarına ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık saptanırken (p<0.01); diğer alt boyutlar bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0.05).

Çoklu karşılaştırma test sonuçlarına göre, futbolcuların yaş değişkeni incelendiğinde kaygı alt boyutunda 21-23 yaşındaki katılımcıların, 18-20 ve 24-26 yaş grubundakilere göre daha kaygılı ve öfkeli oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre One-Way Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Ahlaktan uzaklaşma	Ortaokul	5	2.72	1.34	3	.59	.62
	Lise	25	2.94	1.09	98		
	Lisans	67	3.20	1.13			
	Lisansüstü	5	2.87	.91			
Kaygı	Ortaokul	5	.57	.25	3	1.87	.13
	Lise	25	.69	.13	98		
	Lisans	67	.58	.07			
	Lisansüstü	5	.66	.29			
Keyifsizlik	Ortaokul	5	.64	.55	3	1.14	.33
	Lise	25	.79	.64	98		
	Lisans	67	1.02	.67			
	Lisansüstü	5	1.04	.57			
Öfke	Ortaokul	5	1.05	.51	3	.73	.53
	Lise	25	1.15	.77	98		
	Lisans	67	1.24	.69			
	Lisansüstü	5	.80	.83			
Coşku	Ortaokul	5	3.20	.20	3	1.26	.29
	Lise	25	3.09	.51	98		
	Lisans	67	2.94	.59			
	Lisansüstü	5	2.65	.41			
Mutluluk	Ortaokul	5	3.30	.77	3	1.18	.32
	Lise	25	2.79	.83	98		
	Lisans	67	2.90	.68			
	Lisansüstü	5	2.50	.46			

p>.05

Tablo 3'e göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların eğitim durumları açısından sporda ahlaktan uzaklaşma ve spor duygu durumları ölçeğine verdikleri cevaplara ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (p>0.05).

Tablo 4. Katılımcıların Spor Özgeçmişine Göre One-Way Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Spor Özgeçmişi	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Ahlaktan uzaklaşma	1-5 yıl	35	3.21	1.20	3	.78	.50
	6-10 yıl	30	3.24	1.16	98		
	11-15 yıl	25	2.87	1.09			
	16 yıl ve üzeri	12	2.87	.81			
Kaygı	1-5 yıl	35	1.42	.69	3	2.57	.05
	6-10 yıl	30	1.38	.63	98		
	11-15 yıl	25	1.14	.54			
	16 yıl ve üzeri	12	.95	.28			
Keyifsizlik	1-5 yıl	35	.88	.71	3	1.57	.20
	6-10 yıl	30	1.08	.61	98		
	11-15 yıl	25	1.02	.65			
	16 yıl ve üzeri	12	.63	.57			
Öfke	1-5 yıl	35	1.39	.78	3	3.86	.01*
	6-10 yıl	30	1.22	.59	98		
	11-15 yıl	25	1.14	.68			
	16 yıl ve üzeri	12	.62	.50			
Coşku	1-5 yıl	35	3.12	.52	3	1.78	.15
	6-10 yıl	30	2.81	.57	98		
	11-15 yıl	25	2.99	.58			
	16 yıl ve üzeri	12	2.89	.53			
Mutluluk	1-5 yıl	35	2.97	.64	3	.81	.49
	6-10 yıl	30	2.76	.76	98		
	11-15 yıl	25	2.96	.77			
	16 yıl ve üzeri	12	2.68	.74			

**p<.01

Tablo 4'e göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların spor özgeçmişine açısından spor duygu durumları ölçeğine verdikleri cevapların "öfke" alt boyutuna ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken ($p<0.01$); diğer alt boyutlar açısından anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0.05$).

Çoklu karşılaştırma test sonuçlarına göre, futbolcuların spor özgeçmişine göre incelendiğinde öfke alt boyutunda ise deneyim arttıkça öfke duygusunun da aşamalı olarak azaldığı dikkat çekmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Değişkenler	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Ahlaktan uzaklaşma	Bekar	77	3.22	1.17	100	2.17	.03*
	Evli	25	2.75	.85	56.411		
Kaygı	Bekar	77	1.38	.65	100	3.19	.00**
	Evli	25	1.02	.40	67.157		
Keyifsizlik	Bekar	77	.99	.67	100	1.05	.29
	Evli	25	.83	.62	43.535		
Öfke	Bekar	77	1.34	.69	100	4.49	.00**
	Evli	25	.73	.55	50.373		
Coşku	Bekar	77	2.98	.59	100	.18	.85
	Evli	25	2.96	.44	54.931		
Mutluluk	Bekar	77	2.88	.73	100	.04	.96
	Evli	25	2.87	.70	41.969		

*p<.05 **p<.01

Tablo 5'e göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların medeni durumlarına göre sporda ahlaktan uzaklaşma ölçeğine ilişkin puan ortalamaları arasında ($p<0.05$) ve spor duygu durumları ölçeğine verdikleri cevapların "kaygı" ile "öfke" alt boyutlarına ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür ($p<0.01$). Fakat spor duygu durumları ölçeğinin diğer alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$).

Bulgular neticesinde, amatör futbolcuların sporda ahlaktan uzaklaşma davranışları açısından bekarların evlilere göre daha fazla ahlaktan ayrıldıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte müsabaka öncesinde bekar futbolcuların evlilere göre daha fazla kaygı ve öfke duyduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Gelir Düzeylerine Göre One-Way Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Ahlaktan uzaklaşma	Asgari ücret ve altı	38	3.24	1.29	3	1.95	.12
	5005-7500	31	3.09	.91	98		
	7501-10000	20	3.27	1.09			
	10001 ve üzeri	13	2.43	.94			
Kaygı	Asgari ücret ve altı	38	1.29	.62	3	.13	.94
	5005-7500	31	1.32	.69	98		
	7501-10000	20	1.28	.53			
	10001 ve üzeri	13	1.20	.65			
Keyifsizlik	Asgari ücret ve altı	38	1.05	.70	3	1.04	.37
	5005-7500	31	.94	.67	98		
	7501-10000	20	.94	.57			
	10001 ve üzeri	13	.67	.60			
Öfke	Asgari ücret ve altı	38	1.26	.78	3	.94	.42
	5005-7500	31	1.14	.65	98		
	7501-10000	20	1.28	.57			
	10001 ve üzeri	13	.92	.78			
Coşku	Asgari ücret ve altı	38	3.00	.65	3	.48	.69
	5005-7500	31	2.91	.51	98		
	7501-10000	20	2.91	.54			
	10001 ve üzeri	13	3.11	.42			
Mutluluk	Asgari ücret ve altı	38	2.88	.77	3	1.09	.35
	5005-7500	31	2.94	.66	98		
	7501-10000	20	2.63	.77			
	10001 ve üzeri	13	3.05	.57			

p>.05

Tablo 6'ya göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların gelir düzeyleri açısından sporda ahlaktan uzaklaşma ve spor duygu durumları ölçeğine verdikleri cevaplara ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>0.05).

Tablo 7. Katılımcıların Ahlaktan Uzaklaşma ve Spor Duygu Durumları Arasındaki İlişki (Korelasyon Analizi)

	1	2	3	4	5	6
1. Ahlaktan uzaklaşma	1	.435**	.313**	.426**	-.170	-.146
2. Kaygı	.435**	1	.712**	.711**	-.056	-.173
3. Keyifsizlik	.313**	.712**	1	.661**	-.162	-.256**
4. Öfke	.426**	.711**	.661**	1	-.162	-.266**
5. Coşku	-.170	-.056	-.162	-.103	1	.593**
6. Mutluluk	-.146	-.173	-.256**	-.266**	.593**	1
Aritmetik Ortalama	3.10	1.29	.94	1.19	2.97	2.87
Standard Sapma	1.12	.62	.66	.70	.56	.72

*p<.05 **p<.01

Tablo 7'ye göre; araştırmaya katılan amatör futbolcuların sporda ahlaktan uzaklaşma ile spor duygu durumları arasındaki ilişkiye bakıldığında, kaygı ile öfke duygusu arasında (r=.71, p<.01) pozitif yönde yüksek düzeyde, ahlaktan uzaklaşma ve keyifsizlik duygusu arasında (r=.31, p<.01) zayıf şiddette, ahlaktan uzaklaşma ve coşku (r=-.17, p<.01) ile mutluluk (r=-.14, p<.01) duyguları arasında ise düşük yönde çok zayıf bir ilişki olduğu kaydedilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, amatör futbolcuların bazı değişkenler açısından (yaş, eğitim durumu, spor özgeçmişi, medeni durum ve aylık gelir durumu) sporda ahlaktan uzaklaşma ve duygu durumları incelenmiştir. Ayrıca sporda ahlaktan uzaklaşma ve duygu durumları arasındaki ilişki yordanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, amatör futbolcuların öfke ve kaygı duygu durumlarının sporda ahlaktan uzaklaşmayı anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Yaş değişkeni incelendiğinde 21-23 yaşındaki katılımcıların 18-20 ve 24-26 yaş grubundakilere göre daha kaygılı ve öfkeli oldukları tespit edilmiştir. Bu araştırma bulgusunu destekleyen çalışmalar mevcuttur (Koç, 2004; Hacıcaferoğlu, Hacıcaferoğlu ve Seçer, 2015; Öztürk, 2018). Yapılan çalışmalarda bireyin yaşı ilerledikçe daha olumlu tutum sergilediği, sorumluluk bilincinin daha fazla geliştiği ve ahlaki gelişiminin olumlu yönde artış gösterdiği bildirilmiştir. Bu araştırmada da, ergenlik dönemi biten bireylerin sorumluluk

alma nedeniyle bir yandan olumlu tutum göstermeyi kabullendiği, bir yandan da geçim derdi gibi nedenlerle kaygı durumunu yoğun olarak yaşadığı söylenebilir. Nitekim 24-26 yaş grubundaki bireylere bakıldığında diğer yaş gruplarına göre olumlu tutumun daha fazla sergilendiği de dikkat çekmiştir. Psikolojik olgunluğa erişilmesi sebebiyle de bu durumun beklenen nitelikte olduğu belirtilebilir. Ayrıca araştırma bulgusundan farklı olarak yaş değişkenine göre sporcuların yarışma öncesindeki kaygı düzeylerinde anlamlı bir farklılık görülmediğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Erbaş, 2005; Bingöl, Çoban, Bingöl ve Gündoğdu, 2012).

Amatör sporcuların eğitim durumu değişkenine bakıldığında, sporda ahlaktan uzaklaşma ve duygu durumları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak lisans eğitimini tamamlayan amatör futbolcuların ahlaktan uzaklaşma düzeyleri ortaokul, lise ve lisansüstü eğitimini tamamlayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Bu durumun nedeninin, katılımcı sayısındaki eşitsizlik olduğu düşünülebilir. Bir başka yönden lisans mezunlarının ahlaktan uzaklaşma sebepleri arasında okudukları bölümün felsefi düşünceleri, bölümlerinin evrensellik algıları, okudukları bölümlerin sekülerliği, toplumsal kurallara bakış açısındaki aykırılıklar örnek verilebilir. Bunların yanı sıra büyük şehirlere nazaran daha küçük şehirlerde, ilçelerde, kasabalarda yetişen, zorunlu 12 yıllık eğitimlerini kendi yakın sınırlarında geçiren, kendi yöresinin örf adet veya töresiyle yetişen yahut yetişmek zorunda kalan, belki de bastırılmış duyguları olan bireylerin sportif etkinliklerle bu duyguları açığa çıkarmış olabileceği söylenebilir. Akoğlu, Ayyıldız ve Sunay (2019) tarafından sporculara yönelik olarak yapılan çalışmada da araştırma bulgusu ile paralel şekilde sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Fakat araştırma bulgusundan farklı olarak Öztürk (2018)'ün çalışmasında eğitim düzeyi arttıkça bireylerin daha olumlu tutumlar sergilediği, karakter düzeyi ve ahlaki gelişiminde de olumlu yönde artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan sporcuların spor özgeçmişine göre ise deneyim arttıkça öfke duygusunun da aşamalı olarak azaldığı dikkat çekmiştir. Hacıcaferoğlu vd., (2015)'nin çalışmasında, halk oyunları branşı ile ilgilenen bireylerin spor özgeçmişine bağlı olarak yarışma öncesindeki durumluk kaygı düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı bildirilmiştir. Bunun yanı sıra halk oyuncularının müsabaka öncesi ve müsabaka esnasında sergilemesi gereken davranışları deneyime bağlı olarak daha odaklı ve daha düşünerek yaptığı, duygularını yönetebildiği belirtilmiştir. Türkmen, Kul ve Bozkuş (2013) ise sporcuların bir takımında yer almaları bakımından edindikleri deneyimleri ile kaygı hissetme durumları arasında anlamlı bir fark olmadığını bildirmiştir.

Amatör sporcuların medeni durumları incelendiğinde, bekar futbolcuların evlilere göre daha kaygılı ve öfkeli oldukları bulunmuştur. Ayrıca bekar futbolcuların evlilere göre daha fazla sporda ahlaktan uzaklaştığı belirlenmiştir. Buna göre; evli bireylerin sorumluluklarının artması ile birlikte kaygı, öfke durumlarını kontrol edip yönetebilmesinden kaynaklı daha az öfkeli ve kaygılı oldukları belirtilebilir.

Bir başka bulguya göre, amatör futbolcuların gelir düzeylerine göre sporda ahlaktan uzaklaşma ve duygu durumları bakımından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ancak 10.001 tl ve üzerinde gelire sahip olanların alt gelir düzeylerine göre daha az sporda ahlaktan uzaklaştığı görülmüştür. Bu anlamda, araştırma bulgusunu destekleyen çalışmalar olduğu gibi (Akoğlu vd., 2019; Karaman, 2009; Tanyeri, 2019; Türkçapar, 2012) araştırma bulgusundan farklılık gösteren çalışmalar da mevcuttur (Gümüş, 2002; Bilge ve Pektaş, 2004).

Sonuç olarak amatör futbolcuların yaş ve spor özgeçmişini değişkenlerinin duygu durumlarında, medeni durumlarının ise sporda ahlaktan uzaklaşmaları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Fakat eğitim durumu ile gelir düzeyi değişkenlerinin sporda ahlaktan uzaklaşma ve spor duygu durumları üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Sporda ahlaktan uzaklaşma ve spor duygu durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu anlamlı ilişkinin ahlaktan uzaklaşma ile kaygı ve öfke duygusu arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde, diğer duygu durumları arasında ise negatif yönde çok zayıf bir ilişki olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgilerden hareketle, sporda ahlaktan uzaklaşan sporcuların aslında durumdan huzursuzluk duydukları, bu durumu da kaygı ve öfke olarak dışa yansıttıkları ifade edebilir. Ayrıca negatif yönlü de olsa keyifsizlik, coşku ve mutluluk duyguları ile sporda ahlaktan uzaklaşma arasındaki ilişki de sporcuların yaş değişkeni, deneyim ve tecrübeleri ile ilişkilendirilebilir. Araştırma grubuna dahil edilen sporcuların 18-34 yaş aralığında olması, 27 yaş ve üzeri olarak adlandırılan barem içerisinde 2 kişinin 30, 8 kişinin 29, 1 kişinin 28 ve 3 kişinin ise 27 yaşında olması uç değerlerin farklı tepkileri de ortaya çıkarabileceğinin yansımaları olarak açıklanabilir.

Bu çalışmada duygu durumları müsabaka öncesi ile sınırlandırılmıştır. Gelecek çalışmalarda müsabaka anı ve müsabaka sonrası dikkate alınarak spor duygu durumlarının incelenmesi önerilebilir.

Bireysel ve takım sporcularının duyu durumları incelenerek farklı branşlardaki etkileri yordanabilir. Medeni durum değişkeni ile kadın sporcular ve erkek sporcular arasındaki müsabaka öncesi ve sonrası duyu durumu incelenebilir.

Etik Beyan

“Amatör Futbolcuların Sporda Ahlakıtan Uzaklaşma ile Spor Duygu Durumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Ayrıca araştırmanın etik onayı Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 30.09.2022 tarih ve 2022/274 sayılı kararıyla alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşitir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Not

Bu araştırma, 24-26 Ekim 2022 yılında Diyarbakır’da düzenlenen 6. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi’nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Abalı, A. (1974). *Cumhuriyet’in 50. yılında gençlik ve spor*. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- Akoğlu, H. E., Ayyıldız, E. ve Sunay, H. (2019). Uluslararası spor organizasyonlarına katılan sporcuların sporda ahlaktan uzaklaşma ve sportmenlik davranışlarının incelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 329-340. doi: 10.33468/sbsebd.111
- Albouza, Y., D’Arripe-Longueville, F. ve Corrion, K. (2017). Role of resistive self-regulatory efficacy and moral disengagement in the relationship between values and aggressiveness in athletes. *International Journal of Behavioral Research and Psychology*, 5, 209-217.
- Ateşoğlu, M. (1974). *Sporda erdemlik: Fair play*. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Bilge, A. ve Pektaş, İ. (2004). rencilerin sosyo-kültürel ozellikleri, durumluk sürekli kaygı düzeyleri ve başa çıkma becerilerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 20(1), 47-55.
- Bingöl, H., oban, B., Bingöl, ř. ve Gndoğdu, C. (2012). Üniversitelerde renim gören Taekwondo milli takım sporcularının ma öncesi kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(1), 121-125.
- Boardley, I. D. ve Kavussanu, M. (2008). The moral disengagement in sport scale—short. *Journal of Sports Sciences*, 26(14), 1507-1517.
- Chun, D. R., Lee, M. Y., Kim, S. W., Cho, E. Y. ve Lee, B. H. (2023). The mediated effect of sports confidence on competitive state anxiety and perceived performance of basketball game. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 334.
- Cihan, B. B., elik, E. ve etinkaya, . (2022). Sporcu rencilerin dijital oyun öncesinde esnasında ve sonrasındaki duyu durumlarının incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 29-47.
- elen, A. (2012). *Spor eğitimi modeli ile işlenen voleybol derslerinin rencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor erişi düzeylerine etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, E. (2022). Spor eğitimi alan niversite rencilerinde zgven duyu durumlarının araştırılması. *Turkish Studies*, 17(4), 905-914. doi: 10.7827/TurkishStudies.62782
- Erbaş, M. K. (2005). *st düzey basketbolcularda durumluk kaygı düzeyleri ve performans ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Erdoğan, İ. (2008). Futbol ve futbolu inceleme zerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (26), 1-58.
- Eroğlu, O., nveren, A., Ayna, . ve Müftüoğlu, N. E. (2020). Spor bilimleri fakültesindeki rencilerin sporda zihinsel dayanıklılık ve sporda ahlaktan uzaklaşma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 100-110 doi: 10.32706/tusbid.829164
- Frijda, N. H. (1988). The role of cognition in emotion. XXVIII. *Uluslararası Psikoloji Kongresi*. Sydney, Australia.
- Fritsch, J., Ebert, S. ve Jekauc, D. (2023). The recognition of affective states associated with players’ non-verbal behaviour in volleyball. *Psychology of Sport and Exercise*, 64, 102329. doi: 10.1016/j.psychsport.2022.102329
- Gümüş, M. (2002). *Profesyonel futbol takımlarında puan sıralamasına göre durumluk kaygı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Grpınar, B. (2015). Sporda ahlaktan uzaklaşma leği kısa formunun Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlilik alışması. *Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi*, 13(1), 57- 64.

- Hacıcaferoğlu, S., Hacıcaferoğlu, B. ve Seçer, M. (2015). Halk oyunları branşına katılan sporcuların yarışma öncesi kaygı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3(SI4), 288-297. doi: 10.14486/IJSCS390.
- Jones, M. V., Lane, A. M., Bray, S. R., Uphill, M. ve Catlin, J. (2005). Development and validation of the Sport Emotion Questionnaire. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 27(4), 407-431.
- Karaman, S. (2009). *Sağlık ile ilgili programlarda öğrenim gören üniversite öğrencilerinin durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kavussanu, M. (2008). Moral behaviour in sport: A critical review of the literature. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 1(2), 124-138.
- Kleiber, D. A. ve Roberts, G. C. (1981). The effects of sport experience in the development of social character: A preliminary investigation. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 3, 114-22.
- Koç, H. (2004). *Profesyonel futbolcularda durumluk kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Morgan, C. T. (2011). *A brief introduction to psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Oh, Y. T., Uhm, J. P. ve Lee, H. W. (2022). The effect of coaching types on moral disengagement in taekwondo athletes: The mediating role of pride. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12306. doi: 10.3390/ijerph191912306
- Özgüngör, S. (2018). Duygular. İçinde Ş. Işık (Edt.), *Psikolojiye Giriş* (ss. 155-217). Ankara: Pegem Akademi.
- Öztürk, A. (2018). *Vücut geliştirme ve bilek güreşi müsabık sporcularının sportif ahlaki yaklaşımları ile karakterlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Pehlivan, Z. (2004). Fair-play kavramının geliştirilmesinde okul sporunun yeri ve önemi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 49-53. doi: 10.1501/Sporm_0000000028
- Robazza, C. ve Bortoli, L. (2007). Perceived impact of anger and anxiety on sporting performance in rugby players. *Psychology of Sport and Exercise*, 8(6), 875-896.
- Sarı, İ. ve Deryahanoğlu, G. (2019). Sporcularda ahlaktan uzaklaşmanın güdusel iklim ve sporcuların önem verdikleri özellikler ile ilişkisi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 91-104. doi: 10.33689/spormetre.536451
- Sert, M. (2000). *Gol atan galip, Futbola sosyolojik bir bakış*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şenel, E., Yıldız, M. ve Yıldırım, İ. (2020). Sporda ve egzersiz ortamında doping kullanımına ilişkin ahlaktan uzaklaşma ve öz düzenleyici yeterlik ölçeklerinin türk kültürüne uyarlanması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 25(3), 255-269.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics* (6th International edition cover end). New Jersey: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Tanrıverdi, H. (2012). Spor ahlakı ve şiddet. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1071- 1093.
- Tanyeri, L. (2019). Farklı branş sporcularında yaralanma kaygısının incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1-1.
- Tassi, J. M., Díaz-García, J., López-Gajardo, M. Á., Rubio-Morales, A. ve García-Calvo, T. (2023). Effect of a four-week soccer training program using stressful constraints on team resilience and pre-competitive anxiety. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), 1620.
- Tavacıoğlu, L. (1999). *Spor psikolojisi-bilişsel değerlendirmeler*. Ankara: Bağırğan Yayınevi.
- Turan, S. (2020). Okul sporlarına katılan ortaöğretim öğrencilerinin sporda ahlaktan uzaklaşma durumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 4(1), 08-19.
- Türkçapar, Ü. (2012). Güreşçilerin farklı değişkenler açısından sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 129-140.
- Türkmen, M., Kul, M. ve Bozkuş, T. (2013). Takım sporlarıyla uğraşan sporcuların yarışma kaygı düzeylerinin cinsiyete ve spor deneyimine göre incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 7(3), 106-112.
- Türksoy-Işım, A., Güvendi, B. ve Toros, T. (2019). Amatör lig futbolcularında sporda ahlaktan uzaklaşma, güdusel iklim ve karar verme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(1), 54-62.
- Urfa, O. ve Aşçı, F. H. (2019). Spor duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 42-55. doi: 10.33689/spormetre.518329
- Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi; Eğitimde yeni ufuklar* (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Regardless of gender, language, religion, race, financial situation, and other similar factors, football appeals to the world, which can play in any condition and field at any time. The fact that it reaches such a wide audience and presents many factors together reveals negative and positive effects. Ultimately, in the football branch, which has the harmony of human communities, unethical behaviours can be exhibited while exhibiting behaviours towards fair play. In this research, it was tried to examine the moral disengagement in sports and sports emotional states of footballers who are involved in sports, who have been interested in the football branch for at least one year, and who participate in competitions in the

sports club. Therefore, the study aimed to determine the behaviours of amateur footballers playing football in a sports club in Afyonkarahisar province, moral disengagement in sports, and sports emotional states according to some variables and to predict the relationship between these two variables.

This research was patterned in the general and relational survey models among the quantitative survey models. The research group comprised 102 athletes who played active football in amateur sports clubs in Afyonkarahisar in 2022. In the data collection, the "Personal Information Form" developed by the researchers was used to reach the demographic information of amateur football players. In addition, as a data collection tool, The "Sports Emotion Questionnaire" developed by Jones et al. (2005), adapted to Turkish by Urfa and Aşçı (2019) and validated and reliable, and the "Short Form of Moral Disengagement in Sports Scale" developed by Boardley and Kavussanu (2008), adapted to Turkish culture by Gürpınar (2015) were used. As data analysis, in determining the derogative characteristics of football players, the frequency and percentage from descriptive statistics; analysis of variance (one-way ANOVA, independent sample t-test was used to compare the average scores in unrelated measurements) and Tukey test was used to determine which groups had significant differences. To determine the relationship between the moral disengagement behaviour of football players in sports and sports emotional states, the Pearson Correlation Coefficient test was used.

As a result of the research, according to the education level and income level of amateur football players, there was no significant difference in sports moral disengagement and mood. However, the moral disengagement in the sport of amateur footballers who completed undergraduate education was higher than those who completed their secondary, high school, and graduate education. This situation can be explained by the philosophical thoughts of the department in which the graduates are studying, the perceptions of the universality of the departments, the secularly of the departments they read, and the contradictions in their perspective on social rules. Single footballers were more anxious and angry than married people, and participants aged 21-23 were more anxious and angry than those aged 18-20 and 24-26. In the literature, it is reported that the individual exhibits a more positive attitude as he gets older, his sense of responsibility develops more, and his moral development increases positively. In this research, it can be said that individuals who have ended adolescence accept to show a positive attitude on the one hand due to taking responsibility, and on the other hand, they experience anxiety intensely due to reasons such as livelihood problems. When the 24-26 age group was examined, it was also noted that a positive attitude was exhibited more than in other age groups. It can also be stated that this is expected due to access to psychological maturity. It has also been determined that single footballers move away from moral disengagement in sports more than married people. Accordingly, it can be stated that married individuals are less angry and anxious since they can control and manage their anxiety and anger situations with the increase in their responsibilities. According to his sports resume, it was noted that as the experience increased, the feeling of anger gradually decreased. The reason for this can be explained by the differentiation of emotional changes before, during, and after the competition and by the effect of the experience on emotions.

As a matter of fact, it has been shown that there is a moderate positive relationship between moral disengagement and the feeling of anxiety and anger and a very weak relationship between other emotional states in the negative direction. In this research, emotional states were limited to pre-competition. In future studies, it may be recommended to examine sports moods by taking into account the moment of the competition and after the competition. In addition, studies synthesized with qualitative and mixed approaches to the emotional states that arise during the competition and the reasons for moving away from morality in sports can be put forward.

Spor Bilimleri Fakóltesi Öğrencilerinin Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutumları ve Beslenme Okuryazarlığı

Hilal ERTÜRK YAŞAR¹

Öz

Üniversite yaşantısına geçişte öğrenciler zaman yetersizliği, bilgi eksikliği, düşük maliyetli gıda maddelerini tercih etme, işlenmiş gıdaya yönelim, artan alkol ve sigara kullanımı gibi nedenlerden yetersiz ve dengesiz beslenme sergileyebilmektedir. Öğrenciler, beslenme ve sağlık alanında eğitim aldıkça beslenme okuryazarlık düzeyleri ve sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının arttıracağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada Spor Bilimleri Fakóltesi öğrencilerinin sağlıklı beslenmeye yönelik tutumları ve beslenme okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya spor bilimlerinde öğrenim gören 147 öğrenci dahil edilmiş olup bu öğrencilerin demografik bilgileri, Yetişkinlerde Beslenme Okuryazarlık Değerlendirme Aracı ile Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeğine verdiği cevaplar toplanmıştır. Yapılan araştırma kapsamında, sınıflar arası beslenme okuryazarlık düzeylerinin 4. sınıfların lehine olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Beslenme okuryazarlık düzeyleri cinsiyetlere göre incelendiğinde ise kadınların "okuduğunu anlama" dışındaki tüm alt boyutlarda istatistiksel açıdan anlamlı fark oluşturduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Katılımcıların sağlıklı beslenmeye ilişkin tutum ölçeği puanları sınıflara göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı fark görülürken ($p<.05$) cinsiyetler arası anlamlı fark görülmemiştir ($p>.05$). Yapılan araştırmanın sonucunda, beslenme okuryazarlığı seviyesinin Spor Bilimleri Fakóltesi öğrencilerinde eğitimlerle dahada arttırılması ve sağlıklı beslenme davranışlarının özellikle sporcularda desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Yapılan çalışmaya göre, yetişkinlere özellikle genç yaşta genel beslenme, porsiyonlama, gıda etiketlerini okuma ve sayısal okuryazarlık konularında eğitim verilmesinin insanların sağlıklı beslenmeye yönelik olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlıklı Beslenme, Beslenme Okuryazarlığı, Beslenme Tutumu, Spor Bilimleri Fakóltesi

Sports Sciences Students' Attitudes towards Healthy Nutrition and Nutrition Literacy

Abstract

In the transition to university life, students may exhibit inadequate and unbalanced nutrition due to reasons such as timelessness, lack of knowledge, preferring cheap foodstuffs, turning to more processed food, and increasing alcohol and cigarette use. As students receive education in nutrition and health, their nutritional literacy levels and attitudes toward healthy nutrition can increase. Accordingly, this study aimed to examine the attitudes and nutritional literacy levels of the Faculty of Sports Sciences students toward healthy eating. One hundred forty-seven students studying at SBF were included in the study. Socio-demographic information, Adult Nutrition Literacy Assessment Tool with Attitude towards Healthy Eating Scale responses were collected from the study participants. Within the scope of the research, it was found that the nutritional literacy levels between classes were in favor of the 4th graders ($p<.05$). When the nutritional literacy levels were analyzed by gender, it was determined that women made a statistically significant difference in all sub-dimensions except "Reading Comprehension" ($p<.05$). When classes analyzed the attitude scale towards healthy eating total scores of the participants, a significant difference was seen between the groups ($p<.05$); there was no significant difference between the genders ($p>.05$). As a result of the research, it is thought that the level of nutrition literacy should be increased with training in the students of the Sports Science Faculty and healthy eating behaviors should be supported, especially in athletes. According to the study, it is thought that if adults are given training on general nutrition, portioning, reading food labels, and numerical literacy, especially at a young age, it will help people develop positive attitudes toward healthy eating.

Key Words: Healthy Eating, Nutrition Literacy, Nutritional Attitude, Faculty of Sport Sciences

Atıf İçin / Please Cite As:

Ertürk Yaşar, H. (2023). Spor bilimleri fakóltesi öğrencilerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumları ve beslenme okuryazarlığı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1150-1158. doi:10.33206/mjss.1248108

Geliş Tarihi / Received Date: 05.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.04.2023

¹ Arş. Gör. – Afyon Kocatepe Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakóltesi, herturkyasar@aku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6058-0017

Giriş

Beslenme, bir bireyin hayatını sürdürebilmesi, sağlıklı bir Şekilde gelişimini tamamlayabilmesi ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde önemli rol oynamaktadır (Gral ve Yıldırım, 2022; Monteiro, Fontes ve Ferreira-Pêgo, 2021). Gıda sistemlerinde yaşanan küresel değişimle birlikte piyasada yüksek oranda işlenmiş, düşük maliyetli ve kullanışlı gıda maddeleri, minimum düzeyde işlenmiş ve besin açısından zengin gıdalara kıyasla daha yaygın olarak bulunmaya başlamıştır (Carroll, Perreault, Ma ve Haines, 2022). Üniversite hayatına geçiş bireyler için sadece mesleki kimliğe sahip olmak adına bir basamak olmamakla birlikte bireylerin; sosyal, kültürel, ekonomik, ruhsal gibi alanlarda da gelişim ve değişim yaşamaya başladıkları bir zaman dilimidir. Geçiş dönemiyle birlikte, bireyler ileride yapmayı dşndğu meslek hakkında eğitim almaya başlayarak akademik bir sorumluluk yüklenmekte, kendi kimliğini ve yeteneklerini keşfetmeye başlamakta, aileden ayrılarak özerkliğe sahip olmakta ve akran ilişkilerini geliştirmektedir (Kaya ve Arslan-Şeker, 2022). Aynı zamanda, aileden uzak bir yaşama başlayan niversite öğrencileri gıda konusunda yeni seçimler yapabilmekte ve kolayca sağlıksız beslenme alişkanlıkları ve tutumları edinebilmektedirler. Tüketicilerin doğru seçimler yapabilmeleri için sağlıklı beslenme konusunda bilgisinin olması, besin ambalajları üzerindeki beslenme ve sağlık beyanlarını kavrayabiliyor olması, besinle ilgili tanımlayıcı bilgilere (besin ögesi ve grupları gibi) sahip olması gerekmektedir (nal, 2020). Bu bilgileri öğrenip hayatında uygulayabilmesi için bireyin beslenme okuryazarlığının arttırılması, sağlıklı, yeterli ve dengeli beslenmeye karşı bilgi düzeyinin geliştirilmesi gerekmektedir. Beslenme okuryazarlığı ile birey; sağlıklı besin seçimi yapabileme, doğru beslenme bilgisine sahip olma, öğrendiği bilgilerin tümünü davranışa aktarabileme gibi yeteneklere sahip olur (zpek ve Arslan, 2021).

Çoğu yazar tarafından sağlık okuryazarlığının bir alanı olarak görülen beslenme okuryazarlığı; beslenme konusunda doğru ve sağlıklı kararlar vermek için gereken beslenme bilgisini ve becerilerini elde etme, işleme ve anlama kabiliyetini ifade etmektedir (Lai, Chang, Lee ve Liao, 2021; Monteiro vd., 2021; Svendsen vd., 2021). Carbone ve Zoellner'e göre beslenme okuryazarlığı; kişilerin beslenmeye dair öğrenmiş olduğu bilgileri anlama, kavrama ve bu bilgiler doğrultusunda yiyecek seçimini doğru bir Şekilde gerçekleştirebilme olarak tanımlanmaktadır (Law, Yau ve Chung, 2019). Beslenme okuryazarlığı Amerika Sağlık Bakanlığı'na göre ise bireylerin beslenme kararlarını alırken doğru ve sağlıklı besinlere yönelmesi, beslenme bilgisini anlama ve işleme kabiliyetine sahip olabilme becerisidir (Gibbs, Ellerbeck, Gajewski, Zhang ve Sullivan, 2018).

Spor Bilimleri ğrencilerinin, beslenme okuryazarlık düzeyleri ile sportif performansları arasında doğrusal bir ilişki olduğu dşnlmektedir (Gral ve Yıldırım, 2022; zdenk, 2020). Sporcuların beden kitle indeksini yapmış olduğu branşın sınırlar içerisinde tutması, vücutta egzersiz sonrası oluşan elektrolit kayıplarının önüne geçilmesi, sindirim sisteminin optimum düzeyde çalışması ve toparlanma döneminde enerji kaynaklarının hızlı bir Şekilde yerine konularak yenilenmenin sağlanması son derece önemlidir (Ersoy, 2012; Ersoy, 2013). Spor bilimleri alanındaki öğrenciler dşnldğnde, akademik programları ve antrenmanlarına göre sağlıklı yiyecek hazırlama noktasında zaman eksikliği, maddi sıkıntılar, sınırlı yiyecek hazırlama becerileri, sık sık öğün atlama, tat tercihleri, besinlere erişilebilirlik, besin yetersizliği ve beslenme hakkında bilgi eksikleri gibi engellerle karşılaşılmaktadır (Deliens, Deforche, De Bourdeaudhuij ve Clarys, 2014; Gral ve Yıldırım, 2022; Sogari, Velez-Argumedo, Gmez ve Mora , 2018). Sporcular hem sağlığı hem de performansı etkileyebilecek yiyecek seçimlerini günlük olarak yapmaktadırlar. Uygun yiyecek ve sıvıların dikkatli bir Şekilde alımının zamanlanması ve seçimini içeren iyi planlanmış bir beslenme stratejisi, antrenman adaptasyonlarını en üst düzeye çıkarmaya yardımcı olacaktır. Bu nedenle beslenme, sporcunun antrenman programının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Birkenhead ve Slater, 2015). Aynı zamanda, sporcuların sağlıklı beslenebilmesi için besin seçimi noktasında doğru kararlar verebilmesi, tüketecek olan besinlerin güvenilir bir Şekilde hazırlanması ve uygun pişirilme teknikleri kullanarak bu süreci tamamlaması gerekmektedir (Demir-zdenk ve zcebe, 2018; Heaney, O'Connor, Michael, Gifford ve Naughton, 2011). Bu da sporcuların beslenme bilgi düzeyleriyle, yani beslenme okuryazarlık düzeyleri ve sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının geliştirilmesi ile gerçekleşebilir. Aileden uzak bir yaşama başlayan sporcu; yeni besinler ile tanışma, tatmış olduğu besinden almış olduğu haz, besine erişebilme kolaylığı, kişinin o an ki psikolojik ve ekonomik durumu gibi faktörler gıda seçimi noktasında bireyi sağlıksız besinlere yöneltebilir. Fakat ğrencilere akademik olarak sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenme hakkında alanında uzman kişiler tarafından eğitimler vererek öğrencilerin beslenme okuryazarlık düzeyleri ve sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının geliştirilebileceği dşnlmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada Spor Bilimleri Fakültesi (SBF)'nde akademik eğitimine devam eden öğrencilerin beslenme okuryazarlık düzeyleri ve sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının incelenmesi

amaçlamaktadır. Bu hedef doğrultusunda çalışmaya; SBF’ni yeni kazanan öğrenciler ile beslenme hakkında eğitim alan öğrencilerin dahil edilmesinin doğru olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda, çalışma ile öğrencilerin sağlıklı beslenme hakkında bilgilerini ve düşüncelerini belirleyip öğrencilerin bu konu hakkında doğru bir şekilde yönlendirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırma amaçlarına ulaşılabilmesi için çözümlenmesi hedeflenen araştırma sorusu: “Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutumları ve Beslenme Okuryazarlığı Ne Düzeydedir?” şeklindedir. Araştırma sorusuna ek olarak belirlenen alt araştırma soruları ise:

1. SBF öğrencilerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumları ve sağlıklı beslenmeye yönelik tutum alt boyutlarında cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından bir farklılık var mıdır?
2. SBF öğrencilerinin beslenme okuryazarlığı toplam puanları ve öğrencilerin beslenme okuryazarlığı alt boyutlarında cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, SBF öğrencilerinin beslenme okuryazarlığı ve sağlıklı beslenmeyle ilgili tutumlarını değerlendirilmek amacıyla betimsel nitelikte bir çalışma olup nicel yapıda tarama (survey) modeli kullanılarak yapılan bir çalışmadır. Tarama modeli; belirlenen bir konu hakkında, evrenden seçilen bir örneklem üzerinde yapılan araştırma ile soruların ve cevapların betimlendiği, konu hakkında evren genelindeki eğilim, tutum ve görüşlerin nicel olarak ortaya konulabildiği bir araştırma modelidir (Pala ve Başbüyük, 2020). Örneklem yöntemi olarak ise “basit tesadüfi (rastsal) örneklem” yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örneklem yöntemi ile evrendeki (N) her bir birim birbirinden bağımsız olarak, örneklem (n) seçilebilme olasılığı (n/N) eşittir.

Evren- Örneklem

Öğrencilerin 4. Sınıfa kadar müfredatlarında yer alan sağlık ve beslenme ile ilgili dersleri aldığı göz önünde bulundurularak, SBF 4. Sınıf öğrencileri ve üniversiteyi yeni kazanan 1. Sınıf öğrencileri çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın örnekleme tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenmiş olup çalışmaya 147 SBF öğrencisi dahil edilmiştir. Çalışma, öğrenciler ile birebir yüz yüze bir şekilde yapılmıştır.

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Sporcuların Demografik Özellikleri

		Cinsiyet				Sınıf			
		Kadın		Erkek		1.Sınıf		4.Sınıf	
		n	%	n	%	n	%	n	%
BKİ*	Zayıf	6	9.8	3	3.5	6	7.6	3	4.4
	Normal	53	86.9	73	84.9	68	86.1	58	85.3
	Hafif Şişman	2	3.3	9	10.5	5	6.3	6	8.8
	Şişman	0	0	1	1.2	0	0	1	1.5
Kişinin Maddi Durumu	Ortalama altında	3	4.9	17	19.8	10	12.7	10	14.7
	Ortalama seviyede	53	86.9	65	75.6	62	78.5	56	82.4
	Ortalamanın üstünde	5	8.2	4	4.7	7	8.9	2	2.9
Sigara	Evet	13	21.3	28	32.6	16	20.3	25	36.8
	Hayır	48	78.7	58	67.4	63	79.7	43	63.2
Alkol	Evet	6	9.8	21	24.4	7	8.9	20	29.4
	Hayır	55	90.2	65	75.6	72	91.1	48	70.6
Beslenme Bilgisini Kimden Öğrendiği	Hiç kimseden	1	1.6	0	0	0	0	1	1.5
	Televizyon programları	2	3.3	3	3.5	1	1.3	4	5.9
	Sosyal medya sayfası	32	52.5	45	52.3	43	54.4	34	50
	Sağlık dergi ve kitaplarından	13	21.3	20	23.3	14	17.7	19	27.9
	Aile, yakın çevre veya arkadaşlardan	13	21.3	18	20.9	21	26.6	10	14.7

*BKİ; Zayıf= <18.5, Normal= 18.5-24.99, Hafif Şişman= 25-29.99, Şişman= 30-34.99

Çalışmaya katılan kadın öğrencilerin %86,9’ unun, erkek öğrencilerin ise %84,9’unun normal BKİ’ ne sahip olduğu, kadın öğrencilerden %3,3 öğrencinin hafif şişman, erkeklerde ise %10,5’inin hafif şişman %1,2’sinin ise şişman sınıfında yer aldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin sigara içme durumları incelendiğinde; 1.sınıf öğrencilerin %20,3’ ü 4.sınıfların ise %36,8’ inin sigara içtiği tespit edilmiştir. Alkol

tüketme düzeyleri ise sırasıyla %8,9 ve %29,4' tür. Beslenme bilgisini nereden öğrendiklerine sorusuna çoğu öğrenci sosyal medya sayfalarından öğrendiğini belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma; demografik bilgi formu, Yetişkinlerde Beslenme Okuryazarlığı Değerlendirme Aracı (YBOYDA) ile Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ) olmak üzere üç aşamadan oluşmuştur. Çalışmaya katılan öğrencilerden bunların doldurması istenmiştir.

Demografik Bilgi Formu: Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin; cinsiyeti, vücut ağırlığı, boy uzunluğu, beden kitle indeksi (kg/cm²), sigara ve alkol kullanma durumları, maddi durumları ve beslemeye dair bilgileri öğrenmelerine dair sorular yer almaktadır.

Yetişkinlerde Beslenme Okuryazarlığı Değerlendirme Aracı (YBOYDA): Araştırmaya katılan öğrencilerin beslenme okuryazarlık düzeyini belirleyebilmek için Cesur ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen YBOYDA kullanılmıştır. YBOYDA; 5 alt bölümden oluşmaktadır ve toplam 35 soru içermektedir. Bireylerin 35 soru kapsamında almış oldukları puana göre beslenme okuryazarlık düzeyleri belirlenmektedir. Katılımcılardan YBOYDA toplamda aldıkları puanlara göre 0-11 "yetersiz", 12-23 "sınırdan" ve 24-35 "yeterli" beslenme okuryazarlık düzeyine sahip şekilde sınıflandırılarak değerlendirilmiştir (Çağıl, 2021).

Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutumlar Ölçeği (SBİTÖ): Tekkurşun-Demir ve Cicioğlu (2019) tarafından geliştirilmiş olan ölçek için geçerlilik güvenilirlik çalışması araştırmacıların kendileri tarafından bizzat yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutları; Beslenme Hakkında Bilgi, Beslenmeye Yönelik Duygu, Olumlu Beslenme, Kötü Beslenme olmakla birlikte toplamda 21 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar ölçekteki sorulara verdikleri cevaplara göre çok düşük, düşük, orta, yüksek ve ideal olarak belirlenen düzeyde yüksek sağlıklı beslenme tutumuna sahip olarak sınıflandırılmıştır (Tekkurşun-Demir ve Cicioğlu, 2019).

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. Öncelikle verilerin normal dağılıma uygunluğunu test edilmek için Kolmogorow-Smirnov normallik testi uygulanmış ve verilerin normal dağıldığı tespit edilerek parametrik testler uygulanmıştır. Sonrasında verilerin betimleyici istatistik analizleri yapılmıştır. Gruplar arasındaki farkın karşılaştırılması için bağımsız örneklem t testi kullanılırken, üç ve daha fazla grup için tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Bununla birlikte, anlamlılık skalası p<0,05 kabul edilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya 86'sı erkek, 61'i ise kadın olmak üzere toplamda 147 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %53.7'si 1. Sınıf iken %46.3'ü 4.sınıfta eğitim görmektedir.

Tablo 2. Demografik Özellikler ile Sağlıklı Beslenmeye Yönelik Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Değişkenler	n	SBİTÖ					
		BHB Ort±Ss	BYD Ort±Ss	OB Ort±Ss	KB Ort±Ss	TOPLAM PUAN Ort±Ss	
Cinsiyet	Kadın	61	4.21±.57	3.34±.69	3.68±.72	2.40±.81	70.64±7.99
	Erkek	86	4.14±.57	3.34±.72	3.57±.78	2.67±.93	70.85±8.34
	t testi		t= 0.768	t=0.053	t=0.88	t=1.85	t=0.154
	p*		0.444	0.958	0.379	0.066	0.878
Sınıf	1.Sınıf	79	4.18±.60	3.3945±.70	3.7620±.62	2.6810±.91736	69.025±7.6174
	4.Sınıf	68	4.16±.54	3.2721±.71	3.4353±.86	2.4176±.83128	72.779±8.3770
	t testi		t=0.164	t=1.051	t=2.604	t=1.825	t=2,825
	p		0.870	0.295	0.010*	0.070	0.005*

*p<.05. BHB: Beslenme Hakkında Bilgi, BYD: Beslenmeye Yönelik Duygu, OB: Olumlu Beslenme, KB: Kötü Beslenme

Tablo 2'ye göre, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin SBİTÖ puan ortalamaları kapsamında, OB alt boyutuna göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ancak diğer alt boyutlarda anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>.05). Çalışmaya katılan öğrencilerin SBİTÖ toplam puanları sınıflara göre incelendiğinde ise gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (p<.05).

Tablo 3. Öğrencilerin Sınıflarına ve Cinsiyete Göre Beslenme Okuryazarlığı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişkenler		Cinsiyet				Sınıf			
		Kadın		Erkek		1.Sınıf		4.Sınıf	
		n	%	n	%	n	%	n	%
Genel Beslenme Bilgisi	Yeterli	39	63.9	40	46.5	40	50.6	39	57.4
	Sınırdadır	22	36.1	46	53.5	39	49.4	29	42.6
	Yetersiz	0	0	0	0	0	0	0	0
Okuduğunu Anlama	Yeterli	53	86.9	75	87.2	67	84.8	61	89.7
	Sınırdadır	8	13.1	10	11.6	11	13.9	7	10.3
	Yetersiz	0	0	1	1.2	1	1.3	0	0
Besin Grupları	Yeterli	61	100	81	94.2	75	94.9	67	98.5
	Sınırdadır	0	0	5	5.8	4	5.1	1	1.5
	Yetersiz	0	0	0	0	0	0	0	0
Porsiyon Miktarı	Yeterli	3	4.9	6	7	4	5.1	5	7.4
	Sınırdadır	24	39.3	30	34.9	32	40.5	22	32.4
	Yetersiz	34	55.7	50	58.1	43	54.4	41	60.3
Gıda Etiketini Okuma ve Sayısal Okuryazarlık	Yeterli	28	45.9	35	40.7	20	25.3	43	63.2
	Sınırdadır	26	42.6	29	33.7	33	42.1	22	32.4
	Yetersiz	7	11.5	22	25.6	26	32.9	3	4.4
YBOYDA Puanı	Yeterli	58	95.1	72	83.7	63	79.7	67	98.5
	Sınırdadır	3	4.9	14	16.3	16	20.3	1	1.5
	Yetersiz	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 3'e göre, 1.sınıf öğrencilerin %20.3'ü 4.sınıf öğrencilerin ise %1.5'inin YBOYDA puanı sınırdadır, bu öğrencilerin 3'ünü kadın öğrenci 14'ünü ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 4. Demografik Özellikler ile Beslenme Okuryazarlığı Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Değişkenler		n	Genel Beslenme Bilgisi Ort±Ss	Okuduğunu Anlama Ort±Ss	Besin Grupları Ort±Ss	Porsiyon Miktarı Ort±Ss	Gıda Etiketini Okuma ve Sayısal Okuryazarlık Ort±Ss	YBOYDA TOPLAM PUAN Ort±Ss
Cinsiyet	Kadın	61	8.00±1.48	5.49±.766	9.51±.698	1.43±.694	4.31±1.500	28.74±3.361
	Erkek	86	7.13±1.67	5.31±.83	9.24±.88	1.38±.77	3.78±1.53	26.85±3.40
	t testi		t=3,330	t=1,339	t=2,025	t=,350	t=2,103	t=3,339
	p*		0.001*	0.183	0,045*	0.727	0.037*	0.001*
Sınıf	1.Sınıf	79	7.28±1.66	5.30±.868	9.28±.905	1.41±.743	3.37±1.579	26.63±3.697
	4.Sınıf	68	7.74±1.62	5.49±.72	9.44±.70	1.40±.74	4.74±1.10	28.79±2.87
	t testi		t=1.689	t=1.384	t=1.228	t=.065	t=6.158	t=3.983
	p		0.093	0.169	0.222	0.948	0.0001*	0.0002*

*p<.05

Beslenme Okuryazarlığı ölçeğinin SEP alt boyutunda sınıflar arasında(p=0.00001) ve cinsiyetlere (p=.037) göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Aynı şekilde YBOYDA Puanları arasında da anlamlı bir fark bulunmasına rağmen OA ve PM alt boyutları arasında anlamlı fark tespit edilememiştir (p<.05).

Cinsiyetlere göre GBB ve OA karşılaştırıldığında anlamlı bir fark saptanmıştır. Tablo.3'e göre kadın öğrencilerin %63,9' u yeterli GBB sahipken erkeklerin ise %46,5' i yeterli GBB' ne sahiptir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bağımsız bir yaşam düzenine geçiş olarak bilinen üniversite yaşamı, yeni bir düzene ayak uydurmaya çalışan öğrencilerin sağlıksız beslenme alışkanlıkları, artan alkol ve sigara kullanımı, riskli cinsel davranış tutumları, azalan ve düzensiz uyku gibi davranışların tümü yaşam kalitesini ve sağlığı olumsuz yönde etkilemektedir (Deliens, Deforche, De Bourdeaudhuij, Clary, 2015; Lanuza vd., 2022; Lee, Lee ve Kim, 2020; Stok, Renner, Clarys, Lien, Lakerveld ve Deliens, 2018). Üniversite öğrencilerinin sağlığının geliştirebilmesi ve sağlıklı beslenme tutumunun kazanılabilmesi için beslenme eğitimi vererek beslenme okuryazarlığının artırılması gerekmektedir (Hassani, Amani, Haghhighizadeh ve Araban, 2020; Ünal, 2020). Bu bağlamda çalışmaya, Spor Bilimlerinde eğitim gören 79'u 1.sınıf ve 68'i ise 4.sınıf toplam 147 öğrenci gönüllü olmuştur. Çalışmaya katılan kadın öğrencilerin %86,9' unun, erkek öğrencilerin ise %84,9'unun normal BKİ' ne sahip olduğu, kadın öğrencilerden %3,3 öğrencinin hafif şişman, erkeklerde ise %10,5'inin hafif şişman, %1,2'sinin ise şişman sınıfında yer aldığı tespit edilmiştir (Tablo 1).

Bu çalışmada, beslenme okuryazarlık düzeyinin belirlenebilmesi için öğrencilerin beslenme okuryazarlığı alt boyutlarında bilgi düzeyleri incelenmiştir. Öğrencilerin bu alt boyutlardan toplamış oldukları puanlar hesaplanarak ğrencilerin YBOYDA toplam puanları belirlenmiştir. Öğrencilerin YBOYDA aldıkları toplam puan ortalaması 1.sınıf ğrencilerinin $26,63 \pm 3,697$ iken 4. sınıf ğrencilerinin ise $28,79 \pm 2,87$ olduğu tespit edilmiştir (Tablo.4). İki sınıfın beslenme okuryazarlığı istatistiksel olarak incelendiğinde, sınıflar arası anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < .05$). 4.sınıfa giden öğrencilerin %98,5' i yeterli beslenme okuryazarlık düzeyine sahipken 1.sınıfların sadece %79,7'u yeterli beslenme okuryazarlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo.3). Bunun sebebinin, niversite eğitimine yeni başlayan öğrencilerin henüz beslenme bilgi birikiminin düşük olması, st sınıfların ise müfredatlarında yer alan sağlık ve beslenme ile ilgili dersleri alarak beslenme okuryazarlık düzeylerini arttırdığı dşnlmektedir. Aynı Şekilde, zpek ve Arslan'ın (2021) Beslenme ve Diyetetik Bölümü ğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada; beslenme okuryazarlık düzeyi en düşük sınıfın 1. sınıf öğrencileri olduğu tespit edilmiştir (zpek ve Arslan, 2021). zenoğlu vd.'nin (2021) yapmış olduğu çalışmada, çalışmaya katılanların %83,7'si YBOYDA toplam puanına sahipken %16,3'ünün sınırdaki olduğu belirlenmiştir (zenoğlu vd., 2021). Bunun yanı sıra çalışmamızı destekleyici farklı çalışmalar da mevcuttur (Monteiro vd., 2021; Svendsen vd., 2021; Uzun, 2019; Zoellner vd., 2009). Bu çalışmaların aksine, zdenk ve zcebe (2018) tarafından niversite çalışanlarına yapılan bir çalışmada; %32,1'inin BOY düzeyi yeterli, %44,0'ünün sınırdaki beslenme okuryazarlığı ve %23,9'unun ise yetersiz beslenme okuryazarlık düzeyi olduğu belirlenmiştir (Demir-zdenk ve zcebe, 2018).

Yapmış olduğumuz çalışmada beslenme okuryazarlığı alt boyutları cinsiyetlere göre incelendiğinde, kadınların "okuduğunu anlama" alt boyutu dışındaki tüm alt boyutlarda erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı fark grlmştir ($p < .05$). Bu durumun; kadınların beslenme ile ilgili konular hakkında daha detaylı incelemeler yapıp daha fazla yatırım yapması, erkeklere oranla daha çok vücut ağırlıklarına dikkat edip diyeti sürdürebilme noktasında daha başarılı olmalarından kaynaklı olduğu dşnlmektedir (Manippa, Padulo, Van Der Laan ve Brancucci, 2017). Benzer Şekilde, beslenme okuryazarlığı üzerine yapılan başka çalışmalarda, kadın bireylerin erkeklere göre YBOYDA puan ortalamasının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Erem ve Bektaş, 2023; Michou, Panagiotakos, Lionis, Petelos ve Costarelli, 2019). Bu durum, günümüzde özellikle genç yaştaki insanların internete erişiminin daha kolay olması ve bunun sonucunda beslenme ve sağlıklı ile ilgili bilgiye daha kolay ulaşabilmeleriyle açıklanabilir (Liao, Lai ve Chang, 2019). Ayrıca ortaya çıkan farkın kadın öğrencilerin, derslerine giren kadın ğretim görevlisini kendilerine rol model alması ve kadınların daha detaycı, kilo kontrolü ve dış görünüş gibi faktörler konusunda daha dikkatli olmasından kaynaklandığı dşnlmektedir.

Yapılan çalışmaya göre ğrencilerin "Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum" lğine verilen puan ortalamaları kapsamında, ğrencilerin SBİTÖ toplam puanları sınıflara göre incelendiğinde gruplar arasında anlamlı fark olduğu ($p < .05$) fakat cinsiyetler arası anlamlı fark olmadığı saptanmıştır ($p > .05$). Genç yetişkinlikte yetersiz ve düzensiz beslenme salgınına ve düzensiz beslenmeden kaynaklı sağlık sorununa (rneğin, aşır kilo alma ve diğer beslenme bozuklukları) neden olabilecek çok sayıda faktör olduğu bilinmektedir (Sogari vd., 2018). Ashton vd.'nin (2017) de belirttiği gibi sağlıklı bir beslenme alışkanlığının önünde; zaman kısıtlılığı, gıda maddelerinin yüksek fiyatları ile bulunabilirlik oranlarındaki azlık, motivasyon eksikliği gibi engeller mevcuttur (Ashton, Hutchesson, Rollo, Morgan ve Collins, 2017). Öğrencilerin sağlıklı beslenmelerinin önündeki bu kadar engel ve aileden ayrıldıktan sonra arkadaş ortamlarına ayak uydurma isteği, öğrencileri sağlıklı beslenme tutumlarından iyice uzaklaşmalarına neden olduğunu düşündürmektedir. Yapılan alışma incelendiğinde ise öğrencilerin beslenme ve sağlık ile ilgili üniversitede aldığı eğitimler sonucunda kötü beslenme salgınından kendilerini bir nebze olsun kurtardıkları dşnlmektedir. Gral ve Duygu'nun (2022) yapmış olduğu çalışma incelendiğinde, erkek ğrencilerin SBİTÖ puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Gral ve Yıldırım, 2022). Aynı Şekilde Sargın ve Gleşe'nin (2022) yapmış olduğu çalışmaya göre erkeklerin kadın katılımcılara göre tüm alt boyutlarda ve sağlıklı beslenmeye konusunda daha iyi olduğu grlmştir (Sargın ve Gleşe, 2022). Fakat bu çalışmaların tersi sonuçlara sahip olan çalışmalarda mevcuttur (Gnen ve Ceyhan, 2022; Malkoç vd., 2020). Yapılan çalışmada sınıflara göre SBİTÖ'nin alt boyutları incelendiğinde ise "Olumlu Beslenme" alt boyutuna göre anlamlı farklılık ($p < .05$) varken diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunamamıştır (Tablo 2). Güleş'in (2021) yapmış olduğu çalışmaya göre ise SBİTÖ puanları incelendiğinde BYD ve OB alt boyutlarında anlamlı farklılık saptanmıştır (Güleş, 2021).

Yapılan araştırmanın sonucunda, beslenme okuryazarlığı seviyesinin Spor Bilimleri Fakültesi ğrencilerinde arttırılması ve sağlıklı beslenme davranışlarının özellikle sporcularda desteklenmesi

gerekmektedir. Yapılan çalışmaya göre yetişkinlerin genel beslenme, besin grupları, porsiyonlama, gıda etiketi okuma ve sayısal okuryazarlığa yönelik eğitimler düzenlenmesinin, bu eğitimlerin özellikle genç yaşlarda başlanarak kişilerin sağlıklı beslenme tutumlarının gelişmesini sağlamak ve doğru bilgileri beslenme konusunda lisans eğitimi almış olan kişilerden almalarının yararlı olacağı düşünülmektedir. Yeterli ve dengeli beslenme ile yaşam tarzı davranışlarının erken şekillendirilmesi genç nüfusun sağlıklı büyümesini ve gelişimini teşvik etmek, yetişkinlikte beslenme kaynaklı hastalık riskini azaltmak için koruyucu sağlık hizmetlerine kanıt dayalı destek sağlamaktadır. Çalışma daha çok detaylandırılarak önemli bir halk sağlığı eylemi olarak uygulanabilir.

Etik Beyan

“Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutumları ve Beslenme Okuryazarlığı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 04.01.2023 tarihinde, 2023/03 karar numarası ile etik kurul onayı alınmıştır (Evrak Tarih ve Sayısı: 06.01.2023-152880).

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ashton, L. M., Hutchesson, M. J., Rollo, M. E., Morgan, P. J. ve Collins, C. E. (2017). Motivators and barriers to engaging in healthy eating and physical activity: A cross-sectional survey in young adult men. *American Journal of Men's Health*, 11(2), 330–343. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/1557988316680936>
- Birkenhead, K. L. ve Slater, G. (2015). A Review of factors influencing athletes' food choices. *Sports Medicine*, 45(11), 1511–1522. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/s40279-015-0372-1>
- Çağrı, E. (2021). *Özel bir diyet kliniğine başvuran kadınlarda beslenme okuryazarlığının etiket bilgisi okuma ve besin seçimine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <http://www.ufrgs.br/actavet/31-1/artigo552.pdf>
- Carroll, N., Perreault, M., Ma, D. W. L. ve Haines, J. (2022). Assessing food and nutrition literacy in children and adolescents: A systematic review of existing tools. *Public Health Nutrition*, 25(4), 850–865. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1017/S1368980021004389>
- Cesur, B., Koçoğlu, G. ve Sümer, H. (2015). Evaluation instrument of nutrition literacy on adults (EINLA) A validity and reliability study. *Integrative Food, Nutrition and Metabolism*, 2(1), 127–130. Erişim adresi: <https://doi.org/10.15761/ifnm.1000114>
- Deliens, T., Deforche, B., De Bourdeaudhuij, I. ve Clarys, P. (2015). Changes in weight, body composition and physical fitness after 1.5 years at university. *European Journal of Clinical Nutrition*, 69(12), 1318–1322. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1038/ejcn.2015.79>
- Deliens, T., Clarys, P., De Bourdeaudhuij, I. ve Deforche, B. (2014). Determinants of eating behaviour in university students: a qualitative study using focus group discussions *BMC Public Health*, 14(53), 1–22. Erişim adresi: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/14/53%0ARESEARCH>
- Demir-Özdenk, G. ve Özcebe, L. H. (2018). Bir üniversite çalışanlarının beslenme okuryazarlığı, beslenme davranışları ve ilişkili faktörler. *Turkish Journal of Public Health*, 16(3), 178–189. <https://doi.org/10.20518/tjph.499902>
- Erem, S. ve Bektaş, Z. (2023). Genç erişkinlerde beslenme okuryazarlığı düzeyi yaşam kalitesi ile ilişkili midir? *Food and Health*, 9(2), 129-138. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3153/FH23012>.
- Ersoy, G. (2012). *Egzersiz ve spor yapanlar için beslenme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Ersoy, G. (2013). *Fiziksel uygunluk (fitnes) spor ve beslenme ile ilgili temel öğretiler*. Ankara Nobel Tıp Kitabevi.
- Gibbs, H. D., Ellerbeck, E. F., Gajewski, B., Zhang, C. ve Sullivan, D. K. (2018). The nutrition literacy assessment instrument is a valid and reliable measure of nutrition literacy in adults with chronic disease. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 50(3), 247-257.e1. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2017.10.008>
- Gönen, M. ve Ceyhan, M. A. (2022). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlıklı beslenmeye yönelik tutumları ile benlik saygıları arasındaki ilişki. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 13(48), 625–637. doi: 10.35826/ijoess.3154.
- Göral, K. ve Yıldırım, D. (2022). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının branş farklılıklarına göre araştırılması. *Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1), 58–69. Erişim adresi: <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1114833>
- Güleş, B. (2021). *İnönü Üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin sağlıklı beslenme ile ilgili tutumları, etiket okuma alışkanlıkları ve beslenme okuryazarlığının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Hassani, B., Amani, R., Haghighizadeh, M. H. ve Araban, M. (2020). A priority oriented nutrition education program

- to improve nutritional and cardiometabolic status in the workplace: A randomized field trial. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 15(1), 1–9. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1186/s12995-020-0252-y>
- Heaney, S., O'Connor, H., Michael, S., Gifford, J. ve Naughton, G. (2011). Nutrition knowledge in athletes: A systematic review. *International Journal of Sport Nutrition and Exercise Metabolism*, 21(3), 248–261. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1123/ijnsnem.21.3.248>
- Kaya, Y. ve Arslan-Şeker, S. (2022). Hemşirelik öğrencilerinde akran zorbalığı ile ilişkili faktörler ve kendini kabul arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırma Dergisi*, 11(4), 1641–1661.
- Lai, I. J., Chang, L. C., Lee, C. K. ve Liao, L. L. (2021). Nutrition literacy mediates the relationships between multi-level factors and college students' healthy eating behavior: Evidence from a cross-sectional study. *Nutrients*, 13(10). Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/nu13103451>
- Lanuza, F., Morales, G., Hidalgo-Rasmussen, C., Balboa-Castillo, T., Ortiz, M. S., Belmar, C. ve Muñoz, S. (2022). Association between eating habits and quality of life among Chilean university students. *Journal of American College Health*, 70(1), 280–286. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/07448481.2020.1741593>
- Law, Q. P. S., Yau, A. H. Y. ve Chung, J. W. Y. (2019). Chinese adults' nutrition label literacy in Hong Kong: Implications for nurses. *Nursing and Health Sciences*, 21(2), 171–177. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1111/nhs.12575>
- Lee, E. J., Lee, K. R. ve Kim, J. Y. (2020). Analysis of differences in eating alone attitude of Koreans by dietary habits and age. *Appetite*, 152, 104695. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104695>
- Liao, L. L., Lai, I. J. ve Chang, L. C. (2019). Nutrition literacy is associated with healthy-eating behaviour among college students in Taiwan. *Health Education Journal*, 78(7), 756–769. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/0017896919836132>
- Malkoç, N., Yaşar, O. M., Turgut, M., Kerem, M., Köse, B., Atli, A. ve Sunay, H. (2020). Healthy nutrition attitudes of sports science students. *Progress in Nutrition*, 22(3), 1–7. Erişim adresi: <https://doi.org/10.23751/pn.v22i3.9480>
- Manippa, V., Padulo, C., van der Laan, L. N. ve Brancucci, A. (2017). Gender differences in food choice: Effects of superior temporal sulcus stimulation. *Frontiers in Human Neuroscience*, 11(597), 1–9. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2017.00597>
- Michou, M., Panagiotakos, D. B., Lionis, C., Petelos, E. ve Costarelli, V. (2019). Health and nutrition literacy levels in Greek adults with chronic disease. *Public Health Panorama*, 5(2–3), 271–279.
- Monteiro, M., Fontes, T. ve Ferreira-Pêgo, C. (2021). Nutrition literacy of portuguese adults—a pilot study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 1–9. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18063177>
- Özdenk, S. (2020). Genç sporcuların beslenme okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi (Sinop ili örneği). *International Sport Science Student Studies*, 2(1), 16–24.
- Özenoğlu, A., Gün, B., Karadeniz, B., Koç, F., Bilgin, V., Bembeyaz, Z. ve Saha, B. S. (2021). Yetişkinlerde beslenme okuryazarlığın sağlıklı beslenme ilişkin tutumlar ve beden kütle indeksi ilişkisi. *NWSA Academic Journals*, 16(1), 1–18. Erişim adresi: <https://doi.org/10.12739/nwsa.2021.16.1.4b0037>
- Özüpek, G. ve Arslan, M. (2021). Popüler diyet uygulama, beslenme okuryazarlığı ve beden kütle indeksi ilişkisinin değerlendirilmesi: beslenme ve diyetetik öğrencileri üzerine bir çalışma. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, 5(3), 340-350. Doi: 10.25048/tudod.966511.
- Pala, ř. M. ve Başıbüyük, A. (2020). Ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 9(3), 897–921. Erişim adresi: <https://doi.org/10.30703/cije.672882>
- Sargın, K. ve Güleşçe, M. (2022). Öğretmenlerin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi (Van ili örneği). *Gazianteğ Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1–11. Erişim adresi: <https://doi.org/10.31680/gaunjss.1000390>
- Sogari, G., Velez-Argumedo, C., Gómez, M. I. ve Mora, C. (2018). College students and eating habits: A study using an ecological model for healthy behavior. *Nutrients*, 10(12), 1–16. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/nu10121823>
- Stok, F. M., Renner, B., Clarys, P., Lien, N., Lakerveld, J. ve Deliens, T. (2018). Understanding eating behavior during the transition from adolescence to young adulthood: A literature review and perspective on future research directions. *Nutrients*, 10(6), 1–16. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/nu10060667>
- Svendsen, K., Torheim, L. E., Fjelberg, V., Sorprud, A., Narverud, I., Retterstøl, K., Bogsrud, M. P., Holven, K. B., Myhrstad, M. C. W. ve Telle-Hansen, V. H. (2021). Gender differences in nutrition literacy levels among university students and employees: a descriptive study. *Journal of nutritional science*, 10(e56), 1–7. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1017/jns.2021.47>
- Tekkurşun-Demir, G. ve Cicioğlu, H. İ. (2019). Sağlıklı beslenmeye ilişkin tutum ölçeği (SBİTÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Gazianteğ Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 256–274. Erişim adresi: <https://doi.org/10.31680/gaunjss.559462>
- Ünal, G. (2020). *Beslenme eğitiminin lise öğrencilerinde beslenme okuryazarlığı, diyet kalitesi ve beslenme durumu üzerine etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzun, R. (2019). *Üniversite öğrencilerinde beslenme okuryazarlığı durumu ve obezite ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Zoellner, J., Connell, C., Bounds, W., Crook, L. S. ve Yadrick, K. (2009). Nutrition literacy status and preferred

nutrition communication channels among adults in the lower Mississippi Delta. *Preventing Chronic Disease*, 6(4).
Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19755004/>.

EXTENDED ABSTRACT

Nutrition is necessary for an individual to survive, grow, and develop healthily. As food systems are undergoing a global shift, highly processed, low-cost, and convenient foodstuffs are more widely available than minimally processed and nutrient-rich foods. College students can make new food choices and easily acquire unhealthy eating habits and attitudes as they begin a life away from family. In the transition to university life, students may exhibit an inadequate and unbalanced diet due to reasons such as lack of time, lack of knowledge, preference for low-cost foodstuffs, the tendency to more processed food, and increased alcohol and cigarette use. In order to prevent this situation, people need to be educated about nutrition. It is thought that as students receive education in the field of nutrition and health, their nutritional literacy levels and attitudes towards healthy nutrition can increase. According to Carbone and Zoellner, nutritional literacy is defined as “individuals who have the basic knowledge of nutrition, can understand and process it, and generally have the necessary information to choose foods suitable for a healthy diet and act on this information.” On the other hand, the American Ministry of Health defines nutritional literacy as “the capacity of individuals to understand and process the basic nutritional information they acquire while making the right nutrition decisions.” It is thought that there is a linear relationship between the nutritional literacy levels of the athletes and their sportive performance. The benefits that may result from the athletes being nutritionally literate and displaying healthy eating attitudes are listed below:

1. Athletes can stay at the weight required by the branch.
2. Due to training, electrolyte losses in the body are prevented.
3. The athlete can meet his fluid needs.
4. The digestive system works at an optimum level.
5. In recovery, the athlete can quickly replace the energy sources and provide regeneration.

In this context, it aimed to examine the attitudes and nutritional literacy levels of the Faculty of Sport Sciences students toward healthy nutrition. One hundred forty-seven students studying sports sciences were included in the study. The demographic information of these students, their responses to the Adult Nutrition Literacy Assessment Tool, and the Attitudes towards Healthy Eating Scale were collected. In this study, the knowledge levels of the participants about the sub-dimensions of nutritional literacy were examined to determine the students' nutritional literacy level. The student's total points in YBOYDA (Adult Nutrition Literacy Assessment Tool) were calculated by counting the points they collected from these departments. Within the scope of the research, it was determined that the nutritional literacy levels between classes were in favor of the 4th grades ($p < .05$). It was determined that the total mean score of the students in the YBOYDA was 26.63 ± 3.697 for the 1st-grade students, while it was 28.79 ± 2.87 for the 4th-grade students. When the YBOIDA levels were analyzed by gender, it was determined that women had a statistically significant difference in all sub-dimensions except Reading Comprehension ($p < .05$). This can be explained by the fact that today, especially young people have easier access to the internet. When the participants' SBIT scores were analyzed according to classes, there was a significant difference between the groups ($p < .05$), but no significant difference was found between the genders ($p > .05$). It is known that there are many factors that can cause an epidemic of malnutrition and malnutrition in young adulthood and health problems (for example, excessive weight gain and other nutritional disorders). Ashton et al. As (2017) stated, in front of a healthy eating habit, there are barriers such as time constraints, high prices of foodstuffs, low availability, and lack of motivation. So many obstacles in front of students' healthy eating and their desire to keep up with their friends after leaving their families make them think that they are moving away from their healthy eating attitudes. As a result of the research, it is necessary to increase the nutritional literacy level in the Faculty of Sport Sciences students and support healthy eating behavior, especially in athletes. It is thought that it would be beneficial to organize training on general nutrition, food groups, portioning, and reading food labels. It is thought that training from people who have received undergraduate education, especially in nutrition at a young age, will ensure the development of healthy eating attitudes of people. Early shaping of lifestyle behavior with adequate and balanced nutrition provides evidence-based support to preventive health services to encourage healthy growth and development of the young population and reduce the risk of nutrition-related diseases in adulthood. The study can be applied in more detail as an important public health action.

Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Kaş Kazası Örneği (1842-1908)

Kevser DEĐİRMENCİ¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin kurulmuş olduğu topraklar olağanüstü zenginlikler barındıran bir bölgededir. Çok fazla medeniyete ev sahipliği yapmış olmanın verdiği bu zenginlik çok geç fark edilmiştir. Osmanlı topraklarında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı araştırmacılar tarafından arkeolojik kazılar yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren devlet dış dinamiklerin etkisi ile eski eserlere yönelik hukuki düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Eski eserlerin ortaya çıkarılması ve korunmasına yönelik gelişmeler taşrada da etkisini göstermiştir. Eski eserlere yönelik XIX. yüzyıl sonlarında başlayan ilgi, XX. yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Çalışmamızın konusu bu tarih aralığında Kaş kazasında ortaya çıkarılan eski eserlerdir. Arşiv belgeleri ışığında Kaş kazasındaki eski eser bilinci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kazada araştırmalar neticesinde ya da tesadüfen ortaya çıkarılan eski eserlere merkez ve taşra bürokrasisinin tutumu incelenmiştir. Kaş ve çevresindeki eski eserlere yabancı devletlerin ve araştırmacıların ilgisinden bahsedilmiştir. Netice itibariyle gelinen noktada eski eserlere ilginin artmış olduğu ifade edilebilir, ancak tam anlamıyla bir bilincin geliştiğini söylemek pek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Âsâr-ı Atıka, Kaş Kazası, Osmanlı Devleti, Arkeoloji.

The Development of Consciousness on Antiquities in the Ottoman Empire: The Example of Kaş District (1842-1908)

Abstract

The lands on which the Ottoman Empire was founded are a land of extraordinary riches. This wealth of being home to so many civilizations was noticed too late. Archaeological excavations began to be carried out by foreign researchers in the Ottoman lands in the second half of the 20th century. From this date on, the state's external Dynamics started to make legal arrangements for ancient works with the effect of Revealing ancient artefacts. The developments in the extraction and conservation of the land have also impacted the countryside. XIX. The interest that started at the end of the century, XX. continued at the turn of the century. The subject of our study is the ancient artefacts unearthed in Kaş in this date range. In the light of archive documents, it was tried to reveal the awareness of antiquities in the Kaş district. The attitude of the central and provincial bureaucracy towards the ancient artefacts discovered by chance or as a result of research into the accident has been examined. The interest of foreign states and researchers in the ancient artefacts in and around Kaş is mentioned. As a result, we can say that the interest in ancient artefacts has increased; however, it is not possible to say that a full consciousness has developed.

Key Words: Antiquities, Kaş District, Ottoman Empire, Archeology

Atıf İçin / Please Cite As:

Değirmenci, K. (2023). Osmanlı Devleti'nde âsâr-ı atıka bilincinin gelişimi: Kaş Kazası örneği (1842-1908). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1159-1176. doi:10.33206/mjss.1278706

Geliş Tarihi / Received Date: 07.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.05.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kevser.degirmenci@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-4464-7928

Giriş

Âsâr-ı atıka tabiri “âsâr” ve “atık” kelimelerinin bir arada kullanılması ile meydana gelen bir terimdir. *Âsâr*, Arapça kökenli bir isim olan “eser” kelimesinin çoğulu olup “izler, alametler” anlamındadır. *Atıka* ise, yine Arapça kökenli bir sıfat olarak “eski” anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 1995). Buradan hareketle âsâr-ı atıka tabirinin en geniş sözlük anlamının “eski eserler”² olduğu söylenebilir. XIX. yüzyılda kullanılmaya başlanan âsâr-ı atıka, sahip olduğu değerlerden dolayı muhafaza edilmesi ve gelecek nesillere aktarılması amaçlanan arkeolojik mirası tanımlayan ilk terimdir (Önge, 2018).

Osmanlı Devleti'nde âsâr-ı atıka teriminin kullanımı, Tanzimat Dönemi'nde kültürel varlıklara ilgi duyulmaya başlanması ve devletin bu eserleri korumaya alması ile eş zamanlıdır. Nitekim Tanzimat dönemi gazetelerinde eski eserlerin değerli olduğu ve korunması gerektiğine vurgu yapan yazılara yer verilmiştir (Cezar, 1995a). Âsâr-ı atıka terimine Babıâli ve vilâyetler arasında yapılan yazışmalarda en erken yine 1840'lı yıllarda rastlanmaktadır. Yazışmalarda Babıâli, vilâyetlerde bulunan kültür varlıklarının tespit edilmesini ve kıymetli olanların merkeze gönderilmesini talep etmiştir. Bu anlamda bazı vilâyetlerde hazırlanan raporlarda âsâr-ı atıka tabiri kullanılmıştır. Terimin ortaya çıkması Osmanlı Devleti'nin geçmişe ait nesnelere koruma altına alma endişesi ile alakalıdır. Nitekim devlet sınırları içerisinde ortaya çıkarılan arkeolojik eserlerin kaçırılmasından rahatsız olmuş ve söz konusu kültür mirasını koruma altına almaya çalışmıştır (Önge, 2018).

Esasen Osmanlı Devleti'nin arkeolojik buluntulara olan ilgisi -en ilkel haliyle- daha eski devirlerde başlamıştır³ (Muşmal ve Gümüş, 2021). Öyle ki, eski eserlerin toplanması ile başlayan ilk arkeolojik faaliyetler, Avrupalıların Osmanlı topraklarına ilgi duymalarından çok daha önce bir tarihe rastlar. Devlet tarafından toplanan arkeolojik eser parçaları yeni binaların inşasında ve mevcut binaların restorasyonunda kullanılmak suretiyle bir şekilde muhafaza edilmiştir⁴ (Dilbaz, 2018). Fakat yine de bu uygulamalar Osmanlı Devleti'nin eski eserler konusunda bilinçli bir tavır sergilediği anlamına gelmez.⁵ Nihayetinde Osmanlı Devleti'nde eski eser bilinci, yabancıların yapmış olduğu kazı çalışmaları neticesinde meydana gelmiştir.

Avrupa'da ise arkeolojik faaliyetler Rönesans ile başlamıştır.⁶ Bu anlamda eski Yunan ve Roma uygarlıklarına karşı bir merak başlamıştır. Bu uygarlıkların mirasını sahiplenen Osmanlı toprakları ilerleyen zamanlarda Avrupalı pek çok gezginin, çeşitli alanlarda bilim adamlarının ve meraklı araştırmacıların yoğun ilgisine maruz kalmıştır⁷ (Cezar, 1995a). Avrupalı araştırmacılar arkeolojik veriler ile antik kültürleri aydınlatmak ve yapılan araştırmaları yayınlamak suretiyle bilim dünyasına sunmak amacı ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu topraklarına gelerek antik yerleşimleri incelemiştirler (Kundakçı, 2002). XIX. yüzyılda hız kazanan arkeoloji çalışmaları ile Osmanlı Devleti batılı arkeologların ilgisini daha fazla çekmiştir. Osmanlı topraklarında bulunan arkeolojik kalıntıların hak ettiği değeri görmediği bahane edilerek eserler Avrupa ülkelerine nakledilmiştir.⁸ Ne var ki bu sırada Osmanlı yöneticilerinde eski eser bilinci

² Ahmet Mumcu'ya göre *eski eser* terimi hukuki manada, tarihi bir olayı ya da dönemi açıklayan özelliklere sahip olmalıdır. Diğer yandan söz konusu eski eserin arkeolojik bir değerinin de olması gerekmektedir. Fakat bu özelliklere sahip olmayan bir eski eser de pek tabii sadece sanat tarihi açısından bile eski eser olarak tanımlanabilir (Mumcu, 1969).

³ Eski eserlere olan ilgi İstanbul'un fethinden sonra giderek artmıştır. Nitekim Fatih sultan Mehmet, fetihten sonra Roma ve Bizans döneminden kalan taşınır ve taşınmaz malları koruma altına almıştır (Ünar, 2019); VI. yüzyıla ait Mühimme defterlerinde devletin eski eserlere bakış açısını yansıtan bazı örnekler de rastlanmaktadır (Paksoy, 1993).

⁴ Eski eserlerin hangi binalarda kullanıldığı ile ilgili örnekler için bkz. (Shaw, 2004); Aslında bu uygulamaların modern anlamda bir korumacı tavır olduğu söylenemez. Hatta eski eserlerin bu şekilde tahrip edildiği de olmuştur. Bununla birlikte eski eser bilincinin henüz ortaya çıkmadığı bu dönemlerde eserler bir şekilde günlük kullanım alanlarının parçası haline getirilmesi sayesinde korunabilmiştir. Eski eserlerin yeni yapılarda kullanılması modern anlamda korumacılığı ifade etmese de eserlerin günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır (Muşmal, 2009a).

⁵ Zira Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar taşınır ya da taşınmaz eski eserleri korumak için özel bir kanun çıkarmamıştır. Dolayısıyla eski eserlerin hukuki durumlarını fıkıh esasları belirlemiştir. Fıkıh kitaplarında sahibi belli olmayan taşınabilir malların durumundan dolayı olarak bahsedilirken, taşınamayan mallar için bir netlik söz konusu değildir. Taşınamayan mallar vakıflara, kişilere ya da devlete aittir. Şayet kimseye ait değilse bu malları herkes istediği gibi kullanma hakkına sahiptir (Mumcu, 1969).

⁶ Bu dönemde başlayan faaliyetler daha sonra açılacak olan müzelerin temelini oluşturmuştur. Avrupa'da halka açık ilk müze 1683 yılında İngiltere'de kurulmuş, bununla birlikte müzecilik konusunda bilimsel kitaplar da kaleme alınmıştır. Avrupa'da sonraki yüzyıllarda giderek gelişen müzecilik faaliyetleri neticesinde çok farklı müzeler ortaya çıkmıştır (Şahin, 2007).

⁷ Bu ilginin bir sebebinin de Osmanlı toprakları üzerinde doğal hak sahibi olduklarını gösterebilme kaygısı olduğu söylenebilir. Nitekim Avrupalı devletler Anadolu topraklarından getirdikleri özgün heykelleri müzelerinde teşhir etme yarışına girmişlerdir. (Shaw, 2004).

⁸ Avrupalılar, Osmanlıların ellerindeki hazinenin farkında olmadığını ve dolayısıyla bu eserleri korumalarının da mümkün olmadığını öngörmüşlerdir. Eski eserler ile hiçbir bilgisi olmayan Osmanlıları bu eserlerin sahibi olarak görmemişlerdir (Akin, 1993); Özellikle Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı gezginler Türklerin eski eserlerin değerini bilmediğini ve eski eserlerin hiç korunmadığını cleştirel bir dil ile ifade etmişlerdir. Avrupalı gezginlerin bu eleştirileri ile ilgili örnekler için bkz. (Şahin, 2007); Hatta

henüz oluşmamış ve topraklarında bulunan zenginlikleri ortaya çıkarmak için bir çaba içerisinde girmemişlerdir. Öyle ki, yabancı araştırmacıların elçilikler vasıtasıyla talep ettikleri kazı izinleri kolaylıkla kabul edilmekle birlikte kazı masrafları da karşılanmıştır. Bu şekilde Osmanlı topraklarından pek çok arkeolojik eser, gezginler ve araştırmacılar tarafından yurt dışına çıkarılmış ve Avrupa müzelerinde zengin koleksiyonlar oluşturulmuştur⁹ (Muşmal, 2009a).

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde eski eser bilincinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başladığını ifade edebiliriz. Özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde bilim ve sanat alanlarında atılan adımlar ile topraklarında bulunan Yunan ve Roma uygarlıklarından kalma eski eserlere ilgi artmıştır.¹⁰ Bu bilinç sayesinde Avrupalıların kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan eserleri yurtdışına kaçırma çabalarına engel olmak istenmiştir. Bunun için ilk olarak eserlerin muhafazasını sağlamak adına bir Osmanlı müzesi kurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. 1840'lı yıllarda yabancıların Anadolu topraklarında yapacakları kazılar izne bağlanmıştır. Arkeolojik eserler ile ilgili tüm faaliyetlerle ilgilenme vazifesi Maarif Nezareti'ne verilmiştir. Bundan sonra devlet, dünyanın en değerli arkeolojik eserlerini korumaya yönelik daha somut adımlar atmaya başlamıştır. Peş peşe çıkarılan kanunnameler ile arkeolojik faaliyetler denetim altına alınmaya çalışılmış ve kazılar izne tâbi tutulmuştur. Böylece eski eser kaçakçılığının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Dilbaz, 2018; Çelik, 2022).

Osmanlı Müzeciliği ve Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda müzeciliğin ortaya çıkması XIX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Osmanlı müzeciliğinde eski eserlerin sınıflandırılması ve teşhir edilmesinden ziyade eserlerin korunması anlayışı ön planda olmuştur (Muşmal, 2009a). Osmanlı arkeolojisi ve müzeciliği anlamında atılmış olan en önemli adım Sultan Abdülmecid döneminde arkeolojik eserlerin Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa¹¹ önderliğinde Harbiye Ambarında toplanmasıdır¹² (BOA. İ.MSM., 17/387, lef. 2; Ethem, 1992). Eskiden beri silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'ne nakledilen eski eserler "*Mecma-ı Esliba-ı Atık*" (Eski Silahlar Koleksiyonu) ve "*Mecma-ı Âsâr-ı Atıka*" (Eski Eserler Koleksiyonu) isimleri altında iki ayrı bölümde toplanmıştır¹³ (Şahin, 2007). Böylelikle Fethi Paşa'nın çalışmaları ile 1846 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk müzecilik faaliyetleri başlamıştır. Fethi Paşa'nın ölümünden sonra da eski eserlerin toplanmasına devam edilmiştir. Hatta bu tarihlerde Anadolu'da eski eser aramalarının yapılması ve bulunanların savaş gemileri ile İstanbul'a nakledilmesi söz konusu olmuştur. 1868 yılında devlet adına yapılacak olan kazılardan elde edilecek eserler için bir müze kurma fikri gündeme gelmiştir. Aya İrini'de toplanan eserler, Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 1869 yılında "Müze-i Hümayûn" adı ile ziyarete açılmıştır (Nazır, 2010). Müzenin ilk müdürü olarak Galatasaray Sultanisi tarih öğretmenlerinden Edward Goold uygun görülmüştür¹⁴ (Cezar, 1995a; Yıldırım ve Martal, 1999; Ethem, 1932). Maarif Nazırı Saffet Paşa bundan sonra önemli bir uygulamaya daha imza atmıştır. Vilâyetlere gönderdiği yazılar ile ortaya çıkarılan eski eserlerin Müze-i Hümayûn'a gönderilmesini talep etmiştir. Bu talebin ardından kısa zamanda eserler müzede toplanmaya başlanmıştır. Bir süre sonra müzenin içi ülkenin her yerinden gelen eski eserler ile dolmuş ve sergilenemez hale gelmiştir. Sayıları giderek artan eserler için yeni bir binaya ihtiyaç duyulmuştur. Yeni müze binası olarak Topkapı Sarayı'nın eski bir bölümü olan Çinili Köşk uygun bulunmuştur (Kutlu, 2010; Yıldırım ve Martal, 1999). Mecma-ı Âsâr-ı Atıka koleksiyonunun buraya

eserleri kendi ülkelerine götürürken suçluluk duymamış bilakis bunu bir görev olarak yerine getirmişlerdir. Eski eserleri kıymetini bilecek bilim adamlarına teslim ettiklerini ifade etmişlerdir. Tüm bu ifadeler Avrupalıların eserleri rahatça götürmeleri konusunda kendilerine meşru bir zemin oluşturma gayretinde olduklarını akla getirmekle birlikte diğer yandan Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak bir savaşta kendilerini haklı çıkaracak bir gerekçe olduğu düşünülmüştür (Muşmal, 2009a).

⁹ Başta İngiliz elçisi S. Stradford Canning olmak üzere Anadolu'daki pek çok kültür mirasının yurt dışına çıkarılan araştırmacılar tarafından en önemlileri Heinrich Schliemann, Carl Humann, J. T. Wood, D. G. Hugart, Theodor Wiegand'dır. Bodrum, Truva, Bergama ve Efes'te yaptıkları kazılar neticesinde ortaya çıkan eşsiz ve bol miktarda arkeolojik eseri ülkelerine götürmüşlerdir. (Önder, 1990); (Şimşek ve Dinç, 2009); Yabancı araştırmacılar sadece Anadolu topraklarında değil, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü (Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün gibi) diğer bölgelerde de kazı çalışmaları yapmışlardır (Cezar, 1995a).

¹⁰ Bu bağlamda Osmanlı basınının ilk yıllarında eski eserler ve müzecilikle ilgili yazılara yer verilmiştir. Bu yazılarda eski eserlerin yabancılar tarafından hiçbir engelle takılmadan yurt dışına çıkarılması eleştirilmiştir. Diğer yandan bu eserlerin sergileneceği bir müzeye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Akın, 1993).

¹¹ Osmanlı askeri ve devlet adamı Fethi Ahmet Paşa'nın hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Hut, 2020).

¹² Sultan Abdülmecid 1845 yılında çıktığı Yalova gezisinde Bizans dönemine ait üzerindeki yazıların Latince olduğu anlaşılan mermerlere rastlamıştır. Padişah bu mermerlerin toplatılıp İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Böylelikle bundan sonra eski eserler İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır (Nazır, 2010).

¹³ "*Mecma-ı Esliba-ı Atık*" kısmında Harbiye Ambarında bulunan eski silah ve zırh koleksiyonları yer alırken, "*Mecma-ı Âsâr-ı Atıka*" kısmında Helen ve Bizans dönemlerine ait eserler yer almıştır (Shaw, 2004; Şimşek ve Dinç, 2009).

¹⁴ Goold öğretmenlik görevine ek olarak maaşının bir miktar artırılması sureti ile müze müdürlüğüne atanmıştır (Paksoy, 1993).

taşınması ile yeni Müze-i Hümayûn (bugünkü Arkeoloji Müzesi) 1881 yılında törenle açılmıştır (Yücel, 2006).

İlerleyen yıllarda Osman Hamdi Bey'in¹⁵ müze müdürlüğüne getirilmesi ile müzecilik anlayışında Avrupa standartlarına doğru bir gelişim gözlemlenmiştir. Osman Hamdi Bey'in çabaları sayesinde Osmanlı Devleti, koleksiyonları ve müzedeki tüm antik eserleri içeren kapsamlı kataloğu ile gerçek anlamda zengin bir müzeye kavuşmuştur¹⁶ (Akın, 1993). Diğer yandan modern müzecilik anlamında atılmış olan en önemli adım bir nevi güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıdır.¹⁷ Bu okulda verilen eğitim sayesinde eski eser araştırmalarında ihtiyaç duyulan uzmanlar ve entelektüel birikime sahip sanatçılar yetiştirilmiştir¹⁸ (Gündüz, 2007). Türk müzecilik tarihi anlamında çok önemli adımlar atan Osman Hamdi Bey, sadece idarecilik yapmamış, birçok bölgede yaptırdığı kazılara bizzat refakat etmiştir. Böylelikle Müze-i Hümayûn adına ilk ulusal kazı çalışmaları başlatılmıştır¹⁹ (Nazır, 2010). Yapılan bu ilk kazılar neticesinde pek çok arkeolojik eser İstanbul'a nakledilmiştir. Eserlerin sayıca artması nedeni ile mevcut müze yetersiz kalmış ve bu yüzden genişletilmiş, hatta ek binalar yapılmıştır (Şahin, 2007). Özellikle Sayda kazılarında ortaya çıkarılan lahitler, yeni bir müze binasının yapılmasını zorunlu kılmıştır. Osman Hamdi Bey'in gayretleri ile başlayan yeni müze inşaatı henüz tamamlanmadan yetersiz olduğu anlaşılmış ve üzerine bir kat daha ilave edilmiştir. İçerisinde bulunan çok değerli lahitler nedeni ile yeni yapılan bu Müze-i Hümayûn, 13 Haziran 1891 tarihinde "Lahitler Müzesi" adıyla açılmıştır²⁰ (Cezar, 1995a; Shaw, 2004). 1903 ve 1907 yıllarında yapılan ek binalar ile müzenin adı "Âsâr-ı Atıka Müzesi" olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise "İstanbul Arkeoloji Müzesi" adını almıştır (Nazır, 2010; Kutlu, 2010). Devletin merkezinde gerçekleştirilen son derece ehemmiyetli müzecilik faaliyetlerine paralel olarak Anadolu'da da çalışmalar başlatılmıştır. İlk örneklerine Konya ve Bursa vilâyetlerinde rastlanan Müze-i Hümayûn şubeleri açılmıştır. 1899 yılında Konya İdadisinin bahçesinde bulunan eserlerin teşhir edilmesi amacıyla bir müze binası inşaa edilmiştir ki bu bina Müze-i Hümayûn'un Anadolu'daki ilk şubesidir.²¹ İkinci şube ise 1904 yılında Bursa'da açılmıştır.²²

1869 yılında kazı çalışmaları belli bir kurala bağlanmaya çalışılmış ve ilk yasal düzenleme yapılmıştır (Çal, 2009). Zira bu ilk nizamnâmeye kadar eski eserlerin hukuki durumları fıkıh esaslarına dayandırılmıştır. 1869 yılında yedi maddeden oluşan ilk Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi yayınlanmıştır²³ (Mumcu, 1969). Bu nizamnâme ile eski eser araştırma faaliyetlerinin belli kurallar çerçevesinde yapılması ve bu sayede eski eser kaçakçılığının önlenmesi amaçlanmıştır. (Karaduman, 2004). Bu ilk nizamnâme ile bundan sonra eski eser araştırması yapmak isteyenlere Maarif Nezareti'ne başvurarak resmi izin alma zorunluluğu getirilmiştir. Araştırmalar neticesinde şayet eski eser çıkarılacak olursa, bu eserlerin -sikkeler hariç- başka devletlere nakledilmesi yasaklanmıştır. Bir kişinin özel mülkünden çıkarılacak olan eserler o kişinin kendi şahsi malı olacaktır. Eski eser araştırma izni sadece toprağın altındaki eserleri kapsamaktadır. Toprağın üzerindeki eserlere hiçbir şekilde zarar verilmeyecektir. Nizamnâmenin önemli bir maddesi kazı görevlileri ile ilgilidir. Eski eser kazıları hakkında bilgisi olanlar bunu ispatladıktan sonra ilgili yerlerde görevlendirilmek üzere başvuru yapacaklardır (Karaduman, 2004). Nizamnâmeye göre yurt dışına eski eser çıkarılması yasaklanmıştır. Buna rağmen yasağa uyulmamış, eserler bir şekilde yurt dışına kaçırılmıştır. Bu ve benzeri

¹⁵ Ressam, müzeci, arkeolog ve yazar olan Osman Hamdi Bey (1842-1910), Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğludur. Çok yönlü bir şahsiyet olmasında ailesinin rolü büyüktür (Gündüz, 2007). Osman Hamdi Bey'in hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Mansel, 1960).

¹⁶ Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü esnasında Müze-i Hümayun yararına yapmış olduğu hizmetler için bkz. (Cezar, 1995a).

¹⁷ Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına ilişkin gerekçe ve yönetmelik için bkz. (Cezar, 1995a); Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışından önce de eski eserler konusunda uzman yetiştirmek amacı ile 1875 yılında tasarlanmış bir okul projesi mevcuttur. Müze-i Hümayûn Mektebi adı ile açılması planlanan bu okul devletin içinde bulunduğu bir takım olumsuzluklar nedeni ile eğitim-öğretim hayatına başlayamamıştır (Serbestoğlu ve Açık, 2013).

¹⁸ Sanayi-i Nefise Mektebi'nin faaliyetleri için bkz. (Ürekli, 1997; Ürekli, 2009).

¹⁹ Müze-i Hümayun adına yapılan ilk ulusal kazı Nemrut kazısıdır. Osman Hamdi Bey bundan başka Sayda'da yaptığı kazılar neticesinde İskender Lahdi başta olmak üzere pek çok değerli lahitleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu başarıları ile Osman Hamdi Bey dünya çapında bir üne sahip olmuştur (Akurgal, 1992; Shaw, 2022; Çelik, 2022); Müze-i Hümayun adına yapılan tüm kazılar için bkz. (Cezar, 1995a); İskender Lahdi'nin keşfi ve İstanbul'a getirilişi hakkında bkz. (Dilbaz, 2016).

²⁰ Osmanlı başkentinde kurulan Müze-i Hümayun, kısa zamanda uluslararası çapta imrenilen saygın bir kuruma dönüşmüştür. Zira müzede sergilenen lahit koleksiyonu dünyanın başka hiçbir yerinde mevcut değildir. (Çelik, 2016).

²¹ 1899 yılında Konya'da Müze-i Hümayun'un şubesi olarak açılan Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi, Anadolu'nun ilk arkeoloji müzesidir. Konya'da modern müzeciliğin temelini oluşturan müzede, çeşitli depolarda muhafaza edilen eski eserler sergilenmiştir. Müzenin açılışı ile Konya vilâyeti dâhilinde bulunan eski eserler buraya nakledilerek eski eserlerin muhafazası sağlanmıştır (Muşmal, 2009c; Muşmal, 2014).

²² Bursa müzesi, Bursa Mekteb-i İdadisi bahçesinde, Sultan Abdülhamid'in cülus yıldönümünde büyük bir tören eşliğinde açılmıştır (Yaşayanlar, 2018).

²³ Nizamnâmesinin tam metni için bkz. (*Takvîm-i Vekâyi*, Nu. 2053, 1 Zilkâde 1285/13 Şubat 1869, s.1.)

durumlar neticesinde eksiklikler fark edilmiş ve öncesine göre daha kapsamlı ve geniş yeni bir nizamnâme hazırlanmıştır (Şimşek ve Dinç, 2009). Kazı araştırmalarına yönelik on yıl ara ile 1874 ve 1884 yıllarında olmak üzere iki defa daha eski eser yönetmelikleri çıkarılmıştır. 1874 Nizamnâmesinin²⁴ en büyük kusuru kazılarda elde edilecek eski eserlerin üçe bölünmesi ve sadece bir parçasının devlete ait olmasıdır. Diğer parçalardan biri arazi sahibine, kalan kısmı ise kazıyı yapana ait olacaktır. Fakat uygulamada bu paylaşım yapılamamış, eserin tamamı kazıyı yapanların elinde kalmıştır. Yabancı araştırmacılar ortaya çıkardıkları eserleri arazi sahibinden satın almak ve devlete pek de önemli olmayan eserleri teslim etmek suretiyle hemen hemen üçte üçlük bir paya sahip olmuşlardır (Akurgal, 1992). Nizamnâmelerin uygulanması aşamasında saptanan bu ve benzeri eksiklikler zamanla giderilmeye çalışılmıştır.²⁵ Örneğin, 1874 Nizamnâmesinde “her çeşit sanat eseri” cümlesinden ne kastedildiği 1884 Nizamnâmesinde somut örnekler ile açıklanmıştır. Osman Hamdi Bey’in müdürlüğü esnasında 1874 tarihli nizamnâmede gördüğü eksiklikler neticesinde hazırlattığı yeni Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi 1884 yılında yürürlüğe girmiş ve 89 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. Yeni nizamnâme 37 madde ve 5 bölümden oluşmaktadır. (BOA. A. DVN. MKL. 25/45). Nizamnâmede genel hükümler, eski eser alım satımı, eski eser araştırma ve kazılarına dair hususlar ve ceza hükümleri yer almaktadır (Nazır, 2010). Bu nizamnâme ile kazı yapanlara ve arazi sahibine pay verilmesine imkân sağlayan tehlikeli hüküm iptal edilmiştir. Dolayısı ile eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına mâni olunmak istenmiştir. Bundan sonra çıkarılacak tüm eserler müzeye aktarılacaktır²⁶ (Cezar, 1995a; Akın, 1993). Böylelikle eski eser konusunda devlet politikası olarak belli bir bilinç oluşmaya başlamıştır. Ne var ki bu aşamada Osmanlı yöneticilerinin bazı tutarsız davranışları nedeni ile nizamnâme hükümlerine bazen titizlikle uyulduğu bazen de yok sayıldığı anlaşılmaktadır²⁷ (Şimşek ve Dinç, 2009).

Osman Hamdi Bey, her ne kadar kendisi hazırlamış olsa da 1884 Nizamnâmesinde eski eser tanımında gördüğü bazı eksiklikler nedeni ile 1906 yılında yeni bir nizamnâme daha yayınlamıştır. (BOA. ŞD. (Şûra-yı Devlet Evrakı), 220/70). Bazı maddeler ana esaslara dokunulmadan detaylandırılmıştır. 5 bölüm 35 maddeden oluşan yeni nizamnâmede eski eserlerin mülkiyetinin kime ait olacağı konusu bir öncesine göre daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre her türlü arazide ortaya çıkacak olan arkeolojik eserler devlete aittir. Bu eserleri bulma, toplama, koruma ve müzelere yerleştirme yetkisi de sadece devlete aittir. Nizamnâmede eski eser tanımı daha açık ve daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Böylece herhangi bir anlaşmazlığa ve yoruma yer verilmemiştir. Buna göre nizamnâmede taşınır ve taşınmaz bütün eski eserlere dair detaylı bir liste hazırlanmıştır (Shaw, 2004; Muşmal ve Gümüş, 2021). Bu yeni nizamnâme ile Osmanlı idarecilerinde eski eser anlayışının yavaş yavaş olgunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır (Çal, 1997). 1906 yılında çıkarılan bu son nizamnâme 1974 yılına kadar yürürlükte kalmış, Cumhuriyet döneminde de kullanılmıştır (Nazır, 2010).

XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Kaş Kazasında Âsâr-ı Atıka Bilinci

Osmanlı Devleti’nde eski eserlerin hukuki durumları ile alakalı daha çok dış dinamiklere bağlı olarak XIX. yüzyılda başlayan sürecin etkileri çok geçmeden taşrada da görülmeye başlamıştır.²⁸ Bu anlamda eski eserleri bulma ve koruma bilincinin gelişmeye başladığı yıllarda Konya vilâyetine bağlı Teke sancağının çok fazla ilgi gördüğü söylenebilir. Nitekim Vilâyet Salnâmelerinde de Teke sancağının eski eser konusunda zenginliğine vurgu yapılmıştır (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 17, 1301). Özellikle Teke sancağına bağlı olan Kaş kazası ve civarının bulunduğu bölge Likya kentlerinin kurulu olduğu bir yerdedir. En eski

²⁴ Nizamnâmenin tam metni için bkz. (BOA. (Bâb-ı Âsâfî Dîvan-ı Hümayun Mukavele Kısmı), A. DVN. MKL., 12/5.)

²⁵ 1874 Nizamnâmesindeki eksiklikler hakkında eleştiriler için bkz. (Mumcu, 1969; Paksoy, 1993); Eski eser kaçakçılığı ve eski eserler tüzüğü konularına dönemin gazete sütunlarında da rastlanmaktadır. Örneğin 18 Nisan 1874 tarihli Basiret Gazetesi’nde eski eserlerin ülke için taşıdığı değer ve memleketin eski eser açısından zenginliğine vurgu yapılmıştır. Diğer yandan Avrupa müzelerinin Osmanlı topraklarından kaçırılan arkeolojik eserler ile zenginleştiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Cezar, 1995a).

²⁶ Ayrıca her kazı yapılacak bölgenin bir haritasının Müze-i Hümayun’e gönderilmesi şartı ilave edilmiştir (Shaw, 2022).

²⁷ Ortaya çıkarılan eski eserlerin hepsinin devlete ait olduğu 1884 Nizamnâmesinde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen kazılarda elde edilen eserlerin çoğu yabancı araştırmacılar tarafından üstelik padişahın izni ile yurt dışına çıkarılmaya devam edilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin o yıllarda içerisinde bulunduğu durum ile açıklanabilir (Akurgal, 1992).

²⁸ Osmanlı taşrasında eski eserlere dair yapılmış bazı önemli çalışmalar vardır. Biray Çakmak, “Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 15 Sayı 30 (Güz 2019)*; Biray Çakmak, “Osmanlı Döneminde Uşak Kazasındaki Antik Mirasın Keşfine Yönelik Gelişmeler”, *Antik Phrygia’nın Merkezinde Bir Kent AKMONLA (2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzye Araştırmalarının Sonuçları)*, Ed. Münteha Dinç-Emre Taştemür, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019, s.243-255; Hakan ASAN, “Diyarbakır Vilâyeti’nde Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Müze-i Hümayun Fahrî Memuru Natık Efendi ve Faaliyetleri”, *Belgi Dergisi*, S. 24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2022/II, s. 399-429; Mevlüt Çelebi, “Antalya Bölgesi’nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”, *Adalya*, No: X, 2007, s. 387-402; Mevlüt Çelebi, “İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 33, S 2, 2018, s. 357-373; Naim Ürkmez, “İskenderun’da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler”, *History Studies*, Volume 6 Issue 3, 2014, s. 349-367.

dönemlerde Antiphellos (Andifli) adıyla bilinen Kaş'ın tarihi İÖ. VI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İ.Ö. II. yüzyıl ortalarında Likya Birliği üyelerine katılan kent, Roma döneminde de önemini korumuştur. Günümüze ulaşmış en iyi durumdaki eserler tiyatro binası ve mezar anıtlarıdır²⁹ (Sevin, 2001; Texier, 2002b). Kaş kazasında XIX. yüzyıl sonlarında XX. yüzyıl başlarında yapılan kazı çalışmaları esnasında pek çok önemli arkeolojik eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu eserler genellikle Kaş kazasına bağlı köylerde yapılan kazılar neticesinde elde edilmiştir.

Kaş ve civarının içinde yer aldığı Likya bölgesine Avusturyalı araştırmacıların yoğun bir ilgisi söz konusudur. XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarında Konya vilâyeti dâhilinde araştırma yapmak için gelen gezgin ve bilim adamlarının çoğu Alman ve Avusturyalılardan oluşmaktadır. Bunun sebebinin tamamen politik olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti, Rusya ile yapılan 93 Harbi neticesinde İngiltere ve Fransa'dan uzaklaşırken Almanya ve daha sonra Avusturya ile yakınlaşmıştır. Bu vesile ile Alman ve Avusturyalı araştırmacıların Osmanlı topraklarında daha rahat hareket ettikleri söylenebilir (Muşmal, 2009b). Bununla birlikte Avusturyalı araştırmacıların Osmanlı topraklarında kazı çalışmalarına başlamaları diğer Avrupalı araştırmacılardan daha geç olmuştur. Likya bölgesinde araştırmalar yapmış olan Julius August Schönborn, 1842 yılında Kaş kazası civarında Gölbaşı-Trysa'da bulunan antik mezar anıtını keşfetmiştir. Fakat 1842'de henüz bu tür bir kazı ve nakliyat işini destekleyecek kurumsal altyapı bulunmadığından, anıt o dönemde yerinde bırakılmıştır. Aynı dönemde Likya'da Nereidler Anıtı'nın kazıları Charles Fellows tarafından yürütülmüştür. Viyana Bilimler Akademisi'nin Likya bölgesinde kapsamlı çalışmaları olmuştur (Erdemir, 2012). 1881 yılında Otto Benndorf başkanlığında bir heyet bölgede bir araştırma gezisi yapmış ve gezi sonuçları *Reisen in Lykien und Karien* başlıklı bir kitap ile yayınlanmıştır. Bu heyette, mimar George Niemann, tıp eğitimi almış olan Felix von Luschan, ve fotoğrafçı Wilhelm Burger yer almıştır. Araştırma için Avusturya donanmasından bir gemi³⁰ tahsis edilmesinin yanı sıra zengin aristokratlardan ödenek bulunmuştur. 1881'de gerçekleştirilen bu araştırma gezisinde bölgenin kapsamlı bir haritası hazırlanmıştır. Bu sırada 1842'de Julius August Schönborn tarafından keşfedilen antik mezar yeniden bulunmuştur. Heyetin dikkatini çeken bu eşsiz eser gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra 1882/83 yıllarında Viyana'ya götürülmüştür. Benndorf ve Niemann bu anıta dair detaylı bir yayın hazırlamışlardır (Erdemir, 2012).

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarı ile Kaş kazasında sonraki yıllarda da çeşitli vesileler ile eski eserler ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları bilinçli olarak yapılan kazılar neticesinde elde edilmiştir. Örneğin 1882 yılında Gölbağçe adlı belde Avusturyalılar tarafından gerekli izinler alındıktan sonra kazı çalışmaları başlatılmıştır. Diğer yandan 1895 yılında Kaş'a bağlı Bayındır köyünde üç adet kabartma resimli taşın ortaya çıkarılması, 1904 yılında Gelemiş köyünde parçalanmış halde bir heykel bulunması, 1906 yılında Kınık köyünde yasal olmayan yollar ile toprağın altından küpler çıkarılması Kaş kazası ile alakalı belgelere yansıyan arkeolojik faaliyetlerdir. Ayrıca 1908 yılında Kumköy civarında Sarısu İslam Mezarlığında eski eserden sayılan bir mezar taşının yerinden alınıp başka bir yere taşınması söz konusudur.

Avusturya İmparatoru Adına Gölbağçe'de Yapılan Kazılar

1882 yılı bahar aylarında Mentеше sancağı Muğla yakınlarında ve Teke sancağına bağlı Kaş kazasında Gölbağçe adlı belde, Avusturya imparatoru adına eski eser araması yapılması gündeme gelmiştir. Avusturya'nın izin talebi sefirler aracılığı ile dile getirilmiş ve nihayetinde Avusturya imparatoru, adı geçen bölgelerde âsâr-ı atika araştırması yapmak için bir imtiyaz elde etmiştir. Antalya ve Kaş'ta eski eser arama ruhsatının sağladığı yetkilere Avusturya İmparatoru adına Avusturya Sefiri Baron de Kalis sahip olmuştur. (BOA, (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), MF. MKT., 74/146, lef. 1). Avusturya hükümetine kazı izni belirli kurallar çerçevesinde verilmiştir.³¹ Söz konusu imtiyaz ihtiyaç halinde değişiklik yapılmak üzere iki

²⁹ Kaş, 1455 yılı kayıtlarında Osmanlı idari yapısı içerisinde Anadolu Eyaletlerine bağlı Teke sancağının bir nahiyesi olarak görülmektedir (Baykara, 2015); XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında ise kaza olarak geçmektedir (Karaca, 1997); XIX. yüzyılda ise Kaş kazası bağlı bulunduğu Teke sancağı ile birlikte Karaman eyaletine dâhil edilmiştir (Baykara, 2015); 1831 yılı nüfus sayımında Kaş ve kendisine bağlı olan köylerin detaylı nüfusu için bkz. (Mehmet Ak, 2014); Fakat Konya Vilâyet Salnâmelerine göre Kaş, 1868 yılı itibariyle Teke sancağına bağlı Elmalı kazasının 5. 218 nüfuslu bir nahiyesi olarak kaydedilmiştir (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 1, 1285); Kaş, 1871 yılı kayıtlarında yine Elmalı kazasına bağlı bir nahiyeye olup, aralarında Bayındır, Gelemiş, Temre ve Kumlu köylerinin de bulunduğu toplam 46 köye sahiptir (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 4, 1288); 1879 yılı itibariyle Kaş, Teke sancağına bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir. Kaş kazası 1879 yılı verilerine göre kendisine bağlı bulunan 58 adet köyde yaşayan halk ile birlikte toplam 8842 Müslüman nüfusa sahiptir (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 12, 1296).

³⁰ 73 kişilik Avusturya gemisi 1882 yılı bahar aylarında İstanbul'dan hareket etmiş ve ilk olarak İzmir Limanına ulaşmıştır. İzmir'den eski eser araştırması için Fethiye tarafındaki adalara doğru tekrar yola çıktığı 21 Nisan 1882 tarihli dilekçeden anlaşılmaktadır (BOA, Y. PRK. AZJ., (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal), nr. 5/30).

³¹ Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışma yapmak isteyen araştırmacıların devletten izin almaları gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin arkeoloji politikasını belirleyen nizamnâmeler yayımlanmadan önce bile böyle bir iznin kullanılmakta olduğu

seneyi geçmemek şartı ve Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesine uygun olmak koşulu ile verilmiştir. Araştırmacıların verilen izin karşılığında süresine göre belli bir ücret ödemekle yükümlü oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre altı aylık ruhsat için üç, bir sene için altı ve iki sene için on lira ruhsat ücreti vermeleri gerekmektedir.³² (BOA, (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî), DH. MKT., 1340/76, lef. 1). Anlaşıldığı kadarı ile mevcut kurallara riayet edildiği sürece kazı araştırmalarının yapılmasında bir mahsur görülmemiştir. Maarif Nezareti ile yapılan görüşmeler neticesinde eski eser araştırması ile ilgili kazı çalışmalarının yapılacağı yerlerin herhangi bir köy ve kasaba sınırlarını aşmaması gerekmektedir. Bunun için gerekirse çalışma yapılacak alan bir harita üzerinde gösterilmelidir. Diğer yandan eğer çalışma yapılacak arazi bir şahsa ait ise mutlaka arazi sahibinin rızası alınmalıdır. Kazı çalışmalarının kontrollü yapılmasını sağlamak adına aynı anda iki farklı mevkide kazı yapılmasına müsaade edilmemiştir. Ayrıca kazılar neticesinde ortaya çıkarılacak olan eski eserler nizamına uygun bir şekilde taksim edilmelidir. (BOA, DH. MKT., 1340/76, lef. 1). Sadaret makamından Aydın valisi Ali Paşa ile Konya valisi Said Paşa'ya hitaben kazı çalışmaları hakkında bu çerçevede emirler kaleme alınmıştır. Zira çalışmalar yerel hükümetlerin onayı ve denetimi çerçevesinde yürütülecektir. Kazı çalışmalarını yapacak olan görevlilerin yanlarında yerel yöneticiler tarafından atanacak olan yardımcı görevliler de bulunacaktır.³³ Bu görevlilerin maaş ve masrafları kazıyı yaptıranlar tarafından karşılanacaktır. (BOA, (Maarif Nezareti Mektubî Kalemî), MF. MKT. 74/146, lef. 1). 27 Şubat 1882 tarihli yazı ile söz konusu valiler kazı çalışmaları hakkında bilgilendirilmişlerdir. Buna göre çalışmaların kurallara uygun bir şekilde yürütülmesi konusunda son derece dikkatli davranmaları, nizamına aykırı hareketlerden de sakınmaları emredilmiştir. (BOA, DH. MKT. 1340/76, lef. 1). Gölbahçe'de yapılacak kazı çalışmaları Konya vilâyetine 1882 yılı Mart ayı başında bir telgraf ile bildirilmiş ve bu iş için ihtiyaç duyulan memurun yerelden tedarik edilmesi gerektiği haber verilmiştir. Hükümet tarafından tayin edilecek olan bu memurun tedarikinin Antalya mutasarrıflığına telgrafla bildirilmesi istenmiştir.³⁴ (BOA, MF. MKT. 74/128, lef. 1). Benzer bir yazı Menteşe sancağında Muğla civarında yapılacak olan kazılar için de gönderilmiştir. Bu yazılarda özellikle vurgulanan husus, nizamnâme hükümlerine uygun hareket edilmesidir. Ayrıca kazı çalışmaları neticesinde eserler çıkarıldıkça pey-der-pey Maarif Nezareti'ne bilgi verilmesi istenmiştir. (BOA, MF. MKT. 74/146, lef. 1).

Osmanlı Devleti yayınladığı nizamnâmeler ile kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan eski eserlere sahip olma hakkı konusuna bir açıklık getirmeye çalışmıştır. Her nizamnâmede eserlere sahip olma hakkı mevzusunda bir değişiklik yapılmıştır. Çünkü eserlerin yurtdışına kaçırılma faaliyetleri arttıkça devletin eski eserleri koruma refleksi (bilinci) de artmıştır. Buna göre ilk nizamnâmede sahipli arazide bulunan arkeolojik eserin arazi sahibine ait olduğu hükmü verilirken sürecin sonunda bu hüküm tüm eserlerin devlete ait olduğu şeklinde değiştirilmiştir. İlk nizamnâmedeki hükmün yabancı araştırmacılar tarafından ihlal edilmesiyle 1874 Nizamnâmesinde sahip olma hakkı meselesi biraz daha detaylandırılmıştır. Şöyle ki, eğer bir kişi kurallara uygun bir şekilde eski eser bulmuş ise bulduğu eserin üçte birini alabilecektir. Kalan üçte bir, eserin bulunduğu arsa sahibinin, en son üçte bir ise devletindir (Cezar, 1995a; Çal, 1997; Yıldırım ve Martal, 1999; Dilbaz, 2018). Şayet eseri bulan bizzat arsa sahibi ise eserlerin üçte ikisini kendisi alacak

anlaşılmaktadır. Nitekim 1843 yılı itibarıyla Osmanlı topraklarında arkeolojik araştırma yapmak isteyen araştırmacılar izne tâbi tutulmuştur (Çal, 1997); Daha sonra çıkarılan nizamnâmeler ile kazı izinleri hususunda bazı yeni kurallar getirilmiştir. Örneğin 1869 ve 1874 Nizamnâmelerine göre, izin almak isteyen araştırmacı ilk olarak Maarif Nezareti'ne başvurmak ve onaylanmasını beklemek zorundadır. Kazı izin belgesi ve arazi sahibinin izni olmadan çalışmalara başlamak yasaktır. Şayet araştırma yapmak isteyen yabancı devlet ise kazı iznini bizzat padişah verecektir. 1884 Nizamnâmesi ile kazı izni için yeni bir sisteme geçilmiştir. Buna göre kazı izni yine Maarif Nezareti'nden alınmaktadır. Fakat Babıâli'nin de onayı gerekmektedir. Ayrıca yapılan talebin yönetmeliğin şartlarına uygun olmasına da dikkat edilmiştir. 1906 Nizamnâmesine göre ise araştırma yapmak isteyen kişi başvuru dilekçesine ilave olarak araştırma yapılacak yerin ismi ile sınırlarını ve arkeolojik eserlerin yerini gösteren bir haritayı eklemek zorundadır (Dilbaz, 2018).

³² Osmanlı Devleti kazı izni verme aşamasında bir miktar depozito bedeli almıştır. Bu uygulama ilk olarak 1874 Nizamnâmesinden sonra yürürlüğe girmiştir. Başlangıçta üç Osmanlı altını olan depozito miktarı sonraki nizamnâmelerde kazı süresine göre değişmiştir. 1884 ve 1906 nizamnâmelerinde altı aya kadar beş altın, bir yıla kadar 10 altın, iki yıla kadar 20 altın depozito alınmıştır. Alınan bu bedel, kazı sorunsuz bir şekilde tamamlandığında kazı sahibine iade edilmiştir (Dilbaz, 2018, s. 87).

³³ Osmanlı topraklarında her türlü arkeolojik kazı ve araştırmada gözlemci bir memur bulundurması gerekmektedir. Yapılan bu görev karşılığında memurlara belirli miktarda ücret ödenmesi söz konusudur. 1869 yönetmeliğinde kazı çalışmalarında memur bulundurulması zorunlu olamamasına rağmen ve hatta yönetmelikler yayınlanmadan önce yapılan kazılarda bile görevli memurların varlığından bahsedilmektedir. 1874 yönetmeliğinde ise eserlerin korunması için yerel hükümetler tarafından görevli memur tayin edilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Şayet kazı alanı kontrol edilmesini zor bir noktada ise kazı ruhsatı alan kişinin yanına masrafi kendisinden karşılanmak üzere bir memur atanacaktır. Buradaki maksat kazı çalışmalarının denetlenmesi ve arkeolojik eserlerin yurtdışına kaçırılmasını engellemektir. Şayet kazı yapacak araştırmacının yanına resmi görevli memur atanmazsa araştırmacı bu durumu haber vermek zorundadır. Böyle bir durumu haber vermeyen araştırmacılara para cezası verilecektir (Dilbaz, 2018); Eski eserlerden anladığını nezarete ispat edenler memur olarak çalışabileceklerdi (Çal, 1997).

³⁴ Eski eser konusunda henüz yeterli uzman kadrosu bulunmadığından taşrada duyulan ihtiyaca binaen fahri memurlar görevlendirilmiştir. Bu sayede eski eserlerin taşradan yurt dışına çıkarılması engellenmeye çalışılmıştır (Çakmak, 2019a).

kalan üçte biri devlete verecektir. Fakat yabancı araştırmacılar bu hükmü de kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır. Arazi sahibinden kendi payına düşen eserleri satın almak ya da direk araziye satın almak sureti ile eserlerin üçte ikisini elde etmişler ve bu sayede eski eser kaçakçılığı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu yüzden 1884 ve 1906 Nizamnâmelerinde eserlere sahip olma hakkı konusunda bir düzenleme yapılmıştır. Özellikle yabancı araştırmacıların bu yeni yönetmeliğe uygun davranması konusunda hassas davranılmıştır. Buna göre araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan eser tamamıyla Müze-i Hümayûn'a aittir. Hangi arazide olursa olsun taşınır ya da taşınmaz her türlü arkeolojik eser devletin malıdır ve kazıyı yapan araştırmacı eserin sadece resmini ya da kalıbını alabilecektir (Dilbaz, 2018)

Avusturya İmparatoru adına Kaş'ta yapılan kazıda çıkarılan âsâr-ı atıkadan devlete ait olanlarının İstanbul'a gönderilmesi büyük önem arz etmektedir. Araştırmalar neticesinde çıkarılacak eşyanın ilgili kanunda yer alan hükümlere göre taksim edilmesi gerekmektedir. Bu hususta Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi'nde belirtilen kurallara riayet etmek şarttır. Şayet kazı yapılacak alan mîrî arazide ise, çıkarılacak eserlerin Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi ahkâmına uygun olarak üçte ikisinin, sahipli araziden ise üçte birinin Müze-i Hümayûn'a teslim edilmesi gerekmektedir (BOA, MF. MKT. 74/146, lef. 1).

Bu çerçevede kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan eski eserlerin taksim edilmesi konusu titizlikle takip edilmiş ve birtakım yazışmalara konu olmuştur. Kaş'ta çıkarılan eserlerin nizamına uygun olarak taksim edilmesi konusu Maarif Nezareti tarafından Kaş kaymakamlığına telgraf ile bildirilmiştir. Bunun üzerine görevli memur Konya mutasarrıfının yanına gelerek çıkarılan eserlerin büyük bir kısmının parçalanmış halde olduğunu ve muhtemelen bunların büyük bir eserin parçalarına ait olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla çıkarılan eserlerin bu hali ile usule uygun bir şekilde taksimi mümkün değildir. Bu yüzden eserlerin bedelini tespit etmek gerekmektedir. Fakat o bölgede eski eserler konusunda yeterli bilgiye sahip uzman bir kişi olmadığından bu şartlarda hukuka uygun hareket etmek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden ya kazıyı gerçekleştirenler ya da hükümet tarafından masrafları kendilerinden olmak üzere gemi tutularak çıkarılan eserlerin İzmir'e nakli düşünülmüştür. Söz konusu eserlerin taksiminin nizamına uygun yapılması ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Eğer İzmir'de de taksimi yapılamazsa bile bu defa bedelinin orada takdir edilmesi daha uygun olacaktır. Bu durum Maarif Nezareti'ne telgrafla bildirilmiş ve izin talep edilmiştir. Gelen cevapta masrafları kazıyı yapanlara ait olmak şartıyla mevcut eşyanın gemilere yüklenerek İzmir'e nakledilmesine izin verilmiştir. Söz konusu yazı ilgili memur ve kaymakama tebliğ edilmiştir.

Kaş kaymakamından alınan cevaba göre eserlerin İzmir'e nakli konusunda ilgili telgrafın ulaşmasından önce söz konusu memura 79 sandık eserin nakli için kazıyı yapanlara ruhsat vermesi hatta ruhsatı kendisinin de mühürlemesi teklif edilmiş ise de bunun sonradan uygun olmadığı anlaşılmıştır. Kaymakam, kendisine havale edilmiş olan tahkikatın yapılmasından sonra "nizâma uygun bir şekilde hisseleri kadar eseri nakledebilirse" ibaresinin eklenmesi ile mühürlüyüp kaza merkezine geri dönmüştür. Bu esnada kazı sahipleri eserlerin İzmir'e nakline ve hatta nakli halinde masraflarını karşılamayı bile kabul etmemiştir. Önceki emirlere uygun olarak taksimin mahallinde yapılması konusunda ısrar etmişlerdir. Şayet bu şekilde davranılmadığı sürece söz konusu eserleri terk ederek geri döneceklerini ve protestoya başlayacaklarını ifade ederek tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine iskeleye indirilmiş olan 164 sandığın içinde bulunan 129 parça eser 30 Ağustos 1882 tarihiyle tebliğ edilen telgrafa istinaden taksim edilemez addolunarak, kaymakamın kendisinin de soruşturmalar için kaza merkezinde olduğu halde eserler, memur tarafından kazıyı yapanlara teslim edilerek naklettirilmiştir.

Kazı yapılan yerde devlete teslim edilmek üzere 66 parça eski eser ile 77 adet bakır sikke bırakılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Teke sancağı mutasarrıflığı ne yapılması gerektiği konusunda Konya valiliğine bir telgraf yazmıştır. Buna istinaden Konya mutasarrıfı ve aynı zamanda vali vekili görevinde bulunan Ahmet Şerif, Müze-i Hümayûn için terk edilmiş olan bu eski eserler hakkında ne yapılması gerektiği konusunda 7 Ekim 1882 tarihinde Maarif Nezaretine bir telgraf yazmıştır (BOA, MF. MKT. 77/59, lef. 1). İlerleyen günlerde Müze müdürlüğüne de konu ile ilgili bir yazı gönderilmiştir (BOA, MF. MKT. 77/59, lef. 1/3). Diğer yandan 11 Ekim 1882 tarihinde Konya vilâyetinden, çıkarılan eserlerin muhafazalı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi için gereken masraf miktarının belirlenmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT. 77/59, lef. 2/1). Aynı tarihte yazılmış olan bir başka yazı ile çıkarılan eserlerden heykelin nakliye masraflarının vilâyete bırakılmış olan 30 bin kuruştan karşılanacağından meblağın ekonomik darlık nedeniyle süratli bir şekilde gönderilmesi talep edilmiştir³⁵ (BOA, MF. MKT. 77/59, lef. 3/1).

³⁵ Yazışmalardan da anlaşıldığı üzere arkeolojik kazılar belirli bir bütçe gerektiren çalışmalardır. Araştırmalar esnasında toprağın kazılması, eserlerin çıkarılması ve özellikle büyük boyutlu olanların taşınması epey masraflıdır. Bu masraflar genellikle kazıyı yapan araştırmacılar tarafından karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin eski eser politikasını belirleyen yönetmeliklerin ilki olan 1869

Avusturya imparatoru adına Kaş'ta kazı yapmakta olan ekibe ait bir ilim heyeti Teke mutasarrıflığına gelip, bu havâlide bulunan bazı âsâr-ı atıkayı görmek istediklerini arz etmişlerdir. Mevzu öncelikle vilâyete bildirilmiş daha sonra da 30 Ekim 1882 tarihli bir telgraf ile Konya mutasarrıfı Ahmed Şerif tarafından Maarif Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, MF. MKT. 77/79, lef. 1). Merkezden gelen cevaba göre heyetin bölgede araştırma yapmasında ve eserleri görmelerinde bir sakınca olmadığı bildirilmiştir. Fakat eski eser araştırmak ve çıkarmak için mutlaka nizâm gereğince yanlarında ruhsatları bulunması koşulu aranmıştır. Bu konuda çok itinalı davranılması uyarısı yapılmıştır (BOA, MF. MKT. 77/79, lef. 1/2).

Bu çerçevede 19 Kasım 1882 tarihinde Avusturya imparatoru adına Teke sancağı dâhilinde Kaş ve Menteşe sancağına bağlı yerlerde yapılacak olan kazı çalışmalarında ve araştırmalarda çalışmak üzere tayin edilen memurların vazifelerini belirten bir talimatname kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre;

1. Mabed vs. gibi eski zamanlardan kalmış olan eski bina ve sabit eser bulunursa kesinlikle tahrip ettirilmeyecektir.
2. Âsâr-ı atıka araştırması yapılacak olan yer şayet sahipli bir arazi ise, öncelikle sahibinin rızası alınmalıdır. Arsa sahibinin rızası olmadan kesinlikle araştırmalara başlanılmamalıdır. Nizamnâmenin on üçüncü maddesinde beyan olunduğı üzere araştırmalar sırasında bir köy veya kasaba hududuna tecavüz edilmemelidir. Lüzumu halinde araştırma yapılacak olan bölgeyi gösteren bir harita tanzim edilerek araştırma bölgesinin sınırları tayin edilmelidir.
3. İbadet yerleri, tekkeler, medreseler, mezarlıklar, su kanalları ve halkın kullandığı yollar gibi halka zararı olacak yerlerde kazı çalışması yapılması uygun bulunmamıştır³⁶ (Shaw, 2014).
4. Memurlar, Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesine uygun davranmamak ve ruhsatı olmadan kazı yapmak gibi hükümlere aykırı davrananları ve bu türden girişilen bütün muameleleri engelleme yetkisine sahiptirler.
5. Araştırmalara başlandıktan sonra eğer bir mahzur görülürse nizamnâmenin on beş ve on altı maddelerine göre muamele edilecektir.³⁷
6. Her gün çıkarılan âsâr-ı atıka bir deftere kaydedilmek suretiyle hükümetin nezaret ve muhafazası altında ve güvenilir bir yerde saklanacaktır. Vilâyetten Maarif Nezareti'ne sürekli yazı ile bilgilendirme yapılacaktır. Bu yazışmalar neticesinde çıkarılan eserler belli bir yere naklettirilecektir. Günlük olarak tutulacak defter araştırmacılar ve görevli memur tarafından mühürlenerek doğruluğı tasdik edilecek ve her ay vilâyet merkezine gönderilecektir. Bütün araştırma muameleleri hususunda hem bu talimat hem de Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi'ne uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Aykırı hareketlerden ilgili memurlar mesul olacağı için araştırmaların nizamnâme ahkâmına uygun yapılmadığı durumlarda keyfiyet, memur tarafından derhal vilâyet merkezine bildirmek zorundadır.
7. Ek süre ihtiyacı ile beraber kazı çalışması yasaklanan yerlerde yeniden ruhsat verilmedikçe araştırmalara izin verilmeyecektir. (BOA, MF. MKT. 78/7, lef. 1).

Kaş kazası Gölbağçe adlı bölgede yapılan kazı çalışmalarından çıkan antikalardan devlete ait olanların ayrılması gerektiğı konusu 7 Mayıs 1883 tarihinde yeniden gündeme gelmiştir (BOA, DH. MKT. 1340/76,

Nizamnâmesine göre devlet, kazı masraflarını karşılayacağını öngörmüştür. Böylece masraflar devlet hazinesinden ödenerek araştırmacılar desteklenecektir. Aynı zamanda kazı çalışmaları resmi izin alınarak yapılacağından kontrolü sağlanacaktır. Bu şekilde denetlemenin ötesinde kaçakçılığın da önüne geçilmek amaçlanmıştır. Fakat bu icraatları uygulamak pek de kolay olmamıştır. Zira oldukça meşakkatli bir çalışma olan arkeolojik kazıların masrafları hakkında bir sonraki nizamnâmede düzenleme yapılması gerekmiştir. 1874 Nizamnâmesinde her türlü kazı masrafını ödeme konusunda kazıyı yapan kişi ya da kurumlar sorumlu tutulmuştur. Öyle ki, 1886 tarihi itibarıyla Osmanlı Müzesi için yapılmak istenen bir kazıya bütçe yetersizliğı nedeni ile izin verilmemiştir. Bu olay Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durumu özetlemektedir. Yine de devletin bazı durumlarda kazı masraflarının karşılanması konusunda destek olduğu anlaşılmaktadır. Kimi zaman da masraflar vilâyetler tarafından karşılanmıştır (Dilbaz, 2018).

³⁶ Avrupalı araştırmacılar arkeolojik eser bulma umudu ile çalışma alanlarını giderek genişletmişlerdir. Bu çalışmalar halkın yaşam alanına zarar verme boyutlarına geldiğinde devlet kazı alanları ile ilgili bir sınırlama getirmiştir. 1874 yönetmeliğinin 14. maddesinde belirtilen esaslar ile pek çok kazı alanı ve toplumun ortak kullanım alanlarının zarar görmesine mani olunmaya çalışılmıştır. Buna göre, ibadet yerlerinde, tekkelerde, medreselerde, mezarlıklarda, suyolu gibi toplu kullanıma açık mekânlarda kazı yapılması yasaklanmıştır (Dilbaz, 2018; Çal, 1997).

³⁷ Nizamnâmenin 15. maddesine göre ruhsat alındıktan sonra başlanan kazı çalışmalarında şayet bir mahzur görülürse Maarif Nezareti ile irtibata geçildikten sonra kazılar durdurulacaktır. 16. maddeye göre âsâr-ı atıka bulmak için başlatılmış olan kazılar esnasında sakıncalı bir durum meydana gelirse kazı yapılan bölge mahalli hükümet tarafından kontrol edilecektir. Araştırma sonucunda şayet kazı çalışmasının halka zarar verdiği anlaşılırsa masrafları kazıyı yapanlar tarafından karşılanmak üzere bu sorun ortadan kaldırılmalıdır. Sorun çözülmediğı sürece kazı sahibi ortaya çıkan eserlerden payına düşen kısmı elde edemeyecektir (Dilbaz, 2018).

lef. 2/1). Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan antikalarından ferman gereği devlete ait olanların ayrılmasının zorunlu olduğu tekrarlanmıştır.

Bazı durumlarda kazılarda ortaya çıkan eserlerin yabancı araştırmacılara para karşılığında verilmesi söz konusudur. Şöyle ki, Osmanlı topraklarında gün yüzüne çıkmayı bekleyen pek çok değerli eser mevcuttur. Fakat maddi yetersizlikler yüzünden bu eserler devlet tarafından çıkarılmadan tahrip edilmekte ya da kaçırılmaktadır. Bu değerli hazinenin bir an evvel gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Yabancılar kısmen değersiz parçaların satılması ile elde edilen gelir daha değerli eserlerin ortaya çıkarılması için kullanılmıştır. Diğer yandan satışı yapılan arkeolojik buluntular için “değersiz” tanımlamasını yapmak henüz eski eser bilincinin tam olarak olgunlaşmadığı algısını oluşturmaktadır. Nitekim araştırmacılar için “değersiz eser” şeklinde bir tanımlama yoktur. Özellikle Avrupalı araştırmacılar için ortaya çıkarılacak en küçük eser bile çok değerlidir. Arkeolojik anlamda böylesi zengin topraklarda kazı yapmak, elde edilen eserleri müzelerde sergilemek paha biçilemezdir. Hal böyle olunca Avrupalı araştırmacılar için taşıma masrafları da dâhil olmak üzere yapılan harcamaların hiçbirinin bir önemi olmamıştır (Dilbaz, 2018).

Benzer bir örnek yine Kaş kazasında yaşanmıştır. Avusturya imparatoru adına yapılan kazıda çıkarılan ve devlet hissesine isabet eden eserlerin İstanbul'a nakli bir hayli masraflı olacağından Avusturyalıların bu eserlere ne miktarda bedel ödeyeceklerinin öğrenilmesi söz konusu olmuştur. Kaş'ta kazı çalışmaları ile ilgilenen memur Süleyman Efendi bu konuda bir yazı kaleme almıştır. Süleyman Efendi İstanbul'a geldiğinde konuyu detaylı olarak da izah edeceğini belirtmiştir. Süleyman Efendi'nin ifadelerine göre çıkarılan eserlerin her birinin 80-90 kantar ağırlığında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerin İstanbul'a nakli epey masraflı olacağından pek mümkün görülmemektedir. Ayrıca eserlerin çoğu parçalarının kazı çalışması yapan heyetin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden söz konusu kıymetli eserlerin karşılığında bir bedel alınmasına ve kazıyı yapanların her bir eser için ne kadar para vereceklerinin bir heyet tarafından belirlenmesine karar verilmiştir. 2 Mayıs 1883 tarihinde Teke mutasarrıflığına bir yazı yazılarak bu konuda müfredatlı bir pusula hazırlanması ve durumun merkeze rapor edilmesi istenmiştir. (BOA, MF. MKT. 80/72, lef. 1).

Bayındır Köyünde Bulunan Üç Adet Kabartma Resimli Taş

1895 yılı yaz aylarında Konya vilâyetinde bulunan Antalya'ya bağlı Kaş kazası dâhilinde Bayındır köyü³⁸ yakınlarındaki harabede üç adet kabartma resimli taşın bulunduğu haber alınmıştır. Nizamnâmeye göre yapılması gereken bu eserlerin sanatsal değeri ve tarihi önemine istinaden Müze-i Hümayûn'a nakledilmesidir. Kaş kazasına bağlı Bayındır köyünde ortaya çıkan söz konusu kabartma resimli taşların Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Konya valiliklerince Müze-i Hümayûn'a intikalinin temin edilmesi konusunda Müze-i Hümayûn Müdürü Hamdi Bey, 6 Ağustos 1895 tarihinde Maarif Nezaretine bir yazı göndermiştir (BOA, MF. MKT. 278/53, lef. 1).

Söz konusu taşlar, aldığı izin belgesi ile bu bölgelerde seyahat etmekte olan ve eski eserler ile ilgili araştırmalar yapan Mösyö Heberdey³⁹ tarafından bulunmuştur (Muşmal, 2009a). Heberdey, karşılıksız bir hizmet olarak, bu eserlerin güvenli bir şekilde bulunduğu bölgeden kaldırılmasına ve sandıklara yerleştirilmesine yardım ve gayret edeceğini vaat etmiştir. Söz konusu eski eserler öncelikle çıkarıldıkları yere üç saat mesafede olan ve sahil kenarında bulunan Andifli köyüne indirilecektir. Andifli'de kayık olmaması ihtimali göz önünde bulundurularak o civarda bulunan ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyetine bağlı olan Meis, nâm-ı diğer Kastellorizo Adası'ndan⁴⁰ bir kayık gönderilecektir. Söz konusu antik taşların bu kayığa yüklenmesi ile Makri'ye (Fethiye)⁴¹ ve oradan da vapura aktarılarak İstanbul'a naklettilmesi

³⁸ Konya Vilâyet Salnâmesi kayıtlarına göre Bayındır köyü 1871 yılı itibarıyla Kaş nahiyesine bağlı olup 131 kişilik bir nüfusa sahiptir (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 4, 1288).

³⁹Avusturyalı araştırmacılarından Rudolf Heberdey, 1891 yılında Viyana Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilmiştir. Adolf Wilhelm ile birlikte Konya ve civarındaki vilâyetlerde eski eser araştırması yapmak üzere sefarete baş vurmuşlar ve neticede talep ettikleri izin kendilerine verilmiştir. Eski eserler üzerinde yaptıkları incelemeleri 1896 yılında yayımladıkları *Reisen in Kiliken* adlı eserde toplamışlardır. Bundan sonra Heberdey 1898 ve 1902 yıllarında yine aynı bölgelerde araştırma yapmak üzere tekrar müracaatlarda bulunmuştur. Heberdey, kendisine verilen izin ile araştırmalarını sürdürmüştür. Fakat 1902 yılında verilen izin bazı şartlara bağlanmıştır. Şöyle ki, sadece toprağın üzerindeki eserleri incelemesine, ölçümlerini yapıp resim almasına ve fotoğraf çekmesine izin verilmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarını ve fotoğrafların birer nüshasını Müze-i Hümayûn'a göndermek zorunda idi. Bunun haricinde hiçbir şekilde yeni kazı yapmasına müsaade edilmemiştir (Muşmal, 2009b).

⁴⁰ Megiste adı da verilen bu ada Likya bölgesini kuşatan takımadalardan en büyüğüdür. XIX. yüzyıl itibarıyla adada balıkçılık ve gemicilikle uğraşan Rumlar oturmaktadır. Bunlar Rodos adası ile Anadolu kıyıları arasındaki taşımacılık faaliyetlerini yürütmektedirler (Texier, 2002b).

⁴¹ Günümüzde Muğla iline bağlı Fethiye ilçesinin antik çağlardaki adı Telmissus, ortaçağdaki adı ise Macri'dir. Farklı kaynaklarda Meğri olarak da anılan kent, Likya'nın en eski şehirlerinden biridir (Texier, 2002b).

planlanmıştır. Nakil masrafları, bölgenin yerel gelirlerinin İstanbul'a gönderilecek kısmından karşılanacaktır. Bu işlemler sırasında alınacak olan makbuz senetlerinin de merkeze gönderilmesi gerekmektedir. Konu ile ilgili olarak yapılması gerekenler Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Konya valiliklerine yazı ile bildirilmiş ve gerekli kolaylıkların sağlanması istenmiştir (BOA, MF. MKT. 278/53, lef. 2/2; BOA, MF. MKT. 278/53, lef. 4/2).

Gelemiş (Patara) Köyünde Bulunan Heykel

Konya valisi tarafından Maarif Nezaretine hitaben bölgede bulunan eski eserler hakkında 3 Mart 1904 tarihinde bir yazı kaleme alınmıştır. Buna göre Teke sancağının Kaş kazasına bağlı, âsâr-ı atıka harâbeleri ile meşhur Gelemiş⁴² köyünde bir heykel ortaya çıktığı bildirilmiştir. Fakat bulunan heykelin başı ve bir kolunun kırık olduğu anlaşılmaktadır. Mermerden yapılmış olan heykelin göbek kısmının üzerinde kartal, göğsünün altında bir geyik ve göğsünde de aslan figürlerinin olduğu belirtilmiştir.

Diğer yandan gün yüzüne çıkarılan bu heykelin tüccardan biri tarafından çalınmasına teşebbüs edildiği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine gelen haberlerin gerçek olup olmadığının araştırılması ve heykelin muhafazasının sağlanması gündeme gelmiştir. Araştırmanın yapılması için Kaş Kaymakamlığı'na bir yazı yazılmıştır. Mutasarrıflığın verdiği cevapta söz konusu heykelin tamamıyla koruma altına alındığı, heykelin çalınmaması ve hiçbir suretle zarara uğratılmaması için yoğun bir çaba sarf edildiği bildirilmiştir. Ayrıca yazının devamında heykel ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Ağırlığının 400 kilo civarında olduğu tahmin edilen heykelin baş ile kollarının kırık olduğu teyit edilmiştir. Sonrasında söz konusu heykelin merkeze nakli hususunda ne yapılması gerektiğine dair sorular sorulmuştur. Buna göre eğer heykel iskeleye nakledilecek olursa 300 kuruşluk bir meblağa ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Kaş kaymakamlığı bu meblağın nasıl karşılanacağı konusundaki belirsizliğin giderilmesini istemiştir.

İlaveten heykelin eksik parçaları da değerlendirmeye alınmıştır. İnsan vücudu şeklindeki heykelin baş ve kollarının ilk bulunduğu anda kırık olarak ortaya çıktığı yoksa sonradan mı parçalandığının belirlenmesi gerekmektedir. Eğer heykel eksiksiz bir şekilde meydana çıkmış ise, kırılan parçaların da ortaya çıkarılması lüzumludur. Değilse heykelin yalnızca gövdeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu hali ile heykelin aslında çok da bir işe yaramayacağı kanaatine varılmıştır. Esasen böyle bir eserin nakliye masraflarının da olacağı düşüncesi ile heykelin gönderilmesinin gerekli olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Sonuç olarak duruma göre eğer heykelin nakli gerekirse ihtiyaç duyulan 300 kuruşun harcanması konusunda Maarif Müdüriyetinin izin vermesi beklenecektir (BOA, MF. MKT. 775/91, lef. 1).

Gelemiş köyünde çıkarılan heykelin durumu ile ilgili Konya vilâyetinden gönderilen yazı merkeze ulaştıktan sonra heykelin nasıl bu hale geldiği konusu üzerinde durulmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde sonradan parçalanmış olma ihtimali kuvvetlenmiştir. Heykelin kaçırılma teşebbüsü esnasında zarar gördüğü düşünüldüğünden bu durumu netleştirmek adına her şeyden önce ilk iş olarak eğer mümkünse heykelin bir fotoğrafının, değilse kara kalem ile yüzeysel bir resminin yaptırılarak merkeze gönderilmesi istenmiştir. Bu konu müze müdüriyeti aracılığı ile vilâyete haber verilmiştir. Resimler gönderildikten sonra mesele yeniden değerlendirilecektir (BOA, MF. MKT. 775/91, lef. 2).

Osmanlı Devleti arkeolojik eserleri koruma gayesiyle eserlerin bir yandan yurt dışına kaçırılmasına mani olmaya çalışırken diğer yandan tahrip edilmesine de engel olmaya çalışmıştır. Mümkün olduğunca eski eserlerin bulunduğu arazilerin güvenliğini sağlamak için bu bölgelere bekçi ve jandarmalar görevlendirilmiştir. Ayrıca gezi amacı ile gelen yabancılara eski eserleri inceleme izni verilmemiştir. Böylece tahribin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan hukuki anlamda da tedbirler alınmıştır. 1906 yılında çıkarılan nizamnâmeye göre Ceza Kanunu'nun 138. maddesi gereği tahribat yapanlara para cezasının yanında bir aydan bir yıla varan hapis cezası uygun bulunmuştur (Dilbaz, 2018).

Kınık Köyünde Ortaya Çıkarılan Küpler (Amforalar)

1906 yılı başlarında Kaş kazasının telsiz telgraf istasyonu olarak kabul edilen Patara mevki civarında kaçak kazı yapıldığına dair Kaş kaymakamlığına bir ihbar gelmiştir. Alınan bilgilere göre Andifli iskelesinden 13 saat ve telgrafla iletişim kurmak için üç saat uzaklıkta olan ve Eşen Çayı⁴³ ile çevrilmiş olan

⁴² Elverişli küçük bir körfezde yer alan Gelemiş, önemli bir liman kentidir. Likya'nın en önde gelen kentlerinden biri olarak tanımlanan Gelemiş'in geçmişi İÖ. VII. yüzyıla kadar uzanır. İ.Ö. 334'de Büyük İskender'e direnmeden teslim olmuş ve zamanla bir deniz üssü olarak önem kazanmıştır. Önemi Roma İmparatorluğu döneminde de devam ettirmiştir. Günümüzde 10 km. karelik bir alana sahip olan kentten geriye kalan eserlerin çoğu Roma, erken Bizans ve Ortaçağ'a aittir (Sevin, 2001).

⁴³ Eşen Çayı antik çağlarda *Xanthos* olarak anılmaktadır (Texier, 2002a).

Kınık (Xanthos)⁴⁴ köyünde toprağın altından birtakım küpler çıkarılmıştır. Gelen bilgiler bu ihbar ile sınırlı olduğundan konunun detaylı bir şekilde araştırılması ve keşfedilmesi gerekmektedir. Kaş kaymakamı birtakım araştırmaların yapılabilmesi için zabıta memuru Hasan ve idare meclisi azâsından Ahmed Efendilerle beraber deniz yolu ile bizzat Kınık köyüne gitmiş ve gelişmeleri 16 Ocak 1906 tarihli telgraf ile Teke sancağı mutasarrıfına rapor etmiştir.

Yapılan tahkikat neticesinde Kınık köyünün üst tarafında ve köyden 15 dakikalık bir mesafede, âsâr-ı atıkadan sayılan bir kulübenin hâricinde, tepe üzerinde yeni sürülmüş tahminen üç beş dönüm arazinin üzerinde eski ve yeni kazıların yapıldığı ve birtakım çukurların açılmış olduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık olarak iki metre yerin altında bulunan oldukça geniş bir büyük mahzen içerisinde yirmiden fazla küpün dışarıya çıkarılarak kırılmış olduğu görülmüştür. Söz konusu tarlanın üzerinde birer, üçer, beşer ve onar metre aralıklarla bir derecede diğerinden uzak delikler açılmıştır. Bu deliklerin yerin altında eski zamanlarda yapılmış olan büyük mahzene çıktığı tahmin edilmektedir. Bu büyük mahzenin içerisindeki küplerin ekserisi parçalanmış ve büyük küplerin de dibi kırılmıştır. Numune için devlete takdim edilmek üzere, dipleri kırılmış küplerden bazıları hazırlanmıştır. Yola çıkarılan iki adet küpten, yolların harabiyeti dolayısıyla sadece bir tanesi sağ salım getirilmiş ve zabıta memuru Hasan Efendi'ye teslim edilmiştir.

Araştırmalar neticesinde bu olaydan sorumlu tutulan bazı kişiler tutuklanmış ve Andıflı hapishanesine gönderilmiştir. Hızlı bir şekilde sorgulanmaya başlanan bu kişilerden Tabakçı Ahmed'in ifadesinde kendisinden başka Yörük aşiretinden olup Kınık köyü civarında ikamet etmekte olan Molla Hasan oğlu Deli Molla Mehmed ve Koca Mahmud ile kalaycı esnafından Nikola⁴⁵ adlı şahısların da adı geçmektedir. Bunlardan Molla Mehmed'in sihirbazlık yaparak birtakım varakaları uçurmak suretiyle havaya kaldırdığı ve varakanın düştüğü yerin, arkadaşlarından Koca Mahmud adlı şahıs vasıtasıyla kazılarak açıldığı ve yapılan araştırmalar neticesinde buradan bir yüzük taşı ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bütün bu detaylar yine aynı köyde ikamet etmekte olan kalaycı esnafından Nikola adlı şahıs tarafından da teyit edilmiştir. Bu işte kendisinden şüphe duyulan Deli Molla Mehmed ve Koca Mahmud adlı şahısların yakalanması için zaptiyeler ve ahaliden bazı kimseler sevk edilmiş ise de bunların her ikisi de firar etmişlerdir. Göçebe bir hayat yaşayan aşiret üyelerinin çoluk çocuğunun ifadelerine göre toprağı kazıp çukurlar açanlar babaları değildir. Bu deliklerin seyyahlar tarafından açıldığını ifade etmişlerse de bunun ecnebler tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Bu düşüncenin kaynağı kalaycı Nikola'nın verdiği ifadedir. Nitekim Nikola kaçak kazının Türkler tarafından yapıldığını önceden ihbar etmiştir. Ayrıca köy ahalisinin de bu konuda malumatının olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan çıkarılan küpler liva merkezine sevk edilerek incelenmiştir. Oldukça iri olan küplerin üzerinde net bir şekilde görülemeyecek halde çizgilerin olduğu tespit edilmiştir. Küplerin üzerinde çepeçevre boyalı halde bulunan belli belirsiz çizgilerden başka bir şey yoktur. Kesik koni şeklinde olan küplerin her iki tarafında küçük iki kulp mevcuttur. Üst tarafı kırık ve kaidesi yivlidir. Yapılış tarzına göre eski bir eser olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir.

İzinsiz ve kanunsuz bir şekilde keşfedilmiş olan bu tarlada mutlaka resmi bir kazı çalışması yapılması söz konusu olmuştur. Daha önceden açılmış çukurlarla birlikte henüz açılmamış noktalarda büyük çapta bir araştırma yapılması planlanmıştır. Devletin kazı çalışmalarını takip etmesi adına bölgeye bir memur görevlendirmesi gerekmektedir.⁴⁶ Böyle bir kazı çalışması yapıldığı takdirde daha başka küplerin de bulunacağından şüphe yoktur. Büyük olasılıkla bu küplerin içerisinde de birtakım değerli eşyalar çıkacaktır. Resmi kazı çalışmaları başlayıncaya kadar üzerinde delikler açılmış olan tarla terkedilmiş olduğundan şimdilik buraların muhafazasına köy ahalisinden güvenilir kişiler bekçi olarak

⁴⁴ Xanthos, Kınık köyünün bilinen en eski ismidir. Xanthos'un tarihi İ.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına kadar gider. Likya bölgesinin en büyük kentidir. Aynı zamanda dini ve idari bir merkezdir (Sevin, 2001; Çelik, 2011); Kınık köyünde ilk kazı 1842'de İngiliz araştırmacı Charles Fellows tarafından yapılmıştır. Bu kazının bir özelliği de, Anadolu'da yapılmış olan ilk kazı olmasıdır. Bu dönemde yapılan kazılarda birçok arkeolojik eser bulunmuş ve bu eserler, British Museum'a götürülmüştür (Dilbaz, 2014).

⁴⁵ 1905 yılı itibarıyla Kaş kazasında 15'i kadın, 25'i erkek olmak üzere 40 Rum nüfus yaşamaktadır. Bununla birlikte kazada 23 bin Müslümandan başka toplam 6 Ermeni, 125 Kıpti olduğu bilinmektedir. Bu nüfusun mevcudiyetine paralel aynı yıla ait kayıtlara göre Kaş kazasında 3 adet kilise mevcuttur. Buradan hareketle Kınık köyünde gayrimüslimlerin varlığından söz etmek mümkündür (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 29, 1322); Bununla birlikte Konya Vilâyet Salnâmelerindeki verilere göre 1882 yılı itibarıyla Kaş kazasında gayrimüslim nüfusa hiç rastlanmamaktadır. Kayıtlarda sadece 8556 Müslüman nüfusun olduğu yazılıdır (Salnâme-i Vilâyet-i Konya, defa. 15, 1299).

⁴⁶ Bu görev için, maiyet memuru İbrahim Bey'in bölgeye gönderilmesi düşünülmüştür. İbrahim Bey'in bölgeye intikalinde yolculuk masrafları ve devamında çıkacak olan zaruri harcamaları kendisine uygun miktarda bir yevmiye tahsis edilerek karşılanması gerekmektedir. Bu konu hakkında ne yapılması gerektiği Teke mutasarrıflığına sorulmuş buradan vilâyete havale edilmiştir. İbrahim Bey'in geliş gidiş harcırahının karşılanması için gereken meblağın ödenmesi konusunda ne yapılacağı Konya valisi tarafından 16 Şubat 1906 tarihli bir yazı ile Maarif Nezaretine sorulmuştur (BOA, MF. MKT. 915/75, lef. 2/1).

görevlendirilmiştir. Bu sırada konu hakkında araştırma yapılmaya devam edilmiştir (BOA, MF. MKT. 915/75, lef. 1). Gelişmeler Kaş kaymakamı tarafından Teke sancağına bildirmiştir. Kaş kazası Patara mevkii civarında ortaya çıkarılan âsâr-ı atıkaya dair bilgiler Konya vilâyeti aracılığı ile merkeze ulaşmıştır. Buna göre söz konusu muhitte kazı çalışmalarının başlatılması gerektiği kabul edilmiş fakat bütçenin bu çalışma için yetersiz olduğu ve şimdilik bundan vazgeçilmesi gerektiği yönünde bir cevap gelmiştir. Bununla birlikte kazı çalışmaları şimdilik başlatılmayacağından bölgenin itina ile muhafaza edilmesi emredilmiştir. Arazide bundan sonra başkaları tarafından herhangi bir kaçak kazı çalışması ya da araştırma yapılmasının kesinlikle engellenmesi konusunda Konya valiliği net bir şekilde uyarılmıştır (BOA, MF. MKT. 915/75, lef. 2/2; BOA, MF. MKT. 915/75, lef. 3/2).

Kumköy Civarında Sarısu İslam Mezarlığındaki Mezar Taşı (Lahit)

1908 yılı itibariyle Kaş kazasının Kumköyü civarında Sarısu İslam Mezarlığında Müslümanlar tarafından mukaddes sayılan eski eser niteliğindeki bir taşın çaldığı öğrenilmiştir. Temre (Demre)⁴⁷ köyü Rum kilisesi papazı Kirillos Efendi ve yanındaki yirmi kişi tarafından çalınan bu taşın derhal yerine konulması gerekmektedir. Zira söz konusu antik taş, Müslüman ahali tarafından eren türbesi olarak telakki edilmiş ve bu inanç çerçevesinde bir ziyaretgâh olarak kabul edilmiştir. (BOA, DH. MKT. 2667/70, lef. 2/1). Dolayısıyla Müslüman ahaliyi kışkırtacak bir duruma meydan verilmemesi önemlidir (BOA, DH. MKT. 2667/70, lef. 1/2). Durumun ciddiyetine binaen konu merkeze bildirilmiş ve sonrasında süratli bir şekilde derin bir araştırmaya başlanmıştır (BOA, DH. MKT. 2667/70, lef. 1).

Olaylar ilk olarak Temre karakol muhafazası jandarmalarından Ragıb bin Şemseddin tarafından 22 Ekim 1908 tarihinde Kaş zabıta memurluğuna verilen jurnal ile öğrenilmiştir. Gelen bilgiler Kaş kaymakam vekili ile de paylaşılmıştır. Buna göre, ifade edilen tarihten üç gün evvel Kaş kazasının Kum köyü civarında Sarısu İslam mezarlığı içinde iki metre uzunluğunda, 40 santimetre genişliğinde ve üzerinde Rumca bir ibare olan mezar taşı gece papaza teslim edilmiştir. Sonrasında taşın araba ile götürüldüğü ve hâlâ manastırın içerisinde bulunduğu beyan edilmiştir. Buna istinaden olaylar hakkında hakikatin ne olduğunu öğrenmek ve detaylı bilgi almak için konu Temre Rüşumat memurluğu ve ihtiyar heyetine sorulmuştur. Gelen cevapta Rum kilisesi papazı Kirillos Efendi ve maiyetinde yaklaşık 18-20 kişinin öküz arabaları ile âsâr-ı atıkadan sayılan ve eskiden beri Müslümanlar arasında mukaddes kabul edilmiş olan taşı çaldığı belirtilmiştir. Ertesi gün de Müslüman ve Hristiyan ahalden alınan habere göre çalınan taşın papaz tarafından manastıra götürüldüğü anlaşılmıştır. Söz konusu taş manastırdan alınarak Kiryako'nun hanesine teslim edilmiştir.

Konu ile ilgili Temre köyü Müslüman ahalişi mazbata ile Kaş kaymakamlığına müracaat etmiştir. Fakat Temre papazı tarafından bu hususta bir müracaat olmamıştır. Köy ahalisinin bu müracaatlarına ve mutasarrıflığın 3 Kasım 1908 tarihli tahriratına binâen kusursuz bir tahkikat yapılmasına karar verilmiştir. Kaş zabıta memuru Mehmed Çavuş ve refâkatine mahkeme başkâtibi vekili Şükrü Efendi verilmiş ve her ikisi de olay yerine gönderilmiştir. Bu görevliler tarafından yapılan araştırmalar neticesinde Temre'de itibarlı Rumlardan ve Manastır mütevellilerinden Andon oğlu Kostı, Yani ve Rum muhtarı Yorgi efendilerle Temre ihtiyar heyetinin ifadelerinden söz konusu taşın gece vakti papaz efendi ve yanındakiler tarafından manastıra götürüldüğü iddiası kesinleşmiştir. Tahkik memurları olay yerine geldiklerinde taşın sokak ortasında olduğunu görmüşlerdir. Taş, muhafaza etmesi için Espero Efendi'ye teslim edilmiştir. Diğer yandan bu esnada Papaz efendinin ruhani sıfatına taarruz edildiği, dükkân ve mekteplerin zorla kapatıldığı, kiliseye taş atılarak bahçesinin tahrip edildiği ve hamile olan bahçıvan kadının çocuğunun düşmesine sebebiyet verildiğine dair bazı asılsız iddialar ortaya atılmıştır. Fakat çok geçmeden bu iddiaların sırf iftiradan ibaret olduğu ve maksatlarının dikkat dağıtarak hırsızlığı gizlemeye çalışmak olduğu anlaşılmıştır. Neticede Müslüman ve Hristiyan halk arasında bir fikir birliği sağlanmıştır.

Yapılan araştırma ile ilgili evraklar, meselenin adli boyutta incelenmesi için Kaş kaymakam vekili tarafından 20 Kasım 1908 tarihinde adliyeye sevk edilmiştir (BOA, DH. MKT. 2667/70, lef. 2/1). Geçici olarak Kaş kaymakamlığına gönderilen Elmalı kaymakamı tarafından vilâyete yazılan konu ile ilgili telgraf Konya valisi Nazım Bey tarafından olduğu gibi Dâhiliye Nezaretine havale edilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden gelen cevapta hususen âsâr-ı atıkadan sayılan taşın, eski yerine konulduktan sonra herhangi

⁴⁷ İ.Ö. V. yüzyıldan beri var olduğu bilinen kent, Myra olarak da adlandırılmaktadır. Orta Likya'nın doğu ucunda verimli bir ovanın içerisinde kurulmuştur. Bölgenin altı büyük metropolünden biridir. Kentin adı ilk defa İ.Ö. I. yüzyılda ortaya çıkmıştır. II. yüzyılda büyük bir gelişmeye sahne olan kentte görkemli yapılar inşa edildiği bilinmektedir. Bizans döneminde de dini ve idari yönden merkez niteliğini korumuştur. Likya metropolitliğinin merkezi olmuştur. Günümüze etkileyici bir yapı olan tiyatro binasından başka fazla bir eser kalmamıştır (Sevin, 2001).

bir taşkınlığa sebebiyet verilmemesi için çok dikkatli davranılması uyarısı yapılmıştır (BOA, DH. MKT. 2667/70, lef. 3/2).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde arkeoloji anlayışının başlaması ile ilgili farklı bakış açıları vardır. Bunlardan biri, klasik dönemde İslam fıkhi esas alındığından Müslümanlara ait olmayan eski eserlere ehemmiyet verilmediği yönündedir. Esasen Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden itibaren, eski eserleri yeni binaların inşasında kullanmak sureti ile korumuş ve onlara yeni bir anlam kazandırmıştır. Diğer yandan eserlerin bu şekilde teşhir edilmesi ilk müzecilik faaliyetleri olarak da değerlendirilebilir. Fakat bu ilk arkeolojik faaliyetlerin ilkel bir formda yapıldığını da unutmamak gerekir. Nihayetinde Osmanlı Devleti'nde eski eserlere yönelik ilk resmi faaliyetler XIX. yüzyılda başlamıştır. Yabancıların yaptığı kazılar neticesinde arkeolojik kalıntılara değer verilmeye başlanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde bilim ve sanata verilen önem ile arkeolojik eserlerin korunması anlayışı oluşmuştur. Böylece eserlerin dışarıya kaçırılmasını önlemek adına müzecilik faaliyetleri başlatılmıştır.

Eski eserler konusunda belirli bir bilinç düzeyine varan devlet, kanunnameler yayımlayarak topraklarında bulunan zenginlikleri koruma ve kontrol altına alma refleksi göstermiştir. Bu çerçevede yabancıların yaptığı kazılar izne tâbi olmuş ve devlet böylelikle topraklarında gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetleri kendi kontrolünde tutma gayreti içerisine girmiştir. Söz konusu izinler ve hukuki düzenlemeler ile eski eser kaçakçılığının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında çıkarılan nizamnâmeler ile Osmanlı Devleti'nin eski eser politikasına hukuki bir hüviyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

Eski eserlere yönelik XIX. yüzyıl sonlarında başlayan ilgi, XX. yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Eski eserlerin ortaya çıkarılması ve korunması anlamında yaşanan gelişmeler taşrada da etkisini göstermiştir. Söz konusu tarih aralığında Kaş kazasında da bir takım kazı çalışmaları yapılmıştır. Öyle ki; Anadolu'da ilk kazı 1842 yılında Kaş kazasına bağlı Kınık köyünde yapılmıştır. İngiliz araştırmacı Charles Fellows tarafından yapılan bu kazılarda birçok arkeolojik eser bulunmuş ve bu eserler British Museum'a götürülmüştür. Likya bölgesinde araştırmalar yapmış olan Julius August Schönborn, 1842 yılında Kaş kazası civarında Gölbaşı-Trysa'da bulunan antik mezar anıtını keşfetmiştir. 1881'de gerçekleştirilen bir araştırma gezisinde Schönborn tarafından keşfedilen antik mezar yeniden bulunmuştur. Heyetin dikkatini çeken bu eşsiz eser gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra 1882/83 yıllarında Viyana'ya götürülmüştür. Kaş ve civarının içinde yer aldığı Likya bölgesine Avusturyalı araştırmacıların yoğun bir ilgisi söz konusudur.

Kaş kazasında çeşitli vesileler ile pek çok eski eser ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları bilinçli olarak yapılan kazılar neticesinde elde edilmiştir. Örneğin 1882 yılında Gölbaşı adlı belde Avusturyalılar tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır. Diğer yandan 1895 yılında Kaş'a bağlı Bayındır köyünde üç adet kabartma resimli taş ortaya çıkarılmıştır. 1904 yılında Gelemiş köyünde parçalanmış halde bir heykel bulunmuştur. 1906 yılında Kınık köyünde yasal olmayan yollar ile toprağın altından küpler çıkarılmış fakat yeterli ödenek olmadığı için devlet buradaki kazı çalışmalarını tamamlayamamıştır. Devletin içinde bulunduğu ekonomik darlık nedeni ile ortaya çıkarılan eserlerin İstanbul'a nakledilmesi konusunda da bazı problemler yaşanmıştır.

Netice itibarıyla Kaş ve çevresindeki eski eserlere XIX. yüzyıl itibarıyla yabancı devletlerin ve araştırmacıların yoğun bir ilgisi olmuştur. Bununla birlikte kazada araştırmalar neticesinde ya da tesadüfen ortaya çıkarılan eski eserlere merkez ve taşra bürokrasisi kayıtsız kalmamıştır. Fakat kazada yaşayan ahalede eski eser bilincinin geliştiğini söylemek pek mümkün değildir.

Etik Beyan

"*Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Kaş Kazası Örneği (1842-1908)*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)
 BOA, İrade Mesail-i Mühimme, (İ.MSM.), nr. 17/387, lef. 2.
 BOA, Bâb-ı Âsafı Divan-ı Hümayun Mukavele Kısımı (A. DVN. MKL.), nr. 12/5
 BOA, A. DVN. MKL, nr. 25/45
 BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.), nr. 74/128, lef. 1.
 BOA, MF. MKT, nr. 74/146, lef. 1.
 BOA, MF. MKT, nr. 77/59, lef. 1, 2, 3.
 BOA, MF. MKT, nr. 77/79, lef. 1, 2.
 BOA, MF. MKT, nr. 78/7, lef. 1.
 BOA, MF. MKT, nr. 80/72, lef. 1.
 BOA, MF. MKT, nr. 278/53, lef. 1, 2, 4.
 BOA, MF. MKT, nr. 775/91, lef. 1, 2.
 BOA, MF. MKT, nr. 915/75, lef. 1, 2, 3.
 BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), nr. 1340/76, lef. 1, 2.
 BOA, DH. MKT, nr. 2667/70, lef. 1, 2, 3.
 BOA, Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.), nr. 220/70.
 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.), nr. 5/30.

Salnâmeler-Yıllıklar-Gazeteler

- Salnâme-i Vilâyet-i Konya*, De'fa. 1, Sene-i Hicriye 1285, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
Salnâme-i Vilâyet-i Konya, De'fa. 4, Sene-i Hicriye 1288, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
Salnâme-i Vilâyet-i Konya, De'fa. 12, Sene-i Hicriye 1296, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
Salnâme-i Vilâyet-i Konya, De'fa. 15, Sene-i Hicriye 1299, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
Salnâme-i Vilâyet-i Konya, De'fa. 17, Sene-i Hicriye 1301, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
Salnâme-i Vilâyet-i Konya, De'fa. 29, Sene-i Hicriye 1322, Matbaa-i Vilâyet-i Konya
 Takvîm-i Vekâyî, Nu. 2053, 1 Zilkâde 1285/13 Şubat 1869.

Araştırma ve İncelemeler

- Ak, M. (2014). Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme, *History Studies*, 6/3, 15-44.
 Akın, N. (1993). Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine. İçinde Zeynep Rona (Haz.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* (ss.233-239). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Akurgal, E. (1992). Osman Hamdi'den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunumuz, İçinde Zeynep Rona (Haz.), *I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri* (ss. 29-36). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
 Asan, H. (2022). Diyarbakır Vilâyeti'nde Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Müze-i Hümayûn Fahrî Memuru Natık Efendi ve Faaliyetleri, *Belgi Dergisi*, 24, 399-429.
 Baykara, T. (2015). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimâtı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, Yayınları.
 Cezar, M. (1995a). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi I*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Sanat, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
 Cezar, M. (1995b). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi II*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Sanat, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
 Çakmak, B. (2019b) Osmanlı Döneminde Uşak Kazasındaki Antik Mirasın Keşfine Yönelik Gelişmeler, İçinde Münteha Dinç-Emre Taştımür (Edt.), *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA (2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzyı Araştırmalarının Sonuçları)* (ss. 243-255). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
 Çakmak, B. (2019a). Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atıka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/30, 169-188.
 Çal, H. (1997). Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atıka Nizamnâmeleri, *Vakıflar Dergisi*, 26, 391-400.
 Çal, H. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/14, 315-333.
 Çelebi, M. (2007). Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri, *Adalya*, X, 387-402.
 Çelebi, M. (2018). İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33/2, 357-373.
 Çelik, Ş. (2011). Teke-ili, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 344-347.
 Çelik, Z. (2022). İmparatorluğun Mirası: Geç Osmanlı Devrinde Eski Eserlerin Algılanması, İçinde Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem (Edt.), *Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, (ss. 379-409). İstanbul: Türk ve Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
 Devlilioğlu, F. (1995). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
 Dilbaz, B. K. (2014). *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
 Dilbaz, B. K. (2016). Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi, *Tarih Dergisi*, 64, 1-26

- Dilbaz, B. K. (2018). *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, İstanbul: Okur Tarih.
- Erdemir, T. T. (2012). *Türkiye ve Avrupa Arasında Bilimsel Hareketlilik ve Etkileşim: Osmanlı'dan Günümüze Arkeoloji ve Müzecilik*, Tübitak 3501 Kariyer Geliştirme Projesi, Ankara.
- Ethem, H. (1932). Müzeler, I. *Türk Tarih Kongresi*, 532-567.
- Gündüz, F. (2007). Osman Hamdi Bey, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 468-469.
- Hut, D. (2020). Fethi Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-1, 450-451.
- Karaca, B. (1997). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, (Doktora Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Karaduman, H. (2004). Belgelerle İlk Türk Asâr-ı Atika Nizamnâmesi, *Belgeler*, XXV/29, 73-92.
- Kundakçı, G. (2002). 19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, III/II, 1083-1094.
- Kutlu, B. (2010). İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Kuruluşu, İçinde Prof. Dr. Feridun M. Emecen (Edt.) *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, (ss. 403-418). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mansel, A. M. (1960). Osman Hamdi Bey, *Belleten*, XXIV/94, 291-301.
- Mumcu, A. (1969). Eski Eserler Hukuku ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26/3-4, 41-76.
- Muşmal, H. (2009a). *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilâyeti Örneği (1876-1914)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Muşmal, H. (2009b). *Yabancıların İzinde Osmanlı, Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)*, Konya: Mesa Yayınları.
- Muşmal, H. (2009c). Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atika Müzesi'nin Kuruluşu, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*-, 1, 121-142.
- Muşmal, H. (2014). Konya Âsâr-ı Atika Müzesi, *Konya Ansiklopedisi*, 6, 7-10.
- Muşmal, H. ve Gümüş, H. (2021). *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Nazır, B. (2010). Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmani, *History Studies*, 2, 98-113.
- Önge, M. (2018). Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atika", *Avrasya Terim Dergisi*, 6/1, 8-14.
- Paksoy, İ. G. (1993). Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler, İçinde Zeynep Rona (Haz.) *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, (ss. 201-211). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Serbetoğlu, İ. ve Açıık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi", *Gazî Akademik Bakış*, 6/12, 157-172.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: TTK.
- Shaw, W. M. K. (2004). *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (Çev. Esin Soğancılar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shaw, W. M. K. (2022). Anıt Mezarın Müzeye: Eski Eserlerin Osmanlı Modernitesi İçin Dirilişi, İçinde Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem (Edt.) *Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, (ss. 359-377). İstanbul: Türk ve Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle ilgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/42, 101-125.
- Önder, M. (1990). Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu, *Erdem*, 6/17, 481-493.
- Şimşek, F. ve Dinç, G. (2009). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar, *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16, 101-127.
- Texier, C. (2002a). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I*, (Çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Texier, C. (2002b). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*, (Çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Ünar, Ş. (2019). Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi, *Asya Studies*, 2/8, 67-75.
- Ürekli, Fatma, *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ürekli, F. (2009). Sanayi-i Nefise Mektebi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 93-97.
- Ürkmez, N. (2014). İskenderun'da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler, *History Studies*, 6/3, 349-367.
- Yaşayanlar, İ. (2018). Devlet, Arkeoloji ve Âsâr-ı Atika: Bir Vilâyet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayûn Bursa Şubesi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/35, 555-585.
- Yıldırım, R. ve Martal, A. (1999). Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, III/II, 1095-1102.
- Yücel, E. (2006). Müze, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, 240-243.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire lived in a very large geography. For centuries, different civilizations have lived in this geography since the ancient periods of history. Ancient civilizations living in the ages before Christ, Anatolian civilizations, Lydians in Western Anatolia, Hittites in Central Anatolia, Urartian in a line extending from there to the east, Persians in later periods, then the era of Alexander the Great, then the Roman Empire, Byzantium and the Turks. During the Turkish period, the principalities and the Ottoman

Empire. When we go out of Anatolia, Balkan civilizations, Russians in the north, Iranian civilizations in the east, and Arab tribes and civilizations in the south.

A rich heritage dating back to such a long time in such a vast geography was recognized too late. In the second half of the 19th century, archaeological excavations began to be carried out by foreign researchers in the Ottoman lands. From this date onwards, the state started to make legal arrangements for antiquities under the influence of external dynamics. Developments regarding the discovery and protection of antiquities also had an impact on the provinces. The interest in antiquities that started in the late 16th century continued in the early 20th century. The subject of our study is the antiquities unearthed in Kaş during this period. In the light of archival documents, the awareness of antiquities in Kas Kaza has been tried to be revealed. The attitude of the central and provincial bureaucracy towards the antiquities unearthed as a result of research or by chance is examined. The interest of foreign states and researchers in the ancient artefacts in and around Kaş is mentioned. As a result, we can state that the interest in antiquities has increased at this point. However, it is not possible to say that a full awareness has developed.

It can be said that the broadest dictionary meaning of the term antiquities is "ancient artefacts". The term âsâr-ı atıka, which began to be used in the XIX century is the first term to describe the archaeological heritage that is intended to be preserved and transferred to future generations due to its values.

The use of the term antiquities in the Ottoman Empire coincides with the emergence of interest in cultural assets during the Tanzimat period and the state's protection of these artefacts. As a matter of fact, Tanzimat-era newspapers included articles emphasizing the value of ancient artefacts and the need for their protection. The term antiquities are first encountered in the correspondence between the Porte and the provinces in the 1840s. In the correspondence, the Porte requested that the cultural assets in the provinces be identified and the valuable ones be sent to the centre. In this sense, the term antiquities were used in reports prepared in some provinces. The emergence of the term is related to the Ottoman State's concern to protect the objects of the past. As a matter of fact, the state was disturbed by the smuggling of archaeological artefacts unearthed within its borders and endeavoured to protect the cultural heritage in question.

In fact, the Ottoman Empire's interest in archaeological finds - in its most primitive form - began in earlier times. The first archaeological activities, starting with the collection of antiquities, predate the interest of Europeans in Ottoman lands. The fragments of archaeological artefacts collected by the state were somehow preserved by being used in the construction of new buildings and the restoration of existing ones. Nevertheless, these practices do not mean that the Ottoman Empire had a conscious attitude towards antiquities. Ultimately, the awareness of antiquities in the Ottoman Empire emerged as a result of excavations carried out by foreigners.

On the other hand, we can state that the awareness of antiquities in the Ottoman Empire began to emerge in the second half of the 19th century. With the steps taken in the fields of science and art, especially during the Tanzimat and Constitutional Monarchy periods, interest in antiquities from the Greek and Roman civilizations in their lands increased. Thanks to this awareness, it was aimed to prevent the efforts of Europeans to smuggle the artefacts unearthed as a result of excavations abroad. In this sense, efforts were first initiated to establish an Ottoman Museum to ensure the preservation of the artefacts. In the 1840s, excavations to be carried out by foreigners in Anatolian lands were subject to permission. The duty of dealing with all activities related to archaeological artefacts was given to the Ministry of Education. From then on, the state began to take more concrete steps to protect the world's most valuable archaeological artefacts. Under successive decrees, archaeological activities were controlled, and excavations were subject to permits. Thus, it was aimed to prevent the smuggling of antiquities.

There are different perspectives on the beginning of archaeology in the Ottoman Empire. One of them is that since Islamic jurisprudence was taken as a basis in the classical period, antiquities that did not belong to Muslims were not given importance. In fact, since the conquest of Istanbul, the Ottoman Empire preserved the ancient artefacts by using them in the construction of new buildings and gave them a new meaning. On the other hand, the display of artefacts in this way can also be considered the first museum activity. However, it should not be forgotten that these first archaeological activities were carried out in a primitive form. In the end, the first official activities for antiquities in the Ottoman Empire started in the 16th century. As a result of the excavations carried out by foreigners, archaeological remains began to be valued. With the importance given to science and art during the Tanzimat and Constitutional

Monarchy periods, an understanding of the protection of archaeological artefacts emerged. In this sense, museum activities were initiated to prevent the smuggling of artefacts.

Having reached a certain level of awareness regarding antiquities, the state showed a reflex to protect and control the riches found in its territory by issuing laws. Within this framework, excavations carried out by foreigners were subject to permits and the state endeavoured to keep the archaeological activities on its territory under its control. With these permits and legal regulations, the state also tried to prevent the smuggling of antiquities. In this sense, with the regulations issued in 1869, 1874, 1884 and 1906, the antiquities policy of the Ottoman Empire was given a legal identity.

Borluk Vadisi Kaya Resimlerinin Sanatsal Açıdan Önemi

Murat ÇİFTÇİ¹

Öz

Anadolu coğrafyasının kuzeydoğu bölümünde yer alan Kars, kaya resimleri bakımından zengin bir bölgedir. Kars il sınırları içerisinde bulunan Borluk vadisi birbirinden farklı birçok figürün çiziminin bulunduğu bir yerdir. Bu araştırmada Borluk vadisinde yer alan kaya resimlerinin gerek konusu gerek çizim yöntemleri açısından sanatsal yönü irdelenmiştir. Kars Borluk vadisi kaya resimlerinin sanatsal yönü incelenirken dünyanın başka coğrafyalarında bulunan kaya resimleriyle benzerlikleri de dikkate alınmıştır. Borluk vadisi kaya resimleri ile Kars il sınırları içerisindeki diğer bölgelerdeki kaya resimleri de karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları göstermiştir ki Borluk vadisi kaya resimlerinin benzerleri Orta Asya coğrafyasının çeşitli bölgelerinde bulunmakta olup göçer-konar insanların hayat anlayışının sanatsal bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yansıma kayalar üzerine betimlenen birbirinden farklı birçok figürde kendini göstermektedir. Ayrıca Orta Asya merkezli Türk dünyası coğrafyasında taşlara işlenen bu benzer motifler Türk kültür ve sanatının geçmişten günümüze kanıtları niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kars, Borluk Vadisi, Kaya Resmi, Sanat, Kültür

The Artistic Importance of Borluk Valley Rock Paintings

Abstract

Kars, located in the northeastern part of the Anatolian geography, is a region rich in rock paintings. Borluk valley, located within the borders of Kars province, is a place where many different figures are drawn. In this research, the artistic aspect of the rock paintings in the Borluk valley was examined in terms of both their subject and drawing methods. While examining the artistic aspect of the Kars Borluk valley rock paintings, their similarities with the rock paintings found in other geographies of the world were also taken into account. The rock paintings of the Borluk valley and the rock paintings in other regions within the borders of Kars province were also compared. The results of the research showed that the rock paintings of Borluk valley are found in various parts of the Central Asian geography and reflect the artistic perspective of the nomadic people's understanding of life. This reflection shows itself in many different figures depicted on the rocks. In addition, these similar motifs engraved on stones in the geography of the Turkic world centered in Central Asia are the proofs of Turkish culture and art from the past to the present.

Keywords: Kars, Borluk Valley, Rock Painting, Art, Culture

Atıf İçin / Please Cite As:

Çiftçi, M. (2023). Borluk Vadisi kaya resimlerinin sanatsal açıdan önemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1177-1192. doi:10.33206/mjss.1299525

Geliş Tarihi / Received Date: 19.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.07.2023

¹ Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, murat.ciftci.4004@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-1297-1213

Giriş

Coğrafya

Türkiye coğrafyası matematiksel ve özel konumu itibarıyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunduğu için jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir coğrafyadır (Özey, 2002, s.1 vd.). Türkiye coğrafyasının Kuzeydoğu Anadolu bölümünde yer alan Kars İlinin kuzeyinde Ardahan, güneyinde Ağrı, güneydoğusunda Iğdır, batısında Erzurum ve doğusunda Ermenistan yer alır. Kars ili 1768 metre yüksekliğe sahiptir. Bu yüksek coğrafyada iki önemli geçit bulunmaktadır. Bunlardan biri 2260 metre yükseklikteki Hanlar Geçidi, diğeri ise Kars-Kağızman arasına konumlanan 2020 metre yükseklikteki Paslı Geçididir. (Sevindi, 1999, s.5 vd.).

Yüksek dağlarla çevrili olan Kars'ın kuzeyinde Akbaba ve Kısır Dağları, güneyinde Ağrı Dağı ve Aras Güneyi Dağları, kuzeybatıda Allahuekber Dağları ile il topraklarının merkezinde Yağlıca, Kotur ve Dumanlıdağ Dağları temel coğrafi yükseltileri oluşturmaktadır (Demir, 2013, s. 1-2).

Bölgenin başlıca akarsuları Aras Irmağı, Arpaçay ve Kars Çayıdır. Aras Irmağı Bingöl Dağlarının kuzeybatı eteklerinden kaynağını alarak Erzurum/Pasinler, Kars/Kağızman ve Iğdır Ovalarını dolaşır ülke topraklarının dışına çıkmaktadır. Aras Irmağının önemli bir kolu olan Arpaçay Türkiye Ermenistan sınırını boyunca akışına devam etmektedir. Kars Çayı ise Sarıkamış yakınlarındaki dağlardan kaynağını alıp Arpaçay'a karışır (Bingöl, 2016, s. 348-349; Erinc, 1953, s.92-93).

Şiddetli karasal iklim şartlarının hâkim olduğu Kars coğrafyasında ortalama sıcaklık değerleri düşüktür ve düzensiz bir yağış rejimine sahiptir. Bölge bitki örtüsü açısından incelendiğinde bozkır bir yapının hâkim olduğu görülür. Bunun yanında çayırılık alanlar da bölgedeki hâkim bitki türlerindedir (Demir, 2013, s.30 vd.; Özey, 2002, s. 30).

Kars Kaya Resim Araştırmaları, Kaya Resimlerinin Dayandırıldığı Temeller ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Kars Kaya Resimlerinin Orta Asya Bağlantıları

Kars İli ve çevresinin köklü bir tarihi geçmişi vardır. Bu köklü geçmişin aydınlatılması yolunda 1940'lı yılların başında bölgede İ. K. Kökten tarafından önemli araştırmalar yapılmıştır. Kökten saha çalışmaları neticesinde birçok tarih öncesi yerler ve tarihi eserler tespit etmiştir. Ayrıca bahsi geçen bölge üzerindeki doğal tarihi yollar, coğrafi yüzey şekilleri, iklim ve bitki örtüsü üzerine de araştırmalar yapıp önemli tespitlerde bulunmuştur (Kökten, 1943, s.601-613). Bölgede Kökten'in öncülük ettiği tarih öncesi araştırmaları bilim insanlarınca günümüze değin çeşitli araştırma konularında devam etmiştir. Bu araştırma konularının bir yönünü kaya resimleri (Petroglif) oluşturmaktadır.

Kars coğrafyasında araştırma tarihinin çok eskiye gitmediği kaya resim çalışmaları üzerine E. Anati (Anati, 1968), M. Uyanık (Uyanık, 1968; 1972), M. Alok (Alok, 1988), O. Belli (Belli, 2007), S. Somuncuoğlu (Somuncuoğlu, 2011a), İ. K. Kökten (Kökten, 1943), H. Karpuz (Karpuz, 19779, A. Ceylan (Ceylan, A. 2022), O. Özgül (Özgül, 2018), Y. Günaşdı (Günaşdı ve Karcıoğlu, 2022), N. Ceylan (Ceylan, N. 2016; 2018), A. Bingöl (Bingöl, 2016), M. Karageçi (Karageçi, 2016), İ. Üngör (Üngör, 2016; 2018) gibi araştırmacılar çalışmalar yürütmüşlerdir (Özgül-Bingöl, 2021, s.494-495).

Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasının devamı niteliğinde olan Doğu Anadolu Bölgesinde tespit edilen kaya resimleri, kaya resim geleneğinde olduğu gibi yüksek rakımlı dağ eteği, yayla ve kayalık alanlarda görülmüştür. Bazen dini, bazen kült, bazen de sınır belirlenmesinde bir işaret amaçlı kullanılmışlardır. Kaya resimlerinin Doğu Anadolu Bölgesinde yoğun olarak görüldüğü bölgeler Van, Hakkâri, Ardahan, Kars, Erzurum ve Erzincan'dır (Ceylan, 2022, s.49). Bilim insanlarınca yapılan araştırmalar sonucu Kars bölgesinde: Kurbanğa mağarası kaya resimleri, Yazılıkaya kaya resimleri (Bingöl, 2003, s.174), Geyiklitepe kaya resimleri, Karaboncuk-Çeşmebaşı kaya resimleri, Yağlıca kaya resimleri, Tunçkaya kaya panoları, Çiçekli kaya panoları, Kömürlü kaya panoları, Kömürlü-Emir Kazgan kaya resimleri, Dereçi kaya resimleri, Digor/Dolaylı kaya resimleri (1. ve 2. alan), Doyumlu kaya resimleri ve araştırmamıza konu olan Borluk vadisi kaya resimleri tespit edilmiştir.

Kaya resimleri neredeyse tüm ülkelerde düzensiz bir şekilde görülmektedir. Tarih öncesi kaya resimleri insanlığın kültürel, bilişsel ve sanatsal başlangıçlarına dair sahip olduğumuz en büyük kanıtları temsil etmektedir. Göreceli kalıcılığının etkisiyle bugüne kadarki toplumların inançlarını ve kültürel geleneklerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle insanlığın kolektif hafızasının ayrılmaz bir parçası ve kültürel evrimimizin hayatta kalan en önemli tanığıdır (Bednarik, 2020).

Kaya resimlerinin sanatsal yönünün anlaşılmasında, çeşitli dinsel inançların, coğrafi şartlara bağlı olarak gelişen Orta ve İç Asya faunasının ve bütün bu kriterlere bağlı olarak gelişen hayat tarzının bir gereği olarak ortaya çıkmış olan hayvan üslubunun bilinmesi önemlidir. Milattan önce etnik oluşumlardan söz etmenin erken olduğu devirlerde zaman içinde hayvan tasvirleri yaygınlaşmaya başlamış ve hayvan üslubunu doğuracak bir üslup birliğine doğru gidilmiştir. Hayvanların insanların soylarının dayandığı hayvan atalar olarak görülmesi, koruyucu ruh olduklarına inanılması, kalıntılarına saygı gösterilmesi, hayvanın kılığına girildiğinde gücüne sahip olduğuna inanılması gibi hususlar hayvan tasvirlerinin yapılmasına ve zamanla bir sanat üslubunun doğmasına neden olmuştur. Hayvan üslubunun ortaya çıkmasını sağlayan diğer unsurlar gök-yer-su tasavvurları ve Şamanizm ile de bağlantılıdır. Hayvan üslubunun ilk örnekleri en erken devirlerden itibaren özellikle kayalar üzerine çizilen hayvan figürlerinde görülür. Av ile ilgili figürler ve hayvanların hayvanlarla ve insanlarla mücadelelerini konu alan figürler hayvan üslubunun ilk betimlemelerini teşkil etmektedir (Çoruhlu, 2007, s.147-150). Orta Asya'daki kaya resimlerinin bir kısmındaki hayvan üslubu Türk sanatının önemli sanat üslubudur. Hun devrinden Göktürk devri sonrasına kadar kaya resimlerinde teknik ve estetik açıdan fazla bir farklılık göstermez. Birbirinden farklı önemli merkezlerdeki kaya resimlerinin örneklerinin farklı yerlerde arkaik görünümleri bulunmaktadır. Bu sebeple kaya resimleri Türk sanatı devirlerinin temellerini meydana getiren ikonografik ve ikonolojik niteliklerinden dolayı önemlidir (Ceylan, 2014, s.163 vd.; Ceylan ve Özgül, 2018, s.628; Çoruhlu, 2006, s.12 vdd.).

Kaya resim sanatı incelendiğinde resmin yapıldığı taş, bulunduğu yer ve yön kutsal kabul edilmektedir. Bunun yanında kullanılan renkler de bir anlam ve kutsallık içerir. Ayrıca taşa işlenen figürün de manevi bir anlamı vardır. Bu nedenle sanat yapan kişinin yani zanaatkarın Tanrı-dünya dünya-insan birlikteliğini içinde hissetmesi ve çizimlerini hem yaratma edimi hem de inanç yüceliği içinde üretmesi söz konusu olmaktadır (Mercan, 2019, s.760). Yazılı iletişimin en erken unsurları olan kaya resimleri ayrıca milletin sosyal hayatlarını, ekonomilerini, sevinçlerini, üzüntülerini, beslenme şekillerini, üreme ve doğumlarını bize gösteren en önemli delillerdir (Ceylan, 2018, s.10; Üngör, 2016, s.364; Üngör, 2018, s.332).

Doğu Anadolu Bölgesinde tespit edilen kaya resimleri belki de Orta Asya kaya resim sanatının Ön Asya'daki en önemli uzantısıdır. Çünkü MÖ II. Binyıldan itibaren Altay-Sibirya kaya resim sanatı öncelikle Orta Asya'ya daha sonra ise Hazar Denizi'nin kuzey ve güney yönünden olmak üzere Anadolu'ya yayıldığı görülür. Doğu Anadolu ise bu yayılımın tam merkezinde bulunmaktadır (Ceylan ve Aydın, 2021, s.541; Ceylan, 2022, s.49; Yılmaz, 2013, s. 224-225).

Doğu Anadolu kaya resimleri Paleolitik Çağ'da ortaya çıkıp Demir Çağ'ın sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde genel olarak mağara duvarlarında ve sığınakların olduğu korunaklı yerlerde ortaya çıkan kaya resimlerinde aşı boyası ile yapım tekniği görülmüştür (Malatya Arslantepe boyalı duvar resimleri gibi). Doğu Anadolu kaya resim alanları incelendiğinde Kars-Ardahan bölgesinde tespit edilen kaya resimlerinin Tunç devrini yansıttığı düşünülmektedir (Alok, 1988, s.5; Belli, 2007, s.52).

Doğu Anadolu'da tespit edilen kaya resimlerinde işlenen temalar incelendiğinde çoğunlukla av ve tuzak sahneleri, dağ keçisi, geyik, köpek, yaban domuzu, koyun, at, süvari, çeşitli şekiller ve güneş, yıldız gibi kozmik öğeleri simgeleyen işaretler bulunmaktadır. Tespit edilen bu kaya resimlerinin yapım şekillerine bakıldığında dövme, çizme, boyama ve kabartma gibi tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. (Ceylan, 2018, s.1 vd.; Ceylan-Karageçi, 2020, s.43; Çoruhlu, 1993, s.13 vd.).

Doğu Anadolu'da kaya resmi tespit edilen alanlar içerisinde Kars-Ardahan platosu ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bölgedeki konar-göçer kültürlerin göç yolları üzerindedir. Ayrıca yaylacılık faaliyetleri açısından da uygun koşullara sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Çıldır Başköy kaya resimlerinin Doğu Anadolu'daki en büyük av merasimini ifade eden bir betimleme olduğu önemli ölçüde düşünülebilir (Ceylan, 2015a, s.7 vd.). Bunun yanında Kars-Kağızman Geyiklitepe kaya resimlerinde hareket halinde betimlenen geyikler ve peşlerindeki avcılar mistik bir yaşamı anlatmaktadırlar. Aynı kayalık alanda bu betimlemelerin yanında runik alfabe ile yazılmış cümleler bulunmaktadır. Geyiklitepe runik alfabesi ile yazılan cümleler Anadolu'da Ön Türklerin kullandıkları en eski Türkçe yazı olabilir. Bu durum burasının Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu gösterir² (Ceylan, 2008a, s.32-33; Ceylan, 2008b, s.225-228; Ceylan, 2016, s.88-90; Ceylan, 2018, s.871 vd.; Ceylan, 2022, s.50; Ceylan ve Özgül, 2018, s.70; Özgül, 2018, s.893 vd.; Özgül, 2021, s.812). Kaya resimleri ile birlikte çizilen damgalar ve runik harfler

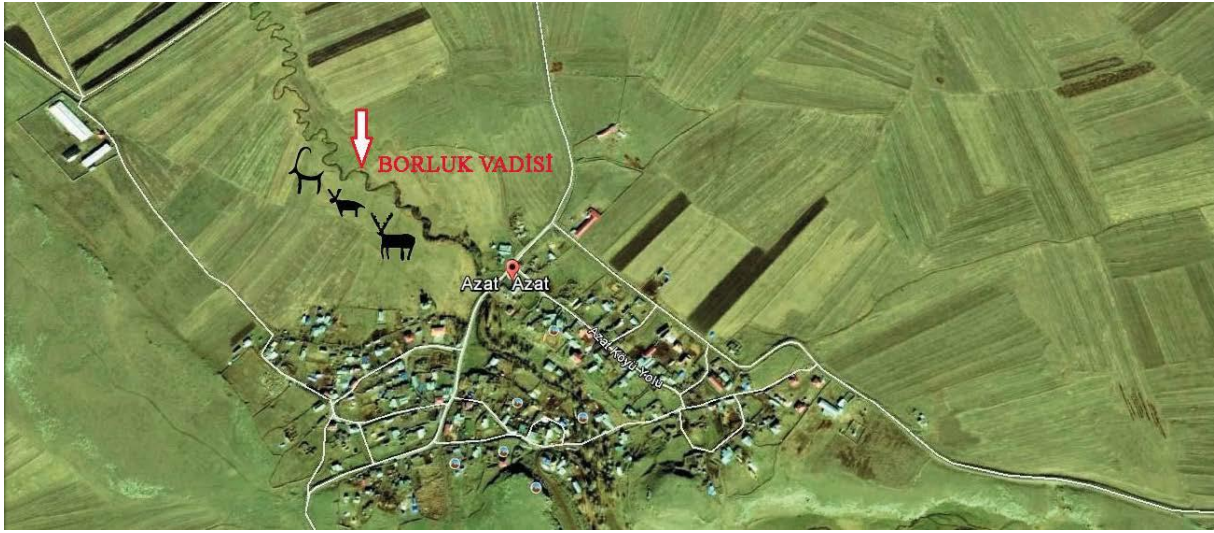
² Runik harflerin benzerleri Erzurum ili Karayazı ilçesine bağlı Salyamaç köyünde bulunan Cunni mağarasında bulunmaktadır. Cunni mağarasında Eski Türk Alfabesi (runik) harflerinden 5 tanesinin varlığı kesin olarak tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ceylan, 2002; Ceylan ve Günasdı, 2020, s.4-9).

erken dönem Türk tarihinin başlangıç noktalarının yeniden yorumlanmasında Türk tarihi erken dönemi mühürleri olarak Anadolu'ya damgasını vurmuştur. Bu nedenle bölgedeki Türk inanç sisteminin sosyolojik yansımaları olarak kaya resimleri, runik harfler, insan biçimli heykeller ve mezar taşları büyük bir önem arz etmektedir (Ceylan ve Üngör, 2020, s.43; Özgül, 2015, s.181).

Borluk Vadisi Kaya Resimleri

Kaya Resimleri Kars İl merkezinin 6 km batısında yer alan Azat Köyü sınırları içerisindeki Borluk vadisinde yer almaktadır. Burada 39 adet figür tespit edilmiştir. Bunların 4'ü insan, 9 tanesi erkek dağ keçisi, 3 tanesi dişi dağ keçisi, 3 tanesi yaban sığırtı, 3 tanesi dağ koyunu, 1 tane oğlak, 2 tane geyik, 5 tane domuz, 2 süvari, 1 adet dağ keçisi avlayan insan ve 6 tane tanımlanamayan çizim şeklindedir (Bingöl, 2016, s.347 vd.; Ceylan ve Bingöl, 2020, s.36-41; Ceylan, 2006, s.173; Ceylan, 2015b, s.173; Ceylan vd., 2018, s.84; Karageçi, 2016, s.253 vd.).

Kars bölgesi Borluk vadisi kaya resimlerinin kesin bir tarihlendirmesi yapılamamaktadır. Fakat Tunç çağından itibaren bölgeye gelen göçer-konar topluluklar tarafından yapıldığı düşünülmektedir (Ceylan, 2022, s.170). Kars bölgesinde yapılan tarih öncesi araştırmaları sonucu tespit edilen yerleşim alanları bu görüşü güçlendirmektedir.

Resim 1. Borluk Vadisi Uydu Görüntüsü (Alpaslan CEYLAN Arşivi)

Resim 2. Borluk Vadisi

Kars Borluk vadisi kaya resimlerinin sanatsal açıdan değerlendirilmesinde hayvan üslubunun işlendiği temaların ağırlık kazandığı görülür. Bunun yanında ayrıca çizimi yapılan taşın cinsi ve yüzeyi, kaya resim çizim tekniği, çizimi yapılan figürlerin türleri ve sınıflandırılması, betimleme yapılırken figürün durağan ya da hareket halinde olup olmaması, bahsi geçen bölgedeki birbirinden farklı kaya resim alanlarında tespit edilen çizimlerin benzerlik ve farklılık bakımından dağılımı ve kronolojik olarak tarihin hangi dönemine

denk geldiği sanatsal açıdan irdelenmelidir. Tespit edilen bu kaya resimlerinin Orta Asya merkezli Türk Dünyası coğrafyasının hangi bölgelerinde benzerlerinin bulunduğu ve Türk sanat tarihinin kökleri açısından bağlantıları sanatsal bakımdan değerlendirmeler yapılırken üzerinde önemle durulması gereken konulardır.

Borluk vadisi kaya resimlerinin de içerisinde yer aldığı Kars ve çevresindeki kaya resimlerinin çiziminin yapıldığı taş yüzeyler incelendiğinde andezit ve bazalt kayaların tercih edildiği görülür. Özellikle kayanın düz ve düzgün olan kısımlarına çizim işlemi uygulanmıştır. Bölgede çoğunlukla çizim için anıtsal kaya alanı bölgeleri tercih edilirken farklı olarak Kurbonağa mağarasında mağaranın dış yüzeyi ve tavanı tercih edilmiştir (Ceylan, 2022, s.121). Kaya resim alanlarındaki çizim tekniklerine bakıldığında çizgi, oyma, kazıma, dövme, gağalama ve çizgi gağalama tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tekniklerin içerisinde en fazla çizgi tekniği kullanılmıştır. Dövme, kazıma, gağalama teknikleri çizgi tekniğine göre daha azdır. En az uygulanan teknik ise oyma tekniği olup Yağlıca ve Digor Dolaylı kaya resimlerinde kullanılmıştır (Ceylan, 2022, s.155; 200). Borluk vadisi kaya resimlerinin çizim tekniği incelendiğinde genel olarak dövme, vurma ve kazıma tekniği kullanılmıştır. Özellikle keçi çizimlerinde gağalama, çizgi ve çizgi-gağalama tekniği ağırlıktadır.

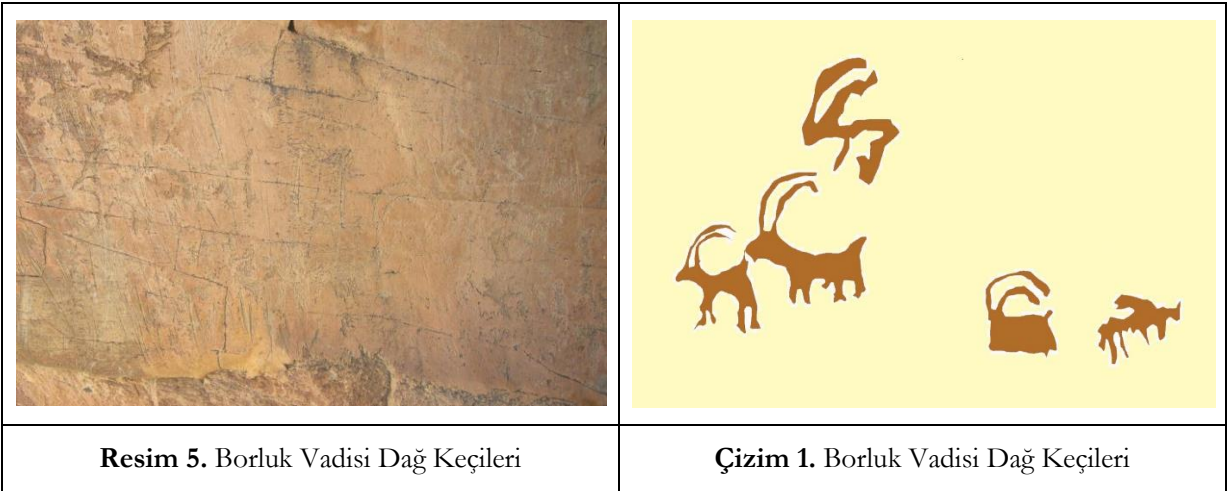

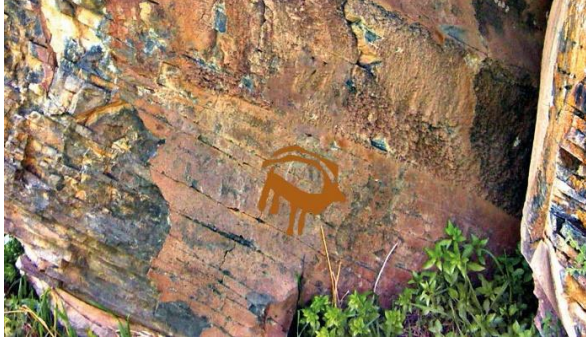
Resim 3. Kaya Resimlerinin Olduğu Kayalığın Uzaktan Görünümü

Resim 4. Borluk Vadisi Kaya Resimleri

Kars ve çevresi kaya resim alanlarında hayvan, insan, tuzak sahnesi, hayat ağacı, güneş kursu, antropomorfik tasvir ve tanımlanamayan figürler olmak üzere 30'un üzerinde farklı figür tespit edilmiştir. Bu figürlerin içerisinde özellikle bozkır yaşantısının sanatsal bir yansıması olan hayvan üslubunun ağırlık kazandığı hayvan figürleri bütün merkezlerde çokça görülür. Bahsi geçen diğer figürler ise hayvan figürlerine nispeten daha azdır. Üst, Orta ve Alt olmak üzere 3 ana grupta toplanan Borluk vadisi kaya resimlerinde ise 30'un üzerinde tespit edilen bu figürlerin en az 8 tanesi betimlenmiştir. En çok betimlenen figür ise erkek ve dişi olmak üzere vücut hatları belirtilen dağ keçileridir. Panonun tamamına serpiştirilmiş olan dağ keçileri farklı büyüklükte çizilmişlerdir. Dağ keçilerinin bir kısmı sağ tarafa bir kısmı mı ise sol tarafa hareket halinde çizilmişlerdir. Kayanın ortasındaki keçiler daha küçük boyutludur. Keçilerin birçoğunda kuyruk mevcuttur ve bazılarının cinsel organı da çizilmiştir. Bu durum cinsiyet belirleme açısından önemlidir. Bacakları belirgin olarak çizilen keçilerin en belirgin unsurları boynuzlarıdır. Boynuzlar geriye doğru kavisli çizilmişlerdir.

Resim 6. Borluk Vadisi Dağ Keçisi

Çizim 2. Borluk Vadisi Dağ Keçisi

Devrinin sanatkarı olarak adlandırabileceğimiz çizim yapan kişiler figürleri taşa işlerken sabit ya da hareket halinde çizmişlerdir. Borluk vadisi kaya resimlerindeki geyikler ve Digor Dolaylı kaya resimlerindeki dağ keçileri yürür bir vaziyette yani hareketli olarak betimlenmiştir. 16 cm uzunluğunda ve 13 cm yüksekliğinde olan Borluk vadisi geyik figürü sola doğru hareket halinde çizilmiştir. Bu örneklerin yanında Geyikli, Doymulu, Kömürlü ve Kurbanğa Mağarası kaya resimlerinde de hayvanların hareket halinde pastoral çizimleri mevcuttur. Kaya resimlerinde tasvir edilen figürlerin vücut hatları incelendiğinde bazılarının çizim yapan kişi tarafından daha belirgin çizildiği görülür. Bu bakımdan betimlemeyi yapan kişinin üslup özellikleri incelendiğinde bazı figürlerin tek kişinin elinden çıktığı, bazılarının ise farklı üslup özelliklerine sahip insanlar tarafından çizildiği anlaşılır. Örneğin Kurbanğa Mağarası kaya resimlerinde betimlenen dağ keçileri, tek kişinin sanatsal bakış açısının bir yansımasıdır.

Resim 7. Borluk Vadisi Geyik Resmi ve İnsanlar

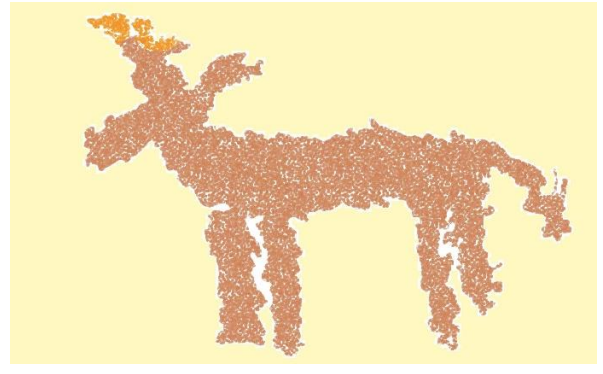

Çizim 3. Borluk Vadisi Geyik Resmi ve İnsanlar

Borluk vadisi kaya resimlerinde betimlenen insan, dağ koyunu, yaban sığı, domuz ve atı ile birlikte süvari figürleri yürür vaziyette çizilmişlerdir. Üç insan ve dokuz hayvandan 8 tanesi soldan sağa ve bir tanesi sağdan sola hareket halindedir ve İnsanların kolları açık durumda gösterilmiştir. Dağ koyunlarının sağa doğru yürür vaziyette olanının baş kısmı silinmiştir fakat kuyruk hatları belirgindir. Sağa doğru hareket halinde olan iki dağ koyunu aynı büyüklüktedir. Diğer bir dağ koyunu ise 14 cm uzunluğunda 9 cm yüksekliğindedir.

Resim 8. Borluk Vadisi Dağ Koyunu

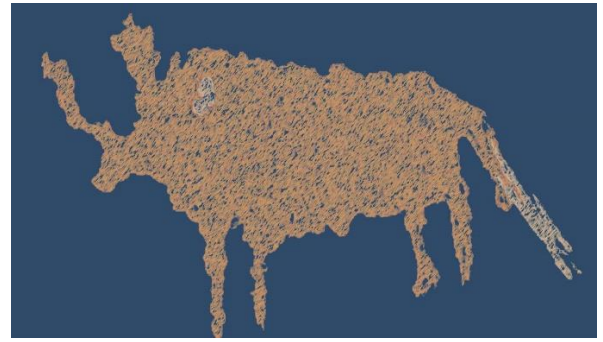

Çizim 4. Borluk Vadisi Dağ Koyunu

Panoya çizimi yapılan bir başka hayvan türü yaban sığırlarıdır. Sola doğru hareket halinde olan yaban sığırlarının gövdeleri iri, boynuzları yarım ay şeklinde ve kuyrukları uzun çizilmişlerdir. Sığır figürlerinin en büyüğü panonun üst kısmında olup 14 cm uzunluğunda ve 6 cm yüksekliğindedir. Borluk vadisinde 3 domuz figürü tespit edilmiştir. Domuzlardan üstteki sol tarafa alttaki sağ tarafa yürür vaziyette çizilmiştir. Sol taraftaki domuz 18 cm uzunluğunda ve 7,3 cm yüksekliğinde, ortadaki domuz ise 10 cm uzunluğunda ve 6 cm yüksekliğinde çizilmişlerdir. Domuz Türk kültüründe karşımıza çıkan bir simgedir. Kaşgarlı Mahmut'a göre On İki Hayvanlı Türk Takviminin on ikinci yılını ifade eder ve eski Türklerde bu yılda kar ve soğuşun şiddetli olacağını belirtir (Divanü-Lugat'it-Türk I, 1985: 346).

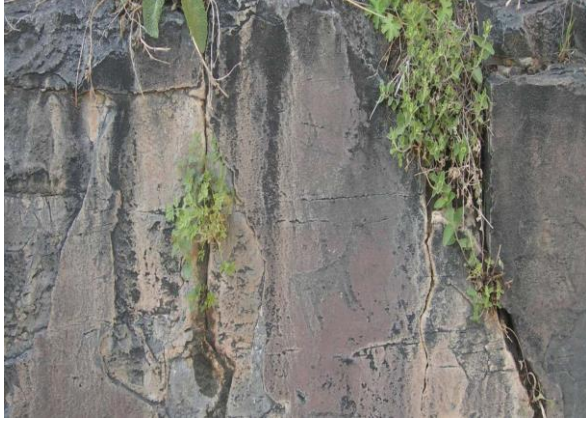

Resim 9. Borluk Vadisi Domuz

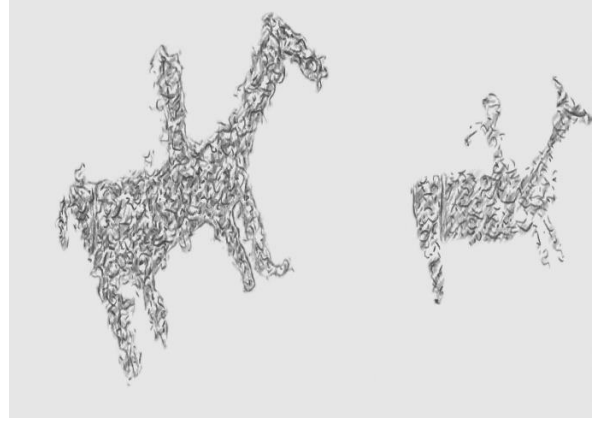

Çizim 5. Borluk Vadisi Domuz

Atlı süvari çizimleri incelendiğinde kaya resimlerinin yoğun olduğu doğu tarafına doğru bir atlı süvari çizimi mevcuttur. Burada atın boyun ve ayak kısımları oldukça orantılı çizilmiştir. Bu çizimin olduğu kayalığın kırık yerinde başka bir atlı süvari çizimi mevcuttur. At figürü belirgin bir şekilde tasvir edilmişken süvari figürü pek belli olmamaktadır. Hareket halindeki atlı süvari eski atlı-göçebe kültürünün sanatsal yansımasıdır ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan insanlar gibi savaş ve ava çıktığını gösterir (Günaşdı, 2016, s.398; Günaşdı ve Karcıoğlu, 2022, s.2067). Yine burada dağ keçisi avlayan avcı sahnesi döneminin realist sanat anlayışının bir ürünüdür. Bu sanat anlayışının Avrasya kaya resim sanatı ile benzerlikleri bulunmaktadır.

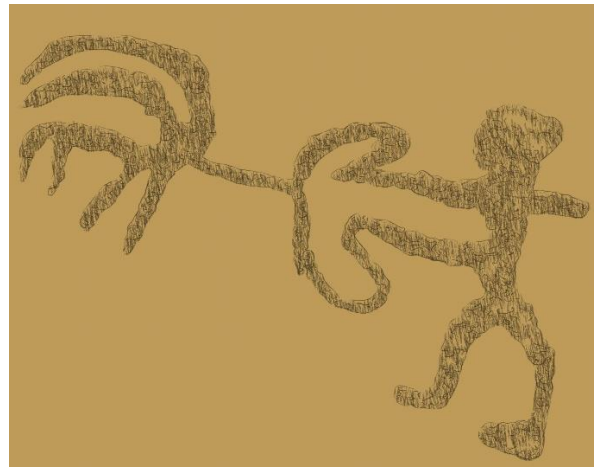
Resim 10. Borluk Vadisi Atlı Süvari

Çizim 6. Borluk Vadisi Atlı Süvari

Resim 11. Borluk Vadisi Av Sahnesi

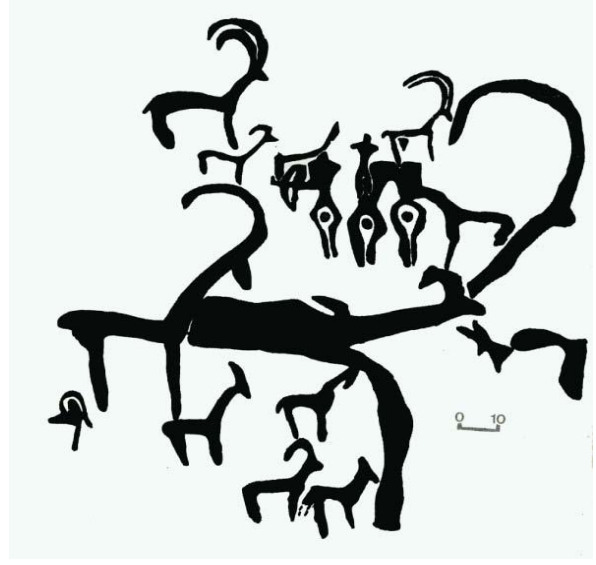

Çizim 7. Borluk Vadisi Av Sahnesi

MÖ II. Binyıl sonrasında bölgeye gelen Ön Türk boylarının bozkır sanatları ile olan ilişkileri dikkate alındığında Kars ve çevresindeki kaya resim alanlarında işlenen figürlerin Orta Asya kaya resimleri ile olan benzerlikleri dikkat çekmektedir. Kars ve çevresindeki kaya resim alanlarında en çok çizilen figür geyik ve dağ keçisi betimlemeleridir. Geyik, Türk sanatının en önde gelen temalarından biridir. Geyik temasını da içeren Borluk vadisi kaya resimlerinin benzerlerine Kuzeybatı Özbekistan'da yer alan Bukentau Dağlarının eteklerinde (Khujanazarov, 2011, s.99-112), Moğolistan'da ise Bayan Ogly (Tepfer, 2013, s.151 vd.), Hövsgöl Aimag'ta (Tepfer, 2011, s.133 vd.) ve Tamgalısay'da (Francfort, 1995, s.167 vd.) rastlanır. Dağ keçisi özgürlüğüne düşkün ve evcilleştirilemez bir hayvandır. Bu nedenle Türkler için değerli bir konumdadır ve Türk kaya resim sanatında en çok işlenen temalardan biri olmuştur. Borluk vadisi'nde 9 erkek ve 3 dişi olmak üzere, Digor Dolaylı kaya resimlerinin 3. Panosunda da yer alan dağ keçisi figürlerinin benzerlerine Orta Asya'da bulunan Baga Oigor (Bourgeois, 2008-2009, s.1 vdd.), Tamgalısay (Hermann, 2011, s.26 vd.) ve Saymalıtaş (Somuncuoğlu, 2011b) kaya resim alanlarında rastlanmaktadır.

Resim 12. Özbekistan Hocakent Bir Keçi ve Damga (Khujanazarov, 2011, s.187)

Çizim 8. Özbekistan Hocakent İnsan Görselleri ve Hayvanlar ((Khujanazarov, 2011, s.187)

Resim 13. Moğolistan Bayan Ölgü Aimag Bir Keçi (Tepfer, 2011, s.192)

Resim 14. Moğolistan Baga Oigor II Demir Çağı Keçilerinin Çevrelediği Yaban Öküzleri (Tepfer, 2013, s.155)

Resim 15. Moğolistan Baga Oigor II İlk Tunç Çağı İki At (Tepfer, 2013, s.163)

Resim 16. Moğolistan Saymalıtış Geyikleri (Yılmaz ve Daşman, 2010, s.151)

Resim 17. Moğolistan Saymalıtış Dağ Keçileri (Yılmaz ve Daşman, 2010, s.151)

Resim 18. Kazakistan Tamgalısay Geyik (Hermann, 2011, s.34)

Orta Asya Türk sanatında önemli yer tutan betimlemelerin birçoğuna Borluk vadisi kaya resimlerinde rastlanmaktadır. Bu resimler Türk kültürünün Anadolu'daki emekleme sürecinin arkeolojik kanıtları niteliğindedir (Özgül, 2016, s.380). Araştırma bölgemiz ile ilgili verdiğimiz bu örnekler çoğaltılabilir. Kars ve çevresinde bilin insanlarınca yapılacak olan yeni araştırmalar neticesinde tespit edilecek kaya resim alanlarında Orta Asya kaya resim geleneğiyile bağlantılı benzer motiflerin ortaya çıkacağı yolundaki görüşler güç kazanmaktadır.

Tablo 1. Borluk Vadisi Kaya Resimleri Tablosu (A. CEYLAN Arşivi)

ANTROPOMORFİK VE ZOOMORFİK TASVİRLER			RESİM NUMARALARI	ÇİZİM
	ANTROPOMORFİK	ZOOMORFİK		
İnsan (Human)	4		Resim 1, Resim 2, Resim 3, Resim 4	
Geyik (Deer)		2	Resim 5, Resim 6	
Dağ Koyunu (Mountain Sheep)		3	Resim 7, Resim 8, Resim 9	
Köpek (Dog)		5	Resim 10, Resim 11, Resim 12, Resim 13, Resim 14	
Yaban Sığırtı (Wild Cattle)		3	Resim 15, Resim 16, Resim 17	
Dağ Keçisi (Mountain goat)		9	Resim 18, Resim 19, Resim 20, Resim 21, Resim 22, Resim 23, Resim 24, Resim 25, Resim 26	
Erkek Dağ Keçisi (Male Mountain Goat)		3	Resim 27, Resim 28	
Dişi Dağ Keçisi (Female Mountain Goat)		1	Resim 29, Resim 30	
Dağ Keçisi Avlayan İnsan (Mountain Goat Hunter)	1		Resim 31	
Süvari (Cavalry)	2		Resim 32, Resim 33	
Köpek (Dog)		1	Resim 34	
Tanımlanamayan Figür (Unidentified Rock Image)		5	Resim 35, Resim 36, Resim 37, Resim 38, Resim 39	
TOPLAM	7	32		
GENEL TOPLAM		39		

Sonuç

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesişim noktasında bulunan Anadolu coğrafyasının kuzeydoğu bölümünde yer alan Kars bölgesi eski çağlardan beri göçer-konar toplulukların yol güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Kars özellikle Orta Asya'nın batı yönünde yapılan göçlerin Kafkasya'dan sonraki durağı

konumunda bir bölgedir. Doğu Anadolu coğrafyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Kars bölgesinde de bilim insanlarıncı çeşitli betimlemeleri konu alan kaya resimleri tespit edilmiştir.

Kars İl merkezinin 6 km batısında yer alan Azat Köyü sınırları içerisindeki Borluk vadisinde birbirinden farklı konuları içerik edinen 39 kaya resmi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kaya resimleri içerisinde en çok çizilen figür dağ keçisidir. Türklerin kullandığı en eski damgalardan biri olan dağ keçisi bağımsızlığın ve egemenliğin sembolüdür. Kars bölgesi sınırları içerisindeki diğer kaya resim alanlarında ve Doğu Anadolu bölgesi sınırları içerisindeki birçok yerde dağ keçisi çizimi vardır. Orta Asya coğrafyasının birçok farklı noktasında da benzer dağ keçisi çizimleri tespit edilmiştir. Çizimi yapılan dağ keçilerinin belirgin olan geriye kavisli boynuzları, bacakları, toynakları, kuyrukları ve cinsel organları çizim yapan kişilerin kendine has bir sanat tarzının olduğunu ortaya koyar. Borluk vadisinde çizimi yapılan diğer bir hayvan figürü ise geyiktir. Geyik kurttan sonra Türk mitolojisinin en köklü simgelerinden biridir. Hem Doğu Anadolu bölgesinde hem de Orta Asya coğrafyasında yer alan kaya resim alanlarında çizimi en çok tercih edilen figürler arasında yer alır. Borluk vadisi geyik çizimlerinin benzer en güzel örneklerine Kars Kağızman'daki Geyiklitepe de rastlanmaktadır. Borluk vadisinde domuz çizimlerine de rastlanmıştır. Farklı büyüklükte ve yürür halde tasvir edilen domuzlarında Türk kültüründe yeri vardır. On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre soğuk ve sert geçen on ikinci ayı temsil etmektedir.

Borluk vadisinde çizimi tespit edilen hayvanlardan dağ koyunu, yaban sığırı ve oğlak figürleri vücut hatları olarak belirgin çizilmişlerdir. Hareket halinde tasvir edilen bu figürlerin benzerlerine Orta Asya'daki kaya resim merkezlerinde rastlanmaktadır.

Atlı süvariler ve dağ keçisi avlayan insan figürleri Borluk vadisi kaya resimlerinin önemli çizimleri arasında yer alır. Orta Asya'da da benzer örnekleri bulunan bu figürler dönemin avcı-toplayıcı ekonomik yapısını ortaya koymasına bakımından önemlidir.

Borluk vadisi kaya resimleri bu bölgede etkinliği bulunmuş eskiçağ insanlarının yaşam tarzlarını ortaya koymasına bakımından önemlidir. Borluk vadisi kaya resimleri döneminin yaşam tarzının sanatsal bir dışa vurumu olarak dikkate değer çizimlerdir. Çünkü insan-doğa mücadelesi burada tasvir edilen birçok hayvan ve insan sahnesinde mevcuttur.

Efsanelere, destanlara, sanat eserlerine vb. konu olan Borluk vadisi figürleri hem Türk kültür coğrafyasının tespiti açısından, hem de Türk kültürünün oluşum zamanlarının yansıtması bakımından önemlidir.

Borluk vadisi kaya resimlerinin benzerlerine ve çizim tekniklerine Orta Asya'nın farklı coğrafyalarında (Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Moğolistan vb.) rastlanmaktadır. Aynı sanat anlayışına sahip olan bu çizimler eskiçağda Kars bölgesinde yaşayan göçer-konar toplulukların Orta Asya'dan buraya göç ettiği tezini güçlendirmektedir. Ayrıca bu benzerlikler Orta Asya merkezli Türk dünyasının sanata bakış açısı ve Türk sanat tarihinin köklerinin tespiti açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde araştırma tarihi çok eskiye gitmeyen kaya resim tespit çalışmaları arttıkça yukarıda belirtilen hususların güçlendirilmesi yolunda önemli adımlar atılacaktır.

Etik Beyan

"*Borluk Vadisi Kaya Resimlerinin Sanatsal Açından Önemi*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Alok, E. (1988). *Anadolu'da Kaya Üstü Resimleri*. İstanbul.
- Anati, E. (1968). Anatolia's Earliest Art. *Archaeology*. 22-35.
- Atalay, B. (1985). *Divanü-Lugat'it-Türk I*. (Çev. Besim Atalay). Ankara.
- Bednarik, R. G. (2020). Rock Art. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/358044944>.
- Belli, O. (2007). Kars Bölgesinde Tespit Edilen Tarih Öncesi Döneme Ait Kaya Resimleri. *Kars 2. Kent Kurultayı-Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz*. (Ed. O. Belli). İstanbul.

- Bingöl, A. (2003). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bingöl, A. (2016). Yüzeysel Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 347-355.
- Bingöl, B. (2020). *Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Dağ Keçisi Motifi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Bourgeois, J. (2008-2009). *Paard en Mens op de Centraal-Aziatische Petrogliefen*. Belgium.
- Ceylan, A. (2002). Anadolu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunnî Mağarası. *Türkler Ansiklopedisi*. 6. 425-429.
- Ceylan, A. (2006). Türk Dünyasında Yeni Kaya Resimleri. *XV. Türk Tarih Kongresi*. (11-15 Eylül). Ankara.
- Ceylan, A. (2008a). Doğu Anadolu Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi. *Bilim ve Ütopya*. 163. 26-35.
- Ceylan, A. (2008b). *Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır, 1998-2008)*. Erzurum.
- Ceylan, A. (2014). Türk Dünyasında Yeni Kaya Resimleri. *XVII. Türk Tarih Kongresi*. (15-17 Eylül). Ankara.
- Ceylan, A. (2015a). Çıldır Başköy Kaya Resimleri. *Belgü*, 2. 7-28.
- Ceylan, A. (2015b). *Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır, 2008-2014)*. Erzurum.
- Ceylan, A. (2016). Geyiklitepe Kaya Resimleri ve Runik Yazıtları. III. *Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. Erzurum. 85-96.
- Ceylan, A. (2018). Doğu Anadolu'da Erken Dönem Türk İzleri III Kars-Digor (Dolaylı) Kaya Resimleri. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. 1-5 Eylül-Ankara. 1-30.
- Ceylan, A. (2022). *Doğu Anadolu'da Erken Dönem Türk İzleri*. Ankara.
- Ceylan, A. ve Aydın, T. (2021). Elmalı Kaya Resimleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (1). 535-556.
- Ceylan, A. ve Bingöl, A. (2008). 2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları. *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı/2*. Ankara.
- Ceylan, A. ve Bingöl, A. (2020). Kars Borluk Vadisi Kaya Resimleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. 402, 52-57.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, Y. (2020). Erken Dönem Anadolu Türk Tarihinde Cunnî Mağarasının Yeri ve Önemi. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. 400, 4-9.
- Ceylan, A. ve Karageçi, M. (2020). Doğu Anadolu Kaya Resimleindeki Süvari Tasvirleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. 68, 42-49.
- Ceylan, A. ve Özgül, O. (2018). Kars'ta Türk Kültürünün Erken Dönem İzleri ve Yeni Keşifler. *Bilim ve Ütopya*. 286. 69-71.
- Ceylan, A. ve Özgül, O. (2018). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Erken Dönem Şifreleri Kaya Resimleri. *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*. İstanbul. 626-632.
- Ceylan, A. ve Üngör, İ. (2020). Doğu Anadolu Kaya Resimlerinin Türk Kültür Tarihi Bakımından Önemi. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. 401. 36-43.
- Ceylan, N. (2016). Yağlıca Kalesi'nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 39. 409-421.
- Ceylan, N. (2018). Türk Kültüründe Geyik Kavramı ve Kuzeydoğu Anadolu Kaya Resimlerindeki Geyik Tasvirleri. *IV. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. 871-890.
- Çoruhlu, Y. (1993). *Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*. İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı (İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi)*. İstanbul.
- Demir, M. (2013). *Kars Kent Coğrafyası* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul.
- Franfort, H. P. (1995). Les Petroglyphes de Tamgaly. *Bulletin of the Asia Institute*. 9. 167-207.
- Günaşdı, Y. (2016). Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 39. 391-407.
- Günaşdı, Y. ve Karcioğlu, U. (2022). Traces of the Origin of Traditional Sports in Çıldır Başköy Rock Art. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*. 13 (8). 2062-2067.
- Hermann, L. (2011). Rock Art of Tamgaly Kazakhstan. *Adoranten*. 26-40.
- Karageçi, M. (2016). Borluk Vadisi Erken Demir Çağı Mezarı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1. 253-265.
- Karpuz, H. (1977). Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*. 10. (212). 1-6.
- Khujanazarov, M. (2011). Rock Art Sites in Uzbekistan. *Rock Art in Central Asia*. Ed. Jean Clothes. 99-112. France.
- Kökten, İ. K. (1943). Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor. *Belleten*, VII/27, Ankara, 601-613.
- Mercan, A. Ö. (2019). Türk Kaya Resimlerinin Sanatsal Kabulü. *Ulakbilge*, 41. 755-765.
- Özey, R. (2002). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İstanbul.
- Özgül, O. (2015). Erzurum Bölgesi Kaya Panoları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 10. 169-198.
- Özgül, O. (2016). Erzurum/Şenkaya Petrogliflerindeki At/Geyik ve Güneş Kursu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 39. 371-390.
- Özgül, O. (2018). Orta Asya Kaya Resimleri Işığında Kars-Ardahan Kaya Resimlerindeki Av ve Tuzak Sahneleri. *IV. Türk Şöleni Bildirileri (893-911)*, Erzurum.
- Özgül, O. (2021). Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri. *Belleten*. 304. 781-818.
- Özgül, O. ve Bingöl, B. (2021). Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Gurup Dağ Keçisi Motifi. *Art-Sanat*. 491-527.

- Sevindi, C. (1999). *Sarıkamış'ın Coğrafi Etüdü* (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Somuncuoğlu, S. (2011a). *Sibiryadan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. İstanbul.
- Somuncuoğlu, S. (2011b). *Saymaltaş: Gökyüzü Atları*. İstanbul.
- Tepfer, E. J. (2011). The Altai Mountains in Northwest Mongolia. *Rock Art in Central Asia*. Ed. Jean Clothes. 113-120. France.
- Tepfer, E. J. (2013). Late Pleistocene and Early Holocene Rock Art from the Mongolian Altai: The Material and its Cultural Implications. *Arts*. 2. 151-181.
- Uyanık, M. (1968) Le incisioni rupestri di Tirisin, Anatolia. *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici*. 3. 133-148.
- Uyanık, M. (1972). Sat Rock-Drawing Centre, Eastern Anatolia. *Almogaren*. 3. 207-220.
- Üngör, İ. (2016). Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 39. 357-370.
- Üngör, İ. (2018). Türk Kültüründe Dağ Keçisi/Teke ve Doğu Anadolu Petrogliflerinde Bulunan Dağ Keçisi/Teke Figürleri Üzerine Görüşler. *IV. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Türk Şöleni Bildirileri*. 325-345.
- Yılmaz, A. (2013). Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXVIII/1. 223-248.
- Yılmaz, A. ve Daşman, A. (2010). Saymaltaş'ın Bronz Dönemi Petroglifleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5. 143.159.

EXTENDED ABSTRACT

The geography of Anatolia, located at the very center of the Asian, European and African continents, is very important from a geopolitical point of view. Kars, which has hosted many civilizations, has a long history. Kars is located at the entrance of the Caucasus due to its location and has been one of the frequent destinations of nomadic-konar communities on the road route throughout history.

Surrounded by high mountains geographically, Kars is surrounded by Akbaba and Kısır Mountains in the north, Ağrı Mountain and Aras Güneyi Mountains in the south, Allahuekber Mountains in the northwest and Yağca, Kotur and Dumanlıdağ Mountains in the center of its territory. The main rivers of Kars are Aras River, Arpaçay and Kars Stream. In Kars, where severe continental climate conditions prevail in terms of climate, average temperature values are low and it has an irregular precipitation regime. When the region is examined in terms of vegetation, it is seen that a steppe structure is dominant. In addition, grassland areas are among the dominant plant species in the region.

The historical past of Kars goes back to ancient times. On the way to enlighten the prehistory of Kars, İ. Important field studies were carried out by K. Kökten. As a result of these studies, many historical artifacts and historical places have been identified. I. K. Kökten also conducted research on the natural historical roads, geographical surface forms, climate and vegetation on the aforementioned region and made important determinations. I. The prehistoric research led by K. Kökten has been continued by scientists on various research subjects until today. One aspect of these research topics is rock painting studies, which enable us to reach important information about the prehistory of Kars.

The Eastern Anatolia region, which is the continuation of the Central Asia and Caucasus geography, is a geography where rock painting areas are intense. The most common places in the region are Van, Hakkari, Kars, Ardahan, Erzurum and Erzincan. As a result of the researches carried out by scientists, in Kars region: Kurbanğa cave rock paintings, Yazılıkaya rock paintings (Bingöl, 2003, p.174), Geyiklitepe rock paintings, Karaboncuk-Çeşmebaşı rock paintings, Yağca rock paintings, Tunçkaya rock panels, Flowered rock panels, Coal rock panels, Kömürlü-Emir Kazgan rock paintings, Dereçi rock paintings, Digor/Indirect rock paintings (1st and 2nd area), Doyumlu rock paintings and Borluk valley rock paintings are the subject of our research.

Rock paintings appear sporadically in almost all countries. Prehistoric rock paintings represent the greatest evidence we have of the cultural, cognitive and artistic beginnings of humanity. With the effect of its relative permanence, it has deeply affected the beliefs and cultural traditions of societies to date. That's why rock paintings are an integral part of humanity's collective memory and the most important surviving witness of our cultural evolution.

In understanding the artistic perspective of rock paintings, it is important to know the various religious beliefs, the Central and Inner Asian fauna that developed depending on geographical conditions, and the animal style that emerged as a requirement of the life style that developed depending on all these criteria. In ancient times, animals were considered sacred. For this reason, animal depictions started to become widespread and over time, an understanding of art called animal style emerged.

The Rock Paintings are located in the Borluk valley within the borders of Azat Village, which is 6 km west of the city center of Kars. Here, 39 figures were identified. 4 of them are humans, 9 of them are male mountain goats, 3 of them are female mountain goats, 3 of them are wild cattle, 3 of them are mountain sheep, 1 kid is hunting, 2 deer, 5 pigs, 2 cavalry, 1 mountain goat hunting human and it is in the form of 6 unidentified drawings.

It is not known exactly which period of history the rock paintings of Kars Borluk valley correspond to chronologically. However, it is thought that it was built by nomadic-konar communities who came to the region from the Bronze Age. When the stone surfaces on which the rock paintings are drawn in Kars and its surroundings, including the Borluk Valley rock paintings are examined, it is seen that andesite and basalt rocks are preferred. When the drawing technique of the Borluk valley rock paintings is examined, generally forging, striking and scraping techniques are used. Especially in goat drawings, pecking, line and line-pecking techniques are dominant.

More than 30 different figures, including animal, human, trap scene, tree of life, sun disc, anthropomorphic depiction and unidentified figures, were identified in Kars and its surrounding rock painting areas. On the other hand, at least 8 of these figures, more than 30 of which were identified in the rock paintings of the Borluk Valley, were depicted. The most depicted figure is mountain goats, whose body lines are specified as male and female. Animals such as mountain goat, deer, pig and kid bear important symbolic meanings such as independence, sovereignty and power in Turkish culture. The people who draw, which we can call the artists of the period, drew the figures while they were working on the stone, either stationary or in motion. Similar to Borluk valley rock paintings and drawing techniques are frequently encountered in the rock painting areas of the Eastern Anatolia region and Central Asia (Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Mongolia, Kazakhstan).

Legends, epics, works of art, etc. Borluk valley figures, which are the subject, are important both in terms of determining the Turkish cultural geography and reflecting the formation times of Turkish culture. Since the similarity of Borluk valley rock paintings and drawing techniques are encountered in different geographies of Central Asia, it strengthens the thesis that nomadic-konar communities living in Kars region in ancient times migrated here from Central Asia. In addition, these similarities are of great importance in terms of the Central Asian-centered Turkish world's perspective on art and the determination of the roots of Turkish art history.

Geleneksel Spor Oyunlarının Turizme Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Kırgızistan Örneği

Akif KORKMAZ¹ ve Mustafa Murat KIZANLIKLI²

Öz

Küreselleşmeyle beraber sınırların ortadan kalktığı dönemde post modern dokulara artan ilgiyle birlikte geleneksel spor oyunları tüm dünyada dikkatleri çekmektedir. Çünkü “küyerelleşen” dünyada geleneksel spor oyunları “küyerel” olgular barındırmakta ve Türk milletinin göçebe bozkır yaşam kültürünü yansıtmaktadır. Bu araştırmanın amacı, geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmine olan sosyal, kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkilerini belirlemek ve yerel halkın geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumu ile bu etkiler arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini Bişkek’te yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında anket formu kullanılmıştır. İlgili form 2021 yılı Temmuz-Eylül ayları arasında 440 kişiye uygulanmıştır. Verilerin analizinde faktör analizi ve betimleyici analizler ile t-testi, ANOVA testi, korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili algılarının bireysel özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermediği; geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutum ile sosyal kültürel, ekonomik, siyasi ve çevresel etkiler arasında ise farklı düzeylerde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel spor oyunları, turizm, genel tutum, Kırgızistan

A Research on the Effects of Traditional Sports Games on Tourism: The Case of Kyrgyzstan

Abstract

Traditional Sports Games draw attention all over the world with the increasing interest in post-modern textures in the era when borders disappeared with globalization. Because in the “globe-localized” world, traditional sports games contain “globe-local” phenomena and reflect the nomadic steppe life culture of the Turkish nation. This research aims to determine the social, cultural, environmental, economic and political effects of traditional sports games on Kyrgyzstan tourism and to reveal the relationship between the general attitude of the local people towards traditional sports games and these effects. The sample of the research consists of the local people living in Bishkek. A questionnaire form was used to collect data. The relevant form was applied to 440 people between July and September 2021. In the data analysis, factor and descriptive analyses, t-test, ANOVA, correlation and regression analyses were applied. According to the research results; it has been determined that local people’s perceptions of traditional sports games do not differ significantly according to their characteristics; and there is a relationship at different levels between the general attitude towards games and positive social, cultural, economic, political, environmental effects and negative environmental effects.

Key Words: Traditional sports games, Tourism, Overall attitude, Kyrgyzstan

Atıf İçin / Please Cite As:

Korkmaz, A. ve Kızanlıklı, M. M. (2023). Geleneksel spor oyunlarının turizme etkileri üzerine bir araştırma: Kırgızistan örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 1193-1208. doi:10.33206/mjss.1232238

Geliş Tarihi / Received Date: 10.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.04.2023

¹ Yüksek lisans - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği, ABD, akifkorkmaz46@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-2470-4454

² Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm Fakültesi, muratm.kizanlikli@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-6953-767X

Giriş

Spor turizmi kapsamında düzenlenen büyük spor etkinliklerinin ev sahibi ülke veya şehri birçok yönden etkilediği ifade edilmektedir. Bu tür etkinliklere ev sahipliği yapan ülkenin veya şehrin küresel imajı yükselmekle birlikte ekonomik, sosyal kültürel, çevresel ve siyasi gelişimi hızlanmaktadır (Caiazza ve Audretsch, 2015, s. 1). Spor turizmi küreselleşme sürecinden sonra bütün dünyanın ilgisini çeken önemli bir turizm türü haline gelmiştir. Bunda ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişerek ucuzlaması ve yaygın hale gelmesi önemli bir paya sahiptir. Bu yüzden çoğu turizm bölgesi farklı amaçlar doğrultusunda spor turizmüne önem vererek küresel turizm pazarındaki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır (Yanardağ, 2018, s. 52).

Geleneksel spor oyunları belirli bir halk kültürüne doğrudan bağlı, çoğunlukla fiziksel oyun ve sınırlı veya profesyonel değişkenleri olmayan oyun benzeri unsurlarla rekabet eden spor faaliyetleri olmakla beraber modern sporlardan daha fazla ritüel içermektedir. Bu nedenle geleneksel spor oyunları geleneksel değerleri korumuş, katılımcıların becerilerini geliştirmiş ve bugünü geçmişle ilişkilendirmeye yardımcı olmuştur. Bununla birlikte geleneksel spor oyunları kültürün ve tarihin ortak meyvesi olarak ortaya çıkmakta ve toplumun kültürel mirası olarak görülmektedir. Bu oyunlar farklı davranış biçimlerinin, başkalarıyla iletişim kurmanın ve çevreyle temasa geçmenin derin toplumsal köklerini yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra eğlence amaçlı da oynanan bu oyunlar geleneksel ayin ve törenlere göre gerçekleştirilen, dini inançlarla bağlantılı, günlük yaşamdaki uygulamalardan ilham alan, kültürel mirasın bir parçası olarak belirtilmektedir (Bronikowska ve Groll, 2015, s. 1-2). Ayrıca geleneksel spor oyunları ekip çalışması, işbirliği, mücadele yönetimi, öncelikli hedefler belirleme gibi becerileri geliştirdiği, karakter oluşturduğu, topluluğa ait olma duygularını ve adil oyun duygularını geliştirdiği için katılımcılar açısından oldukça önemlidir. Öte yandan geleneksel spor oyunları sadece sıradan oyun ve eğlence olmayıp, ata mirası ve kolektif hafızanın gelecek nesillere aktarılmasını sağlamanın yanında kırsal alanlarda turizmin gelişmesini de teşvik etmektedir (Ćurčić, Bjeljac ve Brankov, 2020, s.48).

Türk göçebe yaşam şekline göre gelişen, geçmişten günümüze kadar ulaşan yardımlaşmayı, hoşça vakit geçirmeyi sağlayan, rekreasyonel amaçlarla da yapılan geleneksel hale gelen ritüelleri içeren spor faaliyetleri “Geleneksel Türk Sporları” olarak ifade edilmektedir. Geleneksel sporlar Türklerin yaşam şekli, bozkır kültürü, yaşanan coğrafyanın çetin koşulları ve toylarda düzenlenen sporlar gibi Türk milletinin kültürel pratiklerinden meydana gelmiştir. Geleneksel Türk spor oyunları Türklerin yaşam biçimine, doğuştan gelen özelliklerine ve yaşadıkları alanların özelliklerine göre şekillenmiştir. Bu oyunlar genelde panayırda ve eğlence törenlerinde düzenlenmiştir (Karahüseyinoğlu, 2008, s. 68). Geleneksel Türk sporları hem savaşa hazırlık talimi hem de eğlence ve spor amacıyla yapılan etkinlikler olduğu için Türk kültür yaşamında tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur (Ceylan, Kazancı, Özgül ve Günaşdı, 2020, s. 19).

Küreselleşmeyle beraber post modern olgulara olan ilgi giderek artmaktadır. Dolayısıyla post modern olgulara olan yönelme sonucunda turizme olan talep bireyci düşünce ve davranış tarzları bağlamında yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle turistler alternatif turizm çeşitlerinden kırsal turizm, macera turizmi, spor turizmi ve kültür turizmüne yönelmektedir (Kozak, Evren ve Çakır, 2013, s. 17). Post modern dokular içeren geleneksel spor oyunları bütün dünyada dikkatleri çekmekte ve önemli bir turizm unsuru olarak görülmektedir. Dolayısıyla geleneksel spor oyunlarının düzenlendiği ülke veya şehrin turizmüne olan etkileri merak konusu olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmüne olan sosyal kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkileri araştırılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı, yerel halkın geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumunu araştırmaktır. Bununla birlikte yerel halkın geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmüne etkilerine yönelik algılarını ortaya koymak çalışmanın bir diğer amacıdır. Geleneksel sporların Türk kültürü açısından çok önemli bir kültürel miras olması bu çalışmanın yapılmasında en önemli etkidir. Geleneksel spor oyunları önemli bir turizm çekicilik unsuru olduğu halde bu alanda henüz bir çalışmaya rastlanılmamış olması nedeniyle, çalışmanın literatürdeki ilgili boşluğu doldurması ve konuya ilişkin yapılacak yeni çalışmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Geleneksel Spor Oyunları

Geleneksel spor oyunlarının genel olarak hayatta kalma faaliyetlerinden (avlanma gibi), belirli yaşam biçimlerinden veya askeri faaliyetlerden (okçuluk, ata binme, eskrim vb.) geldiği belirtilmektedir. Eğlenmek

için yapılan faaliyetler, düzenli koşullar altında, önceden belirlenmiş bir saha veya parkurda belirli kurallara göre yapıldığında oyuncuların güç, hız ve diğer motor becerilerini gerektiren spor haline gelmiştir. Geleneksel spor oyunlarında amaç kazanmaktır ve en iyi performanslar yerel efsanelerde bulunur ancak istatistiksel bir verisi yoktur bu nedenle bu performanslar hatırlanan zamana göre değişiklik göstermektedir (Bronikowska vd., 2015, s. 1).

Geleneksel spor oyunları, kaynaklandıkları toplumun kültürel kimliğinin, halk geleneğinin ve kültürünün bir parçasıdır. Bazı geleneksel spor oyunları binlerce yıldır yapılmakta ve çeşitli sosyal toplulukların bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu oyunlar ortaya çıktıkları bölgelerde yaşayan halkın spor ve rekreasyon alanındaki yaratıcılığının bir ifadesidir. Geleneksel spor oyunları, özel bir fiziksel hazırlık ve eğitim olmaksızın herkesin (genç, yaşlı, erkek ve kadın) katılabileceği eğlencelerdir. Bununla beraber belirli geleneksel spor oyunları bireylerin fiziksel yeteneklerinin, güçlerinin ve olgunluklarının bir gösterimini temsil etmekte ve toplumda yüksek bir konuma sahip olmalarını sağlamaktadır (Ćurčić vd., 2020, s. 44). Geleneksel spor oyunları, ritüel bir karaktere sahip olabilen boş zaman ve eğence amaçlı etkinliklerdir. Bu oyunlar küresel miras zenginliğinin bir parçası olmakla birlikte bölgesel veya yöresel kimlikten meydana gelmekte ve bireysel veya toplu bir şekilde uygulanmaktadır. Geleneksel spor oyunları, uygulamalarında ve organizasyonlarında popüler bir karaktere sahiptir, ancak spora dönüştürüldüğünde tek tip ve kurumsal olma eğilimindedir (Bronikowska ve Groll, 2015, s.2). Geleneksel spor oyunları, toplum tarafından kabul edilen, geçmişle bugün arasında bağ kuran, süreklilik arz eden, usta-çırak ilişkisine dayanan, nesiller boyu sözlü olarak aktarılan, deneyim yoluyla öğrenilen sporlar ve oyunlar şeklinde belirtilmektedir. Geleneksel spor oyunlarının kurallarının yanı sıra oyunların yapılacağı alan, kullanılacak malzemeler, oyunların başlangıç ve bitiş ritüelleriyle beraber sözlü kültürel ürünleri de önemlidir. Ayrıca eğlenmek ve yarışmak amacıyla yapılan geleneksel spor oyunları bireylerin bir arada bulunmasını ve iletişim kurmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla geleneksel spor oyunları kişinin sosyalleşmesini sağlayarak bireylere aidiyet duygusu vermekle birlikte kendilerini ait oldukları kültürün bir parçası olarak hissetmelerini sağlamaktadır. Kısaca geleneksel spor oyunları heyecan ve hareketi buluşturan, başlangıç ve bitişte uygulanan kendine özgü ritüelleri ile kültürel bir süreçtir (Nalcioglu, 2019, s. 128). Geleneksel spor oyunları, Türklerin bozkır göçebe yaşam tarzına göre şekillenmiş, milli ve kültürel özelliklerine göre ortaya çıkmış, milli, dini ve eğence törenlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türk halklarının sanat, edebiyat, örf, adet ve gelenek göreneklerinin oluşmasında geleneksel spor oyunları önemli bir yer teşkil etmektedir. Geleneksel spor oyunları Türklerin yaşam tarzlarının her evresinde yer almakla beraber çok yönlü işlevlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu oyunlar oynandığı topluluklarda millet olma bilincini güçlendirmekte, milli duyguları tatmin etmekte, aynı ritüellerden zevk alan halkları kaynaştırmakta, kolektif hafızayı canlandırmakta ve arketip kültür kodlarını uyandırarak karşımıza çıkmaktadır (Türkmen, 2019, s. 15).

Eski uygarlıkların neredeyse tamamında görülen geleneksel spor oyunları, her milletin kültüründe farklı boyutta yer almıştır. En eski uygarlıklardan biri olan Türklerde, geleneksel spor oyunlarının yeri ve önemi diğer uygarlıklardan oldukça farklıdır. Çünkü bu oyunlar Türklerin oyundan ziyade yaşam şeklidir. Geleneksel spor oyunları Asya'dan Avrupa'ya bütün Türk dünyasında bir onur ve gurur kaynağı olarak görülmektedir. Türk halklarında meydan gelen birçok geleneksel spor oyunlarının başında binicilik, atıcılık ve güreş gibi oyunlar gelmektedir. Türkler at binmeyi, ok atmayı ve güreş tutmayı; ibadet olarak kabul etmekte ve bu sporların yapıldığı mekânı ibadet yeri, uygulanan meydanı; er meydanı, cem ve savaş meydanları olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte Türk halkları geleneksel sporları savaş tekniklerini geliştirme yolu olarak görürken fiziki yeteneği ise ruhsal gücün ve kutsanmış olmanın işareti saymaktadır. Geleneksel sporlar geniş ahlaki ve siyasi yansımaların sosyal değerler çerçevesinde organize edilen yapılandırılmış halka açık organizasyonlardır (Türkmen, 2017, s. 29).

Geleneksel Spor Oyunlarının Etkileri

Uluslararası düzenlenen büyük spor organizasyonları ülkelerin birbirleriyle rekabet ettikleri, kendi sosyal kültürel değerlerini bütün dünyaya tanıtmaya ve duyurma fırsatı olarak gördükleri bir alan haline dönüşmüştür (Güçer ve Silik, 2014, s. 153). Bununla birlikte spor etkinliklerinin bir takım sosyal ve toplumsal faydaları vardır. Bunlar; toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağlaması, çevreye duyarlı olması, demokratik bir toplum inşa etmesi, sosyal aktivite çeşitliliğini artırması, insanları sosyalleştirmesi, ulusal bilinç oluşturmaya, aile bağlarını güçlendirmesi, uluslararası iletişim kurması ve uluslar üstü kültürel bir kimlik meydana getirmesi şeklinde özetlenmektedir (Öncel, 2018, s. 361).

Geleneksel Spor Oyunlarının Sosyal-Kültürel Etkileri

Spor organizasyonlarının sosyal kültürel etkisi; organizasyona katılan kişilerin yaşam tarzına, davranış şekline, kişiler arasındaki etkileşime, toplumsal yaşamı iyileştirmeyi ve yeni spor organizasyonları oluşturmak için yapılan faaliyetleri içermektedir. Uluslararası organizasyonların ev sahibi ülke veya bölgelerin yerel değerlerini ve geleneklerini öne çıkaran uzun süreli sosyal kültürel sonuçlara neden olduğu belirtilmektedir. Bu organizasyonlarda sivil toplum kuruluşları ile kamu ve özel sektörün birlikte çalışarak yerel halkı büyük organizasyonlarla ilgili bilinçlendirdiği ifade edilmektedir. Spor organizasyonlarının olumlu sosyal kültürel etkileri vardır. Ancak doğal çevrenin bozulması, kültürel mirasa zarar verilmesi ve özel değerlerin ticarileşmesi gibi olumsuz sosyal kültürel etkileri de bulunmaktadır (Silik ve Güçer, 2016, s. 100). Spor organizasyonlarını düzenleyen ülkelerin, uluslararası arenada tanınırlığın artması, ülke halkı ile diğer toplumlar arasında sosyal kültürel etkileşimler olması, yerel halkın fiziksel ve mental açıdan hazzıya ulaşması ve başarı duygularının öne çıkarılması gibi sosyal kültürel beklentileri bulunmaktadır (Can ve Değirmen, 2017, s. 93). Spor etkinliklerine ev sahibi yapan ülkelerde yerel halka sağlanan faydalar arasında birliktelik, fikir paylaşımı, sosyal kültürel etkileşim, ulusal kimlik ve toplum refahı gibi geneli ilgilendiren sonuçlar görülmektedir. Bununla birlikte ülke imajının geliştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, geleneksel değerlerin canlandırılması ve olumlu yönde kültürel etkilerde spor organizasyonlarının olumlu etkilerindedir (Yapraklı ve Ünal, 2020, s. 177). Buna ek olarak geleneksel spor organizasyonlarında oynanan oyunlar kültürel miras olduğu için önemli bir kültürel turizm potansiyeli oluşturmaktadır. Ayrıca kültür turizmine olan ilginin artırılması için kullanılan bir araçtır.

Geleneksel Spor Oyunlarının Ekonomik Etkileri

Dünyaca önemli olan büyük spor organizasyonlarının büyük çoğunluğu iki ya da dört yılda bir düzenlenmektedir. Bu organizasyonlar ev sahibi ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ayrıca ev sahibi ülke deneyim kazanıp, uluslararası diplomatik ilişkiler kurarak küresel güçler arasında yerini almaktadır. Bilim insanları, küresel ekonominin sürekli artan neo-liberal şartları nedeniyle büyüme fırsatlarını yakalamak amacıyla büyük organizasyonları desteklemektedir. Çünkü büyük etkinliklerin sermaye çekme potansiyeli oldukça yüksektir. Ancak bu etkinliklere en büyük destek hükümet ve yerel yönetim tarafından verilmektedir (Terekli ve Çobanoğlu, 2018, s. 99). Spor organizasyonlarındaki ekonomik etki, bir spor etkinliğinden kaynaklanan bir ekonomideki net değişim olarak tanımlanmaktadır. Değişiklik, spor tesislerinin ve hizmetlerinin satın alınması, işletilmesi, geliştirilmesi ve kullanımını içeren faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar sırasıyla ziyaretçilerin harcamalarını, kamu harcamalarını, istihdam fırsatlarını ve vergi gelirlerini oluşturmaktadır. Bu harcamaların ekonomik etkileri doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerden oluşmaktadır. Doğrudan etkiler, ziyaretçilerin artan mal ve hizmet talebini gidermek için yaptığı satın almalarıdır. Dolaylı etkiler, ilk seyircilerin yaptığı harcamalardan kazanılan sıcak paranın yeniden dolaşıma sokularak ek turlarının dalgalanma etkisidir. Uyarılmış etkiler, doğrudan ve dolaylı etkilerin körüklediği ekonomik faaliyetten kaynaklanan istihdam ve hane gelirindeki artıştır (Lee, 2008, s. 1). Bunun yanı sıra düzenlenen organizasyonlarda yaşanan finansman hatası, alt ve üst yapı yetersizliği, yetersiz destekçi ve yanlış maliyet hesaplamaları gibi eksiklikler büyük organizasyonları ekonomik yönden olumsuz etkilemektedir (Güçer ve Silik, 2014, s. 155).

Bu spor organizasyonlarını düzenleyen ülkelerin insanları için yeni istihdam olanakları ortaya çıktığı, ülkenin bilinirliğinin arttığı, turizmin geliştiği, toplumsal eğitimin iyileştiği ve bireylerin kültürel seviyesinin yükseldiği belirtilmektedir. Ancak organizasyonlardan elde edilen gelirlerin maliyeti karşılamadığı durumlarda hükümetlerin vergi oranlarını artırdığı ifade edilmektedir (Can ve Değirmen, 2017, s. 94).

Geleneksel Spor Oyunlarının Çevresel Etkileri

Büyük spor organizasyonları, yeni spor tesisleri, yeni yollar, hava alanları, kamusal ulaşımı geliştirme çalışmaları, bölgesel ekonomiyi canlandırma girişimleri, güzelleştirme çalışmaları, turizm işletmeleri ve sosyal hizmetler gibi büyük gelişmeler için adeta bir uyarıcı görevi görmektedir. Özellikle geleneksel spor oyunları gibi organizasyonlar kültürel kimliğin korunmasında önemli bir araçtır. Bunların yanı sıra kamusal mekânların iyileştirilmesi, alt ve üst yapı olanaklarının geliştirilmesi, etkinliklerin yapılacağı yerin çevresinin estetik açıdan güzelleştirilmesi, hava kirliliğinin azaltılması, atık yönetimi ve turizm tesislerinin kurulması veya geliştirilmesi oyunların çevresel etkilerindedir (Ak, 2015, s. 9-10).

Spor etkinliklerinin olumsuz çevresel etkileri arasında aşırı kalabalık, çöp, mülk tahribatı, gürültü kirliliği, kirlilik, geçici ve kalıcı tatil evlerinin görünümüleri yer almaktadır (Jackson, 2008, s. 242). Bununla birlikte büyük etkinliklere ev sahipliği yapan bölgelerde, etkinlikten önce ve etkinlik esnasında uygulamaya

koyulan birtakım önlemler yerel halkın yaşam kalitesini ciddi manada etkilemektedir. Trafik sıklığı, park yeri sorunları ve alınan yoğun güvenlik önlemleri bölge sakinlerinin gününbirlik işlerinin aksamasına neden olmaktadır (Yapraklı ve Ünalın, 2020, s. 178). Ayrıca büyük spor etkinliklerinin fiziksel ve doğal çevreyi tahrip etmesi önemli bir çevresel sorun teşkil etmektedir. Algılanan olumsuz fiziksel ve çevresel etkilerin, arazi kullanımında değişikliklere, plajların, göllerin, nehirlerin kirlenmesine, kültürel ve tarihi kaynakların bozulmasına yol açtığı belirtilmektedir (Kim, Gürsoy ve Lee, 2006, s. 89).

Geleneksel Spor Oyunlarının Siyasi Etkileri

Spor, uluslararası siyasi ilişkilerde her zaman olumlu yönde önemli bir yaptırım aracı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, sporun ve büyük spor etkinliklerinin uluslararası siyasette ağırlığı giderek artmaktadır. Uluslararası ilişkilerde kullanılan birincil diplomatik araçların etkisiz olduğu durumlarda spor ikincil bir diplomatik araç işlevi görmektedir. Bu ikincil araç kendini güçsüz hisseden ülkeler ve topluluklar tarafından kullanılmaktadır (Doğu ve Sunay, 2010, s. 93-94). Kentsel itibarın dünyaya nasıl yansıtıldığı düşünüldüğünde imaj, tanınma, saygınlık ve statü için diğer şehirlerin imajlarıyla rekabet ettikleri görülmektedir. En basit ifadeyle, bir şehri 'iyi bir yer' veya 'kötü bir yer' olarak düşünmek ve onu küresel kentsel statü hiyerarşisinde bir yere yerleştirmek için mücadele edilmektedir. Büyük spor etkinlikleriyle birleştiğinde, bu itibarlar özellikle kalıcı olmaktadır (Schimmel, 2006, s. 160). Bununla birlikte bireyler siyasi çıkar sağlamak için bu tür büyük spor etkinliklerine katılmaktadır. Bu, bireylerin hem politik hem de politik olmayan alanlarda kariyerlerini geliştirmek amacıyla bir etkinliğe katılımın sunduğu görünürlüğü kullanmak için gerçekleştirdikleri bir eylemdir. Nitekim Olimpiyatlar veya Geleneksel Spor Oyunları gibi prestijli spor etkinliklerinde yer alan politikacılar, kendilerini etkinlikle ilişkilendirerek siyasi imajlarını geliştirme, spor otoriteleri ve ticari kuruluşlarla temaslar yoluyla halkla ilişkilerini güçlendirme fırsatı yakalamaktadır (Malfas, Theodoraki ve Houlihan, 2004, s. 217).

Spor organizasyonları, küresel toplum içerisinde milletlerin ve şehirlerin yeniden konumlandırılmasına neden olacak niteliktedir. Bu etkinlikler bütün dünyaya ev sahibi ülke ve şehirlerin nerede olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte uluslararası alanda yer aldıklarını ve söz sahibi oldukları mesajını vermelerini sağlamaktadır (Ak, 2015, s. 8). Bu bağlamda geleneksel spor oyunları Kırgızistan'ı uluslararası arenaya çıkararak önemli bir organizasyondur.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, hipotezleri, evreni, örnekleme, veri toplama süreci ve verilerin analiziyle ilgili metodolojik bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Geleneksel spor oyunları Türk bozkır yaşam kültürünün bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bazı spor oyunları unutulmuş olsa da birçoğu halen yaşatılmaktadır. Türklerin yaşam şekline, geleneklerine, bozkır kültürüne, yaşadıkları çetin coğrafyaya göre şekillenen geleneksel spor oyunları Türk halklarının ortak mirasıdır. Bu bağlamda yoğun olarak Türk bozkır kültürüne ait özelliklere sahip olan Kırgızlar geleneksel spor oyunları için önemli bir toplumdur. Ayrıca geleneksel spor oyunlarının araştırılması ve incelenmesi için en uygun coğrafya Kırgızistan'dır. Bu araştırmanın temel amacı, yerel halkın geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumunu araştırmaktır. Bununla birlikte yerel halkın geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmüne etkilerine yönelik algılarını ortaya koymak bu çalışmanın bir diğer amacıdır.

Geleneksel sporların Türk kültürü açısından çok önemli bir kültürel miras olması bu çalışmanın yapılmasındaki en önemli etkidir. Aynı zamanda geleneksel spor oyunları önemli bir turizm çekicilik unsuru olduğu halde bu alanda henüz bir çalışmaya rastlanılmamış olması da başka bir etkidir. Bu bağlamda literatürdeki bu boşluğu doldurmak, konuya ilişkin yapılacak yeni çalışmalara kaynak teşkil edecek özgün bir eser ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Literatürdeki ilgili çalışmalar incelendiğinde spor oyunlarına gösterilen destek aynı zamanda genel tutum olarak adlandırılmaktadır (Milhalik ve Simonetta, 1999; Zhou ve Ap, 2009). Diğer araştırmalarda olduğu gibi (Silik, 2014) yerel halkın geleneksel spor oyunlarına yönelik tutumunda bireysel özelliklerin önemli olduğu düşünülerek araştırmanın ilk hipotezi geliştirilmiştir:

H₁: *Yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumu bireysel özelliklerine göre farklılık gösterir.*

Spor etkinliklerine ev sahibi yapan ülkelerde yerel halka sağlanan faydalar arasında birliktelik, fikir paylaşımı, sosyal kültürel etkileşim, ulusal kimlik ve toplum refahı gibi geneli ilgilendiren sonuçlar görülmektedir. (Yapraklı ve Ünalın, 2020). Büyük spor organizasyonlarının olumlu sosyal kültürel etkileri, bireylerin topluluk faaliyetlerine katılımını arttırmak, millet olma bilincini geliştirmek, eğlence fırsatları sağlamak ve sağlıklı yaşamaya katkı sunmak olarak ifade edilmektedir (Bull ve Lovell, 2007). Bu bilgiler ışığında **H₂** hipotezi geliştirilmiştir.

H₂: Olumlu sosyal kültürel etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.

Spor oyunlarının katılımcıların çevresel farkındalıklarını hızlı bir şekilde geliştirdiği (Kim, Gürsoy ve Lee, 2006) ve yerel toplumlarda olumlu çevresel etkilere sebep olduğu bazı turizm gelişimi araştırmalarında (Andriotis ve Vaughan, 2003; Choi ve Sirakaya, 2005) belirtilmektedir. Diğer taraftan trafik sıkışıklığı, gürültü kirliliği, doğal ve fiziksel çevrenin tahribatı ve arazi kullanım kalıplarında değişikliğe sebep olması gibi bazı olumsuz çevresel etkilerine de vurgu yapılmaktadır (Lorde, Greenidge ve Devonish, 2011; Ritchie, Shipway, ve Cleeve, 2009). Bu bilgilerden hareketle geleneksel spor oyunlarının çevresel etkilerinin genel tutum üzerindeki etkisine yönelik aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₃: *Olumlu çevresel etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.*

H₄: *Olumsuz çevresel etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.*

Dünyaca önemli olan büyük spor organizasyonlarının büyük çoğunluğu 2 ya da 4 yılda bir düzenlenmektedir. Bu organizasyonlar ev sahibi ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bilim insanları, küresel ekonominin sürekli artan neo-liberal şartları nedeniyle büyüme fırsatlarını yakalamak amacıyla büyük organizasyonları desteklemektedir (Terekli ve Çobanoğlu, 2018). Spor organizasyonlarındaki ekonomik etki, bir spor etkinliğinden kaynaklanan bir ekonomideki net değişim olarak tanımlanmaktadır. Değişiklik, spor tesislerinin ve hizmetlerinin satın alınması, işletilmesi, geliştirilmesi ve kullanımını içeren faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar sırasıyla ziyaretçilerin harcamalarını, kamu harcamalarını, istihdam fırsatlarını ve vergi gelirlerini oluşturmaktadır (Lee, 2008).

Büyük spor olayları ev sahibi destinasyonlara yönelik algıları değiştirmektedir. Böylece turistlerin bu destinasyonları ziyaret etmeleri için itici güç oluşturmaktadır. Ancak destinasyon pazarlaması çalışmaları, spor ve destinasyon arasındaki bağı görünür kılmazsa, zamanla imaj ve farkındalıkta bozulmaya neden olmaktadır. Hem teklif sürecinde hem de olayın kendisinde, teklif sürecinde olası yolsuzluk, yetersiz tesisler veya ev sahibi topluluk ile ziyaretçiler arasında ev sahibi bölgenin imajına zarar verebilecek çatışmalar gibi başarısızlık riskleri vardır.(Yuen, 2008). Bunun yanı sıra düzenlenen organizasyonlarda yaşanan finansman hatası, alt ve üst yapı yetersizliği, yetersiz destekçi ve yanlış maliyet hesaplamaları gibi eksiklikler büyük organizasyonları ekonomik yönden olumsuz etkilemektedir (Güçer ve Silik, 2014). Bununla birlikte organizasyonlardan elde edilen gelirlerin maliyeti karşılamadığı durumlarda hükümetlerin vergi oranlarını arttırabileceği ifade edilmektedir (Can ve Değirmen, 2017). Buradan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₅: *Olumlu ekonomik etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.*

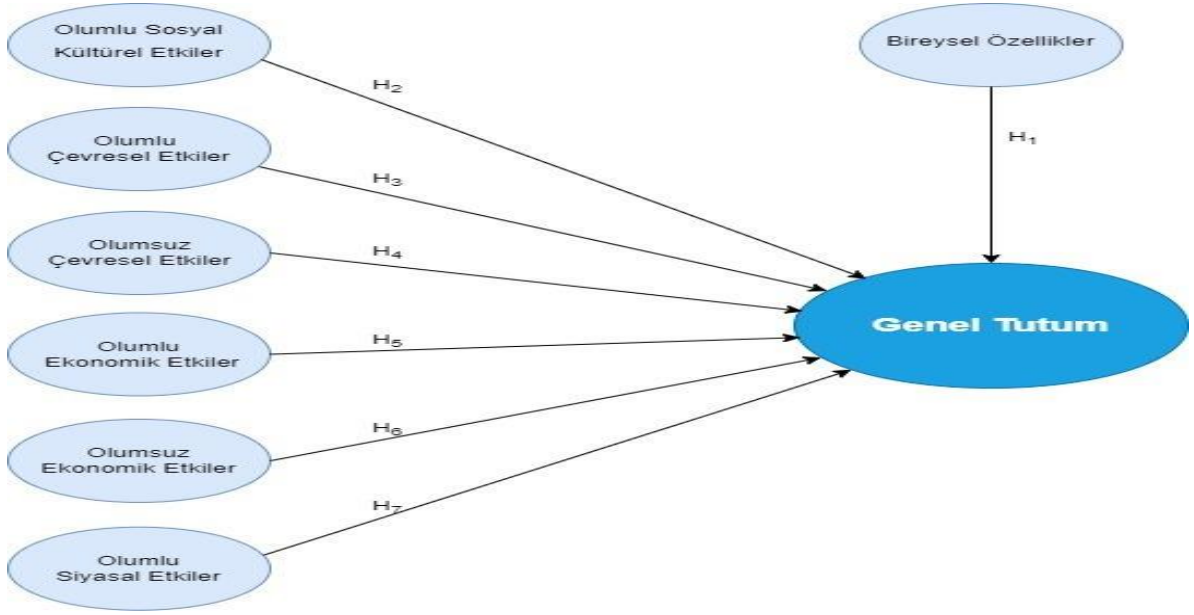
H₆: *Olumsuz ekonomik etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.*

Spor, uluslararası siyasi ilişkilerde her zaman olumlu yönde önemli bir yaptırım aracı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, sporun ve büyük spor etkinliklerinin uluslararası siyasette ağırlığı giderek artmaktadır. Uluslararası ilişkilerde kullanılan birincil diplomatik araçların etkisiz olduğu durumlarda spor ikincil bir diplomatik araç işlevi görmektedir. (Doğu ve Sunay, 2010).

Kentsel itibarın dünyaya nasıl yansıtıldığı düşünüldüğünde imaj, tanınma, saygınlık ve statü için diğer şehirlerin imajlarıyla rekabet ettikleri görülmektedir. Büyük spor etkinlikleriyle birleştiğinde, bu itibarlar özellikle kalıcı olmaktadır (Schimmel, 2006). Bununla birlikte bireyler siyasi çıkar sağlamak için bu tür büyük spor etkinliklerine katılmaktadır. Nitekim Olimpiyatlar gibi prestijli spor etkinliklerinde yer alan politikacılar, kendilerini etkinlikle ilişkilendirerek siyasi imajlarını geliştirme, spor otoriteleri ve ticari kuruluşlarla temaslar yoluyla halkla ilişkilerini güçlendirme fırsatı yakalamaktadır (Malfas, Theodoraki ve Houlihan, 2004). Spor organizasyonları, küresel toplum içerisinde milletlerin ve şehirlerin yeniden konumlandırılmasına neden olacak niteliktedir. Bu etkinlikler bütün dünyaya ev sahibi ülke ve şehirlerin uluslararası alanda yer aldıklarını ve söz sahibi oldukları mesajını vermelerini sağlamaktadır (Ak, 2015). Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₇: *Olumlu siyasi etkiler yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkiler.*

Araştırma modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur:

Şekil 1. Araştırma Modeli

Kırgızistan'da turizm sektörü henüz gelişme aşamasındadır. Bu nedenle Kırgızistan turizminin geliştirilmesine yönelik yapılacak araştırmalar oldukça önemlidir. Diğer taraftan geleneksel spor oyunları gibi uluslararası düzenlenen büyük spor organizasyonlarının sosyal kültürel, cvresel, ekonomik ve siyasi alanlarda çok ciddi etkileri olmaktadır. Ayrıca spor organizasyonları turizmin gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmine olan etkilerinin araştırılması söz konusu etkilerin olumluya cvrilmesi veya olumsuz etkilerin en aza indirilebilmesi açısından önemlidir. Ayrıca Kırgızistan'da geleneksel spor oyunlarının turizm sektörüne olan etkisini inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamış olması da araştırmanın literatüre sağlayacağı katkısını göstermektedir.

Evren ve rneklem

Araştırmanın evreni Kırgızistan'da yaşayan yerel halktan oluşmaktadır. Ancak evrenin tamamına ulaşma gclğ nedeniyle evreni en iyi Şekilde temsil edebileceği düşünülen Bişkek'te yaşayan yerel halk örneklem olarak seçilmiştir. Evrende var olan her birimin rneklemleme girme olasılığının eşit olmasının uygun olabileceği için basit tesadüfi rneklemleme yöntemi tercih edilmiştir. Başka bir ifadeyle her birim diğer birimlerden bağımsız bir Şekilde eşit seçilme olasılığına sahiptir (zdoğru ve Aydın, 2012, s. 360). Bişkek Őehrinin nüfusu 2021 yılı itibariyle 1.074.075 olmuştur (Stat.kg, 2021). Israel, (1992: 2) tarafından yapılan çalışmada nüfusun 100.000'den fazla olduğu örneklemelerde %95 güvende 400 kişiye ulaşmanın rneklemi temsil etmede yeterli ve evreni genelleyebilir olduğu belirtilmektedir. Alan araştırmasında araştırmaya katılmayı kabul eden 550 kişiye ulaşılmış, tam olarak doldurulmuş olan 440 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken ilgili literatür incelenerek Prayag vd. (2013, s. 635) ve Silik (2014, s. 118) tarafından yapılan araştırmalarda kullanılan soru formlarından yararlanılmıştır. Anket formunda iki bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların bireysel özellikleri ile ilgili yedi önermeye yer verilmiştir. İkinci bölüm geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmine yönelik etkilerini belirlemek amacıyla otuz c ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yerel halkın geleneksel spor oyunlarının etkileri ile ilgili değerlendirmelere katılım düzeyi "kesinlikle katılmıyorum" ifadesinden "kesinlikle katılıyorum" ifadesine doğru 5'li likert Şeklinde derecelendirilmiştir. Alan araştırmasına başlamadan önce anket formunun geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Kültürel ve dil farklılıklarından kaynaklanabilecek anlam ve algı sorunlarını ortadan kaldırmak için soru formu dil uzmanları tarafından Türkçe'den Rusça ve Kırgızca'ya cvrilerek ölçeklerin dil akıcılığı ve anlam bütünlüğü kontrol edilmiştir. Daha sonra anket formlarının ön test uygulamaları yapılarak anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla pilot uygulama yapılmış ve değerlendirmeler sonrası anket formuna

son hali verilmiştir. Anket formu, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 23.06.2021 tarih ve 2021-02.08 sayılı toplantısından alınan izin sonrasında 2021 yılı Temmuz-Eylül aylarında yüz yüze uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Anket formunun geçerlik testi için faktör analizi yapılmış ve maddelerin faktör yükleri hesaplanmıştır. Maddelerin faktör yükleri ve birbirleri arasındaki kovaryans yapıları incelenmiş, faktör yükü 0,30'dan düşük olan ve birden çok faktörlerde yer alan dört ifade ölçekten çıkartılarak 29 maddeden oluşan yedi faktörlü yapı analizlerde kullanılmıştır. Bu nedenle olumsuz siyasi etkiler ve olumsuz sosyal kültürel etkiler ile ilgili ifadeler ölçekten çıkarılmış ve bu değişkenler hipotezlere dâhil edilmemiştir. Araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumlarına ilişkin algılarında bireysel özelliklerinden kaynaklanan anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla t-testi ve Anova testi yapılmıştır. Katılımcıların geleneksel spor oyunlarının sosyal kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkileri ile oyunlara yönelik genel tutum algıları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Ayrıca korelasyon analizi ile tespit edilen ilişkilerin yönünü ve düzeyini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır.

Bulgular

Araştırma için toplanan veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada ilk önce güvenilirlik analizi yapılmış, daha sonra betimleyici, farklılık ve ilişki/etki analizleri yapılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Analiz Bulguları

		f	%
Cinsiyet	Erkek	208	47,27
	Kadın	232	52,73
Yaş	18-24	146	33,18
	25-34	123	27,95
	35-44	92	20,91
	45-54	46	10,45
	55 ve üstü	33	7,5
Medeni Durum	Evli	240	54,55
	Bekâr	200	45,45
Eğitim Durumu	İlköğretim	30	6,82
	Lise	49	11,14
	Üniversite	304	69,09
	Lisansüstü	57	12,95
Meslek	Serbest Meslek	79	17,95
	Kamu Çalışanı	112	25,45
	Özel Sektör Çalışanı	71	16,14
	İşçi	65	14,77
	Emekli	9	2,05
	Esnaf	16	3,64
	Akademisyen	46	10,45
	Diğer	42	9,55
Gelir Düzeyi	En alt	33	7,5
	Alt	103	23,41
	Orta	227	51,59
	Üst	72	16,36
	En üst	5	1,14
Bişkek'te Yaşama Süresi	1-5	83	18,86
	6-10	72	16,36
	11-15	70	15,91
	16-20	78	17,73
	21 ve üstü	137	31,14

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanlar arasında kadınların oranının (%52,73) daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%69,9) lisans eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların %33'ü 18-24 yaş, %28'i ise 25-34 yaş aralığındadır. Çalışmaya katılanların %51,59'u orta derecede gelire sahip olduğunu belirtirken sadece % 1,14'ü en üst seviyede geliri olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %31,14'ünün 21 yıldan uzun süredir Bişkek'te yaşadığı ve %25,45'inin kamu çalışanı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi ile Bartlett küresellik testi (Bartlett's Test) yapılmıştır. Yapılan test sonucunda KMO değerinin 0,899 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla KMO değerinin faktör analizi yapabilmek için çok iyi derecede olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Bartlett analizi sonucunda bulunan 6520,851 ki-kare değerinin yanında 0,000 anlamlılık derecesi maddelerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Kalkan, 2011, s. 199, Kurnaz ve Yiğit, 2010, s. 39). Faktör analizine ilişkin özet bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2. Geleneksel Spor Oyunları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlik Analizi Bulguları

	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Varyans (%)</i>	<i>Güvenirlik Katsayısı</i>
1. Olumlu Sosyal Kültürel Etkiler Boyutu	6	30,634	0,892
2. Genel Tutum Boyutu	5	12,453	0,859
3. Olumsuz Çevresel Etkiler Boyutu	4	5,945	0,875
4. Olumlu Ekonomik Etkiler Boyutu	5	5,530	0,805
5. Olumlu Siyasi Etkiler Boyutu	4	5,005	0,810
6. Olumlu Çevresel Etkiler Boyutu	3	4,355	0,686
7. Olumsuz Ekonomik Etkiler Boyutu	2	3,454	0,755
Geleneksel spor oyunları ölçeği için açıklanan toplam varyans: %67,377			
Cronbach's Alpha: 0,891			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO): 0,899		Bartlett Küresellik Testi: Ki-kare: 6520,851 s.d.: 406 p: 0.000	

Tablo 2 incelendiğinde geleneksel spor oyunları ölçeği ile ilgili olarak öz değer 1'den yüksek olan 7 faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmış ve açıklanan toplam varyans: %67,377 olmuştur. Faktör analizi sonucunda faktör yükü 0,030'dan düşük olan iki önerme ve faktör yükleri birden fazla boyutta birbirine çok yakın olan iki önerme olmak üzere dört ifade ölçekten çıkartılmış ve 29 maddeden oluşan yedi faktörlü yapı analizlerde kullanılmıştır. Yapılan Cronbach's Alpha analizi bulgularına göre ise ($\alpha=0,891$) geleneksel spor oyunları ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunları hakkındaki düşüncelerinin demografik özelliklerine göre herhangi anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla ANOVA ve t testleri yapılmıştır. Yapılan testlerle araştırmanın ilk hipotezi test edilmiştir.

Tablo 3. Geleneksel Spor Oyunlarına Yönelik Genel Tutumun Bireysel Özelliklere Göre Karşılaştırılması

		<i>n</i>	<i>X̄</i>	<i>s.s.</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Cinsiyet	Erkek	208	4,095	0,811	0,581	0,578
	Kadın	232	4,135	0,703		
Yaş Grubu	18-24	146	4,088	0,784	2,350	0,054
	25-34	123	3,992	0,854		
	35-44	92	4,222	0,564		
	45-54	46	4,143	0,853		
	55 ve üstü	33	4,376	0,418		
Bişkek'te Yaşama Süresi	1-5	83	4,147	0,875	2,170	0,072
	6-10	72	3,919	0,874		
	11-15	70	4,046	0,786		
	16-20	78	4,136	0,662		
	21 ve üstü	137	4,226	0,622		

p<0.05

Tablo 3'te araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumlarının bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmasına ilişkin t testi ve anova testi sonuçları yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumları cinsiyet ($t=0,581$; $p=0,578$), yaş ($F=2,350$; $p=0,054$) ve Bişkek'te yaşama süresine ($F=2,170$; $p=0,072$) göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu bulgulardan hareketle yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunun bireysel özelliklere göre farklılık gösterdiğini öne süren araştırma hipotezi (**H₁**) reddedilmiştir.

Araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumları ile bu oyunların sosyal kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkilerine yönelik algıları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi ile tespit edilen ilişkilerin yönünü ve düzeyini belirlemek için ise basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır:

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Olumlu Sosyal Kültürel Etkiler	Olumlu Çevresel Etkiler	Olumsuz Çevresel Etkiler	Olumlu Ekonomik Etkiler	Olumsuz Ekonomik Etkiler	Olumlu Siyasi Etkiler	Genel Tutum
1. Olumlu Sosyal Kültürel Etkiler	1.00						
2. Olumlu Çevresel Etkiler	0,286**	1.00					
3. Olumsuz Çevresel Etkiler	-,123**		1.00				
4. Olumlu Ekonomik Etkiler	,479**	,371**		1.00			
5. Olumsuz Ekonomik Etkiler	,150**	,221**	,263**	,137**	1.00		
6. Olumlu Siyasi Etkiler	,532**	,349**		,489**	,206**	1.00	
7. Genel Tutum	,622**	,288**	-,187**	,522**		,664**	1.00

**<0,01

Tablo 4'te yer alan pearson korelasyon katsayılarından (r) hareketle, genel tutum ile olumlu sosyal kültürel, çevresel, ekonomik, siyasi etkiler ve olumsuz çevresel etkiler arasında farklı düzeylerde ilişkiler tespit edilmiştir ($p<0.01$). Değişkenler arasında var olan korelasyon katsayısı 0 – 0,25 aralığında çok zayıf, 0,26-0,49 aralıdaysa zayıf, 0,50-0,69 arasında bir değer alıyorsa orta, 0,70-0,89 aralığında yüksek, 0,90-1 aralıdaysa çok yüksek düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir (Dağdeviren, Kara ve Özdemir, 2018, s. 4440, Özdemir, Dağdeviren, Göker ve Özdemir, 2017, s. 121). Bu aralıklar dikkate alındığında, katılımcıların geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumu ile olumlu sosyal kültürel etkilere yönelik algıları arasında ($r=0,622$), olumlu ekonomik etkilere yönelik algıları arasında ($r=0,522$) ve olumlu siyasi etkilere yönelik algıları arasında ($r=0,664$) orta düzeyde ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Yine genel tutum ile katılımcıların olumlu çevresel etkilere yönelik algıları arasında zayıf ($r=0,288$) ve olumsuz çevresel etkilere yönelik algıları arasında çok zayıf ($r=-0,187$) düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasında var olan ilişkilerin düzeyini ve yönünü tespit edebilmek için regresyon analizi yapılmıştır. “Regresyon analizi, bağımlı bir değişken ile bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu varsayılan bağımsız değişken veya değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel bir model ile açıklanmasıdır” (Güngör ve Armutlu, 2020, s. 85, Kıyat, Özgüleş ve Günaydın, 2018, s. 485). Tek değişkeni olan bir regresyon analizi; $Y = a + bX$ şeklindeki genel formülle ifade edilmektedir. Geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutum ile sosyal kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkilere ilişkin algı arasındaki ilişkiye yönelik tek değişkenli regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Geleneksel Spor Oyunlarına Yönelik Genel Tutum İle Sosyal Kültürel, Çevresel, Ekonomik ve Siyasi Etkilere İlişkin Algı Arasındaki İlişkiye Yönelik Tek Değişkenli Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	p	R	R ²	F
Genel Tutum (H ₂)	Sabit	1,852	0,139	13,318	0,000	0,622	0,387	276,622
	Olumlu Sosyal Kültürel Etkiler	0,562	0,034	16,632	0,000			
Regresyon Modeli: Genel Tutum = 1,852+ 0,562 (Olumlu sosyal kültürel etkiler)								
Genel Tutum (H ₃)	Sabit	3,297	0,135	24,475	0,000	0,288	0,083	39,604
	Olumlu Çevresel Etkiler	0,257	0,041	6,293	0,000			
Regresyon Modeli: Genel Tutum = 3,297+ 0,257 (Olumlu çevresel etkiler)								
Genel Tutum (H ₄)	Sabit	4,478	0,097	45,997	0,000	0,187	0,035	15,887
	Olumsuz Çevresel Etkiler	-0,140	0,035	-3,986	0,000			
Regresyon Modeli: Genel Tutum = 4,478+ -0,140 (Olumsuz çevresel etkiler)								
Genel Tutum (H ₅)	Sabit	2,205	0,152	14,462	0,000	0,522	0,272	163,898
	Olumlu Ekonomik Etkiler	0,511	0,040	12,802	0,000			
Regresyon Modeli: Genel Tutum = 2,205+ 0,511 (Olumlu ekonomik etkiler)								
Genel Tutum (H ₇)	Sabit	1,635	0,136	11,997	0,000	0,664	0,441	345,371
	Olumlu Siyasi Etkiler	0,632	0,034	18,584	0,000			
Regresyon Modeli: Genel Tutum = 1,635+ 0,632 (Olumlu siyasi etkiler)								

*p<0,01

Tablo 5'teki bulgular incelendiğinde katılımcıların olumlu sosyal kültürel etkilere yönelik algılarının geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutum üzerinde bir etkisinin olduğu görölmektedir ($p<0.01$). Bağımlı değişken genel tutumu açıklamada olumlu sosyal kültürel etkilerin pozitif yönlü orta düzeyde (0,622) etkili olduğu görölmektedir. R^2 belirlilik katsayısına göre ise, toplam varyansın yaklaşık %39'unun olumlu sosyal kültürel etkilere yönelik algıdan kaynaklandığı görölmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgulara göre olumlu sosyal kültürel etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren (**H₂**) araştırma hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5'teki bulgulara göre katılımcıların olumlu çevresel etkilere yönelik algılarının geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutum üzerinde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır ($p<0.01$). Genel tutum algısına yönelik regresyon katsayısı incelendiğinde ise (0,288) olumlu çevresel etkilerin genel tutum algısı üzerinde pozitif yönlü zayıf düzeyde bir etkisi olduğu görölmektedir. Genel tutum algısına ilişkin R^2 belirlilik katsayısına göre olumlu çevresel etkiler ile arasındaki ilişkinin sadece %8'lik kısmının olumlu çevresel etkilerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, olumlu çevresel etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren (**H₃**) araştırma hipotezinin desteklendiği görölmüştür.

Katılımcıların olumsuz çevresel etkilere yönelik algılarının da geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutum üzerinde bir etkisinin olduğu görölmektedir ($p<0.01$). Verilere göre olumsuz çevresel etkilerin genel tutumu negatif yönlü çok zayıf düzeyde (-0,187) etkilediği belirlenmiştir. Bu etki varyansı (R^2) 0,03'lük bir oranla açıklamaktadır. Yani genel tutumun sadece %3'lük kısmı olumsuz çevresel etkilerden etkilenmektedir. Bu doğrultuda, olumsuz çevresel etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren (**H₄**) hipotez desteklenmiştir.

Katılımcıların geleneksel spor oyunlarının olumlu ekonomik etkilerine yönelik algılarının genel tutum üzerinde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Genel tutum algısına yönelik regresyon katsayısı incelendiğinde ise olumlu ekonomik etkilerin genel tutum algısı üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde (0,522) bir etkisinin olduğu görölmektedir. Genel tutum algısına ilişkin R^2 belirlilik katsayısına göre olumlu ekonomik etkiler ile arasındaki ilişkinin %27'lik kısmının olumlu ekonomik etkilerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle, olumlu ekonomik etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren (**H₅**) araştırma hipotezi desteklenmiştir. Diğer taraftan korelasyon matrisindeki bulgulardan hareketle (Tablo 5), olumsuz ekonomik etkilere yönelik algı ile genel tutum arasında bir ilişki bulunamadığı için regresyon katsayısı hesaplanamamış ve olumsuz ekonomik etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren (**H₆**) araştırma hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre; araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunlarının olumlu siyasi etkilerine yönelik algılarının genel tutum üzerinde bir etkisinin olduğu görölmektedir ($p<0.01$). Genel tutumu açıklamada olumlu siyasi etkilerin pozitif yönlü ve orta düzeyde (0,664) etkili olduğu anlaşılmaktadır. R^2 belirlilik katsayısına bakıldığında ise toplam varyansın %44'unun olumlu siyasi etkilerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle, olumlu siyasi etkilere yönelik algının yerel halkın geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutumunu etkilediğini öne süren araştırma hipotezi (**H₇**) kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Büyük spor etkinlikleri; müsabakaları düzenlendiği yerde izleyenler ile medya araçlarıyla ulaşılan seyirci sayısı bağlamında ele alındığında, etkisi uluslararası bir boyuta ulaşmaktadır. Bununla beraber bu spor organizasyonları kamu yatırımına ihtiyaç duyduğu ve turist çekme özelliği olduğu için diğer etkinliklerden farklılaşmaktadır. Büyük spor etkinliklerinin farkı içsel (müsabaka sayısı, katılımcı ve izleyici sayısı, organizasyonun karmaşıklığı) ve dışsal özellikleri (yerel halka etkisi, basın ve turizm çekiciliği) göz önüne alındığında bu organizasyonlar; turist çeken, imajı yükselten, sürdürülebilir, sosyal kültürel, ekonomik, çevresel ve siyasi etkileri olan olaylardır. Dolayısıyla bu spor etkinlikleri sağladığı faydalar itibarıyla ülkeler için oldukça önemlidir (Çakıcı ve Güler, 2014, s. 37). Spor turizmi son zamanlarda önemli bir büyüme göstermiştir. Spor turizminden dünya çapında 800 milyar dolar gelir elde edilmektedir. Bu, turizmden elde edilen gelirin %25'ini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler spor turizmini son yıllarda en hızlı büyüyen turizm türü olarak değerlendirmektedir (Jiménez-García, Ruiz-Chico, Peña-Sánchez ve López-Sánchez, 2020, s. 1). Bu bağlamda spor turizminin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmakta ve büyümeyi sürdüreceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir sportif etkinlik olan geleneksel spor oyunları ev sahibi ülkenin turizm gelirlerinin artmasında aktif rol oynamaktadır.

Toplumsal yapı taşı olan kültür küreselleşmenin etkisi ile standartlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle spor, bu standartlaşmayı önlemenin ve ortadan kaldırmanın bir yolu olarak görülmektedir. Sporun kültürel çeşitliliği koruma ve sosyalleşmeye olan etkisi geleneksel spor oyunlarının sergilendiği “göçebe oyunları” fikrini geliştirmiştir. Kırgızistan’da düzenlenen bu oyunlara 2014 yılında 19 ülkeden toplam 583 sporcu katılmış ve 10 spor dalında yarışmalar yapılmıştır. 2016 yılında yapılan göçebe oyunlarına 62 ülkeden toplam 1200 sporcu katılmış ve 26 spor dalında yarışmalar sergilenmiştir. Yine 2018’de yapılan etkinliklere 74 ülkeden toplam 1976 sporcu katılmış, 37 geleneksel spor dalında müsabakalar gerçekleştirilmiştir. Bu oyunlar göçebe yaşam şekline sahip Türk milletinin kültürel mirasının ve geleneksel spor oyunlarının, dünya medeniyetinin bir parçası olarak korumaktadır. Aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte göçebe halk kültürünün ve dünyadaki etno-etnik geleneklerin uluslararası alanda geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve dünyaca tanınmasının sağlanması amacını taşımaktadır (Yozcu ve Demirkol, 2019, s. 72, Maksüdünov ve Dykanov, 2021, s. 296). Geleneksel spor oyunları yarışmalarının gerçekleştirildiği Dünya Göçebe Oyunları Kırgızistan’a gelen turistlerin sayısının artmasına önemli katkı sağlamıştır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, Global Sports 2013, Forbes, National Geographic Gezgin, Coğrafi Seyahat Ödülleri, National Geographic, The Guardian, Financial Times göçebe oyunlarına çok önem vermiştir. Bunun yanı sıra Lonely Planet ve The Guardian Kırgızistan’ı 2019’da ziyaret etmek için en iyi 10 ülke arasında göstermiştir. Bu gelişmeler, kendini Orta Asya’da cazip bir turizm ülkesi olarak konumlandırmaya çalışan Kırgızistan için dünya çapındaki imajına olumlu katkılardır (Tayfun, Akgöz, Margazieva ve Asanova, 2020, s. 694-695).

Bu çalışmada Kırgızistan’daki yerel halkın geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumu ile bu oyunların yerel halktaki sosyal kültürel, çevresel, ekonomik ve siyasi etkilerine yönelik algıları araştırılmıştır. Araştırmaya katılanların geleneksel spor oyunlarının etkileri ile ilgili görüşleri incelendiğinde; en çok önemsedikleri önermelerin olumlu sosyal kültürel etkiler boyutunda yer alan “*geleneksel spor oyunları Kırgız halkı için gurur kaynağıdır*” önermesi olmuştur. Bunun yanı sıra katılımcılar olumlu ekonomik önermelerden “*geleneksel spor oyunları, Kırgızistan’ın dünya çapındaki imajını iyileştirmektedir*” önermesine yüksek düzeyde katılırken olumsuz ekonomik ifadelerden “*geleneksel spor oyunları yerel halk için vergi oranlarının artmasına neden olmaktadır*” önermesine orta düzeyde katılım göstermiştir. Olumlu siyasi etkiye ilişkin en çok katılım gösterilen ifade “*geleneksel spor oyunları Kırgızistan’ın bütün dünyada tanınmasını sağlamaktadır*” ifadesi olmuştur. Bunun yanı sıra katılımcılar “*geleneksel spor oyunları Türk devletleri arasındaki tarihi ve siyasi bağları güçlendirmektedir*” ve “*geleneksel spor oyunları Türk Birliğinin kurulması için önemlidir*” ifadelerine iyi derecede katılmışlardır. Çünkü göçebe bozkır yaşam kültüründen süzülüp gelen geleneksel spor oyunları Türk halklarının ortak kültürel mirası olmakla birlikte Türkleri birleştiren ortak noktalardan birisidir. Araştırmaya katılanlar geleneksel spor oyunları ile ilgili genel tutum ifadelerinden ise en çok “*geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan’da yapılmasını destekliyorum*” önermesine ilgi göstermişlerdir. Bunun nedeni geleneksel spor oyunlarının yer aldığı göçebe oyunlarının Kırgızistan’a kısa sürede olan etkilerinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; geleneksel spor oyunlarının Kırgızistan turizmine sosyal kültürel, ekonomik, çevresel ve siyasi etkileri olduğu görülmektedir. Geleneksel spor oyunları uluslararası alanda Kırgızistan’ın ülke imajını yükseltmektedir. Yine bu oyunlar sayesinde Kırgızistan’a gelen turist sayısında artış olmuştur. Buna ek olarak önemli medya kuruluşları geleneksel spor oyunlarına önem göstermiş, bu sayede Kırgızistan dünya çapında tanınmış ve kendini Orta Asya’nın turizm ülkesi olarak konumlandırmıştır. Geleneksel spor oyunları katılımcı ülkeler arasında siyasi iş birliklerine katkı sağlamıştır. Türk halklarının ortak kültürel mirası olan geleneksel spor oyunları Türk dünyasını ortak paydada buluşturarak birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Böylece Türk dünyası ülkeleri arasında siyasi, ekonomik ve kültürel iş birlikleri artmıştır.

Geleneksel spor oyunları Türk dünyasını birleştiren ve kaynaştıran bir işleve sahiptir. Ayrıca geleneksel spor oyunlarının Kırgız halkının gurur kaynağı olduğu ve halkı birbirine yakınlaştırdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte hem erkekler hem de kadınlar geleneksel spor oyunlarını desteklemektedir. Çünkü Türk bozkır yaşam kültüründe geleneksel spor oyunlarını kadınlar ile erkekler bazen birlikte bazen ayrı ayrı uygulamışlardır. Bunun nedeni olarak ise Türk töresinde kadına her zaman saygı duyulması ve ona değer verilmesi gösterilebilir. Türk töresinde kadın erkek ile eşit haklara sahiptir, devlet yönetimine dahi katılan kadınların toplumda oldukça saygın bir konumu vardır. Yine kadınlar gerektiğinde erkeklerle birlikte savaşlara da katılmıştır. Bu nedenle erkekler kadar kadınlar da geleneksel spor oyunları ile ilgilenmekte ve geleneksel spor oyunlarını desteklemektedir.

Geleneksel spor oyunlarının yer aldığı dünya göçebe oyunları kısa geçmişine rağmen çok ilgi görmüştür. Bunun nedeni geleneksel spor oyunlarının bünyesinde post modern olguları barındırmasıdır. Çünkü “küyerleşen” dünyada “küyerel” değerlere olan ilgi giderek artmaktadır. Bu yüzden geleneksel

spor oyunlarının önemli bir turistik çekicilik özelliği bulunmaktadır. Araştırma sonucunda geleneksel spor oyunlarının olumlu sosyal kültürel, ekonomik, çevresel ve siyasi etkilerinin geleneksel spor oyunlarına yönelik genel tutumu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda geleneksel spor oyunlarının olumlu etkilerinin olumsuz etkilerinden daha fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla geleneksel spor oyunları daha yaşanabilir bir dünya için önemlidir.

Araştırma sonuçlarından hareketle; geleneksel spor oyunlarının sergilendiği Dünya Göçebe Oyunlarının, “Türk Dünyası Geleneksel Spor Oyunları” şeklinde olimpiyat oyunları formatına dönüştürülerek sürekli ve düzenli olarak yapılmasının gelecek nesillere aktarılmasında etkili olacağı ve bu şekilde küreselleşen dünyaya karşı geleneksel Türk spor oyunlarının korunabileceği düşünölmektedir. Bunun yanı sıra, geleneksel spor oyunlarına uluslararası standartlar ve kurallar getirilmesi gerek organizasyon kalitesi gerekse de uluslararası katılımlarda sağlayacağı artış nedeniyle önemli olacaktır. Geleneksel spor oyunlarının düzenlenmesi için gerekli olan alt yapı ve üst yapı yatırımlarının çevreci ve sürdürülebilir nitelikte olmasına ve hizmet kalitesi standartlarına uygun olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca geleneksel spor oyunlarının düzenleneceği bölgelerde yerel halkın yaşam kalitesinin bozulmamasına ve yerel halkın oyunlara sağlayacağı katkının artırılmasına dikkat edilmelidir. Diğer taraftan, geleneksel spor oyunları ile ilgili tanıtım ve reklam çalışmalarının profesyonel reklam ajansları tarafından yapılarak, hükümetler ve yerel yönetimler ile sistemli ve koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Ayrıca, geleneksel spor oyunlarını tanıtıcı ve özendirici derslerin özellikle Türk Dünyası Ülkelerinin milli eğitim müfredatlarına eklenmesiyle genç neslin Türk Dünyasına yönelik bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Bu araştırma sadece Bişkek’te yaşayan yerel halk ile sınırlandırılmıştır, bundan sonra yapılacak araştırmalarda örneklem grubu Kırgızistan’ın geneli veya farklı Orta Asya ölkeleri için genişletilebilir. Diğer taraftan, araştırma Dünya Göçebe Oyunlarında oynanan 25 farklı geleneksel spor oyunu ile sınırlandırılmıştır.

Etik Beyan

“Geleneksel Spor Oyunlarının Turizme Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Kırgızistan Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 23.06.2021 tarih ve 2021-02.08 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değerildir.

Not

Bu çalışma Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı’nda Akif Korkmaz tarafından hazırlanan “Geleneksel Spor Oyunlarının Kırgızistan Turizmine Etkileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Kaynakça

- Ak, D. (2015). Olimpiyat oyunlarının ev sahibi kente etkileri açısından değerlendirilmesi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 2(1), 1-19.
- Andriotis, K. ve Vaughan, R. D. (2003). Urban residents’ attitude toward tourism development: the case of Crete. *Journal of Travel Research*, 42(2), 172-185.
- Bronikowska, M., Petrovic, L., Horvath, R., Hazelton, L., Ojaniemi, A., Alexandre, J. ve Silva, C. F. (2015). History and cultural context of traditional sports and games in selected European countries. *TAFISA Recall*, 1-19.
- Bronikowska, M. ve Groll, M. (2015). Definition, classification, preservation and dissemination of traditional sports & games in Europe. *TAFISA Recall*, 1-10.
- Bull, C. ve Lovell, J. (2007). The impact of hosting major sporting events on residents: an analysis of the views and perceptions of Canterbury residents about the Tour de France 2007. *Journal of Sport & Tourism*, 12(3-4), 229-248.
- Caiazza, R. ve Audretsch, D. (2015). Can a sports mega-event support the hosting city's economic, socio-cultural and political development? *Tourism Management Perspectives*, 14, 1-2.

- Can, Z. G. ve Değirmen, S. (2017). Spor organizasyonlarının ekonomik açıdan incelenmesi: Mersin ili örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(4), 91 - 105.
- Ceylan, A., Kazancı, H., Özgül, O., ve Günaşdı, Y. (2020). Geleneksel sporların türkiyedeki gelişim süreci (2012-2020). M. Türkmen içinde, *IX. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 18-33). Bışek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 330 Kongreler Dizisi: 45.
- Choi, H. S., ve Sirakaya, E. (2005). Measuring Residents' Attitude Toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 43(4), 380-394.
- Ćurčić, N., Bjeljac, Ž., ve Brankov, J. (2020). Rural Olympics As Promoters Of Old Folk Sports And Games . A. Trdina, M. R. Demir, T. Špindler, ve M. Rangus içinde, *Bet on Health, International Scientific Conference, October 29-30 2020, Book of Abstracts* (s. 44-48). Brežice: Faculty of Tourism, University of Maribor.
- Çakıcı, C., ve Güler, O. (2014). Büyük spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmaya değer mi? ekonomik beklentiler ve turizm açısından bir değerlendirme. 37-50. Mersin: Doğu Akdeniz Sempozyumu.
- Dağdeviren, A., Kara, M., ve Özdemir, H. (2018). Çavundur termal konaklama tesislerinde algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(30), 4435-4442.
- Doğu, G. A. ve Sunay, H. (2010). Uluslararası ilişkiler ve spor. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(3), 93-100.
- Güçer, E. ve Silik, C. E. (2014). Uluslararası spor organizasyonlarının etkileri: 2013 Mersin XVII. Akdeniz Oyunları'na Yönelik Bir Uygulama. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(Special Issue 1), 148-170.
- Güngör, H. Y. ve Armutlu, M. R. (2020). Havayolu firmalarının finansal başarısızlıklarının tahmini. *Turkish Business Journal*, 1(2), 80-88.
- Israel, G. D. (1992). *Determining Sample Size*.
- Jackson, L. A. (2008). Residents' perceptions of the impacts of special event tourism. *Journal of Place Management and Development*, 1(3), 240-255.
- Jiménez-García, M., Ruiz-Chico, J., Peña-Sánchez, A. R., ve López-Sánchez, J. A. (2020). A bibliometric analysis of sports tourism and sustainability (2002–2019). *Sustainability*, 12(7), 28-40.
- Kalkan, A. (2011). Kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolünün girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 189-206.
- Karahüseyinoğlu, M. (2008). Geleneksel türk spor kamuoyunun profilinin belirlenmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 3(2), 66 - 74.
- Kıyat, G. B., Özgüleş, B., ve Günaydın, S. C. (2018). Algılanan kurumsal itibar ve işe bağlılığın duygusal emek davranışı üzerine etkisi: sağlık çalışanları örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(3), 473-494.
- Kim, H. J., Gursoy, D., ve Lee, S.-B. (2006). The impact of the 2002 World Cup on South Korea: Comparisons of pre-and post-game. *Tourism Management*, 27(1), 86-96.
- Kozak, M. A., Evren, S., ve Çakır, O. (2013). Tarihsel süreç içinde turizm paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7 - 22.
- Kurnaz, M. A., ve Yiğit, N. (2010). Fizik tutum ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliliği ve güvenilirliği. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 4(1), 29-49.
- Lee, S. (2008). A review of economic impact studies on sporting events. *The Sport Journal*, 1-6.
- Lorde, T., Greenidge, D. ve Devonish, D. (2011). Residents' perceptions of the impacts of the ICC cricket world cup 2007 on Barbados: comparisons of pre and post games. *Tourism Management*, 32(2), 349-356.
- Maksüdünov, A., ve Dyıkanov, K. (2021). World nomad games as an emerging large-scale event and its role in tourism development in Kyrgyzstan. S. Arora, ve A. Sharma içinde, *Event Tourism In Asian Countries Challenges and Prospects* (s. 287-308). Burlington: Apple Academic Press.
- Malfas, M., Theodoraki, E., ve Houlihan, B. (2004). Impacts of the Olympic Games as Mega-Events. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Municipal Engineer*, 157(3), 209-220.
- Mihalik, B. J. ve Simonetta, L. (1999). A midterm assessment of host population's perceptions of the 1996 Summer Olympics: support, attendance, benefits, and liabilities. *Journal of Travel Research*, 37(3), 244-248.
- Nalcıoğlu, Z. S. (2019). Geleneksel sporların ve oyunların müzelenmesi. C. Buyar, M. Türkmen, ve N. Useev içinde, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII Bildiri Kitabı* (s. 127-140). Kahramanmaraş: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kahramanmaraş Belediyesi Yayını.
- Öncel, A. (2018). Uluslararası spor organizasyonlarının sosyo-ekonomik etkileri: 2012 londra olimpiyatları örneği ve türkiye için bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(22), 357-375.
- Özdemir, H., Dağdeviren, A., Göker, G. ve Özdemir, S. N. (2017). Otel çalışanlarının iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 114-123.
- Özdoğru, M. ve Aydın, B. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin karara katılma durumları ve istekleri ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 357-367.
- Prayag, G., Hosany, S., Nunkoo, R. ve Alders, T. (2013). London residents' support for the 2012 Olympic games: the mediating effect of overall attitude. *Tourism Management*, 36, 629-640.
- Ritchie, B. W., Shipway, R. ve Cleeve, B. (2009). Resident perceptions of mega sporting events. A non-host city perspective of the 2012 London Olympic Games. *Journal of Sport & Tourism*, 14(2/3), 143-167.

- Schimmel, K. S. (2006). Deep play: Sports mega-events and urban social conditions in the USA. *The Sociological Review*, 54(2_suppl), 160-174.
- Silik, C. E. (2014). *Uluslararası spor organizasyonlarının sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri: 2013 mersin XVII. Akdeniz oyunlarına yönelik bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Silik, C. E. ve Güçer, E. (2016). Uluslararası spor organizasyonlarının sosyo-kültürel etkileri: 2013 Mersin XVII. Akdeniz oyunlarına yönelik bir uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 97 - 115.
- Stat.Kg (2021). *Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi Nüfus Verileri*. 12 27, 2021 tarihinde <http://www.stat.kg/ru/publications/demograficheskij-ezhagodnik-kyrgyzskoj-respubliki/> adresinden alındı.
- Tayfun, A., Akgöz, E., Margazieva, N. ve Asanova, K. (2020). İşletmeler için turizm yatırım potansiyelinin belirlenmesi: Kırgızistan örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 693-704.
- Terekli, M. S. ve Çobanoğlu, H. O. (2018). Mega spor organizasyonlarının ekonomik etkilerinin Türkiye açısından avantaj ve dezavantajları. *The Journal of Social Science*, 2(3), 95-107.
- Türkmen, M. (2017). Türklerde spor ve oyun kültürü. O. İmamoğlu içinde *Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Oyunlar - Sporlar Sempozyumu, Bildiri Kitabı* (s. 29-40). Kahramanmaraş.
- Türkmen, M. (2019). Türk halklarının geleneksel sporlarındaki ritüeller. C. Buyar, M. Türkmen ve N. Useev içinde, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII Bildiri Kitabı* (s. 15-22). Kahramanmaraş: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kahramanmaraş Belediyesi Yayını.
- Yanardağ, A. A. (2018). Boş zaman ve rekreasyon kavramlarının ortaya çıkışı ve gelişimi. M. Tuna içinde, *Turizm Sosyolojisi* (s. 44-61). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2606.
- Yapraklı, T. Ş. ve Ünalın, M. (2020). Kış Avrupa gençlik olimpiik festivalinin sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik etkisinin belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 28(43), 175-194.
- Yozcu, S. ve Demirkol, Ş. (2019). Göçebe Turizmi ve Göçebe Kültürünün Turizm Potansiyelinin Değerlendirmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 62-77.
- Yuen, B. (2008). Sport and urban development in Singapore. *Cities*, 25(1), 29-36.
- Zhou, Y. ve Ap, J. (2009). Residents' perceptions towards the impacts of the Beijing 2008 Olympic Games. *Journal of Travel Research*, 48(1), 78-91.

EXTENDED ABSTRACT

Traditional sports games are sports activities that are related to a specific folk culture, mostly competing with physical play and game-like elements that do not have limited or professional variables but contain more rituals than modern sports. That is why traditional sports games have preserved traditional values, improved participants' skills, and helped to connect the present with the past. However, traditional sports games emerge as the common fruit of culture and history and are seen as the cultural heritage of society. These games reflect the deep social roots of different forms of behaviour, communication with others and getting in touch with the environment. In addition, these games, which are also played for entertainment purposes, are performed according to traditional rituals and ceremonies, connected with religious beliefs, inspired by practices in everyday life, and are mentioned as part of the cultural heritage.

Sports activities that have developed according to the Turkish nomadic lifestyle, have reached from the past to the present, provide assistance, have a pleasant time, and include rituals that have become traditional for recreational purposes are expressed as "Traditional Turkish Sports." Traditional sports have emerged from the cultural practices of the Turkish nation. Traditional Turkish sports games are shaped according to the lifestyle of Turks, their innate characteristics, and the characteristics of the areas they live in. These games are usually organized at fairs and entertainment ceremonies. Traditional Turkish sports have had an important place in Turkish cultural life throughout history, as they are both war preparation training and entertainment and sports activities.

Traditional sports games have emerged as a product of the Turkish steppe living culture and have survived to the present day. Although some sports games have been forgotten, many of them are still being kept alive. Traditional sports games, shaped according to the way of life of the Turks, their traditions, steppe culture, and the harsh geography in which they live, are the common heritage of the Turkish people. In this context, the Kyrgyz people, who have features belonging to the Turkish steppe culture intensively, are an important society for traditional sports games. In addition, the most suitable geography for the study and study of traditional sports games is Kyrgyzstan. The main purpose of this research is to investigate the general attitude of local people towards traditional sports games. However, another purpose of this study is to reveal the perceptions of local people about the effects of traditional sports games on Kyrgyzstan tourism.

The universe of the research consists of local people living in Kyrgyzstan. However, due to the difficulty of reaching the entire universe, the local people living in Bishkek, who are thought to be able to represent the universe in the best way, were selected as a sample. In the field research, 550 people who

agreed to participate in the research were reached and 440 fully completed questionnaire forms were taken for evaluation. A questionnaire form was used as a data collection tool in the research. While preparing the questionnaire, the relevant literature was examined, and the questionnaires used in the studies conducted by Prayag et al. (2013: 635) and Silik (2014: 118) were used. There are two sections in the questionnaire form. In the first part, seven propositions related to the individual characteristics of the participants are given. The second part consists of thirty-three statements to determine the effects of traditional sports games on Kyrgyz tourism. On the scale, the level of participation of local people in the assessments about the effects of traditional sports games is rated as a 5-point Likert from the statement “I strongly disagree” to the statement “I strongly agree”.

To determine whether there is a significant difference due to the individual characteristics of respondents about the general attitude towards traditional sports games, the t-test and the ANOVA test were applied. Correlation analysis was performed to determine whether there is a relationship between the social cultural, environmental, economic, and political effects of traditional sports games and the general attitude perceptions of the participants towards the games. In addition, simple linear regression analyses were applied to determine the direction and level of the relationships detected by correlation analysis.

According to the research results, it has been found that the perceptions of local people about traditional sports games do not show a significant difference according to individual characteristics and there is a relationship between the general attitude towards traditional sports games and social, cultural, economic, political, and environmental influences at different levels. In addition, it is observed that traditional sports games have social, cultural, economic, environmental, and political effects on Kyrgyz tourism.

Based on the research results; traditional sports games raise the country's image of Kyrgyzstan in the international arena. Again, thanks to these games, there has been an increase in the number of tourists coming to Kyrgyzstan. In addition, important media organizations have paid attention to traditional sports games, thanks to which Kyrgyzstan has become well-known worldwide and positioned itself as a tourism country in Central Asia. It is thought that the World Nomadic Games, in which traditional sports games are exhibited, will be effective in transferring them to future generations by converting them into the format of the Olympic games in the form of “Traditional Sports Games of the Turkish World” and conducting them continuously and regularly and that traditional Turkish sports games can be protected against the globalizing world in this way. In addition, it should be noted that the infrastructure and superstructure investments required for the organization of traditional sports games should be environmentally friendly and sustainable and comply with service quality standards. In addition, attention should be paid to ensuring that the quality of life of local people does not deteriorate in the regions where traditional sports games will be held and to increase the contribution of local people to the games. On the other hand, it is extremely important that the promotional and advertising activities related to traditional sports games are conducted by professional advertising agencies and carried out systematically and in coordination with governments and local governments.

Moreover, it should be ensured to raise the awareness of the young generation towards the Turkish World by adding courses that introduce and encourage traditional sports games to the national education curricula of the Turkic World Countries in particular. This research is limited only to the local people living in Bishkek, and the sample group can be expanded to Kyrgyzstan as a whole or to different Central Asian countries in future studies. On the other hand, the research was limited to twenty-five different traditional sports games played in the World Nomadic Games.